

INSTITUTUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ DIN BUCUREȘTI

CĂLATORI RUȘI IN MOLDOVA ȘI MUNTENIA

DE

GHEORGHE G. BEZVICONI

BUCUREȘTI

1947

INSTITUTUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ DIN BUCUREȘTI

CĂLĂTORI RUȘI IN MOLDOVA ȘI MUNTENIA

DE

GHEORGHE G. BEZVICONI

BUCUREȘTI

1947

Colecția Muzeului Municipal din București

INTRODUCERE

În cadrul preocupărilor noastre îndelungate cu privire la legăturile româno-ruse, îndemnul profesorului Constantin C. Giurescu ne-a determinat să alcătuim lucrarea de față, intitulând-o *Călători ruși în Moldova și Muntenia*. Ea cuprinde reproducerile — în traducere românească —, precum și comentariile descrierilor călătorilor, care au străbătut teritoriul celor două principate, — astăzi teritoriul României și al Republicilor Socialiste Sovietice Moldovenești și Ucrainene. În ce privește legăturile de altă dată ale Moldovei cu Moscova, ne-am călăuzit, între altele, de articolul lui I. D. Ceban, dela Institutul de Studii și Cercetări din Chișinău: *Despre raporturile Moldovei cu Statul Moscovit în veacurile al XV—XVIII-lea*, apărut în revista «Problemele Istoriei» (Moscova, 1945, nr. 2, p. 59—71), precum și de alte scrieri publicate în timpul din urmă în Uniunea Sovietică.

În lipsa unor opere complete sau bibliografii privind *Relațiile ruso-române*¹⁾, am căutat prin lucrarea de față să înlesnim cititorilor cercetarea evoluției străvechilor legături prietenești ale Rusiei cu Moldova și Muntenia, ilustrându-le prin mărturiile călătorilor ruși, începând din veacul al XV-lea până în vremurile noastre, — pelerini, negustori, diplomați, ostași, cărturari... Am ales fragmentele cele mai caracteristice, căutând să evităm polemici. Cum, însă, numeroase cărți, folosite de noi în trecut, nu se pot găsi în bibliotecile locale, ne mărginim cu citarea izvoarelor, care vor permite unor cercetători mai zeloși să lărgescă cadrul prezentei scrieri. De altfel, suntem siguri, că persoanele trimise special, în acest scop, în centrele respective, se și străduiesc la strângerea unui material istoric, necesar alcătuirii unor opere demne de posibilitățile ce le stau la îndemână. Iar noi, după ce am sacrificat anii cei mai frumoși ai vieții și ultimele mijloace rămase dela părinți, unei munci dezinteresate, ne resemnăm cu convingerea că ne-am făcut datoria, în limita modestelor posibilități, activând continuu pe același tărâm de înfrățire a popoarelor în spiritul înaltei umanități.

¹⁾ Este titlul unei schițe a noastră, publicată în 1945, la București.

Condițiile în care s'a dezvoltat studiul legăturilor româno-ruse au fost, deseori, vitrege acestor cercetări, încât slavistul A. Iațimirski¹⁾ semnala relativ restrânsa activitate a Rușilor pentru cunoașterea Românilor. Oricât de straniu ar părea aceasta, dar trebuie s'o spunem, că din partea Românilor s'a făcut și mai puțin, pentru cercetarea realităților rusești, atât de însemnate totuși pentru evoluția vieții românești.

Pentru studiul sistematic al limbii române s'au pronunțat²⁾ cărturarii ruși: N. Nadejdin, V. Grigorovici, I. Sreznevski, V. Vasilevski, F. Uspenski³⁾, A. Veselovski, E. Kalujniațki, care a stăruit asupra importanței arhivelor românești⁴⁾, și alții. Polihroni Sîrcu⁵⁾ a inaugurat la 12 Ianuarie 1884 cursul de limbă română la universitatea din Petersburg⁶⁾. Cam în aceeași vreme⁷⁾, D. Sturdza, ministrul instrucției publice din România, a înființat în 1888 o bursă pentru studiul filologiei slave. Datorită acestui fapt, cărturarul român Ion Bogdan⁸⁾ a vizitat Viena, Petersburgul, Moscova și Krakovia, unde a ascultat cursurile profesorilor Iaghici, Sobolevski, Malinovski și ale altor savanți slaviști; în 1891, el a ocupat catedra de slavistică dela univer-

¹⁾ *Din istoria scrisului slav în Moldova și Valahia în veacurile XV—XVII*, «Monumentele vechiului scris și ale artei», Petersburg, 1906, vol. CLXII, p. VI.

²⁾ *Ibidem*, p. IX.

³⁾ *Formarea celui de al doilea țarat bulgar*, anexa 34.

⁴⁾ *Operele celui de al III-lea Congres arheologic, din Kiev*, vol. II, pp. 280—281.

⁵⁾ 1855—1905, studiu bio-bibliografic de D. Bogdan, în «Arhiva Românească», București, 1942, vol. VIII, pp. 99—151 și 439.

⁶⁾ «Revista Ministerului Instrucției Publice», 1884, vol. VIII. Primul conferențiar al limbii moldo-valahe a fost Iacov Hinculov, născut în 1800 la Ovidiopol (jud. Tiraspol), conducătorul școlii Lancaster-iene din Chișinău, apoi (după 1827) dragoman al Ministerului Afacerilor Străine la Petersburg. Despre catedra limbii moldo-valahe la universitatea din Petersburg, desființată la 26 August 1858 și iarăși reînființată, comp. «Revista Ministerului Instrucției Publice», XXIII, p. 15. G. Bezviconi, *C. Stamati, familia și contemporanii săi*, Iași, 1942, pp. 53—54. În prezent profesorul Constantin N. Derjavin, dela catedra de istoria literaturilor din Europa Occidentală a universității din Leningrad, ne-a exprimat dorința sa de a citi la universitate un curs de istoria literaturii române. În acest scop i s'au procurat, prin grija Institutului de Istorie Națională din București, o serie de istorii ale literaturii române, precum și o colecție de opere literare.

⁷⁾ A. Iațimirski, *op. cit.*, p. XL.

⁸⁾ 1864—1919. P. P. Panaitescu, *I. Bogdan și studiile de istorie slavă la Români*, «Buletinul Comisiei Istorice a României». Vălenii-de-Munte, 1928, vol. VII, și D. Bogdan, *I. Bogdan și manuscrisele lui din Biblioteca Academiei Române*, «Raze de lumină», 1935, pp. 17—25.

sitatea din București, pregătind — dela 1895 — pentru catedra din Iași pe discipolul său, Ilie Bărbulescu, care a cunoscut, însă, la Praga și Zagreb, numai pe Slavii occidentali și sudici. În Septemvrie 1894, Bogdan a citit conferința sa despre *Insemnătatea studiilor slave pentru Români*¹⁾, completând astfel cadrul activității desfășurate în Rusia de Sircu, iar mai târziu de Iațimirski²⁾. Aceste studii erau cu atât mai grele, în trecut, cu cât urmau să se facă în diferite centre ale Europei³⁾, iar astăzi savanții sovietici le acordă o atenție limitată, în raport cu viața celorlalte popoare balcanice, cercetată în lumina istoriografiei ruse și slave⁴⁾.

Problemelor menționate li s'a arătat, în România, un interes prea mic⁵⁾, în trecut, «perioada slavonă» nebucurându-se multă vreme de aprecierea cuvenită. Revenim mai jos, într'o notă, asupra părerii eronate a lui Dimitrie Cantemir, despre latinitatea vechilor litere românești, precum și asupra unor idei latinizante ale discipolilor colegiilor catolice⁶⁾, mai ales reprezentanți ai vestitei «școli ardelenene», care au atras și pe istoricii de mai târziu pe drumul subestimării slavismului, — în realitate o importantă perioadă a istoriei Românilor⁷⁾. Pe vremuri, însă, era greu de stabilit acest adevăr, deoarece o simplă polemică, susținută de Mihail Kogălniceanu și Alecu Russo, atrăgea din partea «latinistului» Gheorghe Bariț⁸⁾ următoarea ironie:

«Noi nu suntem Rîmleni și Rîmul n'a fost țara strămoșilor noștri, ci la Volga este patria noastră...».

Originea dacică a poporului român a trezit și ea indignarea «latiniștilor». Pentru articolul său: *Pierit-au Dacia?*⁹⁾ — Bogdan Hasdeu a fost învinuit de V. A. Urechia de sacrilegiu și teorii *nenăționale și pernicioase*. «Ateneul Român» din Iași, la 30 Septemvrie 1860, vorbea de *fantasmagoricul-galvanicul înviator al Dacilor*, iar C. D. Aricescu

1) București, 1894.

2) În România, amintim pe Gheorghe Samurian, născut în 1862, nepotul lui Filaret Scriban, absolvent al seminarului duhovnicesc din Chișinău, care a ascultat apoi cursurile slaviștilor Iaghici și Lamanski. Dragoman al Ministerului Afacerilor Străine din București, el nu și-a lărgit cadrul preocupărilor științifice.

3) A. Sobolevski, *Românii între popoarele slave*, Petrograd, 1917, p. 7.

4) V. Piceta, *Academia de Științe și slavistica*, «Vestitorul Academiei de Științe din U. R. S. S.», Moscova, 1945, nr. 5—6, p. 175.

5) P. P. Panaitescu, «*Perioada slavonă*» la *Români și ruperea de cultura Apusului*, «Revista Fundațiilor Regale», București, 1944, nr. 1, p. 126 și urm.

6) A. Iațimirski, *op. cit.*, p. XXIX.

7) P. P. Panaitescu, «*Perioada slavonă*», p. 151.

8) «Gazeta Transilvaniei», Brașov, 1855.

9) «Foița de istorie», 1860.

susținea în «Trompeta Carpaților», din 6 Septemvrie 1866, că Hasdeu considera pe Daci — Slavi, pe când Cezar Boliac, în același ziar, scria de teoriile nepatriotice ale lui Hasdeu, care *lucrează pe mâna slavismului rusesc*. Și ca să se «reabiliteze», începând cu «Sentinela Română» (nr. 16) și până târziu de tot, când în 1901 vorbea despre *Papa dela Neva*, Hasdeu își manifesta o ură pătimasă față de Ruși, alături de alți emigranți din Rusia, puși în aceleași condiții de activitate cărturărească¹⁾.

Datorită acestor fapte, *de pe băncile școlii*, tinerii Români căpătau o neîmpăcată ciudă contra Rușilor²⁾.

«Latiniștii»³⁾ stăruiau asupra *nefericitului* eveniment al contactului cu Slavii. Printre aceștia fusese Petre Maior⁴⁾, Aron Densușianu⁵⁾, Timotei Cipariu⁶⁾, Papiu Ilarian și câți alții⁷⁾. Și nimeni nu îndrăznea, atunci, să se ridice împotriva acestei teorii, aducându-și aminte de soarta destul de jalnică a marilor cărturari filoruși, ca Gheorghe Asaki, dar mai ales a «muscalului» — episcop Melchisedek al Romanului, pe care, de pildă, ziarul «Democrația» îl învinuia de a fi trimis la Academia din Kiev *un buchet de seminariști, spre a sorbi aceleași sentimente neprielnice țării*...⁸⁾

La baza legăturilor româno-ruse se află, de sigur, originea comună indo-europeană a Românilor și Rușilor, similitudinea condițiilor geopolitice europeneo-răsăritene și vechea influență slavă asupra fondului etnic român⁹⁾.

¹⁾ G. Bezviconi, *Romancierul D. Moruzi*, extras din «Cetatea Moldovei», 1942, nr. 8—9, p. 24.

²⁾ Nicolae Gane, *Amintiri*, Craiova, p. 51.

³⁾ Comp. și V. Ciobanu, *Poporanismul*, București, 1946, p. 141.

⁴⁾ *Istoria pentru început*, Budapesta, 1883, p. 317.

⁵⁾ *Istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1894, p. 75.

⁶⁾ Cipariu stabilea, totuși, în *Dicționarul etimologiei daco-române* (1870), că numai 1/5 a cuvintelor românești sunt de origine latină, 2/5 — slavă și 2/5 — diverse. El nu cunoștea limbile slave, încât își permitea să le disprețuiască, ceea ce este fundamental greșit, deoarece a nu recunoaște marea parte a influenței slave ar fi falsificarea istoriei (Ovid Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, București, 1929, p. XIX și 241). Elementul slav ocupă un loc destul de însemnat în partea gramaticală și lexicală chiar a dialectului aromân. T. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, «Analele Academiei», 1925, s. III, t. II, p. 291.

⁷⁾ A. Iațimirski (*op. cit.*, p. XXIX) vorbește de limba artificială latino-italiană a lui August Treboniu Laurian, Eliade-Rădulescu ș. a. P. P. Panaitescu, «*Perioada slavonă*», pp. 127—128.

⁸⁾ A. Boldur, *Privire generală asupra colaborării ruso-române în domeniul științei istorice*, «Studii și Cercetări Istorice», București, 1946, vol. XIX, p. 5,

Câmpia din Sud-Estul european a avut o strălucită civilizație încă în epoca neolitică. Dela marea Egee, departe înspre Nord-Est ¹⁾, trăiau numeroasele triburi ale Tracilor, dela care, ca și dela neamurile Cimerieno-Scitice din spre Est de Carpați ²⁾, s'a moștenit în bună parte fondul etnic și spiritual al Sud-Estului european, folklorul și denumirile unor fluvii și munți. Genetic, cultura acestei regiuni nu se leagă de acea paleolitică apuseană, ci prezintă un tip particular al culturii autohtone, legate de cultura mării Egee ³⁾. O influență civilizatoare asupra acestor populații au avut cetățile elenice, care datează încă din veacul al VII-lea înainte de era noastră. După faimoasa rezistență a Sciților împotriva cuceririi lui Darius al Persilor în veacul următor, puterea de împotrivire a Tracilor s'a exercitat chiar împotriva regatului traco-macedonean, când Lisimah, diadohul Traciei, a ajuns să fie zdrobit și luat prizonier în Bugeac, de șeful național al Geților, Dromichete. Romanii au venit să lupte pentru apărarea drumurilor comerciale și pentru păstrarea legăturii între cele două țărmuri, adriatic și pontic. Lupta împăratului Domițian a continuat-o Traian, în războaiele sale împotriva conducătorului Daciei, Decebal. Colonizarea romană în Dacia purta un caracter militar civilizator. Dăinuirea elementului autohton este afară de orice discuție, dar lipsită de coeziune națională, prin dispariția elitei în lupta împotriva Romanilor, populația dacică s'a romanizat într'un răstimp destul de scurt. Urmele arheologice romane, care ajung până la Kiev, dovedesc, cu toate acestea, nu atât relațiile comerciale, cât numeroasele ciocniri cu imperiul Roman și conlocuirea Dacilor cu popoarele din spre granița răsăriteană a țării ⁴⁾.

În ce privește Slavii, apariția lor în istorie este din cele mai vechi, strămoșii Slavilor alcătuind multiple nuclee etnice în tot cuprinsul teritoriului statelor slave de mai târziu. Nu mai poate fi vorba de formarea acestor triburi într'un « cuib al tuturor Slavilor » și de migrațiunile lor ⁵⁾. Primii Slavi au fost Neurii lui Herodot, care trăiau la

¹⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. I, cart. I, cap. 2 și urm.

²⁾ N. S. Derjavin, « Troian » în « *Slouă despre pâlcul lui Igori* », *Antologia articolelor și cercetărilor în domeniul filologiei slave*, Moscova, 1941, pp. 11—12, și *Originea poporului rus*, Moscova, 1944, p. 5. Al. Papadopol-Kallimah a scris despre *Cuvânt despre expediția lui Igori Sviatoslavovici*, în « *Analele Academiei* », 1885.

³⁾ Idem, *Originea*, p. 4.

⁴⁾ Idem, « *Troian* », pp. 8—9 și 14.

⁵⁾ Teoria unui centru subcarpatic, unde ar fi existat în veacul al VI-lea o obște militară a triburilor slave, o susținea V. Kliucevski (*Cursul istoriei ruse*, vol. I).

Nord de Sciți ¹⁾. La Est de ei sunt amintiți Budinii. În veacul al IV-lea, în Ucraina apar Sarmații, împingând pe Sciți, care se strâng în regiunea Dunării, și chiar trec fluviul acesta²⁾). Uniunea triburilor scitice n'a dispărut, totuși, chiar după ridicarea tribului sarmat ³⁾. Între Sarmați și Sciți sunt amintiți în veacul I Slavii-Venezi ⁴⁾. Și mai însemnați sunt Anții ⁵⁾, care se întind la început până la Nistru, iar în veacul al VI-lea trec Dunărea. Despre toți acești Slavi vorbesc istoricii contemporani, Iordanes și Procopiu din Cesareia ⁶⁾. Anții sunt strămoșii Slavilor-Ruși ⁷⁾, după părerea unor istorici — ai Uglicilor și Tiverților ⁸⁾, după părerea altora — ai Ucrainenilor ⁹⁾. Savanții sovietici consideră drept teritoriul « nenumăratelor triburi ante » regiunea dela gurile Dunării în spre Răsărit, până în părțile Kievului și Voronejului ¹⁰⁾. O lovitură zdrobitoare puterii Anților au dat în veacul al VI-lea Avarii; cu toate acestea, retragerea Anților « din istorie », se explică mai mult prin faptul că, în urma formării statului Bulgar, Anții au ieșit din imediata apropiere a Bizanțului ¹¹⁾, așa dar a observațiilor istoricilor bizantini. Multe din aspectele vieții Kievului din veacul al X-XI-lea se întemeiază pe cultura Anților: agricultura, viticultura, șerbia, strângerea avutului... Evident, că dela Anți, iar nu dela grupul puțin numeros al corsarilor normanzi, atras de bogățiile Kievului, provine întregul așezământ social și economic al culturii din regiunea Niprului, unde plămada Varegilor s'a disolvat în scurtă vreme ¹²⁾. Perfecționarea uneltelor atribue trăsături specifice populației agricole, care folosește vite ca mijloc de schimb. Limba evoluează prin încrucișeri permanente de triburi, deși Cimerienii și Sciții persistă până în prezent în limbile

1) N. S. Derjavin, *Originea*, p. 17, comp. L. Niederle.

2) *Ibidem*, p. 19.

3) *Ibidem*, p. 20.

4) *Ibidem*, p. 21 și urm.

5) *Ibidem*, p. 26 și urm. R. Rîbakov, *Anții și Rusia Kievului*, « Vestitorul istoriei antice », 1939, vol. I.

6) Idem, « Troian », comp.: *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis și Gothica sive bellum Gothicum*.

7) A. Șahmatov, *Vechiul destin al neamului rusesc*, Petrograd, 1919, p. 10 și urm.

8) I. Sreznevski, precum și A. Spișin, *Geografia istorică rusească*, Petrograd, 1917, p. 18, și *Antichitățile Anților*, 1928.

9) M. Hrușevski, *Istoria Ucrainei-Rusiei*, p. 176, și *Rusia Kievului*, vol. I, p. 209.

10) N. S. Derjavin, *Originea*, p. 31.

11) *Ibidem*, p. 33.

12) *Ibidem*, p. 34. Mai detaliat: B. Grekov, *Rusia Kievului*, Moscova, 1944. ed. IV, și *Lupta Rusiei pentru crearea unui stat propriu*, Tașkent, 1942.

rusa, ucraineana și belorusa ¹⁾. Goții, o federație de triburi locale ²⁾, conviețuiesc și în regiunea mai occidentală, cu o populație daco-romană acum încheată, care nu se lasă ușor înrăurit de barbari, retrăgându-se în clipele de primejdie în codrii și în cetatea Carpaților ³⁾. Când Romanii lui Aurelian părăsesc Dacia, presiunea barbară din stepe sporește, mai cu seamă sub Huni.

« Dintre toate neamurile care s'au așezat în Dacia, după retragerea legiunilor romane, niciunul nu are atâta însemnătate pentru istoria poporului nostru, ca Slavii. Ei joacă în ținuturile dunărene, — scrie istoricul Constantin C. Giurescu ⁴⁾ — rolul pe care l-au jucat în Apus neamurile germanice... Suntem un popor romanic de coloratură slavă, după cum Francezii, Italienii, Spaniolii sunt popoare romanice, de coloratură germanică. Reprezentăm tocmai prin aceasta o nuanță aparte, caracteristică, și o posibilitate de civilizație și cultură *unică*, în mijlocul marei familii romanice. Slavii ne-au influențat sub raportul *rasei, al limbii, al organizării sociale și de stat*, sub raportul *cultural și bisericesc*. Niciun alt popor nu a avut înrăurire așa de puternică asupra noastră. De aceea s'a și spus chiar, de către slavistul Ion Bogdan, că nu poate fi vorba de poporul român decât *după* amestecul cu Slavii... Sub raportul limbii, de exemplu, unul din cei mai buni cunoscători, romanistul Ovid Densusianu ⁵⁾, spune că influența slavă *a fost mult*

¹⁾ Idem, *Originea*, p. 12, comp. N. Marr.

²⁾ *Ibidem*, p. 37 și urm., comp. N. Marr și M. Tihanova.

³⁾ A. Iațimirski, *Imprumuturi slave în limba română ca date pentru problema locului de obârșie a poporului român, Omagiu lui V. Lamanski*, Petersburg, 1908, pp. 792—819.

⁴⁾ *Istoria Românilor*, București, 1941, p. 75 și urm. Mai complet: idem, *Istoria Românilor*, București, 1935, vol. I (ed. II), p. 210 și urm.: ceea ce nu putuseră face neamurile germanice, în incursiunile lor repetate, și nici chiar Hunii, se întâmplă acum. Populația romanică este dislocată de valurile Slavilor... În Dacia, Slavii s'au așezat în mare număr și în toate părțile ei, nu numai în unele regiuni, cum s'a crezut multă vreme. Ne-o spune cercetarea obiectivă a izvoarelor istorice, dar mai ales ne-o spune toponimia țărilor noastre... (Despre rolul Slavilor în formarea poporului român, pp. 222, 223, 235 ș. a.). Comp. și: P. P. Panaitescu, *Curs de Istoria Românilor*, București, 1929—1930, p. 150 și urm., despre influența de limbă, terminologie, toponimie, organizare politică și socială, biserică... Pentru toponimia în Transilvania, comp. E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană și Slavii*, Sibiu, 1942, și *Daco-Slava*, « Dacoromania », Sibiu, 1943. L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, Paris, vol. I, pp. 111—113: « dans la Hongrie, la Transylvanie et la Valachie actuelles, il était resté une portion importante de Slaves du Sud qui y avait élu domicile... »

⁵⁾ *Op. cit.*, p. 287.

mai intensă și mai variată decât aceea germanică asupra limbii italiene sau franceze ».

Încă primii istorici ruși, Lomonosov (1711—1765) și Boltin (1735—1792), au semnalat nivelul cultural înalt al Slavilor, această părere fiind temeinic documentată, astăzi, de academicianul B. D. Grekov ¹⁾ și alți savanți sovietici, desmințind «teoria normană» a întemeierii statului rusec abia în veacul al IX-lea, de Varegi. Știința sovietică — N. Marr (1864—1934), B. Grekov, N. Derjavin ²⁾ și alți învățați precizează, că Slavii au fost aborigenii pământurilor pe care trăiesc până în prezent. Bizantinologia a înlesnit, la rândul ei, studiul istoriei ruse ³⁾. Slavii nu numai au asaltat lumea antică a Bizanțului, dar au și influențat această lume prin așezământul lor social ⁴⁾. Întrărirea imigrației slave, a organizării sociale și a proprietății de pământ în obște a Slavilor, se observă de asemenea în procesul dezvoltării social-economice a Bizanțului ⁵⁾; F. Uspenski a adâncit cercetările social-economice ale istoriei bizantine ⁶⁾. Multe din influențele bizantine trebuie privite prin prisma înrăurilor reciproce slavo-bizantine, studiul acestor probleme fiind desăvârșit de discipolii sovietici ai lui Uspenski ⁷⁾. Relațiile ruso-române, care s'au încheat la răscrucea acestor influențe, ar fi trebuit cercetate și ele în lumina unor lucrări monumentale ale lui V. Vasilevski (1838—1899) ⁸⁾, F. Uspenski (1845—1928) ⁹⁾, V. Lamanski (1833—1914) ¹⁰⁾, Serghei Soloviov (1820—1879), Kliuevski, A. Șahmatov (1864—1920) ¹¹⁾ și ale altor iluștri savanți ruși. Majoritatea acestor scrieri, esențiale unor cercetări serioase ale trecutului nostru, sunt aproape necunoscute istoriografiei românești, în schimb pamfle-

¹⁾ *Lupta Rusiei pentru crearea unui stat propriu*, Tașkent, 1942, și *Rusia Kievului*, Moscova, 1944, ed. IV.

²⁾ *Despre etnogeneza celor mai vechi popoare din basinal Niprului și Dunării*, « Vestitorul istoriei antice », 1939, cart. 1/6, p. 283, bibliografia; și *Bizanțul și Slavii în veacul al VI-lea*.

³⁾ P. Lavrov, *Operele lui V. G. Vasilevski cu privire la istoria Slavilor*, Petersburg, 1901 (*Bizanțul și Pecenegii*, etc.), și B. Grekov, *Istoria vechilor Slavi și a Rusiei în lucrările lui V. G. Vasilevski*, « Vestitorul istoriei antice », 1939, vol. I, pp. 338—351.

⁴⁾ B. Grekov, *Lupta Rusiei*, p. 24.

⁵⁾ V. Vasilevski, *Legislația iconoclaștilor*.

⁶⁾ « Byzantion », II, p. 20.

⁷⁾ V. Piceta, *Bizantinologia în vremea sovietică*, volum cit., p. 189 și urm.

⁸⁾ *Material pentru istoria Bizanțului, Bizanțul și Pecenegii, Drujina variagoruscă la Constantinopol*.

⁹⁾ *Istoria imperiului Bizantin* (1913 și 1926).

¹⁰⁾ *Despre studiul lumii greco-slave*.

¹¹⁾ *Revista letopiseșelor ruse din veacurile al XIV—XVI-lea* (1938).

tele și anonimele fiind înregistrate în bibliografiile existente ¹⁾). Lipsește, de asemenea, tratarea mai amplă ²⁾ a încheșării primelor nuclee ale populației locale — Vlahi, Berladnici, Brodnici și Bolohoveni. Dar tuturor acestor probleme sperăm să le acordăm atenția cuvenită, la prima ocazie ³⁾).

¹⁾ A. și G. Rally, *Bibliographie franco-roumaine*, Paris, 1930, vol. II, p. 135 și urm.

²⁾ Date sumare în schița noastră: *Relații ruso-române*, p. 10 și urm.

³⁾ Unele precizări de localități, semnate de litera (G), se datoresc profesorului Constantin C. Giurescu.

IEROMONAHUL ZOSIMA

Vicisitudinile vremurilor apuse n'au admis consolidarea străvechilor legături ale noastre cu Slavii din Răsărit, prin călătorii, decât în veacurile mai apropiate. Pelerinii sau palomnicii au fost cei dintâi drumeți ruși care, mergând spre Ierusalim, au trecut prin părțile acestea ale Europei, lăsând însemnări despre călătoriile lor. Călugărilor, așa dar — cărturarilor de odinioară, datorăm aceste prime descrieri, ce se studiază de vreo sută de ani ¹⁾, negustorii sau kupeții ruși călătorind și ei prin Moldova prin veacul al XV-lea ²⁾, dar fără să înscrie impresiile lor.

În revistele rusești: « Sbornikul Pravoslavnik al Palestinei » (apare dela 1881) și « Palomnikul Rus » (dela 1885) s'au tipărit numeroase scrieri ale pelerinilor, începând cu egumenul Daniil, din anii 1106-1107 (« Sbornikul Pravoslavnik al Palestinei », 1885, cart. 3), continuând cu succesorii săi, printre care Zosima, ieromonahul mănăstirii Troițko-Serghievski, autorul scrierii publicate în *Povestirile poporului rus* de Ivan Saharov (Petersburg, 1849, vol. II, cart. VIII) și în « Sbornikul Pravoslavnik al Palestinei » — însemnările fiind comentate în revistă de H. Lopariov (1889, cart. 24). Scrierea lui Zosima o găsim amintită și în lucrarea: *Itinéraires russes en Orient, traduits pour la Société de l'Orient Latin* (Geneva, 1889, p. 200 și urm.), de V. Hitrovo; tot în această operă sunt pomeniți și ceilalți vechi pelerini ruși: Ignatie, din Smolensk, călător de prin anii 1389—1405 (pag. 140 și urm.), arhimandritul Grethenios, din Moscova, care în 1400 a trecut prin Belgrad pe Nistru, adică Cetatea-Albă (pag. 165 și urm.), și călugărul Epifanie, din Novgorod, care a colindat aceleași locuri prin 1416 (pag. 193 și urm.). Sunt, așa dar, predecesorii călătorilor din Occident: Guillebert de Lannoy

¹⁾ De pildă: V. Vlasov, *Anciens voyages russes*, Petersburg, 1837.

²⁾ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, București, 1925, vol. I, p. 88. Fiul marelui kniaz Dimitrie Donskoi, Vasile, fost ostateg la hoarda tătărească, s'ar fi refugiat în taină, în 1386, prin Suceava. N. Iorga, *Oaspeți ruși în Moldova și oaspeți moldoveni în Moscova*, « Neamul Românesc », 1918, nr. 67.

(1421)¹⁾ și Johann Schiltberger (1427), ale căror scrieri au fost publicate de profesorul F. Bruun, din Odessa, iar în românește reproduse de Bogdan Hasdeu²⁾. Același Hasdeu a tradus pentru prima oară textul de mai jos al lui Zosima (« Sbornik », p. 2-3), reproducându-l în revista sa « Arhiva Istorică a României » (1865, nr. 13, p. 49). F. Grekov a scris despre *Vechii palomnici ruși*, în 1891. Aflăm astfel, că Zosima a vizitat Țarigradul în 1414, când a însoțit pe țarevna Ana Vasilievna, logodnica lui Ioan, fiul împăratului bizantin Manoil Paleolog. A doua călătorie și scrierea lui Zosima se referă la anii 1419—1422, când el a vizitat Atosul, Hiosul, Patmosul, Ierusalimul și Țarigradul.

« Dela Kiev cu negustorii și boierii mari am mers 30 de mile, era o milă 5 verste³⁾, și am ajuns la un fluviu mare, în țara Odoliei⁴⁾, ce se numește Bug. Aici se află așezat orașul Brațlav, unde am stat o săptămână. Și am purces în câmpia Tătărească, și am mers 50 de mile pe acel drum Tătăresc, ce se numește: spre marea câmpie, și am ajuns la Mitirevi Kîșini, la un fluviu mare, ce se numește Nistru. Aici fu trecerea și granița Volohă⁵⁾: din cealaltă parte Valahii ridică plata pentru

1) G. Bezviconi, *Profiluri de ieri și de azi*, București, 1943, p. 104; cf. recensia profesorului Const. C. Giurescu, în « Revista Istorică Română », 1944, vol. XIV, p. 146; vorbind despre localitatea « Cozial », vizitată de Lannoy, F. Bruun (« Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa », 1852, vol. III, p. 541) crede, că ea corespunde Caușanilor (Hanul-Kișla sau Kizil-Bunar), la distanță de 4—5 mile franceze de Cetatea-Albă.

2) Al. Sadi-Ionescu, *Bibliografia călătoriilor străini*, București, 1916, p. 12 și urm.

3) O verstă = 1067 metri.

4) Podoliei.

5) Veche denumire a Țării Moldovenești, spre deosebire de Țara Muntească, Muntenia—Valahia de mai târziu, în cazul din urmă denumirez fiind împrumutată dela călători occidentali. Numele de *Vlah* provine — după părerea filologului Alexandru Philippide (*Originea Românilor*) — dela vechea denumire germană: *Welsch* — Roman. Radicalul cuvântului este *val* — a stăpâni. de unde provine cuvântul francez: Vallon, și cel polon: Wloch, care înseamnă: italian. Istoricul N. Barsov (*Schița geografiei ruse*, Varșovia, 1885) consideră, că letopiseșii slavi deduc acest nume dela succesorii Romanilor, care locuiau cu Slavii la Dunăre, — denumirea trecând apoi urmașilor lor. Pe la 1165, Nikita Choniates (ed. Bonn, p. 168) povestește că Andronic Comnen, pribegit în Galiția, a fost prins la granița acestei țări de Valahi, care, dela 1222, sunt deseori amintiți în istorie. Comp. și: A. Iațimirski, *Ultima părere a unui savant român despre originea numelui « Vlah »*, în « Revista Etnografică », comentând pe Aron Densușianu, *Originea cuvântului « Vlah »*, « Revista critică-literară », 1894, nr. I, pp. 1—15. Prima amintire a Vlahilor, în 980; P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 97.

trecere, iar din această parte o ridică pentru marele kniaz Vitovt ¹⁾; iar vama se ia dela trecători și, pe urmă, amândoi o împart. Și, de acolo, trei zile de drum până la Belgrad ²⁾, prin Țara Volohă, și am stat la Belgrad două săptămâni. Iar dela Belgrad până la mare sunt 9 verste. Chiar la gura Nistrului stă un stâlp, ce se numește: Fonari ³⁾. Aici sunt schelele pentru corăbii. Și am găsit o corabie și am plecat pe mare și am rămas pe mare 3 săptămâni... ».

¹⁾ Vărul regelui polon Vladislav-Iagello, Vitovt, marele kniaz al Lituaniei, mort în 1430, era fratele Ringalei, văduva ducelui de Mazovia, cu care s'a însurat în 1411 Alexandru cel Bun, domnitorul Moldovei (1400—1432). În 1410, în bătălia dela Grünwald, dar mai ales în 1422, călăreții lui Alexandru au venit în ajutorul Polonilor, obținând la Marienburg o victorie asupra cavalerilor teutoni așezați în Prusia Orientală. P. P. Panaitescu, *Alexandru cel Bun*, București, 1932.

²⁾ Cetatea-Albă. Comp. A. Kociubinski, în «Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa», 1901, vol. XXIII, pp. 79—198, și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, București, 1900.

³⁾ Fanar, felinar.

IVAȘKO PERESVETOV

Slavistul A. Iațimirski ¹⁾, vorbind despre primele scrieri rusești referitoare la Moldoveni, amintește prefetele la descrierile călătoriilor vechilor pelerini ruși, știrile cu privire la gospodarii moldoveni — strămoșii domniței Elena a lui Ștefan cel Mare, — din letopisețul Voskresenski ²⁾, povestirea despre voevodul muntenesc Dracul (Vlad Țepeș), corespondența aceleiași kniaghini Elena Stepanovna ³⁾ cu tatăl ei, Ștefan cel Mare, domnitorul Moldovei, povestirea despre icoana din Neamț și povestirea despre domnitorul voloh sau moldovean Petru Rareș. Această din urmă scriere ne interesează în deosebi, deoarece autorul ei, Ivașko Peresvetov, un călător și publicist rus din veacul al XVI-lea, a vizitat Moldova, amintindu-l pe Petru Rareș, ca unul care l-a cunoscut personal.

¹⁾ *Din istoria scrisului slav*, p. XLV și urm.

²⁾ «Vestile Secției limbii și literaturii ruse a Academiei de Științe», Petersburg, 1901, vol. VI, pp. 88—119.

³⁾ Fata lui Ștefan cel Mare și a Evdochiei, fiica kniazului Alexandru Olelko din Kiev și a Anastasiei, fata marelui kniaz Vasile I al Moscovei. Domnița Elena s'a măritat în 1483 cu Ioan cel Tânăr (1458—1490), moștenitorul tronului lui Ioan III. Nestatornicia socrului, căsătorit a doua oară cu Sofia Paleolog (Marcel Romanescu, *Albizzi și Paleologii*, extras din «Hrisovul», București, 1943, vol. III, p. 21), și rivalitatea dintre aceste două femei, au pricinuit moartea timpurie a Elenei, în 1505, în vârstă de patruzeci de ani, și a fiului ei, Dimitrie (1484—1509). B. Hasdeu, în «Traian», nr. 75, pp. 78—81, și Al. Papadopol-Kallimah, în «Analele Academiei», vol. XXII. D. Bogdan, *Pomelnicul dela Bistrița*, «Analele Academiei», 1939, tom. XXI, p. 633. G. Asaki a scris drama istorică: *Elena Dragoș de Moldavia*, iar Alexandru Hâjdeu i-a consacrat o poezie: *Mormântul Voloșencei* (vezi și alte poezii istorice ale lui Hâjdeu, de pildă: *Stavucenii*; A. Iațimirski, *Manuscrisele slave și ruse ale bibliotecilor române*, «Sbornikul Secției limbii și literaturii ruse a Academiei de Științe», Petersburg, 1905, p. 806 și urm.). Despre nepoții Elenei: G. Bezviconi, extras din «Cetatea Moldovei», Iași, 1941, XI, pp. 3—4, comp.: V. Rummel, în *Dicționarul Enciclopedic Rus*, ed. Brockhaus și Efron, vol. 51, p. 381, și *Date istorice despre neamul Rahmaninov*, Kiev, 1895.

Petru Rareș, domnitorul Moldovei între anii 1527—1538 și 1541—1546, urmând exemplul tatălui său, Ștefan cel Mare¹⁾, a căutat să

¹⁾ Regele Kazimir al Poloniei cerea, în Iunie 1486, ajutorul țarului Ioan III, pentru Ștefan, împotriva Turcilor (*Actele referitoare la istoria Rusiei Occidentale*, ed. Comisiei Arheografice, Petersburg, nr. 88, p. 107). Marele kniaz Alexandru al Lituaniei scria voevozilor săi, la 18 Iunie 1498, despre libera trecere a solilor moldoveni, la Moscova (*ibidem*, nr. 154, p. 177). Hanul Crimeii și Ștefan erau aliații Moscovei (L. Kolankowski, *Problem Krymu w dziejach jagiellonskich*, «Kwartalnik Historyczny», XLIX, 1935, caiet 3, pp. 279—300). Ștefan căuta să împace, în anii 1498—1499, pe țar cu ginerele său, Alexandru al Lituaniei (*Actele*, nr. 161, p. 182), iar Alexandru îi cerea ajutorul împotriva Moscovei (*ibidem*, nr. 162, p. 183). În arhivele rusești se păstrau «cărțile voloșești» ale soliilor din 1482—1505, printre care: diacul Feodor Kurițin, Ioan Turcul, răspunsul rusesc fiind trimis prin fiul de boiar Procofie; Feodor Iaropkin, Vasile Karamișev în 1488, Ivan Lihariov, Stețcu și Șandru în 1491, Scurat Zinovievici, Pleșceev în 1492; tratativele prin ambasadorul rus din Crimeia, Loban-Kolțiov; Subota, diacul Costea și Șandru, Timofei Zamitski în 1495, Oșcerin și Luca Voloșanin în 1496, pitarul Ioan în 1497, Feodor Alexeev în 1498, diacul Iușco (V. Ulianițki, *Material pentru istoria legăturilor dintre Rusia, Polonia, Moldova, Valahia și Turcia în sec. XIV—XVI*, Moscova, 1887, p. 115 și urm.). Același Șandru urma să meargă la Moscova și în 1501, dar regele polon, temându-se de o alianță moldo-rusă, n'a permis solului să treacă prin Polonia (N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Iași, 1917, p. 66), după cum nici succesorul său, Sigismund, — mărturisesc cronicarii moldoveni Grigore Ureche și Simion Dascălul — n'a admis ca trimișii lui Ștefăniță-Vodă să ajungă pe la 1525 în Rusia, răspunzând unei solii moscovite din 1521. Dimitrie Ivanov Larev și Mitrofan Feodorov Karacearov, solii ruși care se întorceau din Italia, au fost opriți în Ungaria; în urma intervenției lui Ștefan, li s'a dat libertate, dar ei au mai zăbăvit în Moldova (V. Ulianițki, *op. cit.*, p. 183, și «Uricariul», 1853, part. III, p. 91 și urm., corespondența țarului Ioan Vasilevici). Despre cererile de trecere ale soliilor moldovenești, prin Polonia, la Moscova, în anii 1481, 1490, 1496, 1498, 1501 și 1502, comp. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, pp. 364, 381, 390, 405, 410, 455 și 462. Episcopul moldovean Vasile al Romanului a contribuit la aplanarea unor neînțelegeri dintre țar și mitropolitul Gherontie al Moscovei (P. Mihailovici, *Legăturile culturale bisericești dintre Români și Ruși în sec. XV—XX-lea*, «Revista Societății istorico-arheologice-bisericești», Chișinău, 1932, p. 207), iar mai târziu, în 1513, domnitorul Bogdan cel Orb a trimis și el o solie la Moscova. În ce privește prințul Dimitrie Wisnowiecki, pretendent în 1563 la tronul Moldovei, nu credem că era nepotul de fiică al lui Ștefan cel Mare; A. Storojenko (*Prințul Dimitrie Ivanovici Wisnowiecki, poreclit în popor Baida*, «Vechimea Kievului», 1897, vol. LVI, p. 519) afirmă, că mama pretendentului era fata lui Semeon Olizar. Singura înrudire cu Moldova ar fi căsătoria lui Iurie, fratele străbunului lui Dimitrie, cu Anastasia Ioan Mușata (A. Lobanov-Rostovski, *Cartea genealogică rusă*, Petersburg, 1895, vol. I, p. 102).

stabilească legături diplomatice permanente cu Moscova ¹⁾: el a trimis în Rusia o solie, Dumă-vistierul și Toma Ivanov, care, după ce au tratat o alianță împotriva Turcilor și Polonilor, urmau a se întoarce în 1529 în patrie ²⁾; bine înțeles, Polonii se opuneau acestor legături, încât a doua solie a domnitorului, trimeasă în același an și condusă de Alexandru Cârjă și Toma Ivanov, a fost întemnițată, vreme de două săptămâni, la Vilna. Un sol al țarului, Ivașko Elizarov, a venit în Moldova în 1532, prin Crimeia, însoțit de trimesul moldovean Iușcă, iar la întoarcere — de un alt moldovean, Duca. Moscova, în tratativele ei cu Polonia, a luat apărarea Moldovei, stăruind asupra faptului că tatăl domnitorului Petru Rareș, Ștefan cel Mare, era cuscruț al țarului Ioan III. Pe atunci, legăturile de înrudire consolidau cele politice, încât solii moldoveni sulgerul Ivan Mihailovici și Petre-uricarul au asistat în 1536, la Moscova, la tratativele de pace dintre Ruși și Poloni. Când, în anul 1538, Turcii au alungat pe domnitor din Moldova, el n'a putut să se refugieze la Moscova, din cauza împotrivirii Tătarilor și Polonilor; aceasta au povestit-o solii săi, veniți la Moscova prin 1542-1543: pârcălabul Cristea Vladovici, logofătul Petre Cărcovici și pisarul Ivan Ștefanov ³⁾. Tratativele s'au întrerupt, deoarece Polonii n'au lăsat pe solii moscoviți, să treacă în Moldova ⁴⁾.

Ivașko Peresvetov ⁵⁾, ajuns în slujba țarului sosind din Lituania, a mai fost în serviciul regilor Poloniei și Ungariei, iar cinci luni a petrecut la curtea domnitorului Moldovei Petru Rareș, la Suceava, unde a mai găsit un rus, în slujba domnitorului, Vasia Merțalov, din Moscova. Povestea sau «plângerea» întâia a lui Peresvetov, despre Petru voevodul voloh, a fost scrisă pe la 1549, prima ei redactare datând, probabil, cu câțiva ani mai înainte. Spiritul scrierii este într-o câțva subiectiv ⁶⁾, chiar interesat, căutând să provoace și să sprijine acțiunea țarului împotriva oligarhiei boierești. Totuși, această scriere comple-

¹⁾ P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, București, 1938, în volum, «V. Pârvan», pp. 265—278.

²⁾ «Sbornikul Societății Istorice Ruse», Moscova, vol. XXXV, p. 779 ș. a.

³⁾ «Citirile în Societatea de istorie și antichități ale Rusiei», 1848, vol. V p. 207 ș. a. N. Karamzin, *Istoria Statului Rosienesc*, vol. VIII, nota 129.

⁴⁾ S. Palauzov, *Principatele Române Valahia și Moldova*, Moscova, 1859, pp. 77—78 și 82—83.

⁵⁾ V. Rjiga, *I. Peresvetov, publicist din veacul al XVI-lea*, Moscova, 1908, și Ștefan Ciobanu, *Domnitorul Moldovei Petru Rareș în literatura rusă veche*, «Revista Istorică Română», București, 1945, vol. XIV, p. 316, comp. lucrările lui I. Iavorski, S. Șceglov, S. Vilinski, N. Gudzii ș. a. I. Budovniț, *Schife asupra istoriei publicistice ruse în veacul al XVI-lea*.

⁶⁾ A. Miliukov (*Căldorii ruși de peste graniță în veacul trecut*, «Vestitorul Istoric», IX, 1881, p. 5) semnalează, că scrierile călătorilor mai vechi vorbesc nu atât despre pământurile vizitate de ei, cât oglindesc concepțiile lor personale.

tează cunoștințele noastre despre Petru Rareș, care apare caracterizat pe drept cuvânt, în același sens onorabil, și de cronicarii Grigore Ureche și Simion Dascălul. Textele de mai jos le folosim după lucrarea amintită a profesorului Ștefan Ciobanu.

«Dacă pe vreun țar îl va părăsi înțelepciunea lui militară înăscută și va veni la el marea blândețe, aceasta este opera dușmanilor lui: nu se va gândi țarul la armată, nici la orânduială în împărăția sa, va petrece cu aceia, care-i aprind inima cu vrăjitorie și cu multe piedeci ispititoare; și asupra ostașilor săi va aduce multă tristețe, și asupra întregii împărății multe nenorociri mari din partea demnitarilor săi, încât nimic nu-i va fi drag: nici înțelepciunea, nici armata, nici viața împărăției, și oricari înțelepciuni ostășești vor ajunge la dânsul, sau chemarea împărătească înțeleaptă, el va începe să le nesocotească.

Așa zice Petru, voevodul voloh: dacă vrei înțelepciune împărătească și să cunoști despre oștire și despre așezămintele vieții împărătești, atunci să citești până la sfârșit luarea Constantinopolului, să nu te cruți pe tine cu nimic, și acolo vei găsi tot ajutorul lui Dumnezeu. Dumnezeu îi ajută nu pe cei leneși, ci pe cei care muncesc și îl chiamă în ajutor, și pe cei ce iubesc dreptatea și judecă cu judecată dreaptă. Dreptatea pentru Dumnezeu este bucuria inimii, iar pentru țar mare înțelepciune. Am observat, doamne, că Petru, voevodul voloh, a fost pentru tine și pentru împărăția ta un mare binevoitor. Și eu, de aceea, auzind acele cuvinte dela el, le-am scris și le-am adus la tine, slujindu-te, după cum îți va place serviciul robului tău.

Și zice voevodul voloh Petru: au fost Grecii leneși de a apăra tare credința creștină în contra necredincioșilor. Astăzi, nevroind, apără credința păgână de invazie. Țarul turcesc ia la 7 ani copiii dela Greci și Sârbi pentru a-i învăța în militarie și îi trece la credința sa; iar ei, despărțindu-se de copiii lor, plâng cu mare plâns, dar cu nimic nu pot fi ajutați.

Domnului și binecredinciosului marelui țar și marelui kniaz Ivan Vasilievici ¹⁾ a toată Rusia se închină robul tău, venit din Lituania,

¹⁾ Ioan cel Groaznic (1530—1584), unul din cei mai însemnați țari moscoviți, care a consolidat unitatea Statului Rosienesc (comp. studiile savanților sovietici R. Vipper și S. Bahrușin). Menținând legături cu domnitorul Moldovei Alexandru Lăpușneanu (1552—1561 și 1563—1568), țarul a comandat în 1556 *Sintagma* — pravila de legi a lui Matei Vlastaros —, episcopului Macarie al Romanului; opera a fost oprită în Galiția (1561). El este ziditorul unei mănăstiri în Moldova (S. Soloviov, *Istoria Rusiei*, vol. X, p. 276) și figurează înscris în pomelnicul binefăcătorilor mănăstirii Bistrița, unde Al. Odobescu a mai descoperit un aer rusesc, din 1601, provenit dela mănăstirea Tihvin, A. Iațin irski, *Binefacerile domnitorilor ruși în România, în veac. XVI—XIX*, «Vestitorul Rusesc», 1899, VI, p. 4 și 5.

Ivașko, fiul lui Semeon Peresvetov. Am adus pentru tine, domnitor, cuvinte din multe regate domnești și dela Petru, voevodul voloh, și treburi de-ale tale împărătești. Și acele cuvinte și lucruri, doamne, au fost puse în vistieria ta împărătească, iar pe mine, robul tău, pentru acele cuvinte și lucruri ai poruncit să fiu bine dăruit. Și acele cuvinte și lucruri, până acuma n'au fost în fața ta, a domnitorului, căci acele cuvinte sunt neplăcute în fața ta, iar lucrurile tale sunt la mine. Și în acele regate, doamne, mult se mirau și laudau nașterea împărătească a ta cu semne cerești; și au proslăvit înțelepții filosofi greci și doctori latini, și au spus despre acele cuvinte: se cuvine celui domnitor ostaș, născut înțelept dela Dumnezeu, asemenea cuvinte să le scrie cu aur și sa le țină la dânsul mulți ani, și după dânsul asemenea lucruri și slava sa împărătească să le lase altui țar. Și eu, doamne, am căpătat acele cuvinte în acele regate, la oamenii înțelepți, după cum îți va place slujba mea, a robului tău. Și eu, doamne, am plecat din Lituania, au trecut de-atunci unsprezece ani, slujindu-ți ție, țarului binecredincios, cu credință, nu mai rău decât cum au slujit strămoșii și străbunii mei, cu credință domnitorilor ruși, marilor kneji, strămoșilor și străbunilor tăi, Peresvet și Oslabia, în călugărie și schime, cu binecuvântarea făcătorului de minuni Serghie, în bătălia de pe Don, sub marele kniaz Dimitrie Ivanovici, pentru credința creștină și pentru sfintele biserici și pentru cinstea domnitorului au suferit și au pierdut capetele. Și eu, robul tău, am venit la scaunul împărătesc pentru aceasta, să fiu cu totul al tău, să slujesc cu credință, cât m'o ajuta Dumnezeu.

Despre tine, doamne, despre binecredinciosul marele țar, scriu înțelepții filosofi, că vei dobândi în veci slavă mare. Ca despre chesarul August și despre țarul Alexandru Machedon, așa și despre tine, doamne, scriu acei înțelepți filosofi, precum și despre ostirea ta și despre înțelepciunea ta mare. Și ei proorocesc în cărțile lor înțelepte, că vei introduce mare dreptate în împărăția ta, și-l vei mângâia pe Dumnezeu cu bucurie sufletească. Și așa încep filosofii înțelepți, că asemenea dreptate nu va exista în întreaga lume, ca în împărăția ta, din cauza înțelepciunii tale mari și a strășniciei tale de domnitor; judecătorii vicleni parcă se vor trezi din somn, și se vor rușina de afacerile lor viclene, și se vor mira ei înșiși, că au judecat viclean și, adunând necurat, au păcătuit mult și de nenumărate rânduri față de Dumnezeu. Așa scriu despre tine, doamne: tu ești domnitorul groaznic și înțelept; îi vei aduce pe păcătoși la pocăință și vei introduce dreptatea în împărăția ta, și vei aduce lui Dumnezeu bucuria inimii. La August chesarul a venit un ostaș cu înfățișare modestă, săracă, și i-a adus mari înțelepciuni ostășești, și el pentru aceasta l-a dăruit și-l ținea pe el și neamul lui aproape de dânsul. Și la țarul Alexandru, a venit cu înfățișare modestă, cu mare înțelepciune ostășească; dela bogați nu vine niciodată înțelepciunea ostășească; dacă vreun voinic se îmbogățește, și el se lenevește:

bogatului îi place liniște; pe ostaș totdeauna trebuie să-l ții bine, ca pe un șoim, să-i bucuri inima, cu nimic să nu-l întristezi. Și eu, robul tău, Ivașko Peresvetov, unsprezece ani au trecut și nu pot ajunge la tine, stăpânul, binecredinciosul și marele țar. Dacă le amintesc, demnitarilor tăi, nu mă anunță ție. Și la venirea mea, doamne, ai dat poruncă boierului tău Mihail Iurievici să mă îngrijească de toate, pe mine, pe robul tău, și de grabă, după ce ai dat poruncă, Mihail Iurievici a murit. Iar eu, fără poruncă trăiesc și, până astăzi, nu pot, doamne, să ajung la tine, să te rog despre porunca dată. Iar omul străin nu poate trăi în împărăția ta fără poruncă și fără mijloace. Și te-am văzut, doamne, într-o sărbătoare în biserica Nașterii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, și ți-am dat două cărțile cu « vorbele » tale împărătești, pe care le-am adus din alte regate, slujindu-te pe tine, doamne, credinciosul, marele țar. Și tu, doamne, pe mine, robul tău, nu m'ai dat sub îngrijirea nimănui. Dacă ție, domnitorului și marelui țar, nu-ți va fi pe plac slujba mea și slovele pe care le-am adus din alte țări și regate, auzite dela mulți oameni înțelepți și doctori și filosofi despre înțelepciunea ta împărătească dela Dumnezeu, după cum scriu despre tine, marele țar, născut cu semnul ceresc și despre împărăția ta și despre oștirea înțeleaptă: să păstrezi și să înmulțești credința creștină, și pe credincioși să-i aduci la credință și să ridici slavă lui Dumnezeu și să introduci dreptatea în împărăția ta și să faci lui Dumnezeu bucuria inimii. Și tu, doamne, poruncește să-mi restituie cartea, dacă, citind-o, nu va plăcea, țarului binecredincios.

Am venit, doamne, din Ungaria în Țara Volohă și am fost cinci luni la Petru, voevodul voloh, în Suceava, și el despre tine, doamne, marele și binecredinciosul țar, și despre împărăția ta, spune, rugându-se în fiecare zi, să se înmulțească credința creștinească. Și el zice: așa a fost tare credința grecească și noi ne lăudam cu dânsa, iar acuma ne lăudăm cu împărăția rusească. Și spune așa: Doamne, păzește-o de necredincioși și de orice herezie. Și pe acela nu-l laudă care sărută crucea și trădează — aceasta este o mare herezie — că nu apără credința creștină și nu slujesc cu credință pe domnitor. Și pe acela nu-l laudă, care atrage asupra împărăției sale un război deosebit: dă orașele și volostele să le țină boierii, și demnitarii se îmbogățesc din lacrimile și sângele neamului creștinesc prin jefuire nebună. Și când pleacă dela « hrană » ¹⁾ din orașe și voloste, și se judecă obidele, fac ambele părți mult păcat: sărută crucea asupra vinovăției și reclamanții și părții, unul sărutând stăruie asupra nedreptății care i se face, iar altul neagă orice obidă, și așa ambii se pierd în păcat, și cad în mare herezie, și mare ocară aduc lui Dumnezeu, nu țin la cinste, sărută crucea; cu acestea îl supără grozav pe Dumnezeu; tot ce este tare în credința creștină, aceasta n'o țin tare.

¹⁾ Târgurile și ținuturile se dădeau boierilor pentru « hrană ».

Așa zice voevodul voloh despre primul țar turcesc Mahmet sultanul: necredinciosul țar a introdus în împărăția sa neplăcută lui Dumnezeu marea înțelepciune și dreptate: a trimis în toată împărăția sa judecătorii săi credincioși, punându-le din vistieria sa leafă, ca să poată trăi din an în an, și a introdus judecătorii de curte, în toată împărăția ca să judece fără părtinire, și a poruncit ca amenzile să le ia pentru vistierie, ca să nu se ispitească nimeni și să nu cadă în păcat și să nu-l supere pe Dumnezeu. Și dacă-l dăruiește pentru slujba credincioasă pe vreun boier cu vreun oraș sau voloste, el trimete la judecătorii săi și le poruncește să-i dea din vistieria statului imediat, după registrul de venituri. Și când greșește judecătorul, atunci îi este prescrisă moartea după legea lui Mahmet; îl ridică pe vârful unei prăpastii, și-i dă brânci în jos, spunând: n'ai vrut să fii în bună slavă și să slujești cu credință pe domnitor. Iar la unii le ia pielea de vii și le spune: când va crește pielea, se va uita vina ta. După legea lui Mahmet, trăiesc și țarii de astăzi cu mare și înțeleaptă strășnicie; și vinovații erau predați morții; și găsind pe cineva vinovat, chiar dacă era din cei buni, nu-l cruța; și-i omora după faptele lor, și spunea așa: și dela Dumnezeu este scris: fiecărui după faptele lui. Și așa zice voevodul voloh: e însemnat în cărțile înțelepte, scriu filosofii și doctorii despre binecredinciosul marele țar al Rusiei și marele kniaz Ivan Vasilievici a toată Rusia, că va fi la el, în împărăția sa, așa de multă înțelepciune și dreptate și strășnicie împotriva judecătorilor nedrepți, din cauza marei înțelepciuni dată dela Dumnezeu.

Așa zice voevodul voloh despre împărăția rusă, că demnitarii țarului rus se îmbogățesc singuri și se lenevesc, iar împărăția lui se secătuește și prin aceasta ei se numesc slugile lui, și tare nu stau pentru credința creștină și tare nu se joacă cu jocul morții împotriva dușmanilor și prin aceasta mint în fața lui Dumnezeu și a țarului. Și așa vorbește voevodul voloh: ei sunt mulți, dar n'au inimă bună și se tem de moarte și nu vreau să moară pentru credința creștină, ei nu vreau să moară niciodată. Acel bogat nu se gândește la ostaș, se gândește la liniște; chiar când se îmbogățește un viteaz și el se lenevește. Așa zice voevodul voloh: să-l ții pe ostaș, să-l îngrijești ca pe un șoim, totdeauna să-i înveselești inima, să nu se abată asupra lui nicio tristețe. Și așa zice voevodul voloh: unui asemenea domnitor se cuvine să aibă în vistieria lui veniturile din toată împărăția și să dea din vistieria sa ostașilor, să le înveselească inimile. Atunci împărăția nu va avea sfârșit și vistieria lui nu va seca. Cine din ostași va fi îndârjit împotriva dușmanilor domnitorului, se va juca cu focul morții, acelor ostași să li se ridice numele, să li se înveselească inimile și să li se mărească salariul din vistieria domnitorului, și la alți ostași să li se atragă inimile, să-i apropie, și în toate să-i creadă și să le asculte plângerile în toate și să-i iubească, ca părintele pe copiii săi, și să fie darnic cu ei, mâna darnică niciodată

nu sărăcește și adună slavă țarului; dărnicia țarului către ostași este înțelepciunea lui.

Iar despre tine, despre marele țar binecredincios, voevodul voloh zice: unui asemenea domnitor se cuvine să țină douăzeci de mii de tineri viteji, foarte bine învățați la tragerea cu foc, și să stea lagărele din ucrainele ¹⁾ pe câmp, lângă cetăți împotriva dușmanului, a țarului din Crimeia, înzestrându-i pe ei cu salariu din vistieria statului, cu leafa anuală dela domnitor, și ei se vor deprinde a trăi la câmp și a lupta cu dușmanul, țarul Crimului. Atunci acei douăzeci de mii vor fi mai buni decât o sută de mii și ucrainele toate vor fi bogate și nu vor fi sărăcite de dușmani. Și aceasta poate s'o facă un asemenea puternic țar.

Așa zice Petru, voevodul voloh, despre împărăția grecească: demnitarii greci, sub țarul Constantin Ivanovici ²⁾, erau stăpâni pe împărăție, și sărutarea crucii o nesocoteau, trădau și au furat împărăția cu judecățile lor nedrepte. Și prin jefuiri necinstite au mărit bogățiile lor din lacrimile și sângele creștinesc; iar ei înșiși s'au lenevit să apere cu tărie credința creștină, și pe țar l-au îndepărtat dela oștire prin vrăjitoriile lor, și pe căi de ispită heretice și prin farmece. Și prin aceasta au predat străinilor de neam, Turcilor, spre batjocură, și împărăția grecească și credința creștină și frumusețea bisericească. Și acuma înșiși Grecii, pentru trufia lor și pentru fărădelegile lor, și pentru lenevia lor, răscumpărare la țarul turcesc credința lor creștină, dau țarului turcesc mari biruri, și singuri ei sunt în sclavia țarului turcesc pentru trufia și lenevia lor. Grecii și Sârbii se angajează să pască oile și cămilele la Turci. Și cei mai buni Greci se angajează. Voevodul voloh zice cu mari lacrimi despre această credință creștină a împărăției rusești și totdeauna îl roagă pe Dumnezeu să înmulțească credința creștină din împărăția de Răsărit, dela țarul rus, binecredinciosul, marele kniaz Ivan Vasilievici a toată Rusia. Cu această împărăție rusească și acuma se laudă toată credința grecească, și speră în mila și ajutorul lui Dumnezeu să se elibereze de sub jugul țarului turcesc de alt neam.

Și zice voevodul voloh: în asemenea împărăție mare, puternică, și slăvită și bogată în toate, împărăție moscovită, este în această împărăție dreptate? Atunci slujea la el Vasia Merțalov din Moscova. Și pe acesta îl întreba: tu știi multe despre acea împărăție moscovită. Spune-mi drept? Și el a început să spună lui Petru, voevodul voloh: credința creștinească, doamne, îi bună în toate și frumusețea bisericească-i mare, dar dreptate nu este. Și la această, Petru voevod a plâns și a zis așa: dacă nu este dreptate, nu este nimic. Și așa a zis voevodul voloh: dreptatea adevărată este Hristos; ea va străluci mai tare decât

¹⁾ Marginele.

²⁾ Constantin XIII Paleolog, ultimul împărat bizantin (1448—1453).

soarele în toate înălțimile cerești și întinderile pământesti și în adâncimile iadului; totul se închină lui, ce este ceresc, pământesc și al iadului, toți au laudat și proslăvit sfântul lui nume, căci sfânt este numele lui. Este puternic și tare, și fără de moarte, și mare Dumnezeu creștin, minunate sunt lucrurile lui, mult răbdător și mult milostiv. Și în care împărăție este dreptate, în aceea sălășluște și Dumnezeu și dă marele său ajutor și mânia lui Dumnezeu nu se abate asupra acelei împărății. O dreptate mai mare nu există în sfânta scriptură. Dreptatea pentru Dumnezeu este bucuria inimii, iar pentru țar — mare înțelepciune și putere. Miluește-i, Doamne, cu credința creștină de nedreptatea lor. Așa s'a apucat diavolul cu toate nedreptățile de Greci, neiubind credința creștină, pentru că credința creștină este dragă lui Dumnezeu, mai bună decât toate credințele, Dumnezeu o iubește, și diavolul este pătruns de toate nedreptățile. Iată ce scriu astăzi înțelepții filosofi și doctori despre binecredinciosul țar și marele kniaz Ivan Vasilievici a toată Rusia, că el va fi înțelept și va introduce dreptatea în împărăția sa. Și așa zice voevodul voloh și roagă mila lui Dumnezeu spunând: Doamne, arată mila ta mare, ca acea înțelepciune să nu-l treacă pe binecredinciosul marele țar. Și să nu rămână din păcatele noastre împărăția rusă așa cum este, ci să strălucească cu credință împărăția liberă. Altfel noi nu avem să zicem credinței grecești, ca Evreilor și Armenilor, că ea nu are țar liber și nu are împărăție liberă; iar noi ne lăudăm cu împărăția rusă și cu țar creștin de credință greacă. Și așa zice voevodul voloh: păzește-o, Doamne, pentru mulți ani și spre înmulțirea credinței creștine. Despre aceasta se miră țările. Petru, voevodul voloh, zice așa: marele domnitor și puternicul țar binecredincios, rabdă așa de mare supărare din partea vrăjmașului său, dela țarul Kazanului, care este cel mai mare dușman al lui; și nu trebuie să rabde atât. Așa a fost Mahmet-sultanul, țarul turcesc, plătea dări la Țarigrad binecredincioșilor țari, trăia în mare umilință, fără războaie; dar tatăl lui a fost tâlhar de mare și a învins țara turcescă și a supus-o; și după aceea pentru păcatele noastre Mahmet-sultanul, țarul turcesc, a învins neamul de tâlhari, și a luat Țarigradul, și pe binecredinciosul țar Constantin l-a învins și și-a bătut joc de credința creștină, și a necinstit frumusețea bisericii, a luat clopotele bisericesti, a ridicat crucile de pe biserici și a scos din biserici icoanele, făcătoare de minuni, și a refăcut bisericile pentru rugăciunile lor păgâne. Și Petru, voevodul voloh, așa zicea și îl ruga pe Dumnezeu: Doamne, fii îndurător asupra țarului rus și binecredinciosului mare kniaz Ivan Vasilievici a toată Rusia și asupra împărăției lui, ca să nu-l prindă așa boierii lui, cu vrajba din herezia lor și cu viclenia lor, cu bogăția și lenevia lor, să nu-l îmblânzească dela oștire, să nu-l facă temător de moarte, ca pe un bogat, și să nu moară, cum au îmblânzit boierii pe binecredinciosul țar Con-

stantin Ivanovici din Țarigrad, prin vrajba și herezia și viclenia lor. Ei au pierdut împărăția binecredincioasă și pe binecredinciosul țar Constantin l-au nimicit prin sabia celor străini de neam. Nu laudă dela început filosofii, că boierii care se apropie de țar nu au merite militare, sau înțelepciuni oarecare. Despre aceștia așa spun filosofii înțelepți: aceștia sunt fermecătorii și hereticii, care fură norocul și înțelepciunea împărătească și aprind inima împărătească pentru sine și pentru herezii și farmece, și împlânzesc oștirea. Și aceasta zice voevodul voloh: aceștia trebuesc arși cu focul și omorâți cu cruzime, ca răul să nu se înmulțească. Vina lor este fără margini: deoarece ascund oștirea dela țar și fură gândul împărătesc. Iar țarul fără oștire nu poate să existe. Ingerii și puterile cerești, și acelea, nici pentru o singură oră nu lasă din mâinile lor armele de foc, păzesc neamul omenesc de orice rău, dela Adam și până în ceasul de față; dar țarul pământesc, cum să fie fără oștire? Țarul este puternic și slăvit prin oștire. Țarul trebuie să fie în împărăția sa cu binefacere dumnezeiască și cu mare înțelepciune, și cu ostașii trebuie să fie darnic, ca tatăl cu copiii lui. Dărnicia împărătească este și înțelepciunea. Mâna darnică niciodată nu sărăcește și adună slavă.

Și așa zice Petru, voevodul voloh: sub binecredinciosul țar Constantin din Țarigrad ostașii s'au sleit și au sărăcit, iar vameșii se îmbogățeau. Și unii din ostași, văzând această nepăsare a binecredinciosului țar față de oștire, părăseau armata și se ispiteau a se face vameși, și împărăția și vistieria lui Constantin sărăceau, iar înșiși vameșii se îmbogățeau. Se întâmplă că domnitorul, caută să ia din vistieria statului zece ruble, și ei luau pentru țar zece ruble, iar pentru ei o sută de ruble. Și cine-i trimeteau pe ei, demnitarii împărătești, cu ei vameșii se împărțeau, și împărăția țarului binecredincios Constantin, sărăcea și sărăcea vistieria țarului, și ei înșiși se îmbogățeau din sângele și lacrimile neamului creștinesc. Și boierii se plângeau unul câte unul țarului Constantin despre « hrăniri » și despre orașe și despre guvernatori, ca și câinii flămânzi, râvnind la sângele și la lacrimile neamului creștinesc. Și țarul făcea totul după voia lor și în toate le înveselea inimile, și a atras prin demnitarii săi un război deosebit, și în toate l-au supărat pe Dumnezeu. Și așa zice voevodul voloh: judecata grecească era nedreaptă și cumpărarea ei era necurată. Negustorul nu putea să stabilească prețul la marfă. Nu era curată adunarea lor. Iar demnitarii în orașe și ținuturi se gândeau cu viclenia lor, și cu îndemnul diavolului scoteau cu tâlharii din sicrie pe morții nu demult îngropați și prădau sicriile sărace. Și pe acel om mort înjunghiindu-l cu sulița de vânatoare, sau tăindu-l cu sabia, și ungându-l cu sânge, îi aruncau în casa omului bogat, și puneau ca reclamant pe un denunțator, care nu-l știe de loc pe Dumnezeu, și-l condamnau cu judecată nedreaptă, ca să-i jefuiască din curtea și casa lui averea. Se îmbogățeau în mod

necurat prin ispite diavolești; și groază împărătească ei nu aveau; prin toate îl mâniau pe Dumnezeu și uitau învățăturile dumnezeiești și ale sfinților. Pentru aceasta s'a mâniat Domnul cu mânia sa nepotolită, a trimis asupra lor robia străinului de neam, a lui Mahmet-sultan, țarul turcesc, din neam prost, de tâlhari. Și Mahmet-sultanul, bătându-l pe țarul Constantin și luând pentru sine împărăția creștină în ajutor, i-a fost dată de Dumnezeu pentru păcatele lor și a trufiei, pentru că ei îndepărtau lumea dela țar și nu dădeau drumul la țar, celor ce aveau de făcut plângeri. Și din partea demnitarilor lui Constantin nimănui nu se făcea dreptate în împărăția lui Constantin. Iar ei, boierii, făceau mare nedreptate și sărăceau statul; ei abăteau dela țar nu lumea, nici pe acei ce veneau să se plângă, ei abăteau dela împărat mila lui Dumnezeu, și au abătut-o. Și așa zice cu lacrimi în ochi voevodul voloh despre credința creștină: după păcatele noastre s'a întâmplat că am căzut în robia necredinciosului și străinilor de neam, pentru fărădelegea grecească, căci Grecii au părăsit lumina pentru întunec, au căzut în toate hereziile și l-au mâniat pe Dumnezeu cu mânie nepotolită. Atunci necredinciosul Mahmet-sultanul, țarul turcesc, străin de neam, a cunoscut puterea lui Dumnezeu, a luat Țarigradul și a stabilit în împărăția sa judecata dreaptă, pe care o iubește Dumnezeu, și l-a mângâiat pe Dumnezeu cu bucuria inimii, și pentru aceasta Dumnezeu îl ajută de a poseda multe împărății. Și el a introdus în împărăția sa marea dreptate; și negustorilor a stabilit cumpărare, cu un cuvânt, și a cumpăra și a vinde, măcar pentru o mie de ruble; și așa a zis: faceți dreptate în împărăția mea, dată de Dumnezeu, vedeți, că Dumnezeu iubește dreptatea, și pentru nedreptate se supără cu mânia sa nepotolită, și mie, țarului mic, mi l-a supus pe țarul mare. Țineți-vă de poruncile Domnului, mulțumiți-vă cu sudoarea de pe față, după cum Dumnezeu a poruncit tatălui nostru celui dintâi, Adam, creindu-l și i-a dat tot pământul în ajutorul lui, și a poruncit să lucreze pământul, și să mănânce pâine din sudoarea feței. Și Adam a îndeplinit porunca lui Dumnezeu. Și nouă se cuvine în toate să-l ascultăm pe Dumnezeu, și să-i procurăm prin dreptate bucuria inimii.

Așa zice voevodul voloh: Dumnezeu iubește nu credința, ci dreptatea. Dreptatea adevărată este Hristos, fiul iubit al lui Dumnezeu, în una treime, în dumnezeire nedespărțită, singura dumnezeire și putere. Și să ne lase nouă dreptatea evangheliei, iubind credința creștină pe deasupra tuturor credințelor, și ne-a arătat calea împărăției cerești în evanghelie. Și Grecii citeau evanghelia, iar alții o ascultau, iar voia lui Dumnezeu nu o făceau, au pus ocară pe Dumnezeu și au căzut în herezie, și în toate i-a ispitit diavolul pe demnitarii lui Constantin; ei făceau după voia diavolului, l-au mâniat în toate pe Dumnezeu, ei înșiși s'au ispitit, și toată împărăția lui Constantin au dus-o la ispitire, și au subjugat neamul creștin seducătorilor, care fac voia diavolului.

Când Domnul l-a izgonit pe Adam din rai, el a călcat porunca lui Dumnezeu, și atunci diavolul l-a ispitit, și a luat dela dânsul iscălitură, și Adam s'a pierdut pentru vecie, și Domnul și-a făcut milă. Prin voia sa sfântă l-a scos pe Adam din iad și a rupt iscălitura. Și unul este Dumnezeu asupra întregii lumi, și acei ce înscriu oamenii la muncă pe veci, aceia ispitesc, îi fac plăcere diavolului, și care se ispitesc pentru haina albă și se scriu pe veci la lucru, aceia ambii pier pentru vecie. Și așa a zis voevodul voloh: țara care este robită, în acea țară se face tot răul, și tâlhării, și război, și obide, și întregii împărății mare sărăcie, toți îl supără pe Dumnezeu și-i fac plăcere diavolului. De aceea la binecredinciosul țar Constantin demnitarii lui s'au umplut de toate acele fărădelegi și l-au mâniat pe Dumnezeu, de aceea cei vii îi invidiau pe cei morți, iar cei liberi, pe cei robiți, din cauza demnitarilor lui Constantin. Iar pe binecredinciosul țar Constantin l-au înconjurat cu farmece și vrăjitorii și l-au capturat și au îndepărtat dela dânsul înțelepciunea voinicească și au împlânzit vitejia lui și sabia împărătească au lăsat-o în jos și l-au băgat în viața de desfrâu. Nimeni nu putea trăi cu numele țarului, nici capul nu putea scoate din casă, nici să meargă o verstă din cauza nenorocirilor și obidelor din partea demnitarilor lui; toată împărăția a fost dată pe mâinile demnitarilor lui și era socotită pe numele lor pentru traiu, așteptând înțelepciunea împărătească, și ea n'a venit. Dar Grecii au uitat că Dumnezeu a arătat semnul lui asupra faraonului, țarul Egiptului, înecându-l în mare pe dânsul și pe demnitarii lui, pentru că el i-a robît pe Israeliteni. Și acela este semn dela Dumnezeu, că Dumnezeu nu iubește trufie și robie. Și Grecii de aceea au pierit pentru trufie și robie. Și Israelitenii s'au înmulțit și s'au mândrit și l-au uitat pe Dumnezeu și au pierit în robie și în împrăștiere, și n'au împărăție liberă, nici țar, și nici nu l-au cunoscut pe Hristos, fiul lui Dumnezeu, țarul ceresc, inima lor a împietrit în trufie. Și a zis voevodul voloh: văzând totul, să piară aceia cărora se împotrivesc Dumnezeu și aruncă mânia sa nepotolită împotriva lor pentru vecie, pentru nedreptate, și Dumnezeu iubește dreptatea mai presus de toate. Țarul turcesc Mahmet-sultanul a introdus în împărăția sa mare dreptate; era de alt neam, dar a făcut lui Dumnezeu bucuria inimii. Dacă la acea dreptate s'ar fi adăugat și credința creștină, atunci și îngerii ar fi vorbit de el.

Și zice Petru, voevodul voloh, despre țaratul Kazanului: dacă ați vroi să dobândiți țaratul Kazanului, atunci chemându-l pe Dumnezeu în ajutor, să nu vă cruțați întru nimica, să trimiteți oștirea la Kazani, încurajând inimile ostașilor cu leafă împărătească, cu desmierdare și cu bine urări și alți ostași viteji să trimiteți în ulusurile ¹⁾ din regiunea Kazanului și să se dea poruncă să se ardă și pe oameni să-i

¹⁾ Satele.

taie și să-i captureze. Poate Dumnezeu va milui și va da ajutor să fie cucerii și botezați, și aceia tari. Și am auzit despre această țară, despre țaratul Kazanului dela mulți ostași, care au fost în țaratul Kazanului; ce vorbesc ei despre ea, asemănând-o cu țara mare prin bogăție, din preajma raiului. Și de aceea tare ne mirăm, că asemenea țară mică, foarte bogată, nu este în sânul acestui mare și puternic țar, și nu în prietenie. Și el a răbdat-o mult, și are mare tristețe dela ei. Chiar dacă acel pământel bogat ar fi în prietenie, el n'ar fi putut răbda pentru asemenea bogăție.

Doamne, binecredincios și mare țar și kniaz Ivan Vasilievici a toată Rusia. Am fost la Suceava la Petru voevodul voloh, cinci luni, robul Ivauet, fiul lui Semeon Peresvetov, și am văzut marea lui înțelepciune, și acele cuvinte le spunea din înțelepciunea filosofică învățată, fiindcă, doamne, însuși voevodul Petru a fost filosof învățat și doctor înțelept, și la el slujeau mulți oameni filosofi înțelepți și doctori. Și el, doamne, a citit în cărțile lui înțelepte, cu doctorii lui și cu doctorii înțelepți despre nașterea ta împărătească după semnul ceresc, că vei fi mare împărat și Dumnezeu va supune ție pe dușmanii tăi, doamne. Și au citit în cărți, că vei stăpâni, doamne, cu ajutorul lui Dumnezeu, multe împărății. Numai, doamne, au găsit în cărțile sale, că va fi asupra ta, doamne, goană de a te prinde, ca asupra țarului Constantin din Țarigrad, din partea vrăjitoriei și fermecătoriei, ceea ce ar însemna la ei îmblânzirea oștirii tale înțelepte: vor ajunge demnitarii tăi la iubirea ta împărătească prin vrăjitorie și prin farmece pe căi de ispită, nu prin obârșie, nici prin rang, nici prin voinicie, nici prin înțelepciune, care înțelepciune ți-ar fi fost de folos, doamne, pentru slava ta împărătească în împărăția ta, a domnitorului. Și au mai citit ei, că acele farmece și vrăjitorii îți iau înțelepciunea înăscută dela Dumnezeu și fericirea și îmblânzesc oștirea ta, pentru care te-a născut Dumnezeu, binecredincios marele țar, și spre dâșii aprind inima ta împărătească cu mare iubire, și nu poți să fii fără ei nicio oră. Și am văzut, doamne, că Petru voevodul voloh, stând în fața icoanei preacinstitei stăpâne a noastre, născătoare de Dumnezeu, s'a rugat cu lacrimi despre sănătatea ta de mulți ani și ca Dumnezeu să desăvârșească împărăteasca ta dela Dumnezeu dată înțeleapta înclinare spre oștire și a ta fericire pentru înmulțirea credinței creștine și pentru introducerea dreptății în împărăția ta, după cum arată cărțile lor despre nașterea ta împărătească după semnul ceresc și să te păzească de prinderea dușmănoasă a demnitarilor tăi și de orice farmece și de căile ispitei să te izbăvească Dumnezeu cu sfânta, marea milă, ca pe el să nu-l evite nașterea înțeleaptă, împărătească dela Dumnezeu și fericirea către oștire, pentru care Dumnezeu l-a născut.

Și așa a zis voevodul voloh: numai să-l păzească Dumnezeu de această capturare din partea demnitarilor lui, atunci un asemenea țar

în întreaga lume nu va fi mai înțelept și fericit către oștire și va introduce în împărăția sa marea dreptate, și pentru aceasta Dumnezeu îi va supune multe împărății. Iar pe mine, robul tău Ivașko, tiul lui Semeon Peresvetov, mă convingea Petru voevodul voloh să slujesc la el, și eu, robul tău, al domnitorului, auzind aceste cuvinte dela oamenii înțelepți, la mari și la mulți doctori și filosofi, despre tine, despre marele domnitor și despre nașterea ta înțeleaptă dela Dumnezeu și fericită față de oștire, și am lăsat slujbele bogate fără griji, și am venit la tine, doamne, binecredincios marele țar, cu aceste cuvinte și cu treburi ostășești, să slujesc, după cum, doamne, îți va place slujba robului tău».

TRIFON KOROBEGINIKOV

Negustor, apoi diplomat moscovit, Trifon Korobeinikov a călătorit la Constantinopol și Atos, împreună cu un alt negustor, Ivan Mișenin, în 1582, și a mers la Ierusalim în 1593, împreună cu diacul Mihail Ogar-kov, când a trecut prin Moldova. Fragmentul însemnărilor sale cu privire la Ierusalim reproduce în parte cele povestite de un călător din 1558, negustorul Vasile Pozniakov ¹⁾, din Smolensk. Pe noi ne interesează, însă, descrierea Moldovei, care aparține lui Korobeinikov, chiar dacă un scriitor al povestirii sale a combinat-o cu cele însemnate de Pozniakov. Titlul lucrării este: *Al doilea mers al lui T. Korobeinikov*, comentatorul ei fiind S. Dolgov, care a publicat-o la Moscova, în 1887 ²⁾, și a trimis-o slavistului Ion Bogdan, autorul primei traduceri românești a textului, reprodus în revista « Arhiva Societății științifice și literare din Iași » (1890, tom. I, pag. 762-764).

Pe negustorii din Moscova îi amintește, în Moldova, călătorul Delacroix. De altfel, meșteșugarii moldoveni erau organizați, ca și cei moscoviți, pe bresle — « bratstvo », adică « frații », având în frunte « stăroste » — bătrâni ³⁾. Vechiul comerț cu « Moskul » se făcea prin Grecii din Constantinopol, ca — în epoca lui Petru Rareș — acel Andrei Chalko-kondylas, marele negustor al sultanului, care ducea mărfuri turcești și lua în schimb blănuri, « dinți de pește » (baga) și alte lucruri speciale acelor climate. În secolul al XVII-lea, însă, sunt legături directe, mult mai strânse, cu Moscova ⁴⁾, considerată de popoarele balcanice ca « a treia Roma » ⁵⁾.

Paralel cu aceste relații economice se intensifică și cele culturale, la baza cărora rezidă străvechile legături ale Moldovenilor cu Rușii.

¹⁾ I. Zabelin, *Mersul negustorului V. Pozniakov la Ierusalim*, Moscova, 1884, și H. Lopariov, *op. cit.*, 1887, cart. 18.

²⁾ Comp. și ed. redactată de H. Lopariov, *op. cit.*, 1888, cart. 27, pp. 78—80.

³⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, București, 1928, vol. I, p. 105.

⁴⁾ *Ibidem*, vol. II, p. 60.

⁵⁾ *Binefacerile rusești față de mănăstirile statelor dundrene*, « Vestitorul Guvernamental », 1903, Nr. 19—21.

O alianță între aceste popoare trebuia să se creeze mai demult, drept reacție împotriva tendințelor cotropitoare ale Tătarilor, din Răsărit, și ale Ungurilor și Germanilor, din Apus¹⁾. Însă Polonia, unită mai apoi cu Lituania, a căutat să speculeze acest proces în favoarea sa²⁾, fiind, pe atunci, o puternică țară slavă, spre care simțea o atracție spirituală Moldova. Căderea celui mai apropiat stat rusesc — al principatului Galiției, sub stăpânirea Poloniei, a îndepărtat posibilitatea unei colaborări oficiale între acest vestit principat rus și voievodatele dunărene, care se încheagă în același secol al XIV-lea. Totuși, în acea epocă îndepărtată, limba, scrisul³⁾ și așezământul social⁴⁾ al Moldovei erau sub o înrăurire vădită a Rușilor, fie a simbiozei lituano-rusești⁵⁾, dar mai

¹⁾ V. Senkevici, *Moldova Sovietică în lupta împotriva ocupanților fasciști*, Moscova, 1944, p. 4. — *Lupta de veacuri a popoarelor slave împotriva agresiei germane*, antologie red. de Z. Needla, și N. S. Derjavin, *Lupta de veacuri a Slavilor cu ocupanții germani*, Moscova, 1944.

²⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 13.

³⁾ Cancelaria românească e în mare parte ruteană — afirmă P. P. Panaitescu (*Curs de Istoria Românilor, Influența rusă și polonă asupra vechii culturi românești*, București, 1927—1928). Principalele trei cărți ale vremii: *Psaltirea*, *Faptele apostolilor* și *Evangelia* se traduceau alternativ în două limbi, slavă și moldovenească, ca să înlesnească învățarea limbii slave pentru localnici (Ștefan Ciobanu, *Inceputurile scrisului în limba românească*, « *Analele Academiei* », Secția literară, s. III, t. X, 1940—1941, p. 34). Redacția rusă a slujit drept original traducerilor și rugăciunilor românești (A. Kociubinski, « *Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa* », 1874, vol. XIII, pp. 124—125, și A. Iațimirski, *O lucrare nouă cu privire la vechea bibliografie slavă* (I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, București, 1898), în « *Veștile Secției limbii și literaturii a Academiei* », Petersburg, vol. III, cart. 4, pp. 105—107, și vol. V (1900), cart. 2, pp. 654—704; extras, p. 3). Comp. și: A. Iațimirski, *Manuscrisele slave și ruse ale bibliotecilor române*; D. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din sec. XIV—XV*, « *Revista Istorică Română* », 1935—1936, p. 223 și urm., *Despre manuscrisele slave din biblioteca Academiei Române*, « *Arhiva Românească* », 1939, p. 103 și urm., și *Caracterul limbii textelor slavo-române*, București, 1946. Primul text slavo-român este pomelnicul mănăstirii Bistrița, din 1407.

⁴⁾ Comp. admirabilul studiu al academicianului sovietic B. Grekov, *Rusia Kievului* care precizează gradul înalt de cultură al Rușilor. Pentru originea slavă a boierimii române, comp. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, și P. P. Panaitescu, *Interpretări*, p. 33 și urm.

⁵⁾ Vorbind de prezența unor instituții cu caracter feudal în Sud-Estul Europei, considerată de obicei ca rezultatul influențelor occidentale, Valeria Costăchel (« *Beneficiul* » în *Sud-Estul Europei*, « *Revista Istorică* », 1944, p. 61 și urm.) subliniază că în realitate ele s'au creat în raport cu necesitățile locale politice și economice, de pildă proprietatea de danie în Moldova apropiindu-se de situația similară din Lituania. De aceeași autoare: *Dreptul feudal și pre-dalica*, « *Revista Istorică* », 1945, p. 113 și urm.

cu seamă a vechiului principat al Galiției¹⁾, de unde pornesc începuturile chiar ale scrisului românesc²⁾, literatura românească izvorând în bună parte din cea slavă³⁾. Negustorii și călugării, reprezentanții culturii de atunci, aduceau cu ei influențe bizantine, în special în centrele economice înfloritoare, la Lvov și Krakovia, unde aceasta se observă în scrisul caligrafic al epocii, în meșteșugul legării cărților, în sculptura lăcașurilor și în cusături⁴⁾. În publicațiile din Krakovia, chiar din 1491, se găsesc asemănări cu textele de origine română⁵⁾; de altfel, dela 1557, Coresi și alți tipografi români publică multe cărți slave⁶⁾. Biserica «valahă» din Lvov⁷⁾ este o veche ctitorie a domnitorilor din Iași și a Moldovenilor pribegiți: Movilă, Stroici, Barnovski, Balica, Prăjescu, Lozonski, Ureche, Oriș și alții, pe când în biserica sf. Onufrie din Lvov găsim mormintele domnitorului Ștefan Tomșa, decapitat acolo împreună

1) Pentru influențe galițiene, comp. de pildă: A. Boldur, *Originea și sensul cuvântului «vecin»*, *Omagiul lui C. Giurescu*, București, 1944, pp. 167—174, iar pentru asemănări româno-slave, în ce privește evoluția agrară: V. Bulgaru, *Fenomenul agrar*, Iași, 1936, p. 150.

2) N. Iorga, *Histoire des relations*, pp. 15, 20 și urm. Ștefan Ciobanu, *Inceputurile scrisului*, p. 34. Poate din mănăstirea Peri. Comp. și: T. Ionescu-Nișcov, *Traducerile din literaturile slave în românește*, «Slavia», Praga, 1939, XVI, pp. 339—346. P. P. Panaitescu consideră teoria propagării scrisului din mănăstirea Peri, o ipoteză nedovedită («Revista Istorică Română», 1939, p. 457).

3) Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*. Curs la Facultatea de litere din București, 1942—1943, vol. I, p. 70. P. P. Panaitescu, *Inceputurile literaturii în limba română*, «Revista Fundațiilor Regale», 1943, IX. Despre rolul civilizator al Rusiei în raza Mării Negre, comp. scrisoarea lui Engels, adresată la 23 Mai 1851 lui Karl Marx.

4) N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 25 și urm. Izvoarele comune și afinitățile artei noastre cu cea slavă le semnalează numeroși cercetători, M. Romanescu (*Odoarele noastre bisericești*, extras din «Istoria bisericească», Craiova, 1943, nr. 1, pp. 3, 10 ș. a.) cerând studiul odoarelor noastre bisericești, după cum s'a făcut în Rusia. A. Iațimirski scrie și el despre *Vechea artă românească*, iar Olga Grecianu (*Inceputurile picturii în România*, «Arta și tehnica grafică», București, 1938, nr. 4—5, pp. 105—108) semnalează, mai ales în Moldova, înrăuriri rusești. M. Romanescu (*Introducere la istoria costumului românesc*, «Revista Istorică Română», 1945, p. 470) stăruie asupra necesității studiului obiectelor ajunse în Rusia, de pildă epitrahilul lui Alexandru cel Bun, dela muzeul Alexandru Nevski din Leningrad (N. Iorga, în buletinul francez al Secției istorice a Academiei, 1913, nr. 3, p. 115 și urm.).

5) Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii*, p. 106, comp. A. Sobolevski, *Românii între popoarele slave*, op. cit.

6) *Ibidem*, vol. II (1939—1940), p. 17 și urm.

7) P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, «Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice», XXII, p. 1 și urm.

cu sfinții săi, Moțoc și Spancioc, în 1564, iar la biserica bernardinilor a fost înmormântat în 1582 domnitorul Iancu Sasul.

Trifon Korobeinikov vizitează Moldova tocmai în acea perioadă, de legături mai intense cu Galiția, decât cu alte țări rusești. El însemnează sumar impresiile sale culese din călătorie.

« Iar din Kamenet¹⁾ am plecat la 9 Martie, Vineri; primul popas dela Kamenet a fost la 10 verste, la granița lituană, în cetățuia Hotin²⁾. Cetățuia de piatră Hotin nu e mare, mai mică decât bătaia puștii³⁾; e așezată pe un deal înalt de piatră, pe malul fluviului Nistru⁴⁾, iar fluviul e mai mare decât râul Moscova; case sunt puține, cam cât în Bolvanovie⁵⁾. Dela orașul Hotin până la râul Prut sunt 10 verste; râul e mai mic decât râul Moscova; dela Prut până la satul Botoșani⁶⁾ sunt 10 verste, iar dela Botoșani până la satul Stepanovți⁷⁾ 30 verste, tot prin pădure; în satul Stepanovți sunt trei biserici și târg, iar așezări cam 450 de curți⁸⁾; dela Stepanovți până la Iași, unde locuște gospodarul voloh⁹⁾, sunt 45 verste.

În Iași nu se găsește cetate, deoarece țarul turcesc nu îngăduie a ridica cetate; trăiește în Iași gospodarul voloh, iar în jurul curții sale se află un zid de piatră spre apărarea ei și în curte se află palatul de piatră; în Iași sunt peste zece biserici de piatră și de lemn; iar biserica sobornicească a lui Nicolae făcătorul de minuni¹⁰⁾ e mai măreață și

¹⁾ Camenița-Podoliei.

²⁾ A. Sadi-Ionescu, *op. cit.*, p. 75, îl consideră pe căpitanul Henry Austell ca « primul călător, care precizează un drum dela Dunăre la Hotin », în 1586. Pe aici trece și olandezul Georg van der Doës (1597—1598) (*ibidem*, p. 92).

³⁾ Călătorul Fourquevaux, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, semnalează și el acest « mic castel » de cărămidă (N. Iorga, *Istoria Românilor prin călătorii*, vol. I, p. 194). Importanța cetății a crescut după ce Turcii, în urma păcii dela Carlovăț (1699), au fost nevoiți să părăsească Camenița, — povestește Ioan Neculce.

⁴⁾ În text greșit: Nipru.

⁵⁾ Cartier din Moscova.

⁶⁾ În text greșit: Bolușan.

⁷⁾ Ștefănești.

⁸⁾ Într-o copie: 85 de curți.

⁹⁾ Moldovean.

¹⁰⁾ Fiindcă biserica și curtea domnească de lângă dânsa erau întemeiate de Ștefan cel Mare, în documente, târgul Iași se numea la început Stepanovița; N. Iorga, *Istoria Românilor prin călătorii*, vol. I, p. 112. Biserica a fost reclădită de prințul Potiomkin; *ibidem*, vol. II, p. 113. Despre acest lăcaș — Nicolae Gospod (domnesc, cel bogat), scrie G. Ghibănescu, în revista « Viitorul » (Iași, 1904, nr. 4, p. 15): « Dorim ca Iașii să devie pentru Români, ceea ce

mai înaltă decât cea a lui Nicolae Gostuneanul¹⁾, iar în biserică pe pereți sunt zugrăvite praznicele vlădicești și proorocii, și altarul e zugrăvit dinspre curte, și clopotnița de piatră se ridică deasupra intrării; biserica e împărțită în două părți, ca una care se încălzește; în biserică se află locul voevodal, la dreapta intrării, în dosul clirosului, pe un amvon îngrădit ca și clirosul, de toate părțile îmbrăcat în postav roșu. În acea biserică slujește mitropolitul Belenskii²⁾, și protopopul cu patru popi și doi diaconi; acea biserică se află în fața curții voevodale. Iar locuințe în Iași cam cât la Rostov³⁾ și multe prăvălii, iar în prăvălii tot felul de mărfuri și târguelile sunt bune; sub oraș curge un râuleț, cam cât râul Moscova, și un iaz mare.

La 13 Martie, la 3 ceasuri de noapte, Trifon Korobeinikov și cu tovarășii săi meraseră la voevodul Aron⁴⁾. Ei au intrat călare în curtea voevodală până la scară și au fost primiți în palat, în odaia sa. În odaie se afla un runduk⁵⁾, înalt până la brâul unui om și acoperit cu covoare; iar pe runduk, pe locul său șade gospodarul voloh — locul este făcut turcește ca să poată șede — și în fața lui sunt puse lumânări în sfeșnice

e Moscova pentru Rusime; dorim ca sf. Nicolae Gospod, să rămâie Uspenskii Sobor din Kremlinul Moscovei... ».

Askii-torg, pe râul Prut, așa dar târgul Iași, figurează în spisocul orașelor, anexat la letopisețul Voskresenski (N. Karamzin, *Istoria Statului Rosienesc*, vol. IV, nota 387); spisocul pare a fi de proveniență mai nouă, amintind Chilia, Satul Nou (Chilia Nouă), Akoliatra (Vilkovo), Belgorod, Cerni (Gradenița), târgul Roman pe Moldava (Romanov torg), Nemeci (Neamț), în munți: Corociunov, Cămeni (Piatra), Soceava, Seret, Bania (Baia), Neciuni, Colomia, târg pe Ceremuș (N. S. Derjavin, « *Troian* », p. 16). În orice caz este cea mai veche înșirare rusească a făgurilor moldovenești.

1) Biserică din Moscova.

2) Belii — Alb; Belgorod — Cetatea-Albă. Se crede, că este vorba de mitropolitul Moldovei și al Belgorodului, de unde a fost chemat primul mitropolit al țării, Iosif, înrudit cu domnitorul Alexandru cel Bun. E. Golubinski, *Schița istoriei bisericilor pravoslavnice din Bulgaria, Serbia și România sau Moldo-Vlahia*, Moscova, 1871, p. 382; A. Kociubinski, *Inscripții lapidare din veacul al XV-lea din Belgorod*, «Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa», 1889, vol. XV, p. 534; A. Iațimirski, *Manuscrise slave ale bibliotecilor române*, Petersburg, 1904, pp. 248—249; A. Stadnițki, *Cercetări și monografii asupra istoriei bisericii moldovenești*, Petersburg, 1904, p. 34. A. Kociubinski amintește episcopia din Belgorod, în 1401, dependentă de mitropolia Galiției (*ibidem*, p. 508, comp. Mikloșici, Müller ș. a.). Sub domnia lui Petru-Vodă (1375—1391), mitropolitul Antonie al Galiției sfinți ca mitropolit al Moldovei pe acest Iosif, episcopul Cetății-Albe (C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1941, p. 124).

3) Rostovul cel Mare, din regiunea Iaroslavl.

4) Aron Tiranul, domnitorul Moldovei dela 1592 la 1595.

5) Tron, ladă pentru lucruri scumpe. A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, p. 1350.

și tot înaintea lui stă voloșește un egreci, înseamnă în rusește — vistier, și oamenii săi stau, descoperiți. Indată ce Trifon cu tovarășii săi îi sărutară mâna, voevodul Aron, ridicându-se, întrebă de sănătatea țarului și despre întregul lui stat; iar ceea ce i s'a adus dela ei daruri, el a poruncit să le puie toate înaintea lui; orice vorbă zicea despre țar, el se scula în picioare; și li-a dat drumul cinstit și a poruncit să se dea hrană la oameni și cai; mai porunci să nu li se ia vamă dela nicio marfă, precum să li se dea pe întregul pământ al său hrisoave de trecere și însoțitori.

Tot în Țara Volohă se află cetatea Suceava a aceluiași voevod; mai înainte în acea cetate Suceava trăiau gospodarii volohi și curtea lor e în acea cetate, iar acum țarul turcesc nu îngăduie să trăiască în acea cetate gospodarii volohi, deoarece e aproape de granița lituană, ca gospodarii volohi să nu poată fugi la cesar ¹⁾ și în Lituania. Iar dela Iași până la Dunăre sunt 157 verste.

Fluviul Dunărea este foarte larg, în unele locuri destul de adânc, cu ostroave, iar în alte locuri puțin adânc, nisipos. Nisipul este foarte alb, în unele locuri se află nămol, și apa e limpede; în lat, fluviul are vreo 8 verste, iar în unele locuri e și mai larg, ori mai îngust; el curge din Țara Sârbească prin Țara Șpanski ²⁾ și Turcească. Iar la țarul turcesc și la regele șpanski, și la cesar și la voevodul voloh, Dunărea este graniță ».

¹⁾ Împăratul Germaniei.

²⁾ Ungurească (?).

VASILE GAGARA

S. Dolgov a publicat în «Sbornikul Pravoslavnik al Palestinei» (1891, vol. XI): *Viața și mersul la Ierusalim și în Egipt a lui Vasile Iacovlev Gagara, din Kazani, în anii 1634-1637*¹⁾. Acest pelerin a trecut prin Muntenia și Moldova, unde — la Iași (Viașce — v. Iașce) — a asistat la un cutremur de pământ (pag. 76). Aflăm, din povestirea sa, de asemenea, despre intenția mitropolitului Moldovei, de a înființa în capitala țării, o școală, la care 300-400 de copii urmau să învețe citirea rusească.

Călătoria lui Vasile Gagara se încadrează într-o perioadă de înflorire a relațiilor culturale cu lumea rusă și mai cu seamă cu Moscova. După cum am văzut, aceste legături se intensifică din a doua jumătate a veacului al XVI-lea²⁾. Alexandru Lăpușneanu, în a doua sa domnie (1563-1568), a dus tratative cu Moscova prin ieromonahul Eufimie, egumenul mănăstirii Căpriana, cerând țarului un împrumut pentru răscumpărarea scaunului domnesc³⁾. Mitropolitul Mardarie al Moldovei și-a găsit adăpost la mănăstirea Drohobycz. La 1588, prin Moldova a trecut patriarhul Ieremia al Constantinopolului, care mergea la Moscova, ca să participe la întemeierea noii patriarhii rusești; actul constitutiv l-a iscălit și mitropolitul Moldovei, Gheorghe Moghila sau Movilă⁴⁾. În 1595, la Iași, s'a ținut sinodul, care trebuia să stăvilească propaganda jesuită și la care au participat episcopii din Przmysl și Ghedeon Bălan din Lvov⁵⁾. Episcopul Pelagoniei și al Prilepului, Ieremia, a fost numit în 1603, de domnitorul Radu Șerban, episcopul Maramureșului, trecând apoi în Rusia ca și numeroși alți duhovnici

¹⁾ Pag. 39 și urm. Comp. și «Vremennikul Societății de istorie și antichități», 1851.

²⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 43 și urm.

³⁾ P. Sîrcu, *Din istoria relațiilor Rușilor cu Românii*, «Vestile Secției limbii și literaturii ruse a Academiei de Științe», Petersburg, 1896, vol. I, pp. 517—519.

⁴⁾ A. Stadnițki, *op. cit.*, p. 50. În 1587, Movilă a contribuit la înființarea tipografiei frăției din Lvov. Andrei Șeptițki, *Inceputurile tipăriturilor pe pământurile Ucrainei*, Lvov, 1924.

⁵⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 26, și P. Mihailovici, *op. cit.*, p. 211.

transilvăneni ¹⁾, iar mitropolitul Moldovei Anastasie Crimcoviți, hiro-tonisi în 1608, la Lvov, pe episcopul Ieremia Tisprovski, singurul episcop neunit al vremii ²⁾. Mitropolitul Grigorie al Munteniei a menținut și el legături cu Moscova, în 1629 prin arhimandriții Venedict și Laurenție, din Târgoviște. Teologul Meletie Sirigul, înainte de a trece la Moscova, împreună cu colegii săi, Paisie Lițaridul și didascăful ieșean Arsenie, a fost pe vremea domnitorului Vasile Lupu episcop de Brăila.

Încă evlaviosul domnitor Miron Barnovski-Movilă (1626-1629) ³⁾ a cerut dela țar, pe care-l numea « confrate de arme în lupta pentru credință », meșteri iconografi pentru a picta numeroasele sale ctitorii din Iași și din alte centre moldovenești. El menținea, în același timp, ca și predecesorii săi, Alexandru Lăpușneanu, Petre Șchiopul ⁴⁾ și Aron

¹⁾ Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, « Analele Academiei », 1912, p. 1075 și urm.; comp. N. Kapterev, *Caracterul relațiilor Rusiei cu Orientul pravoslavnic în veac. XVI—XVII*, Moscova, 1885; A. Muraviov, *Relațiile Rusiei cu Orientul în legătură cu treburile bisericești*, Petersburg, 1858—1860; A. Iațimirski ș. a.

²⁾ P. P. Panaitescu, *Influența*, p. 87.

³⁾ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 1081 și urm.

⁴⁾ Trimesul Veneției la Moscova, Lorenzo Bernardo, scria la 12 Iulie 1586, că țarul sprijinea pe Petru-Vodă. La 14 Decembrie 1590, Petru a cerut lui Sigismund III al Poloniei să li se îngăduie pravoslavnicilor din Lvov să-și reclădească biserica incendiată (*Completări la monumentele istorice asupra Rusiei*, Petersburg, 1848, nr. 180, p. 69), subvenționând-o (*ibidem*, nr. 181, p. 470). Mitropolitul Macarie al Moldo-Vlahiei îmbărbăta, la 5 Ianuarie 1614, frăția pravoslavnică din Lvov (*Actele referitoare la istoria Rusiei Occidentale*, IV, nr. 187, p. 432). Frăția a menținut aceste legături cu Moldova în tot cursul veacului al XVIII-lea: Gheorghe-Vodă Duca scria frăției, la 26 Ianuarie 1671, despre tipărirea unei *Psaltiri* și a unor învățături moldovenești cu litere slave, pentru popor (*Completări la monumentele istorice*, nr. 204, p. 492), iar Constantin-Vodă Duca trimitea frăției, la 24 Februarie 1694, o sută de taleri pentru pomeniri (*ibidem*, nr. 206, p. 500). Nestor Ureche, tatăl cronicarului Grigore, s'a înscris membru al frăției la 7 Iunie 1612, figurând alături de numeroși alți moldoveni (Ștefan Ciobanu, *Din legăturile culturale*, pp. 10 și 13, comp. A. Petrușevici, *Letopiseșul unității ealișian-rusesc dela 1600 până la 1700*, Lvov, 1874, p. 46). La Lvov și-au făcut studiile Petru Movilă și succesorul său, Silvestru Cosovici, Pamvo Berinda, cronicarul Grigore Ureche, pe când celălalt cronicar moldovean, Miron Costin, a studiat la Bar (A. Iațimirski, *Din istoria scrisului slav*, p. XXIII și urm., P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr. Ureche și M. Costin*, « Analele Academiei », s. III, t. IV, 1925, pp. 149—372, și M. Costin, *Istoria în versuri polone*, *ibidem*, s. III, t. X, 1929, p. 365; Ștefan Ciobanu, *ibidem*, pp. 9 și 11; T. Gostynski, *În jurul unui poem al lui M. Costin*, « Revista Istorică Română », 1945, p. 131 și urm.) (C. Giurescu, *Noi contribuții la studiul cronicarilor moldoveni*, București, 1908; I. Șiadbei, *Cercetări asupra cronicilor moldovene*, Iași, 1939.

Tiranul, legături strânse cu frăția pravoslavnică din Lvov, care furniza și pe vremea domnitorului Vasile Lupu, dar și mai târziu, tipăriturile ei Mo'dovei; cu cheltuiala lui Miron Barnovski, acolo s'a tipărit un *Octoih* (1630)¹⁾, și tot el a sprijinit clădirea bisericii Uspeniei din Lvov²⁾.

Și mai intense au devenit aceste relații pe timpul domniei darnicului Vasile Lupu (1634-1653), care, așezându-și țara pe temelii economice și sociale mai stabile, zidea lăcașurile sale culturale, reînviind Bizanțul la Iași și apropiindu-se de Rusia³⁾; a fost sprijinitorul mănăstirii Gostinski, dintre Kiev și Kolomna. Printre altele, Vasile Lupu a pus la modă broderia moscovită⁴⁾. În 1636, domnitorul a comandat pictorului moscovit, Nazarie, icoane pentru bisericile Trei Ierarhi⁵⁾ și Golia din Iași. Invitându-l pe pictor în Moldova, Vasile Lupu a trimis țarului un cal arab. Doi ani mai târziu, el se ocupa cu lucrări sculpturale la Trei Ierarhi, ornamentele fiind executate la Moscova, de unde au fost invitați măestrii pictori Sidor Pospeev și Iacov Gavrilov, pe când domnitorul Munteniei, Matei Basarab (1632-1654), a invitat de acolo pe Deiko Iacovlev și Prok Nikitin. Țarul a fost proclamat unul din ctitorii bisericilor clădite de Vasile Lupu⁶⁾.

Tot pe atunci Petru Moghila sau Movilă (1596-1647), mitropolitul Kievului,⁷⁾ a contribuit la reorganizarea întregii pravoslavnicii din

Despre cronicarul nedreptățit, Simion Dascălul: C. A. Stoide, în «Revista Istorică Română», 1939, p. 415. Introducerea lui P. P. Panaitescu la *Letopiseșul lui M. Costin*, București, 1944).

¹⁾ A. Iațimirski, *O lucrare nouă*, extras, p. 4.

²⁾ *Completări la monumentele istorice*, nr. 197, pp. 484 și 485.

³⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, cart. II, p. 79 și urm., și *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutela patriarhiei de Constantinopole și a bisericii ortodoxe*, «Analele Academiei», s. II, t. XXXVI, 1913—1914, pp. 207—236.

⁴⁾ Marcel Romanescu, *Odoarele noastre bisericesti*, p. 15.

⁵⁾ Trei Sfintiteli, biserică refăcută pe vremea regelui Carol I de Leconte de Nouy, care a stricat cu desăvârșire interiorul lăcașului, cheltuind enorme sume de bani pentru podoabe fără stil și fără distincție (N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, p. 51). Această refacere a făcut ca inelele domnești ale lui Vasile Lupu și soției sale, să fie aruncate în râpa Bahluului, — așa dar rămășițele pământești ale ctitorilor (*ibidem*, vol. I, p. 338).

⁶⁾ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 1085 și urm.

⁷⁾ *Anexe la faptele sf. părinți*, Moscova, 1846, IV, p. 35 și urm.; S. Rojdestvenski, *Petru Movilă*, «Citirile Societății de istorie și antichități», Moscova, 1877, vol. I, pp. 1—160; T. Vicul, în «Strannik», Moscova, 1858; T. Tarnovski, în «Vechimea Kievului», 1882, vol. II; S. Golubev, *P. Movilă și colaboratorii săi*, Kiev, vol. I, 1883, vol. II, 1898; N. Kostomarov, *Istoria Rusiei prin biografii*; Bantâș-Kamenski, *Cunoașterea istorică despre Unie*; Kracikovski, *Schițe despre viața unită*; Levițki, *Unia și Petru Movilă*; notițele lui Petru Movilă s'au publicat în «Buletinul Eparhial al Kievului», 1861—1862; P. P. Panai-

Sud-Estul european. El a încurajat mult imprimarea cărților, trimetând «tiparnițe» și domnitorilor Vasile Lupu și Matei Basarab, la Iași și la Târgoviște, iar discipolii săi au ajuns profesori la școlile locale, cum de pildă Sofronie Pociatki din Kiev, la Iași; de altfel, școlile din Iași și Târgoviște au fost organizate după modelul colegiului lui Movilă, din Kiev¹⁾. Știm, de asemenea, că tipografii ruși vizitau deseori aceste țări, începând cu Ivan Feodorov, în veacul al XVI-lea, și continuând cu Ivan Kunutovici, Ivan Glebovici, Timofei Alexandrovici Verbițki și alții, în veacul al XVII-lea²⁾. Sinodul din Kiev din Septemvrie 1640 și-a continuat lucrările la Iași (1641-1642), unde au venit teologii ruși: Isaia Trofimovici Kozlovski, Iosif Kononovici și Ignate Ksenovici. Aici s'a citit catehismul lui Movilă scris în latinește: *Mărturisirea ortodoxă*; traducerea grecească a apărut în 1662, la Amsterdam, fiind folosită la traducerile românești, a logofătului Radu Greceanu și a stolnicului Constantin Cantacuzino.

Renașterea culturală de sub domnia lui Vasile Lupu aparține în bună parte mitropolitului Moldovei Varlaam, mort în 1657,³⁾ prin care s'a înfăptuit revoluția cărții românești, graiul începând să circule într-o formă ușoară și mai elegantă, gata pentru opera literară⁴⁾. Varlaam a fost și un diplomat, purtând la Kiev tratative cu Petru Movilă și ducându-se cu misiuni împăciuitoare la cazaci; el a vizitat în 1629 și Moscova, împreună cu medelnicerul Pavel Ureche, iar când încă în 1637 s'a decis să-și tipărească traducerea «în limba volohă» a predicilor

tescu, *L'influence de l'œuvre de Pierre Moghila dans les Principautés Roumaines*, «Mélanges de l'École Roumaine en France», 1926, I, pp. 1—97, Petru Movilă și Români, «Biserica Ortodoxă Română», București, 1942, și *Un autograf al lui Petru Movilă pe un tetraevangel al lui Ștefan cel Mare*, «Revista Istorică Română», 1939, IX, p. 82; Antoni Malvy și Marcel Viller, *La confession orthodoxe de Pierre Moghila*, «Orientalia Christiana», 1927, vol. X, nr. 39; I. D. Ștefănescu, *Monuments d'art chrétien trouvés en Roumanie*, extras din «Byzantion», Bruxelles, 1931, pp. 571—612.

¹⁾ A. Iațimirski, *Din istoria scrisului*, p. LII. Arsenie Stadnițki, *op. cit.*, p. 402.

²⁾ Ștefan Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucrainene: Ioanichie Goliatovski*, «Analele Academiei», s. III, t. VIII, p. 15 și urm., comp. I. Oghienko, *Istoria tiparului ucrainean*, Lvov, 1925, vol. I, pp. 46, 89, 303—305 ș. a. Mai amintim în Voevodatele Dunărene pe dascălul Grigore Rojadoski, pe călugării Varfolomei și Dositei, pe gravorii Ivan și Timofei Bakov, pe tipograful Vasile Savițki, pe ieromonahul-tipograf Iosif Gorodețki; D. Bogdan, *Intre Români și Ruși*, «Analele Româno-Sovietice», București, 1947, nr. 5, p. 821.

³⁾ Șt. Dinulescu, *Notițe despre viața și activitatea mitropolitului Moldovei Varlaam*, Cernăuți, 1886.

⁴⁾ A. Stadnițki, *op. cit.*, p. 530, și N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, cart. II, p. 127.

lui Calist, a cerut sprijinul țarului Mihail Feodorovici ¹⁾. Varlaam a mai adresat numeroase epistole la Moscova și a tradus *Cheia înțeleșului* a lui Ioanichie Goliatovski, rectorul colegiului din Kiev, mort în 1688 ²⁾.

Vasile Gagara a fost primul călător rus, care a scris despre Moldova din vremea lui Vasile Lupu și a cărturarului Varlaam.

« Și din Kilipol am mers pe câmpia Ardino, prin Țara Bulgărească, la cetatea turcească de graniță, numită Mecin ³⁾; acea cetate Mecin se află pe malul fluviului Dunărea, iar din cealaltă parte a fluviului Dunărea se află un oraș foarte mare, numit Mecinul Țării Muntenesti ⁴⁾; iar în anii străvechi era amintit kniazul muntean Dracul ⁵⁾. Țara Muntenescă în curmeziș până la Țara Volohă ⁶⁾, are o săptămână de mers, iar în lung — trei săptămâni; și venit-am în Țara Volohă, unde trăiește kniazul voloh, numele orașului Iași, iar într'insul sunt numeroase mănăstiri, iar într'unele, împotriva obiceiului rusesc, sunt arhimandriți, într'altele egumeni; iar lăcașurile sunt de piatră, sunetul clopotelor e același ca și la noi, iar credința creștinească; dela oraș la vreo verstă este mănăstirea patriarhului Ierusalimului, clădire foarte frumoasă, iar lăcașul milosârdiei dumnezeiești e clădit foarte minunat; când patriarhul sosește în Țara Volohă pentru milostenie, se așează în acea mănăstire. Iar mitropolitul voloh trăiește în orașul Sițava ⁷⁾, dela Iași depărtare de două zile; în acel oraș Sițava zac moaștele sfântului mu-

¹⁾ Silviu Dragomir, *op. cit.*, pp. 1087—1088.

²⁾ Ștefan Ciobanu, *Din legăturile culturale*, p. 37 și urm. Găsim traduceri din Goliatovski în *Kiriakodromionul* din 1699 și 1732, influența sa asupra predicii vechi românești fiind, probabil, mult mai mare (*ibidem*, pp. 58—61). *Ceriul nou*, colecția de legende despre Maica Domnului, se datorește de asemenea traducerilor din Goliatovski (a apărut în 1665, la Lvov, dedicată Anei Potocka, fata lui Ieremia-Vodă Movilă), printre traducători fiind Toma Stamati (mort la Chișinău, în 1817), nepotul episcopului Iacov Stamati al Hușilor, și Feofan, în 1787 (*ibidem*, p. 62 și urm. și 84; N. Cartoian, *Cărțile populare*, București, 1938, vol. II, pp. 106 și 110).

³⁾ Meci — spadă; Măcin, Macin.

⁴⁾ Mîtianskoi; în realitate, Brăila (G.).

⁵⁾ A. Iațimirski, « Veștile Secției limbii și literaturii ruse a Academiei de Științe », Petersburg, 1897, vol. II, cart. 4, pp. 940—963; pe voevodul muntelesc Dracul (fiul lui Vlad Dracul, Vlad Țepeș, care a domnit în anii 1456—1462 și 1476) îl amintesc Karamzin, Vostokov, iar povestirea despre viața lui o publică Pîpin, apoi Buslaev; A. Sedelnikov, *ibidem*, 1929, 2, pp. 621—659; I. Bogdan (București, 1896); N. Iorga, în « Analele Academiei », 1939, s. III, t. XXI, p. 195; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, 1940, p. 49.

⁶⁾ Țara Moldovenească.

⁷⁾ Suceava.

cenic al lui Hristos, Ioan cel Nou ¹⁾. Am trăit în Țara Volohă trei săptămâni. Pe când eram acolo, mitropolitul a venit la sărbătoarea bobotezei și a serbat-o, și cu crucile la sfințirea apei au mers de asemenea împotriva cinului nostru; mai ales se deosebea, deoarece în fața crucilor și a țarului mergeau oamenii slujiți, cu puști și berdâși ²⁾, și băteau în tobe; iar pentru kniazul voloh și fiul său sunt făcute două locuri, la fel ca scaune nemțești; sunt acoperite cu catifea roșie; când se întorc dela apă, și la ei se trag focuri din arme mari, din tunuri, din puști. Iar întăritură, lângă oraș nu e, deoarece nu permite s'o facă țarul turc, altfel de el se vor despărți; numai curtea domnească e întărită; după sfatul dat de patriarh kniazului și după binecuvântarea mitropolitului, au început să clădească o mănăstire cât cetatea Kremli ³⁾, cu un gard de piatră, ca să aibă unde să se apere, când va veni împotriva lor cu războiul țarul turc și țarul Crimeii. Mitropolitul dorește

¹⁾ Probabil un laz, ori georgian, venit din Trapezunt și martirizat de Tătari pe la 1330 la Cetatea-Albă. Acest sfânt a ajuns popular în Rusia datorită panegiricului mitropolitului Grigorie Țamblac. Despre Țamblac comp.: Macarie al Tambovului, « Vestile Secției limbii și literaturii ruse a Academiei de Științe », 1857, vol. VI, caiet II, p. 97, și « Vestitorul Teologic », 1845, nr. 7—8; P. Sîrcu, « Revista Ministerului Instrucției Publice », 1884, vol. II; Melchisedek al Romanului, *Viața și scrierile lui Grigorie Țamblac*, București, 1884; A. Iațimirski, *Grigorie Țamblac*, Petersburg, 1904, și *Operele necunoscute ale lui Grigorie Țamblac*, « Monumentele vechiului scris și ale artei », Petersburg, 1906, vol. CLXIII (p. XXI și urm. și pp. 1—109); C. Karadja, *Portretul și stema lui Grigorie Țamblac și misiunea sa la Conciliul din Constanța*, « Analele Academiei », s. III, t. XXVI, mem. 6. De origine nesigură, — pare-se — din Târnova, din Bulgaria, trimis în Moldova pe la 1397 de către patriarhul Constantinopolului, în delegația arhiepiscopului Mihail al Betleemului, spre a pune capăt conflictului dintre patriarhie și mitropolitul Iosif al Sucevei, isprăvindu-și cu succes misiunea, Țamblac a rămas în Moldova, ajungând stareț al mănăstirii Neamț și « prezbiter al mării biserici a Moldo-Vlahiei ». La Suceava, el a ținut în slavonește — limba oficială a țării — o serie de predici, 21 de toate (C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, p. 144), iar după câteva vreme a plecat din țară și a fost ales mitropolit al Kievului și al Volîniei. Un succesor al său a fost Pamvo Berînda, învățat monah, decedat în 1632, la Lavra Kievo-Pecerska (Petrusevici, *Dissertatio de paleoslav. et microrus. versionibus sacrae scripturae*, Lvov, 1888 (date biografice, p. 38); Karataev, *Descrierea cărților slavo-ruse*; Jitețki, « Vechimea Kievului », 1888, vol. V; Saharov, *Povestirile poporului rus*, vol. II; A. Sîcevski, *Pamvo Berînda și versurile sale la Crăciun și la alte zile*, Kiev, 1912); el a scris în 1627, renumitul lexicon slavo-rusesc, ce-a servit drept model și lexiconului slavo-românesc alcătuit 22 ani mai târziu, de călugărul Mardarie din mănăstirea Cozia, care a contribuit la restabilirea limbii slave în hrisoavele domnești și a înrăurit asupra tipăriturilor contemporane, în Muntenia din epoca lui Matei Basarab (N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 54 și urm.).

²⁾ Baltage.

³⁾ Kremlinul moscovit.

să înființeze o școală, unde ar fi putut învăța trei sau patru sute de copii, și vrea să le învețe citirii rusești. Iar a doua zi după bobotează, m'a chemat pe mine — robul cu multe păcate, mitropolitul la masă, și am fost la el la masă, și el mi-a povestit ce se face în diferite țări. Din nou s'au tras focuri la acea sărbătoare; întrebam: de ce s'au tras focuri și ce bucurie a fost? Și el mi-a spus: s'au tras focuri de bucurie, deoarece a sosit un ceaș delat țarul turc cu hrisoave către gospodarul voloh, iar în hrisoave scrie: să nu te desparți de mine, la acei țari și regi, care împotriva mea se unesc. Ai să trăiești atât, cât eu voi domni; iar după moartea ta, voi da după tine să stăpânească copiii, ei să domnească. Iar pe knezii volohi din trecut îi schimba des, și mult era dacă rămâneau la domnie un an sau doi; iar pe mulți alți i-a pedepsit cu moartea; și în prezent s'ar fi comunicat țarului turc, că ar fi mers împotriva lui țarul rusesc, iar cu el merge cu armata cesarul creștinesc ¹⁾, precum și regele lituan și mulți alți țari și regi ».

¹⁾ Impăratul german.

1649—1651

ARSENIE SUHANOV

Arsenie Suhanov apare în istorie în 1636, când participă la solia în Georgia, în legătură cu dorința exprimată de țarul georgian Teimuraz de a se uni cu Moscova. Stând în Caucaz până la 1639, treburile bisericești prezentând atunci o importanță mare politică, Suhanov se întoarce apoi în patrie și-l aflăm arhidiacon al mănăstirii Ciudov¹⁾,

¹⁾ Printre donatorii acestei mănăstiri, ca și acelei Spasskoe din Iaroslavl, găsim pe văduva lui Ștefan, fiul domnitorului Moldovei Alexandru Lăpușneanu și al Roxandrei Rareș, înrudită cu Elena Glinski, mama țarului Ioan cel Groaznic, printr'un strămoș comun, Ștefan Iaksici (N. Baumgarten, *Contribuții la genealogia knejilor Glinski, Wisnowiecki, Sanguszko, Czartoryjski și Zabrazski*, «Letopisețul Societății Istorico-Genealogice din Moscova», 1908, nr. 4, pp. 24—27; Sever Zotta, în «Cercetări Istorice», Iași, 1925, I, p. 394; Alexa Ivici, *Spîțele genealogice ale dinastiilor și domnitorilor sârbi*, Novi Sad, 1928; Marcel Romanescu, *Neamurile doamnei lui Neagoe-Vodă*, Craiova, 1940, p. 8; C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, București, 1941, vol. I, p. 53). Pribeșind prin Roma și Polonia, Ștefan a trimes la Moscova pe curteanul său Teodor Boiașev (L. Savelov, «Notițele genealogice», Moscova, 1906, nr. 1), care i-a pregătit acolo o frumoasă primire. Ștefan Alexandrovici Voloșki a fost numit la Moscova voevod și s'a căsătorit cu fata prințului Bulgakov-Golișin. Il găsim iscălit la alegerea țarului Boris Godunov, iar în 1604, împreună cu prințul Turenin, Ștefan e voevod la Kazani; moare în călugărie, la 21 Mai 1607 (D. Kobeko, *Voevodiciul Voloșki Ștefan Alexandrovici*, «Vestile Societății genealogice ruse», 1911, nr. 4). La Moscova a murit orb și fratele său, Bogdan, fostul domnitor al Moldovei (1568—1572) (Grigore Ureche și Simion Dascălul; comp. și: T. Holban, *Bogdan-Vodă Lăpușneanu*, «Viața Basarabiei», 1942, nr. 12, p. 1 și urm.). În serviciul țarului Feodor Ioanovici (1584—1598), unul din binefăcătorii mănăstirii moldovenesti Sucevița (vezi descrierea călugărului Partenie, din 1837—1847), au mai venit voevodiciul Ioan și cei munteni, Petru și Ioan (D. Kobeko, *ibidem*), iar și mai înainte la Moscova a stat în pribeșie și s'a căsătorit cu prințesa Rostovski, viitorul domnitor al Moldovei Ioan cel Cumplit (N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 70)); ajuns domnitor (1572), Ioan a trimes la Moscova pe episcopul Isaia al Rădăuților, ca să-l aducă

iar mai târziu — constructor și stareț al mănăstirii Troițko-Serghievo-Bogoiavlenski. Când, în urma vizitei sale la Moscova, patriarhul Paisie al Ierusalimului a atras atenția clerului rusesc asupra unor nereguli rituale și un cărturar rutinat urma să plece ca să cerceteze chestiunea în Răsărit, însărcinarea a fost încredințată lui Arsenie Suhanov. Însoțind pe patriarh, starețul a plecat în Iunie 1649 din Moscova, sosind în August la Iași, unde a aflat despre apariția unui impostor, care pretindea că este fiul lui Vasile Șuiski (1552—1612), țarul Rusiei din anii 1606—1610, mort în călugărie, prizonier la Poloni. Această știre a pricinuit călătoriile lui Suhanov la Moscova și Cihirin, la hatmanul Ucrainei Bogdan Hmelnițki. Rezultatul primelor călătorii și tratative a fost descris de Suhanov într'un *Stateinîi spisoc*, prezentat ocârmuirii moscovite odată cu o altă lucrare, intitulată: *Discuție cu Grecii*. În Aprilie 1651, starețul a plecat iarăși în Moldova și Muntenia, unde zăbăvea patriarhul Ierusalimului, temându-se de răzbunarea sultanului, din cauza călătoriei sale la Moscova. Trecând în Mai prin Moldova, Arsenie a plecat la Constantinopol și în Egipt, la patriarhul Alexandriei. În anul următor el a vizitat Ierusalimul, întorcându-se la Moscova la 7 Iunie 1653, trecând prin Siria, Georgia și Caucaz. Noul patriarh al Rusiei, Nikon, l-a mai trimes la mănăstirile din Atos, ca să procure cărți grecești, încât Suhanov a vizitat din nou Iașul, la 4 Februarie 1654, plecând apoi, în Iulie, la Constantinopol, iar de acolo la mănăstirile din Atos, de unde a adus la Moscova, în Decembrie 1655, vreo 500 cărți și icoane. El a murit pe la 1663, aceste date biografice fiind stabilite de N. Ivanovski, comentatorul *Proskinitariului* lui Suhanov, publicat în cartea 21-a a «Sbornikului Pravoslavnik al Palestinei» (1889). Copia primului raport, a binevoit să ne-o pună la dispoziție și profesorul P. P. Panaitescu (ediția S. Belokurov, Moscova, 1892—1894, și «Sbornik» citat, p. 301 și urm.), iar cel de al doilea text l-am reprodus din «Sbornik» (pag. 4—7).

Scrierile lui Arsenie Suhanov, care a avut de îndeplinit importante sarcini diplomatice, se referă la epoca, când misiunea Rusiei, ca ocrotitoare a popoarelor pravoslavnice, se contura din ce în ce mai mult. Veacul al XVII-lea a inaugurat un șir de legături cu Moscova — Roma cea Nouă, după cum scria la 1 Septembrie 1629 mitropolitul Ghenadie al Bălgradului (Alba-Iuliei), originar din Putivli. Arhiepiscopul Transilvaniei, Ilie Jorest, a pribegit în Moldova, trecând apoi la Moscova, unde se aflau numeroși clerici români, chiar din Banat și din Brașov,

soția în țară; domnița și copilul lor au murit între timp de ciumă, încât țarul i-a propus să se căsătorească cu prințesa Mstislavski; sfârșitul tragic al domnitorului n'a permis să se realizeze acest plan: el a pierit în 1574, la Roșcani, luptând cu sprijinul cazacilor împotriva Turcilor (Gorecki, *Descrierea războiului dus de Ioan voevodul Valahiei împotriva lui Selim II*, Frankfurt, 1578).

cerând un ajutor material ¹⁾. Unii din acești fruntași, ca de pildă Sava Brancovici ²⁾, mitropolitul din Alba-Iulia, care a vizitat Moscova în 1668, servesc cauza politicii rusești în Balcani, ce se suprapune vechii politici bizantine ³⁾.

În această vreme se realiza o legătură de state din sectorul nostru european, care trebuia să determine întreaga evoluție a evenimentelor istorice de mai târziu: Ucraina se unea cu Moscova. Tratatul de frământare din ajunul unirii, se oglindesc în textele alăturate. În preajma marilor înfăptuiri, Bogdan Hmelnițki ⁴⁾, hatmanul Ucrainei, a ținut să-și asigure prietenia Moldovei, prin căsătoria fiului său, Timuș, cu Roxandra, fata domnitorului Lupu, rivalul lui Matei Basarab al Munteniei. Voevodul fiind socrul prințului Radziwill, unul din magnații poloni, a refuzat cererea. Atunci, în 1650, cazacii au invadat partea de răsărit a Moldovei. Mitropolitul Varlaam a plecat la Cihirîn, căutând să împace pe hatman. Căsătoria Roxandrei cu Timuș a avut loc în 1652, la Iași ⁵⁾, oraș descris în acea epocă de Pavel de Alep, feciorul patriarhului Macarie al Antiohiei, care și el, fără să se grăbească, se îndrepta spre Moscova ⁶⁾. Timuș a sprijinit pe socrul său, când acesta a fost izgonit din domnie de logofătul Gheorghe Ștefan, dar a fost ucis în luptă, în 1653.

Când, în anul următor, Ucraina s'a unit cu Rusia și a încetat să existe ca stat de sine stătător, Moldovei i s'a deschis posibilitatea de a trata direct cu Moscova, aceste legături stabilindu-se chiar de mai

¹⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 73 și urm., și S. Dragomir, *op. cit.*, p. 1098 și urm.

²⁾ S. Dragomir, *Fragmente din cronica sârbească a lui Gheorghe Brancovici*, « Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj », București, 1924, pp. 1—70; și Marina Lupaș, *Sava Brancovici*, *ibidem*, Sibiu, 1942, pp. 1—119. .

³⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 75 și urm.

⁴⁾ Despre Bogdan Hmelnițki, comp. monografiile lui N. Kostomarov (Petersburg, 1884), O. Levițki (Kiev, 1883), N. Petrovski (Moscova, 1944). Vezi și D. Bogdan, *Un dialog în împărăția morților dintre hatmanul B. Hmelnițki și românul Dim. Băncescu*, « Revista Istorică Română », 1940, X, p. 351, cit. V. Peretz, în « Operele Institutului de slavistică al Academiei de Științe din U. R. S. S. », 1934, II, pp. 53—55.

⁵⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 78 și urm., și *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, p. 361 și urm. *Nunta lui Timuș Hmelnițki*, « Vechimea Kievului », 1887. Tratatul Moldovei cu Ucraina, din 1650: J. A. Vaillant, *Actes diplomatiques constatant l'autonomie politique de la Roumanie*, Paris, 1857, p. 40.

⁶⁾ Prima traducere românească a făcut-o C. Negruzzi (1844, în « Propășirea »), folosind textul rusesc al lui Saveliev, din « Biblioteca de citire », din 1836. Belfour, *Travels Macarius*, Londra, 1829—1836, și V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, Paris, 1927—1933.

înainte, prin intermediul lui Bogdan Hmelnițki. Vasile Lupu a dăruit țarului Mihail Feodorovici, în 1641, o sabie, care se păstra la Orujeinaia Palata¹⁾. Petre Volkonski, voevodul din Putivli, raporta țarului în Decembrie 1642, c'a trimis un mesagiu domnitorului²⁾. În Martie 1645, Petru Movilă a înștiințat pe țar despre căsătoria fetei lui Vasile Lupu cu Janusz Radziwill³⁾. Același Volkonski raporta la 15 Aprilie 1649, despre un sol al domnitorului, care i-a adus un mesagiu al patriarhului Partenie al Constantinopolului⁴⁾. Paralel cu acțiunea lui Bogdan Hmelnițki față de Moldova⁵⁾, înregistrăm mesagiul din 18 Februarie 1654, al lui Gheorghe Ștefan, domnitor în anii 1653—1658⁶⁾, la care țarul răspunde exprimându-și satisfacția, în Aprilie a aceluiași an, de faptul că Moldovenii vor să răstoarne jugul turcesc. Gavriil, mitropolitul Serbiei, a transmis și el, la 3 Mai 1654, dorința lui Gheorghe Ștefan de a se supune țarului⁷⁾. Relațiile prietenești se desfășurau, în același timp, și între Constantin Șerban Basarab, domnitorul Munteniei (1654—1658), și Bogdan Hmelnițki⁸⁾, care repeta, în August, cererea lui Gheorghe Ștefan de a fi primit sub ocrotirea țarului⁹⁾, urmând tratativele duse de Lupu Stroescu, staroste de Soroca¹⁰⁾, și demersurile întreprinse în 1655 prin patriarhul Paisie al Ierusalimului¹¹⁾. Solia Moldovenilor, condusă de mitropolitul Ghedeon și de vtor-logofăt Grigore Neniul, sprijiniți de patriarhul Antiohiei, a cerut formal, în Martie 1656, supușenia rusească, urmând la 29 Iunie consimțământul țarului; la 21 Iulie, mitropolitul și logofătul au depus jurământul de credință, în numele lui Gheorghe Ștefan și al țării întregi¹²⁾. Corespon-

¹⁾ A. Weltman, *Le trésor de Moscou*, Moscova, 1861, p. 148. Țarul Mihail Feodorovici este unul din binefăcătorii mănăstirii Soveja. A. Iațimirski, *Binefacerile*, p. 6.

²⁾ I. Nistor, *Contribuții la relațiile dintre Moldova și Ucraina, în veacul al XVII-lea*, «Analele Academiei», s. II, t. XIII, 1932—1933, p. 15 și urm. comp. *Actele referitoare la istoria Rusiei Occidentale*, ed. de Comisia Arheografică, Petersburg, III, nr. 59.

³⁾ *Ibidem*, III, nr. 60. E. Happelius, *Historia Moderna Europae*, Ulm, 1692.

⁴⁾ *Ibidem*, III, nr. 51.

⁵⁾ *Ibidem*, III, nr. 302, 337, 338, 339, 343; VIII, nr. 32, 33; X, nr. 3.

⁶⁾ *Colecția de legi a imperiului*, nr. 180.

⁷⁾ *Acte*, X, nr. 12.

⁸⁾ *Ibidem*, VIII, nr. 1, și X, nr. 15.

⁹⁾ *Ibidem*, XIV, nr. 1.

¹⁰⁾ *Ibidem*, XIV, nr. 1 și 4.

¹¹⁾ N. Kapterev, *op. cit.*, pp. 366—367.

¹²⁾ I. Arseniev, *Domnitorul Moldovei Gheorghe Ștefan și relațiile lui cu Moscova*, «Arhiva Rusă», 1896, vol. I; A. Papadopol-Kallimah, *Despre Gheorghe Ștefan*, București, 1886; D. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu Rușii*, «Revista Istorică Română», 1933, p. 234; S. Dragomir, *Contribuții*, p. 1092 și urm.

dența domnitorului cu Moscova a continuat, în 1657, prin Hmelnițki ¹⁾, iar după moartea sa, în acel an, prin Ioan Vihovski, pisarul oștirii căzăcești ²⁾. Fuga lui Gheorghe Ștefan, care, după ce a vizitat el însuși Moscova, s'a așezat la Stettin, n'a întrerupt legăturile cu Moscova ³⁾, susținute de succesorul său, Gheorghe Ghica (1658—1659) ⁴⁾, iar în 1669, văduva lui Gheorghe Ștefan, Ștefanida, a trecut și ea la Moscova ⁵⁾, unde se zvonea despre posibilitatea căsătoriei sale cu țarul Alexei Mihailovici ⁶⁾, amintit de altfel printre binefăcătorii mănăstirii moldovenești Putna ⁷⁾.

Fostul voevod al Munteniei, Constantin Șerban, stând mai puțin de o lună la domnia din Iași (Noemvrie 1659), a cerut apoi, la 16 Iunie 1661, ajutorul țarului împotriva Turcilor ⁸⁾. Țarul i-a răspuns, însă, la 7 Septemvrie, prin Vasile Șeremetev, voevodul din Kiev, că nu poate să dea sprijinul său Moldovei și Munteniei, din pricina relațiilor pașnice cu Turcia ⁹⁾. La 1 August 1671, boierii moldoveni Radu și Petrașcu au cerut, din Varșovia, supușenia țarului ¹⁰⁾. După bătălia dela Hotin, unde în 1673 regele polon Ioan Sobieski a zdrobit pe Turci, domnitorii Ștefan Petriceicu al Moldovei și Constantin Șerban al Munteniei, au cerut și ei, printr'un sol, această supușenie; propunerea a fost acceptată la 10 Martie 1674 ¹¹⁾, voevodul rus Hovanski și cazacii lui Romodanovski și ai hatmanului Ivan Samoilovici urmând să sprijine pe domnitori împotriva Turcilor; dar evenimentele de mai târziu n'au admis consolidarea acestor tratative ¹²⁾. De altfel, Ivan Samoilovici și

1) *Acte*, XI, nr. 1, anexa nr. 2.

2) *Ibidem*, IV, nr. 1, 4, 6, 46; XI, nr. 2.

3) I. Neculce scrie în *O samă de cuvinte* (34): « Gheorghe Ștefan Vodă după ce s'au dus în Țara Ungurească, umblat-au prin multe părți de loc, ca să-i deie oaste, pe la Nemți, pe la Leși, pe la Mosku, pe la Șvezi. Și au dăruit împăratului moskicesc o cruce ferecată cu aur și cu pietre scumpe de patru sute de pungi de bani, ca să-i deie oaste, să vie în Moldova. Și tot l-au purtat cu voroave și nu i-au mai dat oaste, până ce i s'au tâmplat de au murit acolo la Mosku. Și pe urmă i-au adus oasele lui în Moldova în mănăstirea lui la Cașin, de l-au îngropat ».

4) *Acte*, VII, nr. 76, 79; V, nr. 16.

5) *Ibidem*, IX, nr. 17, 21, 24.

6) A. Iațimirski, *Doamna Ștefanida, văduva lui Gheorghe Ștefan, logodnica lui Alexei Mihailovici*, « Vestitorul Istoric », 1904, IX, p. 825 și urm.; bibliografia, p. 827; comp. și: *Scrisorile lui Semeon Poloțki*, « Vestitorul Europei », 1828, nr. 17.

7) *Idem*, *Binefacerile domnitorilor ruși*, p. 7.

8) *Colecția de legi*, nr. 1324.

9) *Ibidem*, anexa II.

10) *Ibidem*, anexa V.

11) M. Mitilineu, *Tratatele și convențiile României*, București, 1874, p. 68 și urm.

12) N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 92.

alți fruntași ucraineni mențineau aceste legături cu Moldova¹⁾. La 31 Decembrie 1674, domnitorii au repetat cererea lor de ocrotire împotriva Turco-Tătarilor²⁾. În anii 1677—1678, oștirile voevodătelor s'au îndreptat împotriva Cihirinului, noii domnitori fiind siliți să asculte pe sultan. Asediul Vienei de Turci, în rândurile cărora a trebuit să se afle și Gheorghe Duca al Moldovei — sdrobirea necredincioșilor cu ajutorul lui Ioan Sobieski, — a provocat pierderea tronului Moldovei de către Duca. Indată, clerul și poporul moldovean au cerut iarăși, la 1 Ianuarie 1684, supușenia rusă³⁾. Pentru două luni, Ștefan Petriceicu s'a întors în țară și numai din cauza ciumei ce bântuia aici, solul său, mitropolitul Dosoftei, n'a putut să ajungă decât la Kiev, unde a reluat, la 3 Martie, tratativele din 1674⁴⁾; de asemenea, Șerban Cantacuzino, domnitorul Munteniei (1678—1688), pierzând încrederea în politica austriacă, a căutat și el să stabilească un acord de alianță cu Moscova⁵⁾. Țarul a îmbărbătat pe domnitori, la 18 Decembrie 1688, când ei au pierdut tronul din cauza primirii lor în supușenia rusească⁶⁾.

Pentru epoca aceasta de tratative diplomatice intense și de pregătire a luptei comune împotriva Turcilor, scrierile lui Arsenie Suhanov prezintă un interes deosebit. În « Sbornikul Pravoslavnik al Palestinei » (1890, cart. 30) mai găsim: *Descrierea Imperiului Turcesc alcătuită de un rus, fost prizonier la Turci în a doua jumătate a veacului al XVII-lea*, publicată de slavistul P. Sîrcu; se vorbește de Cetatea Albă (pag. 29) și Țara Volohă (pag. 33)⁷⁾. Urmează, apoi, raportul lui Iurie Trubețkoi, voevodul Kievului, adresat țarului la 17 Iulie 1674, amintind cele povestite de prizonierii întorși dela Turci, Feodor Dorohin și Andrei Evstafiev, precum și de Feodor Martinov, din Kiev, care cu treburi negustorești a vizitat Moldova⁸⁾.

¹⁾ *Acte*, IX, nr. 143; XI, nr. 17, 33, 49, 84, 92, 95, 96, 104, 108; XII, nr. 170; XIII nr. 78, 112, 162.

²⁾ *Colecția de legi*, nr. 1324, anexa III.

³⁾ *Ibidem*.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ S. Dragomir, *Contribuții*, p. 1109, 1118 și urm.

⁶⁾ *Colecția de legi*, nr. 1324. Comp. și: P. P. Panaitescu, *Pribeția lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, « Analele Academiei », 1939.

⁷⁾ Comp. comentariile lui P. Sîrcu la cuvintele « Vlah » și « Moldavia ».

⁸⁾ Traducerile unor texte alăturate au fost făcute de: Ecaterina Bandrabur (Suhanov I, un negustor rus, Bantăș-Kamenski, Iakovenko I, Ribeaupierre, Liprandi I, Duhamel, Kelsiev, Bobrikov), Tatiana Berindei (Suhanov II, Rostopcin, Liprandi II, Grabbe, Mihailovski-Danilevski, Mirkovici, Kiseliiov, Garșin, Urusov), M. și T. Paleolog (Langeron, Rochechouart, Kutnzov, Ciceagov). Mulțumim de asemenea colaboratorilor tehnici: Virginica Ionescu și Sergiu Grosu.

«În anul (1649—7157) 157 în ziua de 9 Mai, prin înalta hotărâre a țarului și marelui kniaz al întregii Rusii, Alexei Mihailovici, și prin hotărârea și binecuvântarea preasfințitului patriarh Iosif al Moscovei și al întregii Rusii, s'a dat poruncă constructorului mănăstirii Troițko-Serghievo-Bogoiavlenski, starețul Arsenie Suhanov, să plece la Ierusalim împreună cu preafericitul și înaltul patriarh Paisie al Ierusalimului, pentru a face descrierea locurilor sfinte și a cinurilor bisericesti grecești.

Prin înalta hotărâre a țarului marelui kniaz Alexei Mihailovici și cu binecuvântarea preafericitului patriarh Iosif al Moscovei și al întregii Rusii, constructorul stareț Arsenie Suhanov și patriarhul au plecat din Moscova, la 10 Iunie. La Putivli au ajuns la 25 Iunie și la data de 27 Iunie au înmănat ucazul țarului voevodului din Putivli Nikifor Iurievici Pleșceev. La 2 Iulie voevodul Nikifor Iurievici Pleșceev a înmănat constructorului Arsenie, foile de trecere spre orașele lituane, către hatman și polcovnici, și dându-le căruțe i-a lăsat să plece în ziua de 3 Iulie. La Kiev au ajuns la 12 Iulie. La Șargorod la 31 Iulie. Din Șargorod patriarhul l-a învoit pe Arsenie constructorul să plece la 20 August împreună cu arhimandritul său, Filimon, și cu negustorii greci, spre Țara Volohă. În aceeași zi au ajuns în orașul mărginaș Moghilev. Iar în ziua de 21 August au trecut Nistrul spre părțile valahe, îndreptându-se spre Iași. La 24 August au trecut râul Prut și în aceeași zi au ajuns la Iași. S'au oprit la curțile patriarhiei din mănăstirea Barnovski. La 25 August constructorul Arsenie s'a înfățișat voevodului Vasile, împreună cu arhimandritul Filimon. Au intrat în palatul domnesc. S'au rugat Domnului și s'au închinat voevodului Vasile, oferindu-i gramota țarului.

Voevodul Vasile ridicându-se a luat gramota și a dat-o logofătului său, iar Arsenie, după ce-i dădu gramota țarului, s'a îndepărtat și luând un triptic, l-a oferit voevodului. Logofătul i-a spus lui Arsenie să sărute mâna voevodului. Constructorul Arsenie i-a sărutat mâna și s'a îndepărtat făcând plecăciuni. Iar logofătul desfăcând gramota țarului, a citit-o în fața voevodului. Și voevodul Vasile a ascultat cuprinsul gramotei în picioare și cu capul descoperit, întrebând apoi de sănătatea țarului.

Arsenie îi răspunse: țarul și stăpânul nostru marele kniaz Alexei Mihailovici, stăpânitor a toată Rusia, stă pe tronul său, domnind în plină sănătate.

Și voevodul Vasile îl întreabă pe Arsenie:

— Nu mai ai nicio poruncă către mine din partea țarului, cu privire la vreo chestiune?

Și Arsenie îi răspunse:

— Nu-mi mai este încredințată nicio altă poruncă.

Logofătul îi porunci lui Arsenie să se ducă înapoi la mănăstire. Împreună cu Arsenie fusese atunci la domnitor și Ioan Malenkoi, diaconul mănăstirii Troițko-Serghievo.

În 158 Septemvrie 7 a sosit la Iași patriarhul Paisie, oprindu-se la reședința sa din mănăstirea Barnovski. În Iași în acel timp era un negustor din Rîlsk cu marfa, cu numele Grigore, care venind la starețul Arsenie l-a întrebat: oare sunt la Moscova kneji din familia Șuiski?

Și starețul Arsenie a răspuns că din familia Șuiski nu există nimeni la Moscova. Grigore i-a spus:

— În ziua de 24 Octomvrie a întâlnit la Iași un om cu numele de Constantin, care i-a arătat lui o scrisoare în rusește, în care scria: am primit eu Ivan, fiul lui Vasile Moskvitin, ca slujitor pe Constantin, și i-am luat pentru întreținerea mea o mie de taleri, pe care trebuie să-i restitui în Țara Moscovei. Pecetea acelei scrisori era din ceară roșie, iar alta cu cerneală la fel, aplicată pe hârtie, și în cercul ștampilei săpate în litere sta: « Ivan Vasilievici Șuiskoi ».

Acest Grigore l-ar fi întrebat:

— Unde se află acum acest Șuiskoi? — la care acesta i-ar fi răspuns:

— Trăiește într'un schit sub dealurile ungurești și a fost el cică la Țarigrad, la Roma și în Ungaria, iar el Constantin a plecat dela dânsul dela schit cu vreo două săptămâni înainte de sf. Dumitru; iar acela, care-și zice Șuiskoi, după ce se va mai întrema, are de gând să plece la Kiev.

Starețul Arsenie i-a spus lui Grigore, ca pe acel om cu scrisoarea să-l aducă la el. Grigore i-a spus lui Arsenie, că pe acel om el l-a căutat vreme de două-trei zile, dar nu l-a mai găsit.

Starețul Arsenie despre toate acestea i-a spus patriarhului și patriarhul i-a spus lui Arsenie, ca să plece la Moscova cu o scrisoare a lui, iar despre această chestiune, să-i spună personal țarului. La 10 Noemvrie, patriarhul Paisie l-a trimis pe Arsenie la Moscova cu o gramotă: una scrisă țarului — marelui kniaz Alexei Mihailovici al întregii Rusii, și alta pentru patriarhul Iosif. Constructorul Arsenie angajându-și un om, care să știe limba polonă și valahă, cât și drumul, cumpărându-și cai, în aceeași zi a plecat cu grabă din Iași.

La Putivli a ajuns la 2 Decemvrie, iar din Putivli spre Moscova a plecat la 4 și la 11 Decemvrie a ajuns la Moscova, la ora unu după amiază. Gramotele patriarhului pentru țarul și marele kniaz Alexei Mihailovici a toată Rusia și pentru preafericitul patriarh Iosif al Moscovei i le-a înmănat împreună cu declarația despre szlachticiul polon Jan Łuba și tratatul regal de pace cu cazacii, scrise încă la Kiev, iar despre hoțul Timoșca, care-și zice Șuiski, diacului din dumă, lui Mihail Voloșenin i-a spus.

În ziua de 26 Ianuarie, prin ucazul țarului marelui kniaz Alexei Mihailovici a toată Rusia i s'a dat drumul starețului Arsenie din Moscova să plece iarăși spre patriarhul Ierusalimului, cu o gramotă a țarului, la plecare diacul dumei — Mihail Voloșeninov, înmânându-i porunca de solie, i-a spus lui Arsenie:

— Când vei ajunge la Kiev, să afli ce s'a hotărât în dieta polonă referitor la pacea între rege și cazaci și dacă solii țarului au ajuns la rege și dacă au fost primiți cu cinste? Să afli despre hoțul de Timošca, despre Tătari și despre altele, și despre toate să-i scrii țarului.

Și starețul Arsenie plecă din Moscova în aceeași zi. La Putivli a ajuns în ziua de 3 Februarie. La 4 Februarie gramota țarului a înmănat-o voevodului Semeon Vasilievici Prozorovski și diacului Mina Griazev. La 5 Februarie boierul și voevodul kniazul Semeon Vasilievici Prozorovski, împreună cu diacul Mina Griazev i-au dat lui Arsenie o gramotă de trecere spre orașele lituane. În aceeași zi starețul Arsenie cumpărându-și cai, a plecat din Putivli. La 9 Februarie a ajuns la Kiev.

Ajuns la Kiev starețul Arsenie a copiat tratatul regal cu privire la pacea ca cazacii, trimes din dietă de către mitropolitul Kievului, și l-a trimes țarului; o notă și acest tratat l-a trimes la Putivli boierului și voevodului kniazul Semeon Vasilievici Prozorovski și voevodului i-a scris că nota și tratatul să fie expediate la Moscova, la departamentul afacerilor străine. Și scrisoarea aceasta a trimes-o cu călătorul Mihail Matveev, cumnat cu Osip Semeonov fiul lui Koriakovski, fiu de boier din Novgorod Severski, în ziua de 11 Februarie. Din Kiev Arsenie a plecat la 12 Februarie. La 23 Februarie a trecut Nistrul, iar în ziua de 27 a ajuns la Iași, stabilindu-se la mănăstirea Barnovski, unde a stat până la 18 Martie; de acolo s'a mutat la Galata și, din cauza timpului nefavorabil, a stat până la 27 Martie. Din Iași a plecat la 27 Martie, năimindu-și o călăuză pentru Muntenia. La 4 Aprilie a trecut apa Siretului și în seara aceleași zile a ajuns la Focșani, târg de graniță spre Muntenia.

La 9 Aprilie a ajuns la Târgoviște capitala Munteniei și s'a oprit la curtea patriarhului, în mănăstirea lui. Gramota țarului și a patriarhului, împreună cu blănurile de samur trimese de țar, patriarhului Paisie i le-a înmănat. Și patriarhul le-a primit cu dragoste și bunăvoință, mulțumind țarului și închinând un pahar în sănătatea lui. La 10 Aprilie Arsenie s'a dus la voevodul Matei. Intrând în palat, s'a rugat la icoane, apoi s'a închinat voevodului Matei, dându-i gramota țarului. Și voevodul Matei, ridicându-se, a luat gramota și a dat-o postelnicului său. Arsenie luând două icoane lucrate în argint, le-a dat drept dar voevodului Matei. Postelnicul i-a poruncit lui Arsenie să treacă să-i sărute mâna voevodului. Și voevodul Matei stând în picioare, descoperit, l-a întrebat pe Arsenie despre sănătatea țarului.

Și Arsenie i-a spus: țarul și stăpânul nostru marele kniaz Alexei Mihailovici, stăpânitor a toată Rusia, stă pe tronul său domnind în plină sănătate.

Venind logofătul Udriște,¹⁾ a citit gramota țarului în fața voevodului Matei; starețului Arsenie i-au dat drumul, poruncindu-i să se ducă la mănăstire la patriarh.

La 5 Mai au venit din Țara Leșească, din schitul mănăstirii Podgornii, niște stareți și s'au închinat voevodului Matei, cerându-i ocrotirea. Și constructorul Arsenie îi întrebă despre hoțul Timoșca, conțopistul care-și zice Șuiski. Starețul Gherasim i-a spus, că au venit la mănăstire doi oameni din Ungaria, când se afla la schit la mănăstire; el a întrebat pe cei din loc, cine sunt? Și stareții vorbeau pe șoptite, că unul din cei doi e om mare, dar numele lui nu l-au spus. Alții ne-au spus și am aflat că cineva i-a scris egumenului mănăstirii, că din Ungaria va sosi un om de seamă, care însă e bolnav și trebuie luat de acolo și că egumenul a trimis călugări ca să-l ia. Dar unde locuiesc ei acum, el nu știe, deoarece atunci fusese plecat. Când acei stareți au plecat din Muntenia spre țara lor, constructorul Arsenie le-a dat o poruncă: dacă ei vor pune mâna pe acest hoț prin mănăstirile lor, să-l rețină și imediat să-i dea de știre țarului la Moscova. Și le-a povestit lor pe larg, că Șuiskoi e un hoț și nici de cum de neam mare.

La 1 August a venit dela Kiev fostul protopop al Kievului și i-a povestit următoarele starețului Arsenie, că în postul cel mare a fost la ei la Kiev un om, care s'a dat drept kniazul Șuiskoi și că în prezent trăiește la curtea hatmanului căzăcesc Bogdan Hmelnițki și că a cerut hatmanului oștire ca să pornească cu război asupra Moscovei, dar ce învoială au încheiat între ei, — aceasta el nu cunoaște. Arsenie însă i-a spus protopopului, că Timoșca e un hoț, că înainte a fost conțopist și, după ce a furat, a fugit la Țarigrad, unde s'a turcit, și că din neamul Șuiski nimeni nu există.

În 159 (1659), Septemvrie 23, a venit la voevodul Matei, Ivan, solul hatmanului Bogdan Hmelnițki, împreună cu esaulul Grigore, și acest Grigore i-a povestit starețului Arsenie, că în prezent trăiește kniazul Ivan Vasilievici Șuiski la hatman, care-l întreține. El însă a început să strângă oaste și să poarte vorba despre un război pornit asupra Moscovei, însă aflând despre aceasta frunțașii cazacilor i-au interzis să-și mai facă planuri, ca să nu stârnească certuri între popoare creștine; trăiește acum la mănăstirea din Lubnî. Starețul Arsenie i-a spus, că din neamul knejilor Șuiski nimeni astăzi nu mai e în viață. Esaulul însă

¹⁾ Udriște Năsturel, cumnatul domnitorului Matei Basarab și un erudit învățat al vremii, care a studiat și la Kiev (A. Iațimirski, *Din istoria scrisului slav*, p. LV); el a tradus din latinește în slavonește: *Invitația lui Hristos* (1647), iar din slavonește în românește — apologia: *Varlaam și Ioasaif*.

i-a răspuns, că el se dă drept fiul țarului Vasile Ivanovici, care a murit în Polonia. Constructorul Arsenie i-a spus, că la Moscova țarul Vasile Ivanovici copii n'a avut, iar în Polonia s'a călugărit și a trăit ca un schimnic, încât pentru viața lui curată trupul nu i-a putrezit și a fost adus la Moscova. Iar acela ce trăiește acum și se dă drept Șuiski — e Timoșca, care în Moscova a fost conțopist și după ce a săvârșit un furtișag, prădând tezaurul, a fugit în Polonia. A trecut apoi la Țarigrad și s'a turcit, luându-și numele de Șuiski. Sosind la Țarigrad, solii țarului au trimis la vizir un tălmăciu și, în fața vizirului, tălmăciul l-a descoperit, că nu e de neam împărătesc, ci conțopist. Din Țarigrad a plecat la Roma, iar de acolo a venit la cazaci.

Arsenie constructorul s'a dus la patriarh și i-a povestit despre toate și l-a rugat să-i scrie hatmanului, ca pe acel hoț să-l predea țarului și până atunci să nu-i dea voie să plece în altă țară și i-a povestit patriarhului amănunțit tot ce știe despre Timoșca.

Patriarhul i-a spus: eu îi voi scrie hatmanului, dar oare el o să mă asculte în chestiunea aceasta ? Și nici nu știu, cum să-i scriu. Să-i scrii mai întâi tu rusește, iar din rusește, apoi vom scrie grecește. Și constructorul Arsenie a scris mai întâi rusește, apoi a tradus în grecește, iar din grecește patriarhul a dat ordin să fie o gramotă scrisă în latinește către hatman și cu acele gramote l-a trimis pe constructorul Arsenie în grabă la hatman, iar de acolo i-a poruncit să plece la Moscova la țar.

La 30 Septembrie, constructorul Arsenie a plecat dela patriarh, cumpărându-și în grabă cai, iar ca însoțitor patriarhul i-a dat pe omul său Nicolae. Luându-și rămas bun dela Arsenie, patriarhul i-a spus să se închine din partea lui țarului și marelui kniaz Alexei Mihailovici a toată Rusia, și țarinei marei kniaghine Maria Iliciina. La 4 Octombrie a sosit Arsenie în orașul de graniță Focșani, iar în ziua de 10 a sosit la Iași, unde a rămas pentru cinci zile. În ziua de 20 a ajuns în orașul de graniță Iampol, iar din Iampol a plecat constructorul Arsenie spre Cîhrin, nu pe un drum drept, ci pe ocolite, deoarece în multe orașe poloneze și căzăcești și dela granița valahă era molimă și toate aceste sate și orașe constructorul Arsenie le ocolise. În ziua de 2 Noembrie, fiind în localitatea Novoselița, a aflat că uniți cu Tătarii, cazacii vor să pornească împotriva Moscovei. În aceeași localitate i-a spus preotul Feodor lui Arsenie, că vor cazacii să se ridice împotriva Moscovei, împreună cu Tătarii pentru faptul că hatmanul cazacilor s'ar fi închinat țarului rugându-l să-i primească în granițele împărătești rusești, deoarece sunt de aceeași credință, și că faptul acesta e așteptat de Moscova. Și cazacii spuneau: dacă nu ne vrea țarul, o să ne ducem noi la el, și vom arde și pune stăpânire pe țara lui, cum au ars și pârlolit Țara Valahă.

Pe drum constructorul Arsenie stătea de vorbă cu cazacii de rând și cu cei de vază, cu popii și călugării, și toții spuneau:

— Să dea Dumnezeu ca să ne unim cu Moscova și ca preacinstitul țar să ne alipească la dreapta credință pravoslavnică. Și mulți ridicau pahare în cinstea țarului și pentru unire și însuși hatmanul spunea că aceasta era dorința tuturor.

La 4 Noemvrie a ajuns constructorul Arsenie la Cîhrin și s'a oprit împreună cu mitropolitul Nazaretului Gavriil în aceeași curte...

În ziua de 6, hatmanul fusese plecat la sat și li s'a spus că toate doleanțele să și le spună pisarului hatmanului. În aceeași zi a fost primit la masă de hatman solul turc, împreună cu trimesul hatmanului la Țarigrad. În aceeași zi a venit pisarul la mitropolit și Arsenie și le-a spus să nu se întristeze, că hatmanul a plecat să se distreze, iar lui i-a dat ordin să vorbească cu ei despre ceea ce doresc... Constructorul Arsenie i-a povestit despre Timoșca...

Pisarul îi spuse, că despre toate acestea va vorbi cu hatmanul, și va primi răspuns, și-i adăugă:

— Atunci când noi am cerut ajutor țarului, acesta ni l-a promis, dar nu ne-a dat de fapt niciun ajutor. Noi văzând că nu avem ajutor dela țar, n'am putut să-l împiedecăm pe hanul Crimeii să pună stăpânire pe Țara Leșească și să robească orașe și locuitori. Pentru sângele vărsat și sufletele robite, Dumnezeu o să ceară socoteală țarului, pentru că nu ne-a dat ajutor. Dacă țarul ne-ar fi dat ajutorul la care speram, noi nu ne-am fi împăcat cu regele Poloniei și regele n'ar fi cedat atâtea orașe hanului. Și mitropolitul Nazaretului, aplecându-se la urechea pisarului, îi zise:

— E adevărat ce spui, și acel sânge și acea robie se vor răzbuna pe țar, pentru că țarul nu ne-a ajutat; și patriarhul spune de asemenea, că acel sânge și acea robie se vor răzbuna pe țar pentru că nu v'a ajutat.

Și patriarhul aceleași vorbe îi spusese de multe ori lui Arsenie și se întreba de ce oare țarul nu vrea să primească pe cazaci?

Constructorul Arsenie îi spuse pisarului, că țarul e legat de regele Poloniei cu jurământ pe cruce.

Pisarul îi răspunse: de ce dacă e legat cu jurământ pe cruce, a trimes la rege pe boierul Grigore Gavriilovici Pușkin, să ceară Smolenskul? Regele aflând despre această cerere a țarului, ne-a făcut-o cunoscută imediat și atunci am reînviat tratatul cu regele, temându-ne de război.

Iar constructorul Arsenie spuse: despre toate acestea eu nu știu nimic, deoarece atunci eram plecat cu patriarhul în Țara Muntenească.

Pisarul însă spuse: noi cuvântul dat îl ținem; cum i-am spus țarului, așa vom face.

Pisarul spuse, jurându-se, că hanul Crimeii cu toată hoarda lui se îndreptase spre Moscova și de trei ori trimese la hatman ca să meargă împreună cu el asupra Moscovei, iar de nu va merge, el tot n'o să-l asculte. Hatmanul se întristă peste măsură, spunând, că pentru el ar fi

mai bine să moară decât să meargă împotriva împărăției Moscovite. Dar de mers, nu putea să nu meargă din vreme ce hatmanul hanului și hanul hatmanului jurase să meargă, dacă va fi nevoie, chiar asupra propriului frate, pentru a-i da ajutor. Hatmanul însă trimise răspuns, că nu poate să meargă asupra Moscovei, deoarece dacă află Polonii atunci vor porni asupra cazacilor. Și astfel hanul întoarse oștile lui pornite asupra Moscovei și veni la hatman, spunând: dacă tu nu mergi împotriva Moscovei, pentrucă Leșii pornesc asupra ta, atunci să mergem împotriva Leșilor. Astfel au pornit împotriva Volohilor, pentrucă voevodul Vasile ținuse sfat cu Leșii, ca să meargă împreună împotriva noastră. Intorcându-ne din Țara Volohă, am vrut să atacăm un convoiu polonez. Regele aflând despre aceasta, trimise hatmanului o cerere, rugându-l să nu pornească împotriva Polonilor, deoarece armata leșească dela graniță, nu e adunată pentru război. Și, cred, ați văzut ce s'a petrecut în Țara Volohă și tot răul de acolo era să-l sufere Moscova, dar așa hotărîse hatmanul, deoarece nu voise să se ridice împotriva țarului și să verse sânge creștinesc.

Pisarul spusese: pe noi toți țarul ne consideră necredincioși.

În ziua de 8 Noemvrie, mitropolitul Corintului și cel al Nazaretului au făcut slujba religioasă în biserica din curtea hatmanului. Hatmanul se afla în strana din dreapta, împreună cu fiul său. După rugăciunea din amvon, amândoi mitropoliții au ieșit din altar prin porțile împărătești, în fața cărora era așternut un covor, și au chemat spre ei pe hatman cu feciorul și le-au spus să îngenunche. Mitropoliții le-au pus pe cap darurile și au citit — mai întâi mitropolitul Corintului în limba greacă, iar pe urmă două rugăciuni pe rusește mitropolitul Nazaretului, după o carte de rugăciuni kievleană. În rugăciunile de urare și în ectenii mitropoliții îl pomenise pe hatman ca stăpânitor și hatman al Marei Rusii.

După serviciul religios hatmanul se duse din biserică spre casă și ne spuse tuturor să-l urmărim. Și cum am venit la hatman, acesta ne ieșise în prag ca să ne întâmpine.

Întrând în casă, mitropolitul Nazaretului i-a întins hatmanului darurile aduse de el dela Ierusalim. Constructorul Arsenie îi oferi hatmanului o icoană a preacuratei, lucrată în argint, și un vas de vin încrustat cu argint și diamante. Primind darurile, hatmanul le porunci să se așeze la masă. La marginea mesei se așează mitropolitul Corintului, iar în stânga lui se așează nevasta hatmanului, mitropolitul Nazaretului se așează pe o laviță, iar în fața lui pe un jilț, se așează hatmanul, iar pe laviță alături de mitropolit se așează constructorul Arsenie, iar în fața lui pe o bancă era așezat solul kniazului Dominik, Grigore Zaruțkoi.

Șezând la masă, hatmanul spuse: pe nimeni n'am eu atâta necaz ca pe țarul Moscovei. I-am trimis oamenii noștri, el i-a primit și frumos le-a vorbit, dar nu s'a ținut de vorbă. Am trimis apoi iarăși și altfel

ne-a răspuns, că e legat cu regele cu pace veșnică, deci nu ne poate ajuta.

Constructorul Arsenie spuse: țarul e bucuros de dragoste și alianță.

Hatmanul spuse: să dea Dumnezeu ca toți creștinii pravoslavnici să se unească și pe dușmanii crucii lui Hristos să-i birue. Și de mai multe ori spuse hatmanul: nu voi fi eu vinovat, dacă țarul nu ne va primi și ajutor nu ne va da. Poate numai nevoia ne va uni, ca și pe Volohi.

Și la masa hatmanului toți au băut în cinstea țarului, ridicând paharul pentru unire.

La 9 Noemvrie pe la ora 2 după masă, veni hatmanul în curte, la mitropolitul Nazaretului și la Arsenie, și le dădu de veste că vine. Mitropolitul îl întâmpină în fața porții cu crucea în mână. După ce au intrat în chilie, se așeză mitropolitul într'un jilț, și hatmanul pe o laviță, iar constructorul Arsenie în fața hatmanului pe o laviță, și pisarul pe lavița ceva mai la vale de hatman. Pe toți Grecii și pe toți cei ce veniseră cu el, hatmanul i-a pofțit afară.

Ridicându-se puțin hatmanul spuse: sfinți părinți, prea cuvioase mitropolite și tu, părinte Arsenie! Ascultați. Mai înainte am trimes noi soli țarului, ne-am închinat, cerându-i milă și ajutor, cerându-i să ne primească sub oblăduirea sa. Și țarul ne spuse: bine, și ne primi bine, dar nu făcu după cum promise. Noi după aceasta iarăși am trimes oamenii noștri, dar țarul nu ne-a răspuns nici într'un fel: are pace pe veci cu regele — prin urmare n'ar putea să ne ajute. Și acuma, prin voi, fețe bisericești, încă odată cu vorba, mă adresez țarului, rugându-l să ne aibă în milă, să ne primească sub ocrotirea sa și să ne trimeată ajutor. Eu am să-l slujesc pe țar și nu trebuie să ne lase să mergem cu păgânii. Despre aceasta aș vrea să ne dea țarul un act scris, adevărat, și să ni-l trimeată printr'un om al bisericii, ca să avem pe ce să ne sprijinim. Căci dacă țarul nu ne miluiește și nu ne primește sub ocrotirea sa, ce o să pățească el țarul dacă eu mă voi uni cu Turcii, cu Volohii și cu Muntenii și cu Ungurii și-i voiu pârjoli țara, ca Țara Volohă?

Arsenie îi spuse: puternice hatmane, când ați pornit împotriva Țării Volohe, nimeni nu v'a ieșit în cale să vă țină piept și ați intrat în Iași fără să fi tras un foc și nimeni nu părăsise orașul, numai voevodul Vasile fugise în pădure spre munți; la noi însă în Ucraina, nu mai vorbesc de Moscova, altfel veți fi fost întâmpinați și mult sânge s'ar fi vărsat. Impărăția moscovită nu e ca Țara Volohă, nu fuge din orașe în munți sau în păduri.

Hatmanul îi spuse: cunosc eu toate acestea. Dacă țarul mă ajută, hanul Crimeii nu va îndrăzni să pornească asupra lui. Și nohaiul Crimeii îmi spuse: cine ți-e prieten ție, și mie îmi este; cine îți e dușman, și mie dușman îmi este; unde te vei duce tu, acolo te urmez și eu. Mai întâi ar trebui să frângem coarnele Leșilor și apoi ne vom apuca și de Turci.

Hatmanul spuse, că i-a făcut cunoscut hanului Crimeii, că țarul va trimete și el oaste împotriva Polonilor, ceea ce l-a bucurat mult.

Arsenie îi spuse: puternice hatmane, cum ar putea țarul să meargă împotriva Leșilor, să calce jurământul făcut pe cruce și să strice pacea încheiată pe veci?

Și hatmanul stând la masă spuse: părinte Arsenie! Am trimis eu la milostivul țar pe solii mei și spre rușinea mea niciun folos n'am din aceasta. Totuși, eu sper în mila țarului și dreptatea mea o susțin.

Și aplecându-se peste masă, începu să-i spună ceva în șoaptă la urechia lui Arsenie, dar se opri, se ridică dela masă și, dând poruncă să se deschidă o cameră, îl apucă de mână pe Arsenie și împreună cu el intră în cameră și se închise. Il așază în fața lui și-i spuse: părinte Arsenie, adineaori ai spus că țarul nu poate călca jurământul făcut pe cruce; Leșii însă pot să-și calce jurământul, deoarece ei pot căpăta iertare pentru toate păcatele. Am să-ți mai spun o taină despre Leși, tu aceasta să-i faci cunoscut țarului. La rege a fost un sol al hanului Crimeii și înapoi s'a întors prin Țara Volohă și împreună cu el mergea și un sol polon la hanul Crimeii și s'au oprit la voevodul Vasile. Și Vasile voevodul îi îmbătă și ei i-au desvăluit toate secretele lor. Solul polon se ducea la han ca să-l convingă să pornească împotriva Moscovei, iar regele la rândul său va lovi Moscova, ca să poată lua înapoi ținuturile ce a ocupat dela el țarul Moscovei. De aceea, te rog părinte Arsenie, și crede-mă că-ți spun adevărul, dacă nu mă crezi am să-ți spun și cine mi-a scris toate acestea și-ți voi arăta și scrisoarea. Și începu hatmanul să-și scotocească hârtiile și însemnările, dar nu o găsi; spuse că e la pisar.

Hatmanul spuse mai departe: din toate acestea trebuie să vadă țarul viclenia Leșilor; oricât ar jura ei, pot să nu-și ție jurământul, căci papa toate păcatele lor le desleagă. Vasile voevod îmi scrisese acestea, iar eu cuvântul meu prin tine îl trimet țarului. Ca să scriu și cu altul să trimet scrisoarea nu îndrăznesc, ca să nu afle cumva Vasile voevodul și prin aceasta să învrăjbesc pe han cu voevodul Vasile. În tine însă am încredere, deoarece tu ești față bisericească și a măriei sale țarului pelerin.

Și se închină cu mare rugămintă, să-i fac cunoscut țarului spusele lui, și altcuiva să nu i le împărtășesc. Imi spuse: crede-mă părinte Arsenie, adevăr grăiesc, nu mint, ți-aș arăta acum și scrisoarea, dar nu o am, e la pisar; dacă dorești am să dau poruncă s'o aducă. Arsenie îi spuse: cred și așa spusele tale, pane.

Hatmanul zise: spui părinte Arsenie, că țarul învoirea ce o are cu regele nu o poate călca, deoarece e întărită prin jurământul pe cruce. Leșii însă își calcă jurămintele și papa le învoiește aceasta.

Hatmanul spuse: părinte Arsenie, dar dacă acest lucru țarul îl va considera drept păcat? Dar pentru fapta aceasta o să-i dea bine-

cuvântarea patru patriarhi cu tot sfântul sobor și pentru țar se va ruga Domnului toată țara grecească și toți pravoslavnicii, și-l vor deslega de jurământul dat și-l vor ierta, și toți pelerinii se vor ruga pentru el. Acestea le știu din cele scrise de patriarhul Partenie al Țarigradului și Paisie al Ierusalimului. Dar și toți drept credincioșii doresc aceasta — Grecii, Sârbii, Bulgarii, Volohii și Muntenii, ca să fim cu toții uniți. Căci papa, ca unul ce a călcat dreapta credință, binecuvântează și iartă Leșilor toate păcatele și jurămintele și Leșii în aceasta speră. Cu ce sunt mai prejos decât blestematul de papa, patriarhii noștri preacuvioși și cinstitul sobor și călugării, dacă pe țar îl vor deslega, când aceasta nu va fi decât spre bine, unindu-ne pe noi cei credincioși pentru a slobozi biserica lui Dumnezeu și pe creștini?

Hatmanul spuse: părinte Arsenie, Irod se ținu de cuvânt și pe sfântul Ioan Botezătorul l-a omorât. Ce i-a folosit lui că s'a ținut de cuvânt? N'ar fi fost mai bine să nu se țină? Raav femeia pierdută a mințit. Ce vină a avut ea din minciuna ei? A fost binecuvântată în veci pentru minciuna ei. Iar alt undeva scrie: «Cel ce va recunoaște pe prooroc, se va mântui, iar cel ce nu-l va recunoaște va pieri». De aici se vede că țarul poate să ne ție parte, deoarece cu toții suntem creștini, ca și voi. Și plecând hatmanul din cameră îi spuse: pe lângă aceasta, eu sunt supusul țarului, și înălțimii sale îi trimet închinarea mea. Și se închină adânc.

A ieșit din cameră și s'a așezat la masă cu mitropolitul, așa cum fusese așezat mai înainte și de două-trei ori îi aminti lui Arsenie să nu uite ce a vorbit numai cu el, în cameră: iar ceea ce a scris prin tine, părinte Arsenie, patriarhul despre Șuiski, ca să-l predau țarului, despre aceasta o să mai vorbim. Avem aici la noi un obicei, că pe fugiți, chiar dacă ar fi omorât un rege, nu-i predăm. Despre el se spune că a omorât pe cineva.

Arsenie îi spuse, că acesta n'a omorât pe nimeni, că a fost un conțopist, că a prădat vistieria, furând o sută de ruble, după care a fugit în Polonia.

Hatmanul spuse: acestea le auzim dela tine, alții însă ne-au spus că el a omorât pe cineva. Pe ucigași noi nu-i predăm. Dacă e așa cum spui tu, că a furat, atunci pe asemenea oameni îi putem preda. Eu însă îți zic să-i spui țarului, că aceasta e un lucru puțin însemnat.

Hatmanul spuse: părinte Arsenie, una să-i spui înălțimii sale țarului: că țarul mi-l cere, iar eu în persoană mă predau țarului, și pământurile rusești și polone le vor curăța, și Tătarii nu vor îndrăzni să-i calce jurământul și Turcii vor sta în pace; toată tătarimea și tuturor vecinilor le va fi frică de el dacă noi jurământ de credință îi vom presta. Dacă țarul nu mă va primi, atunci de nevoie mă voi uni cu Turcii, Tătarii, Ungurii, Volohii, și-i vom pârjoli țara. Ce o să facă el atunci?

Arsenie spuse: să nu dea Dumnezeu, ca creștinii să verse sânge între ei...

În ziua de 11 seara a venit pisarul aducând o foaie pe care i-a dat-o mitropolitului și alta pe care i-a dat-o lui Arsenie spunând: odată cu aceasta hatmanul, împreună cu întreaga sa oaste, se închină țarului în semn de supunere. După aceasta, Arsenie a întrebat pe mai mulți despre Timoșca: toți îi răspundeau, că a plecat în Ungaria.

În ziua de 13 Arsenie a plecat din Cihrin, împreună cu mitropolitul Nazaretului. În ziua de 25 au ajuns la Putivli și s'au rugat de trăsuri. În ziua de 29 starețul Arsenie a plecat din Putivli cu căruțele. La 8 Decembrie au sosit la Moscova ».

« În ziua a 15-a (Aprilie 7159), Marți după amiază, a plecat din Jivotov solul turcesc care fusese la hatman, iar solul hatmanului cu el împreună, la sultanul Turcilor. De asemenea merse cu el și solul valah, al lui Vasile voevod, care fusese la hatmanul Bogdan Hmelnițki; tot cu ei plecă și Arsenie împreună cu Grecii. În ziua de 19, ei au trecut râul Nistru la Soroca. În ziua de 21, au plecat din Soroca, înopțând în satul Bitfi¹⁾. În ziua de 22, au trecut râul Prut pe pod plutitor și au petrecut noaptea a o milă depărtare de Iași.

Capitolul 3. În ziua a 23-a, au sosit la Iași, la ceasul întâiu din zi. Arsenie s'a oprit la mănăstirea Nicoriță, la metohul sf. Sava stințitul, care este la Ierusalim. În ziua a 24-a, constructorul Arsenie s'a dus la voevodul Vasile, împreună cu Neofit egumenul mănăstirii Nicoriță și cu economul Grigorie. Și venind în odaia din față, în care stau boierii și demnitarii și oamenii de toate cinurile, se așază și el, după cum e obiceiul. Iar mitropolitul Gherman al Ivirului *) i-a vorbit despre Arsenie postelnicului și i-a spus să-i vorbească voevodului Vasile despre Arsenie. Și a stat Arsenie acolo cam două ceasuri până să-l anunțe. Iar Gherman mitropolitul i-a vorbit unui alt postelnic, nepot al voevodului; și acel postelnic îndată l-a anunțat și i-a poruncit lui Arsenie să meargă într'o altă odaie, la voevod. Iar Arsenie, intrând în odaie, s'a închinat lui Dumnezeu, iar apoi, plecându-se în fața voevodului după obicei, i-a înmănat scrisoarea țarului. Voevodul, luând scrisoarea, a dat-o postelnicului, iar Arsenie, după ce a dat scrisoarea și s'a depărtat, din nou s'a închinat, după obicei. Iar voevodul a poruncit ca scrisoarea să fie dată la tradus unui tălmăciu. Și i-a cerut constructorul Arsenie voevodului Vasile să-i dea un zapis pentru trecere prin țara

¹⁾ Credem, este prima amintire a târgului Bălți. Comp. și: G. Bezviconi, *Profiluri*, pp. 104—105.

*) Ivir-Georgia, deși trebuie să fie vorba de mănăstirea Ivirului dela Muntele Atos.

lui; și i-a spus voevodu: « ai răbdare, când voi afla ce stă scris în scrisoare, voi da poruncă pentru toate ». Apoi l-a întrebat voevodul pe Arsenie: « dacă e liniște la Moscova și dacă e pe undeva război? ». Și Arsenie a răspuns: « totul e liniștit, întru norocul țarului, și război pe nicăieri nu este ». Iar Vasile voevodul a întrebat: « dar de ce sunt adunați ostașii la Moscova, unde se pregătesc a se duce? » Arsenie a spus: « oastea țarului este gata totdeauna, fie iarna, fie vara; vor merge acolo, unde va porunci țarul, iar nouă despre aceasta a ști nu se cuvine ». Și a poruncit voevodul lui Arsenie să meargă acasă și să aștepte poruncă.

Iar constructorul Arsenie întreabă pe arhimandriții patriarhului, egumeni și pe stareți, unde se află acum patriarhul Paisie, de s'a dus oare pe la Ierusalim? Iar arhimandritul Feon, și egumenul Arsenie, și stareții i-au spus că patriarhul mai locuiește încă în Țara Muntenească, la Târgoviște. Și a povestit Arsenie cum a mers el din porunca patriarhului la țar, la Moscova, iar patriarhul scrisese prin Arsenie țarului cum că pleacă la Ierusalim — și nu s'a dus nici până în ziua de azi. Și ei i-au spus că, de sigur, acum, după sărbătoarea înălțării, îndată va merge, zicând că acum este gata de tot. Și constructorul Arsenie i-a cercetat pe stareții aceia care erau buni cu el: de va merge patriarhul la Ierusalim? Iar ei i-au răspuns: se vorbește că ar merge, dar noi nu credem să meargă, de va rămâne în viață patriarhul Partenie al Țarigradului. Și tocmai de aceea nu voia voevodul Vasile să-l lase pe Arsenie să plece, că l-au pârît stareții dela Ierusalim Feon și mitropolitul Vlasie precum că au aflat că are Arsenie o scrisoare dela țar și una dela patriarh către patriarhul Partenie. Și-l ținea voevodul pe Arsenie în loc, și nu-i dădea zăpădă de trecere prin țară; iar Arsenie a luat acel zăpădă pe ascuns dela voevod, dela oamenii lui din cancelarie, plătindu-i cu bani și plocane; i-a poruncit ajutorului de diac să-l scrie, iar diacului să-l pecetluiască acasă, de parcă ar fi poruncit așa voevodul.

În ziua de 5 Mai, Arsenie a plecat din Iași și a trecut prin Vaslui și Bârlad ¹⁾. În ziua a 8-a, după amiază, a sosit la Galați. Galați târg aparținând lui Vasile voevod, este așezat chiar pe malul Dunării; aici locuiește într-o mănăstire Atanasie, fostul patriarh al Țarigradului. În ziua a 11-a, Grecii au pornit-o la Țarigrad pe cale de uscat și au trecut Dunărea, îndreptându-se la Mecin; iar Arsenie a rămas la Galați, așteptând știri dela patriarh. În ziua de 23, închiriind o corabie, Arsenie a plecat din Galați pe Duple; seara a sosit la cetatea Isaccea, cetate așezată pe malul drept al Dunării, zidită din piatră albă. Lângă ea se află un mare

¹⁾ Berladul, letopiseșilor rusești. Despre Berladnici, comp. G. Bezviconi, *Relații ruso-române*, p. II și urm. Vorbind despre străvechile așezări autonome (« democrații militare » — cum le numea Engels), în Moldova, N. Bălcescu amintește în *Puterea armată*: Tigheciul, Câmpulungul (Dolgopolie), Vrancea și Bârladul, faimos prin pirateria de uscat.

târg. Au trecut pe aici în taină, iar caravankiris nu ne-a spus voevodului, ci ne-a ascuns de vameși. Am rămas peste noapte aici. Mai jos de oraș cu o verstă ori două, era un pod de vase, rămas din timpuri când sultanul Turcilor pornise împotriva cetății Hotinului. În ziua de 24, au sosit la Ismailul turcesc ¹⁾, pe malul stâng al Dunării. Aici treceau Dunărea Turcii, care merg la Bogdan Hmelnițki. Ismailul este un târg mare: se spune că ar avea la vreo 8.000 de case, însă cetate n'are, ci numai târg. Aici trăiesc Turci, Tătari, Greci, Volohi, cei ce au fugit dela Volohi, deoarece Volohii sunt aici pe aproape. Este aici și o biserică creștinească, a patriarhului dela Ierusalim, de piatră: trăiesc stareții săi, ... iar de zidit, a zidit-o Vasile voevod și a închinat-o patriarhului dela Ierusalim ²⁾.

Capitolul al 4-lea. În ziua a 29-a, am plecat din Ismail, am înnoptat la Chilia. Chilia, pe latinește Kolia, este o cetate de piatră, foarte puternică, cu turnuri dese, fără loc pentru lupta pe uscat. Este așezată pe loc drept și jos, apa Dunării ajunge până la zidurile ei. Iar când se umflă râul pe primăvară, apa o înconjoară din trei părți, iar pe una din părți are un târg, dinspre partea rusească; în târgul acela sunt mulți creștini și Greci, este și o biserică; iar în cetate nu se află creștini, ci numai Turci. Noaptea sunt străji pe cetate și înlăuntrul ei; deși nu e mare cetatea, are cinci turnuri, foarte mari și înalte; iar casele sunt de lemn și cu acoperișuri de lemn. Nu-i chip să sapi un drum pe sub pământ ca să intri în cetate, în jurul ei e tare multă papură. Lângă cetate este un șanț, iar pe două părți șanțul e de piatră cu ziduri și turnuri. ... »

¹⁾ Călătorul Cornelio Magni vorbește în 1678 de castelul turc, orașul Ismail aparținând marelui eunuc — « Kızlar-aga », care-și culege veniturile. Totuși, și în 1711, negustorul englez La Motraye găsește la Ismail și Caușani o bună parte de locuitori Valahi. Caracterul turcesc al cetății îl semnalează, în 1748, Fawlkner (N. Iorga, *Istoria Românilor prin călătorii*, vol. II, p. 46, 169 ș. a., comp. *Voyages depuis St.-Petersbourg en Russie dans diverses contrées de l'Asie*, Paris, 1766).

²⁾ P. Kolomoitșev, « Revista Societății istorico-arheologice-bisericești », Chișinău, vol. X și XIV.

STAREȚUL LEONTIE

Domnia lui Petru cel Mare (1682—1725) inagurează o perioadă nouă de relații politice dintre Ruși și poparele din Sud-Estul european. Incepe declinul puterii Poloniei și imperiul Habsburgilor, care i se substituie, încearcă să surpe aceste îndelungate legături prietenești ¹⁾. Vasile Golițin, favoritul regentei moscovite Sofia, întreprinde campaniile din Crimeia (1688-1689), după cucerirea hanatelor tătărășt Kazani și Astrahani (1552-1557), pornind astfel acțiunea de înaintare împotriva Turciei, suzerana hanului Crimeii și a Bugeacului. Paralel cu aceasta se împletesc tratativele politice foarte complicate dintre Polonia, Germania, Veneția și chiar Voevodatele Dunărene ²⁾. Alianțe visează la izgonirea Turcilor din Europa, prezența lor fiind o piedecă pentru dezvoltarea bogățiilor naturale ale peninsulei Balcanice. ³⁾.

Odată cu aceste relații diplomatice și comerciale — deocamdată mai slabe, cu toată situația privilegiată la Moscova, a negustorilor greci și moldoveni, ⁴⁾ — continuă emigrările unor familii locale în centrele de cultură slavă ⁵⁾. Starea incomparabilă economică și luptele crâncene,

¹⁾ A. Kociubinski, *Relațiile Românilor și ale Slavilor Sudici cu Petru cel Mare*, « Revista Ministerului Instrucției Publice », 1872, vol. VII, și *Noi și ei* (1711—1878), Odessa, 1878.

²⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 106 și urm. I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul sec. XVII*, Cluj, 1933.

³⁾ Marx-Engels, *Opere*, vol. IX, p. 374.

⁴⁾ N. Kostomarov, *Schița comerțului Statului Moscovit în sec. XVI—XVII*, Petersburg, 1889, p. 46.

⁵⁾ Legăturile noastre literare cu Slavii ortodocși la sfârșitul veacului al XVII-lea sunt mai adânci decât se crede în deobște; nu am avut atunci o rupere cu slavonismul, care-și lăsase pecetea asupra culturii noastre medievale; prezența lui Petru cel Mare, la Iași, a trezit interesul față de spiritualitatea rusească. P. P. Panaitescu, *Istoria Slavilor în românește în secolul XVII*, « Revista Istorică Română », 1940, nr. 10, p. 80 și urm.

care se dau împotriva păgânilor, determină aceste emigrări, în Rusia, Polonia și în ținuturile cazacilor. Ele se țin lanț și continuitatea lor istorică ar fi trebuit cercetată printr'o sinteză a tuturor evenimentelor contemporane. Vom observa că firul pribegiei din 1591 a voevodului Petre Șchiopul, în Polonia, participarea szlachtei polone în luptele moldovene începând cu veacul al XVI-lea, formarea partidului « polon » în țară și evenimentele din vremea Movileștilor (Jeremia Movilă a fost ridicat a domnie de hatmanul polon Jan Zamojski, care era adversarul pătrunderii Austriacilor, așa dar și a lui Mihai Viteazul, în anii 1593-1601, ¹⁾ în Voevodatele Dunărene, dar mai ales în Moldova) ²⁾ se leagă de răscoala din 1671 a viteazului sărdar Mihalcea Hâncul, urmat de Durac-sărdarul și Constantin-clucetul, ne aduce, apoi, la bătălia regelui Ioan Sobieski, un continuator al politicii lui Zamojski, și a lui Ștefan-Vodă Petriceicu, la Hotin, în 1673, și la fuga numeroșilor Moldoveni în Polonia, de unde, înapoi în Moldova, unii și aceiași fruntași au urmat în refugiu pe Dimitrie Cantemir, deschizând noua serie de pribegiri, în Rusia.

Bejenarii volohi apar la Moscova ospitalieră tuturor prigonitilor încă din veacul al XV-lea ³⁾. O etapă în activitatea acestor pribegi marchează spătarul Nicolae Mălescu (1635-1708), ⁴⁾ originar din Mălești

¹⁾ Intinzându-și puterea asupra Moldovei (Mai—Septembrie 1600), Mihai Viteazul s'a bucurat de sprijinul țarului Boris Godunov, în acțiunea sa împotriva Turcilor. S. Soloviov, *Istoria Rusiei*, vol. VIII, p. 712. Solii țarului s'au întâlnit încă în 1595, la Praga, cu solii lui Mihai Viteazul. Arhimandritul Luca Ciprianul a vizitat, apoi, Moscova, în calitate de reprezentant al domnitorului; ajuns mitropolit al Munteniei, acesta a scris țarului în 1624, recomandându-i pe mitropolitul Sergheie din Grevena, care se ducea în Rusia; cu aceeași ocazie i-a scris țarului și domnitorul Alexandru Coconul (1623—1627) (D. Bogdan, *Între Români și Ruși*, « Analele Româno-Sovietice », București, 1946, nr. 2, p. 268). Panegiristul lui Mihai Viteazul, Matei mitropolitul Mirelor, a exprimat la rândul său, încrederea că izbăvirea va veni dela Ruși. Despre scrisoarea țarului către Mihai Viteazul, în 1597, comp. *Documente Hurmuzaki*, XII, p. 1261.

²⁾ P. P. Panaitescu, *Influența*, p. 27, 48 și urm.; N. Iorga, *Nota polone*, « Analele Academiei », s. III, t. II, 1924, p. 379 și urm.

³⁾ G. Bezviconi, « Cetatea Moldovei », 1941, XI, comp. *Cartea de călărie*, Moscova, 1787. *Profiluri*, p. 16 și urm.

⁴⁾ I. Arseniev, *Scrisoarea lui Nicolae Spătaru către A. S. Matveev, în Iulie 1675, din Eniseisk*, « Arhiva Rusă », 1881, vol. XIX, *Nicolae Spătaru și timpul său*, « Arhiva Rusă », 1895, vol. VII, p. 349—360, și *Date noi despre slujba lui Nicolae Spătaru*, « Citirile la Societatea de istorie și antichități din Moscova », 1900; P. Sîrcu, *Nicolae Spătaru înainte de venirea sa în Rusia*, « Notițele secției orientale a Societății de Arheologie », 1889; A. Iațimirski, *Nicolae Spătaru*, Kazani, 1908; P. Stroev, *Dicționarul bibliografic*; P. Pekarski, *Știința și literatura pe timpul lui Petru cel Mare*, 1862, vol. I, p. 343; D. Bantăș-Kamenski, *Dicționarul oamenilor însemnați ai pământului Rosienesc*, Moscova, 1836, vol. V; N. Kedrov, *N. Spătaru și Arhimologia sa*, « Revista Ministerului Instrucție.

Vasluiului, om de o cultură vastă, silit din cauza ambiției sale să-și caute adăpost la Moscova, unde el se prezintă pe la 1671, ¹⁾ înarmat cu recomandările patriarhului Dositei al Ierusalimului ²⁾. În Rusia, fostul spătar ajunge profesor al lui Petru cel Mare ³⁾ și interpret la afacerile străine; el e ocrotit de bărbații de stat Vasile Golițin și Matveev. Din această epocă datează numeroasele sale opere, monumentale, scrise însă într-o limbă grea și învechită. În anii 1675-1678, Miclescu e trimis într-o solie în China, descriindu-și călătoria ⁴⁾. El menține contactul permanent cu patria sa, Moldova, al cărei mitropolit, Dosoftei, îl roagă, la 25 Martie 1679, să intervină la patriarhul Rusiei, pentru trimiterea unei tipografii la Iași ⁵⁾; originar probabil din Lvov, învățat

Publice », 1876, vol. 1—2; « Antologia Societății istorico-filologice de pe lângă Colegiul Bezborodko, la Nejin », Kiev, 1896, vol. I; I. N. Mihailovski, *Descrierea vieții și a slujbei lui Nicolae Spătaru în Rusia*, Kiev, 1895, și *Operele principale ale lui Nicolae Spătaru*, Kiev, 1897; Emil Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spathar Miclesco*, Paris, 1883; Sumțov, *Operele lui Nicolae Spătaru*, Kazani, 1847; Titov, *Siberia în secolul al XVII-lea*; A. Sobolevski, *Literatura tradusă a Rusiei Moscovite din sec. XIV—XVII*, 1903; N. Iorga, *Relații dintre Franța și România*, Iași, 1917, pp. 41—42; P. P. Panaitescu, *Nicolae Spathar Miclesco*, « Mélanges de l'Ecole Roumaine en France », 1925, vol. I. pp. 35—181; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii*, II, p. 372 și urm.; N. Lazăr, *Câteva documente vasiluene*, « Revista Istorică », 1944, vol. XXX, pp. 112—117; comp. și scrierea noastră: *Relații ruso-române*, pp. 35—39.

¹⁾ Încă la 15 Iulie 1664, țarul Alexei Mihailovici privilegiază pe negustorul « grec » din Iași, Nicolae Gheorghiu. N. Iorga, în buletinul francez al Academiei, 1913, nr. 3, p. 120.

²⁾ Dositei (1641—1707), sfătuitor al domnilor Moldovei și Munteniei și al țărilor, patron al tipografiilor din București, amintit deseori în instrucțiile diplomatului rus Ukraintev. La 6 August 1693, Dositei scria țarului: « Dacă Nemții vor obține ca Dunărea să fie graniță între cele două împărății (adică spre Turcia) și vor supune Ardealul, Ungaria și Serbia, atunci după aceea vor face război cu Moscova ». El a protestat energic împotriva unirii bisericii transilvănene cu Roma. N. Kapterev, *Relațiile patriarhului Dositei al Ierusalimului cu guvernul rusesc*, « Citirile în Societatea amatorilor instrucției duhovnicești », Moscova, 1891; I. Matcenko, *Dositei patriarhul Ierusalimului și timpul său*, Moscova, 1878; A. Palmieri, *Dositeo patriarca greco di Gerusalemme*, Florența, 1909; P. P. Panaitescu, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului și mitropolitul Dosoftei al Moldovei*, « Biserica Ortodoxă Română », 1946, I—III.

³⁾ I. Neculce, *O samă de cuvinte*, 41.

⁴⁾ John Baddeley, *Rusia, Mongolia, China*, Londra, 1919. Miclescu folosește și lucrările jesuitului M. Martini (1645—1655); Constantin C. Giurescu, *Nicolae Miclescu*, « Analele Academiei », s. III, t. VII, 1927, p. 231—284.

⁵⁾ A. Iațimirski, *O lucrare nouă*, p. 5 (comp. *Descrierea cărților slavo-ruse*, de I. Karataev, ș. a.); patriarhul Ioachim i-a trimis o tipografie, fiind slăvit de Dosoftei în 1683:

scriitor, Dosoftei a fost luat în 1687 de regele Ioan Sobieski și dus la mănăstirea din Jolkov, apoi în castelul Stryj, de unde a scris la 23 Noemvrie 1688 țarilor Ioan și Petru ¹⁾. Gheorghe-Vodă Duca îl roagă pe Nicolae Miclescu să-i fie reprezentant la Moscova, iar Ștefan Petriceicu îi scrie în urma răscoalei sale, împreună cu boierii. I se mai adresează domnitorul Munteniei Constantin Brâncoveanu, prin solul său la Moscova, Castriot, pe când stolnicul Constantin Cantacuzino îi vorbește despre « binele tuturor creștinilor » ²⁾. Cunoaștem de asemenea corespondența fostului spătar cu învățatul Hrisant Notara ³⁾, care a vizitat Moscova în 1693, a stat și a tipărit cărți în Muntenia și Moldova, iar în 1707 a ajuns patriarh al Ierusalimului, în urma morții unchiului său, patriarhul Dositei; Hrisant a scris despre *China șerbătită*, folosind însemnările lui Miclescu și cele ale lui T. Baikov, din 1653.

Concomitent cu aceste demersuri diplomatice la Moscova, sub domnia lui Antioh Cantemir (1695-1700) a trecut prin Iași cunoscutul diplomat rus Procopie Voznițin ⁴⁾. Letopisețul moldovean amintește apoi pe Ceredeev și pe Dimitrie Golițin (1665-1737), sol la Constantinopol în 1701, unul din fruntașii oligarhiei de mai târziu; Golițin a asistat chiar la botezul fiului lui Constantin-Vodă Duca ⁵⁾. Toți aceștia sondau terenul unor legături care se intensificau din ce în ce mai mult, întemeindu-se pe tradițiile create prin comunitatea unor năzuinți în trecut. Mitropolitul Teodosie a adresat, în 1700, o scrisoare patriarhului Adrian al Moscovei ⁶⁾.

Dela Moskva lucește lucoare,

Întinzând lungi raze și bun nume sub soare.

I. Bogdan, *O scrisoare din 1679 a mitropolitului Dosoftei*, « Analele Academiei », s. II, t. XXXIV, 1912.

¹⁾ Șt. Dinulescu, *Viața și scrierile lui Dosoftei, Cernăuți, 1885*; A. Stadnițki, *op. cit.*, p. 52 și urm.; S. Dragomir, *Contribuții*, p. 1106 și urm.; Șt. Ciobanu, *Contribuții privitoare la originea și moartea mitropolitului Dosoftei*, discurs de recepție la Academie, 1919, și *Versuri polone necunoscute în opera lui Dosoftei*, « Mélanges Drouhet », București, 1940; D. Gazdaru, *Contribuții privitoare la originea lui Dosoftei*, Iași, 1927; D. Dan, *Dosoftei mitropolitul Moldovei*, Cernăuți, 1927. Dosoftei a murit la Jolkov, în 1693, iar nepotul său, Pahomie Ispanovski, arhiepiscopul Romanului (1707—1714), a murit în Rusia; A. Iațimirski, « Antichitățile Comisiei Slave a Societății Arheologice din Moscova », vol. III, p. 132—138; S. Dragomir, *Contribuții*, p. 1134, 1239 și urm.

²⁾ P. P. Panaitescu, *Influența*, p. 143—144.

³⁾ N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1935, p. 186 ș. a.

⁴⁾ I. Neculce, p. 267.

⁵⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 108, comp. I. Neculce și N. Costin.

⁶⁾ S. Dragomir, *Contribuții*, p. 1135 și urm. Danii ale țarilor, la mănăstirile Coșulea, în 1691, și Cozia, în 1702; *ibidem*, p. 1215 și 1234. Patriarhul Adrian a donat mănăstirii Cozia, în 1693, un exemplar din *Mineii* pe Aprilie, tipărit la Moscova, în 1691.

În perioada aceasta găsim câțiva călători ruși, care trec prin Voevodatele Dunărene, lăsând însemnări de drum. Cel dintâi este starețul Leontie, trimis de frunțașii sectei «popovșcina» prin anii 1701-1702, să afle adevărata credință, dela Greci. Însemnările lui au apărut în «Foaia Cernigovului» din 1862, iar în anul următor, în «Arhiva Rusă» (separat, în 1864, la Moscova), s'a publicat descrierea călătoriei preotului Ioan Lukianov, la Ierusalim, în anii 1710-1712, care prezenta o asemănare mare cu însemnările lui Leontie. Persoana lui Lukianov se contura mai real prin documente: țarul i-a semnat pașaportul la 15 Iulie 1710; în Februarie a anului următor el a ajuns în Moldova, plecând la Ierusalim, de unde s'a întors doar în Ianuarie 1712, trecând prin Galați, stingherit de revolta Tătarilor belgorodeni,¹⁾ venind apoi la Iași, unde domnitorul țării era pus în fiare, ca să fie dus la sultan; *) Lukianov pleacă spre patrie la 24 Iunie 1712. Traducerea românească a scrierii «lui Lukianov» a publicat-o Ioan Rădulescu, student român la Kiev, în revista «Viitorul» (1906, nr. 6-7), din Iași. Traducătorul n'a luat în considerație, însă, că această scriere nu poate să se refere decât la 1701, deoarece autorul ei se încălzește cu lemnele lăsate în drum de kniazul Dimitrie Mihailovici Golițin, care nu puteau să aștepte încă zece ani pe Lukianov, iar în 1712 domnitorul — Nicolae Mavrocordat, n'a fost pus în fiare, încât — credem — întoarcerea autorului, așa dar a starețului Leontie, se referă la Iunie 1703, când — după spusele lui Ioan Neculce — Tătarii din Bugeac se frământau din cauza măsurilor luate de seraksirul turc Iusuf-Pașa, iar Duca-Vodă a fost trimis la Constantinopol, deoarece s'a cumătrit cu Dimitrie Golițin, — după cum ziceau Turcii — cu gândul de a fugi la Mosk. Însemnările lui Leontie sunt caracteristice prin greutățile care aveau de întâmpinat călătorii, pentru a străbate aceste regiuni.

«La 14 Februarie am plecat dela Nemirov în Țara Moldovenească, la orașul Soroca; și în acea zi am ajuns la fluviul Bug. Fluviul Bug e de aceeași mărime, ca și râul Moscova, însă e foarte primejdios din cauza pietrelor: pietre uriase sunt presărate de-a-lungul întregului fluviu; vuetul se aude de departe, iar apa se sbate și se preface în spumă; de-a-lungul fluviului sunt stânci înalte. Peste acest fluviu am trecut în aceeași zi. Podul era prost, iar fluviul repede, așa că am putut trece numai câte o telegă dintr'odată. Trecând fluviul, am început să ne urcăm pe un deal înalt. Fluviul Bug e departe de Nemirov la 50 verste.

¹⁾ Din Bugeac (Belgorod — Cetatea-Albă).

*) «Și în acea vreme în Iași au venit Turcii și au pus în fiare pe domnul Moldovei și împreună cu toată casa lui l-au dus la sultanul turcesc. Și care a fost pricina: nimeni nu știe».

Și am intrat într-o stepă fără margini; peste tot numai dealuri și râpi. Suind dealul, am mers pe văi. Și am mers prin acea stepă nevăzând niciun om, nici fiară, nici pasăre; atâta doar, întâlneam cărări bătute de caii Tătarilor. Locurile sunt pustiite de Tătari; acum, fiind pace, au început a se face sate, departe însă de drum, în stepă. În vreme ce mergeam, întreaga stepă înaintea și în urma noastră ardea. Și am mers prin dumbrăvi patru zile. La depărtare de 15 verste de Soroca, lângă drum, era o cruce de piatră, pe care era scris cum a ars stepa, cum au ars 18 negustori greci cu marfa și cu caii, și au scăpat numai trei oameni. Stăteam și ne uitam cum zăceau în grămezi oasele cailor; — oasele oamenilor au fost adunate și duse la Soroca, unde au fost îngropate. Minunat lucru cum au ars: toți vedeau cum focul se apropia, iarba ardea de cealaltă parte a drumului, și se uitau cum bate vântul, când focul a sărit drumul și ei, neputând să fugă, au ars.

La 17 Februarie am ajuns la orașul Soroca și ne-am oprit pe malul polon, unde am și stat noaptea. A doua zi, dimineața, din partea de dincolo a venit la noi vameșul și a început să se târguiască cu Grecii, ca să treacă dincolo, și Grecii s'au învoit din vamă. Tot aici a venit la noi un cazac din Zaporojie, Petre, care, spunând că se duce la Ierusalim, s'a rugat să-l luăm cu noi. I-am zis:

— Frățioare, noi suntem bucuroși de oameni buni; poftim, haide ».

Și era aproape gol, săracul, și avea doar numai o copeică și jumătate și a început să trăiască foarte cuvios—pe drum a dat tot ce avea; el gândea, că Ierusalimul e lângă Dunăre, iar neajungând încă nici până la Dunăre, s'a răzgândit și s'a întors înapoi. Așa, în acea zi, după ce am vorbit cu vama, am început să trecem fluviul Nistru de ceea parte, în Țara Turcească și Moldovenească. Aici iau vamă mare: câte 15 copeici de car; vama e luată în arendă de Evrei. Fluviul Nistru, mare cât râul Moscova, curge lângă Soroca repede și e pietros. Și trecând, ne-am oprit în piață.

Orașul Soroca e așezat pe malul drept al Nistrului, sub deal. Orașelul e înconjurat de zid de piatră. Am intrat în el și l-am măsurat. Zidul e în formă de cerc și constă din pereți despărțiți unul de altul de 25 picioare în lung și în curmeziș. Provizia e foarte scumpă și aproape lipsește; pâine de secară aproape nu găsești; tot pâini mici de grâu și de orz. Și orzul e foarte scump: un sfert moskvitean costă 15 copeici, dar chiar locuitorii n'au ce mânca. Trăiesc și cu ochii la câmp: casele nu sunt înconjurate de curte cu gard; sunt foarte îngreunați cu dările de turc și de domnul moldovean. În Soroca trăiesc de o parte Leșii, de alta Moldovenii.

Din Soroca, unde am stat două zile, am plecat spre orașul Iași. Dealul deasupra Sorociei e foarte înalt. Urcându-l cu multă greutate, a început o ploaie mărunță, care îngheța. Peste tot piatră, — caii nu pot merge. Tare greu ne-a mai fost. Unii dintr'ai noștri n'au putut sui dea-

lul, iar noi ne-am oprit la popas, unde am și înnoptat. Toată ziua a plouat și era frig, și toți am fost udați până la piele și am înghețat. Imprejurul nostru se întindea stepa, și lemne n'aveam de unde lua. La popas doar am găsit puține lemne. Se oprise solul nostru din Moscova, kniazul Dimitrie Mihailovici ¹⁾, și rămăsese lemne, pe care noi le-am adunat, le-am pus în care și le-am dus până la popas. Iar dacă n'ar fi fost acele lemne, apoi am fi murit de frig. Toți eram uzi, iar noaptea s'a pus ger și ploaie amestecată cu zăpadă, — nici foc nu puteam face. Iar Grecii toți erau uscați: și-au făcut corturi de pânză și s'au culcat; iar noi toată noaptea ne-am sbătut ca peștele pe uscat. Să miluiască Dumnezeu pe cazacul Petre, el mi-a dat să mai văd lumina zilei: m'a acoperit cu zeghea și m'am uscat la foc. Altfel nu era chip de uscat — tot ploua cu zăpadă. Să păzească Dumnezeu, ce mare primejdie era, dar a trecut, slavă Domnului! Dimineța ne-am sculat și am plecat în stepe și ne-a fost călătoria foarte tristă și amară: trecători strașnice, munți înalți, nici nu poți ședea să te mai odihnești. Caii au ostenit și trebuia să mergem tot pe jos prin pustietate strașnică; nimica nu-i: nici sat, nici pădure, ci tot stepă goală. Am mers cinci zile și n'am găsit măcar o vargă de mânat caii. Munți înalți, și a trebuit să trecem prăpastii adânci, iar munții erau așa de împodobiți și dealurile unul mai mare decât altul, încât îți lăsau impresia că nu se mai sfârșesc.

La 24 Februarie am ajuns la Prut. Râul Prut e mai mic decât râul Moscova, și aici trecând, am ajuns la alt râu ²⁾, mai mic decât Prutul. Curând am trecut și ceea parte. Și am continuat drumul: nămol îngrozitor, iar drumul îngust; cu multă trudă de abia am ieșit, iar unii din tovarăși n'au putut să iasă și, înnoptând la Iași, a doua zi și-au scos cu boii carele din noroiu. Și noi, neajungând la Iași, am înnoptat la cinci verste departe de Iași. A doua zi, sculându-ne pe la ceasul unu, ne-am îndreptat spre Iași, în Duminica pravoslavniciei, și am ajuns în Iași, când sunau clopotele de liturghie.

Orașul Iași este capitala Moldovei. Aici trăiește domnitorul însuși. Ajungând la Iași, ne-am oprit la vamă; iar vameșii nu erau la vamă: ei se duseseră la biserică, și noi am așteptat. Când au venit vameșii, au început să cerceteze marfa Grecilor; după aceea au venit și la noi. Au început să descarce carele noastre, iar eu, luând foaia împăratului, am pus-o înaintea lor. Au început să se uite la ea și au poruncit să mi se facă cinste, iar tălmaciul le traducea vorbele. Indată ei au poruncit să ni se încarce carele, nu le-au mai cercetat și ne-au dus la mănăstirea sf. Nicolae, numită Golia. ³⁾. Și ne-am oprit aici. Egumenul ne-a dat

¹⁾ Golițin.

²⁾ Jijia.

³⁾ O pisanie slavonă din interiorul bisericii Golia informează, că a fost săvârșită în 1660, de Ștefan-Vodă Lupu; lăcașul are o asemănare cu cel din Olyka

chilie și după aceea ne-a trimes trei pâini. Când am intrat în mănăstire, egumenul stătea în fața chiliei sale și trăgea tutun. Iar când eu am văzut că el trage tutun, tare m'am scârbit și mi se părea că-i sfârșitul lumii, deoarece unui asemenea rang nu-i îngăduit și-i rușinos să tragă tutun; dar am văzut că și patriarhii și mitropoliții fumează, ceea ce este pentru ei o plăcere.

Orașul Iași e așezat pe dealuri foarte frumoase, împrejurul lui sunt munți înalți. Mai înainte, orașul era foarte frumos, dar astăzi e sărăcit de Turci și de Poloni; iar domnitorul moldovenesc l-a sărăcit cu totul, l-a copleșit cu dările. Omul sărac, care se tocmește să facă agricultura, dă domnitorului 150 de copeici pe an, afară de dările turcești, iar omul bogat — o mie de taleri; omul de mijloc dă 500. Cum să nu stea nemâncați? Iar de turc se răscumpără cu dări mari: turcul ia mult, fără milă.

Țara Moldovenească tot e pustie; toți și-au luat câmpii: unii în Polonia, alții la Kiev la noi, alții la Palei ¹⁾. Să nu fie pustiuță această țară, alta ca ea nu curând ai găsi! Pământul făgăduinții; tot felul de roduri face! Și singuri Moldovenii spun:

— Avem mine de aur și de argint; le ascundem însă; iar dacă turcul ar afla, ar fi gata să piardă totul pentru așa mine.

În Iași sunt foarte multe și frumoase mănăstiri: zidiri vechi, dar fără îngrijire. Domnitorii de mai înainte aveau foarte multă grijă de biserici: pictura toată e pe pereți. Iar călugării moldoveni toți sunt alungați din mănăstiri și domnitorul a vândut acele mănăstiri călugărilor greci; și aceștia chiar și pe dracul îl învârtesc, iar domnitorul ia dela ei plată mare. Și trăiesc călugării aceștia greci necuviincios și în biserică stau fără clobuc, iar călugării moldoveni se roagă cu căciulile în cap și egumenul însuși cântă la strană. Și m'am dus la biserică Duminică la utrenie, în biserică lumească: slujește un popă moldovenesc... Ce să zici? Chiar pe Greci i-au întrecut Moldovenii în slujba bisericească; și cum au cântat liturghia — nici nu pot spune... de aceea a căzut întunericul pe ei și pentru asta suferințele lor; « mulți ani », cântă bine.

În Iași mai înainte erau clădiri frumoase; azi sunt multe palate pustii; iar străzile fusese pavate cu piatră; astăzi însă totul s'a năruit, numai urmă mai este că au fost acoperite cu piatră. Iar curțile la Iași nu sunt înconjurate cu gard, doar numai la cel bogat, dar și la acela cu gard de nuiiele. Curtea domnească este foarte frumoasă. Sunt multe palate de piatră. Vinul și pâinea la Iași sunt eftine; untul de vaci e

(Polonia), zidit de un Radziwill, ruda cumnatului lui Ștefan-Vodă (T. Gostynski, în « Revista Istorică », 1944, p. 5 și urm.). Ioan Neculce scrie în legătură cu vizitarea Iașului, în 1711, de Petru cel Mare: « Atunce au îmblat împăratul prin toate mănăstirile de le-au văzut, și din toate i-au plăcut mănăstirea Golia, zicând că are trei feluri de meșteșuguri: leșesc, grecesc și moskicesc ».

¹⁾ Polcovnicul din Fastov (Ucraina).

eftin, cel de cânepă e scump și vine din Rusia. Merele, nucile, prunele sunt strașnic de eftine și nutrețul pentru cai e eftin. Iar oamenii sunt binevoitori, măcar că sunt săraci, și din cauza vinului eftin toți se prăpădesc, s'au risipit cu totul din pricina aceasta: peste tot doar numai cârciume. La Iași sunt și mulți Turci cu marfa, și Evrei trăiesc mulți aici. Iar Evreii iau dela domnitor în antrepriză izvoarele de păcură; de aceea păcura e scumpă: o duhoniță plină costă 4 griveni. ¹⁾ Lemnele sunt foarte scumpe: pentru o copeică nu poți fierbe cașa. ²⁾ Păduri sunt multe, dar oamenii sunt leneși, stângaci, nu ca Moscoviții. Pe negustori la Iași îi jefuiesc cu vama; de aceea mulți trec pe alătura. Aici, la Iași, Grecii, tovarășii noștri, ne-au părăsit, n'au mers cu noi la Țarigrad. Le-a venit veste dela Țarigrad, că vulpea și veverița sunt eftine; de aceea ei s'au dus în Țara Muntenească, la București, iar noi am rămas aici. Și am trăit la Iași 13 zile, am așteptat pe tovarăși, dar n'au venit.

Eram foarte amărâți: drum nu știm, iar limba nu o pricepem de loc. Ne venea în gând să ne întoarcem. Tocmisem și tălmăciu până la Ierusalim, un moldovean (mulți știu limbile), câte 90 copeici pe lună, băutură și mâncare a noastră; vorbele lui au început, însă, să fie schimbăcioase...

Așteptam de mult: tovarășii nu vin, iar ca să ne conducă nimeni nu se tocmește. S'a găsit însă un om drag și sărac: s'a tocmit să ne ducă la Galați, cu șase ruble. ³⁾ În ziua de 7 Martie am luat dela domnitorul moldovean hrisov de drum și am plecat din Iași, la Galați. În ziua întâi am mers prin pădure, iar în vremea aceea cădea zăpadă. Până am ajuns la pădure, ea s'a și topit. Munții toți s'au făcut lunecoși și de nestrăbătut. De abia câte doi puteam merge. Treci un deal de 50 stânjani, dai peste altul. Mare nenorocire era...

Pe drumul acesta rar umblă cu caii, — tot cu boii; înjugă patru, șase boi și merg înainte; carele Moldovenilor sunt largi. Pământul e clisos și de aceea drumul e lipicios. Telegile noastre sunt înguste și tot de-a costișul merg. Trage calul zece stânjani și se oprește: și roțile sunt afundate în pământ până în osie, și calul se sbate încolo și înapoi; tot de căpăstru ducem caii; greu era! Doamne păzește! La noi în Rusia nu sunt așa drumuri. Noaptea abia am ajuns la un orașel, aproape de tot distrus ⁴⁾; sunt vreo trei case pentru postași și o biserică de piatră foarte frumoasă; aici am stat noaptea. La miezul nopții a venit un valah cu afaceri tainice dela turc, către domnitor. Turcii au venit la noi cu lumânările; noaptea era tare întunecoasă. Și au început Turcii să ne ia caii...

¹⁾ 40 copeici.

²⁾ O mâncare, care ar corespunde mămăligii.

³⁾ O rublă = o sută copeici.

⁴⁾ Probabil Vasluiul (I. Rădulescu).

Și mergând noi dela Bârlad la Galați, am văzut munții ungurești, frumoși, înalți cât norii. Și mult ne-am minunat de acești munți, ne-fiind deprinși să vedem așa munți, iar pe ei se vede zăpada. Și de unde ne uitam la acei munți, am întrebat, cât de departe sunt? — și tălmăciul ne-a răspuns: trei zile să alergi pe un cal bun și de abia ajungi, la ei; și noi tare ne miram: parcă ar fi cât dela Moscova la munții Vrancei¹⁾. Și copacii pe ei poți să-i numeri; tare frumoși munți.

La 12 Martie, la un ceas din noapte, am ajuns la Galați și am cerut la un moldovean ca să mâncăm. Și el ne-a primit. Iar a doua zi m'am dus la popa rusc, fiindcă nimeni nu știe limba. Și popa s'a bucurat, ne-a chemat la el. Și așa ne-am oprit la popă. Lucrurile le-am adunat în casă și ne-a dat și o odaie separată. Apoi, ne-a spus că este corabie la Țarigrad. Și noi tare ne-am bucurat și am început să vindem caii. Și fiindcă ne-au spus că corabia va pleca chiar azi, de aceea am dat caii și telegile pe nimica... numai să ne scăpăm de ele. Ne-am săturat de pământ; drumul ne-a prăpădit. Nu ne vine nici să mai vorbim de el. Și când am scăpat de cai, atunci ne-am dus să închiriem corabia. Și am găsit o corabie grecească creștinească. Ne-am învoit să dăm de om câte o levă până la Țarigrad. Și raizul ne-a spus până la ziua să fim în corabie.

Galați e un orașel, însemnat prin portul de corăbii. E cu totul ruinat de turc și tătar. Sunt multe mănăstiri frumoase, însă pustii, fiindcă în fiecare mănăstire trăiește doar câte un monah, care sunt supuși mănăstirilor din Constantinopol. Și în biserici e pustiu, iar bisericile sunt înfrumusețate și sunt de piatră; și crucile de pe biserici și clopotele sunt mici; câte două clopote de biserică. Orașul Galați e așezat pe fluviul Dunărea, pe malul stâng. La Galați pâinea și vinul sunt eftine, iar nutrețul de cai e scump: fân pe șase copeici la un cal pentru 24 ore, e puțin. Dunărea e un fluviu lat și repede; e adâncă, așa că la mal nu se poate să te scalzi. Malurile sunt la același nivel. La Galați peștele e eftin: peștele mare și proaspăt costă trei copeici; nici nisetrul nu e scump. Dunărea e tot așa de bogată în pește ca și Volga.

La 14 Martie, cu două ceasuri înainte de zori, punând tot bagajul în telegi, am ieșit la mal, la corabie; iar corăbierii pregăteau pânzele de drum. Și turcul nu ne-a dat voie să punem bagajul în corabie. Ne-am dus la vameșul grec, iar vameșul dormea încă: am așteptat până când s'a sculat. Și a început să mă întrebe, ce fel de om sunt și de unde? Și i-am spus că suntem dela Moscova și i-am dat hrisovul de drum al domnitorului moldovean. Și el citind hrisovul, a spus: « Mergi cu Dumnezeu, pentru marfa ta eu nu iau vamă, iar dacă turcul va lua ori nu, — nu știu; am să-i scriu ca să nu-ți ia ». Atunci m'am ploconit, și el mi-a dat scrisoare către turc. Și când am venit la turc, la vameș, citind

¹⁾ Imprejurimile Moscovei.

scrisoarea grecului, turcul a scuipat, și a poruncit să i se aducă lucrurile în camera lui, iar prin tălmăciu a cerut dela mine vamă 20 taleri. Și eu, scoțând gramota de drum dela Moscova, i-am dat-o lui. Turcul a început s'o citească și, citind-o, a spus: « haide, du-te, ia-ți lucrurile ; nu mai am cu tine nimica... ».

Și la 15 Martie, trecând două ceasuri din zi, raiz-corăbierul a poruncit să se întindă pânzele. Și au împins corabia dela mal și am plecat pe Dunăre. Și bătea un vânt puternic. Și pe după prânz ne-am oprit la un oraș cu numele Reni¹⁾ moldovenesc. Trăiesc și Turci mulți. Aici raizul a încărcat corabia cu grâu. Orașul Reni e mai frumos decât Galați. Vinul aici e eftin, câte un ban ocaua, și pâinea e eftină. Inșă așa mănăstiri, ca la Galați, nu sunt. Reni se află pe malul stâng al Dunării...

Și la 16 Martie dis de dimineață, ridicând pânzele, am plecat pe Dunăre în jos. Fluviul Dunărea e foarte mare și avut în pește, iar la mare, desfăcându-se în mai multe brațe, curge pe lângă orașele turcești. In sus fluviul este larg, iar jos îngust, fiindcă s'a tăiat în mai multe brațe. Și-i adânc: corabia fuge lângă mal — se freacă de mal. Pe lângă maluri crește trestia ; malurile sunt la același nivel. Și în acea zi am trecut pe lângă orașul turcesc pe malul drept al Dunării — orașul Saccea²⁾. In el sunt moskeie de piatră mai mari decât la Reni. Orașelul e de piatră. Nu ne-am oprit acolo.

Iar orașul Saccea e pe Dunăre. Și în acea zi am trecut alt oraș turcesc, Tulcea. La acest oraș se opresc toate corăbiile, când vin din Țarigrad: aici se cercetează de nu cumva aduc Grecii robi. In acest orașel iau haraciu dela fiecă om câte 5 talere, iar când robii merg în Rusia cu foi de eliberare, apoi dela ei iau Turcii în acest orașel câte trei copeici de om afară de haraciu. Orașul Tulcea e mai mic decât Saccea. E așezat lângă mal pe Dunăre. Erau mulți oameni pe corabie și vânt bun...

Și pe malul stâng al Dunării, în celelalte brațe, multe orașele turcești, orașul Chilia și altele. Aici se găsește și orda belgorodică: aproape de Dunăre sunt Tătarii dela Belgorod³⁾. Și în ziua a doua am venit la gurile Dunării, lângă Marea Neagră. Și aici am stat o zi și jumătate. Fluviul Dunărea e foarte strâmb, nu curge drept — mai rău decât râurile mai mici. Și am stat aici lângă mare, iar corăbiile turcești merg în sus pe Dunăre. Și am mers noi pe malul mării și ne-am minunat de sgomotul mării: cum marea se înspumează și se sbate în valuri... »

¹⁾ Slav. — escală fluvială. I se mai spunea: Tomarova.

²⁾ Isaccea.

³⁾ Cetatea-Albă.

MACARIE ȘI SILVESTRU

Același I. Rădulescu a publicat, în revista «Viitorul» (1907, nr. 18—19), traducerea însemnărilor mai sumare ale pelerinilor Macarie și Silvestru, ieromonahi din Novgorodul-Severski, care au trecut în 1704 prin Moldova, în drum spre Ierusalim.

«La 3 Decembrie am plecat din mănăstirea noastră; la 31 ale aceleași luni am ajuns la Kiev; la 8 ale lunii Ianuarie am ieșit din Kiev și am mers trei zile până la Fastov; dela Fastov până la Pavoloci am mers două zile; iar dela Pavoloci până la Nemirov cinci zile și dela Nemirov până la Sosnovița am mers o zi și acolo am trecut fluviul Bug; pe partea aceea a fluviului un orașel pustiu în peșteri; și dela acel orașel am mers până la Soroca patru zile și apoi am trecut fluviul Nistru, iar dela Soroca până la Iași am mers patru zile. În Iași am stat trei săptămâni, nici decum nu era cu puțință să mergem mai departe — căzuse multă zăpadă. În acea vreme în Iași era domnitor moldovean Mihail Racoviță și acel domnitor ne-a dat scrisoarea lui de trecere prin pământul său.

La 18 Februarie am plecat din Iași și am mers opt zile; am ajuns la mănăstirea Dubrovți ¹⁾ și acolo am stat două zile; și am plecat din acea mănăstire și pe înserat am ajuns la Vaslui și, noptând acolo, am mers două zile și am venit la Bârlad. Din Bârlad am ieșit și am mers două zile și am ajuns la mănăstirea lui Adam, iar dela mănăstirea lui Adam până la Galați am mers trei zile. Și în Galați am trăit vreo două săptămâni, am așteptat corăbii din Constantinopol, iar pe uscat de acolo e greu de dus la Constantinopol. Auzind din Galați că în orașul Smailov ²⁾ au venit multe corăbii, și aici în Galați am dat Turcilor venitul trebuitor cinci lei, fiindcă este așa statornicit: cine merge la Constantinopol din creștini sau din oarecare alte limbi, acela e dator să plătească de capul său un cervon sau un leu și jumătate. Și apoi, luând

¹⁾ Dobrovăț (G.).

²⁾ Ismail.

o luntre, ne-am dus pe Dunăre până la Smailov, fiindcă în acel timp în Galați încă nu era corabie, și am mers pe Dunăre două zile și am trecut orașul Saccea ¹⁾ și pe înserat am ajuns la Smailov, și aici Turcii cu felinare au năvălit asupra vasului nostru și îndată ne-au luat, și voiau să ne arunce în temniță pentru haraciu; iar noi le-am arătat acea carte, ce ne-a fost dată la Galați; ei au refuzat: «acolo-i alta dregătorie, aici e alta!». Și am arătat noi scrisoarea de trecere a domnului moldovean și pe a noastră mănăstirească, iar ei, văzându-le, ni le-au dat înapoi și ne-au zis: «ascundeți-le în buzunarele voastre, iar ce trebuie să ne dați nouă, dați-ne». Și așa acolo scrisorile noastre nu ne-au adus niciun folos și noi ne-am cerut pe zăloguri până a doua zi, ca a doua zi să ne ducem prin bisericile creștine să cerem milostenie, — «și vă dăm haraciu». Fiindcă noi atunci ne-am speriat, nu știam deprinderea lor și am tăcut, fiindcă n'aveam cu ce plăti haraciul. Și ei ne-au vorbit pe rusește printr'un om de-al nostru, care om primise credința lor:

— De vreme ce nu aveți cu ce să ne plătiți haraciul, mâine e mare sărbătoare a voastră, duceți-vă prin bisericile creștine și cereți milostenie, ceea ce ne trebuie nouă, dați-ne.

În acel timp s'a întâmplat sărbătoarea blagoveștenia prea sfintei născătoare de Dumnezeu, în ziua Sâmbetei, și noi a doua zi, cu zălogul creștinilor, ne-am dus prin biserici și am căpătat puțină milostenie, am adăugat ce ne rămăsese nouă și ne-am dus la Turci și le-am dat tot haraciul — 10 lei; și după aceea am trăit în Smailov 10 zile — am așteptat până când s'au încărcat corăbiile cu grâu.

La 3 Aprilie ne-am urcat în corabie și am plecat dela Smailov pe Dunăre până la Marea Neagră și am mers pe Dunăre două zile și am ajuns la orașul Tulcea. Aici deodată ne-au luat din corabie și ne-au cerut bani și noi le-am arătat cartea aceea, ce ne-au dat-o Turcii în Galați, fiindcă-i una și aceeași: ce e în Galați — e și în Tulcea. Iar ei n'au ascultat de acea carte, voiau dela noi încă ceva să rupă, și ne-au dat la legat; luându-ne doi Turci, ne-au pus la închisoare. Și noi, săracii, tare ne-am speriat atunci și ne-am întristat, căci bani aveam puțini; — de unde să dăm! Al doilea, căzusem în mâini dușmane; al treilea, trist lucru că nu știm să vorbim și în țară străină eram și toată nădejdea ne-am pus-o în Dumnezeu. Am stat la închisoare puțin; venind un turc, a început să ne zică: «haida, haida, popas!». Și noi am priceput că ne dau drumul. Sculându-ne, ne-am dus la corabia noastră; mergând ne-am închinat șefului turc, iar Turcii doar au dat din mână la noi. Și acolo Turcilor nu le-am dat nimic, și atunci, șezând în corabie, din orașul Tulcea din nou am mers pe Dunăre două zile și dimineața Vineri, am ajuns la Marea Neagră ».

¹⁾ Isaccea.

1707 — 1708

IPOLIT VIȘENSKI

Mult mai interesantă este descrierea călătoriei ieromonahului Ipolit Vișenski, din Cernigov la Ierusalim, publicată și ea în traducerea lui I. Rădulescu, în revista «Viitorul» (1907, nr. 20—22). Inzestrat cu scrisorile arhiepiscopului Cernigovului, Ioan Maximovici, și ale hatmanului Ucrainei, Ivan Mazepa, Vișenski, spre deosebire de alți pelerini, a vizitat nu numai Moldova, dar și Bucureștiul, ajungând la 28 Ianuarie 1708 la Constantinopol. Aceste însemnări, în ce privește Țara Muntenească, le comentează George D. Florescu, eruditul cercetător al problemelor istorice.

«Și de dincolo de Nistru a început Țara Tătărească până la Bender ¹⁾ și mai departe; acolo în sfârșit nu e primejdios din partea Tătarilor. Am trecut fluviul Nistru la 19 Noemvrie. Și am intrat în orașul moldovenesc Soroca, unde se sărbătorea praznicul intrării în biserică a prea sfintei născătoare de Dumnezeu. Și am plecat din Soroca la 22 Noemvrie prin stepe mari și prin munți înalți; ape și păduri nu sunt. De partea dreaptă Țara Moldovenească, de cea stângă Țara Tătărească, Perekop și Oceakov. Acolo în stepe sunt mulți Tătari; pasc vite, colindă cu corturile. Pe acele stepe am mers patru zile și patru nopți și am ajuns în satul Gherman, pe râul Prut, pe care l-am trecut la 24 Noemvrie. După aceea am mers până seara la un sat de lângă munții înalți, peste râul Jijia și prin satul Jijia, și de acolo a doua zi am intrat în capitala Moldovei, în orașul Iași. Acolo a căzut negură, încât nu poți să cunoști pe om în față. La Iași ne-am oprit la mănăstirea sf. Sava. Această mănăstire este a preasfințitului patriarh al Ierusalimului Hrisant ²⁾. Acolo am și găsit pe preasfințitul Hrisant al Ierusalimului; sedea în mănăstirea sa la sf. Nicolae. La 27 Noemvrie m'am dus la

¹⁾ Tighina.

²⁾ Patriarhul Hrisant Notara (1707—1730).

blagoslovenia lui arhierească și i-am dat cărțile trimise de preasfințitul ¹⁾. Și preasfințitul ne-a primit cu multă bunăvoință, nu ne-a dat drumul dela masă și ne-a dat nouă și pentru cai noștri cu belșug tot ce ne era de trebuință pentru o săptămână, și carte mi-a dat binecuvântată, și cu preasfințitul patriarh am slujit la sfântul lui Hristos Nicolae în sobor de 24 preoți, 4 diaconi și 5 arhidiaconi.

Și plecând dela preasfințitul Hrisant, m'am dus la milostivirea sa, luminatul voevod Mihail Racoviță ²⁾, gospodarul Țării Moldovenești și Voloșești, și-am îndeplinit în timp de trei zile însărcinarea dată mie și i-am dat cărțile arhierești trimise lui și tot ce i-a fost trimis. A primit totul cu dragoste; pe noi ne-a primit foarte milostiv și cu mângâiere, și singur a poruncit cu gura sa, ca să avem tot ce ne trebuie și ne-a dat ucaz până la granițele Țării Muntenesci ³⁾, ca peste tot să ni se dea câte doi cai și câte un om de căruță, de asemenea și un conducător. Tot acest voevod a dat scaunului preasfințitului arhieru din orașul Cernigov o bute de vin de 110 vedre. Toate aceste s'au făcut după ucazul lui. Până când am isprăvit cu preasfințitul și cu voevodul, a trecut o săptămână și jumătate. Și mi s'a dat dela voevod scrisoare, ca peste tot să ni se dea tot din ajuns și pentru cai tot ce ne trebuie; și s'a împlinit peste tot după ucazul lui.

Iașul este un oraș foarte mare; pământul e bun pentru orice, iar împrejurul lui nu are nicio îngrădire sau cetate, întocmai ca un sat; nu e voie să întemeieze nicio întărire; Turcii opresc. În oraș și afară de oraș sunt 70 biserici; mănăstiri în oraș sunt optsprezece; afară de oraș — patru. În mănăstiri trăiesc Grecii... Toate mănăstirile sunt sărace. Voevodul moldovean ia mare bir pentru turc; pe fiecare an plătește birul de fiecă cap. În oraș casă mai însemnată nu găsești; tot case lipite; iar în piață târguiesc în barace Turcii veniți din Galați, din Țarigrad și din Perekop, și tot ce trebuie găsești la ei, numai bani să fie.

Din Iași, caravana s'a dus drept la Galați, iar noi înșine am plecat, cu ajutorul lui Dumnezeu, cu Ipolit, conducătorul, o slugă și tălmăciul,

¹⁾ Arhiepiscopul Cernigovului.

²⁾ Domnitor al Moldovei în anii 1703—1705, 1707—1709 și 1716—1726, și al Munteniei în anii 1730—1731 și 1741—1744. În 1708 Ioan Neculce scria: «Atunce și Mihail-Vodă, când era împăratul Moskului la Kiev, se agiunsăse cu împăratul să fugă la Mosku. Că i se supăraseră cu închisorile din domnia din-tăi... socotisă să se lasă de domnia Moldovii, căci văzuseră și tăria Moskului și socotea că în scurtă vreme va fi biruirea și bucuria creștinătății. Și nu numai Mihail-Vodă se agiunsăse cu Moscalii, ce și Brâncoveanul-Vodă și toată Sirbimea, mai înainte, se agiunsăse cu Mosku și trăgea nădejdea lui din ceas în ceas cu bucurie».

³⁾ Multeanskoi.

pe drumul Bucureștiului ¹⁾, la 9 Decembrie. A doua zi am ajuns la orașelul numit Târgul Frumos: o biserică acoperită cu paie, șapte case, iar cetățuia pustie.

De acolo se întinde Țara Voloscă, ²⁾ la stânga — până la Galați, la dreapta — Țara Tătărească, spre Bugeac. Luând căruțele în acel târgușor, am trecut pe lângă satul pustiu Scheea, și stau acolo trei biserici pustii și să le repare n'are cine; și am ajuns la râul Siret, care vine din munți dela Unguri; poate fi trecut în vad; numai e repede, de abia se ține carul, și curge pe pietre. Trecând Siretul, am venit la orașelul Roman. Acolo trăiește episcopul Lavrente, și ne-am ploconit lui; ne-a primit cu dragoste și ne-a dat drumul cu toate cele de trebuință și ne-a binecuvântat. Iar noi ploconindu-ne, ne-am dus în Roman și acolo am stat noaptea. Dimineața am trecut râul Moldova, după care se numește și Țara Moldovenească. Acest râu nu-i adânc, numai e foarte iute, curge pe pietre; când carul e ușor, pun pietre în el, ca să nu-l răstoarne apa. A doua zi am ajuns la râul Bistrița; această Bistrița vine dela Unguri; ea e mare și adâncă; o trec pe plute. Trecând Bistrița, am intrat în orașelul Bacău; acolo, luând căruțe, am trecut râul Trotuș; și acolo-i rea trecătoarea — cu greutate am trecut-o, iar plută nu e. Și am venit la Acidi ³⁾ orașelul; acolo schimbând căruțele, ne-am scoborât în jos pe vale; acolo e noroiu mare — cu greutate am ajuns la orașul Focșani.

Focșanii e loc hotarnic din spre Țara Muntenescă; la intrare e oraș moldovenesc, ca un sat; curge un râu, care se numește Melcaia ⁴⁾, peste el este și poduț și pe acest poduț se termină Țara Moldovenească; și acolo stă străjarul moldovenesc; se uită cine ce aduce și iau bir; pe noi nu ne-au atins, fiindcă noi mergeam cu ucazul voevodului moldovenesc; și am intrat în celălalt oraș, muntenesc. Și îndată ce-am intrat în orașul muntenesc, ne-au luat la marele căpitan și ne-au întrebat: « de unde suntem? » — Iar noi ne-am ploconit și i-am arătat scrisoarea arhierescă și hatmănească și a voevodului moldovenesc, și un mic dar i-am dat. Citind scrisorile, ne-a dat mare cinste și a poruncit să ni se dea tot ce ne trebuie pentru patru zile, și casă bună ne-a dat, ca să trăim în ea. Când voiam să ne ducem dela el, ne-a dat scrisoare către voevodul muntenesc și scrisoare de drum, ca peste tot să ni se dea cinste și tot ce ne trebuie, ca și mai înainte; iar noi, ploconindu-ne, ne-am dus. În Focșani am stat cinci zile, până când am plecat. Focșanii e oraș de graniță între Moldova și Muntenia;

¹⁾ București apare ca scaun domnesc în 1459. P. P. Panaitescu, *Cum au ajuns Bucureștiul capitala țării*, « Revista Fundațiilor Regale », 1938, nr. 8.

²⁾ Moldovenească.

³⁾ Adjud.

⁴⁾ Milcov (Melcaia — puțin adâncă).

până la Țara Ungurească sunt numai trei mile; trăiesc în oraș mulți Unguri. Focșanii este oraș mare; s'a despărțit în două părți: partea Muntenilor, partea Ungurilor, case frumoase, oameni bogați, umblă bogat îmbrăcați. În oraș sunt trei mănăstiri și multe biserici; afară din oraș — între vii — două mănăstiri; numai că și acolo nu-i nicio cetate, stă ca un sat. Mănăstirile muntenești sunt mai bogate decât cele moldovenești și oamenii au mai puține dări și mai mulți sunt bogați. Cine trece din Țara Moldovenească în cea Muntenească pe acela nu-l dau înapoi, fiindcă domnitorul muntenească e mai puternic.

Din Focșani am plecat la 17 Decemvrie. La sfârșitul orașului este un râu mare — se cheamă Melcaia; e foarte repede, nisipos, cu răchită pe margini, apa e alburie — cu greu l-am trecut și noaptea am ajuns la satul Coniata. Dela Coniata se văd munții ungurești, foarte înalți, pe care zăpezile nu se strâng niciodată, fiindcă soarele nu apune niciodată. De acolo am trecut râul Rîmna, în vad, apoi noaptea am ajuns la satul Lendești lângă râul Siret. Noptând acolo, am trecut de cea parte și am venit la râul Buzău și l-am trecut. De aici se văd munții foarte înalți, de sare. Acea sare merge până la Țarigrad, pe mare, și se exportă în toate țările. Iar acei munți sunt în stăpânirea domnitorului muntean ¹⁾.

Acel râu Buzău se varsă în Siret și toate râurile, câte am trecut, se varsă în Siret, iar Siretul, căzând în Dunăre, Dunărea se îndreaptă în Marea Neagră. Trecând toate acestea, am venit la Buzău. Acolo sunt trei mănăstiri și trăiește episcopul Damaskin; voiam să luăm binecuvântare, dar nu l-am găsit, plecase la București. Locuitorul său ne-a primit cu cinste. Iar noi, ploconindu-ne, am plecat. Acolo sunt șase biserici; oamenii sunt veseli, în cămări au tot ce le trebuie;

¹⁾ Fixarea drumului dela Focșani la București ar putea fi următoarea: plecat din Focșani, Vișenski nu a luat drumul care azi este cel obișnuit, prin Râmnicul-Sărat—Buzău—Ploiești (de altfel acest din urmă oraș nici nu exista pe acele vremi), ci ieșind din Focșani la Sud-Est a trecut Milcovul—acea Melcaia din text, de altfel un afluent al râului Putna. La înnoptate a ajuns la satul Răstoaca-Coniata din text. Că din acest loc călătorul a văzut « munții ungurești foarte înalți » și mai ales « pe care zăpezile nu se strâng niciodată, fiindcă soarele nu apune niciodată », sunt exagerări. De aici călătorul amintește că trece râul Râmna, pe care l-am putea identifica cu Râmnicul. Există totuși aici o gâră cu numele de Râmna, care se varsă în râul Putna în marginea estică a satului Răstoaca, la vreo 7 km de sat. Prin urmare Vișenski a urmat o cale ce se îndrepta dinspre Focșani spre est în direcția satului Nănești. În noaptea următoare, zice călătorul, că a ajuns « la satul Lendești », precizând chiar: « lângă râul Siret », prin urmare nu a pornit din Focșani spre Râmnicul-Sărat, ci spre est. Nu ne este cunoscut azi niciun sat cu acest nume. Am crede că numele acestui sat a fost prost înțeles de către călător și că el este chiar Năneștii, care într'adevăr se află pe malul drept al Siretului, înaintea vărsării râului Râmnic în Siret.

Turcii se ocupă cu târguială; orașul stă ca un sat: nu are nicio întăritură; casele sunt lipite cu lut. Dela Buzău ne-am dus la târgul Gordieți, am trecut râul Ialomița pe plută, fiindcă-i foarte adânc și foarte repede; acolo am noptat. După aceea am ajuns la râul Moștiște; acolo, nu departe, e și alt râu, Pasela, și al treilea, Colentina ¹⁾. Peste acest râu este un pod lung; lângă pod se află o mănăstire grecească ²⁾, foarte frumoasă, nu departe de București. Trecând pe acel pod, în noaptea de 24 Decembrie am ajuns la București, în seara nașterii lui Hristos... A treia zi am intrat în București. După ucazul preasfințitului patriarh al Ierusalimului Hrisant, ne-am oprit la mănăstirea sfântului Sava, mănăstirea sa ³⁾; ne-a încredințat egumenului, ca să ni se dea chilie

¹⁾ Călătoria lui Vișenski s'a urmat astfel: el s'a îndreptat spre orașul Buzău, fără a pomeni de Râmnicul-Sărat. Nu am putut identifica cu precizie «târgul Gordieți», care însă pare a fi indiscutabil Urziceni de azi, pentru că se precizează că aici a trecut râul Ialomița pe plute, și știm că Urziceni este dincolo de vărsarea Prahovei în Ialomița, și că de Prahova — râu destul de mare — Vișenski nu pomenește nimic. Primul râu de care ne vorbește înainte de a ajunge la București este Moștiștea existentă și azi, ca o lungă înălțuire de mlaștini, și apoi călătorul mai citează: râul Pasela, care nu poate fi altul decât Pasărea, care într'adevăr că în direcția în care mergea Vișenski era după Moștiștea. Prin urmare, va fi fost pe acele vremi un drum de scurgere dela Buzău prin câmpia munteană spre București, trecând evident prin Urziceni de azi și Afumați, și numai astfel se explică trecerea gârelor: Ialomița, Moștiștea, Pasărea și Colentina, aceasta din urmă în marginea nord-estică a Bucureștilor.

²⁾ Fie mănăstirea Plumbuita, fie mănăstirea Mărcuța, prima pe malul stâng al Colentinei, iar a doua pe malul drept al aceluiași râu. Vișenski precizează, că este o «mănăstire grecească», precizare care nu se referă nici la prima, nici la a doua, căci nici Plumbuita, nici Mărcuța nu au fost metoașe ale mănăstirilor grecești din Muntele Atos. Plumbuita a fost ridicată de Matei Basarab voevod, în 1647, pe locul unui lăcaș de rugă mai vechi. Dacă de aceasta este vorba, călătorul va fi aflat-o în formă anterioară clădirii de după 1802, când în urma cutremurului de pământ a fost dărâmată cu totul. Cât pentru mănăstirea Mărcuța ridicată în domnia lui Mihnea II, zis Turcitul, de Dan Vistierul la 1587, e cunoscută multă vreme sub numele de: sf. Nicolae dela Colentina. Cu numele de Mărcuța o aflăm în vremurile mai noi, și acesta îi vine dela fiica lui Marco-armașul, Vișana, nepoata lui Dan Vistierul, care își închină ctitoria din marginea Bucureștilor mitropolitului Teodosie, ca metoh mitropoliei țării. Acest prelat o meremetisește și o învește, încât dacă aceasta este mănăstirea pe care a văzut-o Vișenski, el o va fi găsit-o de curând înnoită de acel mare prelat al bisericii noastre.

³⁾ Este mănăstirea din centrul capitalei, cu hramul Blagoslovenia, zisă sf. Sava, ridicată mai înainte de un Andronache-părcălab și închinată la marea lavră a sf. Sava dela Ierusalim. Vișenski a aflat-o în plină restaurare, pe semne, căci aceasta începută de Constantin Brâncoveanu chiar în 1707 a fost încheiată la 20 Iulie 1709, după plecarea lui Vișenski din București. Lângă biserică era o

și totul de trebuință, fiindcă preasfințitul patriarh venise la București de sfintele sărbători ale Crăciunului.

Dela București până la Cernigov sunt peste 208 mile. Dela București se începe Țara Ungurească la dreapta; aici este și Țara Muntenască. Ne-am dus la mănăstirea preasfințitului patriarh. Mănăstirea sf. mare mucenic Gheorghe¹⁾, e mică, dar biserica e foarte frumoasă și-i făcută cu multă cheltuială, mai mult decât oricare alta, care se poate asemana cu ea în frumusețe și bogăție. Acolo am luat masa cu preasfințitul și scrisoare mi-a dat către episcopul lui la Ierusalim, fratele său Neofit, ca să ne primească la Ierusalim cu cinste și să ne dea totul ce ne va fi de trebuință, după cum a și fost. Plecând dela preasfințitul, am noptat la Sfântul Sava.

În acel timp a venit patriarhul de Alexandria, Gherasim, papa și judecătorul tuturor, și s'a oprit la mănăstirea sf. Nicolae a sf. munte Atos²⁾. M'am dus și m'am ploconit lui și i-am dat ce i-a fost trimes de preasfințitul Ioan Maximovici, pentru care lucru m'a primit foarte bucuros și a convorbit cu noi cu vorbe dulci; ne-a întrebat cum se ține statul împărătesc rus și pravoslavnic, cum stă biserica și dumnezeiasca credință? I-am spus:

— Cu sfintele voastre rugăciuni, stă neclintită și nebiruită.

Preasfințitul Gherasim al Alexandriei e de vârstă foarte înaintată, fiind de o sută de ani. A treia zi m'am dus iarăși la preasfințitul și am stat la el deajuns și mi-a dat binecuvântarea lui preasfântă și scrisoare de despărțire, cu pecetea sf. apostol Marcu, și ne-a urât drumul cu dragoste și binecuvântare și ne-a poruncit să ne ducem

scoală elinească ridicată în domnia lui Șerban Cantacuzino, la 1687, și obladuită de fratele acestui domn, de Constantin stolnicul Cantacuzino, ctitorul universității din București, leagănul acesteia fiind chiar acea primă școală.

¹⁾ Este sf. Gheorghe, zis cel Nou, spre diferențiere de sf. Gheorghe Vechi, fosta mitropolie a țării, înainte de ridicarea ctitoriei lui Constantin Șerban voevod. Vișenski venind în București a aflat-o nou reclădită de domnul țării Constantin Brâncoveanu, care dărâmând în 1705 vechiul edificiu de pe acest loc, ridicat între 1671—1673 de dragomanul Panaiotache Nicusios Mamona, îl reclădise într'un an, încheind lucrările în Octomvrie 1706, adăugând și chilii egumenești și patriarhicești încă dela 1697. De altfel această biserică a fost lăcașul de rugă de predilecție al voevodului țării în tot timpul domniei lui.

²⁾ Este mănăstirea zisă Mihai-Vodă, din marginea Dâmboviței, ridicată de Mihai Viteazul încă înainte de a sui treptele tronului muntean, mănăstire ce purta hramul sf. Nicolae, de unde și numele ei cel vechi: sf. Nicolae al jupănesii Caplea. Această jupăneasă a fost mătușa celor trei frați Buzești: Preda, Radu și Stroe dela sfârșitul veacului al XVI-lea. În mormântată în ctitoria ei, voevodul Petru Cercel i-a scos oasele și le-a dus la mănăstirea Bolintinul. Nu s'a putut afla rațiunea acestei pângăriri a unui mormânt. Mănăstirea Mihai-Vodă era închinată schitului Simon-Petru din Muntele Atos.

la preasfințitul mitropolit Teodosie ¹⁾ al capitalei. Și ne-am dus la preasfinția sa și am luat binecuvântarea și i-am dat să citească scrisoarea arhierască, pentru care lucru ne-a lăudat truda, și îmbărbătându-ne, ne-a dat drumul. Iar a doua zi ni s'au adus multe daruri dela binecuvântarea sa și ni s'au înmănat la mănăstirea sf. Sava.

Duminica, înainte de arătarea Domnului, patriarhul Gherasim al Alexandriei a venit la mănăstirea sf. mucenic Gheorghe, la patriarhul Ierusalimului Hrisant, pentru slujire, și acolo au slujit amândoi patriarhii în sobor mare: 12 mitropoliți, arhiepiscopi și episcopi, 12 arhimandriți și egumeni, 4 diaconi, 2 arhidiaconi. Acolo m'a învrednicit Dumnezeu să mă uit la slujba lor... ²⁾).

Era adunare mare, multă lume, nu numai în biserică, ci și în ograda bisericii; de asemenea erau și mulți Turci și se uitau la așa minunată ceremonie. Și de asemenea a venit Io Constantin Basarab ³⁾, voevodul

¹⁾ Născut în Veștem (jud. Sibiu), își făcuse anii de monahism la Cozia, fiind în urmă egumen la Argeș. Susținut de feciorii lui Constantin Cantacuzino-postelnicul, ce fusese omorât încă din iarna lui 1663 la Snagov, Teodosie ajunge în scaunul mitropolitan la moartea predecesorului său Ștefan (1668), în domnia lui Radu-Leon voevod. Păstorește până în 1672, când este chiar surghiunit la Tismana de Grigore Ghica voevod, protivnic Cantacuzinilor. În scaunul mitropolitan îl readuce Șerban Cantacuzino, în domnia sa, la 26 Aprilie 1679 în locul lui Varlaam dela Glavacioc, și păstorește până la adânci bătrâneți la 27 Ianuarie 1708, când se stinge din viață, zece zile după ce Vișenski părăsise pământul românesc, trecând Dunărea spre Sud. Teodosie menținea o corespondență cu patriarhul Adrian al Moscovei.

²⁾ Slujba bisericească de care amintește Vișenski este însăși slujba de târnosire a bisericii sf. Gheorghe, de care ne vorbește cronicarul Radu Greceanu.

³⁾ Acesta este Constantin Brâncoveanu, care după pilda bunicului său matern Radu voevod, zis Șerban-Vodă, dela începutul veacului, și a unchiului său mai depărtat Matei Basarab, se numea și el: Basarab, adoptând acest nume dela intitularea pe care și-o dăde amintitul său bunic de «nepot al lui Basarab voevod», adică Neagoe Basarab voevod. Această nepoție este destul de dubioasă și este aflată pe cale ascendentă feminină a lui Radu Șerban voevod, boier din Coiani, încă de pe timpul domniei lui Mihai Viteazul. De altfel Constantin Brâncoveanu, în mândria sa, a adăugat numelui său de familie și pe acel al familiei mamei sale: Cantacuzino, ea fiind una din fiicele mai în vârstă ale lui Constantin-postelnicul Cantacuzino, lucru împotriva căruia se ridicaseră înșiși unchii săi. În traducerea lui I. Rădulescu e scris: Io Cantacuzin Basarab.

Arhimandritul Isaie, solul patriarhilor și al lui Șerban Cantacuzino și al lui Constantin Cantemir, sosit în 1688 la Moscova, la înapoiere a fost întemnițat până la 1691 la Viena, încât copiile răspunsurilor țarului au fost aduse la București de grecul Fomin. Brâncoveanu a reluat tratativele cu Moscova în 1698, când a trimes acolo pe Gheorghe Castriot. În 1709, Brâncoveanu a încheiat un tratat secret de alianță cu Rusia, fiind decorat de țar cu ordinul sf. Andrei. Mitropolitul Antim Ivirianu și boierii munteni au dat, totuși, de știre lui Petru, despre politica sa nesinceră, trimițând la Iași, în 1711, pe Toma Cantacuzino.

și gospodarul muntean, și a lui trei ¹⁾ fii și marii boieri, de care s'a umplut biserica. Poporului i s'a poruncit să iasă din biserică, iar aici stau spaghii, slugi cu bețe goale, care nu îngăduie poporului să se îngrămădească în biserică. Acești spaghii totdeauna slujesc lângă voevod și sunt foarte vigilenți. Boierimea e îmbrăcată tot în aur, iar voevodul în samure azurii. Pe preasfințiți îmbrăcăminte era din aur cu pietre scumpe și cu mărgăritar. După slujbă papa al Alexandriei a spus predică foarte înțeleaptă în limba greacă; mulți spuneau că la noi un asemenea învățător nu a mai fost; iar patriarhul Ierusalimului dădea anafora. După slujbă, pe patriarhul Alexandriei îl conduse voevodul și un fiu al lui, iar pe cel al Ierusalimului — unchiul voevodului, Mihail Cantacuzin ²⁾, și alt fiu îl conduse la braț; boierii duceau mantiiile lor pe brațe. Arhieriei stau pe margini, și poporul, și Turcii, iar patriarhii binecuvintează; Turcii cad cu fața la pământ. Și s'au dus la preasfințitul al Ierusalimului, la masă, și voevodul și boierii au stat la masă. După masă, papa al Alexandriei a plecat într'o caretă de aur cu zece cai, cu multă cinste, înconjurat de numeroase slugi, la mănăstirea închinată mănăstirii Ivirului de pe Atos. După aceea era condus voevodul cu toată oștirea lui, și s'a dus la curtea sa, iar patriarhul Ierusalimului a rămas la mănăstirea sf. Gheorghe. Și dela aceste mănăstiri Turcii iau bir și însuși patriarhul Ierusalimului ia bir dela mănăstirile sale.

După aceea patriarhul Ierusalimului ne-a poruncit să ne ducem la botezul Domnului ³⁾, în biserica voevodală, și să ne uităm cum vor

A. Kociubinski, *op. cit.*, p. 60, 74, 79, III ș. a. Brâncoveanu a înființat o școală slavonă, pentru care Antim Ivirianu a tipărit în 1697 o gramatică slavă.

¹⁾ Evident că la slujba târnosirii bisericii sf. Gheorghe, de care ne vorbește Vișenski, Brâncoveanu nu putea avea decât pe trei din feciorii săi alături de el, și anume: Constantin, care era născut la 1683, Ștefan — la 1685, și Radu — la 1690, căci ultimul cocon domnesc: Matei, abia născut la 1702, era doar de 5 ani ca vârstă.

²⁾ Era frate mai mic Stancăi, văduva lui Papa Brâncoveanu, cel omorât în răscoala seimenilor din 1655. Acest Mihai Cantacuzino, mare spătar, hagiul încă din 1681 fiind fost însoțitor al maicii sale la Ierusalim, este ctitorul mai multor lăcașuri de rugă, din care numai în București avea două: mănăstirea Colțea și mănăstirea Zlătari, iar în marginea estică a orașului: biserica din șatul Fundeni. Alte două ctitorii însemnate erau Sinaia și Titireciul. Sfetnic al domneștilor săi nepoți: Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino, el își află moartea silnică la Stambul, în anul 1716, odată cu frate-său mai mare, Constantin-stolnicul, și cu fiul acestuia Ștefan-Vodă, înnecați în Bosfor, doi ani în urma groaznicului prăpăd căzut asupra Brâncoveanului cu cei patru ai săi feciori și cu cumnatul domnului, Ienăchiță Văcărescu, la 1714. Spătarul M. Cantacuzino a menținut corespondența cu țarul Petru și la 25 Martie 1712.

³⁾ Interesantă menționare a sărbătorii bobotezii, în care se precizează că în 1708 slujba religioasă și aruncarea crucii în Dâmboviță se făcea în fața bise-

sfinți apa patriarhul cu arhieriei. Patriarhul Alexandriei n'a fost: s'a îmbolnăvit. La biserică, e construit loc deosebit pentru cucoane. Era la ce să te uiți acolo: era multă lume domnească adunată, ca la război, și Turcii de asemenea erau adunați. De-a-lungul bisericii era pusă o masă lungă, acoperită cu covoare scumpe; s'au adus două cruci și toate cele pentru sfințirea apei. Preasfințitul s'a îmbrăcat foarte bogat, și ceilalți arhieriei și tot soborul. Preasfințitul, sfințind apa, s'a dus cu câțiva oameni la râu, fiindcă alături de curte curge râul Dâmbovița; curând patriarhul a cufundat crucea în râu și deodată toți purtătorii de arme au împușcat de câte trei ori și cu tunurile au dat, și tot felul de jocuri au fost și în clopoței au sunat. După aceea preasfințitul s'a întors dela râu, și a botezat pe toți, și pe voevod, și pe domniță, și pe oameni. După botezul tuturor, al creștinilor și al Turcilor, s'a început slujba dumnezeiască; după slujba dumnezeiască, a luat voevodul pe patriarh la sine și toată ziua a fost masă cu muzici. Seara, când l-au condus pe patriarh cu felinare și luând binecuvântare dela preasfințitul, ne-am dus la mănăstirea noastră, sf. Sava. A doua zi m'am dus la curtea voevodală și am dat slugilor cărțile și m'am dus până la camera voevodului și m'am ploconit și i-am arătat scrisoarea arhieriască și cărțile i-am dat, și a început să mă întrebe:

— Unde mergi?

— La Țarigrad — am răspuns.

— Carele mele — zice voevodul — se vor duce cu tribut la împăratul turcesc și tu te vei duce cu ele. — Și a poruncit să mi se dea de drum 35 lei.

Orașul București, capitala muntenească, e foarte mare, palate frumoase, mitropolia e sus pe deal și clopotnița înaltă de piatră e pe deal. Se vede tot orașul și până la munții ungurești. Multe piețe cu barace, iar fiecare limbă vinde deoparte; multe curți, înconjurată cu zid; Turcii și creștinii târguiesc împreună; ulițele peste tot sunt pavate; patru mănăstiri mari ¹⁾. Unde sunt palatele domnești, acolo este un

ricii Curții Vechi, cea care așa de greșit este distinsă azi cu numele de sf. Anton, hram pe care niciodată nu l-a avut și nici astăzi nu-l poartă, însă hram pe care l-a avut o altă biserică din fosta incintă a vechii curți domnești, aceea fostă « a Doamnei » și care s'a aflat restaurată pe semne de nenumărate ori în mijlocul fostei Pieți de Flori, dispărută și ea de curând. Această biserică cu hramul sfântului Anton a dispărut în marele foc al Bucureștilor din 1847 și nu a mai fost niciodată clădită din nou. Sfințirea s'a făcut pe malul stâng al Dâmboviței, spre actuala stradă a Căldărarilor, unde pe vremurile de care ne vorbește Vișenski era un vad, zis de altfel ca multe altele de-a-lungul șerpuitului curs al gârlei: Vadul Sacagiilor.

¹⁾ Cele patru mănăstiri mari, pe care Vișenski nu le numește, trebuie să fi fost următoarele: Zlătari, Mihai-Vodă, Ioan Crăstitel, adică Botezătorul, cunoscută sub numele de sf. Ioan cel Mare, și sfânta Ecaterina, căci trebuie să ne referim

mic castel, dar și acela cam urît. De aceea se ține acest oraș bogat, căci în el până acuma domnește emblema împărătească a lui Constantin ¹⁾. La București sunt 37 mănăstiri; biserici peste 200 ²⁾; două râuri: unul Dâmbovița-Mică ³⁾, iar altul Dâmbovița-Mare ⁴⁾. Pe toate ulițele și în toate curțile sunt puțuri adânci; apă deajuns; pâine, fructe, struguri, de tot în belșug. Spun cu probabilitate, că în Țara Muntească de toate sunt 300 mănăstiri, iar toate dau bir turcului.

Anul 1708, 13 Ianuarie. S'au adunat două care domnești câte opt cai la car; carul preasfințitului patriarh al Ierusalimului cu zece cai; al patrulea car al arhimandriților cu șase cai; erau și alți negustori; călăreți cu cai 150. Încă din Kiev, din Frație, a plecat cu noi ieromonahul ustavnik Feofan, și altul Varlaam, din București. De tot eram și cu cei de religie grecească 15, și am plecat din orașul București pe râul Dâmbovița; am rămas în satul Văcărești. După aceea am mers la sf. mare mucenic Gheorghe. De acolo ne-am dus la fluviul Dunărea, la satul Gultianița ⁵⁾, și am trecut Dunărea la 17 Ianuarie... »

la cele din oraș, mănăstirile: Plumbuita, Mărcuța și Radu-Vodă fiind încă socotite ca în afară de hotarele Bucureștilor.

¹⁾ Constantin Brâncoveanu era mândru de nașterea sa mai ales după mamea sa din neamul Cantacuzinilor; de aceea pe toate monumentele ridicate în domnia lui, el pune să se cioplească în piatră acvila bicefală, stema cantacuzinească, pe care toți membrii acestei familii în principate au purtat-o încă de prin veacul al XVII-lea.

²⁾ Cifrele sunt exagerate, atât pentru numărul mănăstirilor, cât și pentru acela al bisericilor bucureștene.

³⁾ Dâmbovița Mică este de sigur așa zisa Gârliță, care era un braț al gârlei mari, ieșind din bătrâna albie cam în apropierea fostului pod zis al Calicilor, în dreptul bisericii sf. Nicolae din Prund, azi dispărută — există doar încă o străduță întortochiată aici ce-și mai păstrează numele de: strada Gârlița. Această gârliță se vărsa în vechea albie a Dâmboviței, în grădina din jurul fostului palat domnesc al Brâncoveanului, dela poalele dealului mitropoliei (fosta piață Bibescu-Vodă). Dacă ar fi fost Bucureștioara, credem că Vișenski nu ar fi distins Dâmbovița Mică de cea Mare; Bucureștioara pornește din lacul Icoanei.

⁴⁾ Albia Dâmboviței — acea Dâmbovița Mare, cum o poreclește Vișenski, era alta decât cea de azi, sau mai bine zis alta decât cea care a precedat canalizarea gârlei dintre anii 1875—1878 (v. planul anexă la lucrarea lui George D. Florescu, *Din vechiul București*, 1935, după p. 186).

⁵⁾ Oltenița? (I. Rădulescu).

PETRU CEL MARE

Războaiele Rușilor pentru eliberarea popoarelor asuprite din Sud-Estul european, de sub jugul Turcilor, formează un capitol important din trecutul Principatelor Dunărene. Scrierea istoriei acestor războaie o plănuia încă generalul Kiseliiov¹⁾, iar A. D. Xenopol a și publicat în 1888, la Iași, lucrarea intitulată: *Războaiele dintre Ruși și Turci*²⁾. Despre această acțiune a Rusiei, colonelul Grigore Lăcusteanu (1813—1883), scria în *Amintirile*³⁾ sale: « Blagoslovnicei și de Dumnezeu blagoslovitei Rusii datorim multele și nenumăratele faceri de bine și milostiviri (*ab antiquo*, încă dela Petru cel Mare), care au revărsat în favorul creștinismului și mai cu osebire asupra României ». De asemenea Mihail Kogălniceanu, în *Cuvântul introductiv la cursul de Istorie Națională*, rostit la 24 Noemvrie 1843, la Academia Mihăileană din Iași, a evocat « figura cea mai măreață », pe « mărinimosul monarh », care — « eroul Rusiei, spre mântuirea obștească se unește cu Brâncoveanu și cu Cantemir; dar zavistia și pizma acestor domni nimicește un plan așa de mare și așa de bine început ». Insuși Dimitrie Cantemir i-a dedicat lui Petru cel Mare scrierea sa: *Cartea sistemului sau a stării religiei mahomedane*, publicată în 1722, iar fiul său, Șerban, i-a închinat împăratului un panegiric (1714), ca și profesorul său, Anastasie Condoidi⁴⁾. Celălalt fiu al domnitorului, scriitorul Antioh Cantemir (1708—1744)⁵⁾, prin întreaga sa activitate a susținut reformele

¹⁾ A. P. Zabloțki-Desiatovski, *Contele P. D. Kiseliiov și timpul său*, Petersburg, 1882, vol. I, pp. 65 și 107. Despre principate, ca unicul *place d'armes* posibil între Turcia și Rusia, comp. Marx-Engels, *Opere*, vol. X, p. 97.

²⁾ Comp.: Kliaciko, Ubicini, Nalèche, d'Ornano, Regnault, Bataillard ș. a.

³⁾ București, 1935, p. 46.

⁴⁾ Viitor arhiepiscop de Vologda, mort în 1737. E. Golubinski, « Revista pravoslavnică », și A. Titov, « Arhiva Rusă », 1908, vol. 9—12.

⁵⁾ Sementkovski, A. D. *Cantemir, viața și opera lui literară*, Petersburg, 1893, și *Ascendentul literaturii noastre satirice*, « Vestitorul Istoric », 1894, vol. 3. Biografia, de V. Stoiunin, în opere complete, și « Vestitorul Europei », 1867 și

progresiste ale lui Petru, care a ajuns legendar chiar în Principatele Dunărene ¹⁾. Interesul Românilor față de personalitatea marelui împărat se poate observa din faptul că arhimandritul Gherasim din Iași, încă din 1799 a tradus *Istoria craiului Sfeziei Carol XII*, tratând despre luptele cu Petru, iar Leon Asaki a publicat în 1816, la Iași, tălmăcirea intitulată: *Jucăria norocului sau istorisirea pentru prințul Menșikov, care pe vremea lui Petru cel Mare au fost slăvit în toată Evropa*, pe când fiul său, Gheorghe Asaki, a scris chiar o piesă în două acte: *Petru I, țarul Rusiei la Iași*. De asemenea, în 1858, la Iași a apărut romanul istoric, tradus de Dimitrie Vasilievici: *Monahul tainic sau oarecare trăsături din viața marelui Petru, împăratul Rusiei* ²⁾.

Lupta de mai mulți ani dintre Petru cel Mare și Carol al XII-lea l-a adus pe acest rege al Suediei la Poltava. Armata lui a fost zdrobită (1709) ³⁾ și rămășițele ei s'au ascuns dincoace de Nistru ⁴⁾, în cetatea Bender, vechea Tighină, în 1538 ocupată de Soliman Magnificul. Carol al XII-lea s'a așezat în lagărul său din apropierea cetății, la Varșova ⁵⁾; acolo l-a vizitat nefericitul său aliat, regele polon Stanislas

1880, vol. VIII și IX; analiza operei, de Dudîșkin, în «Contemporanul», 1848. D. N. Maikov, *Materiale pentru biografia lui A. Cantemir*, Petersburg, 1903. Traduceri: Londra, 1749, cu note biografice de abatele Guasco — satire, în franțuzește de Venouty (1746), în nemțește de Spickler (1756), în românește de Al. Doniciși C. Negruzzi (1838). V. Alexandrenko, *Relații din Londra*, Moscova, 1892, și *La biografia lui A. Cantemir*, Varșovia, 1896; G. Łozinski, «Revue des Études Slaves», 1925, și «Le Monde Slave», 1925; Marcelle Ehrhard, *Le Prince Cantemir à Paris*, 1938; Scarlat Preajbă (general N. Negreanu), în «Preocupări Literare», 1941; G. Bezviconi, *Profiluri*, p. 25; comp. bibliografia la V. Mihordea, *Note cu privire la A. Cantemir*, «Revista Istorică», 1945, p. 39 și urm. M. Romanescu, *Cantemir, Montesquieu și Marsigli, Omagiul lui C. Giurescu*, p. 413 și urm.; L. Maikov, *Maria Cantemir*, «Vechimea Rusă», 1897, I, și A. Kidel, *Maria Cantemir*, «Viața Basarabiei», 1934, VI, p. 329, și VII—VIII, p. 433; C. Șafranovski, «Entretiens sur la pluralité des mondes», de Fontenelle, în Rusia, «Vestitorul Academiei de Științe din U.R.S.S.», 1945, nr. 5—6, p. 223.

¹⁾ A. Iațimirski, *Povestirile și legende românești despre Petru cel Mare*, «Vestitorul Istoric», 1903, nr. 5.

²⁾ Din scrierile mai recente amintim: A. D. Xenopol, *Pierre le Grand et les pays roumains*, Louvain, 1886; T. Holban, *Noi știri despre luptele ruso-turce din 1711*, «Cercetări Istorice», Iași, vol. XIII—XIV; C. C. Giurescu, *Une relation inédite sur la campagne de Pierre le Grand en Moldavie*, «Mélanges d'histoire générale», Cluj, 1927; N. Popov, *Petru cel Mare*, București, 1940.

³⁾ A. Koznacenko, *Bătălia dela Poltava*, Moscova, 1945.

⁴⁾ Oștenii leși și șvezi cantonați în țară până în 1713, făceau fel de fel de jafuri și stricăciuni (R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, p. 13).

⁵⁾ A. Petrov, *Adversarul lui Petru cel Mare în Turcia*, «Vestitorul Istoric», 1894, vol. VI; F. Bruun, *Urmele lagărului lui Carol XII lângă Bender, în satul*

Łeszczyński¹⁾, și a venit să moară în Martie 1710, bătrânul hatman al Ucrainei, Ivan Mazepa²⁾. Prin apropiere s'au așezat cazacii pisarului și succesorului hatmanului, Filip Orlik³⁾, pribeagul de mai târziu prin Suedia, Franța și Turcia, precum și Poloniei și Tătarilor voievodului Iosif Potocki⁴⁾.

În aceste împrejurări, războiul dintre Rusia și Turcia nu putea să nu izbucnească. Partidul « creștinesc » din Iași, condus de mitropolitul Gheodeon și hatmanul Antioh Jora, promitea 10.000 Moldoveni și 15.000 ostași din alte neamuri, în cazul venirii Rușilor în ajutorul Moldovei⁵⁾,

Varnița, « Notițele Societății de istorie și antichități din Odesa », 1850, vol. II, part. II, p. 555; F. Lagus, *Carol XII în Rusia de Sud*, *ibidem*, 1853, vol. III, p. 306, și P. Iurcenko, *ibidem*, 1877, vol. X, p. 452 și urm.; N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 100 și urm.; *Carol XII, Petru cel Mare și țările noastre*, « Analele Academiei », t. XXXIII, pp. 1—57, și *Charles XII à Bender*, « Revue historique du Sud-Est Européen », 1926, pp. 81—89; A. Amiras, *Cronica șederii lui Carol XII la Bender*, « Studii și documente », vol. XII; M. Kogălniceanu, *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII etc.*, Iași, 1845; V. Mihoșdea, *Carol XII la Tighina*, « Analele Academiei », 1943, s. III, t. XXV, mem. 9.

¹⁾ Comp. însemnările lui Mihail Wisnowiecki, mare hatman al Lituaniei, în « Notițele Societății de istorie și antichități din Odesa », vol. I, p. 511.

²⁾ D. Bantâș-Kamenski, *Viața lui Mazepa*, Moscova, 1834; biografia lui Mazepa, de T. Umanet, 1897; P. Rosiev, *Locul unde a murit și a fost înmormântat Mazepa*, « Vestitorul Istoric », 1906, vol. VI, p. 209, E. Borschak și R. Martel, *Vie de Mazepa*, Paris, 1931. P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 142. Comp. nuvela lui Gheorghe Asaki: *Mazepa*, precum și revista « Icoana Lumii », 1841, nr. 45, și « Calendarul » din 1859. Poetul Pușkin, în poemul *Poltava* (1828), contrar afirmațiilor contemporanilor (D. Bantâș-Kamenski, *Istoria Ucrainei*, vol. III, p. 124; N. Markevici, *Istoria Ucrainei*, vol. II, p. 505, ș. a.), afirmă că în zadar călătorul trist ar fi căutat în tabăra suedeză dela Varnița, mormântul lui Mazepa. În romanul anonim *Mazepa* (1859) se povestește, totuși, că hatmanul a murit la Varnița, unde lui A. Afanasiev-Ciujbinski (*Călătoria în Rusia de Sud*, 1863, p. 388 și 405) i se arată mormântul său. Realitatea este că Mazepa e îngropat în biserica sf. Gheorghe din Galați (N. Costin, *Letopisețul Moldovei*, București, 1872, vol. II, pp. 69—70; M. Kogălniceanu, *Fragments*, pp. 91—92; Dim. Asaki, *Impresii de călătorie în țările Caucazului*, Iași, 1858, pp. 7—8; N. Kostomarov, numai în ed. II, comp. *Mazepa și mazăreții*, Petersburg, 1885, pp. 582—583; A. Iațimirski, *Paralele și fragmente românești în unele opere ale lui Pușkin*, « Vestitorul Filologic Ruses », Varșovia, 1901.

³⁾ « Citirile Societății de istorie și antichități din Moscova », 1859, nr. 1; « Vechimea Kievului », 1882, nr. 4; B. Krupnițki, *Hatmanul Filip Orlik* (1672—1742), « Lucrările Institutului Ucrainean de Științe », Varșovia, 1936, vol. XLII Jurnalul lui Orlik, P. P. Panaitescu, *Călătorii poloni*, p. 151 și urm.

⁴⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 112.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 114.

iar reprezentantul lui Carol la Constantinopol, contele Ponjatowski, a reușit să determine pe Turci să declare război Rușilor. În Ianuarie 1711, hanul Crimeii trecu granițele Rusiei.

Domnitorul Moldovei Dimitrie Cantemir¹⁾, care și-a petrecut mulți ani de viață la Constantinopol²⁾, era considerat partizanul Turcilor. În Moldova a sosit, ca om de legătură, medicul lui Petru cel Mare, grecul Policala³⁾. Cantemir însuși se grăbi să trimeată la Ruși doi emisari, în persoana lui Ilie Abaza și a lui Ioan Merescul, mai târziu stabiliți în Rusia⁴⁾. La 23 Aprilie 1711, a fost semnat un tratat preliminar de supușenie, recunoscând autonomia Moldovei, restabilirea drepturilor ei asupra cetăților ocupate de Turci, păstrarea regimului statal și fiscal, colaborarea militară și unele asigurări privind personal familia Cantemir⁵⁾. A sosit apoi, în Mai, jurământul domnitorului, înmănat de visternicul Ștefan Luca, cumnatul hatmanului Ioan Neculce, care descrie pe larg toate aceste evenimente, în memoriile sau cronica sa.

La 1 Iunie 1711⁶⁾, comandantul rus, Șeremetev, a trimis din Moghilău o trupă de 3.000 ostași și 500 călăreți moldoveni, conduși de Apostol Chigheciu, ca să vină în ajutorul lui Cantemir, care, îndată lansă un apel către popor. La 17 Iunie, Șeremetev intră în Iași. Cu totul pe neașteptate, sosi acolo însuși Petru cel Mare, însoțit de Moldovenii Savin Zmuncilă și Pavel Rugină. Împăratul, întâmpinat cu

¹⁾ T. Bayer, *Istoria despre viața și faptele domnitorului Moldovei Constantin Cantemir*, trad. lui N. Bantăș-Kamenski, Moscova, 1783; I. Șimko, *Date noi la biografia lui A. D. Cantemir și ale rușilor sale apropiate*. Petersburg, 1891; A. Titov a publicat scrisorile lui D. Cantemir adresate contelui Golovkin, în «Citirile Societății de istorie și antichități». Moscova, 1909, nr. 3; operele lui D. Cantemir, ed. Academiei Române, 1872—1901; N. Iorga *Istoria literaturii române*, București, 1928; p. 310—458, Ștefan Ciobanu, *D. Cantemir în Rusia*, «Analele Academiei», 1925, s. III, t. II; G. Pascu, *Viața și operele lui D. Cantemir*, București, 1924; I. Minea, *Despre D. Cantemir*, Iași, 1926; P. P. Panaitescu, în «Dacoromania», Cluj, 1927, p. 1238—1251, «Revue des Etudes Slaves», 1926, p. 245—262, și «Convorbiri Literare», 1943, p. 581—599; Dan Simonescu, *Activitatea lui D. Cantemir în Rusia*, «Studii și Cercetări Istorice», București, 1946, vol. XIX, pp. 9—17.

²⁾ Unde menținea legături cu solul lui Petru cel Mare, închis în Edicule, — spune Ioan Neculce. Acest sol, Petre Tolstoi (1645—1729), a stat la Constantinopol în anii 1701—1714; el a lăsat însemnări («Arhiva Rusă», 1864 și 1888). N. A. Popov, «Rusia Veche și Nouă», 1875, nr. 3; «Vestitorul Rusesc», 1860, nr. 11.

³⁾ Antonio Catiforo, *Vita del Pietro il Grande*, Veneția, 1739, p. 219—220 (com. de M. Romanescu).

⁴⁾ G. Bezviconi, extras din «Cetatea Moldovei», 1941, XI, p. 20 ș. a.

⁵⁾ M. Mitileneu, *op. cit.*, p. 74.

⁶⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 118 și urm.

mare bucurie de popor,¹⁾ vizită capitala Moldovei. Îl înconjurau: cancelarul Golovkin, Golîțin, Dolgorukov, Șafirov și numeroși frunțași din Sud-Estul Europei, — Sava Raguzanul²⁾, Castriot, solul domnitorului Constantin Brâncoveanu, spătarul Toma Cantacuzino, trecut, împreună cu David Corbea³⁾, din oștirea munteană în cea rusească, și mulți alții, care recunoșteau în acțiunea marelui împărat zarea eliberării lor apropiate.

Activitatea armatei se desfășura mult mai restrâns. Nemulțumit de favorurile acordate rivalilor săi, Dimitrie Cantemir și Toma Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu, care vreme de peste două decenii balansa cu succes între rivalitatea Turciei și Austriei, căutând să mențină aceeași politică și față de Rusia⁴⁾, în loc să vină în ajutorul Rușilor, se înapoie la Târgoviște și — după izbândă — livră Turcilor proviziile pregătite pentru armata rusească. Din flanc, Rușii au fost atacați de Tătari. La Stănilești, în apropierea Hușilor, numai o pace forțată de împrejurări și în ciuda protestelor lui Carol al XII-lea, salvă situația.

Dimitrie Cantemir a fost silit să părăsească țara. Urmărit de vreo 4.000 de curteni și ostași, alături de Sârbii și Muntenegrenii pribegiți, el s'a așezat în Rusia ospitalieră, în părțile Harkovului, unde, în special prin stăruința cancelarului Golovkin, i s'au conferit moșiile fostului general Szydlowski. Istoricul N. Bantâș-Kamenski⁵⁾ completează știrile hatmanului Ioan Neculce, despre cei care l-au urmat pe domnitor în bejanie⁶⁾. Nereușita acestei campanii, fuga lui Cantemir și omorul sălbatec al lui Brâncoveanu cu feciorii săi, la Constantinopol, au zădărnicit pentru câțva timp desfășurarea relațiilor ruso-române. În urma acestor evenimente, în August 1716 a pierit și ilustrul orator, cărturar și tipograf, mitropolitul Antim Ivireanu⁷⁾, originar din Iviri

¹⁾ V. Senkevici, *op. cit.*, p. 12, comp. I. Neculce; C. Calmuschi, *Relațiile politice ale Țărilor Române cu Rusia*, Galați, 1911, p. 45, scrie: «Un curent pentru Rusia începuse a se forma în Țările Române înainte de Petru cel Mare; el devenise așa de puternic în timpul lui Petru, încât mai toată boierimea Moldovei și Munteniei trecuse de partea lui, îndată ce declarase războiul din 1711 ».

²⁾ Documente inedite la Marcel Romanescu.

³⁾ Scarlat Struțeanu, *Doi umaniști ardeleni la curtea lui C. Brâncoveanu*, «Ramuri», Craiova, 1941, V—VI, p. 40—55. Despre corespondența lui Cantacuzino cu țarul, în 1707, și misiunea lui Corbea în Rusia și la Iași, comp. A. Kociubinski, *op. cit.*, p. 78, 110 ș. a.

⁴⁾ S. Palauzov, *op. cit.*, p. 57.

⁵⁾ T. Bayer, *op. cit.*, cap. III, p. 373 și urm.

⁶⁾ G. Bezviconi, «Cetatea Moldovei», 1941, XI, și C. Bedreag, *Insofitorii lui D. Cantemir în exodul din 1711*, «Studii și Cercetări Istorice», Iași, 1943, vol. XVIII, p. 420 și urm.

⁷⁾ *Predicile lui Antim Ivirianu*, cu note biografice de Melchisedek al Romanului, București, 1886; Șt. Dinulescu, *Viața și activitatea lui Antim Ivirianu*,

sau Georgia, bun cunoscător al limbii slave, care a menținut legături culturale, iar în ajunul campaniei din 1711 — și cele politice cu Moscova¹⁾).

Pentru campania din 1711²⁾ există un material memorialistic destul de bogat. În primul rând, trebuie să amintim: *Jurnalul lui Petru cel Mare*, publicat de M. Șcerbatov (Petersburg, 1770—1772, Berlin și Lipsca, 1773), și *Istoria războiului suedez, corectată de mâna lui Petru cel Mare* (Petersburg, 1870). Urmează: *Jurnalul de campanie* (1711—1712) al mareșalului Boris Șeremetev (1652—1719), publicat în 1890, precum și lucrarea lui A. Mișlaevski: *Feldmareșalul Șeremetev și jurnalul său* (1898). Prețioase sunt memoriile, adică cronica evenimentelor trăite, scrisă de hatmanul moldovean Ioan Neculce. În același sens scrie generalul rus Allart, notițele căruia le amintește N. Iorga, în *Istoria Românilor prin călători* (vol. II, p. 123). Ar fi de comparat aceste

Cernăuți, 1886; Emil Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthim d'Ivir*, «Nouveaux mélanges orientaux», Paris, 1886, pp. 513—560, comp. A. Papadopol-Vretos, C. Satha ș. a.; N. Dobrescu, *Viața și faptele lui Antim Ivirianu*, București, 1910; N. Iorga, în «Biserica Ortodoxă Română», 1935, vol. LIII, p. 1, 113 și 225; T. Cerbuleț, *Antim Ivirianu*, București, 1939.

¹⁾ Antim Ivirianu, dela 1691 episcop, iar dela 1708 mitropolit, a tipărit numeroase cărți slavone, grecești și românești (cea dintâi carte românească *Psaltirea*, din 1694). Biograful său, Șt. Dinulescu, spune că Antim era «unul din cei mai mari bărbați trimeși nației române de providență». La Kiev s'a descoperit *Rodoslavia* — genealogia, în 500 portrete dela Adam la Hristos, făcută de Antim cu cerneală colorată. În anii 1701—1702, el a tipărit la Snagov primele cărți bisericești arabe, pentru patriarhul Anastasie al Antiohiei. A trimes, apoi, pe colaboratorul său, Mihail Stefanovici, cu o tipografie în patria sa, la Tbilisi (*Evangelhia*, tipărită acolo în 1709, e prefătată de Antim, iar la sfârșitul *Liturghierului*, din 1710, Mihail a reproduș versurile lui Antim, din *Evangelhia*, din 1697). Credem că el este tipăritorul primei cărți turcești, imprimată în 1701 în Muntenia: un *Proskiniar al Ierusalimului* (comunicarea profesorului C. C. Giurescu, la 13 Decembrie 1945, la Institutul Istoriei Naționale din București). Am fost rugați, acum un an, să comunicăm cărturarilor din Tbilisi, unele date bibliografice despre Antim Ivirianu.

²⁾ Despre Petru cel Mare și campania din 1711, comp. lucrările lui Ustrialov, Golikov, Brückner, Lămbin, Krekșin, Bergmann (Petersburg, 1833—1834), I. Golovin (Lipsca, 1861), O. Mankalovski (Lvov, 1903), I. Nestesuranoi (Amsterdam, 1740), Voltaire, Walliszewski, Schuyler (Londra, 1884), A. Bîkov (corespondența, 1873—1899), corespondența lui Șeremetev (Moscova, 1878), Andreev, *Ecaterina I*, în «Veacul al XVIII-lea», de P. Bartenev (Moscova, 1869), N. G., *Petru cel Mare pe malurile Prutului*, «Revista Ministerului Instrucției Publice», 1847, nr. 1—2; M. Bogoslovski, *Petru I*, Moscova, 1930; T. Krîlova, *Relațiile turco-ruse pe vremea războiului de Nord*, «Notițe Istorice», Moscova, 1941, nr. 10, p. 250—279; corespondența lui Petru cel Mare, redactată de I. Bîcikov, apoi de A. Andreev. Comp. și literatura istorică suedeză și polonă.

date cu cele scrise de reprezentantul danez, Just Juel, în *En Rejse til Rusland under Tsar Peter* (Copenhaga, 1893; « Arhiva Rusă », 1892, și ediția din Moscova, 1900). În sfârșit, Alexandru Pușkin a reproduș și a comentat, în revista rusească « Contemporanul » (1837), jurnalul de campanie al lui Moreau de Brasey, care și el redă un bogat material cu privire la operațiile militare din 1711. Despre Moldovenii care însoțesc armata, acest brigadier rus spune doar, că mulți dintre ei vorbesc bine latinește, confundând de sigur vorba localnicilor cu cea latinească; el recunoaște finețea domnitorului Dimitrie Cantemir. Titlul scrierii este: *Mémoires politiques, amusants et satiriques de messire J. Moreau de Brasey, comte de Lion et Beauce, colonel du régiment de dragons de Casanski et brigadier des armées de s. m. czarienne* (Veritopolis, chez Jean Disant-Vrai, 1735); fragmentul de memorii este reproduș și în *Operele* lui Pușkin, în ediția redactată de I. Oksman (Moscova, 1935, vol. V, p. 476—542).

După cum am și semnalat, materialul istoric din scrierile menționate privește exclusiv operațiile militare. Reproducem, de aceea, însemnările unui singur autor, chiar ale împăratului Petru cel Mare ¹⁾. Traducerea unor fragmente din volumul I, cu privire la participarea « Valahilor » la război, o folosim din lucrarea profesorului A. Boldur: *Expediția dela Prut din 1711* (« Studii și Cercetări Istorice », București, 1946, vol. XIX, p. 89—98).

« Pag. 49. În 1702 în Varșovia regele suedez a inspectat o rotă de Valahi ²⁾, cărora le-a poruncit să arate exercițiile lor, cum se bat și atacă, și cu ei înșiși a luat parte la atacul lagărului său.

Pag. 130. (1706) Locuitorii Saxoniei și-au reluat obiectele, pe care Suedezii la ieșire din Saxonia le luase cu ei. Insuși regele suedez cu 1.000 de călăreți a mers în urmărirea generalului Schullenburg, dar nu l-a putut ajunge și a trimes un grup de Valahi, care a atacat carele (generalului) și, luând ca prizonieri pe doi ofițeri și 19 dragoni, s'a întors.

Pag. 138. (1706) În lupta, în care au luat parte Rușii, Saxonii și Polonii, iar de altă — Suedezii și o parte de Poloni și Valahi, Rușii au obținut victoria. În această luptă au căzut la Suedezi circa 4.000 de oameni și vreo 1.000 de Poloni și Valahi. Numărul inamicilor era: cavalerie suedeză — 4.000, infanterie — 3.000 și Poloni și Valahi —

¹⁾ În volumul II al acestui *Jurnal* e reproduș memoriul lui D. Cantemir, adresat împăratului: *Istoria Cantacuzinilor și a lui Brâncoveanu*.

²⁾ Com. și: N. Iorga, *Un ofițer român în oastea lui Carol XII*, « Analele Academiei », s. II, t. XXXIV, 1912, p. 865.

20.000 de oameni, care părăsind bătălia, s'au predat a doua zi la carele de aprovizionare (*v oboze*).

Pag. 153. (1708) La 22 Iunie, generalul-aghiotant al regelui suedez Kanifer a atacat la râul Bereza cu 300 de Valahi pe cazacii noștri, din care 30 au fost uciși pe loc, 2 luați ca prizonieri, iar restul s'a retras.

Pag. 157. (1708) La 1 August al aceluiași an, la Smoliani, am atacat pe Kanifer, partizan al regelui suedez, cu câțiva dragoni și Valahi; pe acest general împreună cu câțiva dragoni și Valahi i-am luat prizonieri, iar pe ceilalți i-am bătut.

Pag. 159. (19 August 1708) Generalul-maior Volkonski cu polcul său, cu cazacii și Valahii, a atacat « obozul » inamic.

Pag. 191. (18 Mai 1709) Valahii noștri¹⁾, trecând râul Vorskla (pe lângă Poltava), unde inamicii pășteau caii pe cealaltă parte a râului, i-au gonit și au adus caii lor la armata noastră.

Pag. 304. La 22 Decembrie (1710) s'a primit din Țarigrad, dela ambasadorul Tolstoi, știrea despre ruperea păcii cu Turcii. Apoi s'a primit și o altă știre precisă, că fără nicio cauză a fost declarat războiul la 20 Noembrie, de către sultanul turcesc, care ar fi fost povățuit de hanul tătăresc, împotriva maiestății sale țarului...

Pag. 306. La 25 Februarie (1711), Duminică, țarul a asistat în soborul Uspenia la te-deum, când a fost adus la cunoștință obștească manifestul despre ruperea păcii cu Turcii...

Pag. 310. In aceeași zi (6 Aprilie 1711) a fost trimis locotenent-generalului prinț Mihailo Golișin ucazul, prin care i se porunca să construiască depozite pentru toată armata și să pregătească boi și alte vite, în apropiere de Brațlav dincolo de Bug, într'un loc potrivit.

La 8 Aprilie, țarul a plecat din Luțk la curtea szlachtească, denumită Elizarovo, la o depărtare de jumătate de milă, și a stat aici până la 13. Intre timp a sosit acolo general-feldmareșalul conte Șeremetev cu alți generali pentru consfătuiri militare, iar după terminarea consfătuirilor, la 13 Aprilie s'a dat ordin lui Șeremetev să așeze toată armata în câmpia dintre Brațlav și Nistru și să aibă pregătită aprovizionarea pentru o lună și în afară de aceasta să mai pregătească acolo un depozit pentru trei luni...

Pag. 311. Maiestățile lor (țarul cu țarina) au stat la Iavorovo până la 20 Mai, așteptând pe regele polon²⁾;... între timp creștinii, aflați sub jugul turcesc, scriau mereu țarului că Turcii au nu puțină frică...

Pag. 311 și 312. La 23 Mai (1711) regele polon cu fiul său kurfürst-ul saxon au stat la masă la țar. Intre timp miniștrii ambilor

¹⁾ Amintim pe « Volohii » polcovnicilor Ivanenco, Raicea Dumitrașcu, Apostol Chigheciu ș. a., apoi pe viitorul hatman Danilă Apostol (G. Bezviconi, « Cetatea Moldovei », 1941, XI).

²⁾ August II al Saxoniei, mort în 1733.

suverani au avut la Iaroslavli o conferință, cu privire la războiul împotriva Turcilor... și s'a hotărât... ca o parte din armata polonă să fie adăugată la armatele rusești, și între țar și rege s'a încheiat o înțelegere. Pentru conducerea acestei părți a armatei polone a fost numit marele hatman lituanian Poczej.

Pag. 312. La 30 Mai (1711) s'a primit știrea că feldmareșalul conte Șeremetev cu cavaleria a sosit la granița valahă, la fluviul Nistru. Deși acolo se aflau dușmanii tătari, nu puțini la număr, totuși la târgul Rașcov feldmareșalul a trecut fluviul, fără nicio piedecă, și bătându-i a sosit aproape de Iași, rezidența gospodarilor valahi, și a trimes acolo pe brigadierul Kropotov cu un detașament pentru a primi pe gospodarul valah principele Dimitrie Cantemir, care câțva timp înainte de aceasta, ca un creștin evlavios, a făcut prin solul său capitulație de supușenie față de autocrația țarului.

La 1 Iunie, țarul și țarina... au sosit la Brațlav.

Pag. 313. În aceeași zi general-feldmareșalul conte Șeremetev a scris, că el a sosit cu cavaleria la râul Prut și aici s'a văzut cu suspo-
menitul gospodar valah, care acum deschis s'a declarat supus al maiestății sale, cu toți nobilii Țării Valahe și cu toți șefii a depus jurământul de credință, și a comunicat acestui feldmareșal despre începerea tre-
cerii peste Dunăre a Turcilor și că au trecut peste 40.000 de oameni...

Pag. 313 și 314. La 17 Iunie (1711) a trecut peste Nistru toată armata (rusă) și (țarul cu țarina) au înnoptat în apropiere de orașelul valah, denumit Soroca, care e la granița cu Polonia. Și astfel toată infanteria a trecut peste Nistru la Soroca în ziua de 18. Au stat aici divizia lui Allart până la 20, diviziile lui Weyde și ale prințului Repnin până la 22; se pregăteau, cocând pâinea, precum și se îngrijeau de bolnavi, pe care i-au lăsat în orașul Soroca, întărindu-l cu tranșee, iar general-maiorul Gheșov a fost trimes îndărăt... pentru pregătirea și expedierea proviantului. Acest marș dela Nistru a fost grozav de greu din cauza lipsei de apă...

La 23 Iunie (țarul și țarina) au sosit la Iași, unde se afla general-feldmareșalul conte Șeremetev (iar polcurile lui de dragoni stăteau la distanță de 6 mile dela Iași); în întâmpinarea maiestății sale a plecat gospodarul valah și i s'a închinat, ca supus al maiestății sale, cu toți șefii săi; a sosit atunci și din partea gospodarului muntenesc Constantin Brâncoveanu solul Castriot, care, aducând felicitare maiestății sale, i-a comunicat că vizirul turcesc a ordonat patriarhului din Ierusalim a cerceta prin gospodarul său, dacă țarul este dispus la pace, despre care are dela sultan porunca să trateze; atunci însă în aceasta nu s'a crezut, mai ales propunerea n'a fost primită pentru a nu anima sau încuraja pe inamic. Apoi a avut loc sfatul militar, cum trebuiește dusă această campanie, dar mai ales s'a vorbit despre aprovizionare, deoarece în acea Țară Valahă pustiită, aproape nimic nu s'a găsit,

și de aceea s'a hotărît să stea armata la Iași și să facă depozite. Intre timp, însă, s'a primit vestea, că încă nu toți Turcii au trecut Dunărea.

Pag. 315. De aceea din partea gospodarului valah și a căpeteniilor acestei țări s'a cerut a urgenta atragerea inamicului spre Dunăre, arătându-se că de-a-lungul râului Siret sunt depozite mari, pe care Turcii le-au făcut, adunând proviantul prin sate lângă Brăila, și că aceste alimente se află fără nicio apărare, ceea ce au confirmat solul gospodarului muntean Castriot și contele Toma Cantacuzino, care din credință creștinească, părăsind funcțiunea sa de spătar, sau de general al armatelor muntenesti, și nu puținul său avut, a sosit în slujba maiestății sale. I s'a dat cinul de general-maior ¹⁾. De aceea, cu toate că misiunea era riscantă, s'a consimțit să se ia această cale foarte primejdioasă, pentru a nu dispera pe creștini, care așteptau ajutor... S'a hotărît ca armata să meargă pe partea dreaptă a Prutului... până la Fălciu... În direcția Siretului a fost trimis generalul Rönne, pentru a lua suspomenitele provizii... La 7 Iulie s'a primit vestea, că inamicul a trecut Prutul... acest raport s'a constatat apoi a fi fals și generalul Janus i-ar fi putut opri să treacă, dacă ar fi procedat așa cum se cuvine unui om cum se cade.

Pag. 316. Însă el s'a retras către infanterie și astfel a inspirat Turcilor curaj... Inamicul a dejucat intenția (noastră) de a ocupa Fălciu și cu toată armata sa a trecut Prutul, tăind comunicația între armata (noastră) și generalul Rönne. De aceea țarul intenționa să îndrepte marșul său către partea dreaptă a Siretului. Însă din cauza înalților munți și a lipsei de apă, nu s'a putut face aceasta; totodată caii în armata rusească, rămânând nemâncați, au slăbit foarte mult, toată iarba până la rădăcină, din cauza mulțimii de lăcuste, a fost mâncată. Pe de altă parte, diviziile generalilor Weyde și prinț Repnin erau în urmă. De aceea s'a ținut un sfat militar... și s'a hotărît să se retragă...

La 9 Iulie, Turcii au atacat ariergarda noastră, cu infanterie și cavalerie... dar au întâmpinat o dârză rezistență.

Pag. 317. În aceeași zi (9 Iulie) la amiază, din cauza căldurii mari și a oboselii oamenilor, înconjurată de inamic din toate părțile și hârțuită de atacuri... toată armata a fost nevoită a se opri la Prut pentru odihnă și primirea apei. Aveam atunci un mic număr de Valahi, care s'au unit cu noi și se aflau în mijlocul carelor cu proviant pentru paza carelor; dela ei aveam mai mult confuzie, decât ajutor, ca și dela Cerașii noștri, adică cazacii ucraineni. Intre timp Turcii au adunat toată armata lor, adăugând la ea și un număr de unități suedeze, polone și căzăcești din Bender.

¹⁾ Comandant al regimentului Tambov și al cetății sf. Ana (Rostov pe Don), mort în 1722 și înmormântat la Moscova.

Generalii suedezi Sparre și Ponjatowski, sosind la marele vizir, îl întrebau, ce vrea să facă; el le-a răspuns, că vrea să atace pe inamicul care se retrage. Ei l-au rugat să nu facă aceasta, ci să hărțuiască în-continuu armata rusească și să o rețină la trecerile râului; armata rusă flămândă și obosită, ar putea astfel să cadă în mâinile Turcilor. Vizirul a spus, de ce să se procedeze așa, când se știe că Rușii sunt puțini și e posibil să-i bată, dar generalii i-au răspuns că nu are importanță că sunt puțini, că ei îi cunosc, că armata rusă e o armată permanentă și că Turcii nu pot opri jocul ei, vor pierde curajul și nimic nu vor putea să facă. Atunci vizirul, mâniindu-se, cu ocară i-a refuzat și adunând armatele turcești, care după spusele lor erau în număr de 100.000 infanterie și 120.000 cavalerie, în afară de Tătari, a atacat armata rusească.

Pag. 318-319 Apoi Turcii înșiși au spus că vreo 7.000 ai lor au pierit aici și astfel cu ajutorul lui Dumnezeu atacul lor a fost respins. Și dacă i-am fi urmărit chiar puțin, am fi putut obține o victorie deplină, însă nu am putut face aceasta din cauză că nu am reușit să înconjurăm cu șanțuri carele de alimente, iar dacă am fi mers înainte fără a face aceasta, cavaleria lor ar fi putut să pătrundă în rândurile noastre și noi am fi putut pierde alimentele, care și așa erau puține. În timpul nopții Turcii au făcut «approches» și «baterii». Peste Prut, în vârful dealului, inamicul avea baterii și o mulțime de oameni, care împușcau în părțile noastre și ne opreau să luăm apă din râu.

La 10 Iulie dimineața, vizirul a ordonat din nou atacul asupra armatelor ruse, însă ienicerii nu mai vroiau, limitându-se numai la trageri din tunuri. Când din partea noastră s'a văzut că atacul întârzie, iar armatele noastre sunt puține și cavaleria noastră e slabă, s'a înțeles că aceasta înseamnă a lăsa bătălia în voia hazardului. Dar mai ales fiind prezente și maiestățile lor, nu era fără primejdie a pune în dependență numai de vitejie chiar și buna stare a întregului imperiu. S'a făcut sfat și s'a crezut că e bine să se trimeată cu unter-ofițerul Șepelev la vizir o scrisoare din partea feldmareșalului Șeremetev, în care, aducând aminte trimeterea lui Castriot și alte propuneri de pace, făcute înainte de aceasta prin Anglia și Olanda, să se ceară răspuns, dacă Turcii mai au intenție de pace, și că în cazul acesta ei ar putea trata. Dar pentru cazul când Turcii nu vor accepta pacea, s'a ordonat a împreuna carele, iar Valahilor și cazacilor s'a dat ordin, de a face pe cât se poate, șanțuri în jurul carelor, pentru ca toți să aibă posibilitatea, lăsând alimentele depozitate, să meargă împotriva Turcilor.

Pag. 320. Între timp tragerea din partea inamicului cu fiecare oră se înțețea, dar nu aducea prea mult rău. Nu mai era, însă, posibil a se retrage, precum și a sta fără aprovizionare și furaj. A venit timpul sau de a învinge, sau de a muri. Întârziindu-se răspunsul la scrisoare, s'a trimes la Turci, cerându-se să dea mai repede răspuns, dacă vor

sau nu pace, deoarece nu se mai poate aştepta. Apoi nefiind primit răspunsul şi la aceasta, s'a ordonat polcurilor atacul. Când acesta s'a produs şi ai noştri au înaintat cu câteva zeci de stânjeni, dela Turci s'a primit propunerea să nu se pornească mai departe şi să înceteze focul armelor, deoarece ei acceptă pacea, şi au cerut să se trimeată împuterniciţii, cu care să se trateze pacea. Astfel s'a făcut armistiţiul.

În aceeaşi zi (10 Iulie) înainte de seară a fost trimis pentru tratative cancelarul adjunct baronul Şafirov, care, după negocieri cu însuşi marele vizir, s'a înţeles în ziua de 11, cu privire la tratatul de pace şi s'a întors la ţar, care se afla printre carele cu aprovizionare. Apoi primind porunca, susnumitul Şafirov din nou a fost trimis în lagărul turcesc. Iar în ziua de 12, acest tratat a fost încheiat cu condiţia ca să le dea Turcilor fără compensaţii oraşul Azov, luat dela ei mai înainte, iar celelalte cetăţi nou construite să fie distruse; pentru regele suedez, în afară de libera lui trecere în ţară, nimic nu s'a prevăzut. Şi astfel, prin graţia lui Dumnezeu şi datorită procedeului prudent al maiestăţii sale, şi acest caz neaşteptat şi nefericit a fost, deşi cu oarecare pierdere, înlăturat.

Pag. 321. Curând după încheierea şi schimbul tratatelor a sosit la vizir din Bender regele suedez. Marele vizir l-a întâmpinat în « oboz », prefăcându-se că a venit pentru oarecare altă treabă. Regele a început să-i reproşeze de ce a încheiat cu ţarul rosienesc pacea, întrucât sultanul turcesc pentru dânsul a început acest război. Vizirul i-a răspuns că nu ştie despre aceasta, dar a avut din partea sultanului poruncă a duce acest război în interesul sultanului. Obţinând din partea ţarului rosienesc libera trecere a regelui în ţara lui, sultanul a încheiat acea pace. Regele spunea, că el ar fi putut lua în mâinile sale toată armata rosienescă şi, dacă i se va da chiar acum armată, el îi va ataca pe Ruşi. Turcii i-au văzut acum şi dacă vrea, să-i atace, dar numai cu oamenii săi; însă el vizirul, nu va călca pacea stabilită. Şi astfel regele mîniindu-se l-a părăsit şi imediat a plecat la hanul Crimeii şi la plecare a fost însoţit de cuvinte nu prea respectoase din partea vizirului.

În tot acest marş, dela Prut, ai noştri aproape terminaseră pâinea, astfel că polcurile noastre nu aveau dela Nistru niciun pesmet, ci se hrăneau cu carne de vite, pe care gospodarul valah Cantemir le trimetea.

Pag. 322-323. Acest marş împotriva Turcilor a fost făcut prea hazardat, mai mult pentru a asigura pe gospodarul muntean, care se credea la noi că îndeamnă pe ţarul rosienesc din motive creştineşti, promiţându-i a-l ajuta nu numai cu armatele sale, dar şi cu cele sârbeşti şi altele şi afirmând că ar avea şi în interiorul imperiului turcesc grupuri de rebeli şi că prin creştini poate să ridice o revoltă împotriva Turcilor. De asemenea a promis a satisface armata rosienescă cu alimente. Dar această dorinţă manifestată şi intenţia au fost de fapt o sărutare de Iuda, deoarece el comunica Turcilor tot ce primea în cuno-

ștință dela noi și dinadins lungea spre paguba noastră. Dar Dumnezeuul drept a arătat tuturor o minune adevărată și judecata sa adevărată, deoarece ne-a scăpat de acest caz disperat, noi dorindu-i binele și scăparea, iar pe toți cei vicleni i-a pedepsit cu moarte... Dacă Turcii ar fi ascultat sfatul regelui suedez, aceasta ne-ar fi dus la o nenorocire mare. Într'adevăr, cazul acesta a fost prea nenorocos și trist, dar dacă am fi obținut victorie asupra inamicului, atunci am fi mers și mai departe și mai mult am fi crezut sus amintitului Iuda, și astfel fără îndoială ar fi fost și mai rău.

După cum au declarat apoi vizirul și alți pași miniștrilor noștri, armata turcească era următoarea:

Turci	{ cavalerie	120.000
	{ infanterie	100.000
Tătari		50.000
Total		<u>270.000</u>

Artilerie, tunuri mari și de câmp 444, mortiere 25

Din partea rusească au fost:

Cavalerie	6.692
Infanterie	<u>31.554</u>
In total	38.246

Artilerie, tunuri28

mortiere23

gaubițe2

Tunuri pe lângă polcuri,

de 3 funturi69

Pag. 324.

La Turci uciși7.000

La noi752

Țarul și țarina în ziua de 20 au trecut Prutul, iar în ziua de 23 au sosit la Nistru. »

IEROMONAHUL SILVESTRU

Războiul din 1711 a întrerupt pentru scurtă vreme pelerinajele rusești. Următoarele însemnări de călătorie au fost traduse de arhimandritul Ghenadie Enăceanu (1836-1898), licențiat al Academiei Duhovnicești din Kiev (1865)¹⁾ și viitor episcop al Râmnicului, care le-a

¹⁾ Școala frăției bisericești din Kiev exista din 1615, unindu-se cu colegiul lui Petru Movilă, înființat în 1631 și reorganizat în 1701. La Kiev au studiat: logofătul Udriște Năsturel, cărturarul Varfolomei Măzăreanu, Gavriil Bănulescu-Bodoni (1771), ierodiaconul Ierotei — după 1820, cărturarii Filaret Scriban, magistrul (1841), și Melchisedek Ștefănescu al Romanului, magistrul (1851); episcopul Teoctist Scriban (1825—1890), licențiat (1851); episcopul Silvestru Bălănescu al Hușilor, licențiat (1873), decedat în 1900, care a tradus printre altele două volume ale *Teologiei dogmatice* a episcopului Silvestru din Kanev și un curs de drept bisericesc de profesorul Berdnikov; profesorul C. Nazarie, care printre traduceri sale numeră *Apologetica creștină* a lui N. Rojdestvenski; N. Filip, care a tradus o *Liturgică* și altele; arhimandritul Gherasim Miron, traducător din rusește al *Vieții lui Iisus* (Iași, 1898), de Vladimir Guettée; preotul Clement Bontea, care a prelucrat din rusește *Cheia noului testament*; I. Rădulescu, I. Cosma, V. Puiu și profesorul universitar Ștefan Berechet (1885—1946), traducători de texte reproduse în acest volum; preotul I. Țincoca, autor de articole; Gr. Constantinescu, așezat în Basarabia; arhierii Galaction Cordun și Valerie Maglan; magistratul Vespasian Erbiceanu; Gavriil Muzicescu (1847—1903, Muzicenko din Ismail), compozitor influențat de muzica corală rusă; frații Vasile și Gheorghe Samurian (comp. revista «Viitorul», din Iași, 1901, nr. 1 și urm.); Nicodim Munteanu, patriarhul României, traducător al numeroaselor cărți, printre care *Istoria biblică* de Lopuhin; și mulți alții. A. Stadnițki, *Românii care și-au făcut studiile în școlile superioare ruse*, Chișinău, 1891; Veniamin Sinaitul, în «Biserica Ortodoxă Română», 1945, p. 561 și urm., și G. Moisesescu, *ibidem*, p. 722 și urm., și 1946, p. 247 și urm. În Rusia au mai făcut studii: la Petersburg — cei șapte tineri trimesi acolo de mitropolitul Neofit al Munteniei, în 1845; profesorii I. Ghermănescu (1828—1888), Petre Romanescu și N. Comănescu, arhimandritul Ghelasie Ionescu (1828—1908), R. Dimitrie, S. Bădescu și D. Perianu (1828—1908), apoi — Ni-

publicat în revista «Biserica Ortodoxă Română» (1883, nr. XII, p. 781 și urm.)¹⁾, sub titlul de *Descrierea călătoriei la Constantinopol și Ierusalim a ieromonahului Silvestru și Nicodim din mănăstirea sf. Nicolae, supranumită Rîlovskă, în anul 1722*. Nu știm, dacă e vorba de mănăstirea din Rîl'sk, din regiunea Kurskului. În orice caz, stilul însemnărilor dovedește că Silvestru era un ucrainean, din regiunea râului Desna, un afluent al Niprului. *Descrierea* a fost publicată de N. Popov, în «Operele» Academiei din Kiev.

«La Nemirov, odihnindu-ne puțin, ne-am luat patru călăreți pentru siguranță, deoarece mergând dela Nemirov până la Soroca acest drum este periculos din cauza haidamacilor; și de aceea pe noi, noaptea, acei călăreți ne-au condus până la Soroca, 12 mile. Soroca orașul dela sosire este granița polonă, și jumătatea orașului e polonă, iar pe celălalt mal al Nistrului orașul este voloh²⁾, și granița volohă. Fluviul Nistru trece prin mijlocul orașului; este larg cât Desna noastră, numai curge foarte repede. Dela Soroca am mers până la orașul, capitală moldovenească, până la Iași, 15 mile. Acest drum spre Iași este foarte frumos, deoarece munții sunt destul de mari, câmpiile vesele și pădurile de amândouă părțile pe alocuri sunt; numai câmpia este fără apă, neavând apă nici puțin, iar în drum spre Iași, cam la o milă și jumătate depărtare de oraș, curge râul Prut.

Când am venit la Iași, ne-am înfățișat în casa gospodarului voloh, și ni s'a poruncit să dăm o cerere, ce voim, și la cererea noastră ni s'a dat cinci lei și ni s'a dat un căruțaș cu cal, să ne ducă la Galați 20 mile. Gospodarul voloh e Mihail Racoviță. În orașul Iași sunt 7 mănăstiri:

1. Mănăstirea Atosului, ce se numește Golia.

2. Mănăstirea Atosului, Trei Sfiatiteli, unde se află moaștele prea cuvioasei Paraschiva, a cărei pomenire se cinstește la 14 Octomvrie.

colae Donici (R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, p. 212), Al. Răzmiriță, August Scriban (1892); la Harkov — profesorii Tokarski din Botoșani (1858) și I. Mandrinescu din Iași, mort în 1868, L. Reichenberg; la Moscova — N. Gănescu (I. Filitti, *Domniile Române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 235); la Odessa — G. Asaki (G. Sion, *Suvenire contemporane*, București, 1915, p. 5) și C. Brăiloi, viitor ministru al dreptății, și alții.

¹⁾ În aceeași revistă (1886—1887, p. 986), Ghenadie Enăceanu, care a scris și despre Petru Movilă (1882), se referă la lucrarea lui Gr. Voskresenski, apărută în 1882, la Petersburg, despre *Manuscrisele slave ce se păstrează în bibliotecile străine din Berlin, Praga, Viena, Lubliana, Zagreb și Belgrad*, printre care trei manuscrise interesante pentru trecutul țării noastre (printre altele, la Praga: *Letopiseșul când Turcii au luat orașele pe Dunăre și în Țara Vlahilor*).

²⁾ Moldovenesc.

3. Mănăstirea Ierusalimului, ce se numește Burnosa ¹⁾.

4. Mănăstirea sfântului Sava sfințitul.

5. Mănăstirea ce se numește Galata.

6. Mănăstirea Cetățuia.

7. Mănăstirea macedoneană a sfântului Ioan Gură de aur ; în această mănăstire am locuit.

La Iași sunt 50 biserici parohiale. Orașul Iași e mare și frumos, și păzit în ordine. Continuându-ne drumul din Iași, am mers prin satele voloșești spre orașul Roman; în acel oraș locuiește vlădica Gheorghe; și pe acel drum se vinde mult vin; de-a-lungul drumului, în câmp, sunt multe puțuri cu apă și biserici multe pustii. Râuri sunt destule: râul numit Prut, neajungând la Iași; mergând spre Galați, alt râu ce se numește Siret; Moldova; Bistrița; Trotuș; Putna.

Pe acel drum ce trece peste aceste râuri, am ajuns la Galați. La Galați am rămas o săptămână așteptând până când corăbiile vor porni la Țarigrad. Țara Volohă se hotărâncește dela Soroca până la Galați, la Dunăre; deoarece la Galați Dunărea curge și se varsă în Marea Neagră. Când am rămas noi la Galați o săptămână, a sosit vremea așteptată și îndată la 8 Iunie ne-am imbarcat în corabie pe fluviul Dunărea și am plecat la orașul Isaccea. Iar dela Isaccea am mers la orașul Tulcea, iar orașul Ismail se vedea mai departe de Tulcea, de partea stângă. Fluviul Dunărea s'a împărțit în două, un braț curgea spre Ismail, în partea stângă, în fața orașului Tulcea, încotro mergem noi. Pe acel fluviu Dunărea am mers cinci zile până la bugazul maritim, adică la gura maritimă, și acolo la gura maritimă am intrat. Dar când ne așezam în corabie la Galați, am dat 6 taleri vamă, iar la 18 Iunie Luni am pornit dela bugaz pe Marea Neagră, și când am ajuns în mijlocul Mării Negre, deodată a suflat un vânt foarte rău, și eram în mare nenorocire și frică... »

¹⁾ Barnovski (G).

UN NEGUSTOR RUS

Noul război al Rușilor împotriva Turciei, determinat de intrigile din 1735, l-a adus pe comandantul rus Münich (1683-1767), la 19 August 1739, la Hotin ¹⁾. Cu două zile mai înainte, la Stăuceni, 90.000 de Turci, conduși de Veli-Pașa, au fost zdrobiți. În armata rusă se aflau nepoții de frate ai lui Dimitrie Cantemir, dintre care Constantin, la 2 Septembrie, intră în fruntea unei avangărzi la Iași. Dar nici aceasta nu dură mult: fruntașii bisericii, conduși de mitropolitul Antonie, s'au refugiat în Rusia, încât proclamarea împărătesei Ana Ioanovna drept suverană a principatelor, a rămas fără urmări. Austriacii au fost mai puțin norocoși, pe frontul lor Turcii fiind conduși de fostul ofițer austriac contele Bonneval, ajuns pașă turc; atunci, ei au încheiat, fără știrea Rușilor, pacea cu Turcii, urmând în curând semnarea de toate puterile beligerante a tratatului dela Belgrad. Numeroși Moldoveni și-au căutat din nou refugiu în Rusia ²⁾. Analizând aceste evenimente, profesorul C. Calmuschi, istoricul relațiilor ruso-române, subliniază că, la încheierea păcii, Rusia n'a luat un centimetru din teritoriile românești, lucru ce putea să-l facă cu ușurință, și declară: « Impărăteasa Ana Ioanovna se arată vrednică succesoare a lui Petru cel Mare în simțimintele ei generoase față de Români. Le-a voit binele, căutând să facă țările noastre neatârinate; n'a putut aceasta, rău nu ne-a făcut niciunul. Ce-ar fi făcut Austria și cât ar fi luat în împrejurări identice? » ³⁾.

Pentru ilustrarea acestei perioade publicăm copia unei sumare descrieri a Moldovei, ce ne-a pus la dispoziție Teodor Holban, cercetătorul arhivelor din Polonia. Autorul, probabil un negustor rus puțin cult, manifestă — ceea ce este important — o atenție specială vieții economice a târgurilor moldovenești. Scrierea datează după 1737,

¹⁾ Turcii s'au întărit în cetate din 1715. Comp. și: N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, p. 195 și urm., vol. III p. 31. P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 199 ș. a.

²⁾ N. Iorga, *ibidem*, vol II, p. 168.

³⁾ *Relațiile politice ale Țărilor Române cu Rusia*, p. 38.

când Ungurii și Austriacii, conduși de generalul Badeni, au pus stăpânire pe ținuturile Putna, Bacău, Neamț, Roman și o parte din Suceava, ceea ce semnaleză autorul; era o încercare nouă a Austriacilor de a ocupa Moldova, ¹⁾ deoarece mai înregistrăm o acțiune a lor în 1716, când generalul Stainville, din Sibiu, a sprijinit mișcarea neizbutită a lui Vasile Ceaur, în timp ce alte unități austriace au ținut Oltenia în mâinile lor, vreme de 21 ani, până la 1739. « Odată stăpână pe Oltenia, — scrie profesorul C. Calmuschi ²⁾ — Austria se dă pe față repede cine e. Purtarea ei față de locuitorii țării este din cele mai tiranice, iar apăsările mai mari decât sub Turci... Austria, în sălbateca ei dominație, a mers mai departe decât Turcii, atingând chiar religia țării ». Ocuparea Bucovinei în 1775 de Austriaci ³⁾, le-a trezit din nou pretențiile, doi ani mai târziu, asupra Olteniei ⁴⁾.

Manuscrisul ce-l reproducem trebuie să fie alcătuit în timpul războiului. Această campanie rusească împotriva Turcilor a descris-o detaliat generalul rus Manstein (născut la Petersburg, în 1711), în *Mémoires historiques, politiques et militaires* (Paris, 1771; Lyon, 1772; Amsterdam, 1771; Lipsca., 1771; « Vechimea Rusă », 1875, și *Observațiile, ibidem*, 1887). Despre acest război au mai scris: A. Baiov (Petersburg, 1906) G. de Kéralio (Paris., 1780), C. Dapontès (Paris, 1888), iar despre pacea dela Belgrad — abatele Laugier (Paris, 1768). Menționăm de asemenea *Jurnalul* lui Münich, publicat de Ernst Hermann, și interesanta lucrare a lui A. Kociubinski: *A. I. Ostermann și împărțirea Turciei* (Odessa, 1899).

În cursul veacului al XVIII-lea se consolidează, de asemenea, relațiile economice cu Rusia, de unde negustorii aduc blănuri, tutun și alte mărfuri. În schimb, din Moldova se exportă cu timpul cai pentru armată și vinuri luate de Grecii din Nejin. ⁵⁾ Medicul Andreas Wolf ⁶⁾ povestește, că în timpul foametei din 1795, când oamenii mâncau coajă de ulm, mitropolitul Iacov Stămati aduse din Rusia hrană pentru popor. ⁷⁾

¹⁾ Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, p. 18.

²⁾ *Op. cit.*, pp. 34—35.

³⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 147 și urm.

⁴⁾ Idem, *Acte și fragmente*, II, p. 130.

⁵⁾ Idem, *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, p. 189, și vol. III, p. 117. Găsim la Nejin, în regiunea Cernigovului, negustori din Moldova, făcând comerț cu fier, vin voloh, nuci muntenesti, băcănie turcească, prune, ceară etc. N. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșan*, Iași, 1925, p. 61.

⁶⁾ *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Sibiu, 1805. Wolf (1741-1812) scrie că prințul Potiomkin a contribuit la introducerea berii în Moldova (p. 34-35).

⁷⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. III, p. 112.

Date autentice

despre Principatul Moldovei, situația lui internă, despre produsele și fertilitatea lui, despre județe și altele.

« Acest principat după vechile granițe se întindea până la fluviul Nistru, ajungând până la Dunăre, având în stăpânire cetățile Hotin, Bender, Belgorod, Chilia, Ismail și Tomarova, iar afară de acestea erau următoarele județe.

Denumirea județelor:

1. Suceava. Are două târguri: 1) Suceava, în trecut capitala Moldovei, a cărei cetate fusese dărmată de Turci și în care se găsea reședința mitropolitană, 2) Siret, în acest ținut se află reședința episcopală dela Rădăuți. În primul din aceste orașe, adică în Suceava, adesea se fac târguri, unde se vând tot felul de produse locale, ca: cereale, unt, miere, ceară, slănină, sare, precum și numeroase vite cornute și cai, care sunt cumpărate de negustori străini ce plătesc vamă. În acest județ se mai găsește catran și izvoare sărate.

Câmpul-Lung. Se află între munți și dealuri înalte, în vecinătatea graniței ungurești; cu toate acestea are o conducere proprie, totuși aparține județului Suceava, fiind păzit de grăniceri numiți plăieși, care au în paza lor trecătorile înguste, pe unde se poate trece doar călare și nu chiar prin tot locul.

2. Neamț. Are de asemenea două târguri: 1) Piatra; 2) Neamțul. Acest din urmă oraș are și cetate, care a fost devastată de Turci. Și acest județ se mărginește cu pământuri ungurești; și aici de asemenea sunt puși grăniceri pentru paza trecătorilor. În acest ținut se găsesc aceleași produse ca în județul Suceava și este aceeași industrie. Se găsește păcură (catran) și izvoare sărate. Lemnul se găsește din belșug și se exploatează mai cu seamă brazii pentru catarguri, ce sunt porniți la vale pe apa Bistriței, ajungând până la Galați și de acolo până la Constantinopol.

3. Roman. Acest târg are o episcopie, aceleași preocupări economice ca și județele de mai sus, dar e mai bogat.

4. Bacău. Are trei târguri mai însemnate: Bacău, Trotuș și Ocna. În acest din urmă târg sunt ocne de sare cu același nume, iar în împrejurimi sunt izvoare din care se scoate o substanță groasă, negricioasă, care seamănă cu catranul și care se întrebuințează la unsul roților de care. La Bacău negustorii organizează târguri. Aici se face mai cu seamă un vin bun. Și acest județ se mărginește cu ținuturi ungurești, având pază specială spre trecătorile înguste, pe unde nu duc decât două drumuri pentru trecerea carelor.

5. Putna, care are două târguri: 1) Focșani și 2) Adjud. În primul se găsesc tot felul de produse, mai cu seamă însă vinuri. Acest județ, pe de o parte se mărginește cu pământul unguresc, pe de altă parte se învecinește cu Valahia.

6. Tecuci. În acest județ era un singur târg, care însă a rămas în părăsire; este bogat în vinuri. Se mărginește cu Brăila și Valahia.

7. Covurlui. Are un târg numit Galați, care e port la Dunăre, unde acostează vase, care vin dela Țarigrad. Are o industrie dezvoltată. De aici pleacă spre Țarigrad corăbii și vase, încărcate cu tot felul de produse din județele Neamț și Bacău. Pe de o parte se mărginește cu Brăila, pe de altă parte cu niște sate care se întind dincolo de Dunăre și care mai înainte fuseseră moldovenești, dar astăzi au fost luate de Turci și trecute la Isaccea; este bogat mai cu seamă în viță de vie.

8. Tutova. Târgul mai important e Bârladul, care are venituri însemnate din încărcăturile ce trec spre porturi și alte produse, ca și în celelalte județe, mai cu seamă vinuri.

9. Vaslui. Acest județ are un târg, Vaslui.

10. Fălciu. Are două târguri mai de seamă: Fălciu și Huși. În acest din urmă există și o episcopie. Se mărginește cu Bugeacul, adică cu acele ținuturi ce au fost luate Principatului Moldovenesc de către Turci și Tătari. Aici sunt numeroase vii. La movila numită «Rabâia» se află o fabrică de silitră.

Codru, se află de asemenea în jud. Fălciu, dincolo de râul Prut. Se mărginește cu același Bugeac.

Grecești, e un ținut tot din județul Fălciu, având granițe la Bugeac, Tomarova și Ismail.

11. Lăpușna. În acest județ sunt două târguri mai însemnate: Lăpușna și Caușani. Aici se cultivă tot felul de produse naturale; se fabrică silitră. Se învecinează cu Bugeacul și Bender.

12. Orhei. Are un târg cu același nume, mărginindu-se cu Ucraina Hanilor, cu Bender și Polonia.

13. Soroca. În acest județ sunt două târguri: Soroca și Moghilău. Produsele sunt deosebite; se mărginește cu Polonia și Hotin.

14. Cernăuți. Are un târg cu același nume, care are diferite întreprinderi. În târgul Otaci, numit așa și în ținuturile poloneze, se fac iarmaroace, unde se vând în cea mai mare parte cai și tot felul de vite cornute, care apoi iau drumul spre Breslau, în Silezia, și Polonia. Acest județ se mărginește cu Polonia și Hotin.

Câmpul-Lungul Rusesc, ținut din județul Cernăuți, care pe de o parte se mărginește cu Ungaria, iar pe de alta cu Polonia, cu care mai înainte avea graniță până la Ceremușul-Negru; Polonii însă în anii din urmă, trecând prin ținuturile Moldovei, i-au luat mai multe sate moldovenești, mutând granița la Ceremușul-Alb. De asemenea și Ungurii au pus stăpânire pe unele ținuturi din județele Suceava, Neamț, Bacău, Putna, cu toate că granițele Principatului Moldovei erau fixate prin hrisoave.

15. Dorohoi. Are două târguri: Dorohoi și Ștefănești, în acest din urmă se fabrică silitră. El se mărginește cu Hotinul.

16. Hârlău, are un târg cu același nume. În satele Deleni și Maxut se fac pietre de moară, și sunt numeroase vii.

Botoșanii, se află în județul Hârlău; are produse bogate și de tot felul.

17. Cărligătura, are un singur târg: Târgul Frumos.

18. Iași. În acest județ e și capitala Iași. Se mărginește cu ținuturile Hotinului. Au tot felul de produse și mai ales vin și vii.

În total 18 județe și 5 ținuturi, adică total 23 ».

Publicațiile științifice ruse s'au preocupat mai demult de voevodatele Moldovei și Munteniei. Astfel, în curând după înființarea Academiei de Științe din Petersburg, acest înalt așezământ de cultură a început să publice, dela 1726, o revistă lunară: « Mesiașeslov », în care a apărut un articol « despre originea Moldavților, despre limba lor..., credința, moravuri și purtare ». ¹⁾ De asemenea cunoaștem dicționarele româno-slave, precum și exercițiile de traduceri în diverse limbi, printre care și cea « valahă » (pe la 1773-1789), de Irinei Falkovski. ²⁾ În volumul I al revistei « Arhiva Românească » (1841, ed. II, 1860, pag. 243-248), Mihail Kogălniceanu a publicat traducerea articolului dintr'un periodic rusesc, consacrat Moldovei, pe care-l reproducem pentru a ne da seama de cunoștințele vremii, când războiul împotriva Turcilor justifica interesul deosebit față de Moldova, deși scrierea nu era rodul unei călătorii, ci se datora consultării primei părți a operei lui Dimitrie Cantemir ³⁾: *Descrierea Moldovei*, cercetată — credem — în cea dintâi

¹⁾ *Schițe asupra istoriei Academiei de Științe*, redactate de V. Volghin: I. I. Liubimenko, S. A. Tokariov, I. U. Budovniț și V. V. Altman, *Științe istorice*. Moscova, 1945, p. 7.

²⁾ N. Petrov, *Descrierea colecțiilor de manuscrise din Kiev*, vol. III, p. 253.

³⁾ N. Iorga vorbește despre Cantemir printre călători străini (*Istoria Românilor prin călători*, vol. II, p. 125), ținând seamă că acest domn de scurtă durată (Noemvrie 1710—Iulie 1711), născut în 1673, a stat mai mult în Turcia, ca ostatec, și în Rusia, ca fugar, unde a și murit, în 1723. Cum este vorba despre o « scriere geografică », amintim că despre D. Cantemir geograf au scris: G. Vâlsan, în « Revista Științifică Adamachi », 1925, în « Lucrările Institutului Geografic al Universității din Cluj », 1926, vol. II, și în « Analele Academiei », s. III, t. VI, 1927, precum și P. P. Panaitescu, în « Analele Academiei », s. III, t. VIII, 1927—1928. p. 175. Alexandru Hâjdeu (1811—1872) a prezentat la 2 August 1869 Academiei Române (« Analele Academiei », tom. I, p. 203), printre primii, o comunicare despre manuscrisele lui N. Milescu, Dosoftei și D. Cantemir; el a cercetat mai de mult scrierile vechi istorice, de pildă *Sinopsisul* din Kiev, cunoscut și lui Cantemir (P. P. Panaitescu, *Istoria Slavilor în românește în sec. XVII*, « Revista Istorică Română », 1940, nr. 10, p. 103 și 109). Prin scrisoarea sa din 24 August 1837, Hâjdeu a comunicat Societății Arheolo-

ediție a acestei lucrări, apărută în 1769, în «Magazin für die Neue Historie und Geographie», (partea doua—în 1770), pe când traducerea germană a lui J. L. Redslob s'a imprimat în broșură, la Francfurt și Lipsca, în 1771, ¹⁾ iar în rusește opera a fost publicată mult mai târziu, în 1789, în traducerea lui Vasile Levșin. Cantemir, după cum se știe, a alcătuit această lucrare între anii 1715-1719, stând în Rusia; în prefața din prima ediție — a lui A. F. Büsching, G. F. Müller scria la Petersburg, în 1764, că cunoștea această operă de vreo 40 ani și că ar fi auzit, că scrierea originală a fost redactată de autor în limba moldovenească și că secretarul său, Ivan Iliinski (mort în 1737), ar fi tălmăcit-o în latinește.

Traducere dintr'o scriere geografică, tipărită în Rosiea la anul 1770, despre Moldova.

«Din istorie este lucru înștiințat, că în veacul al doilea după H. pe Moldova și pe Vlahia le-au făcut Dakia, cea veche, în care au trăit atuncea Gheții și Dakii, pe al căror craiu, anume Dekebal, l-au biruit împăratul Traian, și au desrădăcinat pe locuitorii de loc, și au adus de au așezat locuitorii Rîmleni, numind locurile acele Romana, de pe numele cetății Romii. Apoi la vremele cele mai de pe urmă, când au venit împărăția Romii la căderea cea desăvârșită, Hunii și Goții și Sarașinii (neamuri numite cu aceste numiri), adeseori făcând năvăliri, călcări și prăzi în țara aceea, au pustiit-o de tot, și pe Rîmleni locuitori i-au gonit în munți, din care munți, după ce au petrecut câteva sute de ani, apoi sub povățuirea lui Dragoș, feciorul lui Bogdan, ce au fost de neam mare la acel norod, ce se trăgea din neamul acela al Rîmlenilor, au îndrăsnit a ieși în țara lor cea strămoșească, și s'au așezat pe ale ei pustii locuri, ²⁾ alegându-și și domn povățuitoriu pe acel Dragoș. Acest domn când au ieșit din munți au întâmpinat o feară zimbru, sau bou sălbatec, pe care însuși l-au însăgetat cu săgeata din arcu, și la aceeași întâmplare un ogar ales, ce-l chiama Molda, s'au înecat în apa ce curgea pe aproape. Deci după acest nume numindu-se și apa Molda, pe urmă s'au numit și toată țara Moldova. Iar capul bourului, fiindcă l-au închipuit Dragoș în pavăza sa, s'au făcut și marca adecă pecetea țării,

gice Ruse despre două manuscrise: letopisețul Kievului și cel al lui Ioan Neculce (*Procesele-verbale ale ședințelor Comisiei Arheografice*, 1833—1840, Petersburg, 1885, p. p. 145—146).

¹⁾ «Magazin», part. III, p. 540—541. M. Romanescu, *Boierimea Moldovei la începutul veacului al XVIII-lea*, «Arhiva Genealogică Română», București, 1944, p. 73.

²⁾ Încă N. Bălcescu, în *Despre starea socială a muncitorilor plugari*, se ridică împotriva teoriei că Dragoș și Negru-Vodă au descălecat în locuri pustii.

cu acelui cap, închipuire după cum și acum este. Mai pe urmă Rușii și Leșii au numit această țară Volohă, iar pe locuitori Volohi. După aceea făcându-se despărțirea între Moldova și Valahia, au rămas deosebite până'n ziua de astăzi, și la stăpânire și la numire.

Iar hotarele Țării Moldovenești sunt aceste: către amiază zi apa Dunării i către răsărit marea Neagră și Bugeacul parte a Țării Tătărești, și cetatea Benderul, care au fost din început a Moldovii, iar către amiază noapte apa Nistrului, iar către apus Podolia, Țara Ungurească și a Vlahiei. Așa socotesc că toată Țara Moldovenească cuprinde împrejur 1659 verste rosienesti. În partea locurilor noastre nu cu lesnire se poate afla o țară ca aceasta care cu lărgimea sa ar putea întrece pe Moldova și să aibă atâtea râuri, și ezere mari și mici, munți, codri, păduri, câmpii, precum țara aceasta. Râurile Moldovii cele mai mari sunt aceste: Dunărea, Nistrul, Prutul, Siretul, Suceava, Moldova, Bârladul, Bistrița, Troțușul, Răutul, Botna; iar părâe mai mici sunt o multă mulțime, căci numai în Prut intră mai mult decât 20 părâe, din care unele pot să se numească și râuri. În Bârlad intră 17, în Siret 12. În numărul lacurilor celor mai mari se află Brateșul între Prut și între Siret lângă târgul Galații, ezerul Orheiului în lung de 40 verste, iar în larg de 15, ezerul dela Dorohoi, Colacinul lângă hotarul leșesc, lacul Ovidului lângă Cetatea albă (turcește Akkerman), unde Ovidie Rîmleanul făcătoriu de stihuri au fost surgunit, și acolo au și murit ¹⁾.

În zilele domnului Cantemir, adică la începutul acestui veac al 18, Moldova s'au împărțit în țara de jos și în țara de sus.

În țara de jos se număra 12 ținuturi, anume:

Ținutul Iașii, în mijlocul Moldovei, în care târgul Iașului, pe apa Bahluiului, cel mai mare oraș al Moldovei, unde este și scaunul domniei.

Ținutul Cărligătorei, întru care este oraș mic anume Târgul Frumos, ce hotărește cu ținutul Iașilor, despre mează noapte.

Ținutul Romanului, întru care este orașul Romanului și episcopia cu acest nume; puțin mai jos de târgul acesta se împreună apa Moldovei cu Siretul.

¹⁾ Numele orașului Ovidiopol și al lacului Ovidovo (chiar Davidovo) ar fi provenit dela castelul clădit de kniazul Vitovt al Lituaniei; A. Zașciuk, *Regiunea Basarabiei*, Petersburg, 1862, I, p. 7. Poetul Ovidiu a fost exilat la Tomis (portul Constanța); A. F. Weltman, *Locul de exil al lui Ovidiu Naso*, «Citirile Societății Ruse de istorie și antichități», Moscova, 1866, II, p. 1 și urm. Comp. și: Lînovski, *Mormântul lui Ovidiu*, «Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa», 1844, vol. I, p. 605, arătând izvorul erorii lui Cantemir (amintește pe Sarnicki, 1587, și pe Müller, 1585), reluată de scriitorul P. P. Svinin, care ar fi descoperit în 1816 mormântul lui Ovidiu la Cetatea-Albă (Belgorod-Akkerman). S. Gessen, *Pușkin în amintirile contemporanilor*, Leningrad, 1936, p. 213, 267 (amintirile lui I. Lîprandi).

Ținutul Vasluiului, în care este târgul Vasluiul, la gura pârâului Vasluiul, care cade în Bârlad.

Ținutul Tutovii, în care este târgul Bârlad pe pârâele Bârladul și Tutova.

Ținutul Tecuciul, în care este târgul Tecuciului pe apa Bârladul.

Ținutul Putnii, în care este târgul Focșanii pe pârâul Milcov, ce este hotar despărțitor între Moldova și Vlahia, și târgul Agiudul pe Siret.

Ținutul Covurluiului, numit de pe Canalul Covurluiului, care se întinde în lung 51 verste, întru care ținut este târgul Galații, vestit de neguțitorie, lângă apa Dunării, din care Moldovenii trimit multe feluri de mărfuri, de neguțitorie, prin Marea Neagră la Țarigrad și pe aiurea.

Ținutul Fălciul, în care este târg Fălciul pe apa Prutul, și târgul Hușii, unde este și episcopia Hușului.

Ținutul Lăpușnei, care despre amiază zi se hotărește cu ținutul Fălciul; la acest ținut este cetatea Benderul și două târguri, Lăpușna și Kișinăul.

Ținutul Orheiului, lângă apa Nistrului; întru acest ținut este târgul Orheiul pe apa Răutul.

Ținutul Sorocăi, iarăși pe apa Nistrului, în care este târgul Soroca, și cetatea veche cu același nume.

În țara de sus sunt 7 ținuturi, anume:

Ținutul Hotinul, lângă apa Nistrului, dela Soroca spre mează-noapte, și cam spre apus; acolo este și cetatea Hotinului.

Ținutul Dorohoiului, dela Hotin spre apus, are 2 târguri, Dorohoiul și Ștefănești.

Ținutul Hârlăului, are trei târguri, Hârlăul, Botoșenii, Cotnariul, de unde iese vin foarte bun.

Ținutul Cernăuțului în jos pe lângă hotarele țării Leșești, are târgul Cernăuții, la foarte frumos loc pe apa Prutului.

Ținutul Sucevii, pe Siret, despre apus, are târg și cetate veche Suceava, unde au fost din vechi scaunul domniei Moldovei, și l-au mutat Ștefan Voevod cel Mare în Iași ¹⁾. La acest ținut este și episcopia Rădăuțului.

Ținutul Neamțul, între apele Moldova și Bistrița, are două târguri Piatra și Neamțul, și cetatea anume Neamțul lângă târgul Neamțul pe apa Neamțului.

Ținutul Bacăul are târgul Bacăul, lângă apa Bistriții, târg Trotuș pe apa Trotuș, și târgul Ocni, unde sunt dealurile cu madem de sare.

Mai dedemult și Basarabia au fost de Țara Moldovenească ca a treia parte a acestei țări; aceasta are pământ neted fără dealuri și fără

¹⁾ Turcii siliră pe Alexandru Lăpușneanu să mute capitala la Iași.

păduri, și nu se află acolo râuri altele, decât râul Ialpuful ¹⁾, și apa Dunării, care curge pe hotarele ei. Basarabia se împarte în patru ținuturi.

Ținutul Bugeacului, în care locuiau Tătarii ce sunt din neamul Nohailor, care se numesc și Tătarii Cetății Albe. Bugeac s'a numit de pe starea locului, căci Bugeac va să zică unghiu ²⁾, și din întinderea locului acestui între Nistru și între Dunăre către Marea Neagră, se face ca un unghiu sau sin.

Ținutul Akkermanului, în care este cetatea Akkerman (cetatea Albă), pe marginea Mării Negre.

Ținutul Kiliei, pe marginile Dunării, în care este oraș bogat de neguțitorie, acum Kilia, lângă gura Dunării, ce dă în marea despre amează noapte ³⁾.

Ținutul Smilului ⁴⁾, iar pe marginile Dunării, în care este cetatea Smil, și cetățuia Cartal, în gura apei Ialpuf, ce-i zic și apa care cade în Dunăre, și Saccea ⁵⁾ de ceea parte de Dunăre în preajma Cartalului, și cetatea Renii lângă Dunăre, nu departe de gura apei Prutului.

În scrierea Țării Moldovenesti încă se mai cade a însemna și pentru șanțul cel minunat al împăratului Traian, care și până acum se numește pe numele lui (Troianul) ⁶⁾. Acest lucru minunat l-au făcut mai înainte de 1500 pentru apărarea țărilor Rîmlenești, de năvălirile protivnicilor; iar adâncimea aceluia șanț, încă și până acum în multe locuri este de 12 arșine, și se începe dela Petrovardin în Țara Ungurească, și merge prin Vlahia și prin Moldova, taie apa Prutului lângă satul Troianul și Botna, lângă orașul Caut ⁷⁾, și trecând prin Țara Tătărească se sfârșește la apa Donului ⁸⁾.

¹⁾ Ialpugul.

²⁾ Slavonescul «Ugol»; de aici — Uglicii.

³⁾ Din acea perioadă datează scrierile: *Reise von St.-Petersburg nach der Moldau und zurück über Kiew und Moskau* (28 Februarie 1770—16 Februarie 1772) (com. de I. Chițimia, la Biblioteca Academiei Române, nr. 3373); *Mémoires sur les Turcs et Tatars* (Amsterdam, 1785), de baron de Tott (1767); *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova* (Lipsca, 1773), de N. E. Kleemann; *Reisen nach Petersburg* (Pesta, 1788), de Jenne; doctorul J. J. Lerche, consilier colegial rus, a scris: *Lebens- und Reise Geschichte*, Halle, 1791.

⁴⁾ Ismailului.

⁵⁾ Isaccea.

⁶⁾ Nu este decât o eroare latinizantă a lui Cantemir. Încă scriitorii A. F. Weltman, în *Schișa istoriei antice a Basarabiei* (Moscova, 1828, p. 16 și urm.), a desmințit această părere. Găsim un «troian» și în județul Hotin, în apropierea gării Criva — spre Stănilești și Perebiicovții pe Nistru, dar și în regiunea Kievului. «Troian» n'are nimic comun cu împăratul Traian; în Moldova, acest cuvânt înseamnă astăzi: o grămadă mare de omăt, și pare a fi de origine slavă, — ne comunică filologul G. Pascu. N. S. Derjavin, «Troian», p. 8 și urm.

⁷⁾ Causani.

⁸⁾ La Cantemir: fluviul Tanais.

Relațiile româno-ruse continuă; chiar și Românii din Transilvania mențin legăturile cu imperiul Rusesc ¹⁾, o dovadă a lor fiind inscripția de pe vechea biserică din Brașov, amintind dărnicia împărătesei Elisaveta a Rusiei, care a reclădit în 1751 acest lăcaș ²⁾. În anii 1726, 1727 și 1734, la Râmnicul-Vâlcea s'au tipărit traduceri scierii căr-turarului rus Feofan Prokopovici: *Intâia învățătură adolescenților*. Mitropolitul Rafail al Kievului a adresat, în 1745, o scrisoare mitropoli-tului Moldovei ³⁾. Politica ocrotirii pravoslavnicilor persecutați și mai nemilos, drept răzbunare, de Turci, legitima intervenția Rușilor, chiar în privința Românilor din Transilvania ⁴⁾. Frământările politice continuă printre Sârbi și Bulgari, iar maiorul Carazin, urmaș al unui Caragea din refugiații lui Cantemir, pregătea terenul răscoale în principate, folosindu-se de prietenia familiei Cantacuzino ⁵⁾.

Un crâncen război izbucni în 1768, provocat de intrigile diplomației austriace și franceze ⁶⁾. Primul comandant rus a fost A. M. Golîțin (1718—1783), discipolul lui Eugen de Savoia. Cedând insistențelor Moldovenilor, el s'a grăbit să vină în țară, dar succesele marelui său predecesor nu l-au încununit în luptă. O epocă glorioasă a fost inau-

¹⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 147 și urm.; S. Dragomir *Relațiile bisericești ale Românilor din Ardeal cu Rusia în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1914, și *La politique religieuse des Habsbourg et les interventions russes au XVIII-e siècle*, « Balcania », 1944, p. 152 și urm.

²⁾ A. Iațimirski, *Binefacerile domnitorilor ruși*, p. 9.

³⁾ Revista « Viitorul », Iași, 1907, nr. 16—17, p. 8.

⁴⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 154.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 155 și urm.; pentru rolul Cantacuzinilor în prima jumătate a secolului XVIII, comp. V. Mihordea, *Les frères Cantacuzène et le projet de révolte des chrétiens des Balkans*, « Balcania », 1943, p. 129 și urm.

⁶⁾ *Istoria diplomației*, redactată de V. Potiomkin, Moscova, 1941, vol. I, p. 288.

gurată de mareșalul Rumianțev (1725—1796)¹⁾. Primele victorii ale Rușilor au adus, la Petersburg, o delegație a locuitorilor Moldovei, alcătuită din episcopul Inochentie al Hușilor, logofătul Ioniță Palladi, spătarul Ienache Millo și egumenii Varfolomei²⁾ din Solca și Venedict din Moldavița, reprezentând pe cei care năzuiau eliberarea țării lor³⁾. Trupele rusești au ajuns în capitala Munteniei, înaintând cu ajutorul localnicilor, Ilie Moldovanul, egumenul Damaschin

¹⁾ S. Sozonovski (Moscova, 1803); F. Artzt (Dorpat, 1818); « Vechimea Rusă », 1873, vol. VII; « Arhiva Rusă », 1865, 1876, vol. XV, 1879, vol. III; « Vestitorul Istoric », 1895; D. Maslovski, « Vechimea Kievului », 1895; vol. 48; A. Lazarevski, « Vechimea Kievului », 1896, vol. 55; corespondența cu Panin, « Arhiva Rusă », 1882, vol. III; P. Sakovici, « Convorbirea Rusă », 1858, nr. 2—4 ș. a.; A. N. Petrov, *Războiul Rusiei cu Turcia și confederații poloni*, Petersburg, 1866—1874; *Cuvântul arhimandritului Constantin Borhovski, despre cucerirea Principatului Moldovenesc* (1769), « Veștile Secției limbii și literaturii a Academiei », vol. XIII, cart. 2; P. Caussin de Perceval (Paris, 1882); baron de Damseaux, voluntar în armata rusă (Londra, 1774); G. de Kéralio (Petersburg, 1773, Paris, 1777); memoriile contelui de Ferrière-Sauveboeuf; Bawr, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un prospectus d'un atlas géographique et militaire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane* (Frankfurt și Lipsca, 1778, Amsterdam și Neuchatel, 1781, 1782—1789, Paris 1790); M. de Warnery (Breslau, 1771); I. Burscheid (Lipsca, 1778); M. Falckenskiold (Paris, 1826); Klapka (Geneva, 1855); C. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II d'après les rapports des ambassadeurs français de St.-Petersbourg* (1762—1774) (Paris, 1928). Documente, în « Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa », 1883, vol. XIII, p. 117 și urm., « Arhiva Românească » (1841, ed. II, 1860), « Uricariul » (1875, vol. VI, pp. 350—433), precum și cele publicate de C. Erbiceanu, Hurmuzaki, D. Sturdza, N. Iorga, ș. a.; G. Bezviconi, *Din vremea lui Al. Sturdza*, « Din trecutul nostru », 1936, nr. 36—39, p. 26 și urm.

²⁾ Varfolomei Măzăreanu, născut pe la 1720, a studiat la Academia din Kiev; arhimandrit la mănăstirea Putna în 1757, el a fost trimes de mitropolitul Iacov la Kiev, împreună cu colegii săi, Calistru și Mihail. V. A. Urechia, în comunicarea sa din 4 Noemvrie 1888, ținută la Academia Română, spune că acest minunat cunoscător al scrisului slavon, era un « apostol înfocat al politicii muscalicești în Moldova între anii 1760—1780 ». Insemnările sale istorice din condicile mănăstirești le-a publicat S. Marian, iar descrierea călătoriei la Petersburg, în 1770, — M. Kogălniceanu (« Arhiva Românească », 1841). Delegații au vizitat Dimitrovca — moșia lui Matei D. Cantemir, iar la Petersburg l-au întâlnit pe domnitorul fugar, Ghica. D. Dan, *Varfolomei Măzăreanu*, « Analele Academiei », Secț. Lit., XXXIII, p. 296. Pentru aceeași epocă amintim: N. Iorga, *Călătoria în Rusia a preotului băndărean Mihail Popovici* (1770—1771), Arad, 1901; despre Popovici, comp.: N. Gheorghiu, *M. Popovici la Muntele Atos și locurile sfinte în 1766*, « Cercetări literare », 1934, vol. I, p. 118.

³⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 160.

al Argeșului și Pârnu Cantacuzino ¹⁾. Încă din Noemvrie, o delegație munteană porni și ea spre capitala nordică, condusă fiind de mitropolitul Grigorie, Nicolae Brâncoveanu și Mihail Cantacuzino ²⁾. Delegațiile l-au vizitat pe Rumianțev, apoi, în Martie 1770, s'au prezentat la Petersburg; Palladi a murit în timpul călătoriei. La 28 Martie, fruntașii moldoveni au fost primiți în audiență de împărăteasă, urmând apoi recepții și vizite oficiale.

În Muntenia luptele se desfășurau în același ritm; la București, guvernul era condus de Mihail Cantacuzino. La 17 Mai 1770, solul francez Saint-Priest scria ducelui de Choiseul, că « Rusia nu voiește să păstreze pentru ea nici Valahia, nici Moldova », iar reprezentantul regelui Prusiei semnala, că împărăteasa Rusiei nu intenționa să transforme principatele într-o provincie rusească, ele trebuind să alcătuiască un stat tampon ³⁾. Succesele amiralului Spiridov, care a cucerit arhipelagul Grecesc, strălucitele victorii ale lui Rumianțev, la Larga și Cahul (1770), victoria navală dela Cerna ⁴⁾, chiar în primii ani de război, nu corespundeau totuși în totul nevoilor campaniei, încât la 17 Ianuarie 1774 împărăteasa cerea înaintarea oștirilor peste Dunăre. Armele siliară pe Turci să ceară pacea, care s'a și încheiat în Iulie a aceluiași an, prin tratatul dela Kuciuk-Kainargi ⁵⁾, proclamând independența Crimeii și acordând ambasadorilor ruși la Poartă dreptul de a vorbi în favoarea Principatelor Dunărene și a creștinilor din Turcia. Nemulțumită, că nu poate profita de Oltenia, ca în trecut, trei luni mai târziu Austria, drept recompensă, a ocupat Nordul Moldovei, alcătuiind așa zisă Bucovina ⁶⁾, motivând acțiunea sa printr-o necesitate de rectificare a graniței din Sudul Galiei. Intrigile Prusiei opriră pe Rumianțev să înainteze, și el propunea să retragă cu totul armata rusă, ca Turcii, în luptă cu Austriacii, să decidă soarta acestui pământ. Evenimentele politice ce-au urmat să le studiem din interesanta corespondență a Ecaterinei a II-a cu Iosif al II-lea, împăratul Germaniei ⁷⁾.

¹⁾ *Documente Hurmuzaki*, vol. I, supl. I, p. 806.

²⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, pp. 161—162.

³⁾ *Ibidem*, p. 173, comp. și C. Calmuschi, *op. cit.*, pp. 44—47, 54, 78 ș. a. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 302.

⁴⁾ Conte Pasch di Krinen, *Breve descrizione dell'arcipelago e particolarmente delle diciotto isole sottomesse l'anno 1771 al dominio Russo*, Livorno, 1773; E. Tarle, *Bătălia dela Cerna și prima expediție rusească în Arhipelag*, Moscova, 1945, din volumul *Politica externă a Ecaterinei II*.

⁵⁾ În Iulie 1878, la Congresul dela Berlin, delegații României au declarat, că Românii « venerază în Ecaterina cea Mare și în Nicolae I, pe generoșii autori ai tratatelor dela Kuciuk-Kainargi și dela Adrianopol ».

⁶⁾ Nume slav — « pădure de fag », amintit din veacul al XIV-lea. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, p. 175.

⁷⁾ « Arhiva Rusă », 1880; A. von Arneth, *Joseph II und Katherina von Russland*, Viena, 1869.

Pacea din 1774 a pus problema unor emigrări masive ale Românilor în Rusia, pentru a-i feri de răzbunarea Turcilor ¹⁾. În *Genealogia Cantacuzinilor* a lui Mihail Cantacuzino ²⁾ găsim un bogat material despre întâmplările vremii, care l-au silit să caute refugiu în Rusia ³⁾.

Printre participanții acestui război împotriva Turcilor, ca și al celui următor, aflăm pe generalul Nicolae Vasilievici Repnin (1734—1801) ⁴⁾, viitor mareșal și general-guvernator. În 1775, el a fost trimis în calitate de ambasador la Constantinopol, însoțit de Bulgakov ⁵⁾, viitor plenipotențiar la Constantinopol. Reproducem aici câteva documente cu privire la trecerea ambasadorului prin Moldova și Muntenia, publicate de Vladimir Ghica ⁶⁾.

«Augustisimă, prea-puternică, prea-înaltă maiestate, împărăteasă și singură stăpânitoare a întregului Imperiu Rusesc! Prea milostivă împărăteasă! Am primit patru obligațiuni originale dela feldmareșalul contele Petru Alexandrovici Rumianțev împreună cu garanța gospodarului moldovean Ghica ⁷⁾, care se urcă laolaltă la suma de 34.529 ruble, 60 cop. Alătur copiile acestor obligațiuni. Fiind aproape termenul celor două dintâi, am trimis pentru aceasta un curier la Iași, cu o scrisoare corespunzătoare la gospodarul moldovean: cuprinsul acelei scrisori îl va cunoaște maiestatea voastră din copia alăturată. Aud dela toți că Moldovenii nu sunt îndestulați cu cârmuirea gospodarului Ghica și că își propun să-mi dea plânsuri scrise cu ocazia trecerii mele prin Iași. Dacă se bazează aceasta pe adevăr, îmi face, prea-milostivă împărăteasă, grijă, căci gospodarul Ghica a fost ridicat la această treaptă prin protecția și voia maiestății voastre imperiale, și, pe de altă parte, dacă s'ar refuza națiunii moldovene egida maiestății voastre imperiale, ar însemna să-i vatăm pe Moldoveni. În sfârșit, mă tem

¹⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 176 și urm.

²⁾ Publicată de N. Iorga, la București, în 1902.

³⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 189.

⁴⁾ «Sbornikul Societății Istorice Ruse», vol. V; «Vechimea Rusă», 1884; corespondența în «Arhiva Rusă», 1865, 1869, 1874 și mai târziu.

⁵⁾ Iakov Ivanovici Bulgakov (1743—1809), plenipotențiar la Constantinopol (1781—1789); «Telegraful Moscovei», 1831, și «Buletinul Moscovei», 1855; corespondența sa cu fratele, C. I. Bulgakov, directorul poștelor din Moscova, căsătorit cu fata vistierului muntean Varlaam, în «Arhiva Rusă», 1900—1901.

⁶⁾ «Revista Istorică», 1928, nr. 1—3, pp. 54—64, comp. *Solia rusească la Constantinopol în 1776* (Petersburg, 1777); vezi și: «Revue historique du Sud-Est Européen», 1928, nr. 1—3.

⁷⁾ Grigore Alexandru Ghica (1774—1777), ucis de Turci. Comp. și: S. Zotta, *O gazetă din Riga despre uciderea lui Grigore-Vodă Ghica*, «Revista Istorică», 1928, nr. 1—3, p. 44, și L. Baidaf, *ibidem*, 1928, nr. 4—6, p. 97 și urm.

că ar fi neplăcut pentru Poartă să afle că supușii ei se adresează public cu declarații scrise la prea-înalta ocrotire a maiestății voastre. Și cred că nu pot să primesc astfel de plângere decât numai în cazul dacă ei ar cere prin protecția maiestății voastre egida Porții. Pentru precauție rog să binevoiți a-mi comunica augusta voastră deciziune referitor la toate acestea. Al maiestății voastre imperiale credincios supus prinț Nicolae Repnin. Kiev, 22 Mai 1775.

Rescript către generalul prinț Repnin. Dat în Moscova, la 15 Iunie 1775. În cazul dacă, trecând prin Moldova, aflați că Moldovenii s'ar pregăti să vă înainteze o plânsoare în contra gospodarului lor Ghica, dorim să cumpăniți împrejurările diferite ce s'ar ivi, dvs. de altfel destul de cunoscute, și să vă dați toată osteneala necesară pentru a opri și preveni astfel de lucruri, dându-le să înțeleagă la timp și fără niciun înconjur că această plângere nu o veți primi, ca nu cumva prin aceasta să se întărească asupra celor ce se plânge Poarta Otomană, dar cu toate acestea, vă veți da toată silința să mijlociți ca toate plângerile (chiar și cele ce le-ați cunoaște pe cale particulară, dacă ar fi verosimile) să le aduceți la cunoștința forurilor cuvenite, ca să fie satisfăcute prin gospodar. Ca ambasador, aveți poruncă din partea noastră ca, în conformitate cu tratatul de pace, numai în acele cazuri să interveniți pe lângă Poartă, în favorul locuitorilor din principatele Moldovei și Valahiei, când acestea ar cere sprijinul nostru în caz de nevoie. Spunând aceasta Moldovenilor, și liniștindu-i cu speranța unei îndreptări din partea gospodarului, în același timp veți observa starea lucrului, îl veți face atent pe gospodar, în chip prietenos și cuviincios, că noi, câștigându-i pe viață vrednicia de gospodar peste Moldova, nu am putut avea de gând să aducem prin aceasta întreagă provincia și întreg poporul într-o situație nenorocită, și că el cunoaște destul și prea destul încotro tind intențiile noastre, și de aceea nu poate spera la grația și sprijinul nostru, dacă stăpânirea lui nu e spre binele principatului încredințat lui, ci spre apăsarea și tratarea neomenoasă a acestuia. Luându-ne noi, în baza tratatului, după cum știe el, sarcina de a apăra pe locuitorii principatelor Moldova și Valahia, față de Poarta Otomană, de dragul pasiunilor lui nu putem și nu vrem să neglijem această datorie luată de bună voie. După considerarea tuturor acestora, îl veți sfătui, ca în propriul lui interes, pentru înconjurarea pericolelor și pentru a nu-și pierde tronul, schimbându-și felul de a lucra, să înlăture cât se poate mai în grabă cauzele unor plângeri întemeiate, și, contribuind la liniștea supușilor lui, să nu încetați a-i arăta la toate ocaziile afecțiunea și ocrotirea noastră imperială. V'am autorizat să-i dați această nădejde.

Originalul e iscălit de împărăteasa Ecaterina.

Augustisimă, prea-puternică, prea-înaltă maiestate împărătească și singură stăpânitoare a întregului Imperiu Rusesc! Prea milostivă împărătească! Și mai înainte am anunțat primirea asigurațiilor de bani dela feldmareșalul contele Petru Alexandrovici Rumianțev-Zadunaiski, pentru care a garantat principele Ghica, gospodarul moldovean, și acum raportează către maiestatea voastră, că am primit banii pentru cele două dintâi: 28,774 lei, 6.557 ducăți, 907 lei și 80 aspri, cum se dă aici pentru fiecare ducat: 4 lei și 10 parale. Asigurațiile originale, cele două, le-am dat înapoi, iar copiile le alătur, așteptând ordinul maiestății voastre referitor la locul unde să depun acești bani, la un loc cu suma ce o are consilierul efectiv de stat Peterson, ori cu suma de bani ce e la mine extraordinar, ori în alt loc. Cealaltă sumă, tot așa de mare, pentru celelalte două asigurații, ce am să o primesc în Constantinopol la 13 și 19 Decembrie, mi-a promis să mi-o câștige pentru acest termen principele Ghica. Al maiestății sale imperiale supus credincios prinț Nicolae Repnin. Iași, 28 Iulie 1775.

Jurnalul de călătorie prin Moldova al prințului Nicolae Vasilevici Repnin, ambasador extraordinar și plenipotențiar al maiestății sale împărătești.

Iulie 3. Dimineața a fost trimes mareșalul ambasadei cu daruri la pașa din Hotin, care a împărțit numaidecât 200 de ducăți pe loc la suita pașei, cu ceremonia schimbului, iar 100 de ducăți i-a împărțit între suitele amânduror comisarilor. Dela pașă au venit la sol kehaia-bei și divan-efendi. Cel din urmă a trimes daruri.

După amiază a vizitat pe ambasador pașa din Hotin. În aceeași zi s'a dus la pașă unul din secretarii ambasadei, ca să-i prezinte pe locotenentul de infanterie din regimentul Permi, Malinkov, care a fost lăsat pe țărmul polon, în satul Braga, fiind ocupat cu expedierea curierului și corespondenței ambasadorului, și totodată să-l roage ca, în cazul când ar avea Malinkov vreo nevoie, să-l apere și să-i dea sprijinul necesar. Către seară a fost trimisă din partea pașii din Hotin o cină la fel cu cea din ziua întâiu.

Prințul a fost ocupat toată ziua cu trimiterea aghiotantului Gudovici, din statul-major al generalului-feldmareșal contele Rumianțev, în calitate de curier la Moscova; acesta a și plecat seara. În aceeași zi a trimes prințul pașii din Hotin o cină cu un serviciu bogat. Medelnicerul și servitorii ambasadei, care le-au dus acestea, erau îmbrăcați în livrei de paradă.

A fost trimes curier la Constantinopol, cu scrisori către consilierul Peterson, sergentul regimentului de infanterie Nizovski, Ivan Petrov, care a fost scăpat din prinoare. De asemenea a fost trimes un curier

la Varșovia, la baronul Stackelberg ¹⁾, căruia s'au înmănat circularele către toți miniștrii noștri acreditați la curțile străine. Către seară i s'a trimes din nou pașii din Hotin o cină cu același ceremonial. Astăzi a declarat prințul amânduror comisarilor, că are de gând să părăsească poimăine Hotinul spre călătorie; de aceea, în ziua următoare, la 7 Iulie a trimes pașa din Hotin pe kehaia-bei și pe divan-efendi ca să-i ureze ambasadorului călătorie fericită. De asemenea a trimes și prințul pe mareșalul ambasadei cu salutări de plecare. În aceeași zi s'a dat general-maiorului, cavaler Igelström, o scrisoare către contele Nikita Ivanovici Panin ²⁾, ca să i-o trimeată la Moscova prin curier. Dela interpretul ambasadorului turc numit Caragea s'a primit o scrisoare cu un cadou, pentru care i s'a trimes câteva blăni. Către seară s'a dat poruncă la toată suita să se pregătească de plecare pentru ziua de mâine.

Conform ordinului de ieri s'au adunat astăzi la ora stabilită, în locuința prințului, suita sa, cum și suitele celor doi comisari ai săi. Înainte de plecare a mai venit la prinț divan-efendi, ca să-i dorească o călătorie fericită în numele pașii din Hotin, cum și în numele său. Cu această ocazie, pentru ținuta lui, precum și pentru ostenele încercate de el cu stabilirea ceremonialului la schimbarea darurilor, i s'a dat un ceas de aur. După aceasta, prințul la amiazi încălecă și începu călătoria, în tovărășia suitei sale, cum și a celei turcești, care urmă în ordinea următoare: ceaușii și escorta turcească; trâmbițașii chiurasierilor, maestrul grajdurilor, prințul Cherkliseev, cavalerii ambasadei călări, doi comisari turci fără suită, ambasadorul având pe lângă el patru curieri, iar după el cei doi secretari ai ambasadei, aghiotanții, pajii, a doua jumătate a escortei chiurasierilor cu steagul, kehaielele comisarilor cu muzica lor, echipajele ambasadei. La ieșirea din oraș au bubuit douăzeci și cinci de tunuri. În tot decursul petrecerii în Hotin l-au vizitat pe prinț în fiecare zi, atât cei doi comisari care i-au fost puși la dispoziție, cât și toți demnitarii din suita pașii. După o cale de cinci ceasuri dela Hotin, am ajuns la satul Larga, unde am și poposit.

După un drum de cinci ceasuri, am stat peste noapte la Corchinești. Pe drumul dintre Corchinești și Costești ni-a ieșit în cale căpitanul regimentului de infanterie Sevski, Ioanovici, care a fost trimes curier la Constantinopol către consilierul cavaler Peterson. La două după prânz a sosit ambasadorul la Costești, unde l-a întâmpinat la cort un corp de cântăreți moldoveni, trimiși din partea gospodarului Ghica. Până a nu se însera, a sosit din Kiev sergentul de cavalerie al comandamentului de acolo, aducând scrisori din Moscova. În această zi am făcut o cale de patru ceasuri.

¹⁾ 1736—1800, ambasadorul rus la Varșovia până la 1790.

²⁾ 1718—1783, îndrumătorul diplomației ruse.

A fost o zi de odihnă. Pela orele 11 au venit la cort trei boieri moldoveni trimiși din partea gospodarului Ghica, pentru a însoți pe prinț până la Iași. Ei au adus în numele principelui lor diferite fructe, și-au fost invitați la dejun.

La 12, orele 6 dimineața, ambasadorul, împreună cu suita sa și cu cei trei boieri moldoveni, părăsi târgușorul Costești, și după o călătorie de două ceasuri poposi în târgușorul Ștefănești, unde a fost așteptat de ispravnicul județului. După prânz s'a prezentat în lagărul nostru al treilea vistier Migor, care a fost trimes de principele Ghica cu patru cai pentru soția ambasadorului și pentru prințese.

La 13, ambasadorul părăsi târgușorul Ștefănești, și după o cale de cinci ceasuri a ajuns la Tabăra, unde a fost primit de ispravnicul de Iași și câțiva arnăuți.

La 15, părăsind Tabăra, după un drum de trei ceasuri, am ajuns la Trifești, unde făcându-ne lagărul, am poposit peste noapte.

16. După o cale de trei ceasuri, ne-am oprit în apropiere de Sculeni. Imediat ce a sosit ambasadorul în acest târg, au venit fratele și cumnatul gospodarului; aceștia au fost trimiși de gospodar ca să felicite pe prinț pentru fericita apropiere de Iași, și pentru ca să exprime mulțămirea gospodarului, că are să se întâlnească în curând cu ambasadorul. Cu acest prilej s'a prezentat prințului o scrisoare cu un cuprins corespunzător și diferite fructe. Drept răspuns, a fost trimes la gospodar secretarul limbilor orientale, Panaiodor, căruia i s'a dat o recomandare și un răspuns. După amiază a venit în lagăr nepotul gospodarului, prințul Mavrocordat, împreună cu soția sa. Către seară a venit hatmanul Moldovei cu vreo 150 soldați, destinați să escorteze pe ambasador la Iași. Prințul Mavrocordat, împreună cu soția sa și cu hatmanul au fost invitați la cină.

La 17, părăsi ambasadorul lagărul, mergându-i înainte hatmanul cu ostașii lui. La cinci verste dela Iași a dat prințul de miliția moldovenească, așezată în două rânduri, care era postată la două corturi puse față în față, cel de-a-dreapta fiind pentru ambasador, iar celălalt pentru soția lui. Indată ce a ajuns în apropiere, și până ce nu s'a dat încă jos de pe cal, au venit curtenii gospodarului, dintre care doi aveau în mâini cădelnițe, cu care mergeau pe la ușile trăsurii în care era soția ambasadorului și prințesele. După ce a ajuns ambasadorul la cort, a fost primit de gospodar în persoană și de copiii acestuia, iar gospodarul l-a condus la cort. Erau două mese într'însul, s'au servit licheururi și mâncări rare: o masă era în mijloc pentru ambasador, iar a doua la o parte pentru cei doi comisari ai săi. După ce au sosit la cort, a luat prințul loc la masa pregătită pentru dânsul, având lângă dânsul pe gospodar, și mai departe un grup din suita sa, iar comisarii lui au luat loc la masa pregătită pentru ei, și s'au recreat puțin. Când s'a sculat ambasadorul ca să-și continue drumul, i-a dăruit gospodarul

un cal complet echipat, pe care l-a și primit ambasadorul, și printr'o atenție delicată a promis că la intrarea în oraș nu va lipsi să călărească pe acesta. După aceasta a rugat gospodarul pe prinț să-i dea voie de a sosi el mai curând în Iași, spre a putea pregăti toate cele necesare pentru primirea ambasadorului în casa ce i s'a destinat. Prințul se învoi la aceasta și, după ce se urcă pe cal, plecă gospodarul, lăsând la ambasador pe cei doi copii ai săi și câțiva boieri. Soția ambasadorului a fost așteptată de către soția gospodarului moldovean și de doamnele cele mai distinse ale acesteia sub un cort special, unde a și fost ospătată. Intrarea ambasadorului în Iași s'a aranjat în modul următor: hatmanul Moldovei cu întreaga suită a lui și cu drapelele, suitele celor doi mehmendari, trâmbițașii chiurasierilor și sunătorii din chimvale, maiorul Tretonin cu jumătate din escorta chiurasierilor, boierii moldoveni, maestrul grajdurilor, prințul Cherkliseev, cavalerii ambasadei, mareșalul ambasadei, de o parte cei doi copii ai gospodarului moldovean, secretarul limbilor orientale Panaiodor și tălmăciul Hangerli, aghiotanții, husarii călări, pe cai din herghelii, trăsurile. A doua jumătate a escortei sub comanda cornetului Litchen, muzica turcească și kehaiele comisarilor. În această ordine am ajuns în Iași între sunetele clopotelor dela toate bisericile. De-a-lungul străzii, unde era cvartirul ambasadei, erau postați militari moldoveni, de amândouă părțile, care au salutat cu prezentarea drapelului și a armelor. Când a sosit ambasadorul în curte, și se dădea jos de pe cal, s'a tras de trei ori cu puști de calibru mic, și au bubuit tunurile care au fost la îndemână. La scara de afară era gospodarul în persoană, cu curtenii lui, și l-a condus pe ambasador în apartamentele acestuia; asemenea a fost primită soția ambasadorului de soția gospodarului și de boieroaicele ei. Intrând în locuință, prințul și cu familia lui au fost tratați cu băuturi reci. Apoi s'au dus la masa pregătită la gospodar. La masă au fost de față din partea gospodarului: el însuși, principesa, copiii, unii din cei mai însemnați boieri cu soțiile lor. Ceilalți curteni au stat după scaunele ambasadorului și soției lui. La masă a cântat muzica moldovenească; după masă, conform obiceiului moldovenesc, au jucat, iar ambasadorul a jucat cărți cu gospodarul. În sfârșit, la ora 6 și-au luat rămas-bun gospodarul și întreaga lui familie dela ambasador, și s'au dus. Prințul a intrat în Iași la ora 1 după prânz, după o călătorie de trei ceasuri, respectiv 15 verste.

Iulie în 18. De dimineață a fost trimes cu daruri la gospodar și la soția lui unul din secretarii ambasadei. După ce s'a întors acesta, a vizitat ambasadorul personal pe gospodar, iar soția ambasadorului a făcut în persoană o vizită soției gospodarului. La prinț a fost o masă cu 90 de tacâmuri, la care au fost invitați gospodarul cu soția sa, și cei mai distinși locuitori de ambele sexe din Iași. În timpul mâncării a cântat capela ambasadei. După masă au jucat conform obiceiului

moldovenesc, iar prințul a jucat cărți cu gospodarul. Prințul s'a ocupat cu expedierea curierilor: unul cu depeșe la Moscova la curte, iar altul cu scrisori către consilierul Peterson la Constantinopol; amândoi au plecat noaptea, fiecare în direcția corespunzătoare.

Către seară a fost vizitat prințul de cel dintâi comisar Cara-Ahmet-Pașa. La invitația gospodarului a mers ambasadorul la vânat, la un loc departe de 10 verste dela Iași, unde a rămas până seara la 6; aici i s'a oferit dejunul. Astăzi au fugit husarii împărțiți la ambasadă, ceea ce s'a adus la cunoștința gospodarului, care a dat numaidecât poruncă la toți șefii județelor ca să-și pună toată osteneala pentru a-i prinde pe acești dezertori și a-i preda trupei lor. De dimineață al doilea comisar kapigi-bașa a vizitat pe ambasador. Către seară i s'a trimes mareșalul gospodarului, pentru a-l vizita la prânzul de mâine, la care a fost invitată toată suita ambasadei. Soția ambasadorului și prințesele au fost invitate personal de către soția gospodarului, care a venit cu fetele sale.

Ambasadorul și soția lui cu fetele lor și cu o parte din suită au fost ospătați la prânz de gospodar: erau, din partea gospodarului, el însuși cu familia și câteva doamne de curte. Înainte de masă a venit cu scrisori dela Moscova curierul, prințul Uhtomski, sergent de gardă.

Astăzi a murit de fierbințeli mari Maxim Dolgopolov, șelarul regimentului de carabinieri din Tobolsk.

După prânz a mers ambasadorul la vânat cu gospodarul și cu cei doi comisari ai săi.

La invitarea gospodarului a primit ambasadorul să meargă după prânz, la ora 5, împreună cu familia sa și cu o parte din suită, la un deal departe la două verste de Iași, cu numele Galata, unde au fost pregătite corturi pentru primirea lui. Indată după sosire, au început la poalele dealului diferite jocuri cu cai după obiceiul turcesc și moldovenesc. Într'aceea s'au adus cafele, bonboane și diferite băuturi reci. În spre amurg s'a servit masa, la care au fost ospătați toți cei de față. După mâncare și-au petrecut copiii gospodarului și curtenii lui cu jocuri naționale. În sfârșit s'a făcut la picioarele dealului un mic foc de artificiu. După aceasta, urcă pe cal prințul și plecă la locuința lui, unde a fost condus personal de gospodar.

De dimineață îl vizită pe prinț comisarul cel dintâi Cara-Ahmet-Pașa. Apoi au venit la ambasador demnitarii bisericești și civili, și au predat un memoriu, a cărui copie el a trimes-o cu o scrisoare, din 28 curent, contelui Nikita Ivanovici Panin.

Mitropolitul din Iași l-a vizitat pe ambasador și a cerut, cu acest prilej, în numele întregului cler moldovean, ocrotirea prea-înaltă a maiestății sale imperiale. După prânz a fost trimes cu depeșe la Kiev, la curte, Seleznev, sergentul regimentului de cavalerie din Kiev. După aceasta s'a dat poruncă hatmanului moldovean, suitei acestuia și

celor doi boieri, care au avut ordin să-l însoțească până la Focșani.

Serenisimă, prea-înaltă, prea-puternică maiestate, împărăteasă și singură stăpânitoare a întregului Imperiu Rusesc! Prea-milostivă împărăteasă! Pășind în Valahia, vă trimet cu toată supunerea jurnalul despre călătoria mea, dela sosirea mea la Iași până la trecerea graniței de aici. Chiar în Focșani nu m'am oprit, căci în acest timp sunt acolo multe îmbolnăviri de febră, ci mi-am stabilit lagărul nu departe de acolo, la un sat cu numele Vârteșcoiu; însă, cu toate măsurile de precauție, se înmulțesc și la mine îmbolnăvirile, căci am acum aproape la o sută de oameni care sufăr de febra cea chinuitoare. Primind dela principele Ghica, gospodarul Moldovei, copia convenției încheiate între Poartă și curtea din Viena cu prilejul cedării din partea Porții la Austria a ținuturilor din Moldova și Valahia, o alătur împreună cu traducerea și o hartă referitor la aceasta. Principele Ghica și pașa din Hotin sunt numiți din partea Porții să termine definitiv această afacere și să stabilească granițele nouă între aceste două împărății. Al maiestății voastre imperiale credincios supus: prinț Nicolae Repnin. Dat la 11 August 1775, din lagărul dela Vârteșcoiu, aproape de Focșani ».

1791—1794

I. CH. STRUVE

Turcia n'a respectat condițiile tratatului dela Kuciuk-Kainargi, completat prin convenția din Aprilie 1775 în privința Kinburnului și tratatul-anexă din Martie 1779, încheiat la Constantinopol¹⁾. Conflictul au provocat în 1787 cel de-al doilea război de pe timpul Ecaterinei a II-a²⁾, în care s'au distins comandanții Potiomkin (1739—1791) și celebrul Suvorov (1730—1800). Disprețuind pe Austriaci, mediocru conduși de prințul von Koburg, Moldovenii contemporani, ca hatmanul Răducanu Rosetti, transmiteau urmașilor faptele de vitejie ale lui Suvorov; astfel Radu Rosetti³⁾ scria:

« Bunul meu nu putea să uite, cum o mână de spahii turcești gonise pe dânsul și pe toată călărimea austriacă dela Focșani până aproape de Mărășești. De atunci avea pentru « Nemți » un dispreț desăvârșit; zicea că sunt « niște păcătoși ». În schimb, avea o admirație nemărginită pentru Suvorov și nu se sătura să povestească copiilor despre izbânzile acestuia la Focșani și Râmnicul-Sărat, la care fusese de față », ca și la legendarul asalt al cetății Ismail (11 Decembrie 1790).

Din perioada acestui război, găsim amănunte interesante, pentru studiul operațiilor militare, în scrisorile secund-maiorului Raan, publicate de A. Stadnițki: *Materiale pentru istoria Basarabiei* (Chișinău, 1892); după cum a semnalat, totuși, comentatorul însuși, aceste epistole, scrise chiar din Bârlad, Fălciu, Tecuci și Iași, prezintă mai mult o însemnătate istorică-topografică, decât descriptivă, pentru Moldova.

Tratatul de pace ce-au urmat se duceau la Iași, la sfârșitul anului 1791, — cancelarul Bezborodko (1746—1799)⁴⁾ fiind în fruntea de-

¹⁾ Intre timp, la 13 Noembrie 1782, Iosif II plănuia anexarea la Germania a Hotinului, a unei părți a Valahiei și a Belgradului.

²⁾ A. N. Petrov, *Al doilea război turcesc de sub domnia Ecaterinei II*, Petersburg, 1880.

[³⁾ *Op. cit.*, p. 28.

⁴⁾ « Arhiva Rusă », 1876.

legaților ruși. Intru câțva și din cauza intrigilor lui Frederic al II-lea, s'a renunțat la așa zisul « proiect grecesc »¹⁾ sau la ideea creării unui stat independent, al Daciei nouă, pentru nepotul împărătesei, care purta semnificativul nume de Constantin. Moartea prințului Potiomkin puse capăt planurilor lui grandioase, printre care — poate — sugestia faimosului prinț Charles-Joseph de Ligne²⁾, de a se proclama domnitor al Moldo-Vlahiei³⁾.

Prin tratatul de pace dela Iași, Rusia și-a stabilit granița la Nistru. Un ultim val de refugiați s'a grăbit să se așeze pe teritoriile eliberate de Ruși⁴⁾.

Epoca acestui război, ilustrată mai cu seamă prin Potiomkin, a început revoluționarea reală a așezământului social al Principatelor Dunărene. « Arma întâi și cea mai grozavă, care a. bătut cetatea trecutului, — scria Alecu Russo, în *Studie moldovana*, — a fost schimbarea portului vechiu »: ivirea pantalonului a fost rușinoasă, răsă, dar autoritatea oficialității ruse a făcut ceea ce a făcut Petru cel Mare în Rusia. Contesa Alexandra Branicka⁵⁾, luxoasa nepoată a lui Potiomkin, stând la Iași a făcut o adevărată revoluție în felul de viață al jupâneselor de atunci⁶⁾.

¹⁾ Potiomkin considera « proiectul grecesc » o problemă traicică și aparținând întregului popor, iar nu o utopie (A. Ghiliarevski, *Palomnikul rus Barski*, « Arhiva Rusă », 1881, vol. XIX, p. 135). În legătură cu acest proiect s'au publicat, în 1778, însemnările de călătorie ale lui Vasile Grigorovici-Barski, născut în 1701 la Kiev și care, nereușind să facă studii la Lvov, în 1724, a colindat prin Ungaria, Austria, Italia, Ierusalim. Corespondența sa, în « Arhiva Rusă », 1874, cart. 9.

²⁾ 1735—1814. V. Bilbasov, *Prințul de Ligne în Rusia*, « Vechimea Rusă », 1892, nr. 2; *Lettres et pensées*, publicate de baroana Staël-Holstein (Paris, 1809, și Viena); *Oeuvres*, cu prefața de Albert Lacroix (Bruxelles, Geneva, 1860); conte de Ségur, despre de Ligne (Paris, 1859); C. A. Sainte-Beuve, *Le prince de Ligne* (Paris, 1854); de Ligne, *Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires* (Viena și Dresda, 1795—1811), *Oeuvres posthumes* (1817), *Fragments de l'histoire de ma vie* (Paris, 1927). Biografia, de Thürheim (Viena, 1876). Pentru de Ségur, comp.: *Insemnările despre șederea în Rusia (1785—1789)* (Petersburg, 1865) și *De Ségur și Potiomkin* (« Arhiva Rusă », 1877).

³⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 211, și C. Calmuschi, *op. cit.*, p. 103.

⁴⁾ *Colecția de legi*, vol. XXIII, nr. 17008 și 17018. A. Skalkovski, *Schița cronologică a istoriei regiunii Novorosia (1730—1825)*, Odessa, 1838, vol. II, p. 331 și urm., și *Inercarea descrierii statistice a regiunii Novorosia*, Odessa, 1850, part. I, p. 253 și urm.; « Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa », 1850, vol. II, pp. 665—666; *ibidem*, 1875, vol. IX, p. 319 și urm.; G. Bezviconi, « Cetatea Moldovei », 1941, XI.

⁵⁾ 1754—1838; F. Wiegel, *Amintiri*, Moscova, 1865, I, p. 45 și urm.

⁶⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, p. 207. Încă în anii 1769—1774 « Rușii au introdus în cele două țări, și mai ales în Moldova, unde terenul era mai favorabil, forme de viață cu totul nouă, occidentale, precum

Pe la 1780, Lionardo Panzini ¹⁾, dascălul copiilor lui Alexandru-Vodă Ipsilanti, scria, că limba franceză abia se răspândea în societatea locală, de pe urma șederii Rușilor, dar pentru moment nu putea să concureze celei grecești. Din acea vreme, datează primele traduceri din Voltaire și Giovanni del Turco (1772) ²⁾. De asemenea, în 1773, la Iași se tipărește *Invățătura a însăși stăpânitoarei mării Ecaterinii — Nakazul împărătesei*, tradus de logofătul Foma. De altfel, atunci, se consolidează înrăurirea rusească asupra scrisului românesc, ale cărui izvoare trebuiesc cercetate în cărțile vechi și istoriografia slavo-română ³⁾, cronografele de proveniență rusească, printre care *Sinopsisul* tipărit de cărturarul ucrainean Inochentie Ghizel (mort în 1683), discipolul lui Petru Movilă, — prima carte tradusă în românește cu privire la Rusia, — apoi «istoriile» despre Petru cel Mare, Ecaterina, Dimitrie al Rostovului și altele ⁴⁾. Episcopul Amfilohie Hotiniul ⁵⁾ tipărește la 6 Iunie 1795 la Iași, traducerea *Bogosloviei* mitropolitului Moscovei Platon Levșin (1737—1812): *Gramatica teologhicească*; el menține legături culturale cu centrele din Rusia ⁶⁾, precum mai târziu cărturarii Ioan Pralea-Moldovanul (1769—1847), arhiereul Varlaam Cuza (mort în 1832) și alții ⁷⁾.

De asemenea, reformatorul întregului monahism român a fost egumenul mănăstirii Neamț, Paisie Velickovski (1722—1794) ⁸⁾, originar

și întrebuințarea mai largă a limbii franceze, punând astfel bazele modernizării României » (G. Pascu, *Căldători străini în Moldova și Muntenia în secolul XVIII*, Iași, 1940, p. I).

¹⁾ *Ibidem*, vol. II, pp. 220—221.

²⁾ N. Camariano, în *Omagiu lui C. Giurescu*, p. 175 și urm.; J. "L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iași, 1777, p. 219.

³⁾ Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii*, II, p. 17 și urm., p. 180 și urm.

⁴⁾ *Ibidem*, III, p. 47 și urm.

⁵⁾ A. Papadopol-Kallimah, «Revista pentru istorie, arheologie și bibliologie», 1885, vol. V; Petre Haneș, *Scriitori basarabeni*, București, 1936 (ed. I, 1920), pp. 59—91.

⁶⁾ A. Stadnički, *Amfilohie episcopul Hotinului și Apelul lui Amfilohie, episcopul Hotinului, către arhimandritul Zosima din Lavra Kievo-Pecerska*, «Revista Societății istorico-arheologice-bisericești», Chișinău, 1922, vol. XIV, p. 41 și urm.

⁷⁾ G. Bezviconi, *C. Stamati, familia și contemporanii săi*, Iași, 1942, p. 40 ș. a.

⁸⁾ *Viața și scrierile stareșului Moldovei — Paisie Velickovski*, ed. măn. Optina, Moscova, 1847; V. Cazanacli, *Paisie Velickovski și însemnătatea lui pentru monahismul pravoslavnic*, Chișinău, 1898; G. Samurian, în «Russkii Palomnik», 1894; A. Iațimirski, *Manuscrisele slave ale mănăstirii Neamț din România*, Moscova, 1898, și *Manuscrisele slave și ruse din bibliotecile române*, Petersburg, 1905, p. 515 și urm. (bibliografia, p. 550 și urm.); patriarh Nicodim, *Paisie Velickovski*, trad. din S. Cetverikov, măn. Neamț, 1936. *Autobiografia* lui Paisie a publicat-o în 1918, la Iași, Ștefan Berechet. Cât de popular era Paisie,

din Poftava, al cărui succesor era cultul mitropolit Iacov Stamati (1748—1803)¹⁾. Un rol important, în domeniul tipăriturilor românești, revine rusului Mihail Strilbițki²⁾, autorul unui volumaș pentru înlesnirea convorbirilor Rușilor cu Moldovenii: *De-ale casei vorbe rusești și moldovenești* (Iași, 1789)³⁾. Câtva timp, arhiepiscopul Amvrosie Serebrennikov (1745—1792) al Ecaterinoslavului a fost exarh al bisericii din principate, iar Iov Potiomkin, viitor arhiepiscop al Ecaterinoslavului, a fost până la 1792 egumen al mănăstirilor Horodiștea și Slatina, pe când la mănăstirea Pângărații vreme de peste doi ani ședea Iona Travelski, mitropolit din Georgia, care a și lăsat însemnări asupra Moldovei, astfel rezumate de N. Iorga⁴⁾:

Pe Iona îl interesează înainte de toate persoana binefăcătorului său, Potiomkin. E descrisă cu admirație curtea prințului, vizita lui la Galați, unde se face slujbă pentru el de episcopul Grigorie al Ierapolului⁵⁾ și șase arhimandriți. Iona a asistat la serviciul de îngropare al lui Potiomkin⁶⁾, în prezența solului turc pentru pace și a dragoma-

putem vedea din faptul că legenda îl identifica cu Petru cel Mare (C. Bilciurescu, *Mănăstirile și bisericile din România*, București, 1890, pp. 171—173). Printre succesorii săi, la mănăstirea Neamț, Iațimirski pomeneste câțiva ruși: Mardarie (1835), Nafanail (1853), Neonil, care a candidat la mitropolia Moldovei, ș. a.; numeroși călugări moldoveni s'au retras cu timpul în Rusia; la mănăstire, Iațimirski găsește numeroase obiecte de proveniență rusească; el adaugă, că generalul Kiseliiov a vizitat Neamțul în 1833 și a donat mănăstirii o mie de lei. Printre călugări ruși, în Moldova, amintim pe Agafon, care a clădit schitul Vorona din Botoșani (S. Dragomir, *Contribuții*, p. 1067, și P. Mihailovici, *op. cit.*, pp. 212—213), apoi pe Zosima, din mănăstirea Moșinoia (R. Rosetti, *op. cit.*, vol. II, p. 26), și alții.

¹⁾ I. Frățiman, *Iacov, episcopul Hușilor*, Chișinău, 1901, și Al. Ciurea, *Iacov Stamati*, Iași, 1946.

²⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, *op. cit.*, p. 282; Dimitrie Dan, *Mihail Strilbițki*, Cernăuți, 1912, și Emil Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strilbicky, graveur et imprimeur à Iassi, à Moghilev de Podolie et à Dubossar*, Paris, 1905.

³⁾ În 1854, Iacov Hinculov a publicat o *Carte de buzunar pentru ostașii ruși în campaniile din principatele Valahia și Moldova*, iar în 1877, la Petersburg a apărut dicționarul ruso-turco-româno-bulgar: *Interpretul militar*, al generalului M. A. Terentiev.

⁴⁾ *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, pp. 260—261. Comp. trad. lui Ștefan Berechet, *Picături mărunte*, Chișinău, 1928 (după ed. 1862).

⁵⁾ 1739—1821, îngropat la mănăstirea Căpriana din Basarabia. I. Halippa, *Vlădicii din Răsărit care și-au găsit adăpost în limitele eparhiei Chișinăului în mijlocul răzmiriței din 1821—1828*, * Operele Comisiei savante guberniale a arhivelor din Basarabia *, Chișinău, 1900, vol. I, p. 50.

⁶⁾ Intestinele sale au fost îngropate în biserica Golia din Iași, iar corpul s'a transportat la Herson. Gelozia favoritului Zubov n'a permis împărătesei

nului Alexandru Mavrocordat, viitor domn. El a mai văzut și pe alți trimeși pentru pace: Bezborodko și Lașkariov ¹⁾; i-au trecut înainte soldații, purtând « ramurile de pace » în mână; a privit balul, pe care-l onorează cu prezența generalul conte Potocki și arhiepiscopul armean, vestitul Iosif Argutian ²⁾). Vorbește despre exarhul Amvrosie, care sfințește geamiile din cetățile de curând cucerite, Bender și Ismail; din cauza persecuțiilor turcești, Armenii din aceste orașe se retrag peste Nistru, unde înființează târgul Grigoriopol. Se descrie și hirotonisirea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni ³⁾, ca episcop al Benderului și Akkermanului, făcută la 26 Decembrie 1791 la Iași, de autor, împreună cu exarhul Amvrosie și Grigorie al Ierapoulului. Stând la Pângărați, în mijlocul a treisprezece sate cu locuitori zdraveni, care-i dau tribut anual de 150 de oi, 200 de bani de argint, 700 de păstrăvi afumați, tot atâtea roți de cașcaval, 1.000 de scoici pentru zile de post, în afară de cuvenita dijmă, Iona — încheie N. Iorga — « om cinstit, nu urmează sfatul de a vinde, când pleacă, averea mănăstirii ».

În ce privește Potiomkin, el a reclădit vechea biserică a sf. Nicolae Gospod din Iași și a trimis pe moldoveanul Eustatie, să studieze pictura la Viena, de unde întors, acesta a zugrăvit printre altele biserica din Bălți, zidită pe la 1795 de paharnicul Iordache Panaiti ⁴⁾. Cărturarul Daniil Philippide (1770—1832) ⁵⁾ i-a dedicat lui Potiomkin lucrarea tipărită în 1791, la Viena: *Geografia modernă*, alcătuită în colaborare cu Costanda. Impresia lăsată de Potiomkin în mijlocul Moldovenilor era așa de puternică, încât o semnalează încă în 1836,

să-i ridice, acolo, un mausoleu; din porunca împăratului Pavel I, osemintele prințului au fost scoase de sub monumentul modest, înălțat de contesa Branicka, și împrăștiate în vânt. Despre biserica Golia și Potiomkin a scris A. Iațimirski, « Arhiva Rusă », 1896. T. Stefanelli, « Arhiva », 1897, 8, p. 523—528: *Rălașia pentru moartea și fărâmoniia îngropării a lui sfetliș G. A. Potiomkin, de Gheorghie Nacu*. « Ioan Neculce », nr. 2, p. 329; cele trei vase cu intestinale prințului au dispărut, iar tabla cu inscripția a ajuns la muzeul municipal din Iași (*ibidem*, nr. 5). P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 244—245.

¹⁾ Serghei Lazarevici Lașkariov (1739—1814), cel dintâi consul în principate, numit în 1782 (N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, p. 207), îndeplinind misiuni la Constantinopol, în Crimeia și Persia.

²⁾ 1743—1801, viitor catolicos. G. Bezviconi, *Armenii în Basarabia*, « Din trecutul nostru », 1934, nr. 3-4, p. 4.

³⁾ A. Stađnički, *Gavriil Bănulescu-Bodoni, exarhul Moldo-Vlahiei și mitropolitul Chișinăului*, Chișinău, 1894; I. Parhomovici, « Revista Societății istorico-arheologice-bisericești », Chișinău, 1910, vol. I, pp. 1—55; despre ajutorul său, Dimitrie Sulima, scrie S. Veste, *ibidem*.

⁴⁾ G. Bezviconi, *Profiluri*, p. 109.

⁵⁾ N. Bănescu, *Viața și opera lui D. Philippide*, « Anuarul Institutului de Istorie Națională », București, 1924, p. 119 și urm.

scriitorul francez Saint-Marc de Girardin¹⁾. Aspecte din viața acelei epoci aflăm povestite în *Souvenirs de la comtesse Golovine* (1766—1821), apărute la Paris, în 1910 (p. 16—27), precum și în literatura memorialistică vorbind despre Sofia de Witt²⁾.

Literatura despre Potiomkin este foarte bogată: memoriile lui Charles-Joseph de Ligne, Langeron, Roger de Damas, ³⁾ *Vie du prince Potemkine* (Paris, 1808), de J. L. A. Polier, Dame de Cérinville, lucrările lui M. Șugurov (« Arhiva Rusă », 1866, nr. 2, 1867, nr. 7, 1877, nr. 3), A. Samoilov (*ibidem*, 1867), M. Semevski (« Vechimea Rusă », XII, XIV), F. Büller (« Vechea și Noua Rusie », 1875, vol. XII), N. Nadejdin (Odessa, 1839), « Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa » (vol. III, VI, VIII, XIII), « Arhiva Rusă » (1865, 1878, nr. 1, 1881, nr. 3), G. Afanasiev, în « Calendarul Novorosiei din 1892 », A. Brückner, *Potiomkin* (Petersburg, 1891), A. M. L., *Favoritul Ecaterinei* (« Vestitorul Istoric », 1892, nr. 3), Robert Michel, *Potiomkin* (Paris, 1936), Helbig, în « Minerva » (1797-1800), amintirile secund-maiorului Savvati-Behteev, folosite în romanul *Potiomkin la Dunăre*, de Gr. Danilevski (1878, trad. românească în 1885, de P. Georgescu).

Numeroase sunt și scrierile consacrate generalismului Suvorov: istoriile editate la Viena (1795), Paris (1799) și Londra (Anthing, 1799), Fuks (1811), ed. lui F. Bulgarin (1843), S. Jihariov, N. Orlov, *Asaltul Ismailului* (Petersburg, 1890), articolele lui Gr. Cernîșiov (« Arhiva Rusă », 1871, nr. 3 și 5), corespondența către Potiomkin, de Ribas ș. a., scrierile lui N. Dubrovin (Petersburg, 1886), D. Maslovski (1894), P. Simanski (1897) A. Petrușevski (Petersburg, 1900), « Vestitorul Istoric » (1891, nr. 2, 1900, 1902, nr. 9), A. Andreevski (« Vestitorul Istoric », 1908, nr. 5) ș. m. a.

Dar, enumerând sumar aceste lucrări, precum și notele lui Pavel Ivanovici Sumarokov, judecător din Crimeia, senator și academician, mort în 1846, — *Călătoria prin Crimeia și Basarabia în 1799* (Moscova, 1800, Stockholm, 1805; C. Karadja, « Revista Istorică », 1928, nr.

¹⁾ *Souvenirs de voyage et d'études*, p. 249.

²⁾ « La belle fanariote » (1761—1822). S. Adrianov, în « Vechimea Kievului », 1887, nr. 1; « Vestitorul Istoric », 1899, nr. 2, p. 427; F. Golovin, *La cour et le regne de Paul I*, Paris, 1905, p. 219; Slowacki îi dedică un poem; comp. Waliszewski ș. a.

³⁾ Trimes la 10 Mai 1790 cu scrisorile Mariei-Antoineta către fratele ei, împăratul Leopold, contele de Damas (N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, p. 286) își exprimă mirarea, cum sărbătoritul la Viena prinț von Koburg se lasă bătut cu 15.000 de ostași de 4.000 Turci. El luptă la Akkerman și Chilia, vizitează pe Potiomkin la Bender și se duce să participe la asaltul cetății Ismail, împreună cu Richelieu, Charles de Ligne (fiul), de Fronsac, Langeron ș. a. Toți aceștia consideră asaltul ca o faptă care întrece vitejiile tuturor vremurilor.

10-12, p. 356), ne oprim doar asupra scrierii lui Ioan-Christian Struve: *Voyage en Krimée, suivi de la relation de l'ambassade envoyée de Pétersbourg à Constantinople en 1793, publié par un jeune russe, attaché à cette ambassade* (Paris, 1802). Reproducem aceste însemnări după rezumatul lui N. Iorga, comentat în revista « Arhiva » din Iași (1892, nr. 4-5, p. 196 și urm.)

Cartea a apărut fără arătarea numelui autorului (Gotha, 1801, Paris și Londra, 1802, în rezumat — în Suedia), dar anonimul a fost descoperit de un alt participant al soliei din 1793—Heinrich von Reimers, autorul scrierii, *Reise der russischen kaiserlichen ausserordentlicher Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte im Jahre 1793* (Petersburg, 1803), care-l numește pe Christian Struve, spunând că acesta n'a scris însemnările sale pentru tipar (pag. III-IV). Reimers consideră descrierea sa mai precisă, vorbind pe larg despre Moldova și Muntenia (pag. 58 și urm.); totuși, lucrarea lui Struve prezintă un interes mai mare, deoarece autorul a mai vizitat Moldova și în 1791. Volumele menționate, ca și numeroase alte cărți, ne-a pus la dispoziție C. Karadja. Comp. și monumentală bibliografie pentru domnia Ecaterinei II, de P. Bilbasov (Berlin, 1897). De opera lui Struve sa ocupat și profesorul G. Pascu: *Călători străini în Moldova și Muntenia în secolul al XVIII: Carra, Bauer și Struve* (Iași 1940), care a semnalat, că *Memoriile* generalului rus Bawr (Bauer) au fost « cea dintâi descriere geografică, administrativă și economică a Munteniei, făcută de un străin pe bază de cercetări proprii » (p. 63); generalul a mai alcătuit o *Hartă a Moldovei* (1779). Struve a fost influențat de lucrările lui D. Cantemir, Bawr și J. L. Carra.

« Pentru a doua oară venea călătorul în Moldova la această dată. În 1791 încă, plecat din Viena (30 August), el străbătuse întreaga Galiție, pentru a ajunge la capitala de curând anexatei Bucovine, Czernovez. Cernăuțul i-se părea oraș frumos, zidit în gustul cel mai modern, cu toate că abia cincisprezece ani trecuse dela deslipirea sa de Moldova. Câteva zile mai târziu era la Herz ¹⁾ — Herța.

Armata rusească abia se retrăsese; poștele erau încă desorganizate, ceea ce sili pe călător, în lipsă de alt mijloc, să se adreseze boierului proprietar. Caii trebuitori fură îndată prinși din herghelie, după obiceiul timpului, și călătorul porni către Iași. Trebuie să adăugăm pentru edificarea contemporanilor, că această călătorie nu era din cele mai ușoare; cu toate sgomotoasele îndemnuri ale surugilor, repeșindu-se la fiecare deal, demnitatea cailor boierești și bunătatea drumurilor fanariote îl ținură pe drum unsprezece zile în capăt. Și ajuns la liman, îi

¹⁾ Slav. — loc de hărțuire.

trebui încă bietului autor îndelungate străduințe spre a-și căpăta un locușor pentru ciolanele măcinate de cale într'unul din rarele hanuri ale epocii.

Iașii aveau o deosebită însemnătate în 1791. Domn nu era pentru a sărbători după cuviință pe generalii aflători atunci în capitală: dacă însă nici sunetul meterhanelei, nici cel nu mai puțin dulce al tabulhanalei dela curte, nu trezeau ecourile puțin frecventatelor străzi, lumea era ținută în așteptare de venirea solilor turci pentru încheierea păcii. Potiomkin, de altfel, desfășura în cartierul său o splendoare neobișnuită la curțile domnilor fanarioți, săracăcioase în traiul lor zilnic, și boierimea, îngenaunchiată înaintea atotputernicului favorit al împărătesei, se minuna de luxul în care acest iubit al norocului își cheltuia puținele zile care îi mai rămăneau de trăit. Și alături de petrecerile dela cartierul favoritului, urmele războiului rămăneau încă. Pe lângă sărăcia generală domnind în țara întreagă, o altă priveliște se desfășura înaintea călătorului abia plecat din pacea elegantă a Vienei. Străzile Iașului, acele străzi de poveste, cu bărnele de lemn încrucișate, împiedecând la fiecare pas prin neregulata lor așezare mersul chibitcelor și rădvanelor, caretelor nemțești și cocilor, erau semănate din loc în loc cu jalnicele victime de toate neamurile, lăsate pe urma invaziei. « Ici un rus, — zice călătorul — care se sprijine abia pe un picior de lemn înlocuind pe cel pierdut în lupte, colo un turc fără o mână, într'o stradă din apropiere un nenorocit acoperit cu desgustătoare răni, pe care le expune înaintea trecătorilor pentru a le ațâța mila și a căpăta o pomană care umilește numai cârmuirea ce-i dă voie ». Din loc în loc vreo casă dărămată, din acele pe care le văzu zidindu-se cu sânguință la întoarcerea sa, dădea o priveliște sinistă străzilor străbătute din când în când de soldații lui Potiomkin. Totuși, abia ieșit, după multe pagube și patime, din grozăviile războiului, orașul i-se părea destul de vesel, cu ulițele sale neregulate și fără urmă de aliniere, adevărate labirinturi înșelând pe străini prin uniformitatea cotiturilor nesfârșite, cu casele joase, tupilate în fundul ogrăzii pline de fel de fel de clădiri de lemn, amenințând târgul cu pârjol, cu dughenile de pe marginea străzilor însemnate, care seara, luminate, alcătuiau o priveliște destul de plăcută. Drăghici, în a sa *Istorie a Moldovei*, ne-a destăinuit, altă dată, mijloacele acestei plăcute luminări a străzilor: făcliile negustorilor înfipte în ferestre, la distanțe însemnate, înveseleau privirile călătorului. De altminterlea, pentru cinstea capitalei moldovenești, trebuie să adăugăm că, dacă Parisul de pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea număra oarecare lumânări, în vechia Romă clasicii spadasi aveau deplină libertate să-și exerciteze nobila profesiune în întunecimea nopților fără lună.

În sfârșit, solii așa de mult așteptați sosiră. Nefiind domn în scaun să trimeată cociile la Dunăre și să sărute piciorul drept al solilor,

trimeși ai sultanului, boierimea singură le ieși într-o întâmpinare, într'un lung șir de cai bogat împodobiți, de care și de trăsuri de tot felul. Ceremonioasa defilare a puternicilor țării lăsa o neștearsă amintire călătorului. Drumul obișnuit al pașilor făcându-se pe la Scânteia, boierimea memleketului Moldovei le ieșea înainte la Ezereni; acolo se făcu probabil tradiționala și așa de mult căutată sărutare a papucului, și trimeșii fiind mulți și mai toți oameni mari, tot pași bogați în tuiuri, credința boierească se putu manifesta pe deplin, și apoi, pașii înainte, și după ei în șir fără de capăt, caii bogați în arșale, rădvane, carete, cocii și chibitce se întoarseră cu aceeași ceremonie și orânduială în oraș, unde în curând balurile începură și iluminările și concertele muzicilor militare în frumosul palat al lui Ipsilanti, locuit de atotputernicul Potiomkin.

Hotărît că era o călătorie fericită pentru tânărul rus. Pe lângă că, din fereștrile hanului, se putea vedea pe deplin strălucitoarele ziafeturi dela generalul comandant, în curând o altă ceremonie și mai strălucită decât sărutarea papucilor în marginea Ezerenilor veni să reverse bucuria în inimile oricărui supus credincios al împărătesei. Era ziua de naștere a Ecaterinei, și chipul cum a fost sărbătorită, arată că, în materie de sărbători naționale, acele ale strămoșilor noștri erau mult mai sățioase decât ale noastre. O salvă de artilerie sau, după bătrânescul limbaj al priceputului în ceremonii Gheorgachi, o slobozire de toate tunurile salută această zi frumoasă. Urmă — nimic nu e nou sub soare — un pravoslavnic te-deum, și în sfârșit, în fața mulțimii adunate și spre strălucita dovedire a mărinimiei imperiale, se fripse afară în mijlocul uneia din marele piețe ale orașului niște boi împănați cu păsări de tot soiul și acoperiți cu cordele, pentru a-i împărți apoi norodului. Nu mai este de nevoie să pomenesc de iluminarea finală făcută cu mult gust de părtașii la ospățul, făcut spre mai marea glorie a biruitoarei împărătese.

Petrecherile mai ținură câteva vreme la Iași, reținând în capitala Moldovei pe călătorul nostru, când luceafărul oștirii rusești, Potiomkin, muri în mijlocul câmpului, afară de orașul de unde plecase la drum, de urmele exceselor sale. Ingroparea strălucitului general fu ultima întâmplare însemnată în timpul celei dintâi șederi a sale în Moldova. Adus la Iași îndată, a treia zi Potiomkin fu pus pe un măreț pat de paradă și arătat privirilor norodului, într'o odaie îmbrăcată cu negru, în cap cu o cunună, semn al vredniciei sale de hatman al tuturor cazaților, și în mână cu toiagul de comandă. În jurul patului acestuia, pus sub un umbrar de postav stacojiu, cu cusături de aur și de argint, erau așezate pe perne de brocart, toate decorațiile primite de dânsul dela stăpâna sa și dela ceilalți suverani ai Europei. Sicriul era înconjurat de cei dintâi ofițeri ai armatei și de copii de casă cerniți. În urma carului, ducând rămășițele celuia înaintea căruia Moldova tremurase, pe lângă

muzicile militare, cei 10.000 de oameni de escortă, cazaci, Turci și Tătari, urmau cu ochii în lacrimi, aceiași boieri, care se plecase înaintea papucilor cusuți cu aur ai solilor preînaltului sultan.

După o ședere de patru luni călătorul părăsi Iași la 9 Ianuarie 1792 și după o îndelungată rătăcire, în noaptea de iarnă, ajunse la Bender pentru a apuca de acolo drumul peste Nistru, în Crimeia întâi, pe care o cutreieră în două expediții, apoi la Moscova și Petersburg.

În capitală auzi de plecarea misiunii lui Kutuzov. Generalul pornise înainte cu o parte din suita sa, când el se afla încă în oraș. Acel dor de a vedea ceruri nouă, care alcătuia un caracter de căpetenie în firea tânărului rus, îl făcu să ceară dela curte primirea lui între numeroșii următori ai ambasadorului. Porni la 9 Martie 1793, după șapte luni de ședere în Petersburg; la Elisavetgrad întâlni escorta generalului; la 4 Iunie șapte sute de oameni, bogat împodobiți, ducând după dâșii un lung șir de trăsuri de lux, trecură Nistrul la Dubăsari, unde călătorul întâlni iarăși pe Moldovenii cunoscuți lui de acum aproape doi ani. După schimbarea cu trimeșii turci, ambasada porni înainte prin Chișinău, Călărași și Volcineți. Înaintea roditoarelor câmpii, admirația «întrecea orice margini». «O țară delicioasă», șoptește tânărul rus lângă al doilea conac, «un sit fermecător», exclamă el puțin mai departe, pentru a striga în sfârșit în fața dealurilor Călărașului: «E cu neputință de văzut o țară mai frumoasă și care să ofere puncte de vedere mai răpitoare decât acea pe care o străbăturăm pentru a ajunge aicea».

Prin Volcineți și Unțești, solii împărătesei se apropiau de Iași. Multe lucruri se schimbase dela plecarea călătorului nostru. Pacea dela Iași încheiată, dăduse iarăși liniștea încercatei Moldove, unde pretutindenia harnicii locuitori ridicau bordeiele lor date la pământ de furia războiului. Spre a jupi din nou pe cei ce începeau a se întrema, Turcii trimisese domn în scaun iarăși pe Mihail Suțu, «un om mic, bine la față, căruia barba albă și lungă îi dădea un aer de gravitate obișnuit la marii demnitari turci».

La Țuțora, fiul domnului însuși ieși înaintea musafirilor cu o mulțime de dregători și oaste moldovenească în juru-i. Fără îndoială că vor fi fost acolo după rânduiala conștiinciosului Gheorgachi, și slujitorii și aga și paicii și ciohodarii și boierii mari și mici și mai ales sgomotosul mehter-bașa, urmat de toată ceata mehterilor săi, veniți spre a desfăta urechile înaltului trimes al împărătesei. În curând consulul rus, Severin, sosi spre întâmpinarea lui Kutuzov, în fruntea negustorilor și unei părți din orașeni. Apoi Vineri, 24 Iunie, la nouă ceasuri de dimineață, alaiul porni către oraș, între mulțimea sătenilor făcând gard pe amândouă părțile drumului, în sunetul asurzitor al meterhanelor, ai căreia aleși mehteri făceau să răsunе dealurile

de accentele nuveturilor și pestrefurilor pe care le băteau cu mândrie.

De când sub Nicolae Mavrocordat, domnul însuși ieșise într-o întâmpinarea solului leșesc, voevodul Mazoviei, ¹⁾ nu se pomenise în Moldova de venirea unui obraz de cinste așa de însemnat. De aceea în loc ca singur postelnicul să primească în marginea orașului pe sol, cu sacramentalele cuvinte: «Adecă cum că prea înălțatul măria sa, domnul nostru, se bucură de venirea dumatăle», însuși Mihail Suțu ²⁾ aștepta sosirea micii oștiri a ambasadorului, la o leghe după Țuțora. Domnul era într-un rădvan cu șase cai, foarte frumos; cîhodarii și puțina oștire de paradă a țării îl înconjurau din toate părțile. La sosirea lui Kutuzov, trăsura domnească se așeză lângă a ambasadorului, și astfel, domnul la dreapta și musafirul la stînga, — lucrul nu se schimba decât la venirea vreunui puternic pașă, când domnul apuca înainte sau alături alături chiar, făcând «voroavă», dar la stînga, — întreg alaiul porni către capitală. Toată lumea era la fereștri pentru a vedea cortegiul nostru, — spune călătorul. Erau chiar unii suiți pe acoperișurile caselor. La gazda pregătită, unde intrară după obicei în mijlocul «slobozirii de toate tunurile», și, fie zis în treacăt, nu erau tocmai multe «toate tunurile», un strălucit ospăț așteptă pe drumetși. Domnul însuși se puse în capătul mesei, la dreapta, având lângă el întreaga boierime; suita ambasadorului se înșira lângă Kutuzov, la stînga. Fără îndoială, însuși marele paharnic umplea paharul bătrânului vodă, și marele stolnic aducea bucatele alese înaintea strălucitei adunări. După masă, în sfârșit, oaspeții domnului avură încă odată plăcerea de a asculta pestrefurile armonioasei meterhanele. «Muzică, — spune tânărul rus, necunoscător de drăgălașul ei nume, — destul de asemănătoare cu muzica turcească». Și nu e o nedreptate, față cu dibaciul mehter-bașa, presupunerea că «nu puțin vor fi ajutat și pestrefurile sale la adâncul somn care cuprinse întreaga escortă a ambasadorului».

Urmare patrusprezece zile de nesfârșite și felurite petreceri. După o vizită a curiozităților orașului — și întreg orașul trebuie să fi fost o curiozitate pentru dânsul, — între care bine cunoscuta baie turcească, cu măestrelor frecături ale băiașilor săi, îi dădură o strălucită idee de știința scaldătorească a strămoșilor noștri, cele două mese de rigoare sfârșiră într-un chip vrednic zilele de trai bun, petrecute la Iași. După

¹⁾ Despre această solie din anii 1712—1714, comp. P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 119 și urm. N. Iorga n'avea cunoștință de solia prințului Repnin, din 1775.

²⁾ Domnitor al Moldovei (1793—1795) și al Munteniei (1783—1786, 1791—1793 și 1801—1802).

ceremonialul curții fanariote, ceremonial părăsit încă dela Matei Ghica, ¹⁾ pe rând domnul și ambasadorul își « făcură masă », cel dintâi începând. « Nimic mai mareț decât ospățul dat de trimesul nostru », — spune călătorul, și, fără îndoială că principele fanariot, pentru care culmea mulțămirii era să-și spăimânte musafirii cu luxul său oriental, nu se va fi lăsat mai pre jos. Masa domnească se făcu la divanul cel mic, ambasadorul ospăta la gazda sa, poate în același palat Ipsilanti unde stătuse Potiomkin. Intreaga familie a domnului era de față, boierii poftiți aduseră cu ei jupănele și copiii lor. Pentru cine cunoaște risipitoarele obiceiuri ale timpului nu e de mirare admirația streinului față cu găteala cucoanelor moldovence, pe acele vremuri de cheltueli nebune, când haina arnăuților nu se mai cunoaștea de mulțimea auriturilor și femeile bogaților dregători ai statului purtau averi întregi pe rochiile lor de sărbătoare. Și mai gândiți-vă că era o rară ocazie această trecere a unei așa de numeroase ambasade și că temperamentul amoros al strămoșelor noastre le făcea ușor accesibile farmecelor muscălești; oastea din 1791 pricinuisă o înflăcărare fără exemplu, așa că nu era de puțină însemnătate judecata frumoșilor musafiri cu cozile pudrate, trimeși de Dumnezeu însuși spre mai marea fericire a lumii feminine a orașului.

Petrecerea fu destul de veselă. Întâi cucoanele învățară pe musafiri deosebitele jocuri localnice, jocuri pe care călătorul le descrie astfel mai târziu: « Bărbații și femeile se așează într'un cerc, ținându-se de mână fiecare, cu picioarele foarte înapoi, lungii șalvari roșii ai bărbatilor atârând până pe montul piciorului și pe călcâie, femeile acoperite dela umere până la mijloc de o cațaveică cu blana în afară, scoțând îngrozitor pânțele înainte, și dându-și înapoi genunchii; în această poziție, le vezi mișcând mâinile metodic, și ca printr'un resort, picioarele mergând și viind dinainte înapoi și de înapoi înainte cu spinarea îndoită, gâtul țeapăn, ochiul întunecat și ținut, se învârtesc din timp în timp cadențat dela dreapta la stânga și dela stânga la dreapta. Acest danț e foarte nostim și se chiamă horă ». La rândul lor, tinerii dănțuitori ruși arătară cucoanelor jocuri streine, vestita anglaise și poloneza, și balul se petrecu repetând de o parte și de alta jocurile învățate. Petrecerea ținu până în ziuă, când un souper, după obiceiul apusean, sfârși această noapte memorabilă. Un al doilea bal urma la palat, sau mai bine la curte. Locuința domnului nu era tocmai strălucită: bolnavii și caii oștirii din ultimul război împărțise pe rând odăile întinse, dar cam goale ale bătrânei clădiri. Pregătirile însă învinseră cu mult pe acele ale ambasadorului. Fanarioții nu erau oameni să se lase întrecuți în cheltueli, fie chiar de un trimes al prea puternicei împărătese a răsăritului. « Simandicoșii » gospodari căutau să impue prin lux acel respect

¹⁾ Domnitor în anii 1753—1756.

ce nu se putea acorda însușirilor naturale cu care-i înzestraseră Dumnezeu. Alaiul domnesc era alcătuit totdeauna din toți slujbașii curții, și la invitația făcută de Rumianțev ¹⁾ lui Grigore Ghica de a se primbla cu el prin oraș, ceremoniosul « prințep de Moldavia » nu se putu opri de a striga: « Ce ar zice supușii mei, dacă ar vedea pe stăpânul lor pe jos? Rog pe excelența voastră să mă scutească ». Sub corturi, prânzul cel mai bogat, mai delicat și mai ales se oferi suitei ambasadorului. Mărgăritarele și pietrele scumpe ale « cucoanelor » dădeau încă o strălucire ospățului, urmat de un al doilea bal, unde, cunoștința fiind mai veche, legătura fu mai intimă între localnice și streini. Plecarea din capitală fu întovărășită de aceleași pompe, de aceleași sloboziri de tunuri și de aceleași pestrefuri. Un dejun, o zacuscă adică, la Galata, sub corturi împodobite cu flori și cordele, mai aduna odată pe vizitatori cu primitoarea boierime. « Multe păhare se ridicară », zice tânărul rus, în « cinstea domnului de față », și în sfârșit, după o mâncare bună și o băutură și mai bună, bine hrănită ambasadă își lua ziua bună pentru a apuca drumul Bârladului.

Orașul, ars de ostile sultanului, nu arăta nimic însemnat privirilor curioase ale călătorilor. Aproape în aceeași stare erau și Focșanii unde, după un an de pace, multe din casele dărâmate nu se ridicaseră încă din cenușa lor. E greu să-ți oprești un sentiment de jale la vederea tuturor acestor pustiiri. De aceea, autorul se abătu din cale cu câțiva din tovarăși pentru a vizita în munți mănăstirile pe care, în curioasa sa românească, le botează Lagniera și Otobesch. Nu știi dacă există vreo mănăstire Odobești, e probabil însă că, după recomandăția vreunui cucernic boier care-l va fi îndreptat *la Miera*, călătorul va fi vizitat frumoasa și bine așezata mănăstire Mera de lângă Milcov, zidită la 1706 de Antioh Cantemir. După o scurtă călătorie prin aceste minunate ținuturi, acești excursioniști din al XVIII-lea veac se întoarseră înapoi la Focșani. « Te crezi — spune autorul, vorbind de măreția munților Putnei — despărțit de ce mai este pe pământ, și nu cunosc alt loc mai potrivit pentru cei cărora singurătatea li-i dragă ». E poate singura mărturie de admirație adusă de un strein munților noștri ²⁾.

Prin Râmnic, ambasada înainta în ținuturi abia ridicându-se după grozăviile războiului. Locuitorii săraciți de prădăciunile necurmăte ale Turcilor se împotriveau la orice aducere de provizii la conac. Ispravnicul local intervenea însă îndată, și sfârșul biciului făcea să răsară din calicia goală a țaranului amărît « dejunuri mărețe » și gazde cu îmbelșugare pentru oameni și nenumăratele lor bagaje. Locurile erau aproape pustii,

¹⁾ Andreas Wolf povestește, că la Iași Rumianțev se ducea pe jos la biserica sf. Ecaterina, cu o simplă blană pe umeri. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călătorii*, vol. III, p. III.

²⁾ N. Iorga nu are dreptate. Mai găsim și altele.

mari buruiene sălbatice acopereau numai câmpiile fără de capăt. Lăsând în urmă Buzăul și apoi Mărginenii (Prahova), alaiul ambasadorului ajunsese în sfârșit, la 29 Iulie, în preajma Bucureștilor.

Ca și la Iași, domnul le ieși înaintea, înconjurat de o numeroasă suită de ostași și pe jos. « Alaiul era nesfârșit, mai numeros și mai măreț decât cel al domnului Moldovei ». Mai bogat decât Suțu și domnind peste o țară mai bogată, Alexandru Moruzi ¹⁾ se arăta mult mai rece însă la primirea costisitorilor musafiri. După un prânz în corturi, solul porni înaintea către oraș. De două ori mai mare decât Iași, numărând între 50-60.000 de locuitori, actuala capitală avea un aspect mai trist și mai puțin variat decât aceștia. Călătorul fu lovit de frumusețea primblărilor de lângă Dâmbovița. « Ele alcătuiesc » — zice el — « frumoase poiene și mari alee, și ești sigur că întâlnești, mai ales spre seară, o foarte numeroasă lume, pe care răcoarea locului o atrage ». O mai îndelungată ședere îl făcu să descopere alte două caractere, mai puțin plăcute decât răcoroasele preumblări, în reședința domnească. Aerul stricat și lipsa de apă începeau să îmbolnăvească pe cei din suită, și nu puțin contribuia la aceasta, îmbelșugata cantitate de carne cocându-se la soarele de Iulie pe teighelele de pe marginea străzilor.

Altfel, petrecerea în București fu cu adevărat o necurmată petrecere. Din ziua întâi încă, abia trecuți printre gardul mulțimii adunate, musafirii domnești fură primiți la conac cu un îmbelșugat prânz, la care lua parte Moruzi însuși, cu slujbașii ce-l urmau, așezați și aici la dreapta mesei, pe când membrii ambasadei ocupau locurile din stânga. Neapărat că accentele duioase ale meterhanelei și tabulhanalei nu vor fi lipsit dela o așa de solemnă ocazie. Pe urmă veniră fără întrerupere, în strălucite șiruri, concertele lui mehter-bașa și ospețele, balurile și focurile de artificii. Din când în când, domnul primbla cu mândrie pe oaspeții săi pe la feluritele sale case de țară din împrejurimi. Intr'una din acestea, așezată în fața orașului, un mare bal, urmat de supeu, adună întreaga lume aleasă din ambasadă. În grădinile luminate cu picurătoare lumânări de său fără îndoială, focuri de artificii, care, după cum se vede, au un trecut frumos în țara noastră, își ridicau spre cerul de Iulie sulurile de scânteii roșii și albastre. Aproape de ziua, cociile și rădvanele curții duseră până la conace pe invitați, care, câteva zile după aceasta, părăsiră orașul.

Era la 10 August, într-o Miercuri. După un prânz la ambasador și scurtă siestă, ambasada porni pe răcoare, sub un cer înorat, înconjurată, ca de o aureolă, de mari valuri de colb stârnite de furtună.

¹⁾ Domnitor al Munteniei (1793—1796 și 1799—1801) și al Moldovei (1792—1793 și 1802—1806). Casa de educație a copiilor găsiți din Moscova i-a inspirat lui Moruzi ideea înființării la Iași, în 1804, a actualei Maternități (G. Pascu, *op. cit.*, p. 129).

Domnul îi petrecu până la Văcărești, de unde-și luă bună ziua în sunetul clopotelor și al pestrefurilor mehterești, legându-se la un loc cu cântecele mai apusene ale muzicii rusești a solului. Noaptea și-o petrecură în lagăr, lângă Sabar, apoi, trecând Argeșul, ajunseră la Odaia. În aceeași zi de Duminică 13 August, un mare număr de lunturi duse întreaga armată de 700 de oameni la Rușciuc ¹⁾, în sgomotul tunurilor. « Cerul era așa de curat, că se vedea foarte lămurit Giurgiul și cetățuia, precum și o parte din Țara Românească ».

După două luni de călătorie prin Adrianopol și Silivria, solul intră în Constantinopol la 7 Octomvrie 1793. Negocierile ținură în primăvara anului următor, și călătorul putu să-și sature privirile de tot farmecul exotic al bătrânei cetăți împărătești. Dorul lui era să se întoarcă prin țările românești, care așa de mult, zice el, îl interesase. La 11 Martie 1794, în sfârșit, Kutuzov părăsi Constantinopolul, apucând iarăși drumul Bulgariei.

De astă-dată, conacele le erau pregătite în obișnuitele locuri de oprire ale pașilor viind în Moldova. Trecând prin Măcin, cunoscutele câmpii cu iarba înaltă duseră pe călător la Brăila. Comerțul de altădată prin Dunăre și Marea Neagră era întrerupt de multele nevoi ce căzuse peste țară. La venirea autorului, orașul, teatru al atâtor asalturi, era numai reședința unui nazîr însărcinat cu primirea tributului, iarna și primăvara. Aicea veneau vitele și vestiții cai ai raiei, oile menite pentru pilaful ienicerilor și carnea sărată odată pregătită, într'un ostrov al Dunării, numit chiar al căsăpiilor, mierea și vinul, untul și lâna, pornite toate către depărtatul Constantinopol. Un mehmendar cu mehtupuri aștepta la Dunăre venirea ambasadorului. Miercuri, 27 Aprilie, se făcu trecerea. Caii pregătiți de dânsul duseră pe drumetei înspre Galați.

Orașul, ridicat din ruinele sale, înfățișa un aspect vesel și însuflețit. Lunturile cu morun descărcau la maluri, o mulțime nesfârșită de lucrători cioplea, aduna și așeza lemne pentru corăbii. De departe se vedeau numai ascuțitele vârfuri de clopotniță ale numeroaselor biserici, înșirându-se până departe în marginea apei. Boierimea întreagă le ieși întru întâmpinare, în lungile lor caftane, cu clasicul ișlic învălit cu piele de astrahan, umbrindu-le fețele mai mult sau mai puțin bărboase, pe când puținele tunuri ale orașului întovărășau cu bubuitul lor sunetul clopotelor dela biserici. Secretarul lui Suțu, un oarecare Kodrik, salută pe Kutuzov în numele stăpânului său. Interiorul portului era plăcut prin gospodăreasca și îngrijita curățenie a caselor de lemn,

¹⁾ Rușciucul, localități în Transilvania ca Rușciori, Reussmark-Miercurea, iar la Români — Ruși, Rușii de Vede etc., dovedesc nu numai infiltrații slave, dar cele rusești în special. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, p. 238.

cu lungi acoperișuri sfârșite prin streșine: patru, singure patru case de piatră, priveau de sus pe umilele și fragilele lor vecine. Într'una din acestea, cea mai frumoasă, Kodrik pregătise conacul ambasadorului, a cărui suită fu împărțită pe la curatele căsuțe cu îmbelșugata streșină. Lungi șiruri de dughene împrejmuiau toate străzile neregulate ale orașului. Singura petrecere a streinilor fu un început de pârjol, foarte primejdios în acest târg de lemn, stins îndată de oamenii solului, și o excursie la Gherghina, cetatea de lângă Siret, unde ochii călătorului, paianjeniți de minunatul vin din împrejurimi, trebuiră să se încurce deseori în citirea inscripțiilor de pe vechile medalii aflate cu acest prilej.

Pe lângă Brateș, ambasada făcuse a doua oprire și apoi ajunse într'un ținut « perfect cultivat », la Tecuci. Locurile i-se părură « fermecătoare », gazdele minunate. Clopotele unicei biserici salutară venirea streinilor, și în curând sătenii înșiși le ieșiră întru întâmpinare cu două prapuri, și în fruntea lor, hatmanul însuși într'o cocie cu doi cai. Casele nouă nu se cunoșteau de urmele războiului; dar din opt sute, numai o sută rămăsese. Focșanii se arătară în curând pe înfloritele maluri ale Milcovului; numai partea muntenească a orașului număra patrusprezece biserici, dintre care șase de cărămidă și o mănăstire închinată la Salonic. Odobeștii se zăreau departe în munți. Porniți în zori de ziua din Tecuci, călătorii străbătură șesul Bârladului, semănat din loc în loc de numeroase hanuri ținute de țărani. Pretutindenea, pe un teren accidentat, semănături desfășurându-se, ca o plăcută « grădină engleză », înaintea uimiților ochi ai streinului. În oraș, boierimea veni să se închine la puternicul sol moschicesc și îndată după aceasta, Severin, consulul din Iași. La 1 Mai, o vale întinsă duse ambasada până la Docolina; tot mai ispititor se făcea ținutul cu cât înainta spre Vaslui. Păduri începeau a se arăta pe marginile drumului, și livezi, stupi nenumărați umpleau curțile înverzite ale satelor. Bârladul urma a-și purta capricioasele cotituri în apropiere, printre dealuri și dumbrăvi.

« Sunt puține țări în Europa — spune entuziast tânărul rus — sau cel puțin nu le știu eu încă, în care împărțirea șesurilor, dealurilor și munților să fie așa de minunată pentru agricultură și perspectivă, ca în Moldova. Firea e mai mare și mai măreață în Elveția, dar aicea e mai dulce și mai plăcută, dacă îndrăznesc a spune așa ». În cântecul privighetorilor ajunseră la Vaslui, unde li-se dădu gazdă la cadiul ¹⁾ târgului. O excursiune prin împrejurimi încredință și mai mult pe drumet de frumusețea locurilor și de hărnicia pământenilor.

A doua zi erau la Scânteia, unde poposiră și dimineața, după trecerea printr'o măreață pădure, Iașii li-se arătară călătorilor din înălțimea dealurilor împrejmuitoare. Câțiva ostași călări, cu sulii și două steaguri,

¹⁾ Judecătorul.

le ieșiră înainte pentru a-i petrece până la conacul pregătit între vilele semănate cu vesele case de țară; Frumoasa probabil, fost spital în timp de război, li-se arăta în vârful dealului său înverzit. Indată după oprire, nepotul domnului și o parte din boierime spuseră cuvintele obișnuite, de bună venire a ambasadorului, care intră în aceeași zi, Miercuri 10 Mai, în capitala Moldovei. Corturi pregătite anume îl așteptau la o jumătate de leghe înainte. Pentru a doua oară, Mihail Suțu avu deosebita cinste de a primi pe atotputernicul ambasador: bătrânul domn înainta spre tabără într-o bogată caretă trasă de șase cai albi, având de jur împrejur straja sa de ciohodari. Înainte, după călărirea și oastea pe jos a domnului, boierii deschideau calea pe cai cu arșelele ținute împodobite.

Urmă a doua zi obișnuitul prânz de bună venire, la care luă parte fanarioticul vodă cu înalții săi dregători. Meterhaneaua făcu să-și audă iarăși asurzitoarele melodii pentru nerecunoscătorul strein, care nu se sfiește a pune mai pre jos de « dibacii maeștri » ai Germaniei și virtușii Italiei pe atât de iscușiți mehteri ai curții moldovenești. Un bal la palat adună iarăși suita ambasadorului; ospățul dat cu acest prilej se pregăti în însăși sala de încheiere a păcii, divanul cel mic poate, obișnuitul loc de ospățare al fețelor de cinste venite din străinătate. Domnul însuși asista cu întreaga familie, și călătorul putu să-l vadă în odaia de alături cu picioarele grecește încrucișate pe o bogată perină. Danțuri pământene, la sunetul pestrefurilor, menținură petrecerea. În ziua următoare, solul dăruia domnului din partea stăpânirii sale, prin întâiul său secretar Lebedev, « o blană de vulpe neagră, prețuită la trei sute de ruble, cu patru piei de samuri din Kamciatca, făcând patru sute, o blană de cacom, de optzeci, și pe deasupra încă zece livre de ceai și aceeași cantitate de rubarbă ». Soția sa primi la rândul ei « un surguciu de diamante, socotit șase mii de ruble, trei bucăți de stofă de fir de aur, făcând cam trei sute, și zece livre de ceai ». Ceasornice de aur împodobite cu mărgăritare fură trimise în schimb ambasadorului.

În acest timp călătorul nostru părăsi gazda sa dela căpitanul ispravnic pentru a vedea curiozitățile, rămase încă necunoscute lui după cele dintâi două vizite la Iași. După ce nu prea admiră o mănăstire modernă « decorată cu un mare număr de stâlpi fără nimic deosebit », tânărul rus se duse la Trei Ierarhi. « Vreme de mulți ani — spune el — optzeci de lucrători fură ocupați cu zidirea bisericii. E o clădire foarte mare, arătând urme de cea mai depărtată vechime. Numărul podoabelor ce se văd acolo, toate așezate după stil, trebuie să fi costat multă muncă pe arhitectul însărcinat cu îndeplinirea acestei mari lucrări. În deobște podoabele acestea sunt frumoase și împărțite cu tot atâta îngrijire cât și gust. Arhitectul acesta fu destul de rău răsplătit pentru sânguința și hărnicia sa, precum se poate judeca după legenda sau inscripția care

există încă. Se dă ca sigur că, îndată ce lucrarea fu sfârșită, îl omorîră, de frică să nu-i vie poftă să zidească aiurea o clădire ca aceasta ».

Un ultim bal sfârși seria de petreceri făcute în onoarea ambasadorului. Toți boierii erau de față cu gătitul lor cucoane, despre ale căror diamante și mărgăritare vorbește cu o adâncă admirație scriitorul nostru, și fără îndoială că multora li-se va fi îmbucurat fața la vederea cozii pudrate a unui bine cunoscut membru al soliei. De astă-dată, spre marea bucurie a tuturor, muzica rusească înlocui obișnuita meterhanea domnească. A doua zi, solul părăsi Iași, ducându-se către Ungești, de unde străbătând Basarabia — care încă odată trezește mirarea autorului prin frumusețile pământului său — trece Nistrul, la Bender, Miercuri 24 Mai 1794.

Fără să ne oprim asupra datelor cu privire la istoria țării, destul de confuze, observăm că incomparabil mai bogate și mai sigure sunt datele sale asupra stării de atunci a țărilor. În paginile pomenite nimic nu lipsește din producțiile amândurora: autorul ne vorbește în Muntenia de prețul grânelor, de cultura viței, de pădurile de copaci roditori, de plantațiile de tutun, hrănind atuncea târgurile din Turcia, Tataria și Polonia, de scumpia trebuitoare la pregătirea marochinului, și de două plante cu numele imposibil de înveselitor « Weyd » boind în albastru și « jasba galban » (iarbă galbenă?). Urmează însemnări asupra pășunilor, de unde 30.000 de vite cornute se exportau prin Bosnia și Constantinopol, asupra cailor și « milioanelor » de oi, cumpărate de Turci cu un leu una. Nu e puțin de mirare pomenirea neașteptată a unei fabrici de postav la Fumatu¹⁾ lângă București și nu lipsește nici prețul fabricațiilor, albastre și cenușii, douăzeci de parale cotul. Cum se vede, șalvarii colosali ai timpului țineau mai puțin de cum s'ar crede pe orientalii noștri strămoși. Ceara — și autorul vorbește de o ceară verde, naturală, întrebuințată pentru făclii — și sarea exploatată la « 12 leghe de București », se găsesc și ele în această descriere economică, alături de aurul adunat din râuri de Țigani domnești. În Moldova, pe urmă, observă călătorul îmbelșugarea grânelor pe minunatul pământ negru, deosebitul gust — și în această materie datele sale arată un adânc cunoscător — al vinurilor de Cotnari, așa de alese încât « fără îndoială e vinul cel mai excelent și mai gustos din Europa », întrecând chiar și pe acel de Tokai, caii, pe care turcul îi pune alături în frumusețe cu copiii persiani, vânatul felurit din păduroșii Carpați. Și deseori vezi omul care prin sine însuși a aflat cele ce le povestește.

Pe cât de adâncă însă îi este admirația pentru binecuvântatele țări dunărene, pe atâta de dureroasă e întipărirea pe care i-o produc

¹⁾ Afumați (G.).

sălbaticii și nenorociții locuitori, ale căror case mărunte, cu fereștrile de beșică, cu acoperământul de stuf, le văzuse el, la rari întinderi răzlețite pe câmpiile acoperite de neînfrânate vegetații parazite ale amânduror țărilor. Bulgaria, deși sub apăsarea cârmuirii directe a Turcilor, e mai bine cultivată decât această regiune nenorocită, unde treizeci și nouă din patruzeci de părți sunt lăsate în păragină; cu excepția regiunii de răsărit a Moldovei, în ținuturile Vasluiului și Bârladului mai ales, totul e o nemărginită pustietate, pe care singure înaltele valuri de buruiană se clatină, fâșiind la vânt. Puținul grâu, orz, meu și cucuruz ce se face pe aceste locuri părăsite ajunge abia pentru hrana zilnică a populației, pe care boierul localnic o aduce într-o astfel de sărăcie încât numai să nu moară de foame. Aceasta nu, să nu moară de foame, fiindcă omul e al lui și e un braț mai puțin la lucrul rău exploatatelor și întinselor sale moșii. « Mizeria și lenea, — spune călătorul după aceste grozave descrieri — sau pentru a zice mai bine — nimicirea neamului omenesc, în aceste locuri pare un lucru de necrezut, dar, cugetând la urmările despotismului oriental, rafinat de gospodari robi și tirani în același timp, nu te mai miri de nimic ». Dacă vreunul din aceste dobitoace de muncă, așa de improstite, zice tot el aiurea, încât nici suferința nu ș'o mai pot cunoaște, dacă aceasta strivită « talpă a casei » mai adună, prin multă muncă, câte ceva din bordeiul său, ispravnicul intervine, ispravnicul fără altă leafă decât « voia de a prăda și fura pretutindenea pe unde poate », și puținul lui avut se duce de umple punga streinului, care-l amenință la nesupunere cu unul din acele procese fanariote, care nu se sfârșeau totdeauna cu moartea omului măcar. Mai adauge-se din vreme în vreme, câte un război sălbatic, lăsând numai pământul gol în urma oștilor, și astfel numai tabloul acestei osânde de un veac întreg va fi desăvârșit. « Așa este schimbarea lucrurilor omenești. Coborătorii Romanilor, ai acestei colonii pe care împăratul Traian a așezat-o pe aceste locuri, după ce a învins pe vechii stăpânitori, au ajuns robii unui popor barbar și odată necunoscut ».

Nu e de mirare, deci, că pe șase sute de leghe de pământ, locuiesc, după dânsul, abia șase sute de mii de oameni. Și încă și aceia scad neconținut, sub genunchiul de fier al nevoii. Transilvania e plină de emigrați, primiți cu brațele deschise de un guvern inteligent. Dubăsarii sunt aproape numai un târg de fugari. La Chișinău, bieții oameni se plâng streinilor de strașnica apăsare și cerere de bani, urmând după pustiirea războiului. Niciun om nu atinge vârstă înaintată, spune călătorul, deși boale nu prea sunt în acest climat sănătos. Totuși, aceste jertfe ale stăpânirii fanariote păstrează în nenorocirea lor aceeași bună-tate de inimă, aceleași voioase obiceiuri de ospitalitate, ca altădată. Pretutindena afară de județul Vaslui și câteva ținuturi prea maltratate de război, locuitorii fac tot ce le stă în putință pentru a primi bine

pe inusafirii trimeși de Dumnezeu. Nicio desmințire nu poate fi mai puternică la învinuirea, că omorul unui om strein nu e păcat la dânșii, decât bucuria naivă cu care toți ai casei își lăsa odăile streinilor pentru a-și face un culcuș în tinda întunecoasă sau sub aer liber, pe prispă. Dacă este vreunul hursuz și neprimitor, ca gazda dela București, nu e român, ci grec. În amândouă țările oamenii sunt veseli, adevărați latini, sorbind și înțelegând repede cuvântul de glumă, voinici și gata de luptă. « Cu piciorul în scara unui cal bun, moldoveanul ar declara război celui mai groaznic împărat de pe lume ». E leneș ce e drept, dar pentru ce ar munci cu drag când rodul ostenețelor sale se duce aiurea, în lăzile boierului ori în pungile dabilărilor, și dacă prea-i face cu ochiul uneori paharul, multe mai suferă și el bietul om, și iertat îi e să aibă această singură mângâiere la sărăcia lui goală. Iar cât despre sgârcenie, autorul s'a înșelat de sigur, când a pus-o în spinarea românului.

Nu mai puțin cunoscută decât lumea țărănească îi sunt călătorului luxoasele și leneșele cercuri stăpânitoare care monopolizează întreaga bogăție a țării. I-a văzut la petrecerile domnului și la balurile ambasadurului: pe acești apatici boieri, plecați sărutători de papuci turcești, dibaci curtizani ai solilor streini și meșteri storcători de avere în moșiile lor puțin îngrijite; pe aceste « cucoane » cu haina scânteietoare de diamante și mărgăritare, cu capul plin doară de o rețetă de șerbeturi sau de o intrigă de dragoste cu vreun frumos beizadea ori cu un elegant atașat de ambasadă. I-a văzut pe ei purtându-și ișlicile tot așa de goale ca și frunțile lor plecate, pe ele arătându-și frumosul păr încărcat cu giuvaeruri, sub policandrele de aur, în monotonul și tacticosul depănat al meterhanelei și tabulhanalei domnești. I-a auzit stâlcindu-și barbara grecească ori franțuzească, nu mai puțin fără Dumnezeu, în lungile sfaturi pe macat, prin fumul ciubucelor ori aromaticelor cafele. I-a văzut, i-a ascultat, și i-a fost silă.

În amândouă călătoriile sale prin Iași, în trecerea sa prin București, călătorul a zărit încă și barba albă, aerul adormit al lui Mihail Suțu și răceala vicleană a lui Moruzi. Nimic mai înveselitor decât tabloul domnului fanariot, așteptându-și osânda de azi până mâine, neîndrăznind, de frica unei surprinderi, să-și scoată din lăzi lucrurile scumpe, dar luxos și iubitor de parade, ca unul din cei mai puternici împărați orientali. Suțu nu iese fără șase cai la rădvan, și totuși vecinul său îl întrece în pompă. Ca toate, însă, în această epocă, și aceasta este spoială, spoială ca și aurul de pe hainele arnăuților. Dați cortina într-o parte în liniștile între-acte ale comediei fanariote și veți vedea un întunecat și lacom boier bătrân, trăind așa de economic, așa de sordid chiar în sgârcenia sa, cum nu trăiește « un simplu particular » în Franța sau aiurea. Iar cât despre situația sa politică, iată cuvintele observatorului:

« E o tristă poziție acea a unui domn moldovean. Locul de gospodar, pe care-l ocupă, e prea nesigur și prea trecător pentru ca să poată face mult bine, sau chiar ca să aibă mult gust de a-l face. E foarte rar ca gospodarii să păstreze acest post mai mult de cinci ori șase ani, pentru că guvernul turcesc îi schimbă foarte des, fie din sgârcenie, fie din lăcomie, ca să primească mai des plocoanele și sumele ce i-se cuvin la fiecare luare în stăpânire, fie din politică, pentru a nu lăsa unui domn vremea de a-și alcătui un partid însemnat în țară ».

ROSTOPCIN

Contele F. S. Rostopcin (1763-1826)¹⁾, viitor guvernator al Moscovei pe vremea invaziei lui Napoleon, a sosit pe teatrul de război din Moldova, însoțind pe principele de Württemberg, cumnatul viitorului împărat Pavel I. Abia venit în Moldova, principele a murit, iar Rostopcin a fost invitat ca secretar de Saimonov, unul din împuterniciții ruși la congresul de pace din Iași. Reproducem aici două fragmente din scrisorile lui Rostopcin²⁾, adresate lui S. R. Voronțov (1744-1832)³⁾, ambasadorul rus la Londra.

7 Octomvrie 1791, Iași.

« Am sosit la Iași, unde boala devenise generală, toată lumea se îmbolnăvea, însă nimeni nu murea. Prințul Potiomkin, impresionat de gândul morții (pentru că la Galați, la înmormântarea principelui de Württemberg, se urcase din greșeală în loc de trăsura lui, în trăsura care adusesese corpul), s'a îmbolnăvit, a plecat la Bârlad, la Huși și, în cele din urmă, s'a instalat în vilegiatură aici, în împrejurimi. A avut accese de friguri, dar s'a întremat, s'a întors în oraș și s'a îmbolnăvit din nou, după ce a mâncat niște găscă și fructe. N'a vrut să ia niciun fel de doctorii și, deși slăbit, totuși încăpățânat ca totdeauna, a ținut morțiș să pără-

1) Biografia, în « Vechimea Rusă », 1893, nr. 1; corespondența cu Bantâș-Kamenski, Voronțov, Rumianțev ș. a., « Arhiva Rusă », 1873, 1875, 1876 ș. a.; de Ségur (Paris, 1872); M. Longhinov, « Arhiva Rusă », 1868, nr. 4-5; Dubrovin, « Sbornikul Militar », 1863, nr. 7 și 8.

2) « Arhiva Rusă », 1876, cart. I, p. 80 și urm.

3) În autobiografia lui Voronțov se vorbește despre luptele dela Larga și Cahul (« Arhiva Rusă », 1876, vol. I, și « Arhiva prinților Voronțov », vol. VIII). Despre coloana dorică, ridicată la Cahul după proiectul arhitectului C. Boff, și obeliscul comemorativ al lui S. Voronțov, la Vulcănești, *ibidem*, 1873. Toate aceste scrieri le-am menționat încă în 1936, în *Din vremea lui Al. Sturdza*, p. 26 și urm.

sească Iașii și să se instaleze în apropiere de Oceakov, la Nicolaev, printre instalațiile cele noi. După ce a parcurs vreo 25 de verste, s'a oprit pentru noapte; a petrecut-o foarte neliniștit, turnându-și în cap apă de colonie și pe stomac apă rece cu ghiață. La orele 8 dimineața, a pornit-o mai departe, a parcurs vreo 6 verste și a strigat să-i dea drumul să coboare și că moare. Au vrut să-l oprească, dar el a sărit afară, desculț, strigând că moare și nu mai vede nimic și, după cinci minute de agonie, și-a dat sufletul, pe drumul mare ¹⁾. Sfârșitul lui a fost tot atât de neobișnuit, cât și viața lui. Toată lumea de aici se prefăce a fi întristată și nimeni nu se gândește la urmări. D. Kamenski a preluat conducerea, în calitate de cel mai bătrân ²⁾).

25 Decembrie 1791, Iași.

Orașul Iași totdeauna murdar și necurățat, a devenit pustiu de tot, după plecarea rămășițelor pământești ale lui Potiomkin și a suitei sale. Acum două luni fusese un adevărat spital. Frigurile făceau ravagii înspăimântătoare și, în luna August, pe Dunăre, două treimi din armată erau bolnave... »

¹⁾ « Mă bucur mult, — scria în continuare Rostopcin — că se cunoaște precis ziua morții sale, pe când nimeni nu cunoaște vremea prăbușirii colosului de Rodos ». « Lovitura s'a săvârșit, prea milostivă suverană! — scria generalul V. S. Popov. — Luminatul kniaz Grigore Alexandrovici nu mai este în lume. Dimineața, el a devenit foarte slab, dar a poruncit să plecăm mai repede; în sfârșit, înainte de a ajunge la un deal mare, la vreo 40 verste depărtare de Iași, a slăbit într'atât, încât am fost nevoiți să-l culcăm în stepă. Aici a și slobozit el, în mijlocul tristeții noastre jalnice, sufletul său ».

²⁾ M. F. Kamenski (1739—1809), deși Potiomkin l-a chemat încă la 18 Septembrie, din Crimeia, pe generalul M. V. Kahovski, în scopul de a-i preda comanda.

LANGERON

Contele Alexandru de Langeron (1765-1831), emigrant francez ajuns general al oștirii ruse și general-guvernator al Novorosiei (1814-1822)¹⁾, a lăsat niște însemnări²⁾, care constituie legătura dintre epoca lui Potiomkin și războiul din 1806-1812, fiind completate și mai târziu, când generalul a mai venit în Principatele Dunărene, cu ocazia războiului din 1828, mărturisind de această dată simpatie față de noua generație a Românilor³⁾. Occidental arogant, care a preferat totuși să nu se mai reîntoarcă în Franța, chiar după reînscăunarea Bourbonilor, Langeron își manifestă în scris spiritul critic și caustic, deseori deplasat. Reproducem aici doar prefața însemnărilor sale, cu descrierea Moldovei și Munteniei, deși partea principală a materialului istoric privește următorul război împotriva Turcilor.

« *Moldova*, din care Maria Tereza, împărăteasa Germaniei, pricepuse să-și asigure o mică parte — Bucovina — ca preț pentru rolul ei împăciuitoare din 1774, este un mare pătrat, lung aproape de 320 de verste și arg de 300. Moldova este situată între cel de al 45-lea și cel de al 48-lea grad de latitudine Nord și cel de al 44-lea și cel de al 49-lea grad de longitudine. Este mărginită la miazănoapte de Podolia — provincie polonă — și de Nistru, la miazăzi de Dunăre, la Răsărit de Basarabia⁴⁾, care făcea parte de ea odată, iar la Apus de munții Transilvaniei și de

1) Despre Langeron, Richelieu și Voronțov, « *Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa* », 1877, vol. X, p. 371 și urm., precum și lucrările lui I. Mihnevici.

2) *Documente Hurmuzaki*, supl., I, vol. III, București, 1889. « *Arhiva Rusă* », 1871, nr. 11, și 1895, nr. 3; « *Vechimea Rusă* », 1906—1909; « *Revista Slavă* », 1894; « *Vestitorul Istoric* », 1891, nr. 9, 1895, nr. 12, 1903, nr. 9.

3) *Documente Hurmuzaki*, p. 184, nota 1; cf. p. 343, nota 1.

4) Bugeacul tătăresc.

Milcovul, care o desparte de Muntenia. Această provincie este împărțită în două regiuni și 16 județe. Orașele sale principale sunt: Iași, capitala, care are 30.000 de locuitori ¹⁾ și este reședința principelui Moldovei; Botoșani, Chișinău, Roman, Tecuci, Orhei, Soroca, Bacău, Bârlad, Vaslui, Galați și Focșani. Dunărea, Nistrul, Prutul, Siretul, sunt principalele râuri care o străbat. O mulțime de alte pârâuri se varsă în aceste patru râuri. Acestea fac regiunea rodnică și oferă căi de desfacere pentru comerț.

Valahia este de formă ovală și lungă de aproape 300 de verste pe 180 de verste lățime. Este cuprinsă între cel de al 43-lea grad de latitudine și cel de al 46-lea grad de longitudine. Se mărginește la miazănoapte cu Transilvania, la Răsărit cu Siretul și Moldova, la miazăzi cu Dunărea și la Apus cu Serbia. Munții Valahiei, care sunt începutul munților Carpați ce se întind mai departe în Transilvania și în Ungaria, sunt foarte înalți. Valahia este împărțită în două părți, cea Mare și cea Mică, din care cea dintâi cuprinde 12, iar cea de a doua 5 județe. Orașele principale sunt: București, capitala și reședința principelui Valahiei, cu 60.000 locuitori; Târgoviște, Craiova, Râmnicul, Buzău, Brăila și Giurgiu (Aceste ultime două orașe aparțin Turcilor și voiu avea ocazia să le descriu). În afară de București și Iași, celelalte orașe din aceste două provincii nu s'ar putea socoti în Franța sau în Germania decât ca niște târguri mai mari. Ialomița, Oltul, Dâmbovița, Jiul și torențele dela Râmnic și Buzău străbat Valahia și se aruncă în Dunăre, având aproape toate curs dela miazănoapte spre miazăzi.

Aceste două provincii au fost locuite odinioară de către Geți și Daci, ai căror trecut este foarte obscur și puțin interesant. Roma i-a supus, dar deseori ea a fost nevoită să stăvilească campaniile lor sau să pedepsească ravagiile pricinuite de ei. În sfârșit, Roma a făcut din aceste două provincii, depopulate din pricina războaielor, un loc de surghiun pentru nenorociții alungați din patria lor prin politica senatului sau prin tirania împăraților. De aceea Valahii pretind că se trag din Romani și le-au luat numele cu plăcere vădită. Ceea ce pare sigur este, că ei au oarecare asemuire cu acest popor atât de renumit, dar această asemuire a scăzut mult cu vremea și în urma regimurilor la care au fost supuși.

Sarmații, Hunii, cunoscuți altădată sub numele de Sciți și izgoniți din vetrele lor de către alți barbari, năvăliră asupra Europei, pârjolind și cucerind una după alta și în mai multe rânduri Moldova și Valahia. Aceste două provincii, ba supuse de către vecinii lor, ba eliberate de sub jugul lor, erau libere și tributare pe rând, dar aceasta totdeauna sub conducerea unor șefi aleși de ele înșele și care purtau nume de principii. Mai mulți din acești șefi au oprit cuceririle Turcilor, atunci când ei au năvălit asupra Europei, după ce distruseseră imperiul Grecesc.

¹⁾ În 1821 — 60.000 locuitori (*Langeron*).

În sfârșit, după îndelungate succese și insuccese alternative, un Bogdan, principe al Moldovei, fiul lui Ștefan care înfrânsese trupele sultanului Baiazid, văzând că-i este imposibil să reziste mai departe Turcilor, a socotit, poate destul de rău, că ar fi mai bine pentru țara sa să devină tributară sultanului și să-și facă din acesta un protector, decât să fie distrus sau pus în lanțuri de către acesta. În 1523, el cumpără prietenia acestuia printr'un tribut destul de mic, iar sultanul fu foarte mulțumit atunci de această înțelegere. Dar încetul cu încetul, Turcii, din protectori ce erau, vrură să devie stăpâni. Moldovenii, din partea lor, căutau să se libereze de orice fel de impunere. Turcii izbândiră la urmă, dar nu făcură niciodată din Valahia și din Moldova părți integrante din imperiul lor: ei se mulțumiră să ia locuitorilor o mare parte din privilegiile lor și îi îngrădiră între cetățile Hotin, Bender, Akkerman, Ismail, Chilia, Brăila, Giurgiu, Turnu, pe care le-au ridicat în mod special și unde au întreținut garnizoane permanente. Aceste orașe posedă, până la 15 sau 20 de verste depărtare de zidurile lor, un teritoriu deosebit de Moldova sau de Valahia și care se numește raia. Acesta aparține Turcilor, dar restul ambelor provincii continuă să fie ocârmuit de către cei doi principii, numiți de sultan, și care până odinioară îi plăteau un tribut enorm. Acești principii, de fapt nu mai sunt despoți, cu toate că deseori au dreptul la aceasta. Ei se bucură de foarte mari și numeroase privilegii și de venituri. Au miniștri, șambelani, aghiotanți etc.

Tribunalul, care se numește divan, este compus din boierii țării. Președintele acestui divan este marele vistier, care drege lucrurile aproape așa cum vrea el. Divanul este curtea supremă; el împarte sau trebue să împartă suveranitatea împreună cu principele, și este foarte arbitrar. Deoarece nu se dă niciun fel de atenție legilor scrise (care sunt încă cele din codul lui Iustinian), cantitatea și calitatea plocoanelor ce se fac marelui vistier și celorlalți membri, decid în mod obișnuit hotărîrea procesului, și aceasta deseori cu atâta imprudență, încât se pot auzi trei sau patru hotărîri contradictorii pentru aceeași afacere ¹⁾.

Principii nu stau în funcția lor decât o anumită vreme — de obicei 7 ani, dar niciodată mai mult, iar în acest timp și după reîntoarcerea lor la Constantinopol sunt într'un permanent pericol de moarte, dacă sunt bogați sau sunt bănuși de a fi bogați. Posturile de principii ai Moldovei și ai Valahiei nu sunt decât recompense pentru Greci, mari dragomani (interpreți) ai Porții Otomane. Nașterea nu conferă niciun drept la aceste posturi, dar plocoanele făcute miniștrilor turci conferă multe drepturi.

La Constantinopol există un cartier care se numește Fanarul, iar locuitorii lui, care sunt toți Greci, sunt numiți fanarioți. Aceștia sunt

¹⁾ L. Casso citează această părere, ca și altele, în *Dreptul bizantin în Basarabia* (1907), trad. de Șt. Berechet, Iași, 1940, p. 38.

cei care ocupă toate funcțiile acordate de Turci Grecilor și sunt întrebuințați ca dragomani pe lângă Poartă, amiralitate și în diferite ministere. Familiile principale care au ocupat postul de prim dragoman și apoi de principii ai Moldovei și Valahiei sunt Suțu, Moruzi, Ghica, Kallimaki, Hangerli, Mavrocordat, Cantacuzino, Brâncoveanu etc. Nu mă tem să fiu bănuț de a exagera sau chiar acuzat de calomnie, dacă voi afirma, că nu există pe pământ neam de scelerați mai murdari decât acela al fanarioților. Aceștia sunt intermediarii, falsificatorii, instigatorii și deseori executanții tuturor crimelor, care se comit zi de zi la Constantinopol de către un guvern sângeros, unde niciun principiu moral sau religios nu temperează cruzimea agenților săi care, cu toți (chiar și cei mai înalți demnitari) sunt ieșiți de jos și nu se pot susține în existența lor vremelnică decât prin distrugerea sau asasinarea rivalilor lor. Posturile de principii ai Moldovei și Valahiei sunt unica țintă a tuturor fanarioților, dela vârsta lor cea mai fragedă. Pentru ca să ajungă acolo, nu există delict care să-i împiedece, nici josnicie la care nu s'ar lăsa. Dacă un frate, un unchiu, un văr, un tată chiar, devin obstacole în drumul ambiției lor, otrava sau fiarele călăilor înlătură pe aceștia, căci dacă nu izbutești să distrugi personal pe individul care te încurcă, se poate denunța acesta, și dela un denunț, oricare ar fi acesta, până la moarte, la Constantinopol nu este decât un pas. Este venalitatea recunoscută și tarifată, care duce la posturi în acest infam guvern. Lumea se ruinează pentru a parveni și fură și jefuiește ca să-și refacă averea.

Un principe proaspăt numit pleacă dela Constantinopol, lăsând după sine 2 sau 3 milioane de piaștri datorii. După patru, cinci sau șase ani de domnie, el se întoarce cu cinci sau șase milioane avere, dacă i se dă răgazul necesar pentru a le agonisi, dar de obicei este alungat, exilat sau i se taie capul după câțiva ani de domnie, sau atunci când se știe că și-a agonisit o avere asupra căreia s'ar putea pune mâna. Pentru acești domni, metoda de a se îmbogăți este foarte simplă:

1. Ei fură sau confiscă proprietățile, când li se pare clipa mai potrivită, mușamalizând aceste atrocități prin pretextele unor trădări sau unor corespondențe cu străinătatea, sau sub oricare alt motiv, încă mai puțin plausibil, și împart rodul acestor spoliațiuni cu miniștrii otomani.

2. Ei vând la licitație toate funcțiile subalterne din principatele lor: acelea de ispravnici (șefi de județ), sunt cele mai lucrative și cele mai căutate; boierii din Moldova și din Valahia, care nu valorează, din punct de vedere moral, mai mult decât fanarioții, plătesc foarte scump aceste posturi; fac datorii pentru a le obține dela domni (așa cum aceștia se umplă de datorii la Constantinopol pentru a căpăta dreptul de a vinde aceste posturi) și la rândul lor storc cu o cruzime nemaipomenită și corespunzătoare doar obrăzniciei lor, pe locuitorii

nenorociți ai județelor, ale căror doleanțe sunt mereu acoperite sau eschivate, sau chiar pedepsite prin schingiuire.

Ce mentalitate pot să aibă acești principii, care nu pot parveni la obiectul dorințelor lor, altfel, decât prin crime, sacrificii sau josnicii, și care văd fără încetare în fața ochilor lor sabia unui călău sau sculele de schingiuire, de care nu scapă decât rar? Un european, un om născut într-o țară civilizată nu poate concepe nici această abnegație, nici această viață mereu obsedată de groază sau de uneltire a unor crime. Aceasta este, totuși, viața fanarioților; și s'au văzut copii în vârstă de 10 ani, declarând, că lor nu le pasă să li se taie capul la vârsta de 30 de ani, dacă pot fi domni la 25. Slugărnicia lor față de Turci, mai exagerată și mai revoltătoare decât aceea a sclavilor, nu poate fi zugrăvită decât dacă a fost văzută cu proprii ochi. Printre alte dovezi ale acestei slugărnicii de neînchipuit, voiu cita două exemple la care am fost martor.

În 1808, mă întorceam dela Iași la Fălciu. Ispravnicul din Tecuci mă călăuzea. Era un Sturdza (una dintre cele mai mari familii moldovenești). Mă afluam într-o casă, așteptând caii; discutam cu acest Sturdza, pe care-l așezasem pe același divan cu mine. Nu părea nici îngrijorat, nici încurcat. Sosește un curier turc, un simplu ienicer. El produce asupra moldoveanului meu efectul unui cap de meduză. Sturdza se scoală, palid și tremurător, rămâne în picioare, aleargă apoi să caute o pipă, pe care ienicerul ce se așezase pe divan, îi poruncește să i-o aducă, și care-i este oferită aproape în genunchi.

În 1811, la Giurgiu, când se trata pacea, un dragoman fanariot se pune în patru labe ca să servească de scărifică lui Galib-Efendi, pe atunci reis-efendi, ale cărui picioare erau prea scurte ca să se ridice în șea fără ajutorul acestui scăunel de un gen nou. Acest fanariot ar fi putut ca oricare altul să devină principe al Moldovei¹⁾.

După cele ce am spus despre fanarioți, cu greu se va crede că poate exista un neam de sclerați mai infam; există totuși unul și mai murdar, ori cel puțin care se poate compara cu fanarioții, și neamul acesta se află și el la Constantinopol: este acela al dragomanilor străini ai diferitelor misiuni europene, Francezi, Italieni mai ales, dintre care mai mulți exercită din tată în fiu, de sute de ani, meseria de interpreți. Ei sunt părtași în toate crimele fanarioților, iar anumite crime le fac singuri.

Dragomanii adoră Constantinopol și pe Turci, prin care trăiesc, deoarece miniștrii puterilor au nevoie de ei pentru a se înțelege cu

¹⁾ La note, Langeron adaugă: Acest grec se numea Apostolaki Stamo (în *Documentele Hurmuzaki*, greșit: Kamo). El este în prezent în serviciul Rusiei, consilier colegial (rang de colonel). Mort în 1830, la Chișinău. G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, 1940, vol. I, p. 176.

barbarii, care nu vor să știe altă limbă decât a lor. Dar cum acei care îi întrebuințează nu înțeleg ce spun, ei pot spune ceea ce vor și de sigur că o putere care ar plănui pieirea Turcilor sau care ar trata cu dânsii ceva care le-ar putea dăuna, ar putea să fie prost servită de către dragomanul, totdeauna mai atașat de Turci, de care îi leagă interesul, decât de guvernul său. Astfel de oameni ar pierde totul, dacă Turcii ar fi izgoniti din Europa, căci în Asia, politica n'ar mai fi atât de activă, precum este la Constantinopol. Spun, că ei ar pierde totul, pentru că au mult de pierdut. Aproape toți au averi imense, la care țin grozav: sgârcenia lor e tot atât de mare, cât și celelalte vicii. Conte de Saint-Priest, ambasadorul Franței la Constantinopol, spunea, că în oraș, pe lângă ciuma obișnuită, se mai află încă alte trei genuri de ciumă, mai primejdioase: doctorii, fanarioții și dragomanii.

Ceea ce am spus despre fanarioți, din nenorocire poate fi aplicat în parte și asupra celorlalți Greci din Constantinopol, și chiar asupra multor din aceia din provinciile otomane. Nu vreau să cercetez în fond primele secole ale Greciei, nici să apreciez la dreapta lor valoare pe Atenienii ușurateci și cruzi, pe Spartanii întunecați și sângeroși, prea lăudați poate, dar care se puteau mândri cu câteva virtuți războinice și să se înconjoare cu faima artelor și a științelor; dar dacă luăm istoria Grecilor după Filopemen (care a fost numit pe drept ultimul grec), în epoca aservirii lor de către Romani, și dacă o urmărim de-a-lungul domniilor rușinoase și sângeroase ale grămezii de împărați ai Bizanțului, care au fost oroarea umanității, s'ar vedea că nația aceasta își pierduse puținele calități cu care se putea mândri și păstrase toate defectele și toate viciile sale. Există oare o istorie mai respingătoare și mai desgustătoare decât aceea a imperiului de Răsărit ¹⁾? Niciodată natura omenească nu s'a arătat într'un asemenea grad de murdărie și de înjosire, ca acela în care au căzut Grecii dela Constantin până în zilele noastre.

Ceremoniile investiturii principilor Moldovei și Valahiei la Constantinopol, plimbarea lor în mahalaua Pera și în curtea caselor lor și, în sfârșit, plecarea lor din Bosfor, sunt dintre cele mai ciudate la citit mai mult decât la văzut, precum sunt toate ceremoniile turcești sau asiatice. Fetele acestor familii princiare își păstrează titlul lor de prințese și de altețe, oricare ar fi rangul soțului lor. Dar a doua generație nu mai are niciun drept. Fetele principilor se numesc beizadele.

Veniturile principelui Moldovei sunt de 300.000 scuzi sau piaștri, și acelea ale principelui Valahiei de 600.000. Primul plătește Porții

¹⁾ Sub influența lui Montesquieu și Gibbon, « occidentalii » considerau Bizanțul ca o decădere a imperiului Roman. Marii bizantinști ruși Vasilevski și Uspenski, ca și bizantologii români — N. Iorga, N. Bănescu ș. a., au dovedit absurditatea acestei păreri.

120.000 piaștri și al doilea 180.000. Ei încasează aceste venituri asupra grâului, cailor, a vâmlor. Și în plus, țăranii le aduc proviziile necesare pentru întreținerea lor particulară.

Țăranii moldoveni și valahi nu sunt șerbi, dar totuși ei sunt supuși unor stăpâni ce se numesc boieri.

Numele de boieri este și acela al vechilor seniori ruși. Mi se pare, că este titlul ce se dădea căpeteniilor prin alegere a unui sat, în timpurile în care filiațiunea familiilor nu era cunoscută. Dar, în prezent, boierii ruși au devenit prinți, conți și baroni, iar boierii moldoveni sunt acum egali cu nobilii din alte țări. Nu numai că toți aceștia pretind a se trage cel puțin din vechii domni ai țării, dar chiar din împărații greci, și câțiva, fie cu dreptate sau fără, poartă nume care reamintesc pe acelea ale slabilor și nefericiților împărați ai Constantinopolului, dintre care aproape niciunul, de-a-lungul a șapte sau opt secole, nu a domnit cu glorie, nici nu a sfârșit pașnic. Este o ciudată și nebuenscă pretenție și o îngâmfare foarte, barbară a acestor boieri de a-și spune urmași ai unor bandiți obscuri sau ai unor uzurpatori asasini și asasinați! Căci Comneni, Angheli, Lascarisi, Andronici, Cantacuzini, erau oare altceva ¹⁾? Câțiva dintre acești boieri moldoveni sunt foarte bogați și au niște mici case de țară asemănătoare cu cele ale Polonilor, unde trăiesc cu destul lux și într'un amestec plăcut de gusturi europene și asiatice, mai apropiate totuși de acestea din urmă.

Îmbrăcămintea lor amintește mult genul oriental. Ei nu-și rad barba, dar își rad capul și poartă un mic fes de postav roșu și o căciulă, jumătate postav, jumătate blană. Caftanul lor, lung, larg, fără guler, se face de obicei dintr'o stofă de preț și vesta lor cu mâneci seamănă cu cea a Turcilor. Tot ca aceștia poartă și ei pantofi de marochin și șalvari imenși. Femeile moldovene se îmbracă cu rochii lungi și fără cute. Rochia se încinge sub gât, pe care îl strânge și lasă burții o deplină libertate, făcând-o să reiasă într'un foarte puțin plăcut. Ele poartă basmale colorate, au părul împărțit într'o grămadă de codițe și o căciuliță în formă de con încărcat de flori, de briliante, etc. Aproape toți boierii au spiritul fin și plăcut ca vechii Greci, și un observator atent descoperă curând între spinii sclaviei, rozele geniului strămoșesc. Ei sunt, cum se spune, ceea ce erau Atenienii, vioi, ușurateci, schimbători, ironici, învătăreți, complotiști și entuziaști. Mulți știu

¹⁾ Fără să mai criticăm ciudatele afirmații ale lui Langeron, putem semna în ce privește originea numeroaselor « familii bizantine » (afară de Cantacuzini; G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. I, p. 180), că mai toate n'au nimic comun cu Bizantinii străvechi. Nume de: Arghir, Asan, Cantacuzino, Paleolog, Lascari, Comnen, Anghel, Ralli, Duca, Hrisoverghi, Mano ș. a. sunt nume de botez, devenite în secolele XVI—XVII nume de familie. I. Filitti, *Arhiva Gh. Cantacuzino*, București, 1919, p. 247 ș. a.

franceza și aproape toți foarte bine italiana. Aproape toți au fost la Constantinopol, călătorie care la Iași este privită ca absolut necesară pentru a forma un coconăș moldovean, și pentru a-i isprăvi educația, tot așa cum în Franța, este necesar pentru un provincial să facă o călătorie la Paris. Femeile sunt frumoase, duioase, ușuratece, dar apatice, prost crescute și inculte. Deoarece puține vorbesc franceza sau italiana, nu am putut judeca eu însumi spiritul sau farmecul conversației lor.

Marele lux al boierilor moldoveni este de a se plimba călare pe străzile Iașului sau ale Bucureștilor, urmați de toți pierde-vară și cerșetorii orașului. Nimic nu este mai caraghios de văzut decât aceste plimbări. Boierul, ghemuit ca o maimuță pe un cal acoperit de zorzoane, de panglici, etc., urmat de un jockey evreu cu barbă și de 30 sau 40 de zdrențuroși, ar fi ceva destul de ciudat la Hyde-Park sau la Long-champs.

Dansul național ¹⁾ al țării este tot ceea ce am văzut mai caraghios în viața mea. Se strâng în cerc, bărbați și femei, mână în mână, cu picioarele răsucite înăuntru; pantalonii lungi ai bărbaților atârându-le pe picioare, îi fac să semene cu niște porumbei cu jambiere. Doamnele sunt acoperite din umeri până în brâu de o blană cu părul în afară. Și unii și ceilalți țin burta înainte și dau capul pe spate. În această postură, care nu se potrivește cu grația, se văd brațele lor mișcându-se metodic, ca și cum le-ar fi trase sub umeri cu sârme ca la marionete. Picioarele, ca și brațele lor, merg înainte și înapoi. Ochii rămân ficși și stupizi, și capul este întors spre dreapta. Carra ²⁾, spune destul de nostim în lucrarea sa asupra Moldovei: «mărturisesc că, de când am văzut dansând Moldovenii, am șovăit mult timp pentru a hotărî, dacă ei au învățat urșii să danseze sau dacă urșii au dat lecții de dans Moldovenilor».

Muzica este tot atât de monotună, ca și dansul. Țigani sunt cei însărcinați să gâdile urechile. Vioara și țitera, precum și naiul cu opt tuburi, în care suflă trecându-le neîncetat pe buze, sunt instrumentele de muzică ale țării. Meseria de acrobat și de actor este infamantă în Moldova, și nimic nu ar putea reda mirarea indigenilor, când au văzut ofițerii ruși, dând concerte și jucând ei înșiși o tragedie. Moldovenii au totuși un alt dans din Constantinopol, numit greceasca. Acesta

¹⁾ Langeron repetă, aici, aceeași descriere ca și Struve,

²⁾ J. L. Carra (1743—1793), percepătorul francez al copiilor domnitorului Grigore Al. Ghica, se arată nebinevoitor Românilor, în a sa *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* (Iași, 1777, Paris, 1778, Neuchâtel, 1781), cerând colonizarea acestor, locuri cu Olandezi și Saxoni, pe când un alt călător, contele Al. de Hauterive (1754—1830), secretarul lui Al. C. Mavrocordat, recomandă în 1785 să se aducă coloniști italieni.

este încântător. Este dansul vechilor Greci. Credem că vedem dansând pe Alcibiade și Aspazia. Este cu totul asemănător descrierii dansului Atenienilor de către abatele Barthelemi, în nemuritoarea sa lucrare asupra călătoriilor tânărului Anacharsis, — și în basoreliefurile vechilor monumente. Dansul începe încet și isprăvește într-o iuțeață așa de mare, încât s'ar crede că toți dansatorii au fost înțepați de ceva. Un singur bărbat conduce dansul, și toate femeile, unite prin batisatele pe care le țin din mână în mână, urmează cavalerul. Nu aș putea compara mai bine dansul acesta decât cu acela ce în Franța se numește « les Tricotés », exceptând că bărbatul dansează mereu și femeile urmează ¹⁾).

Amândouă provinciile Valahia și Moldova numără 1.700.000 locuitori. Cred, acest număr este exagerat și nu-l pot determina cu precizie. Se socotește că ultimele două războaie au făcut să scadă populația cu 200.000 oameni. De altfel, numărul nu este de ajuns de mare pentru întinderea țării, deoarece mult teren nu este cultivat.

Moldovenii și Valahii sunt înalți și puternici, însă foarte smezi; poporul de jos e prea adesea abrutizat de tirania și împilările pe cât de crude, pe atât de ingenioase ale șefilor săi și mai ales ale prefecților, numiți ca în Rusia ²⁾ ispravnici, a căror tiranie apasă de-a-dreptu pe popor și depășește orice închipuire. Țăranul valah, mândru de pretenția sa de a fi urmaș al Romanilor, este mai îndrăzneț decât moldoveanul. Are mintea ascuțită și ar fi activ, dacă nu s'ar teme că în felul acesta va câștiga o bună stare, care-i va fi numaidecât răpită.

Limba, dulce și monotonă, în parte amintește latina, mai ales în Valahia; Moldovenii au multe vorbe italiene. În general, limba este bogată și s'ar preta la muzică; însă ei nu au perfecționat încă intonațiile și nu le-au supus combinațiilor muzicale, care în italiană, sub îndrumarea unor Paesiello, Sarti, Guglielmi etc., vorbesc inimii și în-

¹⁾ Langeron reproduce, în continuare, descrierea vieții ieșene, ce-o face prințul de Ligne, într-o scrisoare adresată din Iași, la 1 Decembrie 1788, conțelului de Ségur, ambasadorul Franței la Petersburg. De Ligne vorbește despre superbe palate ale boierilor, clădite în stil oriental; despre femei încântătoare care aproape toate au vizitat Constantinopolul și care trăiesc în atmosfera ermitajului oriental; Constantinopolul dă tonul Iașilor, după cum Parisul provinciei, iar modele sosesc aici și mai repede; prințul privește cu interes dansurile Moldovenilor.

²⁾ Vorbind despre viața principatelor chiar de prin 1840, Ion Ghica (*Scrisori către V. Alecsandri*, București, 1905, p. 23) spune că pe atunci scriitorii cancelariilor se numeau *pisari*, șefii de serviciu — *nacialnici*, masa de birou — *stol* și șeful de birou — *stolonacialnic*; scriptele cancelariei se numeau *ciorna*, *spravca*, *otnoșenie*, *pricaz* și *sdelca*; ofițerii se numeau *prapurcici*, *polcownicy* și *podpolcownicy*, etc.

cântă urechile. O înșiruire de sunete acre și discordante, fără legături, iată cântecul Moldovenilor. Zece pisici într'un pod, care și-ar exprima iubirile și geloziiile, sunt mai plăcute de auzit decât primii cântăreți dela Iași.

Imbrăcămintea țăranilor constă din următoarele:

1. Un suman de dimie cenușie, cu mâneci lungi, fără nasturi, fără copci, fără guler și încinsă cu cingătoare;

2. Nădragi de același material;

3. Cizme rusești sau opinci legate la fel cum fac și locuitorii din Pirinei;

4. În sfârșit, căciuli rotunde și înalte, ca acelea ale husarilor, dar fără pene, fără coadă și fără clape; ei poartă capul ras și își păstrează barba.

O fustă foarte scurtă, o cămașă și o tunică largă, alcătuiesc îmbrăcămintea femeilor din popor, în general mai frumoase prin silueta, decât prin fața lor. Toate sunt înalte și svelte, însă negricioase și se trec repede. Un vâl alb deosebește nevestele de fete. Și unele și altele au părul negru și neted, ca acel al Caraibilor; îl împletesc. O femeie blondă este o raritate.

Satele nu sunt decât cătune izolate, alcătuite din case înșiruite pe o stradă foarte lungă. Aceste case, înconjurată de grădini sunt toate la fel. Ele măsoară șase la șapte picioare în lung, în lat și în înălțime. Sunt clădite din vâlătuci cenușii (puțin pământ diluat cu apă), amestecați cu paie și acoperiți cu apă de var. Acoperișul de paie depășește cu mult peretele și este susținut cu stâlpi de lemn. El alcătuește împrejurul casei o galerie acoperită, sub care se așează o bancă. Casele nu au decât o fereastră și lumina zilei trebuie să străbată, pentru a pătrunde în casă, niște bășici groase, care țin loc de geam. Înăuntru, o sobă foarte mare, ridicată pe două mici cuptoare, ocupă jumătatea camerei. Îndărătul sobei, pe ea și chiar în ea, când nu este foc, țăranul moldovean și valah, precum și toată familia sa, oricât de numeroasă ar fi, se culcă acolo, fără pat și chiar fără rogojini, după munca zilei și o masă simplă, compusă din smântână și din porumb prăjit sau copt. Descrierea acestor case se potrivește și celor din Ungaria, din Banat și dintr-o parte a Ucrainei și a Poloniei. Bisericiile, mai murdare și mai puțin împodobite decât sunt grajdurile în Anglia, sunt de obicei clădite din scânduri și au o mică clopotniță de formă rotundă, pe care se înalță o cruce. Orașele sunt, ca în Polonia, o adunătură mare și neplăcută de case vaste și prost clădite, ori de colibe de țărani și de Evrei. Unele, exceptând două sau trei, sunt rareori la rând și ulițele au pavaje (când există) de scânduri, din care jumătate putrede sau prost așezate, se înfundă sub picioare. Vara, praful este de nesuferit; iarna te îneci în noroiu. Casele boierilor, numite palate, sunt clădite din piatră și în formă de cruce; ele sunt cuprinzătoare. Palatul domnitorului la Iași este imens, dar puțin împodobit... ♦

1806—1807

ROCHECHOUART

Succesele lui Napoleon ¹⁾ la începutul veacului al XIX-lea, l-au atras în aventura unui război împotriva Rușilor, în 1812, care l-a dus la pieire. În cursul pregătirilor pentru această campanie, dârzul cuceritor a căutat să provoace războaiele Rusiei, la Nord cu Suedia, iar la Sud cu Turcia, a cărei armată a fost reorganizată de ambasadorul său, generalul Sébastiani. Înlocuirea domnitorilor Principatelor Dunărene, Alexandru Moruzi și Constantin Ipsilanti, prin Scarlat Kallimah și Alexandru Suțu, a grăbit izbucnirea războiului. ²⁾ O notă diplomatică, sprijinită de flota ruso-engleză, a fost satisfăcută la Constantinopol, dar, îndată ce capitala fu întărită, Englezii au fost goniți; amiralul rus Seniavin a distrus flota turcă la Lemnos.

Diplomații ruși nu s'au lăsat ademeniți de iluziile satisfacției înșelătoare. Cunoscând intențiile Turciei, cu o săptămână înainte de a primi răspunsul, împăratul Alexandru I semnează la 4 Noembrie 1806 porunca de înaintare a trupelor, nu însă cu scopuri militare, ci pentru restabilirea ordinii în relațiile turco-ruse, paralizând astfel intrigile Francezilor. La 10 Noembrie, cazacii trecură granița, ceea ce află pe neașteptate ambasadorul rus la Constantinopol, Italinski ³⁾. Nehotărârea

¹⁾ E. Tarle, *Anul 1812*, Moscova, 1945.

²⁾ Cu privire la acest război comp. lucrările lui: A. Mihailovski-Danilevski, A. N. Petrov (Petersburg, 1885), A. Popov (Moscova, 1905); L. Casso, *Rusia la Dunăre*, Moscova, 1913; G. Bezviconi, *Manuc-Bei*, « Din trecutul nostru », 1938, nr. 54—55; însemnările lui Langeron, ale colonelului Martos (« Arhiva Rusă »), spicuirile din Arhiva Senatorilor, de I. Halippa (« Operele » cit.) și R. Rosetti (« Analele Academiei », 1909); N. Dubrovin, în antologia actelor cancelariei imperiale (1890, vol. III); P. P. Panaitescu, *Correspondența lui C. Ipsilanti cu guvernul rusesc*, 1806—1810, București, 1933; T. Holban, *Documente românești din arhivele franceze* (1801—1812), București, 1939, ș. a.

³⁾ Andrei Iacovlevici Italinski (1743—1827) a studiat medicina la Petersburg și Edinburg. Ministru plenipotențiar la Neapole (1795), Constantinopol și Roma (1817), consilier tainic, academician.

și întârzierea unor ordine, ca și trăncănelile unor rude ale lui Ipsilanti-Vodă la Petersburg, au adus Rusia în fața unui fapt împlinit — războiul cu Turcia, care l-a declarat formal la 30 Decembrie 1806.

În așteptarea permanentă a unei agresiuni din partea lui Napoleon, împotriva căruia lupta continua în Prusia, Rușii au trimis la Dunăre o armată prea modestă ca să aștepte biruințe grabnice. Totuși, în scurt timp septogenarul general Michelsohn,¹⁾ ajutat de Miloradovici (1771-1825), a ajuns în Muntenia, unde a și răposat la 5 August 1807. În urma morții sale, « califi pe un ceas » au rămas generalul Meyendorff și consilierul tainic Lașkariov, care, îndeplinind tratatul dela Tilsit, au semnat la 24 August armistițiul dela Slobozia. De altfel, încă în Octombrie 1805, în Prusia, Napoleon sfătuia pe P. P. Dolgoruki, ca Rusia să-și lărgască hotarele pe socoteala vecinilor, mai cu seamă a Turcilor,²⁾ iar ministrul Prusiei, Hardenberg, propunea, la 27 Iulie 1807, o alianță între Rusia, Franța și Prusia, urmând ca Rusia să obțină Moldova și Valahia până la Olt, Bulgaria, Rumelia, probabil și Constantinopolul; la Tilsit, dar mai ales la Erfurt, Napoleon opunea Principatele Dunărene — Spaniei și le oferea Rusiei (3 Decembrie 1809), declarând la 13 Mai 1810, la Paris, ambasadorului rus Kurakin, că-i pare bine că Rusia a cucerit Finlanda și a ocupat Moldova și Valahia.³⁾

Adversarii n'au recunoscut, însă, condițiile armistițiului semnat la Slobozia, iar guvernul noului sultan, Mustafa IV, nici nu le-a respectat din primul moment, încât războiul a reînceput. Noul comandant, Prozorovski (1732-1809),⁴⁾ își petrecea vremea în asedierea cetăților Giurgiu și Brăila, operațiile militare mai reușite fiind concepute de generalul Bagration (1765-1812),⁵⁾ care i-a și urmat la conducere. Dela acest viteaz ostaș se aștepta prea mult,⁶⁾ ca el să satisfacă speranțele tuturor; la comandă l-a succedat în curând N. M. Kamenski (1778-1811). Astfel s'a încheiat prima perioadă a războiului, care se reducea la operații militare — primăvara — peste Dunăre și la petreceri — iarna — la București. Ocârmuirea civilă a trecut între timp, în 1808, din mâinile principelui Ipsilanti senatorului Serghei Kușnikov (1765-1839), bun administrator⁷⁾, iar doi ani mai târziu — lui Vasile Krasno-Milașevici,

¹⁾ « Vechimea Rusă », 1892, nr. 6, « Arhiva Rusă », 1876, nr. 1, p. 192 și urm. (de I. Oreus), 1899, nr. 7.

²⁾ Nicolae Mihailovici, *Prinții Dolgoruki*, Petersburg, 1901, p. 16.

³⁾ N. Schilder, *Împăratul Alexandru I*, Petersburg, 1905, vol. III, p. 16.

⁴⁾ « Arhiva Rusă », 1906, nr. 3; « Sbornikul Militar », 1868, vol. 72—74.

⁵⁾ A. N. Petrov, *Bagration la Dunăre în 1810*, « Vestitorul Istoric », 1892, nr. 6, p. 721 și urm.; Golubov și col. Kuznețov, *Generalul Bagration*, Moscova, 1945.

⁶⁾ F. Wiegel, *op. cit.*, III, p. 91.

⁷⁾ A. Nacco, în « Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa », 1879, vol. XI, pp. 269—310.

fostul guvernator al Kievului ¹⁾. Stăruințele senatorilor să orânduiască această ocărnuire se loveau de greutățile inerente vremurilor turburi. Intrigile Filipeștilor, vrăjmașii lui Ipsilanti, sprijiniți de Miloradovici, încurcau și ele treburile. Totuși, chiar Prozorovski a lăsat la contemporani o frumoasă amintire » ²⁾. Se poate zice că, sub ocupația rusească, — scrie R. Rosetti ³⁾ — s'a întemeiat la Iași ceea ce se cheamă viața mondenă. Chiar primul maestru de dans, Ivanov, a fost invitat de Prozorovski, din Petersburg. Cartiruirea ofițerilor în case mari a ajutat la încetarea reclusiunii femeilor. Tot atunci s'a operat și europenizarea desăvârșită a îmbrăcămînții femeiești și a traiului de toate zilele. Limba de conversație — cea grecească, în scurtă vreme a fost înlocuită cu cea franceză.

Pentru această epocă sunt caracteristice memoriile ⁴⁾ contelui Ludovic-Victor de Rochechouart (1788-1858), aghiotantul împăratului și vărul soției ducelui Armand-Emmanuel de Richelieu (1766-1822) ⁵⁾, guvernatorul Odessei, iar mai apoi primul ministru al Franței, pe care Rochechouart l-a și însoțit în Moldova, în calitate de aghiotant; mai târziu, fiind comandantul pieții Paris, contele a luat parte la execuția mareșalului Ney. La fragmentul memoriilor reprodus în continuare, putem adăuga, că Richelieu și autorul și-au continuat drumul prin Fălciu și Tabac, sosind la Chilia, unde traversează Dunărea, ca să ajungă în tabăra generalului Langeron, în fața cetății Ismail. Trecând Bugeacul, ei asistă la evacuarea Tătarilor din această regiune, armata neputând să lase o populație dușmănoasă în spatele frontului. Vorbind despre informația ce se dă opiniei publice europene, prin presa occidentală, Rochechouart scrie (pag. 125, nota ¹⁾):

« Le *Moniteur* du mois de juin 1807, revient dans plusieurs articles sur l'échec éprouvé par l'armée russe et, comme de juste, il augmente outre mesure la perte des Russes; on fait mention du *désastre* de la flotille; il parle de dix chaloupes canonnières prises et autant de

¹⁾ F. Wiegel, *op. cit.*, I, p. 61.

²⁾ R. Rosetti, *op. cit.*, vol. I, p. 39 și 50.

³⁾ *Ibidem*, p. 50, 51, 60, 61.

⁴⁾ *Souvenirs sur la révolution, l'empire et la restauration*, comp. « Arhiva Rusă », 1890, nr. 4, p. 473 și urm.; ed. II, Paris, 1892; trad. S. Zotta, în revista « Ioan Neculce », Iași, 1912; reproducem aici un fragment al memoriilor, după ediția din 1933, Paris.

⁵⁾ Charles Sicard, *Notices sur le duc de Richelieu*, Odessa, 1826; « Sbornikul Societății Ruse de Istorie », Petersburg, 1886, vol. 56; « Vestitorul Istoric », 1887, nr. 6, p. 351; « Arhiva Rusă », 1890, nr. 1, și 1897, vol. 91, p. 33 și urm. (de P. Maikov); « Correspondant », vol. 127, p. 569—802; Léon de Crouzaz-Cretet, *Le duc de Richelieu en Russie et en France*, Paris, 1897; A. de Saint-Priest, *La Nouvelle Russie et le duc de Richelieu*; G. Bezviconi, *Profiluri*, p. 40.

coulées bas; enfin, par surcroît d'exagération, ce vieux menteur ajoute que l'armée russe est entièrement désorganisée par cet échec; le siège d'Ismail va être levé, dit-il; on se retirera derrière le Pruth, etc. Et voilà comment le journal officiel écrivait l'histoire à cette époque-là ».

Rochechouart a mai vizitat Principatele Dunărene pe vremea mareșalului Prozorovski ¹⁾.

« Războiul era declarat de trei săptămâni, când am primit admiterea mea în serviciul Rusiei. Din partea noastră, operațiile militare începuseră de trei săptămâni. Pentruca nu cumva să lipsesc dela ele, urmașem ca voluntar pe ducele de Richelieu, când acesta deschisese ostilitățile intrând în Basarabia, așa cum primise ordinul dela generalul Michelsohn, comandantul suprem al armatei: această armată fusese numită dela începutul războiului armata din Moldova. Trecurăm Nistrul pe un pod de vase construit de fratele meu, sub ordinele contelui de Venanson, șeful statului-major al diviziei noastre. Forțele noastre erau alcătuite de 4000 infanteriști, 600 cai și 12 tunuri, cu care am cucerit, fără să pierdem un glonte, orașul și cetatea turcească Akkerman, așezată aproape de vărsarea Nistrului și numai la 36 verste de Odessa. Deși înconjurată de ziduri înalte și groase și de șanțuri de o adâncime de necrezut, pline de apa fluviului care înconjoară cu totul întăriturile, deși înzestrată cu o artilerie mai mult decât respectabilă, căci am găsit 85 de tunuri de bronz pe afetele lor, dintre care 40 de calibru 24, cetatea s'a predat la prima somație. În schimb, pentru a se servi de această artilerie, trebuia constatată mai întâi lipsa desăvârșită de ghiulele, apoi erau în tot 11 tunari, socotind și pe șeful lor Topci-Bași, schiop, ciung, având gâtul sucit, în sfârșit o mutră care te făcea să mori de râs. Această ființă ciudată, a cărei înfățișare caraghioasă, nu exagerez de loc, adăuga tuturor acestor infirmități pe aceea de a avea 60 de ani. Garnizoana era alcătuită în afară de corpul de tunari-bombardieri, de 4 ieniceri și vreo 30 de Albanezi. Așa dar pașa cu două tuiuri, care comanda această jalnică armată, ca guvernator al orașului, ne-a deschis fără nicio greutate porțile, care, de altfel, nu se mai închideau de 15 ani, — și aceasta, tocmai în momentul când Hasan-Pașa, șeful său imediat, deschidea porțile orașului Bender generalului Meyendorff. Acest pașa cu trei tuiuri, guverna întreaga provincie a

¹⁾ Pentru aceeași epocă comp.: *Observațiile asupra Rusiei, mai ales asupra unor provincii din acest imperiu, în ceea ce privește istoria naturală, împreună cu o scurtă istorie a cazacilor zaporojeni, a Basarabiei, Moldovei, Valahiei și Crimeii*, de maior Campenhausen (Lipsca, 1807, Londra, 1808; com. de C. Karadja).

Basarabiei și a Buceacului. Garnizoana sa era tot așa de inexistentă, ca și cea dela Akkerman. El nu avea mai multe muniții decât locotenentul său. Număra 80 de ani și era un moșneag cu o barbă venerabilă; schiopăta în urma rănilor primite în Egipt, unde fusese învins de Francezi, căci comandase împotriva lor armata turcă.

Pe când aveau loc aceste două expediții, generalul comandant Michelsohn pătrundea în Moldova prin Hotin, cu corpul de armată principal, astfel că în mai puțin de trei săptămâni, Moldova, Basarabia, și Buceacul (exceptând cetatea Ismailului) erau în stăpânirea Rușilor. Îndată ce ducele de Richelieu a isprăvit cele necesare pentru ocuparea Akkermanului și pentru transportarea, în interiorul Rusiei, ca prizonieri de război, a celui pașă și a bieților oameni care îi alcătuiau garnizoana, el s'a întors la Odessa, cu statul său major, lăsând puțin numeroasele trupe pe care le-a despărțit de divizia sa, contelui de Langeron, care a luat conducerea, ca să le unească cu diferitele detașamente din armata lui Meyendorff și ale generalului comandant Michelsohn, și primise ordinul de a le aduna, ca să formeze un corp de observatori asupra Prutului și chiar a Dunării.

Spre sfârșitul lui Februarie, când eram în deplinătatea funcțiilor mele de aghiotant, am întovărășit pe ducele de Richelieu la Iași, capitala Moldovei. Ii fusese adresată, din partea divanului acestui principat, o invitație, adusă de o delegație compusă din trei boieri, dintre cei mai distinși ai țării și membri ai divanului, invitație care îl ruga să cinstească cu prezența sa augustă, capitala lor; — după cum scria textual în scrisoarea redactată în limba franceză. Ducele, acceptând această plăcută și onorabilă invitație, cei trei boieri se întoarseră dela Odessa la Iași, ca să facă pregătirile indispensabile pentru primirea importantei personalități cu care de-acum înainte aveau sa aibă relații strânse și folositoare...

Plecând dela Odessa, am dormit la Tiraspol, un târg mic, înconjurat de un șanț și așezat pe Nistru în fața Benderului. Ziua următoare am petrecut-o vizitând cetatea turcească: ducele dorea să viziteze pe bătrânul Hasan-Pașa, de care am vorbit mai sus. Acesta obținuse, grație vârstei sale înaintate, voia să moară în locul unde comandase timp de mai mulți ani, astfel ca să-și poată lăsa rămășițele omenești în mijlocul adevăraților credincioși. De acolo, am poposit la Chișinău, primul oraș moldovenesc, în care am găsit boieri moldoveni, domnii Balș și Canano,¹⁾ trimiși de divan ca să primească pe ducele de Richelieu, să-l întovărășească până la Iași și să pregătească caii de poștă necesari.

Moldova este o țară încântătoare. Pământul este foarte roditor. Populația, de origine romană, precum este încă ușor de observat după

¹⁾ Iancu Canano.

frumusețea, regularitatea trăsăturilor și constituția vânjoasă a locuitorilor de ambele sexe, mai ales la țărani, ofereau o vastă materie pentru cugetări serioase asupra vicisitudinilor omenești. Cu mare greutate ai regăsi în atitudinea umilă, târitoare și temătoare, urmarea firească a unei lungi robii a tuturor claselor, pe urmașii valoroșilor soldați, fii și părinți ai stăpânitorilor lumii, dacă limba nu ar aminti originea romană. Intr'adevăr, limba ce se vorbește în Moldova a păstrat un fond latin, pe care îl recunoaștem imediat, amestecat cu cuvinte turcești, slave și grecești, pe care învingătorii le-au încetățenit barbaricește, tot așa ca și denumirile autorităților țării, de origine grecească, sunt urmarea vecinătății cu imperiul de Răsărit, căruia îi aparținuseră Moldova, ca și Valahia, făcând atunci parte din Dacia.

Se pare, că coloniile militare romane au fost întemeiate în Dacia de către Traian. Acest mare om a lăsat în această veche provincie un monument demn de marile concepții romane, a cărui urme le-am văzut în cursul acestui an; era un fel de val de pământ în dosul unui șanț larg, a cărui lungime este de cel puțin 25 de leghe. O lucrare uriașă, începută și isprăvită de către neobosiții soldați romani, al cărei scop era de a pune un stăvilă între soldații colonizați și hoardele barbare cu care se învecinau; i s'a dat numele de valul « lui Traian ».

Dar să revin la călătoria și șederea mea la Iași. Ni s'a oferit drept locuință palatul unuia dintre cei mai bogați boieri ai țării, d. Costache Balș, fratele aceluia care venise în întâmpinarea noastră. Am fost primiți cu măreție. Orașul era plin de generali și de ofițeri de stat-major de toate gradele, căci pe atunci Rușii purtau războiul după metoda veche, adică, cu cartiere de iarnă, în timpul cărora toate operațiile, manevrele și mișcările de trupe erau suspendate, fie pentru a lăsa soldaților posibilitatea de a se odihni sau de a-și completa cadrele, fie pentru a lăsa cavaleriei și artileriei, precum și cailor dela trăsurile de tot felul, vreme să se refacă și să-și înlocuiască pierderile pricinuite de război. Metoda aceasta avea calitățile sale. Dar Napoleon, acest risipitor de oameni, nu era de această părere. El făcu astfel, ca celelalte națiuni împotriva cărora lupta fără răgaz, să părăsească aceste metode. El nu se putea obișnui cu ele, căci le numea învechite: erau prea încete pentru vederile sale largi, deși înaintașii săi, cei mai mari căpitani, o întrebuițaseră. Din fericire pentru noi, ca și pentru doamnele moldovence, această schimbare revoluționară în arta războiului nu pătrunsese încă pe malurile Prutului, și ne puturăm bucura de plăcerile unei încântătoare incartirui de iarnă. Timp de trei luni, pe de o parte ne-am distrat, iar pe de altă parte s'au pregătit mijloacele pentru a reîncepe primăvara un război îndârjit. Societatea ieșeană, ca și aceea a Bucureștilor, înfățișa atunci un spectacol ciudat: bărbații, cu vestimente lungi, purtând bărbii mari, acoperiți cu căciule numite calpac, aminteau toga magistraților noștri, turbanele și chiar bonetele copiilor

noștri, învestmântați cu ștofele cele mai bogate, încălțați cu papuci turcești, în sfârșit păstrând un exterior cu totul oriental; erau oameni foarte distinși prin educația și manierele lor europene, cei mai mulți vorbeau franceza cu o mare perfecțiune și cu expresiuni alese; numai în atitudinea lor păstrau un fel de a fi care amintea mult plictisitoare gravitate turcească, ceea ce îi făcea să aibă o purtare destul de prostească față de femei într'un salon; nevrând să pară geloși, ca să facă pe europeni civilizați, lăsau scumpelor lor jumătăți o libertate fără limită, împotriva voinții și obiceiurilor, ceea ce pune fruntea lor la grele încercări. Doamnele urmau cele mai recente mode dela Paris și dela Viena, atât în îmbrăcămintea lor, care nu mai păstra nimic oriental, cât și în mobilierul somptuoaselor lor apartamente. Aveau un fel de a fi ușuratec, împreunat cu purtări dela vechea curte a Franței. Pentru a vă face o idee, voi spune că stăpâna casei unde locuiam, o femeie tânără și frumoasă dintre cele mai la modă, ne primi într'o dimineață, adică la prânz, în camera sa de culcare; era încă în pat suferind de migrene...

Se numea cucoana Smarandița (Esmeralda sau Esmeranda), pentru a o distinge de celelalte doamne Balș; ochii săi, din cel mai frumos negru, aveau toată catifelarea smaragdului; o adorabilă lăncezire în mișcări, unită cu o voce care mergea la inima ațelului care o asculta, făceau această frumusețe, cu adevărat periculoasă; dar prea puțin mișcată de suferințele numeroșilor săi adoratori, fără nicio milă în această privință, mândră de puterea farmecelor sale, nu lăsa nicio ocazie de a face o victimă. Deci, pentruca s'o pedepsească și ca s'o facă să simtă la rândul ei pedeapsa talionului, dragostea îi trimise una din săgețile sale cele mai ascuțite sub forma unui tânăr și frumos prinț rus, care își supuse cu totul această mândră moldoveancă. Vreo zece alte frumuseți, nu mai puțin seducătoare, își întrebuințau de partea lor, puterea irezistibilă a farmecelor ce le aveau asupra trupei aurite a cartierului general, ceea ce făcea că fiecare își găsisse aproape perechea sa. Se poate ușor închipui, cât această ședere în noua Capua, făcea să fie viața de plăcută roiului de tineri ofițeri însetați de plăceri, care toți, mai mult sau mai puțin, au lăsat acolo, inima, o parte din sănătatea sau averea lor și câțiva chiar libertatea.

Printre aceștia din urmă voi cita pe Teodorit de Crussol¹⁾, al doilea fiu al ducelui de Uzès, cu care reînoisem cunoștința anul trecut la Odessa, după ce ne-am jucat împreună în copilărie la Londra în 1798, unde locuiam pe același square. O tânără văduvă încântătoare de 18 ani, cu ochii albaștri, cu părul negru ca pana corbului, fiica unei prințese Sturdza²⁾, cred, îl prinse în mreșile sale. El deveni atât de îndră-

¹⁾ 1782—1813.

²⁾ Elena Sturdza (1786—1831), sora lui Mihail Sturdza, viitor domnitor, — copiii logofătului Grigore Sturdza și ai domniței Maria Gr. Kallimah. Din

gostit, încât se hotărî să-i ceară mâna. Această căsătorie, de altfel, unea tinerețe, frumusețe, familie și avere; numai partea morală era cam slabă. De o parte, era greu să treci peste părinții moldoveni, care nu găseau partida destul de strălucită pentru fiica lor. Căci de fapt, Crussol era un mare senior, dar fără avere. Deși băiat frumos și aghiotant al împăratului Rusiei, aceasta nu-l împiedeca să fie un emigrant francez ruinat. De partea sa, mirele depindea de mătușa sa, prințesa de Tarente, locuind la Petersburg, care îndată ce îi încredință proiectele sale de căsătorie, refuză în mod formal să-și dea consimțământul din cauza diferenței de religie; tânăra femeie era de religie ortodoxă și, în consecință, în ochii bătrânei prințese, o schismatică. În al doilea rând, ar fi vrut s'o cunoască mai de aproape. Din toate aceste nehotărîri și încetineli, se întâmplă ceea ce este de obicei urmarea unei pasiuni contrariate. Greutățile nu făcură decât să mărească dragostea dintre cei doi tineri, care se hotărîră să treacă peste ele. Totuși, cum consimțământul ducelui și al ducesei d'Uzès erau indispensabile pentru căsătoria civilă și religioasă, iar aceștia din urmă se aflau în Franța, tinerii fură siliți să aștepte ca acest consimțământ să poată sosi. Dar între timp războiul reîncepuse. Crussol plecase în armată, și frumoasa sa, plictisită de a aștepta așa de mult, după ce se bucurase încă câțva timp de libertatea sa, se hotărî să se căsătorească cu un general mai în vârstă decât ea, dar cu o poziție frumoasă ¹⁾. — După trei săptămâni, petrecute astfel în mijlocul plăcerilor celor mai variate, trebui să mă pregătesc de a le părăsi și de a mă reîntoarce în guvernământele noastre, căci trupele părăsiseră cantonamentele pentru a se deplasa pe Dunăre. De câteva zile, importante operații militare fuseseră întreprinse în mai multe locuri. Înainte de a se reîntoarce acasă, unde avea multe de făcut, ducele de Richelieu a vrut să revadă cetatea Ismailului, unde primise botezul focului în 1790 cu domnii de Damas (Roger) și de Langeron, sub ordinele mareșalului Suvorov. »

căsătoria cu logofătul Alecu Ghica i s'a născut, în 1804, un fiu, Grigore Ghica, viitor domnitor, sinucis în 1857, iar în 1807, o fiică, Elena, măritată apoi cu consilierul colegial Pavel Șubin. În 1807, Ghica a început procesul de divorț, motivându-l cu prezența soției sale, în Iunie, la un ospăț dat de mama Elenei, în onoarea generalului Meyendorff, unde — probabil — ea s'a întâlnit cu de Crussol. Mai târziu, Elena s'a măritat cu generalul-maior I. M. Hartingh (1756—1831), al doilea guvernator al Basarabiei (1813—1817), divorțând și de această dată. G. Bezviconi, *Din vremea lui Al. Sturdza*, p. 13 și urm.

¹⁾ Era locotenent-general în corpul de geniu. Olandez de naștere, se numea baronul Hartingh, dar era de mult timp în serviciul Rusiei (*Rochechouart*).

1808

DIMITRIE BANTÂȘ-KAMENSKI

Purtând corespondența către prințul Al. Al. Prozorovski, a sosit în Moldova, în 1808, fiind trimes apoi în Serbia, tânărul Dimitrie Bantâș-Kamenski (1788—1850)¹⁾, viitor istoric, guvernator la Tobolsk și Vilna. Scrisorile lui de drum s'au tipărit la Moscova, doi ani mai târziu, purtând titlul de: *Călătorie în Moldova, Valahia și Serbia*.

În aceste scrisori e amintit tatăl autorului, Nicolae Bantâș-Kamenski (1737—1814), cercetătorul arhivelor diplomatice ruse și al trecutului relațiilor Moscovei cu Polonia, Moldova, Muntenia, Grecia și alte țări; acesta era fiul unui nepot de vară al lui Dimitrie Cantemir și al surorii lui Amvrosie Zertis-Kamenski, mitropolitul Moscovei, pierit în 1771 pe vremea ciumei²⁾.

Întoarcerea sa din Serbia, Dimitrie Bantâș-Kamenski a povestit-o în scrisorile XXII-a și XXIII-a, pe care nu le reproducem. La înapoiere, el a sosit la București la 11 Iunie 1808, trecând la 13 Iunie prin Focșani, iar a doua zi fiind la Iași. Tânărul călător a vizitat iarăși pe mareșalul Prozorovski și pe mitropolitul Gavriil. La 19 Iunie, el a asistat la divan, la procesul de divorț al « prințesei Elenco Sturdza », — cea mai frumoasă cucoană din localitate, viitoarea soție a generalului rus Hartingh, despre care vorbește și Rochechouart; la divan prezidează senatorul Kușnikov și mitropolitul. La Prozorovski la masă, Bantâș-Kamenski întâlnește pe contele A. A. Musin-Pușkin³⁾, sosit din Viena, și pe viteazul general de cazaci Denisov⁴⁾. La 22 Iunie, el părăsește Iașii, ducând un mesaj al mareșalului, la Moscova.

¹⁾ « Vechimea Rusă », 1888, XI.

²⁾ A. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, vol. I, p. 31, și G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. II, p. 86.

³⁾ Alexandru Alexeevici (1788—1813), tânăr scriitor.

⁴⁾ Adrian Carpovici (1763—1841), luptător la Ismail, în Elveția, la Silistra și Șumla. *Insemnările sale*, în « Vechimea Rusă », 1874, nr. 5 și urm.

SCRISOAREA 15-a

Dubăsari, 16 Mai (1808).

Acum trei zile pe la miezul nopții, dragă prietene, am sosit în acest oraș și m'am oprit la un han. A doua zi după sosire, disdedimineață, m'am dus cu scrisoarea dată de L. Ia. Ia. la fostul șef al oficiului poștal, consilierul de stat Bein¹⁾, un om în vârstă, amabil și care m'a primit cu multă cordialitate, dorind mult ca să mă opresc la el. Împreună cu el am plecat la mitropolitul Gavriil Bodoni²⁾, numit ca exarh al Moldovei, Valahiei și Basarabiei și care se pregătea să plece la Iași, deoarece până atunci își avea reședința la Dubăsari. Cred că e de prisos, dragă prietene, să-ți spun cum am fost primit. E de ajuns să-ți spun, că am avut către el o scrisoare dela părintele meu, pe care-l iubește foarte mult, deși nu-l cunoaște decât prin corespondență.

Preasfințitul Gavriil a plecat din Dubăsari cu mare pompă. Căreța lui era înhamată cu șase cai, pe care erau călăreți, iar un ofițer călărea alături. Preasfințitul era în căreță împreună cu un mitropolit moldovean, un bătrân de 70 de ani, care trăise în Dubăsari. F. P. Bein, eu și alți funcționari, l-am petrecut pe mitropolit până la carantină, ce se afla la o distanță de 6 verste de oraș. Imediat ce trecu Nistru, a fost primit de Moldoveni, care au ieșit să-l întâmpine, purtând două steaguri.

După masă, d. Bein s'a dus cu mine la pașa turcesc, cu trei tuiuri, seracsirul Hasan, care înainte de a cădea prizonier fusese comandant la Bender și pe care d. Bein îl cunoștea mai dinainte. Mai întâi ne-am dus la secretarul lui, care ocupa o locuință aparte. Noi l-am găsit în grădină, ne-am întreținut cu el vreun sfert de oră și după aceea ne-am dus la pașă, pe care el avusese grijă să-l înștiințeze despre sosirea noastră. Secretarul acesta, după cum îmi spusese d. Bein, avea rangul

¹⁾ Feodor Petrovici Bein (Beim, Bem, Behm), probabil polonez de origine, deși Bantâș-Kamenski îl numește grec, a fost mai târziu moșier la Hodărăuți (Hotin), murind în 1821. Soția sa, Ecaterina, decedată în 1814 la Securenii (Hotin), era fata generalului Ilie Catargi. O fiică a lor, Elena, măritată cu generalul Solovkin, a fost admirată de poetul Pușkin, iar alta, Maria, s'a căsătorit cu colonelul P. S. Lișin. G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. II, p. 17.

²⁾ Născut în Bistrița Transilvaniei, Gavriil Bănulescu-Bodoni a studiat la Kiev și în Orientul Apropiat, a fost profesor la Iași, iar dela 1782—profesor și rector de seminar duhovnicesc la Poltava (printre discipoli a avut pe elevii Martînov, Gnedici, Petre Kunițki ș. a.). Dela 11 Februarie 1792 mitropolit al Principatelor Dunărene, el a fost deportat la 19 Iunie la Constantinopol, ajungând în anul următor arhiepiscop al Ecaterinoslavului, iar între anii 1799—1803 — mitropolit al Kievului, când a fost decorat cu ordinul sf. Andrei. Dela 1805, trăia la pensie, la Dubăsari, unde a înființat o tipografie. După 1812, a rămas mitropolit la Chișinău, unde a murit la 30 Martie 1821, în vârstă de 75 ani, fiind înmormântat la mănăstirea Căpriană.

de general-maior. Era în vârstă de vreo 60 de ani; avea o fire veselă. El ne-a tratat cu cafea și ne-a oferit pentru fumat trabucuri; eu însă am refuzat. După aceea ne-a condus până la porțița grădinii. Cafeaua la Turci se servește în niște cești mici fără mâner, care seamănă mai mult cu niște păhărele așezate în alte ceșcuțe, care însă, când te servește, rămân la servitor pe tavă.

Pe pașă l-am găsit șezând pe divan turcește — adică cu picioarele încrucișate sub el. Imediat ce am intrat în cameră, el se ridică și, după o scurtă convorbire cu d. Bein, ne-a poftit să ședem pe divan. Domnul Bein m'a recomandat ca pe un fiu de pașă (adică general), care e în drum spre feldmareșal, căruia îi duce știri urgente. Și la el am fost tratați cu cafea, pe care însă n'am băut-o, dar pe care din politețe o luasem. Am rămas la pașă aproape o oră, în care timp ne-am plimbat prin grădina ce aparținea d-lui Bein și după aceea am plecat acasă. E curios faptul că atunci, când noi ne-am luat rămas bun dela pașă, el s'a ridicat de pe divan, dar n'a făcut niciun pas ca să ne conducă spre ușă. Hasan are 70 de ani, sau poate și mai mulți; la Constantinopol a ocupat de șapte ori funcția de vizir; l-a cunoscut pe Suvorov, pe prințul Potiomkin, și ultimul timp când toți pașii se răsculasera împotriva sultanului el singur îi rămăsese credincios. Acest lucru însă nu o să-l ajute, și el de sigur va trebui să-și ia rămas bun dela viață, dacă pentru a-și mărturisii credința față de sultan se va întoarce în Turcia, unde se pregătește să plece curând cu o mare suită. Mustafa al IV-lea nu-i va ierta că a predat orașul fără luptă, un oraș aproape inaccesibil prin întăriturile ce le avea și prin garnizoana numeroasă.

— Dacă noi n'am fi pus mâna pe Bender, — îmi spuse d. Bein — atunci toate aceste locuri până la Elisavetgrad ar fi fost pârjolite de către Turci.

Acum se spune că din tot orașul acesta n'a rămas decât cetatea, că toate casele sunt devastate, iar cea mai mare parte distruse până la temelie. Benderul a fost luat de noi printr'un șiretlic militar: Hasan dădu ordin să ni se deschidă porțile și, când musulmanii își așezase armele la picioare, noi le-am apucat și i-am forțat să plece din oraș, punând stăpânire pe el. Luarea Benderului o datorăm domnului brigadier C. ¹⁾, socrul domnului Bein, care mai înainte intrase în tratative cu Hasan și l-a convins să deschidă porțile orașului armatelor rusești. Pentru aceasta, domnul C. a fost ridicat la rangul de general-maior și decorat cu ordinul sfânta Ana clasa II.

¹⁾ Generalul Ilie Catargi (1747—1822, la Chișinău) era fiul visternicului Filip Catargi. Căsătorit cu fata domnitorului Grigore Al. Ghica (ucis în 1777), Catargi a ajuns hatman în Moldova, s'a refugiat în 1792 în Rusia și a fost în timpul războiului din 1806—1812 șeful treburilor grănicerești din Basarabia. I. Halippa, « Opere », vol. II, p. 430, și G. Bezviconi « Din trecutul nostru », 1936, nr. 36—39, p. 112.

În Dubăsari erau puține clădiri de piatră; gospodării în total erau cam 300. Populația e formată din Moldoveni, Greci, Bulgari, Evrei și un număr neînsemnat de Ruși. Orașul acesta are o vedere frumoasă datorită nenumăratelor sale grădini și livezi, ce acoperă dealurile care se întind pe ambele părți ale Nistrului.

Aseară a fost o furtună mare, iar dimineața de azi, potolită, prevestește o zi frumoasă. Trăsura mea e gata. Îmi iau rămas bun dela d-l Bein, dar înainte de a încheia scrisoarea aceasta, dragă prietene, vreau să-ți descriu gazda mea.

F. P. are peste patruzeci de ani, de statură e înalt, rumen, ceea ce denotă sănătatea lui. Mai înainte a fost în serviciul militar, în grad de locotenent-colonel, și pentru merite de arme a fost decorat cu ordinul sf. Gheorghe cl. IV. A trecut apoi la poștă și a fost șeful oficiului, iar în prezent e membrul comitetului de aprovizionare al armatei, ce s'a înființat la Iași. E căsătorit cu o nepoată a fostului gospodar moldovean, principele Ghica, și patru copii drăguți sunt bucuria zilelor lui. De origine e grec. Dar am scris cam mult — e momentul să termin. La revedere, dragă prietene, până la Iași.

SCRISOAREA a 16-a

Iași, 23 Mai (1808).

Am trecut Nistrul (apa aceasta e îngustă în fața Dubăsarilor, dar e adâncă și repede) pe un pod plutitor. Am mers cu un vizitiu rus până la târgul Criuleni, ce se afla la o distanță de 7 verste de Dubăsari. Acolo începeau poștele moldovenești și mi s'a cerut să achit anticipat, până la Iași, suma de 22 lei și 4 parale, — ceea ce în banii noștri e egal cu 13 ruble și 80 copeici. În schimbul banilor, mi-au dat o chitanță, pe care trebuia să o arăt la fiecă poștă. Despre hanurile moldovenești voi vorbi mai târziu. Cât de straniu și sălbatec mi se păreau unele lucruri; mai târziu însă am început să mă obișnuiesc cu toate. Și ceea ce înainte mă mira, a început să mi se pară natural. Iată cum sunt oamenii!

• La 30 de verste de Iași se ridică un monument, clădit din piatră necioplită, ridicat de Ecaterina cea Mare prințului Potiomkin. Acest răsfățat al soartei, care a știut să trăiască în lux și mulțumire, a știut să-și aleagă și locul unde să moară. Locul unde el a murit și unde acum se înalță un stâlp, e lângă drum, înconjurat de păduri și munți, alcătuind o priveliște minunată ce încântă ochii ¹⁾.

¹⁾ Am vizitat monumentul, așezat în drumul dela Pârlița la Milești (la marginea moșiei Unțești), în vara anului 1934. Lângă obeliscul comemorativ — « stâlpul lui svetlici » (« stolb svetlejšego »), cum i se zicea în popor, se mai păstra piatra cu inscripție de pe vechiul monument (partea superioară):

La Iași am ajuns în ziua de 17 a acestei luni, pe la ora șase după masă, și m'am oprit la hanul unui grec. Imediat după sosire, după ce mi-am schimbat hainele, m'am prezentat la palatul ocupat de prințul Prozorovski. Nepotul și aghiotantul feldmareșalului, d. U., m'a introdus la prinț și i-am înmănat scrisoarea părintelui meu și a contelui Musin-Pușkin¹⁾; apoi m'am întors acasă, m'am trântit pe pat și am dormit până la orele nouă. La ora zece am plecat pe jos (căci aici în Iași, oricât ai plăti, nu poți găsi un birjar) la clubul local — o clădire de piatră cu două etaje. Acolo, pentru prima dată am văzut doamne din societatea moldovenească, îmbrăcate în toalete europene. Nu-ți voi spune, de teamă să nu le supăr, dacă le stăteau bine sau nu toaletele. La club printre alții se afla și generalul M. I. Kutuzov.

A doua zi, adică în ziua de 18, a venit la mine un om trimes de d. U., căruia prințul îi dăduse ordin să mă invite la masă, — prințul avea obicei să ia masa pe la 5 după amiază, ocupându-se după aceea

„На сем месте преставился князь Григорий Александрович Потемкин-Таврический“.

„Октября в 5 день 1791 года“.

„Покров имея твердь

„И землю одр

„Средь поля оставил мира

„Так мятежну он юдоль“.

(Pe locul acesta a încetat din viață kniazul Grigore Alexandrovici Potiomkin al Tauridei. Octomvrie în a 5-cea zi a anului 1791. . .).

Comp. adnotările lui I. C. Grot, la *Operele lui Derjavin*, vol. I, p. 454. A. Weltman reproduce versurile altfel (*Amintiri*, în vol. *Pușkin*, de L. Maikov, 1899, p. 115).

Portretul din căsuța paznicului, a ajuns la preotul sătesc, apoi la muzeul istorico-arheologic-bisericesc din Chișinău, distrus în 1941; am descifrat următoarea inscripție:

« Светлейший князь Григорий Александрович Потемкин-Таврический, скончался 5 октября 1791 г. Пожертвован баронессой де Ремонд, урожденной Наталией П. Кайсаровой, в память столетия кончины поставлен в павильоне в Бессарабской области близ места где скончался князь ».

(Luminatul kniaz Grigore Alexandrovici Potiomkin al Tauridei, a încetat din viață la 5 Octomvrie 1791. Donat de baroana de Remond, născută Natalia P. Kaisarova, în amintirea centenarului morții așezat în pavilion în regiunea Basarabiei lângă locul unde a murit kniazul).

Adevăratul monument, destinat pentru a fi așezat pe locul morții lui Potiomkin, era transportat cu greu pe vremea Ecaterinei II, fiind părăsit după moartea ei într-o râpă din apropierea de Gluhov, unde a și fost descoperit doar în 1914. Com. de generalul P. E. Kotzebue.

¹⁾ Alexei Ivanovici Musin-Pușkin (1744—1817), ober-procurorul sinodului, arheolog și academician.

cu probleme militare. Ii plăcea să vorbească de trecut, de tactică, de Frederic cel Mare, etc. În timp ce el povestea despre războiul prusac ce a avut loc în timpul domniei Elisavetei Petrovna, tineretul glumea și făcea spirite...

În ziua de 19 am luat de asemenea masa cu prințul. Printre cei invitați se afla și gloriosul Platov¹⁾. Cu o deosebită plăcere priveam pe acest brav conducător al cazacilor, care și-a atras asupra sa privirea celui mai de seamă erou din lume. După masă am aflat dela P. H. B.²⁾, consilier de stat și șef de cancelarie al prințului, că acesta din urmă are de gând să mă trimeată în Serbia și Bulgaria, cu pachetul adus de mine. Acest lucru m'a bucurat enorm și eram nespus de fericit să plec cât mai repede. Curiozitatea la tineri e tot atât de mare ca la femeile bătrâne, — eram nerăbdător să văd țări noi, popoare și obiceiuri noi. Seara am petrecut-o obișnuit, împreună cu V. și P.

În ziua de 20 am stat tot timpul acasă, iar seara m'am dus la mitropolitul Gavriil, care, deși plecase din Dubăsari înaintea mea, sosisese la Iași cu două zile mai târziu.

Pe data de 21 m'am prezentat la cancelaria d-lui B., conform ordinului primit dela el, ca să ridic corespondența către consilierul efectiv de stat Rodofinikin³⁾, dar n'am fost primit. Mi-a spus, că e ocupat și nu mă poate primi, dar că telegramele sunt gata și că eu să mă interez în fiecare zi. Acest lucru m'a amărit peste măsură, mai ales deoarece eram pregătit de plecare. Și am fost asigurat, că voi primi tantiemele de drum și scrisorile necesare. V. dorind să mă distreze puțin, m'a invitat la plimbare și apoi m'a dus la P., cu care am luat masa. Reîntors acasă, am fost tot timpul agitat, până ce somnul nu-mi închisese pleoapele obosite.

A doua zi a venit la mine, ca un înger binecuvântător, un trimis dela d. U., cu o invitație la masa feldmareșalului. Pe la orele 5 m'am dus la palat și imediat ce am intrat în sala cea mare, d. U., care-mi ieși înainte, mi-a comunicat că prințul Alexandru Alexandrovici⁴⁾ i-a dat ordin să-mi facă cunoscut, că în timpul șederii mele la Iași să rămân invitatul lui la masă. M'am așezat la masă într'adins în fața feldmareșalului, ca să fiu mai ușor observat de el, — ceea ce am și reușit.

¹⁾ 1751—1818, hatmanul cazacilor dela Don.

²⁾ Pavel Bezak (1769—1831), fiul magistrului de filosofie Hristian Bezak, slujind în miliție, cu tot gradul său numai de consilier de stat, a ajuns colaboratorul principal al lui Prozorovski. *Insemnările lui N. I. Greci*, « Arhiva Rusă », 1873.

³⁾ Const. C. Rodofinikin, originar din Moreia, director al departamentului Asiei, pe atunci agent diplomatic în Serbia (G. Bezviconi, *Sârbii în Basarabia*, « Din trecutul nostru », 1939, I—IV, p. 17). Raportul său adresat în 1808 lui Prozorovski, cu privire la Sârbi, în « Arhiva Rusă », 1888.

⁴⁾ Prozorovski.

— Trebuie chiar astăzi să-l expediem pe Bantăș-Kamenski; sunt gata actele? — îl întrebă prințul pe B.

— Sunt gata, excelență, — răspunse acesta din urmă — și neapărat va pleca chiar astăzi.

După masă m'am dus la cancelarie și am așteptat mai mult de o oră hârtiile, dar fără rost. În cele din urmă, în camera unde așteptam a intrat cu niște hârtii d. B., care-mi spuse:

— Pierzi timpul în zadar. N'ai să poți primi nicio scrisoare, deoarece feldmareșalul, seara, nu iscălește nicio hârtie, mai bine vii mâine de dimineată.

Spunând acestea a plecat, iar eu luându-mi pălăria, încruntat, cu capul plecat, am ieșit și am ajuns acasă tot atât de bine dispus, ca și în ajun.

Seara am fost la marele logofăt Constantin Ghica ¹⁾, către care aveam o scrisoare dela o rudă de-a lui — prințul Mavrocordat ²⁾. Ghica, un bătrân venerabil de 70 ani, care vorbea perfect franțuzește, m'a primit cordial și m'a invitat la masă. Eu însă, cred, că n'am să am ocazie altădată să mă duc la el. L-am găsit plimbându-se prin grădină, cu pipa în gură. Citind scrisoarea, el își ridică pentru o clipă căciula și apoi o puse din nou pe cap, fără să-mi spună și mie să fac la fel, așa încât tot timpul cât am stat la el în grădină, am stat cu capul gol, dogorît de soare. Natural că n'am stat mult timp.

Astăzi dimineată am venit din nou la d. B. pentru a primi scrisorile. Domnul D. o rudă de-a lui, m'a anunțat și pe urmă mi-a transmis din partea lui, că scrisorile nu-s gata și că numai după masă vor fi iscălite de feldmareșal. În timp ce ne așezam la masă, s'a stârnit o furtună urmată de ploaie și descărcări electrice, care a durat câteva ore. Feldmareșalul observându-mă, i-a spus iarăși d-lui B.

— Pe Bantăș-Kamenski trebuie să-l pornim la drum mâine disdimineată, aceasta pentru liniștea lui și pentrucă întârziem, și vremea se strică.

Doamne! — mă gândeam în sinea mea — oarecât îmi vei pune la încercare răbdarea? Nici cuvintele feldmareșalului și nici timpul urît nu m'au impresionat și primind scrisorile chiar în după masa aceea, împreună cu foaia de drum, am trimes după cai, hotărît să plec peste o oră.

Iașul e un oraș bun. Impozantul palat de piatră, construit pe timpul gospodarului Alexandru Moruzi în 1806 și ocupat în prezent de prințul Prozorovski, se poate număra printre clădirile cele mai frumoase. În această clădire e și divanul format din boieri moldoveni și al cărui președinte e consilierul de taină și senatorul S. S. Kușnikov. Aici am

¹⁾ 1745—1828.

²⁾ Alexandru Mavrocordat II, zis Firaris (fugarul), domnitorul Moldovei (1785—1786), născut în 1754 și mort la 18 Februarie 1819, la Moscova; om cult, a scris o comedie în grecește în spirit francez.

văzut și sala de tron a fostului gospodar. Palatul acesta e interesant prin faptul că are tot atâtea ferestre câte zile are anul și atâtea uși câte săptămâni sunt într'un an.

În Iași sunt destule clădiri de piatră; mănăstiri grecești sunt cinci. Într'una din aceste mănăstiri — Trei Ierarhi, se află moaștele sfintei Paraschiva. Orașul are peste cincizeci de biserici, toate de piatră. Reședința arhierească, unde s'a oprit în prezent preasfințitul Gavriil, are o curte destul de vastă. În ea sunt două biserici mari și o capelă. Străzile sunt mici, înguste și prost pavate cu bârne de lemn. Râul Bahlui ce curge prin Iași nu merită nicio atenție, din cauza apei sale băltoase și a emanațiilor sale puturoase. Pentru băut folosesc apă bună din fântâni. Numărul locuitorilor de ambe sexe e peste 50.000. Boierii poartă haine turcești, iar soțiile lor haine europene; totuși multe femei, mai ales cele bătrâne, umblă în port național. Mai toți vorbesc franțuzește și puțini știu rusește. Aici am văzut profesori de franceză, care la ei în Franța probabil erau grăjdari — și totuși nu se rușinează să încaseze mii de lei! Boierii de aici sunt extraordinar de mândri. Un boier moldovean de primul rang nu face niciun pas de acasă pe jos, fără trăsură. Se plimbă în trăsură și mai ales călări, seara. În unele locuri, când se înșiră câte douăzeci de trăsură, cei din urmă trebuie să aștepte câte douăzeci de minute, până când cele din față își vor face loc prin străzile înguste. În spatele trăsurii sunt așezați doi slujitori, dintre care unul ține luleaua cu ciubuc. Boierii care umblă călări au în urma lor câte un ȋigan desculț, care fuge în urma calului, și când boierul se dă jos îi ține calul de căpăstru. Moldovenii sunt inculți și nimeni aici nu se ocupă cu problema învățământului. Sunt amatori pasionați de muzică și dans. Instrumentele muzicale preferate sunt vioara și ghitara. Acest popor e grosolan, leneș și neîngrijit. Tah-talele mari turcești sunt aici la modă și constituie podoaba oricărei încăperi. La Iași sunt o mulțime de Evrei, care se bucură de libertate și se ocupă cu comerțul.

Pământul Moldovei e foarte fertil; produsele solului sunt de obicei, mieiu, grâu și secară. Pepenii galbeni și roșii cresc în aer liber; ultimii ajung la mărimi neobișnuite. Pădurile de stejari și de fag sunt foarte întinse. Clima e foarte caldă și nesănătoasă. Adesea sunt epidemii de friguri și febră cu urmări grave. Moldova e vestită prin cai și taurii ei. Primii deși sunt mici, sunt foarte rezistenți, înfruntând drumuri grele și putând sta afară în frig. Porcii de aici sunt vestiți ca mărime, ca și prin părul lor lung. Porci sunt foarte mulți, precum și oile, care sunt de un soi ales. Albinăritul și el constituie o ramură însemnată a industriei locale. În păduri se află foarte mulți cai sălbatici, care sunt prinși și vânduți Evreilor.

Moldova are foarte multă sare, smoală și ceară. În unele locuri se află munți întregi de sare; dacă scoți stratul de pământ de sus, muntele

pare de sticlă. Se spune, că aici sunt și mine de aur și argint, tot atât de însemnate ca cele din Siberia, dar care nu sunt cunoscute, decât de gospodari; aceștia le-au lăsat neexploatate de teamă ca Turcii să nu pună stăpânire pe mine. Am auzit, că sultanul trimesese chiar niște geologi turci, ca să poată găsi aceste zăcămintе, dar n'au reușit. Gospodarul de atunci al Moldovei, i-a primit foarte bine, dar i-a făcut să plece cât mai repede. Abia însă au părăsit Iașul, au și fost omorîți pe drum de arnăuți, într'adins trimiși, și de atunci Poarta n'a mai încercat să afle unde sunt aceste bogății.

Gospodarii Moldovei și Valahiei ocupau tronul pentru un timp scurt, doar doi-trei ani, nu mai mult de cinci. Fiecare dintre aceștia, dorind să ocupe acest loc, se îngloda în mari datorii, pentru a putea cumpăra pe miniștrii turci, care erau foarte hrăpăreți. În schimb, după ce căpătau tronul, în timpul scurtei domnii căutau să se îmbogățească, punând biruri grele asupra poporului. În felul acesta, ei nu numai că își achitau datoriile, dar reveneau la Constantinopol cu milioane, unde se arătau însă foarte săraci, de teamă să nu fie prădați de miniștrii turci așa de hrăpăreți. Adeseori înșiși sultanii omorau pe acești domni, pentru a pune stăpânire pe averea lor, asupra căreia ei, conform legilor de atunci, aveau drepturi depline. Acest drept, de altfel, îl aveau sultanii și asupra tuturor funcționarilor turci, chiar și celor mai mari, fără a excepta pe viziri. Gospodarii se alegeau din familiile grecești cele mai de vază.

Moldova are o suprafață de 1600 mile pătrate, având 730.000 locuitori. Odinioară, această regiune putea să ridice o oaste dela 70 până la 100 mii oameni; astăzi nu e în stare să dea nici jumătate.

Principele Dimitrie Constantinovici Cantemir, în prefața *Letopisețului romano-moldo-vlah*, e de părere că întemeietorul Moldovei și Valahiei a fost împăratul Traian, care a mutat în 107 pe cei mai de seamă Romani în Dacia (așa era numită în trecut această regiune). Limba moldovenească în cea mai mare parte e compusă din cuvinte latinești. În limbă se găsesc cuvinte slave și turcești.

Iți anexează aici, dragă prietene, câteva cuvinte moldovenești, ca să-ți faci și tu idee despre aceasta limbă.

Doamne miluește	— Gospodi pomilui
Doamne	= gospodin — domine
Om	= celovek — homo
Femeia	= jenșcina — foemina
Părinte	= oteț — parens
Fiul	= sîn — filius
Pâine	= hleb — panis
Apă	= voda — aqua
Bună apă	= horoșaiia voda — bona aqua
Fân	= seno — fenum.

SCRISOAREA a 17-a

București, 26 Mai (1808).

În Valahia nu sunt atâtea dealuri ca în Moldova și satele sunt mai rare; afară de poște și cârciumi, care sunt și ele niște cocioabe și grajduri acoperite cu paie, restul sunt niște bordeie. În genere, această regiune, e devastată de Turci. Câteva case de piatră dărîmate și mănăstiri părăsite servesc drept mărturie acestui fapt. În Moldova surugiii sunt mai iuți, dar și aici în Valahia poți găsi pe unii, care cu nimica nu-s mai prejos de cei moldoveni. Atât în Moldova, cât și în Valahia, surugiii mână caii o jumătate de drum fără să se oprească, apoi oprindu-se pentru câteva minute, șterg ochii cailor, îi trag de urechi și o iau iar la goană și nu se opresc decât la stație. Hamurile lor sunt foarte proaste, și la trăsură n'au nici oiște, ci un băț care seamănă a oiște, și din cauza aceasta ei se opresc adesea ca să o îndrepte. Caii sunt înhămați câte doi, apoi alți doi sau patru înaintea. Surugiii nu se așează pe capra căruții, ci se urcă călare pe cal, pocnind din biciu mai mult în aer, decât pe cal. Când se apropie de stație, chiuie sălbatec, dând de știre celorlalți surugii, în lipsă de clopoței, că se apropie. Osiile roților nu sunt unse și fac și ele un sgomot teribil.

Din Iași am plecat la 23 Mai, la ora douăsprezece noaptea, iar la București am sosit la 26 Mai, ora patru dimineața, și m'am oprit la hanul unui neamț de aici. Acest oraș nu mi-a plăcut ca Iașul, cu toate că are mai multe clădiri de piatră decât Iașul. Străzile înguste sunt pavate cu bârne de lemn și nu sunt drepte, din care cauză când treci pe ele cu căruța te sdruncină tare (căruța moldovenească seamănă cu cea rusească, dar e așa de mică și îngustă, încât în ea abia dacă încap doi oameni).

Bucureștiul e cu puțin mai mic decât Moscova, ca extindere, dacă cuprinzi toate grădinile nenumărate din oraș și din împrejurimi. Râul Dâmbovița, care curge prin oraș, e interesant prin faptul că în albia lui se află nisip auriu, ce era exploatat în folosul soțiilor gospodarilor valahi. Un nisip identic se află în râul Olt, care desparte Valahia Mare de Valahia Mică. Veniturile din exploatare, care se ridicau la 25 mii piaștri, erau de asemenea folosite de soțiile gospodarilor.

Bucureștiul numără 60.000 locuitori, biserici și mănăstiri peste 300, afară de paraclisele din casele boierești.

Aici am luat masa la S. S. Kușnikov, către care am avut scrisori de recomandare din partea contelui A. I. Musin-Pușkin și N. M. Karamzin ¹⁾. Kușnikov mi-a spus despre Valahi, că sunt foarte blânzi și buni, dar suferă din partea ispravnicilor, care-i strâmtorează într'atâta, încât unii din ei fug la Turci.

¹⁾ 1765—1826, cunoscut istoric.

— La noi în Rusia toți se feresc de funcția de ispravnic, — a adăugat el — iar aici din contra, pentru un loc vacant de ispravnic se primesc șaptezeci de cereri. În genere trebuie să recunosc superioritatea boierilor moldoveni față de cei de aici.

Acest om vrednic și desinteresat, caută acum să stârpească răul; ar fi de dorit ca această acțiune a lui să se bucure de un succes deplin.

Terminând această scrisoare, vreau să-ți mai spun ceva despre București. Dacă generalul Miloradovici, anul trecut, ar fi intrat cu o oră mai târziu în București, orașul ar fi fost prefăcut de Turci în cenușe. E interesant că atunci, când aceștia din urmă ocupase Bucureștiul, n'au găsit niciun locuitor. Toți fugiseră încă înainte de venirea lor.

La revedere, dragă prietene, la Craiova.

SCRISOAREA a 18-a

Craiova, 29 Mai (1808).

La fiecare stație din Moldova și Valahia sunt căpitani, pe care îi putem compara cu șefii noștri de poștă. Ei trebuie să aibă grijă să nu întârzie poștele din cauza cailor și să supravegheze pe poștași. În loc de sabie, ei poartă la brâu o călămară prelungă de cupru, cu o peniță de cupru. Imediat ce sosești în stație, ei cu un aer grav îți cer foaia de drum, după care fac însemnări în registrele lor.

În Moldova țăranii sunt mai bogați decât în Muntenia, dintre care cei mai mulți trăiesc în bordeie. Moldovencele sunt mai arătoase decât muntencele, care sunt cam negricioase. În trecerea mea prin Valahia, prin sate, n'am întâlnit nu numai o femeie frumoasă, dar măcar una să-mi placă. În schimb vinul din Valahia e mai bun decât cel din Moldova, din care cauză și bețivi acolo sunt mai mulți. Vinurile ar putea să fie și mai bune, dacă s'ar da osteneala să cultive mai bine viile. Valahii sunt atât de săraci, încât de multe ori sunt nevoiți să trăiască din furțișaguri...

Din București am plecat la 26 Mai, la orele 9 seara, iar în ziua de 28 seara am sosit la Craiova. Acest oraș mic, devastat de Turci, se află la o depărtare de 200 km de București. Aici m'am oprit la un han, al cărui proprietar era ungur, și imediat după sosire m'am prezentat la generalul-maior de cazaci I. I. Isaiev, către care aveam o scrisoare dela feldmareșal. Acest venerabil și brav erou, care număra șaiszeci de ierni și care anul trecut, trecând dincolo de Dunăre cu șase sute de Ruși și câteva mii de Sârbi, a distrus un corp de armată turcesc de șaisprezece mii oameni, m'a primit foarte amabil și m'a oprit la masă. După masă, împreună cu căpitanul D. I. Bib., din regimentul Olonețki și care era de gardă la generalul Isaiev, am plecat în tabăra așezată la o depărtare de două verste de oraș. Acolo am petrecut toată seara, privind instrucția artileriștilor; m'am reîntors apoi acasă, iar Bib. a rămas în tabără.

Astăzi de asemenea am stat la masă la generalul Isaiev și, luându-mi rămas bun dela el, m'am întors acasă, de unde îți scriu ție, dragă prietene. A trecut o oră de când am trimes după cai.

Clima Valahiei e temperată și plăcută. Solul e foarte roditor și ar putea hrăni o populație împătrită; locuitorii însă sunt atât de asupriți și sărăciți de gospodari și boieri, încât mulți din ei au fugit la Turci, din care cauză suprafața de pământ cultivată se micșorează din an în an. Valahia are multe păduri de stejari, fagi și tei. Și aici, ca și în Moldova, se ocupă cu albinăritul. Vite cornute și oi sunt o mulțime.

Valahia are o suprafață de 1.025 mile pătrate și aproximativ 950.000 locuitori, în cea mai mare parte Valahi, care-și zic Rumâni (Romani); sunt apoi Turci, Armeni, Evrei și alte neamuri ».

1810

KUTUZOV

Numirea lui Kutuzov (1745-1813) la comanda armatei ruse, a însemnat o etapă nouă în războiul împotriva Turcilor. Era discipolul cel mai ager al celebrului Suvorov, care l-a numit comandant al Ismailului încă înainte de a fi cucerit cetatea. De două ori grav rănit, fost ambasador după pacea dela Iași la Constantinopol, generalul nu se bucura cu toate acestea de simpatiile lui Alexandru I, deoarece la Austerlitz el a cedat dorinței tânărului împărat de a da bătălia osândită la insucces. Ca și în 1812, când a zdrobit pe Napoleon ¹⁾, Kutuzov a fost numit în fruntea oștirii dunărene după ce numeroși comandanți s'au perindat aici, în desconsiderarea opiniei publice. Sosind în principate, cunoscător iscusit al atmosferei culiselor Orientului, el n'a schimbat nimica din ritmul vieții stabilit de predecesori. În toamna anului 1811, noul comandant a distrus armata turcă și, folosind finețea sa diplomatică, a încheiat în Mai 1812 pacea dela București. Napoleon se afla în fața Dresdei, în drum spre Moscova, încât acest tratat de pace prezenta o însemnătate deosebită.

Scrisorile ce le reproducem mai jos, care oglindesc în parte această atmosferă mult hulită de Langeron, Ciceagov și alți contemporani, le-am semnalat în revista « Din trecutul nostru » (1935, nr. 17-20, p. 129), când această corespondență a fost publicată de ducesa de Montelfi-Stolîpina, în « Revue de Paris » (15 Aprilie 1935, p. 791 și urm.). Kutuzov le adresa fiicelor sale, Ecaterina, măritată cu generalul prinț Kudașev, și Elisaveta, măritată cu contele Tiesenhausen, ucis în bătălia dela Austerlitz, apoi cu generalul Hitrovo, viitor ministru plenipotențiar la Florența.

¹⁾ În 1814, apare la Buda cartea: *Intâmplările războiului Franțozilor și întoarcerea lor dela Moskva, tălmăcită din nemțește.*

Iași, 27 Martie 1810.

*Iată-mă ajuns aici. Am intrat aseară în acest oraș și mâine voi pleca spre București, unde va fi instalat cartierul meu general. Orice popor iubește schimbările, prin care speră să câștige ceva, dar aici lumea într'adevăr delirează. Bucuria de a mă vedea este de nedescris. Boierii au venit să mă întâlnească, și înaintea lor o doamnă Smarodki ¹⁾, un fel de exaltată care vroia neapărat să mă scoată afară din trăsură.

București, 10 Aprilie 1810.

Lisanka și copii, bună ziua. Iată-mă la București în mijlocul Valahilor. Am foarte multe treburi, dar vreau să-ți spun ce este Bucureștiul: este un oraș atât de mare, încât întrece toate orașele rusești, afară de capitale. Peste tot mulțimi pline de viață, câteva doamne cu obiceiuri și cultură mondenă, și încă multe altele. Unele dintre ele sunt frumoase, câteva destul de amuzante; mai sunt câteva doamne ruse pline de pretenții și o grămadă de Greci. Și toată lumea e nebună după dans.

București, 11 Ianuarie 1811.

Lisanka, prietena mea, și copii, bună ziua. Nu poți să-ți închipui în ce măsură mă supără de a fi mereu despărțit de acei pe care îi iubesc! Numai voi mă legați de viață. Cu cât înaintez în viață, cu atâta simt că gloria nu este decât o amăgire. Am fost totdeauna filosof și devin din ce în ce mai mult. Se spune că fiecare vârstă își are pasiunile sale; pasiunea mea constă într'o dragoste arzătoare pentru ai mei.

București.

Lisanka, draga mea, și copii, bună ziua. Nu prea mă distrez aici, având multe treburi. Minteă îmi este totdeauna trează și evit chiar de a vedea prea multă lume pentru a nu face cumva greșeli. Pentru a mă distra mi-am adus o trupă de pantomină italiană. Sunt încântat

¹⁾ Nu este decât transcrierea greșită a numelui «Smaranda». E vorba de Smaranda Bogdan, născută Rosetti, soția vornicului Dimitrie; în vara anului 1810, ea a anunțat pe Iordache Rosetti-Roznovanu, că spătarul Iordache Catargi, cumnatul ei, ar fi fost trimis de niște boieri, ca să ceară sprijinul lui Napoleon. Refugiată pe vremea eteriei la Chișinău, Bogdaneasa a fost satirizată în versuri de poetul Pușkin și descrisă în memoriile vice-gubernatorului F. Wiegel (*op. cit.*, VI, p. 148). Despre salonul ei ieșan, de mai târziu, unde se întruneau fruntașii filoruși, comp. *Documente Hurmuzaki*, vol. XVII, p. 531, și X. Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse*, Paris, 1854, vol. I, p. 186. A murit în 1847 la mănăstirea Văratec (R. Rosetti, *Familia Rosetti*, București, 1938, vol. I, p. 110). G. Bezviconi (și S. Callimachi), *Pușkin în exil*, București, 1847, p. 153.

de onorurile cu care m'a cinstit împăratul, și aceasta m'a distrat puțin ¹⁾. Spune prințesei Golițin că-i sărut picioarele, pentru că ea la plecarea mea mi-a sărutat mâna. Dumnezeu să te binecuvânteze pe tine și pe copiii tăi!

Credinciosul tău prieten,

M. K.

București.

Lisanka, iată-mă iarăși la București, ceea ce este mai comod pentru mine decât cartierul meu general dela Iași. Aici vreau să mă distrez puțin și am fost ieri la teatrul polonez. Doamna Bennigsen îl găsește îngrozitor și contesa Manteuffel îl găsește splendid, mai ales *Don Juan*. Aici doamnele sunt foarte amabile, cultivate, dar rareori frumoase. Am luat mulți prizonieri ²⁾ și printre ei un pașa cu trei tuiuri, Izaban-Oglu; are 85 ani, dar este așa de frumos și elegant că va suci capul întregului Petersburg. Dumnezeu să te binecuvânteze,

M. K. »

¹⁾ Generalul a fost făcut prinț.

²⁾ După victoria dela Slobozia.

AMIRALUL CICEAGOV

Observând că generalul Kutuzov nu se grăbea cu încheierea păcii, împăratul l-a numit în Aprilie 1812 pe amiralul Pavel Ciceagov (1765-1849), ¹⁾ în fruntea armatei dunărene. Noului comandant i s'au înmănat două rescripte: unul de mulțumiri, în caz de încheiere a păcii, iar altul — o simplă rechemare a lui Kutuzov, « înaintat » la demnitatea de membru în Consiliul de Stat. Ceata ce-o aducea amiralul din Petersburg nu se deosebea însă, nici ea, de oamenii locului, folosiți în principate; amintim pe tinerii Capo d'Istria, Alexandru Sturdza, nepotul de soră al dragomanului turc Dimitrie Moruzi, și maiorul A. I. Barozzi, mason, fiul fostului consul rus la Veneția, care a provocat în 1802 fuga lui Mihail-Vodă Suțu în Transilvania, pentru a stârni războiul dintre Ruși și Turci. ²⁾ Așa dar, numeroasele critici aduse în această privință predecesorilor, chiar de Ciceagov, Langeron și alții, nu corespundeau adevărului. Prevenit de cancelarul Rumianțev și senatorul Krasno-Milașevici despre sosirea succesorului său, Kutuzov a încheiat deodată tratativele de pace, și chiar foarte onorabil, dacă ținem seama că Napoleon mai zămislea o invazie în Rusia de Sud, cu trupele mareșalului Marmont, din Dalmația. Pacea a fost o lovitură neașteptată pentru diplomația occidentală, dar și pentru amiralul Ciceagov, căruia i-a rezervat, astfel, modestul rol de a supraveghea retragerea trupelor din

¹⁾ L. M. Ciceagov, despre P. V. Ciceagov și *Memoriile* lui, « Vechimea Rusă », 1886—1888; *Arhiva amiralului Ciceagov*, Petersburg, 1885; corespondența, « Vechimea Rusă », 1902, comp. și 1892; « Arhiva Rusă », 1870; *Memorii*, Paris, 1855 și 1862, Berlin, 1855 și 1858, Lipsca, 1862, Paris-București, 1909 (ed. Scarlat Lahovari, pe care o folosim, cap. XII și XIII, p. 365—392); I. Glebov, *Pavel I și Ciceagov*, « Vestitorul Istoric », 1883, nr. 1.

²⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, p. 202, confundă pe fiul Barozzi cu tatăl său, unul din cei mai pricepuți agenți ruși din principate; R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, « Analele Academiei », tom. XXXI, p. 369, 391 ș. a.; Langeron, *op. cit.*, p. 282.

principate. Kutuzov a rămas în București până la 16 Mai, când s'a iscălit tratatul. Nici el, nici vizirul Ahmed-Pașa n'au semnat actul: din partea Rusiei au participat Italinski, generalul Sabaneev, ¹⁾ șef de stat-major, și bătrânul Iosif Fanthon, iar din partea Turciei — Galib-Efendi și alți plenipotențieri. Procesul-verbal al ședinței l-a redactat Alexandru Sturdza, care a și alcătuit emblemele iluminăției grandioase din acea noapte, la București: o creangă de smochin strălucea departe: « *Semper colatur et vigeat...* » În dreapta, steaua polară: « *luceat orbi* », iar în stânga, semiluna: « *crescat unita* ». Agenții lui Napoleon stărniră la Constantinopol o vâlvă de indignare împotriva semnatarilor tratatului de pace, ceea ce a dus la decapitarea fraților Moruzi ²⁾.

Armata dunăreană și amiralul Ciceagov urmau să îndeplinească o ultimă însărcinare, tăind retragerea lui Napoleon din Rusia. Până la evacuarea definitivă a trupelor rusești, fixată la 2 Octomvrie 1812, la conducerea principatelor a rămas generalul Jeltuhin, iar Ciceagov se grăbi spre frontul de luptă. La trecerea Berezinei, el scăpă pe Napoleon, precum de altfel — se zice — bunicul său l-a lăsat să fugă pe Carol XII, iar unchiul — pe Gustav III. Ironizat de opinia publică rusească (știuca din cunoscuta fabulă a lui Krîlov), el a părăsit în 1814 patria, murind peste 35 ani în Anglia. Orbind, el își revărsa amărăciunea în dictarea memoriilor, în care căuta să se răzbune împotriva tuturor adversarilor săi. De aceea, chiar în capitolele ce urmează, el stăruie asupra imparțialității sale, deși subiectivismul plin de venin este caracteristic întregii povestiri lipsite de adevăr.

« Conform instrucțiunilor împăratului, odată ajuns în Moldova, trebuia să negociez cu Poarta un tratat de alianță defensivă și ofensivă, propriu zis a favoriza diversiunea noastră proiectată împotriva Austriei. Dar înainte de a intra în amănuntele operațiilor mele pentru a ajunge această țintă, nu ar fi zădarnic de a reveni asupra cauzelor care aduseră o ciocnire între Rusia și Turcia, și de a trece repede în revistă principalele evenimente ale acestor războaie până la tratatul dela București. Acest rezumat va pune pe cititor în măsură să aprecieze situația treburilor în epoca în care am venit să înlocuiesc pe generalul Kutuzov, și îl va face să urmărească cu mai multă ușurință povestirea evenimentelor ulterioare.

¹⁾ Ivan Vasilievici Sabaneev a intrat în serviciul militar în 1787; comandant al corpului VI de armată la Tiraspol, înaintat în 1823 general de infanterie, el a murit în 1829.

²⁾ N. Iorga, « *Analele Academiei* », s. II, t. XXXIII, 1910.

În timpul șederii mele la București, am cules toate documentele în stare să lumineze această parte a istoriei noastre și a căror autenticitate o pot garanta; căci aceste comunicări mi-au fost făcute de către martori oculari sau chiar participanți în acest război și care nu aveau niciun interes să altereze adevărul faptelor; cred, că trebuie să declar, că dacă am fi putut fi bănuți de parțialitate în privința uneia dintre puterile beligerante, aceasta ar fi fost de sigur în favoarea Rusiei.

Pe când Rusia lua o creștere extraordinară în ceea ce privește armata sa ¹⁾ și părea din ce în ce mai puternică, Turcia se afla, din contra, secătuită prin dezordinele interioare, care o măcinau, și sfâșiată prin nesfârșite războaie civile, sguduită de trei revoluții succesive, fără trupe, fără bani, fără credit înafară, fără influență asupra propriilor săi supuși, lăsată pradă a două partide care guvernau, unul capitala, celălalt provinciile, și tremurând la amintirea înfrângerilor sale încă recente și la auzul numai a numelui Rumianțev, Suvorov, etc., Turcia se văzu, deodată, atacată de puteri infinite superioare chiar tuturor acelor pe care Rusia le-a desfășurat vreodată în aceste ținuturi.

Demiterea gospodarilor, prinții Ipsilanti și Moruzi, fără a lua în seamă tratatul cu Rusia, prin care această demnitate le era garantată pentru șapte ani, și apoi tendința Porții de a se lăsa atrasă în proiectele lui Napoleon împotriva Rusiei, acestea erau principalele vini ce se atribuiau Turciei.

Ministrul rus la Constantinopol, d. Italinski, a fost însărcinat să ceară reparații pentru aceste învinuiri, lucru pe care îl putea obține fără greutate, deoarece Turcia era prea slabă pentru a refuza aceste pretenții. În timpul acesta, o schimbare avu loc în cabinetul rus, și baronul Budberg ²⁾ înlocui pe prințul Adam Czartoryjski la ministerul afacerilor străine. Budberg fusese un militar neînsemnat, dar calitatea sa de german îl făcuse pe împăratul Pavel să-l aleagă pentru a fi unul din apropiații marelui duce (devenit împărat) Alexandru. În urmă, el ocupă funcții diplomatice și era tocmai ministrul Rusiei la Stockholm, când fu chemat la conducerea afacerilor străine. Despre capacitatea sa se poate avea o idee din următorul amănunt, pe care îl dețin dela secretarul său de ambasadă, d. Alopeus, om de spirit și talent. D. Budberg nu avea destulă minte pentru a distinge diferitele cabinete ale Europei și dicta adeseori mesagii, de pildă pentru ministrul Danemarckii, vorbindu-i de interesele Suediei; pentru acela al Olandei ca și cum ar fi fost vorba de Danemarca, și tot astfel cu ceilalți, — zăpăceală pe care secretarul de ambasadă o descurca și o îndrepta câteodată cu

¹⁾ Am spus, în altă parte, că armata, redusă la 250.000 oameni, pe timpul Ecaterinei II, și-a mărit cadrele aproape la un milion, pe timpul lui Alexandru (Ciceagov).

²⁾ 1750—1812.

extrem de multă osteneală. Tot acest d. Budberg, ajuns la minister, își închipuise că trebuia să întărească prin forță negocierile d-lui Italinski, și a stors consimțământul împăratului. Calculase așa de bine momentul, încât această demonstrație violentă izbucni tocmai în clipa când d. Italinski obținea satisfacție asupra tuturor punctelor și tocmai atunci când răspunsese, în urma cererilor repetate ale cabinetului turc, că era cu desăvârșire satisfăcut și că trimisese un curier către împărat. Așa dar, mare-i fu mirarea când, abia după plecarea curierului, un dragoman i-se înfățișă pentru a afla, dacă este adevărat, că o armată rusească invadase teritoriul otoman. D. Italinski protestă și spuse că lucrul era imposibil, și chiar dânsul nu se convinsese decât după ce primi o știre oficială despre aceasta.

Iată originea războiului: această aventură ministerială trebui să coste Rusiei atâția oameni și atâția bani, într'un moment în care ea avea nevoie să-și concentreze toate puterile pentru a rezista la rândul ei, năvălirilor lui Napoleon.

Campania începu cu semne destul de favorabile pentru Ruși. Generalul Michelsohn, în fruntea unui corp de armată nu prea numeros, cuceră prin surprindere cetăți și ocupă în mare parte Muntenia, fără a întâlni cea mai mică rezistență. Boierii, cu toată prezența Turcilor în țară, erau pregătiți de a primi pe Ruși și prințul Ipsilanti, a cărui soartă depindea de succesul armatelor noastre, lucra în favoarea noastră cu multă energie. Dar într'o țară care era de atâta vreme jucăria intrigilor noastre, două autorități nu puteau coexista fără a se ciocni, în așa măsură, încât neînțelegerea ce se ivi curând între comandantul-șef și prinț, îl sili pe acesta din urmă să-și ceară demisia. Aceleași scene de neînțelegere s'au repetat apoi între prințul Bagration, în timpul comandamentului său, și senatorul Kușnikov, președintele divanului, și, mai târziu, între Kutuzov și Milașevici: dovadă de incompatibilitatea acestor două puteri și de imposibilitatea existenței lor simultane. La știrea invaziei ruse, Turcii, trecând dela indignare la furie, au surprins trupele rusești și generalul Miloradovici, care le comanda, era gata să fugă, dacă o seamă de locuitori ai Munteniei n'ar fi reușit să-l rețină, dovedindu-i că Turcii nu puteau fi încă prea tari, că nu era decât o încercare de partizani, și în adevăr, ei aveau dreptate. Totuși, înfrângerea trupelor noastre fusese desăvârșită, ceea ce nu-l împiedecă pe Miloradovici să cânte victoria și să se proclame salvatorul Bucureștilor.

După această întreprindere îndrăznească dela București, Michelsohn îndreptă o expediție împotriva Ismailului, sub ordinele generalului Meyendorff, care a eșuat cu desăvârșire, și generalul fu obligat să se retragă cu multă grabă, semănând spaimă, la trecerea sa, prin călărașii ce-i trimitea înainte pentru a iscodi dacă Turcii îl urmăreau. Purtarea acestui general păru Muntenilor așa de ciudată, încât prin analogie și în derădere, ei schimbă numele generalului Meyendorff în « mergi-

îndărăt » și făcură cu această ocazie niște cuplete care erau cântate în public în toată Muntenia. Astfel se isprăvi această campanie, în care Michelsohn nu obținuse niciun avantaj real. El își stabili un cartier general în București, unde rămase într'o desăvârșită inacțiune, ne-mai ocupându-se decât de cearta sa cu prințul Ipsilanti și curând, apoi, muri. Mareșalul prinț Prozorovski îi succedă; acesta avea peste 80 de ani și, prin urmare, toate defectele unei bătrâneți înaintate; o sănătate distrusă de răni și într'atât de slăbită, încât în fiecare dimineață, era găsit aproape înțepenit în patul său și nu putea fi readus în fire decât cu ajutorul frecțiilor și a vinului de Madera. ¹⁾ Era dușmanul Grecilor în urma unui pueril resentiment împotriva unor oarecari epirioți, cu care avusese cândva deaface în decursul unei șederi în Crimeia, și considera drept Greci toate popoarele creștine de același rit. Aversiunea sa măturisită fățiș, și-o atrase pe a lor. Un corp de trupe organizat cu mari cheltuieli de către... Muntenia fu dezăr ²⁾)... Acest corp de armată era alcătuit de indivizi aparținând diferitelor popoare creștine adunate sub stăpânirea turcă. Ei nu fuseseră atrași decât cu ajutorul multor făgăduieli, și când se văzură deodată disprețuiți și lipsiți de leafa lor, trecură numaidecât Dunărea; unii se înrolară la Turci, ceilalți se reîntoarseră la căminele lor, unde proclamară sus și tare indignarea lor împotriva Rusiei.

Rușii erau stăpânii Bucureștilor; totuși Muntenia nu era în întregime ocupată: faimosul Mustafa-Bairactar ³⁾ se stabilise între București și Giurgiu, marele vizir trecuse Dunărea la Silistra și Pehlivan-Aga comanda cetatea dela Ismail. Pentru a acționa deodată împotriva acestor trei dușmani, prințul Prozorovski alese o poziție în împrejurimile Focșanilor, dar într'un loc atât de insalubru, încât în două sau trei luni pierdu mai mult de 20.000 de oameni. Cu toate că părea, că supraveghează pe acești trei șefi turci, el nu întreprinse nimic împotriva primilor doi și se mărgini numai să acționeze împotriva Ismailului, în fața căruia avu neplăcerea de a-și vedea toate încercările eșuând cu o pierdere considerabilă în oameni și muniții. Numele lui Pehlivan, comandantul cetății, deveni o sperietoare pentru mareșal.

Între timp, un armistițiu încheiat întâi la Tilsit și semnat apoi la Slobozia, opri operațiile militare. Se trată pacea; dar Rușii nu știură să profite de o ocazie atât de prielnică; congresul dela Iași fu întrerupt, și ostilitățile erau să fie reluate, când, fără a preveni dușmanul de ruperea armistițiului, mareșalul atacă Giurgiu prin surprindere; dar

¹⁾ F. Wiegel, *op. cit.*, III, p. 90, e cam de aceeași părere.

²⁾ Ștersături în original: regimentul lui Gr. Cantacuzino?

³⁾ Viteazul aian al Rușciucului (dela 1804), mare vizir, ucis în timpul răscoalei din Constantinopol, la 14 Decemvrie 1808. G. Bezviconi, *Manuc-Bei*, p. 7—9.

neîncrederea obișnuită a Turcilor le fu de folos de astădată: ei respinseră cu pierderi pe generalul Miloradovici însărcinat cu atacul, deși garnizoana lor număra abia 300 soldați și ajutoarele care le fuseseră trimise dela Rușciuc nu depășeau 150 oameni. Miloradovici se retrase și trecu Dunărea îndărăt, fără a se putea ști pentru ce, deoarece unii din soldații săi reușiseră să străbată peste ziduri și guvernatorul, Aidin-Pașa, plin de spaimă, ținuse câteva clipe drapelul alb gata să-l înfingă pe zid pentru a anunța că se predă.

Mareșalul prinț Prozorovski era bun militar, excelent ostaș, dar ciuruit de răni și sub povara vârstei; iată pentru ce îi fu dat ca ajutor Kutuzov, care era guvernatorul Vilnei. Bătrânul mareșal se duse să asedieze Brăila cu grosul armatei sale și dădu asalt; dar deși garnizoana acestei proaste cetăți nu era decât de 4000 de oameni în stare să poarte arme, asediatorii fură respinși cu o pierdere de cel puțin 10.000 de oameni, pierdere atribuită mai ales purtării lui Kutuzov. Bătrânul mareșal, indignat, cu toată indulgența lui, ceru rechemarea lui Kutuzov, și nemulțumirea împăratului împotriva acestui general fu atât de mare, încât la moartea prințului Prozorovski, comandamentul trecu de două ori în șir unor generali mai puțin vechi decât Kutuzov, care fu trimis cu titlu de guvernator iarăși la Vilna. Mareșalul ridică asediul și se retrase dincolo de Siret. Cartierul general fu stabilit la Galați. Este poate singura înfrângere în timpul acestui război, pentru care un te-deum nu fu oficiat la Petersburg. Mareșalul era încă din vechea școală și nu avea îndrăzneala pe care succesorii lui au arătat-o de atunci. El concepu proiectul de a trece Dunărea mai sus de Galați și de a merge drept spre Constantinopol, dar moartea care îl răpi, împiedecă executarea acestui plan. Prințul Bagration primi comanda armatei, al cărei număr depășea 60.000 oameni. În acești trei ani de război, Turcii nu se gândiseră să-și aprovizioneze orașele întărite. Așa dar, cetățile Ismailul și Brăila fură nevoite să capituleze cu condiția ca garnizoanele să poată ieși cu arme și bagaje. Prințul Bagration vru să urmeze planurile predecesorului său și profită de podul întemeiat pentru a trece Dunărea cu toată armata sa. El cuprinse mai multe orașe fără importanță, așezate pe malurile fluviului, și împrăștiă o mică oștire de Turci sub ordinele lui Husein-Pașa. El se îndreptă apoi spre Silistra, pe care o înconjură și pe care o bombardă cu o artilerie numeroasă, dinspre uscat, și dinspre mare, cu o flotilă. Acest oraș, oricât de nenorocit era, răbdă focul asediatorilor timp de 44 zile, până ce marele vizir Iusuf-Pașa, al cărui cartier general era la Rușciuc (24 leghe de Silistra), îi trimise în ajutor pe Pehlivan-Pașa cu câteva mii de Turci din garnizoana care părăsise Ismail. Pehlivan, așezându-se într-o poziție defensivă la Tatarîța, dădu lupta, învinse pe Bagration, îl sili să renunțe la luarea Silistrei și îl făcu să se retragă la Hârșova, unde își aduse podul dela Galați pentru a trece Dunărea îndărăt. După aceasta, Bagration își stabili cartierul general

la București, unde își petrecu iarna fără a se mai gândi la Turci, până în momentul rechemării sale. Această retragere se făcu cunoscută prin toate ororile posibile făptuite împotriva locuitorilor de pe malul drept, care erau toți creștini; orașele lor fură făcute cenușe, ca și satele, și devastările se întinseră peste tot unde această armată fusese condusă în operațiile ei. Fură trecuți pe malul stâng, fie prin silă, fie prin convingere mii de locuitori, cărora li se făgădui ajutoare și gospodării, dar care cei mai mulți pieriră de nevoi și de mizerie. Astfel se izbuti a se înșela speranța popoarelor, care până atunci așteptau armatele noastre ca și cum ele ar fi trebuit să-i mântuiască de relele care copleșeau de 20 de ani încoace, prin luptele locale dintre Țărșalini și aianii din Rumelia.

Chiar în această epocă, administrarea țării ajunse la o asemenea dezordine, încât foametea se ivi în Muntenia, poate regiunea cea mai roditoare din Europa. Urmără molime și mortalitatea deveni extrem de mare. Am putut vedea prin statistici autentice că dela 1 Mai 1809 până la 1 Mai 1810 au trecut prin spitale mai mult de 100.000 de bolnavi, a căror întreținere a costat mai mult de 7 milioane ruble. Se pierdu de asemeni o imensă cantitate din caii armatei, care pieriră din lipsă de nutreț. Cei rămași erau atât de istoviți, încât nu mai putură fi de niciun folos.

În sfârșit prințul Bagration fu rechemat și contele Kamenski-fiul îl înlocui. El luă această comandă într'un moment în care dezordinea și nemulțumirea erau la culme. Mintea sa se întunecă la vederea acestor funeste rezultate, și fără a adânci adevărata cauză, el crezu că aceste popoare urau pe Ruși, pentru că erau atașați vechiului regim. El pretinse a readuce ordinea prin asprime și nu făcu decât să agraveze răul. Armata număra la această epocă peste 100.000 de oameni. El trecu Dunărea, mai întâi la Hârșova cu 80.000 de oameni și ordonă în același timp generalului Zass de a trece fluviul la Turtucaia, în fruntea a 10.000 de oameni. Kamenski se îndreptă numaidecât spre Bazargic, unde se afla Pehlivan-Pașa cu 4000 de Turci. Il atacă, îl învinse și îl făcu prizonier cu o mare parte din trupele sale. Merse apoi împotriva Silistrei, care se predă printr'o capitulare identică celei a Brăilei. Apoi înaintă spre Șumla, cucerii Razgrad, care nu este mai departe de 8 leghe de Șumla, pe care o atacă două zile în șir, dar fu respins, și pierdu o lună în fața acestei cetăți, fără a da o lovitură decisivă, deoarece nereușita acestei întreprinderi trebuie atribuită manevrelor sale șovăitoare și unei nesiguranțe în operații; în loc să atace deodată în mai multe puncte, el trimetea la asalt ba o divizie comandată de generalul Raevski, ba alta condusă de generalul Lewis, totdeauna la oarecare intervale de timp și într'un singur punct. Martorii, care se aflau chiar acolo, m'au asigurat că la primele atacuri alarma ajunsese la culme. Rușii erau temuți și slaba garnizoană își concentra toate puterile în punctul atacat și în fiecare moment se aștepta să fie atacată într'alt

loc, încât rezistența ar fi fost cu neputință. După numeroase încercări ale acestei manevre de necrezut, Turcii prinseră curaj, iar întăririle le veniră din toate părțile într'atât, încât după 10 sau 15 zile numărul lor se ridică la aproape 100.000 de oameni, care nu întârziară să se risipească din lipsă de alimente. Atunci, Kamenski asediă Rușciucul și pierdu într'un asalt 12.000 de oameni. Pentru a-l sili să ridice asediul, marele vizir trimise 20—25.000 de oameni în ajutorul cetății. Această armată de ajutor ajunse pe la înălțimile dela Batoi, sat la 4 leghe de Rușciuc, ocupă poziția și se întări în ea.

Kamenski îi atacă numaidecât și câștigă victoria; atunci Rușciuc, Giurgiu, Nicopole, Șistov și alte câteva cetăți capitulară în aceleași condiții și pentru aceleași motive ca și precedentele. Bosniac-Aga, care comanda la Rușciuc, dădu îndărăt Rușilor 17.000 de puști capturate în timpul diverselor atacuri împotriva acestei cetăți. Kamenski luă hotărîrea de a trece Dunărea îndărăt, dar înainte dădu foc tuturor orașelor care se predaseră, exceptând Rușciucul; el devastă ținutul pe care trupele sale îl străbătuseră. El luă cu sine, în ordine, mai mult de 40.000 din acești pașnici locuitori, care pieriră de mizerie, ca și coloniștii prințului Bagration, înaintașul său, cu toate făgăduelile de gospodării pe care învingătorul le făcuse ¹⁾).

Totuși Poarta Otomană, cu toate insinuările agenților francezi, care o îndemneau să nu cedeze nimic din teritoriul său, era dispusă să cumpere pacea cu prețul unor mari sacrificii, pentru că se temea ca Bulgarii să nu se revolte și să nu se unească cu Sârbii; și în afară de aceasta, ea era obosită de război și îi lipseau resursele pentru a-l urma mai departe. Dar în momentul când Kamenski era să părăsească Bucureștii, pentru a începe campania sub auspiciile cele mai favorabile, cu perspectiva unei păci glorioase, el muri și totul fu pierdut odată cu el.

¹⁾ Mitropolitul Munteniei, Ignatie, primatul clerului, membru de frunte în divan, văzând că acest sistem de oprimare secătuia resursele țării, oprind progresele armatei ruse, săpându-i din ce în ce mai mult simpatia Muntenilor, crezu de datoria sa să scrie lui Kamenski, pentru a-i atrage atenția asupra sentimentelor nutrite de aceste populații, odinioară atât de devotate. Disperate, ele puteau să se hotărească, prin uneltirile Austriei, să părăsească locuințele lor și să se retragă în Transilvania, deoarece țărani nu mai aveau nimic de pierdut, iar boierimea și clerul depozitaseră ce aveau mai prețios la Sibiu. Astfel, armata rusă ar fi rămas cu un deșert în dosul ei. Această comunicare provocă o întrevvedere în fața Rușciucului, între Ignatie și Kamenski. Acest om leal însărcină pe Ignatie să liniștească poporul în numele său și să-i promită confirmarea drepturilor sale legitime. La reîntoarcerea sa în Muntenia, unde se încartirui pentru iarnă, el continuă să vorbească în același sens și îndreptă câteva abuzuri. Armata nu fu lipsită de cele trebuincioase, iar nemulțumirea generală se micșoră. Kamenski, după ce fusese urît de aceste populații, isprăvi prin a deveni idolul lor, și, dacă nu îndreptă toate viciurile din administrație, aceasta a fost pentru că nu a avut curajul necesar (*Ciceagov*).

Kutuzov fu trimis ca să preia comandamentul; dar el nu mai dispunea de aceleași forțe, deoarece patru din cele mai bune divizii fuseseră îndreptate spre granițele Poloniei. Totuși, el găsi alte avantaje: pașa din Vidin, ca și cel din Ianina, era câștigat cauzei și Dunărea fusese evacuată de dușmani, pe ambele maluri; Turcii erau descurajați și creștinii într'o bună înțelegere cu Rușii. Acestor largi posibilități nu le lipsea decât activitatea și energia necesară, pe care ar fi avut-o cineva pentru a profita de împrejurări. Dar Kutuzov se mulțumi să treacă Dunărea, și într'o ciocnire sub zidurile Rușciucului, el pierdu un tun și cavaleria sa avu mult de suferit. Totuși el proclamă biruința, care îi aduse o răsplată dela împărat, dar care îl și sili în același timp să treacă Dunărea îndărăt. În retragerea sa, el luă pe locuitorii din Rușciuc, fără să le lase timpul de a-și lua bunurile lor cu ei și dădu orașul pradă flăcărilor. Incendiul a fost ordonat cu atâta grabă, încât divizia 8-a ar fi fost neapărat distrusă sau făcută prizonieră de către Turci, care șoseau în mare grabă ca asupra unei prăzi, deoarece observaseră retragerea Rușilor, dacă n'ar fi hotărîrea șefului diviziei generalul Essen, care croi acestor viteji un drum printre Turci; ei ajunseră pe pod în clipa în care era să fie rupt.

Kutuzov, care stabilise cartierul său general la Giurgiu, nu mai întreprinse nimic împotriva Turcilor până în momentul când marele vizir, zăpăcit de ordinele sultanului de a trece Dunărea, pregăti cinci nenorocite vase și în noaptea spre 29 întreprinse trecerea acestui fluviu, în prezența unui ofițer al seraiului, trimis anume pentru a fi de față la operație. Locul unde s'a efectuat această trecere, este o insulă despărțită la revărsarea apelor de restul teritoriului Munteniei; dar ceea ce este și mai ciudat, Turcii ignorau cu totul amănuntul. Totuși, marele vizir reuși într'o singură noapte să debarce în acest loc atât de nefavorabil, 2.500 Turci, cu câteva tunuri mici. În timpul trecerii, un vas fusese luat de curent și Turcii, fără să observe, debarcară chiar alături de tabăra rusă. Ei fură descoperiți de către patrulare, care dădură alarma. Se ordonă înaintarea câtorva unități, care începură să tragă asupra Turcilor, iar aceștia, deschizându-și în sfârșit ochii și recunoscându-și greșala, se reîmbarcară în grabă și se îndepărtară. Din partea lor, Rușii, văzând pe Turci îndepărtându-se, crezură treaba isprăvită și se retraseră în tabăra lor. Abia dimineța, la primele raze ale soarelui se anunță generalului comandant că Turcii efectuaseră trecerea într'un alt punct și chiar se întăriseră acolo. La această știre, generalul, fără a ieși din cetatea Giurgiului, unde avea obiceiul de a-și petrece noaptea din cauza insalubrității anotimpului, dădu ordinele trebuitoare pentru a ataca pe Turci și chiar avansă flotila pentru a susține atacul. Lupta începu la răsăritul soarelui și nu sfârși decât noaptea. Turcii luptaseră în ziua aceasta ca niște desperați și respinseseră cinci atacuri ale Rușilor. A doua zi, marele vizir trecu pe malul stâng toate trupele de care dispunea

și se stabili chiar el acolo. Ambele armate rămaseră față în față o lună întreagă, mărginindu-se cu ciocniri neînsemnate. În sfârșit lui Kutuzov îi veni ideea de a ataca tabăra turcă de pe malul drept și de a tăia astfel căile de comunicații ale marelui vizir. El însărcină cu executarea acestui proiect pe generalul Markov, care, trecând Dunărea cu un corp de armată de 4.000—5.000 de oameni și neîntâlnind nicio piedecă în calea sa (căci tabăra turcă era alcătuită doar de miniștri, de ofițeri civili și de numeroasa lor slugărime), puse mâna pe tabără, pe toate bagajele care se găseau acolo și se stabili în cortul grandios al marelui vizir. În același timp, flotila înaintă și înconjură tabăra turcă de pe malul stâng. Ziua aceasta, neînsemnată din punct de vedere al artei militare, fu cu toate acestea hotărâtoare.

Marele vizir găsisese totuși mijlocul de a se refugia la Rușciuc, străbătând prin flotilă; de acolo, el stabili o corespondență particulară cu Kutuzov, și ei se înțeleseseră asupra articolelor preliminare care trebuiau să servească de bază pentru pace: Siretul va servi în viitor de hotar între cele două imperii; Serbia va trece iar sub stăpânirea imperiului Otoman; Poarta va așeza garnizoane în cetățile de pe teritoriul Serbiei, dar niciun turc nu va îndrăzni să străbată satele pentru a percepe impozitele care, în mod reciproc, vor fi hotărâte printr-o convenție particulară. Locuitorii vor face chiar ei repartizarea și perceperea impunerilor care vor fi trimise guvernului. Cât despre trupele turcești înconjurate pe malul stâng al Dunării, trebuiau să rămână așa cum se aflau, până la pacea definitivă, pe care își luau reciproc angajamentul de a o încheia în cel mult zece zile. Kutuzov își păstra, totuși, dreptul de a le lua prizoniere de război dacă între timp, aceste trupe s'ar fi hotărât să se predea.

Se numără plenipotențieri din ambele părți, și aceștia se întruniră la Giurgiu și inaugurară negocierile care înaintară cu pași uriași, când deodată, unul dintre plenipotențierii turci, Galib-Efendi, primi o scrisoare personală a sultanului, care dezaproba articolele preliminare și invita de a face tot posibilul, chiar fără a aduce la cunoștința marelui vizir, pentru ca cetățile Ismail și Chilia să rămână Porții, și ca Rusia să nu obțină nicio concesie pe malul stâng al Dunării, care i-ar fi putut acorda una dintre cele patru guri ale acestui fluviu. Galib-Efendi știu să întoarcă lucrurile așa de bine încât articolele preliminare fură modificate după dorințele sultanului și tratatul fu încheiat. În același timp, plenipotențierii încheiară de asemenea cu însuși generalul Kutuzov o convenție particulară, în virtutea căreia trupele turcești încercuite se vor retrage pe teritoriul Munteniei și se vor încartirui în satele ce li se vor destina, unde vor fi aprovizionate de către Poartă, până la pacea definitivă; artileria lor va fi depozitată în cetatea Giurgiului; dar la încheierea păcii oamenii și artileria vor fi redade Porții. Astfel stând lucrurile, conferințele fură mutate la București pentru a aștepta răs-

punsul împăratului Rusiei. Acest răspuns sosi la 30 Decembrie 1811 și la 31 plenipotențiarilor ruși declarară Turcilor, în mod oficial, că modificările nu erau admise de curtea lor, și cum Poarta nu-și ținuse angajamentele luate la începutul negocierilor de către marele vizir, curtea rusă nu vroia să recunoască convenția încheiată cu privire la trupele înconjurate pe insulă, pe care le considera ca prizoniere de război, cu armele și artileria lor. Plenipotențiarilor turci rămaseră încă patru luni la București, și deși conferințele nu erau publice, totuși tratativele nu încetară până în clipa când generalul Kutuzov fu înlocuit.

Aș isprăvi acest rezumat printr'o cugetare: — neclintitul curaj al soldatului rus, întemeiat pe o ascultare oarbă și pe o încredere deplină în șefii săi, în timpul acestui război, a fost pus la atât de grele încercări, și aceasta datorită greșelilor de atâtea ori repetate ale generalilor, încât s'au văzut mai multe regimente care, pentru că au fost jertfe fără rost în asalturi inutile, își pierdură energia morală, atât de necesară succeselor unei armate. Nu voiu cita decât un exemplu: în luptele dela Berezina, unul din regimentele sub ordinele mele refuză să înainteze și am fost nevoit să întrebuițez amenințările și asprimea pentru a-l duce pe poziții. Am aflat mai târziu, că fusese unul din regimentele care suferise cel mai mult la asediul Rușciucului, pentru că fusese înzestrat cu scări prea scurte și pentru că fusese prost condus. Din ferire, aceste exemple au fost rare; toate celelalte trupe, chiar cele formate din recruți, au susținut totdeauna vechiul renume al soldatului rus...

La 31 Aprilie (11 Mai), am sosit la Iași și, deși nu m'am oprit decât câteva ceasuri, senatorul Mîlașevici, prezidentul divanului Moldovei, nu avu nimic mai bun de făcut decât să prevină pe generalul Kutuzov, care, scoțând negocierile din lunga lor letargie, trimise vorbă plenipotențiarilor turci să semneze preliminarile așa cum se aflau, și le expedia împăratului. Cel puțin, așa mi-a fost ideea de atunci, despre cauza care isprăvi atât de brusc negocierile. Dar am fost încredințat mai apoi că, cancelarul Rumianțev, supărat de faptul că instrucțiunile mi-au fost remise de către împărat, fără a-i trece prin mâini, expediasă un curier pentru a preveni pe Kutuzov de sosirea mea. Plenipotențiarilor turci nu-și reveniră de mirarea pricinuită de atâta grabă, decât atunci când i-au pătruns motivele. Cât despre mine, convins că știrea despre această pace va fi tot atât de plăcută Rusiei, ca și aliaților săi, pe cât de neplăcută trebuia să fie dușmanului, cu toate că pacea a fost încheiată în urma unei mici intrigi, nu am fost mai puțin încântat decât aș fi fost, dacă aș fi contribuit la ea într'un fel și mai direct. Ajuns la București, am remis generalului Kutuzov una din cele două scrisori ale împăratului, care îl chema lângă el pentru a primi răsplata datorită serviciilor sale.

Totuși, pentru a-i lăsa întreagă, onoarea acestei misiuni, l-am îndemnat să mai rămână câteva zile pentru a încheia transacțiile și a semna tratatul definitiv. Generalul plecă 15 zile mai târziu. Pentru a îndulci supărarea care i-o putea pricinui rechemarea sa, l-am lăsat să ia cu el, la plecare, toate persoanele pe care le dorea; m'am grăbit să-i propun recompensele de care dispuneam, ca generalul comandant, pentru aceia care mi-ar fi desemnați de el (faceam numiri până la gradul de maior). Dânsul păru să țină seamă de aceste bune procedee și ne despărțirăm prieteni...

Simțisem nevoia de a mă înconjura de oamenii care îmi puteau da cele mai multe informații și lămuriri asupra stării celor două principate. Nimeni sub acest raport, nu-mi fu mai necesar decât înalt președintele sa Ignatie, mitropolitul Munteniei. Era un demnitar bisericesc fără prejudecăți, cu relații întinse și influență nu numai în aceste ținuturi, dar chiar în Turcia și Grecia, căci trăise mult timp în Iliria, lângă Ali-Pașa din Ianina, cu care se certase din cauza nepotrivirii de caracter, până într'acolo, încât să fie obligat să-i reziste prin forță. În urma unor intrigi făcute de preoți, care îi jinduiau locul și care îl învinovățiseră de a fi mâncat carne, a fost dat ordin comandantului suprem de a-l trimite în interiorul Rusiei, când, la sosirea mea, simțind importanța de a păstra acest om lângă mine, am obținut dela împărat revocarea acestui ordin și curând, apoi, chiar răsplata unei decorații pentru acest mitropolit. Am putut remedia multe abuzuri și să întreprind în interiorul principatelor îmbunătățirile, pe care starea de miserie a locuitorilor le necesitau, mai ales prin cooperarea sa și aceea a domnilor Sturdza, tată și fiu, și a lui Capo d'Istria¹⁾. Ne amintim,

¹⁾ În capitolul XI, pag. 361, Ciceagov vorbește despre intimitatea sa cu familia bătrânului Scarlat Sturdza. Pe fiul acestuia, Alexandru, amiralul îl numește: un om de mare talent și cu o educație din cele mai distinse, viitor secretar al împăratului. Prin Sturdzești, Ciceagov l-a cunoscut pe Capo d'Istria.

Scarlat Sturdza, vornic moldovean, emigrat în 1792 în Rusia, cel dintâiu guvernator al Basarabiei (1812—1813), a murit în 1816 (G. Bezviconi, «Cetatea Moldovei», 1944, II). Fiul său, Alexandru (1791—1854), scriitor și diplomat, a fost autorul unui *Carnet al călătorului fără voie* (Odessa, 1847), cuprinzând însemnările călătoriei prin Moldova în 1843 («Albina Românească», 30 Mai 1843, nr. 42 și urm.), folosit de noi altădată («Din trecutul nostru», 1936, nr. 36—39, pp. 8, 43, 73) și pe care nu-l găsim astăzi. Material biografic în: *Prinos în amintirea contesei Roxandra Scarlatovna Edling, născută Sturdza* (Odessa, 1848), sora autorului, care l-a și recomandat împăratului Alexandru I pe contele Capo d'Istria (1776—1831), viitor îndrumător al diplomației ruse (1816—1822) și președinte al Greciei (dela 1827). Alexandru Sturdza a publicat printre altele: *Notions sur la Russie*, scriere în care prezintă în colori reale imperiul; el considera Rusia predestinată să mântuie și să organizeze Europa Occidentală. Numeroase opere ale lui Sturdza au fost traduse în românește, de Eufrosin Poteca

că la plecarea mea dela Petersburg, împăratul îmi dăduse un memoriu ce conținea învinuirile Moldovenilor și Muntenilor împotriva exceselor armatei ruse de sub ordinele lui Kutuzov. De atunci, m'am convins cu ochii mei cât de întemeiate erau aceste învinuiri, trebuind să aduc o grabnică reparație; se va vedea din cele ce urmează, care fu rezultatul sforțărilor noastre pentru a atinge această țintă. Înainte de a ajunge la București, trecând prin Moldova și Muntenia, am observat că mai multe case erau părăsite și am aflat că unii proprietari, pentru a se sustrage rechizițiilor, pe care autoritățile le reîncepeau mereu, și veșnicelor împilări ale soldaților, fugiseră din ținut în timp ce alții rătăceau prin păduri. Aceste emigrări aveau loc mai ales în cursul cantonării trupelor. Delăsarea era atât de mare, încât jaful era, cum s'ar zice, la ordinea zilei. Militarii luau dela negustori aproape tot ceea ce le plăcea, și m'am văzut silit să pedepsesc în mod exemplar soldați din garda mea de onoare, care își îngăduiseră să ridice provizii din casele vecine. Nu-mi era întotdeauna posibil să curm excesele. Într-o zi, un vinovat fu arestat, dar găsind mijlocul să evadeze, se puse sub ocrotirea consulului francez, unde am fost silit să-i respect delictul.

Nu trebuie să ne mirăm de îndrăznelile soldaților, când comandantul suprem făcuse la București o altă Capua și nu se ocupa decât de plăcerile sale. Risipitor cu bunăvoință față de metresele sale, până într'acolo încât scutea pe prietenii și protejații lor de vămile stabilite pe Dunăre și care oferă un adevărat izvor de bogății prin taxele considerabile plătite de caravanele venite dela Adrianopol, vămi devenite inutile prin contrabande autorizate și prin delapidările slujbașilor, care

(1785—1858), Filaret și Neofit Scriban și M. Kogălniceanu. Reorganizator și episcop onorar al seminarului Socola din Iași, Sturdza a menținut o interesantă corespondență cu Filaret Scriban (A. Stadnițki, *Cercetări*, p. 409 și urm.). În *Carnetul călătorului fără voie*, autorul evocă trecutul și frumusețile Moldovei — țara strămoșilor săi; Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir, Ecaterina II și Alexandru I, Rumianțev, Potiomkin și Suworov și-au legat numele de glorioasele lupte împotriva Turcilor; plin de admirație față de Rusia, el își exprimă convingerea, că soarta cea mai bună pentru Moldova este apropierea de această împărăție (G. Bezviconi, *Din vremea lui Al. Sturdza*, p. 51 și urm.; comp. și ultima biografie românească a lui A. Sturdza, de Ioan Irimia, în « Biserica Ortodoxă Română », 1945, p. 657 și urm., și 1946, p. 258 și urm.). Despre Capo d'Istria, Sturdza a scris: *Notițe biografice*, în « Citirile Societății de Istorie și Antichități din Moscova » (1864), iar la omorul acestuia — *Credință și cunoștință* (Odessa, 1833, traduceri în l. germană și franceză); Bétant, *Correspondance du comte J. Capodistrias*, Geneva, 1839; A. Papadopol-Vretos, *Mémoires biographiques et historiques sur Capodistrias*, Paris, 1837; Mendelssohn-Bartholdy, *Geschichte Griechenlands* și *Graf J. Kapodistrias*, Berlin, 1864; Dragumis, *Capo d'Istria, la régence, le règne d'Othon*, Paris, 1891; N. Iorga, *Histoire des états balkaniques*; V. A. Teplov, *Capo d'Istria*, « Vestitorul Istoric », 1893, vol. 53, p. 323.

mâncau ce mai rămânea; în sfârșit, acest comandant suprem se jena așa de puțin în purtarea sa, încât într-o zi ridică, prin unul dintre credincioșii săi, pe unul din membrii divanului Munteniei, soțul uneia din metresele sale, și îl scoase din țară.

Era la sfârșit de Mai și cu toată frumusețea anotimpului, armata rămânea în cartierele sale de iarnă, care ocupau teritoriile Moldovei și ale Munteniei. Această stare de inacțiune, puțin sănătoasă pentru soldați, era oneroasă pentru locuitorii care aveau sarcina de a-i hrăni peste rațiile obișnuite. Iată pentru ce am dat ordinul de ieșire din cantonamente și am întemeiat tabere în locurile cele mai apropiate de depozite și cele mai sănătoase prin poziția lor. Această concentrare îmi dădu putința să fac mai ușor inspecția acestor trupe, de a recunoaște că era multă delăsare în ținuta militară și că armele nu erau de loc perfecte; am încercat să remediez aceste inconveniente, recomandând comandanților de regimente să aibă grijă mai ales de părțile esențiale ale serviciului, fără a da mai multă importanță decât merită detaliilor de prisos și de simplă paradă.

Anotimpul boalelor epidemice trebuia să înceapă, deoarece după părerea generală ele domnesc dela Iulie pâna în Septemvrie. După exemplul Turcilor, care onorează ciurma ca trimesă de cer și nu fac niciodată nimic pentru a-i opri urmările, Moldovenii, plini de aceeași prejudecată, așteaptă această nenorocire fără a lua vreo precauție și i se supun cu resemnare. Totuși, cauzele acestor boli erau cunoscute și puteau fi remediate. Iată cele principale: marele număr de mlaștini și de maidane; chiar pe străzile orașului nu există o scurgere a apelor, care putrezesc sub pavajul de lemn și emit un miros îngrozitor; excesul de căldură de peste zi și răcoarea umedă a nopților. În acest anotimp, fructele încep să se coacă și sunt totdeauna culese înainte de a se fi copt. Căldura face ca poporului să-i placă să se scalde fără alegere, în orice moment al zilei, și exagerează astfel transpirația. Din acestea se vede, că anumite cauze ale acestor boli puteau fi evitate prin măsuri luate la vreme, ca de pildă secarea mlaștinilor și defrișarea terenurilor. Neavând timp pentru a lua aceste măsuri, iată cele pe care le-am ales pentru a combate influența acestor cauze asupra sănătății soldaților. Se avu grija de a nu li se mai face tabăra în locurile cunoscute ca nesănătoase. S'a oprit instrucția în timpul marilor călduri ale zilei și seara prea târziu, pentru ca să nu fie expuși să răcească, trecând dela exerciții la repaus. Se avu grija ca fiecare soldat să fie înzestrat cu centuri duble de flanelă, care le păstrau căldură la stomac și pe care chiar Kutuzov le introdusese. În sfârșit, s'a recomandat ofițerilor de a nu-i lăsa să facă bae în momente nepotrivite și de a nu mânca fructele decât coapte. Fericitul rezultat al acestor precauții nu întârzie să se vadă. Cum prima destinație a acestei armate era de a străbate ținuturi muntoase ca Bosnia, pe drumuri foarte grele și aproape de netrecut, am

suprimat tot ce putea îngreuna marșul și în locul lor, le-am dat alte mijloace mai potrivite acestui gen de expediții.

Partea administrativă cerea și dânsa îmbunătățirea grabnică; mai ales era nevoie urgent de a înfrâna neregulile și risipa slujbașilor, până acuma tolerate de șefii obișnuiți să facă acte arbitrare, și care se amestecau după capriciile fiecăruia, în afacerile interne ale regiunii. Abuzurile erau de așa fel, încât în aceste ținuturi atât de roditoare, aceste două provincii care singure puteau produce un venit mult mai mare, te găseai fără numerar și fără provizii. Rusia era obligată de a trimite bani și alimente pentru întreținerea trupelor, staționate în mijlocul a tot felul de belșuguri și unde dezordinea distrugea toate roadele.

Sub domnia împărătesei Ecaterina II-a, când generalii Rumianțev și Potiomkin ocupară aceste ținuturi, ei nu-și îngăduiră nicio deviere delă planul conservator pe care Ecaterina își propunea să-l mențină în toate statele sale. Autoritatea lor se mărginea să-și trimită cererile la divan și să execute hotărârile acestuia, pedepsind chiar, la nevoie, venalitățile slujbașilor indigeni. Această putere supremă, astfel întrebuințată, făcea cel mai bun efect; trupele trăiau în belșug și locuitorul, ce nu era nici călcat nici oprimat, se obișnuia în fiecare zi să iubească tot mai mult acest guvernământ. Dar vremurile se schimbaseră mult! Primul lucru ce fu făcut intrând în această țară, fu de a denatura administrația, complicând-o. În lipsa unității și a unui plan de acțiune, fiecare din comandanții supremi își îngădui de a guverna în felul său. S'a creat întâi un președinte pentru amândouă divanurile (al Munteniei și al Moldovei); dar cum se văzu că nu putea fi prezent în același timp la București și la Iași, s'a crezut că s'ar putea remedia acest inconvenient prin numirea a doi vice-președinți pentru ambele principate. Curând, apoi, li se alătură consilieri, revizori, interpreți, secretari și o legiune de mici funcționari. Rezultatul acestei organizări a fost, că intrigile, vexațiunile și abuzurile de tot felul se înmulțiră la infinit și cheltuielile obișnuite ale celor două divane se împătriră. Toți acești slujbași de numire recentă fură astfel făcuți administratori; răspunderea care altă dată o aveau membrii divanului fu de fapt distrusă, deoarece Rușii deveniră în același timp judecători și imprecinați în toate cauzele, însușindu-și dreptul de a ordona și de a executa. Moldovenii și Muntenii, membri ai divanului, ne mai putându-se opune delapidărilor, găsiră mai simplu să ia parte la ele. Următorul exemplu va fi de ajuns pentru a da o idee de felul cum se petreceau lucrurile. Când armata cerea 50 de care cu boi, divanul porunceă o rechiziție de 200 de care pentru ca fiecare dintre părtași să-și găsească un câștig. Vistierul adăuga 50 pentru el, apoi venea partea ispravnicilor (mici funcționari pentru partea executivă); astfel că cererea de care se ridica la 500. Locuitorii nu puteau răspunde la astfel de pretenții, cereau milă și obțineau să se dea numai numărul de care cerut de armată și pentru ceea ce depășea să fie taxați

la două sau trei ducați de fiecare bou. Celelalte rechiziții urmau aceleași proporții. Prima oară când am văzut făcându-se o cerere pentru nutreț, o găsi nespus de exagerată, cel puțin de trei ori cât ceea ce trebuia să fie. Intendentul, pe care-l întrebai despre aceasta, îmi răspunse că rechiziția era făcută după normele stabilite dela începutul războiului, sau mai de grabă din epoca când armata comandată de către contele Kamenski număra 120.000 oameni. Cererea a fost redusă numaidecât la o treime. S'a dat ordin imediat ca toate cererile să fie reduse la ade-văratele nevoi ale armatei. Existau mai multe contestații între divan și comisariatul militar rus, relativ la cereri repetate de bani, pe care și le adresau unul altuia. Comisariatul pretindea că cererile sale, care se ridicau la sume mari, nu fusese satisfăcute, cereri de altfel făcute după date tot atât de absurde ca și acelea despre care am vorbit mai sus. Divanul, cu mai multă dreptate, se plângea de a nu fi fost plătit pentru diverse furnituri ce le făcuse sub făgăduiala de a fi plătit. Nu este nevoie să observăm cât de slabă ar fi fost într'un asemenea conflict rezistența unui divan prezidat de funcționari ruși; dar era o imposibilitate absolută din partea divanului de a satisface reclamațiile, care depășeau resursele unei țări cufundată în dezordinea cea mai monstruoasă. N'am găsit un expedient mai sigur pentru a restabili ordinea, decât acela de a tăia răul dela rădăcină, restabilind administrația sub vechea ei formă. Funcționarii ruși fură îndepărtați, indigenii suspecti înlocuiți prin oameni cinstiți; ispravnicii primiră un spor de salariu și instrucții foarte amănunțite asupra reprimării abuzurilor. Astfel, divanul restabilit în drepturile sale fu însărcinat să-și dea părerea asupra pretențiilor comisariatului. Afacerea fu examinată cu cea mai scrupuloasă atenție și cererea fu redusă. Atunci divanul își însuși responsabilitatea pentru această datorie, pe care o plăti în termen de trei luni. Vămile întemeiate pe Dunăre fură supuse unei mai strânse supraveghieri. Drepturile nu mai fură ocolite pentru folosul particularilor, ca pe vremea înaintașului meu, ci vărsate în casa armatei. Tablouri comparative ale acestei case arată prezența la sosirea mea și ceea ce deveni trei luni mai târziu. Îmbunătățirea ce se vede, departe de a apăsa asupra locuitorilor, a fost obținută din contra, ușurându-i în îndatoririle lor.

Pământul Moldovei și al Munteniei este dintre cele mai roditoare în produse de tot felul, ca grâu, porumb, vii, vite, pește, sare de munte și izvoare sărate, păduri, pielării, seu, miere, ceară etc., a căror exploatare este generală dacă facem excepție pentru porumb, sau grâu de Turcia, care se consumă în țară și care este, dacă nu singura, cel puțin principala hrană a locuitorilor. Prin felul lor de a trăi, ei nu consumă decât o foarte mică parte a acestor produse, nu cumpără și nu cheltuiesc aproape nimic. De exemplu, grâul, aproape tot este exportat; nu se oprește în interior decât pentru consumul boierilor și al burghe-

zimii avute. Porumbul este atât de productiv, încât 12 zile de muncă a bărbatului și a femeii sunt destul pentru a hrăni o familie compusă din 5 persoane. Se poate spune că nu există țară în Europa, în care excedentul produselor asupra consumului să fie atât de mare, și care să aibe o atât de mare ușurință de a le desface: întâi în Turcia, unde veșnicele agitații exclud munca și impun necesitatea de a cumpăra totul; apoi în Austria, unde un surplus de populație îngrădită pe un teritoriu restrâns și manufacturele numeroase fac ca produsele agriculturii să fie căutate cu lăcomie. Rusia din partea ei, ca și Polonia, cumpără de veacuri de-a-rândul vinurile, fructele și sarea de aici. În sfârșit, prin cele două brațe pe care le formează gurile Dunării și ale Nistrului în Marea Neagră, se exportează fără excepții tot ce poate fi livrat. Acestea-sunt izvoarele nesecate ale minei de aur, de care nimeni până acuma n'a știut să profite și al cărui guvernământ paralizează exploatarea sa, îngăduind boierilor să acapareze fără frică de pedeapsă, cea mai mare parte a resurselor sale. Putem asigura că Moldova, Muntenia, împreună cu Basarabia și districtul Baia, ar putea produce anual până la 20 milioane de ruble de argint, dacă administrația ar fi dreaptă, liberală și dacă ar fi scăpat de piedecile care îi complică acțiunea. Această sumă este o cincime din veniturile Rusiei. Sunt convins că, cu bună administrare, cele două principate pot nu numai să întrețină o armată de 50.000 oameni, dar chiar să aducă sume considerabile pentru alte nevoi, cum ar fi de a ridica popoarele Bosniei și ale Bulgariei în favoarea noastră sau pentru a întreprinde diversiuni de toate felurile.

Politica proastă urmată de Rusia și de generalii ei supremi ajunsese la un rezultat cu totul osebit. Numai pentru întreținerea trupelor care ocupau cele două principate nu au fost suficiente resursele acestora până la epuizare, ci a mai trebuit golită vistieria Rusiei. În loc de a îndepărta de noi pe Moldoveni și pe Munteni, s'ar fi putut deștepta în ei un spirit războinic, prezentându-li-se războiul ca o luptă națională.

Pentru aceasta ar fi trebuit numit comandant suprem un om capabil prin înțelepciunea și cunoștințele sale, de a le inspira o încredere fără margini și de a le îndrepta forțele în partea cea mai utilă. Dar această numire ar fi trebuit făcută înainte ca resursele să fi fost secătuite și reacțiunea opiniei publice să nu fi fost denaturată.

Să băgăm de seamă că proiectul privitor la diversiunea către Adriatică, trecând prin Bosnia, despre care era vorba pentru armata mea, nu se putea realiza decât cu speranța în aceste resurse ale țării, ce erau epuizate. Cu părerea aceasta am părăsit granițele Turciei, pentru a mă apropia de marele teatru de război, unde armata franceză opera împotriva noastră. Pentru moment se cuvenea să renunț nu numai la proiectul de diversiune asupra Adriaticii, ci chiar la acela de a da o mare lovitură asupra Constantinopolului.

La plecarea mea am lăsat Turcia într'o dezordine și o secătuire aproape de destrămare. Religia, care îi forma forța morală, și despotismul, principiul forței sale politice și militare, erau minate din temelie. Religia nu mai domnea decât asupra celei mai neștiutoare părți din populație. În consecință, nu mai era decât o adunătură de prejudecăți incoerente, care nu mai ofereau niciun punct de legătură cu spiritul public; despotismul era nul, deoarece influența sa se întindea prea puțin afară de incinta capitalei. În epoca de splendoare a monarhiei otomane, sultanul și cei mari erau credincioși prin sentiment și prin convingere, și despotismul își întindea atotputernicia sa până în provinciile cele mai îndepărtate. Acuma, cele mai multe dintre provincii sunt de fapt independente. Poarta nu ajunge să le sustragă de sub puterea uzurpată a pașilor revoltați, decât dându-le altor pași, care la rândul lor se revoltă. Forța interioară a acestei împărății fiind astfel minată din toate părțile, ea nu s'ar putea ridica iar decât cu un ajutor străin. Numai un asemenea ajutor ar putea reface autoritatea ei, dar pentru a reuși aceasta, ar trebui învinsă întâi împotrivirea încăpățanată, pe care o va opune totdeauna ignoranța și prejudecățile poporului. În acest scop, sultanul Mahmud, după ce s'a adresat în zadar vechilor săi aliați, Franța și Anglia, s'a văzut obligat să chieime în ajutor Rusia, cea mai apropiată dintre vecinele sale și cea mai îndârjită dintre dușmanele sale, pentru a-l salva dela o ruină deplină; acuma Dumnezeu să-i fie în ajutor! În această epocă Turcia asiatică era în mâinile lui Carasman-Oglu și a lui Ciapan-Oglu, a căror putere, aproape absolută, se întindea, a unuia asupra părții inferioare și a celuilalt, asupra părții superioare a țării. În Egipt, Mohamed-Ali, albanez de origine, devenise stăpân, distrugând slabele rămășițe ale mamelucilor. După ce a înfrânt pe vahabiți, și-a întins stăpânirea asupra Arabiei și prin părțile Siriei.

Politica rusă, în mijlocul diverselor proiecte asupra Turciei, s'a ocupat cu grijă de coreligionarii săi creștini, care erau supuși otomani. Influența sa a fost întemeiată și susținută prin forța armelor și prin opinia unei mari părți dintre locuitori, care îi erau favorabili; sub acest dublu raport niciun stat nu putea să-i fie rival. O dovadă incontestabilă a acestui fapt este devotamentul pe care Grecii, Muntenii, Moldovenii și Sărbii i l-au manifestat totdeauna. În conformitate cu această politică, am trimis maiestății sale împăratului, înainte de plecarea mea din București, memoriul alăturat, ale cărui idei au fost aprobate și puse în executare.

Memoriu către m. s. împăratul.

Armata pe care am onoarea de a o comanda trebuie să părăsească poziția favorabilă ce o ocupa, pentru a executa o diversiune directă, iar legăturile noastre cu populațiile ce ne sunt prietene și care ar fi putut, pe de altă parte, să ne fie de folos, vor deveni mai puțin strânse

și ar putea chiar să înceteze cu totul. În speranța că, în curând, împrejurări mai favorabile ne vor permite executarea proiectului asupra unei divisiuni mai întinse și mai îndepărtate, în sfârșit pentru a împiedeca dușmanul să pună mâna pe mijloacele de pregătire, pe care le-am îngrămădit pentru noi, găsesc necesar să mă mențin în relații imediate cu misiunea noastră dela Constantinopol, și de a da totalității legăturilor și resurselor noastre în Orient o organizare care să depindă de mine. Această organizare s'ar întemeia pe următoarele: pe instrucțiunile care, după împrejurări, le-aș putea da d-lui Italinski, în rațiunea progresului negocierilor sale, precum și a schimbărilor de evenimente provocate de operațiile armatei ce-o comand; în al doilea rând, pe trimeterea consulilor noștri în punctele cele mai centrale ale imperiului Otoman, de asemenea și în sfera de activitate și influență, pe care aș putea-o atribui fiecăruia dintre acești funcționari. Aceste puncte ale imperiului sunt:

1. Moldova și Muntenia. Aceste ținuturi vor fi calea de comunicație între cartierul meu general și Constantinopol, Serbia, Bosnia, Herzegovina, Muntenegru și Albania;

2. Belgrad și Vidin, de care vor depinde toată Serbia, Bosnia și Bulgaria.

3. Epirul și Moreia, adică sfera foarte întinsă, unde își exercită Ali-Pașa dreptul de jurisdicție.

4. Smirna și toată Asia Mică.

Acestea sunt consulatele care trebuiesc puse în activitate cât mai curând posibil. Pentru a para inconvenientele noilor numiri și ucenicia în treburile consulare, părerea mea este să fie folosiți în aceste puncte delicate, acei care au ocupat aceste posturi înainte de război, și a căror purtare i-a făcut să merite încrederea ministerului imperial.

Astfel, în Muntenia ar putea fi lăsat în post, consilierul colegial Kiriko, și în Moldova s'ar putea numi acela care a și ocupat acest post, fie alt funcționar în stare să asume responsabilitatea acestei funcții importante.

Consilierul colegial Nedoba¹⁾, rezidează pentru moment în Serbia. Este un funcționar de care am fost deplin mulțumit; dar neștiind, totuși, dacă poate rămâne la locul lui, fără a fi supus primejdiei după plecarea trupelor noastre, i-am scris și aștept răspunsul lui în această privință.

Domnul Sazardi ar fi putut fi numit la consulatul Vidinului; el a ocupat multă vreme acest post, iar judecând după rapoartele sale,

¹⁾ Feodor Ivanovici Nedoba (1770—1846, la Lohănești-Orhei), ucrainean de origine, dragoman al consulatului rusesc la Iași (1797), a contribuit la fuga domnitorului Cara-Gheorghe în Rusia (1813); consul la Dubrovnik, președinte al tribunalului civil din Basarabia, consilier efectiv de stat, căsătorit cu fata agentului diplomatic consilierul efectiv de stat I. Barozzi. G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. II, p. 55, comp. dosarul nr. 445 din 1844, din Arhivele Statului din Chișinău.

îmi pare a fi inteligent și activ. Îl aștept aici cu Ramis-Pașa, și voiui fi mai bine informat pentru a vedea ce se poate face cu el.

Aș propune pentru consulatul general al Epirului și al Moreii pe consilierul de curte Minciaki ¹⁾, care se află acum în cancelaria mea diplomatică. Lunga ședere a acestui funcționar în acele ținuturi, experiența sa în treburile țării, precum și cunoștințele locale ce și le-a făcut, râvna sa în serviciu și calitățile asupra cărora am cele mai mulțumitoare date, totul îl înfățișează ca un element capabil să asume un post care unește greutatea unei misiuni politice, cu amănuntele jurisdicției comerciale.

Aș găsi potrivit ca postul din Smirna să fie reluat de consilierul efectiv de stat Pini. Mi s'a confirmat, că acest funcționar este foarte favorabil văzut de ministerul imperial, de a cărui încredere este demn, în toate privințele.

Cred că trebuie să fac pe maiestatea voastră să observe, că interesele comerțului nu vor fi decât partea secundară din misiunea agenților, pe care este necesar să-i stabilim în diferitele puncte ale imperiului turc. Ținta lor principală trebuie să fie de a pregăti spiritele celor opriți în așa fel, încât să precedeze prin râvna lor intențiile Porții, în cazul unei alianțe sau unei cooperări, și chiar să poată să se pronunțe fățiș în favoarea noastră în cazul în care s'ar propune într'o zi să forțăm rezistența Porții. Maiestatea voastră poate înțelege, că astfel de directive nu pot fi realizate decât printr'o acțiune susținută și o influență anterioară. Dacă maiestatea voastră binevoiește să aprobe alegerea și destinația persoanelor susmenționate, aș scrie direct d-lui Italinski pentru a obține firmanele acestor consuli și i-aș trimite pe rând la posturile respective după urgența cazurilor și nevoia respectivă, care ar reieși din instalarea lor la locurile de reședință. Astfel, aș putea coordona și însănătoși relațiile noastre în Turcia, pregătind încetul cu încetul elementele pentru operații mai mari care s'ar putea realiza după împrejurări.

București, 16 (28) Iulie 1812.

Eram incredințat, că organizarea consulatelor în locurile potrivite din Turcia, va servi să mențină vechile noastre relații cu această țară,

¹⁾ Unul din diplomații de origine fanarioto-levantino-română, care au emigrat în Rusia împreună cu Constantin Ipsilanti, așezat la Kiev (generalul Miloradovici era acolo guvernator; conte de Lagarde, *Voyage de Moscou à Vienne*, Paris, 1824, și *Gemälde des Wiener Kongresses*, München, 1914), unde fostul domnitor a și murit în 1816. A. Nekliudov, *Portrete vechi*, Nice, 1933, vol. II, și G. Bezviconi, *Eteria*, « Din trecutul nostru », 1935, nr. 25—27, pp. 2—3; dintr'acești diplomați, arheologul A. F. Negri (1784—1854) a scris printre altele: *In apărarea fanariofilor, ocârmuitori ai Valahiei*, « Vestitorul Europei », 1812, nr. 5.

și cu pașii independenți, precum și cu aceia care se sileau să devină independenți. Prin intervenția mitropolitului Munteniei Ignatie, de care am mai vorbit, am obținut dela Ali-Pașa din Ianina, făgăduiala, că nu va lua parte activă la ostilitățile împotriva Rusiei, dacă cumva vor reîncepe. Afară de aceasta mai trebuia să poruncească fiilor săi, care erau comandanți în armata turcă, de a rămâne simpli spectatori în război, și chiar de a ataca pe pași care erau vecinii lui Ali. Mi-a fost deajuns pentru a obține toate acestea dela el să-i făgăduiesc într'un fel destul de neprecis protecția Rusiei, și ajutoare secrete în caz dacă ar fi atacat de Francezi sau chiar de Poartă. Dar pe urmă, Ali a fost așa de puțin apărut, încât Poarta a isprăvit prin a-l distruge.

Am mai aflat că, dacă negociatorii ruși ai păcii dela București ar fi insistat asupra diverselor lor cereri, cei ai Turcilor aveau ordinul să cedeze asupra tuturor punctelor. Astfel s'ar fi putut obține Siretul drept granița Basarabiei. Din partea Asiei, dacă principalul negociator turc, Galib-Efendi, ar fi ascultat orbește de marele vizir, cheile Asiei ar fi fost date în mâinile Rușilor, căci el primise ordinul să părăsească toate provinciile ocupate de trupele noastre și ne-ar fi predat astfel populațiile războinice ale Zegrișilor, Circasieni, Ambași, etc., care atunci, fiind cu totul despărțiți de Turci, ar fi fost siliți să se supună. Această poziție era socotită drept cheia drumului care duce spre cele mai bogate provincii ale Turciei asiatice și spre minele ei. Dar graba cu care a fost semnat tratatul, nu numai că a distrus aceste avantaje, dar chiar a dat pe Sârbi pradă tuturor răzbnărilor Porții. Totuși, ei fuseseră invitați de mai multe ori de către Austria și Franța să primească mijlocirea lor, ca să obție dela Poartă condiții mai prielnice; dar Sârbii au refuzat totdeauna, preferând să rămână credincioși Rusiei. Măhnit de situația lor, am făcut din partea mea tot ce mi-a fost posibil ca să le-o îndulcesc. Le-am oferit arme și pulbere, ca să se apere. Trimițând pe d-l Italinski la Constantinopol, l-am însărcinat să ceară cu energie dela Poartă ca Sârbii, deși supuși autorității unui demnitar turc, să fie ocrotiți de vexațiunile sale și ca acesta, ridicând impozitele datorate Porții, să nu-i facă să sufere în urma răzbnărilor sale. După ce am pregătit toate aceste mijloace de acțiune, am propus împăratului Alexandru să meargă asupra Constantinopolului, pentru a sili pe Turci să semneze tratatul de alianță ofensivă, care ne convenea nouă și fără de care expediția spre Adriatica era cu neputință. Turcii se răspândiseră atunci în debandadă, după obiceiul lor. Nu mai aveau nici trupe, care să le păzească cetățile, nici Balcanii, a căror trecere de altfel nu prezenta dificultăți, deoarece ambasadorii noștri îi străbătuseră în trăsură. Ocazia era din cele mai prielnice pentru a ajunge la Constantinopol aproape fără de lupte; totuși, împăratul Alexandru crezu planul prea îndrăzneț și trebui să renunț la el...»

1820 — 1828

IGNATII IAKOVENKO

Funcționar al consulatului rusesc din Muntenia, Ignatii Iakovenko a vizitat țara încă în 1812, când făcea parte din cancelaria lui C. I. Bulgakov, primul secretar al conferinței de pace din București¹⁾. George D. Florescu ne comunică următoarele date biografice despre Iakovenko, povestite de Ana Al. Țm. Lahovari:

Familia Iakovenko s'ar părea că se trage din hatmanul Ucrainei Ivan Mazepa. Ignatii Iakovenko s'a căsătorit cu una din fiicele doctorului D. Caracaș, Elena, cu care a avut trei fii: Constantin, Pavel și Nicolae, și trei fete: Ecaterina, Sofia și Olga. Dintre aceștia, Constantin a luat în căsătorie o rusoaică, iar ceilalți doi au murit necăsătoriți. De copiii lui Constantin rămași în Rusia nu se mai știe nimic. Fetele sale s'au căsătorit precum urmează: Ecaterina cu un Musceleanu, în primă căsnicie, și apoi cu un Colontauf (Colontanz), Sofia cu doctorul Iosif Suhamel și Olga cu Nicolae A. Kretzulescu. Ignatii Iakovenko a fost pe vremea generalului Kiseliov funcționar la consulatul rusesc din București și în urmă numit de către acesta, care îl aprecia foarte mult, director al poștelor țării. La București, el a locuit într-o casă care azi este dăruită și care a fost pe locul actualei biserici rușești de lângă strada Bursei, în spatele monumentului lui Mihai-Viteazul. Iakovenko a devenit proprietar prin cumpărare al unei mari întinderi pe Dealul Spirei, cam întregul teren ocupat de Școala Militară și de Institutul de cultură fizică, întinzându-se între strada 13 Septemvrie și până în strada Izvor. Acolo își clădi o casă și își avea reședința de vară, petrecând multe luni ale anului cu toată familia. Alături de foișorul în stil românesc cu două cături, plantase o grădină care cu timpul deveni un adevărat parc, apreciat de toată societatea bucureșteană a acelor vremi. Încă și azi mai sunt, ici și colo, vechi castani din grădina lui Iakovenko. Om de cultură generală foarte

¹⁾ I. Iakovenko, *Starea actuală a Principatelor Turcești Moldavia și Valahia și a Regiunii Rosienești Basarabia*, Petersburg, 1828, p. 28.

apreciată pe acele vremi, era și un botanist încercat și punea cea mai mare grijă la creșterea pomilor roditori, îngrijindu-i personal cu multă dragoste. De altfel însăși moartea și-a aflat-o în grădina sa din Dealul Spirei, într-o după amiază, pe la orele asfințitului. Fu găsit mort întins pe jos sub un nuc plantat de dânsul, aproape de uliță care suia spre deal și care până acum câțiva ani mai era în ființă. Era în anul 1870. Falnicul bătrân trecuse cu mult de 70 de ani.

Cunoaștem trei scrieri ale lui Iakovenko: *Starea actuală a Principatelor Turcești Moldavia și Valahia și a Regiunii Rosienești Basarabia*, publicată în 1828, la Petersburg; *Moldova și Muntenia dela 1820 până la 1829*, în 53 (propriu zis — 55) scrisori, traduse și publicate în rezumat de Ludovic Cosma, în «Neamul Românesc Literar» (1910, nr. 8, p. 499 și urm.), și *Afacerile Valahiei*, lucrare amintită de același Cosma, în prefața traducerii menționate. Scrierea publicată în 1828, o spicuim pentru prima oară ¹⁾, mai jos, folosind volumul din biblioteca lui G. D. Florescu, care comentează paginile cu privire la Muntenia; de sigur, cartea merita să fie tradusă integral, mai demult. În ce privește a doua lucrare, apărută la Petersburg, în 1834, care, prin precizia știrilor contemporane asupra evenimentelor din epoca lui Tudor Vladimirescu, prezintă o însemnătate deosebită, reproducem textul lui L. Cosma ²⁾, comentat de Marcel Romanescu, erudit cercetător al problemelor istorice. A treia scriere, posibil să fie aceeași cu prima lucrare, fiind intitulată greșit de Cosma: *Afacerile Valahiei*.

Scrierile lui Ignatii Iakovenko se încadrează într-o epocă plină de frământări în Sud-Estul european. Fiul domnitorului Constantin Ipsilanti, generalul rus Alexandru Ipsilanti, sprijinit în taină de ministrul Capo d'Istria, a provocat răzmirița Eteriei. Mișcarea s'a desfășurat în expediția nereușită din primăvara anului 1821, în principate, trezind răscoala poporului român, însuflit de Tudor Vladimirescu, și el un fost luptător al oștirii rusești ³⁾. Teroarea Turci-

¹⁾ Am citat această carte în revista «Viața Basarabiei», 1942, V—VI, p. 426, împreună cu o altă interesantă lucrare: *Două luni în drum prin Basarabia, Moldova și Valahia* (Moscova, 1875), aparținând scrisului lui Andrei Iacovlevici Storojenko (1791—1858), care în 1810 a luptat la asaltul Rușciucului, iar mai târziu, împotriva Francezilor, dela 1817 a fost funcționar la administrația coloniilor militare din Sudul Rusiei, descriindu-și călătoria din 1829; a murit la Kiev, în calitate de senator și consilier tainic.

²⁾ În revista «Viitorul» din Iași, L. Cosma comentează prin 1907 operele istorice ale lui A. Stadnițki și A. Iațimirski.

³⁾ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 113: «comandând pandurii în toate bătăliile în contra Turcilor dela anul 1806 până la 1812, dobândise grad de ofițer în armata rusească și fusese decorat cu crucea sfântului Vladimir. În 1814, refugiat la Viena de urgia lui Caragea, care căuta să-l prindă și să-l predea Turcilor, fusese

lor¹⁾ față de creștini menținea o tensiune permanentă în situația locală și a întregului Orient Apropiat. Cele săvârșite de oastea sultanului, venită ca să restabilească ordinea în « credincioasa raia », au întrecut toate grozăviile cunoscute până atunci, cu toate ordinele oficiale din Stambul, « ca nu cumva să se supere întru nimica pe locuitorii credincioasei raiele »; nu trecea noapte în Iași, fără siluiri, fără focuri și fără jafuri, — povestesc bătrânii²⁾. Rusia refuzând să reia tratativele diplomatice cu Poarta până la definitivă evacuare a țării, diplomații Angliei și Austriei au adus la 16 Martie 1823 la cunoștința guvernului rusesc, că Poarta redusese numărul beșliilor din principate la 1500, ceea ce n'a satisfăcut însă pe Ruși, deoarece acești beșlii erau mai puternici, în țară, decât domnitorii³⁾. În urma întâlnirii împăraților Rusiei și Austriei la Cernăuți, Alexandru I consimți la reducerea beșliilor la numărul de 1500, dacă ei vor fi puși sub ascultarea gospodărilor. Rusia apăra interesele popoarelor subjugate de Turci, întemeind politica sa pe o serie de demersuri diplomatice⁴⁾, ca încheierea convenției dela Akkerman, în 1826, completând tratatul dela București din 1812, — și stabilirea acordului dela Londra, în 1827, asigurând în special situația Grecilor, precum și pe acte militare, ca distrugerea flotei otomane, la 1827, la Navarin⁵⁾.

Purtarea inconsecventă a Turciei a determinat izbucnirea unui nou și greu război, în 1828⁶⁾, — încă o vărsare de sânge rusesc pentru

prezentat de Capo d'Istria și de Stroganov împăratului Alexandru. În urmă, întorcându-se în țară cu recomandății dela ambasadorul rusesc, Caragea l-a numit vătaf de plai la Cloșani și l-a avut foarte de aproape ». Comp. și: A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu*, București, 1945, p. 99 și urm.

¹⁾ A. Oțetea, *ibidem*, p. 317 și urm.

²⁾ R. Rosetti, *op. cit.*, vol. I, p. 121 și urm.

³⁾ I. Ghica, *op. cit.*, p. 405.

⁴⁾ Pentru evenimentele din epoca anilor 1821—1859, comp. lucrarea citată: *Principatele Române Valahia și Moldova* (Moscova, 1859), a profesorului Spiridon Nicolaevici Palauzov (1818—1872) (necrologul său, în « Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa », 1875, vol. VI, p. 372). Este cea mai bună istorie a vremii, eruditul autor citând izvoare istorice românești, rusești și străine, pe Ureche, M. și N. Costin, R. Grecianu, Cantemir, Șincai, Fotino, Kogălniceanu, Engel, Carra, del Chiaro, Venelin ș. a. Reproduce documente, scrie și ca martor ocular. Totuși, și această operă remarcabilă n'a fost tradusă în românește.

⁵⁾ R. Mordvinov, *Bătălia dela Navarin*, Moscova, 1945.

⁶⁾ Despre acest război, comp. scrierile lui: Lukianov (1844), Moltke (1845, Paris, 1854, comp. și alte scrieri despre Turcia), Saint-Ange (Bruxelles, 1853), Grigore Iakșici (1907), Alexis de Colombel (Paris, 1828), Cousin d'Avallon (Paris, 1829), Maxime Legrand (Paris, 1877), Iacov Tolstoi (Paris, 1829), de Wussov (Paris, 1829), Valentini-Blesson (1830); N. Arghirescu, *Campania din*

cauza creștinilor subjugați. Oștirea rusă a ocupat Iași și București, a luat cu asalt cetatea Brăila, a obținut victoria dela Șumla, ajungând sub comanda lui Dibici (1785—1831)¹⁾ — trecând peste Balcani — la Constantinopol. Tratatul de pace, încheiat la Adrianopol la 14 Septembrie 1829, a înapoiat principatelor raialele Brăila, Giurgiu și Turnu. Peste acest însemnat câștig teritorial, s'a suprimat darea de *zaherea*, adică de provizii în natură către Turci, și procurarea de salahori pentru lucrările turcești. S'a hotărât libertatea navigației și a comerțului pe Dunăre și Marea Neagră, așa dar dreptul de a trece prin strâmtori: acest lucru a adus o puternică înviorare comerțului și agriculturii țării; porturile Brăila și Galați²⁾ au luat o mare dezvoltare. În vederea garantării acestei libertăți de navigație, Rușii au ocupat delta Dunării și au obținut dela Turci ca malul drept al fluviului, dela Ceatal, unde se desfac brațele Chiliei și sf. Gheorghe, și până la gura sf. Gheorghe, pe o lățime de «două ceasuri» (vreo 10 km), să fie nelocuit³⁾.

«Tratatul dela Adrianopol, — scrie Radu Rosetti —⁴⁾ redând țărilor române libertatea comerțului, a operat o transformare desăvârșită în viața economică și socială a acestor țări. Prețul produselor de căpetenie, al cerealelor, ne mai atârând de arbitrarul și de interesul Turcilor, ci de concurență și de cererea mondială, întinderile cultivate, relativ atât de mici până la 1828, au început să sporească într-o progresie aproape fantastică, iar alte produse, ce până atunci nu aveau decât o valoare neînsemnată, au început să fie căutate și a se vinde cu prețuri remuneratoare. Banii, din cale afară de rari în țară până în acel moment, au început a se înmulți».

1828 și 1829 dintre Rusia și Turcia (București, 1901); J. A. Vaillant, *Turkie et Russie*, Paris, 1854; *Passages du Danube pendant les guerres Turco-Russes depuis 1828 et des opérations respectives qui s'en suivirent*, Constantinopol, 1896; prinț E. de Wurtemberg, *Insemnări* («Vechimea Rusă», 1880, vol. I și urm.; ed. Berlin, 1862); V. O., *Amintiri*, «Vechimea Rusă», 1884, VIII; *ibidem*, 1875—1876; Bergardi, *Insemnări despre prima campanie trucească a împăratului Nicolae*; A. Kolomoïțev, în «Arhiva Rusă», 1900, nr. 1 și 4.

¹⁾ Despre Dibici-Zabalcanski scrie Belmont (1830); corespondența sa cu Nicolae I, «Vechimea Rusă», 1880, vol. I, p. 95 și urm., și «Vechia și Noua Rusie», 1879, vol. XV.

²⁾ Saint-Marc de Girardin (1836), contele Ficquelmont (1856), V. Doze (1857) ș. a. semnalează concurența dintre porturile Galați și Odessa, Saint-Marc de Girardin considerând Galați și Brăila «cele două porți ale Germaniei asupra Mării Negre» (p. 50)! Despre Galați — capitala României, comp. broșura lui C. Negruzzi (1861).

³⁾ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, pp. 343—344.

⁴⁾ *Amintiri*, vol. I, p. 159.

Istoricul contemporan, Mihail Kogălniceanu¹⁾, descrie astfel rolul Rusiei în desfășurarea evenimentelor istorice²⁾:

«La Russie depuis longtemps cherchant à déclarer la guerre à la Turquie, à cause de plusieurs griefs, dont le premier était qu'elle ne pouvait voir d'un oeil tranquille, comment les Turcs tyrannisaient deux pays chrétiens dont l'espoir était sans cesse dirigé vers leur protectrice naturelle. C'était un devoir pour la Russie que de secourir deux principautés qui lui étaient attachées par la conformité de la religion et par les anciennes relations du temps d'Étienne le Grand, de Serban II, de Cantemir et de Brancovanu. On a souvent accusé la Russie et on l'accuse même aujourd'hui d'ambition de ce qu'elle a voulu s'établir la protectrice de la Moldavie et de la Valachie. Mais la paix d'Adrianople n'est-elle pas la plus grande preuve de la pureté de ses intentions? Dans la protection de la Russie je ne vois que de la justice et un intérêt inspiré par l'amour chrétien pour des peuples malheureux. Depuis des siècles il existe une tradition en Moldavie et en Valachie qui dit que notre salut viendra du Nord. Tout nous attache à la Russie: elle est notre mère. Les temps sont passés où nous pouvions nous défendre seuls contre les Turcs, les Polonais, les Hongrois, les Tartares; nous sommes trop faibles, nous ne pourrions rien faire sans la Russie qui a toujours été notre bienfaitrice, qui nous a rendu nos droits, nos

¹⁾ Opera istorică a lui Mihail Kogălniceanu (1817—1891) oglindește influența lui N. Karamzin; prefața *Istoriei Statului Rosienesc* a acestui istoric rus inspiră *Cuvântul introductiv la cursul de Istorie Națională*, rostit de Kogălniceanu la 24 Noemvrie 1843, la Academia Mihăileană din Iași. Kogălniceanu a fost membru activ al Societății de istorie și antichități din Odessa (2 Decemvrie 1841, ca și Mihail Ghica din București — 1842; membri onorari: Mihail-Vodă Sturdza — 1839, Alexandru-Vodă Ghica — 1841; membru corespondent: profesorul G. Papadopol din București — 1841; «Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa», 1844, vol. I, p. 566 și urm.; N. Cartoian, *M. Kogălniceanu și Societatea de arheologie și istorie veche a Nordului*, «Drum drept», 1915, nr. 3, p. 35). Revistele redactate de el: «Dacia literară» și «Arhiva Românească», sunt pătrunse de un spirit cald de prietenie româno-rusă și dorință de a cunoaște trecutul legăturilor patriei sale cu marea Rusie; de altfel, pentru prima oară istoricul cercetează *Letopiseșele Moldovei*, ca să contribuie la studiul istoriei lui Petru cel Mare (1845). În *Filosofia wistului*, Kogălniceanu s'a inspirat din Fadei Bulgarin (N. Cartoian, «Alăuta Românească», *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 125), foarte popular pe atunci în principate, fiind romanul acestui scriitor rus: *Ivan Vîjighin*, tradus de mai multe ori în românește (în 1840, de pitarul Teodosie și G. Aronianu, apoi de Dimitrie Vasilievici, în 1852—1854, patru volume). Bun cunoscător al așezământului social slav, Kogălniceanu exprima unele idei slavianofile, de pildă, vorbind despre obștea rurală, la 25 Mai 1862 (V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 135).

²⁾ *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie*, Berlin, 1837, p. 403.

libertés, qui nous a de nouveau inscrits dans le rang des nations et qui nous a donné le peu de civilisation que nous possédons»...

Iată, așa dar, înșirarea sumară a evenimentelor istorice, descrise în completare de Ignatii Iakovenko.

Prefață

«...Knezatele Moldovei și Valahiei sunt cunoscute de mulți compatrioți de ai mei, mai ales de aici, care se aflau în rândurile armatei pe timpul războiului nostru cu Poarta Otomană, dar mulți nu cunosc amănunte și locuri de seamă, cât și starea lăuntrică a acestor ținuturi atât de interesante. Ca să fiu pe cât se poate de folos prin cunoștințele mele, căpătate în urma anilor îndelung petrecuți în Valahia, eu le-am adunat în această descriere/ cu date precise privitoare la: originea poporului, religia lui, teritoriul și populația lui, bogățiile și fertilitatea, industria și comerțul, forma de conducere, puterea gospodarilor, a boierilor, a clerului, adică absolut tot ce ar putea prezenta interes. Pentru o mai potrivită împărțire a materialului și pentru mai mult interes, această descriere o prezint sub formă de scrisori, începând cu descrierea călătoriei mele prin Moldova, despre care voi vorbi cu mult mai puțin, deoarece această țară este descrisă amănunțit în *Istoria* principelui Cantemir...

Scrisoarea I

Iași, 26 Aprilie 1820

Sosirea în Moldova. O idee referitoare la istoria veche a principatului Valahia. Tributul plătit Turcilor. Iașul, capitala Moldovei

.....

Orașul Iași e destul de frumos și poate să fie comparat cu cele mai de seamă orașe, capitale de gubernii, din Rusia. Orașul are multe case, construite după noua arhitectură europeană. Străzile, chiar dela intrarea în oraș, sunt largi și drepte. Principalele străzi sunt pavate cu lemn. Palatul principelui, sau al gospodarului, e construit într'un stil european, combinat cu cel asiatic...

Scrisoarea 2-a

Iași, 30 Aprilie 1820

La 27, împreună cu C. N. am pornit în vizită la gospodar ¹⁾. La poarta palatului se aflau câțiva arnăuți, care compuneau garda principelui, fiecare fiind înarmat cu câte două pistoale și cu pumnal la brâu.

¹⁾ Ioan Sturdza, domnitor dela 1822 la 1828.

La intrarea în palat am găsit, precum și în etajul de jos al palatului, o mulțime de oameni, care probabil aveau treburi, fie cu gospodarul, fie cu conducerea supremă a Moldovei, care-și avea reședința tot în acest palat. Cei care l-au observat pe C. N. i-au făcut imediat drum și noi, urcându-ne la etajul al II-lea, am fost introduși la principe, după ce în prealabil fusesem anunțați. Principele era ocupat cu treburi și părea calm. C. N. recomandându-mă, a spus că m'am simțit obligat, trecând prin Iași, să-i aduc principelui omagiile mele. Principele mi-a mulțumit călduros, apoi a început să se plângă de starea sănătății lui, care-i răpește orice bucurie. Peste puțin timp servitorii gospodarului ne-au adus pe o tavă dulceață cu apă rece. Ne-am servit pe farfurioare mici câte o linguriță și am băut apă. După aceasta ni s'a servit cafea în cești mici, după care ne-au adus pipe lungi. Discuția era foarte aridă. Se vedea că domnitorul n'avea chef de vorbă. Noi foarte repede ne-am închinat lui și am plecat...

Mai înainte, gospodarii, imediat după urcarea la tron, căutau să se îmbogățească numaiidecât, nefiind siguri că vor păstra mult timp această demnitate. Ei născoceau tot felul de mijloace, care ar fi putut să le mărească veniturile, supunând poporul la biruri grele. Asupririle ajungeau uneori insuportabile, încât sărmanii locuitori nu găseau altă posibilitate de scăpare decât să caute ocrotire în persoana augustă a suveranilor Rusiei, care, acordându-le milă și protecție, arătau în orice împrejurare un interes sincer față de soarta lor. O serie de acte și stipulațiuni încheiate între cele două curți, dintre care unele în urma unor stăruințe îndelungate și chiar jertfe de sânge ale Rușilor, servesc drept mărturii vii, că Rusia nu precupețea nimic pentru liniștea și bunăstarea poporului de aceeași religie cu ea. Rusia arătase totdeauna o grije deosebită în dorința ei de a stăvili lăcomia nesăturată a gospodarilor, reușind să le asigure domnia pe timp de 7 ani, încât să-i facă pe fiecare să se mulțumească în cursul acestor ani cu venituri acordate lor special și care în timp de 7 ani formau o sumă destul de însemnată. Dar mai târziu, cu regret, s'a desoperit, că sistemul dăunător de a mări veniturile gospodarilor, cu toate avantajele mai înainte acordate, continua să se practice, lăcomia lor nemăsurată născocind noi mijloace și șiretlicuri pentru a strânge tot felul de dări, sub diferite pretexte, supunând poporul chiar și în zilele noastre unui jug insuportabil, sărăcindu-l complet...

Scrisoarea 3-a

București, 4 Mai 1820

După ce am stat la Iași cinci zile, făcând cunoștință cu mai mulți boieri, dintre care mulți vorbeau franțuzește, iar unii înțeleg și rușește, pe data de 1 seara am plecat spre București. O mulțime, care

se plimba în trăsuri și cupeuri, ne împiedeca aproape la fiecare pas. În afara orașului am întâlnit de asemenea multe trăsuri cu lume, care se plimba la o depărtare cam de două verste de oraș, pe o înălțime ce poartă numele Galata, de unde orașul se vede într'o perspectivă foarte frumoasă. Ieșind spre bariera orașului, surugiul a dat biciu cailor, care au luat-o în galop, și fiind călare pe unul din caii înhămați în față, îi mâna pe ceilalți patru cu atâta dibăcie, încât n'am putut să nu-l laud. El cârmea dintr'o parte într'alta într'o clipită, demonstrând pe deplin că și cu surugii moldoveni se poate călători tot atât de rapid, cât și în Rusia. Foarte curând ne aflam la poalele unui deal mare, peste care trebuia să trecem. Am urcat acest deal, acoperit cu pădure, cu povârnișuri abrupte și argiloase, aproape o oră; ajungând sus pe culme, am dat de stația Bordei. Fiind asigurat de șeful ei, că nu mi se poate întâmpla nimica, cu toate că distanța până la oprirea următoare trebuia s'o traversez prin pădure (după spusele șefului stației, banda de tâlhari care opera pe acolo, de curând fusese împrăștiată, fiind urmărită de organele autorităților locale), am hotărât să continui drumul meu mai departe. Imediat au înhămat caii și după două ore eram la stația Scânteia ¹⁾. Am mai trecut în noaptea aceea încă două stații, și, spre dimineață, am ajuns la târgul Vaslui, — nu prea mare, dar cunoscut din *Istoria* principelui Cantemir. Trecând încă două poște am ajuns la Bârlad, un orașel mult mai populat și mai drăguț decât Vasluiul, în care însă nu ne-am oprit, ci am trecut mai departe și peste alte două poște am ajuns în târgul sau orașelul Tecuci. Am mai mers o poștă, am trecut pe un pod peste Siret, un râu repede, lat cam de 60 metri, și spre seară am ajuns la Focșani, oraș care e pe jumătate așezat pe partea unui râuleț mic. Stânga aparține Moldovei, iar partea dreaptă Valahiei.

Astfel am traversat toată Moldova, dela Iași la Focșani, în douăzeci și patru de ore, pe niște cai iuți moldovenești și care la fiecare poștă erau destui, încât n'am avut nicăieri de așteptat... Lanțul munților Carpați se găsea în partea dreaptă a mea, foarte aproape, și surugiul care știa un pic rusește mi-a arătat o depresiune, pe povârnișul căreia se află târgul Odobești, vestit în aceste locuri prin vinurile sale, pe care în mare parte le exportă în Rusia ²⁾. Deși din cauza munților târgul nu se vedea, totuși se află numai la o depărtare de 15 verste.

¹⁾ Pe șoseaua spre Vaslui ieșind din Iași pe la Nicolina.

²⁾ F. G. Laurençon (*Nouvelles observations sur la Valachie*, Paris, 1822 comp. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. III, p.p. 131—132) spune că în schimbul vinului, care merge și până la Moscova, din Rusia se aduce ceaiul. Rușii fac comerț de marchitanie; cf. Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, 2, București, 1946, pp. 598 și 612.

În curând am ajuns la stația Cucul¹⁾ și, schimbând caii, peste trei ore am ajuns la Râmnic. În acest târg sărac, care nu avea mai mult de zece case ca lumea și vreo 300 case țărănești, nu m'am oprit, ci am mers direct la stație, care se afla în afara târgului. Aici am văzut un râuleț, în care abia au dispărut roțile trăsurii mele. Acesta era râulețul Râmnic, în care se înecase general-locotenentul contele Arcadie Suvorov-Râmnikski,²⁾ fiul celebrului comandant de oști. M'am mirat și nu-mi venea să cred, că într'un izvorăș atât de neînsemnat, poate să se înnece un om. Doamne sfinte! Cine ar fi putut să creadă înainte, că fiul unui ostaș atât de renumit, care însuși se distinsese pe câmpul lui de activitate, își va pierde viața în același loc unde odinioară tatăl lui a re-purtat o victorie atât de strălucită, care i-a adus și denumirea de Râmnikski? Providența, pe care n'o putem pătrunde, acționează de multe ori într'un mod neobișnuit, pregătind omului o soartă negândită, care pe noi ne miră extraordinar. Scăpat de atâtea pericole, în diferite lupte unde-l pândeau mii de gloanțe și schije, putea el să creadă că se va înneca într'un râuleț neînsemnat, pe care-l trecea șezând în căruța sa? Soarta însă hotărîse să-i curme zilele în acest loc și nu într'altul. O revărsare a râului, survenită prin surprindere din cauza ploilor căzute în munți, a accelerat cursul apei, care a răsturnat trăsura contelui, ducând-o repede la vale, așa încât a fost imposibil să mai fie salvat.

Dela stația Râmnic am călătorit pe un drum neted și frumos, ajungând la altă stație care n'avea nimic afară de o casă sărăcăcioasă și un grajd³⁾. Surugiii, cu o grabă extraordinară, au schimbat caii, au uns trăsura și am pornit la drum așa de repede, încât peste două ore eram la Buzău, așezat pe malul drept al râului cu același nume, un târg cunoscut prin episcopia sa. Râul l-am trecut prin vad în trăsură, dar erau și bărci pentru traversare, în caz de inundație. Se mai aflau acolo și oameni de-ai stăpânirii, care fiind obligați să stea acolo tot timpul, arătau lumii pe unde vadul e mai puțin adânc. O astfel de grijă din partea stăpânirii, îi făcea cinste, căci fără ea călătorii și mai ales curierii, care adesea călătoresc noaptea, ar putea să se expună din cauza cursului schimbător și repede al apei.

Prin târgul Buzău am trecut prin piață și am văzut prăvălii care aveau lucruri necesare pentru călători, și anume: unsoare pentru roți,

¹⁾ Cucul este actualul Plăginești, sat cunoscut și sub numele de Târgul Cucului, la jumătatea drumului dintre Focșani și Râmnicul-Sărat.

²⁾ În 1811. Despre monumentul așezat pe acest loc, « Vestitorul Istoric », 1908, nr. 5, p. 558 și urm.

³⁾ Nici azi nu mai este vreun sat prin care să treacă șoseaua națională Râmnicul-Sărat—Buzău. Stația va fi fost la jumătatea acestei distanțe, pe semne la întreținerea șoselei naționale actuale cu șoseaua ce vine din satul Fundeni și merge spre Cuculeasa de lângă gara Joița.

frânghii, pâine, mere etc. Târgul nu e prea populat, dar e mai frumos decât Râmnicul. Ajuns la stația Călmățui¹⁾, tot atât de săracă ca și Chilnău²⁾, am plecat fără nicio întârziere spre Mărgineanu, unde nu sunt așezări decât de surugii. De acolo am ajuns la Urziceni, unde m'a prins noaptea. Eu însă nu am rămas acolo peste noapte, ci am trecut râul Ialomița, care curge în apropierea acestui târg, pe la ora două noaptea pe un pod plutitor, și am ajuns la stația Movilița³⁾. Negăsind acolo o cameră curată și nici la ultima stație înainte de București, ca să pot dormi, am călătorit toată noaptea și spre dimineață, încă la o jumătate de poștă, am văzut Bucureștiul, așezat pe un loc neted întins. Trecând pe un pod destul de lung, făcut din bârne, într'un loc mlăștinos numit Colentina, am urcat pe mică înălțime dela care surugiul mi-a arătat locul unde a fost ucis mișelește Relic-Pașa, care fugise în Rusia după răscoala din 1809 din Constantinopol și care a fost rechemat de sultan, ce se prefăcuse că-l iertase.

În București am trecut pe o uliță, ce poartă numele de Podul Moșoșoaiiei, pavată cu bârne groase. Am văzut un număr destul de mare de case bune, în cea mai mare parte cu două etaje, acoperite cu șindrilă, iar altele cu tablă. Trecând pe o altă stradă am observat că celelalte ulițe nu sunt așa de bune pentru trăsurile. Erau strâmte, prost pavate și unele așa de murdare, încât abia puteai trece. Chiar ulița Lipsanilor (unde am zărit în prăvălii mărfuri frumoase din Lipsca) avea pavajul stricat. În orice caz acest oraș l-am găsit mult mai populat decât Iașul. Orașul are destule case în stil european. Râul Dâmbovița trece prin mijlocul orașului, dar din cauza apei puține, nu e navigabil. Cea mai mare parte a orașului, în special partea numită Gorgan, e așezată pe locuri mai joase de multe ori inundate și din cauza aceasta e considerată nesănătoasă.

Renunțând acum de a face o descriere amănunțită a Bucureștilor, ca și a întregii Valahii, pot să spun numai atât, că toată călătoria mea dela Iași la București a durat 60 de ore (două zile și trei nopți) și că la poștele pe unde am trecut n'am avut nicio dificultate, mai ales în Valahia, unde drumurile-s drepte și netede și unde nu am întâlnit dealuri înalte, doar mici ridicături, la coborîrea în văile apelor și izvoarelor. Lanțul munților Carpați dela Focșani îmi rămânea la dreapta. Pe timp

¹⁾ O stație de poște de cai de olac, care va fi fost pe vârful Călmățuiului în satul Costești.

²⁾ Se referă la un loc — pe semne Gura Călnăului — înainte de intrarea în orașul Buzău, stație de poște la trecerea pârâului Călnăului ce se varsă în râul Buzău la hotarul nordic al orașului Buzău.

³⁾ Azi sunt două sate cu acest nume: Movilița Nouă și Movilița Veche. Era pe șoseaua actuală: Urziceni—Movilița—Cloșca—Afumați—București, călătorul intrând în capitala țării pe lângă mănăstirea Plumbuita.

frumos munții se văd de acolo bine, cu toate că Focșanii sunt așezați la o distanță de 70 verste.

Scrisoarea a 4-a

București, 9 Mai 1820

Acum trei zile am fost la gospodarul Valahiei ¹⁾, care, având același sistem de cârmuire și aceleași reguli ca și Moldova, m'a primit exact ca gospodarul Moldovei. V'am scris din Iași despre obligațiile pe care le are gospodarul și aici nu mai găsesc nimic de adăugat pentru gospodarul valah, afară de faptul că veniturile lui sunt aproape de două ori mai mari decât ale celui moldovean și despre care venituri voi scrie altădată amănunțit...

Ieri, împreună cu I. P. m'am plimbat prin oraș și m'am urcat pe observatorul construit în mijlocul orașului, care poartă denumirea « foisorul de foc », adică un observator pentru pompieri ²⁾, pentru a observa incendiile. Din vârful foisorului se vede foarte bine așezarea orașului. Numeroasele biserici și mănăstiri și alte clădiri, așezate în diferite părți, oferă într'adevăr o priveliște foarte interesantă. Curțile caselor sunt largi și cu grădini, așa încât orașul întreg are de jur împrejur peste 20 verste. Orașul a fost întemeiat de voevodul Mircea în anul 1383 ³⁾ și ca să vă faceți o imagine mai clară despre acest oraș, cred că nu vor fi de prisos unele date care vor arăta câte biserici, mănăstiri, case și locuitori are orașul:

Locuitori-bărbați și femei, afară de boieri, negustori și supuși străini	80.000
O mitropolie	1
Case peste	16.000
Mănăstiri de primul rang	8

¹⁾ Alexandru Nicolae Suțu, domn încă din 16 Noemvrie 1818, mort în Ianuarie 1821. El locuia casă mare, fostă a lui Costache Ghica zis Tache, cumpărată de Ioan-Vodă Caragea după focul ce mistuise Curtea Nouă din dealul Spirei.

²⁾ Foisorul de foc era în incinta Agiei în centrul orașului, în spatele actualei prefecturi de poliție a capitalei.

³⁾ Dacă numele de București ar fi venit dela acel inexistent păstor Bucur, Iakovenko nu ar fi lipsit a ne aminti măcar de acea legendă. Prin urmare încă o dovadă de nețăgăduit că legenda lui Bucur-ciobanul este de factură mai nouă, născocită de Alexandru Filimon la 1858, adoptată de părintele Grigore Mușceleanu câțiva ani mai târziu în calendarul său zis « antic » și apoi vânturată prin toate scrierile care se atingeau de originea orașului nostru. Că a fost o fundație a lui Mircea cel Bătrân, Iakovenko va fi aflat-o din informațiile date lui pe acele vremi.

Mănăstiri mari cu hanuri, adică împrejmuite cu ziduri înalte, având în curțile interioare locuințe și prăvălii ce aduc mănăstirilor venituri însemnate	8
Mănăstiri de rangul al doilea	10
Biserici de piatră	72
Paraclise boierești sau la mănăstiri	17
Biserici de lemn în suburbiile orașului	25
Biserici pentru alte confesiuni, catolică, luterană, armeană și sinagogă evreiască	4
Hanuri mari	7
Hanuri mici	28
Băi grecești cu apă rece și caldă.	4
Fântâni arteziene	28
Școala înaltă a principatului, unde limba de predare e greaca și franceza	I
Școală în limba valahă	I
Școală pentru limba veche slavă	I
Spitale	4
Teatre	I

După ce am privit toate aceste clădiri din observator, am plecat spre splendida casă a boierului Goleșcu, în afara orașului, numită « Belvedere »¹⁾. Timpul e foarte frumos și eu pe zi ce merge mă conving, că această țară are o climă foarte plăcută. Uitați-vă și dv. pe o hartă geografică și veți vedea, că Valahia este așezată în mijlocul zonei temperate și anume între paralelele 40—46 latitudine nordică și longitudine estică cuprinsă între meridianele 44—46, mărginindu-se la Răsărit cu ținutul Brăilei și cu Moldova, de care e despărțită prin apa Siretului, iar în altă parte cu Milcovul; spre Sud Dunărea, care o desparte de Bulgaria și Serbia, la Apus cu Banatul, ce e în stăpânirea Austriei, iar la Nord cu Transilvania, de care e despărțită prin lanțul munților Carpați.

După spusele unora, clima Valahiei nu e peste tot aceeași. În ținuturile așezate spre Nord-Vest, adică spre Carpați, care uneori și vara sunt acoperiți cu zăpadă, aerul e cu mult mai rece decât în ținuturile din Sudul Valahiei. În București, însă, aerul este potrivit.

Molimile, care sunt atribuite climei acestea, dovedesc în cea mai mare parte exagerări și I. P. a dat în această privință o desmințire

¹⁾ În marginea Bucureștilor acelor vremi, pe niște proprietăți întinse în cartierul din spatele gării de Nord, de unde era o frumoasă priveliște pe acele timpuri asupra orașului. Dela acest « Belvedere » își ținea numele acea stradă din spatele prefecturii de poliție de azi, care de altfel pornea din acele mahalale mărginașe ale orașului, înjugându-se cu fostul Pod-de-Pământ, azi o porțiune din Calea Plevnei.

foarte întemeiată. El în tot timpul șederii sale aici n'a avut de suferit de niciun acces de boală, decât poate unele cauzate mai mult din imprudențe, care ne pot fi dăunătoare și în climă cea mai potrivită. Nu încape îndoială, că ciuma nu e o boală care se naște în Valahia, ci e adusă din Egipt, Constantinopol, sau din ținuturile Asiei și ale Africii. Totuși, această molimă face ravagii înspăimântătoare în Valahia și aceasta din cauză că autoritățile de aici nu iau măsuri de izolare între regiunile bântuite de epidemie și cele neatinse. În 1813 ciuma ¹⁾ a izbucnit cu o putere nimicitoare. În acest timp I. P. stătuse în București, dela izbucnirea epidemiei până la curmarea ei. Au murit o mulțime de oameni, cam 60.000 suflete în toată Valahia. El a fost martor ocular al unor nenorociri și întâmplări grozave, care au avut loc la București. Nenorociți, atinși de otrava molimii ucigătoare și care își așteptau moartea necruțătoare, prezentau o priveliște dintre cele mai triste. Plângând, ridicau mâinile spre cer rugându-l pe cel atotputernic să-i mântuie de moarte. Plânsetele și tânguirile umpleau aerul; totul însă era zadarnic și viața celor molipsiți se curma. Însmormântările se făceau fără slujbă religioasă, fără aglomerări de populație, pentru ca molima să nu se întindă și mai mult. Cioclii luau cu mâini goale cadavrele celor morți, le încărcau în căruțe și apoi le aruncau în gropi speciale, făcute în afara orașului. Tot cioclii scoteau pe cei bolnavi din case în spitale. Apariția cioclilor producea spaimă și înfiorare. Chiar cei molipsiți se temeau de atingerea lor otrăvită. O mulțime de bolnavi, care nu voiau să fie atinși de mâna cioclilor, pentru a fi transportați la spitale, fugeau în câmp, dar vai! puțini dintre aceștia scăpau cu viață, căci mulți dintre ei cădeau și mureau pe drum la o depărtare mică de oraș. Mai jalnic și mai dureros era să privești cum trupurile celor fugiți pe câmp rămâneau neîngropate, fiind mâncate de câini, și urmele ucigătoare ale acestei molime se prezentau la orice pas.

Dacă aş continua să descriu ravagiile pricinuite de ciumă și urmările ce le are aici în Valahia, aş lungi prea mult scrisoarea; pentru a evita aceasta, am să mai adaug, că celelalte boli în Valahia sunt obișnuite, afară de febră, care uneori e așa de acută, încât după spusele celor de aici bolnavul moare a treia zi; unii rezistă și o săptămână, dar foarte puțini scapă cu viață. Această febră se manifestă uneori prin apariția de pete și oamenii se tem de ea ca și de ciumă. De sigur, cauza acestei din urmă boli e răceala grozavă pe o vreme umedă în ținuturi de șes, și mai cu seamă fructele încă necoapte, ce se consumă aici, căci se găsesc în mare abundență, mai ales strugurii. De altfel, se știe că această boală se poate ivi și în ținuturi cu o climă sănătoasă.

¹⁾ Faimoasa ciumă zisă: a lui Caragea, izbucnită în domnia lui Ioan-Vodă Caragea.

Intorcându-mă din vila « Belvedere », am vizitat împreună cu I. P. noul spital, o clădire vastă construită în afara oraşului, lângă locul ce poartă numele Cişmeua Mavrogheni ¹⁾. Aici l-am întâlnit şi pe directorul spitalului, pe consilierul de stat şi cavaler, doctorul Constantin Caracaş ²⁾, care s'a bucurat nespus văzându-ne. Ne-a arătat diferitele secţii ale spitalului şi avantajele de care se bucurau bolnavii. Ordinea şi organizarea internă a spitalului ne-a convins de grija excepţională ce o purta doctorul Caracaş acestei instituţii atât de utile şi însemnate. Revenind acasă, I. P. mi-a vorbit mult despre calităţile deosebite ale acestui om, despre cinstea şi dragostea lui neţărmurită faţă de oameni. El singur, mai mult ca oricare altul a contribuit la construirea spitalului acesta, deoarece atunci când numai se proiectase clădirea spitalului, boierii neavând pentru aceasta fonduri necesare, considerau ridicarea spitalului ca ceva fără importanţă. Datorită însă grijii neadormite, efortărilor continui şi mai ales cinstei rare şi lipsei de interes personal, el a învins toate greutăţile. Spitalul are în prezent un venit anual de 32.000 lei, din care suma de 6.000 lei fixată de prinţul Kutuzov. Spitalul are 70 paturi. Bolnavii din spital sunt în cea mai mare parte oameni săraci, care înainte zăceau în stradă fără nicio îngrijire. Astăzi pentru toate treburile să-i mulţumească doctorului Caracaş. Numele acestui om, care a adus servicii atât de însemnate umanităţii, a fost înscris în *Istoria principatului valah*, care a fost tipărită la Viena de către Dionisie Fotino, în 1819. Dintre boierii cei care au contribuit la ridicarea spitalului au fost: visternicul valah Varlaam ³⁾ — astăzi consilier de stat în Rusia, vornicul Grigore Băleanu ⁴⁾ şi stolnicul Giani. Eu l-am întrebat pe I. P., unde se află celelalte trei spitale? Mi-a spus, că unul e în mănăstirea Colţea, ridicat de prinţul Mihail Cantacuzino, altul e în afara oraşului, cam la vreo patru verste, în mănăstirea sfân-

¹⁾ Era lângă fundaţia lui Nicolae-Vodă Mavrogheni, închinată la Zoodo-pighi, biserică încă şi azi în fiinţă la începutul şoselei Kiseliiov.

²⁾ Doctorul Caracaş, zis şi « Costandinache », fiul altui însemnat medic al oraşului Bucureşti Dimitrie Caracaş, era născut la 1773 şi îşi făcuse studiile la Viena, stabilindu-se în România în 1802 ca medic la spitalele Pantelimon şi Filantropia. Om de bine şi părinte pentru bolnavii săi, nu a fost totuşi cruţat de boala care bântuia adesea peste oraş: tifosul, murind de această molimă la 31 Octomvrie 1828.

³⁾ Este Constantin Varlaam, fost serdar la 1787, paharnic şi vâtaf la vistieria ţării la 1797, în urmă mare vistier la 1809, colaborator al senatorului Kuşnikov. Era fiul lui Dimitrache Varlaam, a cărui soţie era Sofia Ştefan Brâncănu. Pribegit în 1821 la Chişinău, s'a aşezat mai târziu la Moscova, la ginerele său C. I. Bulgakov. R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, vol. XXXII, p. 193 ş. a.; M. Gherşenson, *Moscova lui Griboedov*, Berlin. 1922, p. 59.

⁴⁾ Era născut în 1770 şi fusese stolnic la 1795, logofăt dela 1815, iar la 1821 spătar. Soţia lui era una din ultimele scoboritoare ale lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, Maria, sora lui Grigore marele ban.

tului Pantelimon, și e un spital pentru bolnavii ce suferă de boli cronice. Cu toate că aceste spitale au venitul aproape îndoit cât are spitalul doctorului Caracaș, abia dacă pot întreține o jumătate din numărul de bolnavi pe care îi are spitalul lui Caracaș. Aceste lucruri se întâmplă din cauza fraudelor și mai ales din cauza lipsei de grijă a celor ce conduc. Al treilea spital a fost clădit în schitul sf. Visarion, în caz de ciumă, dar astăzi nu mai există, așa că a fost refăcut spitalul ridicat de prințul Alexandru Moruzi în satul Dudești, în apropierea Bucureștilor ¹⁾).

Doream să aflu, dacă mai există în București și alte instituții de utilitate publică, și I. P. mi-a răspuns, că mai sunt două școli, dintre care una înființată încă demult și care are doi profesori pentru limba valahă; alta, deși înființată recent și având câțiva profesori pentru predarea obiectelor în limba greacă, valahă și franceză, nu are mijloacele necesare pentru a organiza pentru tineret clase în care să se predea obiecte ce se predau în universitățile din Apus. Școala pentru limba slavă e foarte neglijată, cu toate că pentru citirea vechilor hrisoave scrise în această limbă, studiul acestei limbi în principate ar fi foarte necesar.

În ceea ce privește localurile de petrecere, ele se mărginesc la cluburi care s'au înființat după plecarea armatelor ruse din Valahia, la 1812. În timpul ocupației principatelor de către armata rusă, militarii și funcționarii ruși prin dansuri și prin atitudinea lor afabilă au reușit să facă adunările și petrecerile atât de atrăgătoare, încât după plecarea armatei s'a simțit nevoia ridicării în București a unei case ²⁾), în care se fac în prezent întruniri, în fiecare seară Duminică și Joia, mai ales iarna. Boierii cu soțiile lor dansau aproape ca în Apus: ecosesuri, cadriluri, mazurci și valsuri, cu toate că hainele lungi îi cam împiedecau, lipsindu-i de acea libertate în mișcări, pe care o au europenii. La teatru, au uneori loc spectacole date de trupe italiene sau germane, ce se fac în aceeași clădire unde e clubul ³⁾).

Înainte în București existau și câteva fabrici de postav și bumbac ⁴⁾), una pentru șaluri turcești — numite Stambul-șaluri. Aceste fabrici

¹⁾ Să fie oare acesta spitalul ridicat de amintitul domnitor, al cărui act de fundație a fost aflat acum câțiva ani pe meleaguri străine?

²⁾ Era o casă cu încăperi mari, ce se afla pe acele vremi pe dreapta fostului Pod al Mogoșoarei, plecând dinspre centrul orașului spre barieră, la colț pe stânga cu fosta uliță a Cișmelei, actuala stradă General Berthelot, veche stradă a Fântânei — poate chiar a « Boului » după numele mahalalei din apropiere.

³⁾ Fostul teatru al domniței Ralu, cunoscut atunci sub numele de: « dela Cișmea ».

⁴⁾ O fabrică de testemeluri mai era în ființă pe la mijlocul veacului trecut pe actuala stradă Știrbei-Vodă, în preajma caselor foste ale generalului Ion Emanoil Florescu, actualul liceu de fete « Carmen-Sylva ».

începuseră să prospereze, însă gospodarii care nu urmăreau decât îmbogățirea lor proprie, nu numai că nu le sprijineau, ci din contra căutau să le facă greutate. În prezent nu există decât o fabrică de basmale sau testemele în suburbiile Bucureștilor, la mănăstirea Maricuc ¹⁾.

Tipografia valahă, deși datează demult și se afla la mitropolie, e în părăsire și nu funcționează. În prezent are o tipografie proprie sus-numitul doctor Constantin Caracaș ²⁾, având concesiunea pe timp de 20 de ani. Această tipografie are litere valahe și grecești; s'au comandat la Lipsca litere franceze și rusești, aceste din urmă putând fi folosite și la tipărirea cărților sârbești sau slave.

Scrisoarea a 5-a

București, 18 Mai 1820

Ieri dimineață împreună cu I. P. am fost la mitropolit. ³⁾ Ne-am ridicat pe dealul, destul de lung, în vârful căruia este așezată clădirea mitropoliei, dar înainte de a intra în curtea interioară a mitropoliei, ne-am oprit în fața unei cruce de piatră, ridicată de generalul conte Miloradovici, în amintirea ostașilor din corpul lui de armată care și-au dat viața pentru onoarea și mărirea patriei lor iubite. ⁴⁾ Citind inscripția de pe cruce și aflând că și în curtea mitropoliei mai sunt înmormântați ostași ruși, printre care și fiul contelui Samoilov, un tânăr ofițer de gardă, n'am putut să-mi opresc un oftat pornit din adâncul inimii mele, închinat memoriei lor, prin care prea puțin am putut să-mi arăt recunoștința față de compatrioții mei. Bucurându-ne de pace și stima altor popoare, acest lucru noi îl datorăm în cea mai mare parte zelului fiilor credincioși ai patriei, care au știut să-și jertfească viața

¹⁾ Mănăstirea Mărcuța. Cf. Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, 2, pp. 571—575.

²⁾ Era la Cișmeaua lui Mavrogheni de care am amintit mai sus.

³⁾ Era mitropolitul Dionisie Lupu, titular de Sivas, încă din 1 Mai 1819 în scaun. El fusese în pribegie în 1821 și fusese înlocuit la 1827 prin Grigorie dela Căldărușani.

⁴⁾ Cu prilejul noii orânduiri a dealului mitropoliei, în 1930, patriarhie cu puțin ani înainte — pe vremea primariatului lui D. Dobrescu, această cruce de piatră, sortită pieirii, a fost ridicată prin stăruințele lui Dinu V. Rosetti, conservatorul muzeului municipal nou înființat atunci, și dusă în curtea zisului muzeu, instalat atunci în cea mai veche casă boierească de pe întinsul orașului: casa Moruzi, fostă Cantacuzino și mai veche Crețulescu. A fost așezată cu pietate față de amintirile trecutului în curtea muzeului, unde mai zace și azi, văduvită însă de muzeu și de orice oblăduire, căci odată cu mutarea pentru motive zise edilitare a muzeului din vechea clădire, s'a dus și vechea casă, s'a dus și grădina, și se află azi doar niște barăci de lemn foarte puțin estetice.

pentru binele aproapelui, a rudelor, a compatrioților, pentru gloria armatei noastre, fără de care poate și astăzi focul și sabia ar fi nimicit sate și orașe întregi, fără de care poate trușași mahomedani m'ar fi întâmpinat încă la Prut, cu o primire dușmănoasă, și poate că m'ar fi silit să mă întorc înapoi, nu ca să mă primească ca acum, cu cinste și bunăvoință.

Exprimându-mi în felul acesta recunoștința în fața mormintelor compatrioților mei, am intrat în mitropolie. Biserica am găsit-o mult mai mică decât se pare de departe, din cauza așezării ei. În exterior n'are niciun fel de podoabe arhitectonice. În interior n'am putut s'o văd și nici moaștele sfântului Dimitrie, care se află înăuntru, ca să mă închin. Am de gând însă să mă duc la mitropolie de ziua sfântului Constantin și Elena, când de obicei vin toți boierii și gospodarul cu mare alaiu, după cum e tradiția. Inconjurând biserica, ne-am dus la mitropolit. El ne-a primit foarte amabil și ne-a lăsat să-i sărutăm mâna lui care ne binecuvântase. A discutat cu noi despre mai multe lucruri și mai ales despre enoriașii săi. Am cules dela el multe informații, care erau foarte prețioase pentru mine. Dela el am aflat că biserica valahă era împărțită în patru eparhii, care deși sunt sub oblăduirea lui, totuși se conduc fiecare separat și după un regulament propriu, pe care nu mi-l arată... Din cadrul protoiereilor, preoților și diaconilor, atât în orașele, cât și în satele valahe, foarte puțini la număr au cunoștințele necesare unui îndrumător spiritual. Cauza o constituie pe de o parte lipsa de școli speciale, pe de altă parte — lipsa de interes a conducătorilor, care pun dări tot atât de grele pe preoți, cât și pe ceilalți locuitori, făcând prin aceasta ca nimeni să nu râvnească la aceste funcții și să tindă să aibă pentru aceasta o pregătire specială. Pe timpul principelui Mavrocordat și mai ales pe vremea domniei înțeleptului gospodar Alexandru Ipsilanti, toți preoții au fost scutiți de dări către vistierie. Din păcate, dela un timp ei din nou au fost supuși unei dări, care de fapt nu e dare, ci un « plocon mitropolitului și episcopului », care mărimdu-se treptat, cu timpul a ajuns la o sumă atât de ridicată, încât bieții preoți abia o mai pot plăti, deoarece veniturile lor sunt foarte mici, încât sunt nevoiți să se ocupe cu agricultura. Mitropolitul și episcopii, pe lângă veniturile care le au dela preoți și diaconi, mai au venitul a câte 12 mănăstiri cu pământurile și bunurile ce le stăpânesc. Pe lângă Țigania care le aparțin, se mai folosesc de asemenea de scutelnici, dați de stăpânire, și poslușnici, care ori prestează corvezi, ori le plătesc în bani. Pe lângă aceasta, mai au și venituri dela cârciumile din București și nu plătesc impozit pentru vinuri, numit « vinărit ». Pe lângă mănăstirile supuse mitropolitului și episcopului, sunt o mulțime de mănăstiri care sunt închinete patriarhilor Alexandriei, Antiohiei, Ierusalimului, muntelui Atos, mănăstirii Sinai și unor schituri din Turcia. Egumenii acestor mănăstiri sunt numiți de ei. În celelalte mănăstiri dependente

de mitropolit și episcopi, egumenii sunt numiți de aceștia, însă cu învoirea gospodarului... În genere, mănăstirile valahe au moșii extraordinare, dispun de sate întregi și pământuri întinse, păduri, dealuri, ape și lacuri, ceea ce la un loc formează bogății nenumărate. Voevozii sau principii, care au domnit mai înainte în Valahia, dorind să lase după moartea lor o amintire bună, și-au dat toată osteneala în timpul vieții să ridice mănăstiri. Persoane particulare, urmând exemplul domnitorului, făceau și ele numeroase danii mănăstirilor, prin testament lăsând moșii și sate, specificând însă că o parte din venituri să fie întrebuințată pentru ajutorarea văduvelor și orfanilor, pentru întreținerea spitalelor și altor lucrări plăcute lui Dumnezeu. După hrisoave, unele mănăstiri puteau folosi și o parte din venituri din răscumpărări, cunoscute sub denumirea de dăjdii sau milă...

Continuând să vorbesc despre viața spirituală a Valahiei, l-am întrebat pe I. P., dacă poporul valah sau partea cea mai săracă a poporului, are vreun folos real din faptul că mănăstirile sunt așa de bogate? Cu o profundă amărăciune mi-a răspuns, că nu au aproape niciun folos și că veniturile sunt întrebuințate nu pentru fapte bune, ci pentru interesele gospodarilor și ale clerului înalt. Arhimandriții și egumenii, în loc să ducă o viață simplă, plină de smerenie, în loc să caute să ajungă în aceste funcții prin merite și prin respectarea regulilor bisericești, au pășit pe calea intrigilor, depășind marginile funcțiilor lor, persecutându-se unul pe altul și folosind tot felul de mijloace corupătoare pentru a câștiga puterea asupra mănăstirilor, plătind sume importante gospodarilor, celor din jurul lor, sau autorităților din Turcia, de care depindeau unele mănăstiri. Dar ceea ce e mai trist și dăunător pentru cler, e faptul că înșiși mitropoliții au început să-și cumpere funcția și, în loc să fie exemplu de smerenie, nu sunt animați decât de lăcomie nestăpânită. Aproape toate moșiile care aparțin mănăstirilor și se află sub oblăduirea mitropolitului, episcopilor, arhimandriților și egumenilor, sunt împovărate de datorii, provenite din plata sumelor însemnate pentru obținerea locurilor din mâna diferiților stăpânitori. Imprumutându-se pentru aceasta dela persoane particulare, plătind procente ridicate, au adus averile mănăstirești într-o stare jalnică, încât o mare parte din moșii, aparținând chiar celor mai bogate mănăstiri, au trebuit să fie vândute pentru datoriile făcute cu atâta nesocotință. Și în prezent mănăstirile au datorii grele, care nu pot fi achitate decât prin vânzarea moșiilor bisericești, cu toate că nu încape nicio îndoială, că aceste datorii au fost făcute, nu în folosul bisericii, sau al săracilor, ci pentru satisfacerea intereselor personale ale celor ce le conduc. O mare parte din frumoasele sate mănăstirești au fost date în schimbul unor moșii neînsemnate, din interesul ce-l aveau șefii mănăstirilor și pentru ca atunci, când vor fi înlăturați, să aibă buzunarul plin pentru a duce o viață îmbelșugată. Fețele bisericești, care au renunțat la bunurile lumii

acesteia și care și-au închinat viața mântuirii sufletului, prin astfel de purtări nu numai că se fac vinovați în fața lui Dumnezeu, dar nu mai pot să se bucure de încrederea pe care trebuie să o inspire în genere celor păstoriți. Pe lângă aceasta, neîndeplinindu-și chemarea ce le cade în sarcină, conform dorințelor ctitorilor sfintelor lăcașuri, care făcând danii doreau să aline durerile celor loviți de soartă și a oamenilor lipșiți, nesatisfăcându-și această misiune sfântă, fac inutile bogățiile însemnate, pe care le au mănăstirile și care, dacă ar fi administrate bine și cu chibzuială, ar putea într'adevăr să aducă cel mai mare folos întregii populații din Principatul Valah...

Scrisoarea a 6-a

30 Mai 1820

Obiceiurile boierilor...

Scrisoarea a 7-a

5 Iunie 1820

Nu găsesc posibilitatea, dragă prietene, să-ți descriu nenumăratele râuri și pârâuri care izvoresc din munții Carpați și udă toată suprafața Valahiei; cele mai însemnate însă sunt: Dunărea, Oltul, Argeșul, Dâmbovița, Ialomița și Buzău. Prima apă prin adâncimea și lățimea ei e bună pentru navigație și chiar în susul ei se ridică vase de mare. Pe această apă sosesc în Valahia dela Viena trăsură, mobilă și alte lucruri mai grele, al căror transport pe această cale e mai comod și mai efitin. Celelalte ape, din cauza cursului lor repede și a cantității insuficiente, nu sunt bune pentru navigație. Însă dacă guvernul ar avea într'adevăr grijă de nevoile populației din Valahia, fără îndoială că și un râu ca Dâmbovița, îngărdită astăzi de mori, poate să devină navigabil, iar Bucureștiul să aibă o cale de apă, ce i-ar înlesni transportul atâtor lucruri ce sosesc aici cu greu.

Primăvara, cât și în timpul ploilor, pe coastele Carpaților aceste ape, care izvorăsc din munți, se umflă și se revarsă rupând podurile și tot ce e instalat pe malurile lor, însă foarte repede revin în albi. Apa, în cele mai multe râuri, e bună de băut și e sănătoasă. În unele se găsește foarte mult pește; mai ales în Dunăre, în care se poate pescui cea mai bună cegă de o mărime neobișnuită, care este adusă la București pentru domnitor și boieri. Până în prezent în Valahia încă n'au fost descoperite ape minerale sau cu proprietăți curative, dar spre granița Valahiei Mici în Austria, la Mehadia, se află izvoare minerale calde foarte bune. Și în Transilvania se află ape ce conțin carbon, la Covasna, cam la vreo 40 verste de Brașov.

În munții Carpați sunt locuri, mai ales în județele Muscel (Câmpulung) și Argeș (Pitești), unde din cauza apei, localnicii au gușe, care la

unii se măresc din ce în ce, devenind hidoase. Aceste umflături sunt ascunse sub piele și uneori sunt mari cât un cap, atârând sub gât direct, alteori în partea dreaptă sau stângă a gâtului. Pentru unii copii gușa este ereditară. De fapt nu știu dacă acest lucru se datorește numai calității apei, sau poate și climei umede din văi și depresiuni, care poate să aibă vreo influență. Totuși, nu toți locuitorii acestor ținuturi au gușe. Alții, cu toate că duc o viață absolut identică cu a vecinilor lor gușați, nu au gușă, așa încât cauza adevărată a acestei deosebiri rămâne încă necunoscută. Se spune, însă, că dacă gușații se mută în regiuni de câmpie, mai aproape de Dunăre, gușele se micșorează și apoi dispar complet. Nu afirm însă acest lucru, care ar trebui dintâi cercetat, ca să poată fi stabilit printr'o experiență anume.

Scrisoarea a 8-a

10 Iunie 1820

În adâncul pământului valah se află tot felul de metale și minerale și în deosebi aur, care este căutat în diferitele râuri și pârâuri, ce izvorăsc din Carpați.

Cele mai însemnate râuri și râulețe de felul acesta sunt: Oltul, care desparte Valahia Mare de cea Mică, Argeșul, ce curge prin Pitești, Dâmbovița, ce curge prin București, Ialomița, ce curge prin Urziceni, Buzău, ce curge prin Buzău, Râmnicul (Olt), Topologul, Râul Doamnei, Chircinovel.

Țigani domnești — numiți aurari, scot din aceste râuri pentru soțiile gospodărilor, în fiecare an, peste 2.400 drahme de nisip auriu. Trebuie să presupunem, însă, că aur de acest fel se strânge în cantitate mai însemnată și este ascuns de Țigani și de armașii care-i păzesc. Căutarea acestui nisip aurifer constituie o dovadă sigură că în munții Valahiei se pot descoperi în mai multe locuri mine de aur. După spusele unor oameni, în Valahia se găsește și argint, în cantități destul de însemnate. Exploatarea acestui metal ar putea să se facă aici cu cheltuieli mult mai mici, ca în ori care loc din Europa. Până în prezent, însă, încă n'au fost începute lucrări de exploatare sistematică, și asta în primul rând din cauza schimbării dese a domnitorilor, care depind de Poartă și care n'au altă grijă decât să strângă în grabă ceea ce se află la suprafața pământului și să le poată folosi; în al doilea rând, însăși siguranța și buna stare a locuitorilor depinde de tăinuirea ținuturilor care ar avea metale, deoarece aflarea lor ar atrage după sine invadarea și subjugarea ținuturilor și satelor din acele regiuni de către Turci, numai spre folosul lor.

În Valahia se găsesc trei localități unde sunt ocne de sare și care aparțin mănăstirilor:

1. Ocna Slănic, între târgurile Câmpina și Văleni, județul Săcuian, pe moșia mănăstirii Colțea ;

2. Ocna Telegra, în județul Prahova, în apropiere de Câmpina, la o depărtare de o oră spre Nord-Est, pe pământul mănăstirii Mărgineni ;

3. Ocnele Mari, în județul Vâlcea din Valahia Mică, pe pământul mănăstirii sf. Pantelimon. Sarea în aceste ocne e curată ca cristalul. Sarea se scoate în așa cantități, încât poate acoperi nu numai nevoile Valahiei Mari și celei Mici, dar poate îndestula și ținuturile turcești ce se întind pe de o parte și alta a Dunării. Sunt câteva veacuri de când se exploatează sarea din aceste ocne, și totuși ele nu secătesc. Se pare că ele ar putea îndestula nu numai popoarele înconjurătoare, ci întreaga Europă. Guvernul, concesionând exploatarea ocnelor persoanelor particulare, e dator să le acorde ajutor pentru extragere. Afară de criminali care sunt trimiși la ocnă, el repartizează și câteva sate din jurul ocnelor, care trebuie să ajute la scoaterea sării. Locuitorii acestor sate sunt scutiți de alte corvezi. Oamenii care lucrează în ocne se numesc ciocăni. ¹⁾.

De asemenea în numeroase localități din Valahia se află și păcură, mai ales în regiunile unde este și sare — uneori chiar la suprafață, alte ori pentru a o scoate, se sapă fântâni. Persoanele particulare pot săpa puțuri pentru extragerea păcurii numai atunci când primesc din partea domnitorilor o învoire specială, deoarece toate bogățiile subsolului nu sunt proprietatea celui ce stăpânește pământul, ci ale gospodarului. Se află în cantități însemnate și pucioasă, în diferitele localități din Valahia, și mai ales în județele Muscel, Argeș, Dâmbovița și Săcuiesc. Guvernul însă nu se ocupă de loc de prelucrarea acestor zăcămintе. În munți se găsește și chilimbar galben și negru. În județul Gorj se găsește mercur. Cele mai de seamă zăcămintе de aramă sunt în apropiere de Cerneț. Locul unde erau topitoriile, în timpul anexării Olteniei de către Austria, până în prezent poartă numele de: Baia de aramă.

Scrisoarea a 9-a

16 Iunie 1820

Despre venituri

.....

Dacă socotim toate veniturile Valahiei ne dăm seama că produsele naturale aduc venituri însemnate. Poporul însă e foarte sărac și lipsa de bani se simte în întregul principat. Cauza o constituie pe de o parte sistemul întrebuițat de gospodari, de a-și depozita veniturile la Constantinopol, sau prin bănci străine, iar pe de altă parte luxul în

¹⁾ Ciocănași; de asemenea măglași (G.).

care trăiesc boierii, care rivalizând unul cu altul își comandă trăsuri și mobilă scumpă dela Viena, precum și diferite obiecte de artă din Lipsca. Pentru aceasta nu numai că întrebuițează toți banii ce-i capătă ca venit dela moșii și dela slujbele ce le au, ci se și mai îndatorează. Astfel, banii necesari circulației interne trec în întregime peste hotar. De aceea se simte nevoia ca guvernul să ia măsuri, ca să înființeze chiar în țară, acele instituții și întreprinderi care măcar în parte ar putea fabrica mărfuri și obiecte necesare, ce se aduc din străinătate.

În Valahia sunt păduri de tot soiul, deci trebuie numai un pic de inițiativă și un imbold pentru meseriași, ca să înceapă lucrarea în țară a trăsurilor și a mobilei.

Oile de soiu se pot crește foarte bine în această climă prielnică, fără prea multă bătaie de cap, iar înființarea de întreprinderi ar putea aduce fabricarea de postavuri bune aici pe loc.

Nici creșterea viermilor de mătase n'ar prezenta greutate în această țară, așa că prin înființare de întreprinderi și prin stimularea meșterilor pictori, s'ar putea fabrica aici tot soiul de mătăsuri și pânzeturi.

Intr'un cuvânt, ar fi de ajuns grija unui guvern bine intenționat și un sprijin foarte neînsemnat acordat din partea lui țării, ca Principatul Valah să ajungă una din cele mai înfloritoare regiuni din Europa.

Scrisoarea a 10-a

22 Iunie 1820

Ca o completare la scrisorile mele despre diferitele lucruri din Principatul Valah, cred că nu e de prisos să-ți vorbesc și despre păstoritul, albinăritul, semănăturile, livezile și pădurile din Valahia. Lanțul munților Carpați, care se întinde în partea de Nord a Valahiei, are o însemnătate deosebită pentru toți locuitorii țării. Pe acești munți se găsesc păduri întinse în care găsim tot felul de animale ca: cerbi, căprioare, capre, porci mistreți, vulpi, jderi, urși, lupi și iepuri. Vânătorii aduc adesea asemenea vânat la București.

În Valahia întâlnești oi pretutindeni; cele mai numeroase turme se află în partea nord-vestică, pe povârnișurile munților. Dintre toate județele cel mai bogat în oi e județul Mehedinți, apoi vine Buzău; cel mai sărac în oi e județul Dâmbovița. În genere, oile în Valahia sunt grase și cu coada lată. În județele așezate în apropierea Carpaților, care sunt acoperiți până vara târziu cu zăpadă, încât aerul răcoros împiedcă iarba să se usuce, oile sunt mult mai grase. Lâna oilor, care poartă numele de țigae, e foarte moale și poate fi întrebuințată chiar pentru postavuri fine. Asemenea lână a fost trecută și în Rusia în cantități însemnate, când carantinele erau libere și se putea trece ușor. La Constantinopol se trimete din fiecare zece oi o oaie — această dare pe turcește se numește « beilic ». Guvernul și în cazul de față se comportă

nedrept cu țărani, deoarece când ia această zeciuală, fiecărui proprietar se plătește de către cei ce au firman dela Constantinopol, un preț foarte redus. Astfel, dacă oaia costă 8 lei, țăranul nu primește decât 4, așa că se desparte de oaie cu destulă amărăciune, aceasta din urmă fiindu-i luată cu de-a-sila și pe nimica. Boierii sunt scutiți de această zeciuală.

În Valahia nu sunt atâția cai câți ar trebui de altfel să fie, dacă ne gândim la suprafața principatului. Herghelii bune aproape că nici nu există, și caii sunt mărunți, nu așa de crescuți ca în Rusia sau aiurea. Vacile și boii sunt mai numeroși decât caii și sunt destul de mari. Porcii sunt în număr însemnat și sunt foarte ușor de crescut. Albinăritul aduce foloase foarte mari și se practică în toate județele. În păduri și livezi sunt numeroși pomi fructiferi, iar florile se găsesc pretutindeni, așa că albinele găsesc hrană în deajuns. Pentru a avea o imagine mai clară, îți dau mai jos niște date, care au fost strânse în 1812 după județe, la plecarea armatelor ruse din Valahia:

Cai	85.832
Boi	169.778
Vaci	181.066
Oi.	517.664
Porci	215.489
Stupi de albine.	89.261

Locuitorii Valahiei cultivă pe câmpii grâu, porumb și orz, care cresc pe câmpii întinse din belșug. Ovăzul aici nu se prea întrebuințează, deoarece locuitorii hrănesc caii cu orz. Secara nu se prea întrebuințează în Valahia. Cultivă și mei, și în anii de belșug munca plugarului e răsplătită printr-o recoltă bogată. Locuitorii Valahiei întrebuințează ca hrană mai mult porumbul, din care fac mămligă ce-o întrebuințează în loc de pâine. Alteori o pregătesc cu lapte, unt și brânză, care are un gust foarte bun. Nu se poate trece cu vederea faptul, că guvernul valah nu are nicio grijă ca să facă rezerve din recolta anilor îmbelșugați pentru anii secetoși. Fiecare locuitor e adesea nevoit să dea toată recolta sa pentru nevoile guvernului sau să o vândă și să plătească dările, fără ca lui să-i rămâie ce-i trebuie pentru hrană și pentru semănat la primăvară. Se trimite mult grâu și la Constantinopol, și în cetățile turcești, pe preț de nimica, stabilit de guvern. În loc de 50 lei, de exemplu, producătorii nu primesc nici jumătate. Guvernul dă voie să exporte cereale în Turcia numai acelor care au firman dela Țarigrad. Alții care n'au asemenea firme nu pot scoate din Valahia niciun fel de produs fără o prealabilă dispoziție. Astfel, plugarii fiind nevoiți să-și vândă produsele fără niciun câștig, nu mai au tragere de inimă pentru a cultiva suprafețe mai întinse și cultivă numai atâta cât știu că au nevoie, știind că ceea ce le prisosește va fi luat. În Valahia sunt nenumărați pomi fructiferi: meri, peri, caiși,

piersici, pruni, ale căror fructe sunt foarte gustoase. Toată partea nord-vestică a Valahiei e acoperită cu păduri întinse. Lemnul de nuc atât de frumos în lucru nu se găsește nicăieri în așa cantitate ca în Valahia. Acest copac se găsește pe toată întinderea Valahiei și ajunge aici la mărimi neobișnuite. Din acest lemn se lucrează mobilă și alte obiecte de decor în casă. Stejarul și fagul se găsesc de asemenea în toate părțile și sunt întrebuințați la construcții mai mult ca oricare lemn. Casele aici sunt acoperite cu șindrilă sau draniță. În deosebi natura a înzestrat aceste ținuturi cu podgorii, care sunt în număr foarte mare în toată Valahia, exceptând județele Ialomița, Gorj și Mehedinți, în care acestea lipsesc aproape cu desăvârșire. După strângerea strugurilor, din ei se face un vin foarte bun, mai ales dacă la stoarcerea strugurilor se ia seamă să nu fie printre ei struguri verzi. Când verile sunt mai răcoroase, strugurii nu ajung să se coacă și vinul atunci e foarte acru. În genere, însă, toate vinurile din Valahia sunt mai bune decât cele din Moldova, mai ales dacă se păstrează în pivniți bune. Cele mai bune podgorii din Valahia sunt în regiunea Dunării, iar cele din Moldova la Odobești».

Scrisoarea a II-a

28 Iunie 1820

Împărțirea Valahiei în județe, plăși și plaiuri; despre raialele și cetățile ce aparțin acestora și despre localități istorice...

Scrisoarea a II-a

5 Iulie 1820

Despre numărul locuitorilor din Valahia și împărțirea lor în clase sociale...

Scrisoarea a III-a

20 Iulie 1820

Despre boierii din Valahia; despre sistemul de conducere și funcții și despre veniturile lor...

Scrisoarea a IV-a

10 August 1820

Despre departamentele guvernului valah, și despre salarii și sumele ce se cheltuiesc cu ele anual...

MOLDOVA ȘI MUNTENIA DELA 1820 PÂNĂ LA 1829

I

București, 10 Octomvrie 1820

Se istorisește venirea în București a 120 de deputați din Târgoviște, cu jalbă la domnitorul Suțu, care voia să răpească pământurile târgoviștenilor, pe motiv că odinioară acele pământuri aparținuseră familiilor domnești. Din această pricină, târgoviștenii se răsculasera și erau gata să omoare pe slujbașul însărcinat cu executarea poruncii domnești. Deputații, deși recunosc că acele pământuri aparținuseră cândva domnitorilor munteni, își apără drepturile asupra pământului pe baza stăpânirii lui de mai multe veacuri, mai mult decât cerea legea de prescripție a proprietății. Hotărîrea domnitorului nu se știe încă, dar probabil va fi promisiunea că le va satisface cererea mai târziu ¹⁾.

II

București, 25 Ianuarie 1821

Amărit de revolta târgoviștenilor și de alte neplăceri, domnitorul a căzut bolnav de 45 zile, și în noaptea spre 19 Ianuarie a murit ²⁾, bănuindu-se că ar fi fost otrăvit de către un doctor grec, care făcea parte din Eteria grecească ³⁾. La 20 Ianuarie avu loc înmormântarea

¹⁾ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române dela 1821*, Craiova, 1874, pp. 11—12.

²⁾ Aceeași dată în *Istoria jăzuitorilor Țării Românești*, N. Iorga, *Izvoare contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 328. De fapt, Suțu murise la 13 Ianuarie, *Documente Hurmuzaki*, supl. 1/4, p. 314; moartea domnitorului a fost anunțată, însă, la 19 Ianuarie, prin dăgănt de clopote; *Rapoarte consulare austriace*, Acad. Rom., XI, p. 90.

³⁾ Medicul Mihail Hristaris; C. Izvoranu, *Istoria lui Tudor* (N. Iorga, *Izvoare*, p. 353); Laurençon, *op. cit.*, pp. 60—64, susține că vinovatul a fost doctorul Depalte, recte Gheorghe Tipaldo, caimacam al Craiovei și medic al casei domnești. Von Miltitz afirmă că domnitorul a fost otrăvit din porunca vărului său, Mihail Suțu, domnul Moldovei. N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 574.

lui, cu toată pompa, la biserica sf. Spiridon ¹⁾. La 1806, în urma stăruinței ambasadorului lui Napoleon la Constantinopol, el fusese numit domnitor în Muntenia ²⁾, dar, din cauza războiului ruso-turc dela 1806, el nefiind partizan al Rusiei, a trebuit să plece din București la Constantinopol, numai după trei zile de ședere în București, și abia la 1818 putu reveni iarăși ca domnitor, însă din multe cauze a fost tot nenorocit ³⁾.

III

București, 5 Februarie 1821

Măsurile guvernului nemulțămesc tot mai mult poporul. Supunerea pandurilor la dări, birurile asupra poporului, nedreptățile sociale ș. a. au stârnit ura poporului, asupra cărmuirii și ecoul acestei uri s'a făcut Tudor Vladimirescu ⁴⁾, care stătuse în București până pe la 17 Ianuarie, când aflase că domnitorul nu mai scapă cu viață. De aici s'a dus la Târgu-Jiului și a început răscoala, punând în Tismana la arest pe un isprăvnicel ⁵⁾ și un vameș și dând din acest loc retras și adăpostit o proclamație prin care chema poporul la răscoală pentru drepturi și libertate și împotriva abuzurilor săvârșite de domnitori și boieri pe spinarea clasei de jos, care nu mai poate răbda ⁶⁾. În jurul lui au venit în curând vreo 500 de oameni gata a-l urma. El a dat o nouă proclamație pentru ordinea armatei sale și a cerut la Poartă, prin pașa dela Vidin, o anchetă asupra stării Munteniei. Din Tismana s'a dus cu ai săi la Cerneț ⁷⁾, și pretutindeni a fost întâmpinat cu pâine și sare. Totodată și boierii locuitori de domnitori au strâns un număr de Arnăuți și au

¹⁾ G. D. Florescu, *Alaiul înmormântării lui A. N. Suțu Voevod*, București, 1932.

²⁾ În același sens, raportul ambasadorului von Bielfeld din Constantinopol, 9 Septemvrie 1806; N. Iorga, *Acte*, vol. II, p. 409.

³⁾ Formal Suțu a domnit dela 24 August la 13 Octomvrie 1806. Investit din nou la 9 Ianuarie 1807, el n'a ajuns decât până la Rușciuc, oploșindu-se în Iunie 1809 la Giurgiu. *Ibidem*, pp. 415, 419, 421, 424, 445.

⁴⁾ Asupra caracterului răscoalei, Aricescu, *op. cit.*, p. 93. M. Romanescu și C. Grecescu au publicat recent scrisorile boierilor divăniți către Tudor și Macedonski, dovedind că ei au pus la cale și au finanțat răscoala olteană. Pentru rolul lui Al. Filipescu-Vulpe, vezi: Em. Vârtosu, *Tudor Vladimirescu*, București, 1927, comp. C. Erbiceanu, *Viața protosinghelului Naum Rîmniceanu*, pp. 23—24.

⁵⁾ Clucerul Dincă Otetelișanu.

⁶⁾ Prima proclamație lui Tudor a fost dată la 23 Ianuarie din Padeș în plaiul Cloșanilor. M. Romanescu, *Contribuții la cunoașterea lui Tudor Vladimirescu*, « Balcania », București, 1947.

⁷⁾ Itinerarul complet, la M. Romanescu, *Petrache Poenaru și neamurile sale*, extras din « Revista Genealogică Română », București, 1944, p. 1, n. 3.

trimes scrisori către popor, să se ducă fiecare la vetrele lor. Ceata lui Tudor a ajuns la 1.200 de oameni și s'a îndreptat spre Craiova, ocupând în drum și Strehaia.

IV

București, 9 Februarie 1821

S'a numit domnitor nou Scarlat Kallimah ¹⁾, fost înainte în Moldova. Știrile din Craiova spun că ceata lui Tudor e tot mai mare și în foarteună disciplină. Boierii Craiovei au trimis contra lui pe panduri, dar aceștia au trecut de partea lui Tudor ²⁾. Cei vreo 500 de Arnăuți trimiși din București n'au ajuns încă la Tudor și nu se știe ce cale vor fi apucat și ei. De altfel, nici guvernul nu pare că vrea să ia măsuri armate contra poporului, răsculat dar în ordine, ci să mulțamește numai cu măsuri preventive pentru sine.

V

București, 15 Februarie 1821

Trupa lui Tudor se face tot mai mare și lucrurile devin tot mai importante în Oltenia; se crede că Arnăuții, strânși de boierii din Craiova, nu's în stare a împrăștiia poporul. Mănăstirea Motru a trebuit să capituleze, și cei închiși acolo au putut pleca liberi ³⁾. Trupele sunt departe de Craiova cale de patru ceasuri și locuitorii deacolo au fugit, afară de caimacam și câțiva boieri ținuți de slujbă. Kallimah îndemnă pe boieri să ia toate măsurile pentru curmarea răscoalei populare, făcându-i răspunzători de tot ce se va întâmpla, întrucât ei singuri știu mai bine decât toți cauzele răscoalei. Vornicul Costache Samurcaș e trimis de boieri în Oltenia cu depline puteri. Ei iarăși îndeamnă poporul la liniște prin scrisori, în care zic că răscoala poporului e contra legilor și n'are niciun efect, însă și poporul le răspunde, din contra, că și prădăciunile cârmuirii au fost ilegale. Pașa din Vidin a răspuns boierilor craioveni că nu le poate da ajutor, decât atunci când și boierii din București vor cere aceasta și vor avea și semnătura consulului rus, în care caz le va trimite în grabă până la 3.000 de Turci. Mulți boieri munteni însă n'au consimțit încă la cererea de ajutor dela Turci, știindu-i cât rău fac aceștia din urmă creștinilor.

¹⁾ Cumnatul lui A. N. Suțu, Scarlat n'a ocupat niciodată efectiv scaunul Munteniei.

²⁾ E vorba de arnăuții și pandurii sărdarului Iamandi Giuvăra, cât și de ueferii sărdarului Iordache Olimpiotul.

³⁾ M. Cioranu, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu*, N. Iorga, *Izvoare*, pp. 241—242.

VI

București, 23. Februarie 1821

Samurcaș, ajuns la Craiova, a spus lui Tudor, că în numele guvernului și boierilor îl iartă, dacă se va duce la el și-i va lăsa numai lui cererile poporului, ca să îngrijească de împlinirea lor. Tudor i-a răspuns că poporul nu cere decât să i se întoarcă ceea ce i s'a luat de cârmuire prin dări și alte căi și să i se promită că pe viitor nu i se vor mai pune alte dări și sarcini afară de cele legale. Samurcaș a scris boierilor, că față de această reducere a cererilor poporului, speră să nu mai aibă în curând aproape nimic de satisfăcut. Nicolae Văcărescu ¹⁾, trimis mai înainte ca șef al Arnăuților, s'a întors în București spunând că, fiind bolnav, nu poate face nimic împotriva poporului. Tratatul lui cu Tudor Vladimirescu n'au avut niciun succes. Acesta i-a scris că, dacă el e în adevăr fiul aceluia slăvit Văcărescu ²⁾, care a apărut cândva cu îndrăzneală drepturile poporului în fața domnitorilor, atunci ar trebui să se alipească și el la actuala lui întreprindere. În Târgoviște s'a făcut o nouă revoltă, mult mai puternică, și de odată au venit în București 400 de oameni cu cerere la soția fostului domnitor, ca ea să întoarcă documentele pământurilor ce li s'au luat. Boierii avuseră însă grijă mai din timp și scoaseră documentele dela principesă, iar alte acte făcute de Suțu le-au ars în public.

VII

București, 9 Martie 1821

Orizontul Munteniei se întunecă tot mai rău. Din Galați vine deodată vestea încăierării sângeroase dintre Arnăuții domnitorului Moldovei și Turcii lui beșli-aga ³⁾. Cauza încăierării nimeni nu o putea explica. Peste câteva zile sosi și din Iași știrea unei încăierări, cu ocazia venirii lui Alexandru Ipsilanti ⁴⁾, cu scopul de a-și libera patria, Grecia. Cei vreo 20 de Turci, care erau pe atunci în Iași, au fost tăiați în mare parte. Ipsilanti, făcându-se stăpân, nu numai peste Iași, ci și peste toată Moldova, își pregătește trupe, dă proclamații pretutindeni și spune că voluntarii săi s'au îndreptat spre Muntenia. Mihail Suțu,

¹⁾ Vornicul N. Văcărescu (1789—1825).

²⁾ Ienăchiță Văcărescu, vel-vistier, mort în 1797.

³⁾ Măcelul Turcilor din Galați a fost făptuit de tagmațarhul Vasile Caravia, la 23 Februarie; Raybaud, *Mémoires sur la Grèce*, Paris, 1824, voi. I, p. 195; Iacovache Rizo-Nerulos, *Histoire moderne de la Grèce*, Geneva, 1828, pp. 288—289.

⁴⁾ Fiu al lui Constantin-Vodă Ipsilanti și al Saftei C. Văcărescu, Alexandru, (1792—1828) era aghiotantul țarului, viteaz general de cavalerie, care și-a pierdut o mână în bătălia dela Dresda. G. Bezviconi, *Pușkin*, p. 131 și urm.

domnitorul Moldovei ¹⁾, pare mai dispus să schimbe pe Turci, decât să se împotrivescă lui Ipsilanti. Toți locuitorii socot de neînălțurat năvălirea Turcilor, cu tot puhoiul de nenorociri, cunoscut pe urma lor, în Moldova și Muntenia. Unii cred, că Ipsilanti e numai avangarda ușoară a Rusiei, care pornește iarăși război contra Porții ²⁾; alții cred, că Ipsilanti, auzind de revolta lui Tudor, a crezut că e nimerit să încerce și el liberarea patriei sale ³⁾, sau cel puțin să se răzbune pe Turci pentru chinurile ce ei le-au pricinuit bunicului său (Alexandru-Vodă), fost domnitor în Muntenia ⁴⁾. În București, din cauza știrilor dela Iași, s'a produs mare agitație; locuitorii și-au cărat avutul prin mănăstirile întărite, ba unii le-au trecut peste Carpați și în Austria. La 2 Martie s'a dat de știre că vin Turcii în București, și poporul a croit-o la fugă cu larmă mare; abia au putut fi ajunși și liniștiți prin trimiși speciali, care le-au spus că nu vin Turcii. Unii s'au înarmat pentru paza lor proprie; poliția și autoritățile, ba chiar caimacamul Negri ⁵⁾ n'au mai făcut nimic zilele acelea. Proclamațiile lui Ipsilanti, evident, fuseseră citite; anarhie era pretutindeni; noaptea erau dezordini și împușcături în oraș, pretutindeni tulburare și neliniște. Cei care aveau puține mijloace au fugit din oraș, unii tocmai în Austria ⁶⁾. Ipsilanti s'a dus la Ro-

¹⁾ Fiu al lui Grigore M. Suțu (1763—1836), Mihail II s'a născut la Constanținopol în 1784; domnitor dela 1819, el și-a scris pitacul de retragere la 29 Martie 1821 (C. Erbiceanu, *Istoria mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 110 ș. a.) și, cerând încuviințarea consulului rus Andrei Pizani, și-a trecut familia în Basarabia; de altfel, puțin mai înainte, domnitorul a cerut lui Alexandru I și lui Capo d'Istria înalta prpteguire a Rusiei pentru Moldova — «țara care în diferite vremuri a datorat mântuirea ei ajutorului și îndurării țarului». Suțu a plecat apoi în Italia, a fost vreo patru ani reținut în Austria, ajungând cu timpul ministru plenipotențiar al Greciei la Paris și Petersburg; a murit în 1864 G. Bezviconi, *Pușkin*, p. 132 și urm.

²⁾ Rizo (*op. cit.*, p. 290) arată că, odată cu proclamația lui Ipsilanti, din 23 Februarie, a apărut un manifest clandestin, tipărit la Chișinău, spunând că o mare putere va sprijini răscoala grecească, ceea ce confirmă însuși Ipsilanti, în scrisoarea adresată din Roman, la 5 Martie, Divanului muntean (Dârzeanu, *Cronica revoluției din 1821*, București, 1921, pp. 55—56, și Iorga, *Acte*, vol. II, pp. 570—571).

³⁾ Adevărul este tocmai contrar: Tudor a folosit prilejul eteriei ca să pornească răscoala sa.

⁴⁾ Alexandru Ipsilanti (1728—1807), domnitor al Munteniei (1774—1782 și 1796—1797) și al Moldovei (1786—1788), decapitat de Turci (Iorga, *Acte*, vol. II, pp. 359, 392, 416—417, 426; *Documente Hurmuzaki*, supl. 1/3, p. 135—136).

⁵⁾ Postelnicul Costache Teodor Negri, decapitat la Fanar, în 1822 (Iorga, *Acte*, vol. II, p. 662).

⁶⁾ Semnalul bejaniei îl dăduse banul Grigore Brâncoveanu, pornind în noaptea de 2 Martie dela moșia Mogoșoaia spre Brașov.

man, unde se spune că va sta multă vreme¹⁾. Tudor Vladimirescu n'a consimțit la propunerile lui Samurcaș și e stăpân pe toată Oltenia. Arnăuții trimeși contra lui s'au întors în București, fără să fi avut vreo ciocnire cu el. Unii îi bănuiesc, că ar fi atrași de Ipsilanti de partea sa și că acesta se silește a convinge și pe Tudor pentru o acțiune comună; din proclamațiile lui Tudor se vede că el rămâne tot prieten Turcilor și dușman numai al abuzurilor din Muntenia.

VIII

București, 19 Martie 1821

La 17 Martie, plecând consulul rus Pini²⁾ și cel austriac Fleischhackel-Hakenau³⁾, precum și boierii, la Brașov, în Transilvania, unde

¹⁾ La 1 Martie Ipsilanti părăsi Iași, la 5 era la Roman, la 7 la Focșani, la 18 la Buzău, iar la 25 a tras la castelul banului Grigore Ghica din Colentina.

²⁾ Alexandru Pini, consul la Iași între anii 1812 și 1818, când a devenit consul general la București. Rolul său în organizarea eteriei în Muntenia este incontestabil. Mai puțin sigură este legătura lui directă cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu, deși Iordache Goleșcu afirmă că Tudor a plecat din București « să răzvrătească țara pentru lege, învățat de Pini », iar Ștefan Scarlat Dăscălescu spune că pe Tudor « l-au ales capii revoluției și d. Pini ». El recunoaște căimăcămia din 15 Ianuarie 1821, instituită prin falsul pitac domnesc fabricat de postelnicul Iacovache Rizo, și primește adresa omagială a boierilor veliți înainte de îngroparea lui Alexandru-Vodă Suțu. Dezavuarea răscoalei de către țar, cunoscută de Pini la 18 Februarie, determină atitudinea lui ambiguă până la 17 Martie, când pleacă la Brașov, unde îl urmează pribegii munteni. Cu aceștia păstrează legături după ce se mută la Sibiu și-i încurajează, trimetând cererile și memoriile lor țarului, dar dojenindu-i când reped un arz la Poartă. La 14 August 1822 emigrații din Brașov se plângeau țarului că Grigore Ghica fusese numit de Poartă, iar nu ales de boieri, și imputau lui Pini că-i amăgise făgăduindu-le mereu un război ruso-turc. Pini care prin influența despotică asupra domnitorilor și boierilor dădea la Constantinopol impresia unei puteri nemărginite în amândouă principatele, ce-i îngăduise ca, prin lămuriri contradictorii, să împiedece, multă vreme intrarea trupelor de « pacificare » ale Turcilor, a încercat zădarnic să-și reia funcțiile la București prin sondaje făcute la Poartă în Iunie 1822. O scrisoare a sa, trimisă din Sibiu la 10 Mai vornicului Costache Samurcaș la Brașov, căzând în mâinile Turcilor, reis-efendi ceru prin mijlocirea dragomanilor Austriei și Angliei ca guvernul din Petersburg să nu mai trimeată pe Pini în principate. În Decembrie 1822 Minciaki era numit în locul lui. Aceasta nu l-a împiedecat să stimuleze pe democrații munteni din Brașov în ciuda lui Grigore-Vodă Ghica, după cum susținea în Moldova pe fostul cărvar Ioniță-Vodă Sturdza împotriva opoziției conservatoare condusă de Mihail Sturdza. I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828*, București, p. 22 și urm.; N. Iorga, *Histoire des états balkaniques*, pp. 183, 201, 205, 227, și *Acte și fragmente*, vol. II, p. 563 și urm.

³⁾ Agent austriac între anii 1812—1828. În Octombrie 1818, când fuga lui Caragea-Vodă făcuse senzație, el susținea că Pini primise sume mari ca să

și autorul scrisorilor acestora se duce peste câteva zile, locuitorii ce n'au putut pleca cu ei au rămas și mai desperați.

IX

București, 22 Martie 1821

Tudor a venit lângă București, la Cotroceni. La 21 a vrut să meargă la mitropolie, să trateze cu toate clasele problema poporului ¹⁾. Căminarul Sava Bimbașa ²⁾ i s'a opus însă, baricadând străzile cele mari. Oamenii lui Tudor au primit poruncă să intre în oraș pe cete mici. Sava s'a închis în mitropolie cu Arnăuții săi și cu mitropolitul. Toate dughenile și-au ferecat ușile. Ceata lui Tudor s'a dus la mitropolie, dar Arnăuții n'au vrut să-i deschidă poarta. Tudor s'a așezat în casa văduvei Zoița Brâncoveanu ³⁾, iar oamenii lui prin jurul mitropoliei, cu scop să oprească orice introducere de provizii într'acolo ⁴⁾. Noaptea

ușureze evadarea domnitorului, care fusese angajată cu două luni înainte printr'o înțelegere tainică între baronul Stroganov, ambasadorul Rusiei la Poartă, și gospodarul muntean. La 28 Ianuarie 1821, agentul raportează că Pini a chemat pe Tudor la consulat și l-a îndemnat să provoace răscoala, ca Rusia să aibe un pretext să intre în principate. La 1 Martie, el spune că în București domnește credința că Rusia va sprijini mișcarea lui Ipsilanti. La 17 Martie, Fleischhackel luase drumul Brașovului. La 4 Aprilie, raporta din Sibiu, că unii din boierii emigrați — Iordache Filipescu, C. Samurcaș, N. Mavro — ar fi înmănat lui Pini un proiect de constituție, tinzând să pună Muntenia sub dependența Rusiei.

¹⁾ Intrarea lui Tudor în București s'a făcut într'adevăr la 21 Martie; Virtosu, *op. cit.*, pp. 11—19.

²⁾ Grec din Patmos, Sava a venit la București în 1796, intrând în rândurile arnăuților Ogeacului. Luptele contra rebelului pașă Pasvan-Oglu îi dau prilejul să se distingă prin alungarea lui Cara-Mustafa peste Dunăre, cucerirea Fetislamului, capitularea Negotinului și înfrângerea lui Manaf Ibrahim. La 1801 Alexandru Suțu îl numește șef al gărzii domnești în Moldova. După 1806 schimbă stăpânul, își pune sabia în serviciul pașilor rebeli, intră iar în slujba Porții și participă la atacul Rușilor contra Giurgiului. Sultanul îl numește bimbașă (colonel) de ieniceri, dându-i caftan și cal de onoare. La întoarcerea lui Scarlat Kallimah în scaunul Moldovei e făcut sărdar, apoi căminar, păstrându-și rangul de cap al gărzii domnești. Luxos, darnic, viteaz, dar fals și ipocrit, avea grijă ca oștenii lui să fie bine echipați și bine plătiți. Inițiat în eterie la 1819, a convertit la rândul-i, împreună cu Iordache Olimpiotul, pe Tudor Vladimirescu. Sub Alexandru Suțu, Sava a fost comandant al cavaleriei ușoare. În 1821, el a pregătit răscoala Bulgarilor, ce n'a știut s'o folosească Ipsilanti. Sava a trecut, după bătălia dela Drăgășani, la Turci, care l-au omorât prin trădare.

³⁾ Casele așezate sub mitropolie, pe locul actualei pieți Bibescu-Vodă.

⁴⁾ În zorii zilei de 21 Martie, printr'o scrisoare adresată lui Al. Filipescu-Vulpe, Tudor ceruse să se închidă toate prăvăliile și să se golească pentru oamenii săi câteva conace; Virtosu, *op. cit.*, doc. IX, pp. 79—80.

se aud împușcături, se fac chefuri; oamenii, de spaimă, s'au ascuns până și prin biserici.

X

București, 24 Martie 1821

Ipsilanti, neîmpiedecat, a venit cu voluntarii săi în București ¹⁾, unde-și plimbă steagurile pe uliți, pentru eliberarea Greciei. În cele din urmă le-a așezat la poarta casei boierului Belu ²⁾, unde s'a hotărât să fie adunarea voluntarilor greci. Turcii de pe malul drept al Dunării sunt gata să treacă. Tudor nu se unește cu Ipsilanti, ci roagă pe boieri să se unească și ei cu mișcarea populară. A și încheiat un act, subscris de mitropolit, episcopi, boieri ș. a., la 23 Martie 1821 ³⁾. Ipsilanti printr'o proclamație ⁴⁾, îndeamnă pe boieri să nu fugă în Austria, însă mai toți fug din București.

XI

Brașov, 9 Aprilie 1821

Autorul venise aici la 26 Martie. Cetele lui Ipsilanti și ale lui Tudor s'au dat la jafuri prin satele și orașele Munteniei, cu toate încercările șefilor de a le opri dela aceasta și a le ține în disciplină. Tudor vrea să convingă cu orice preț Poarta de dreptatea cauzei poporului, pe care el îl reprezintă și, printr'o scrisoare adresată boierilor din Brașov, îi roagă să intervieve și ei pe lângă Poartă și monarhul rus și să le explice cum stau lucrurile ⁵⁾. Citind-o și știind starea de lucruri din Muntenia, autorul n'a putut să nu simtă tot adevărul cuvintelor lui Vladimirescu, în deplină măsură, și să nu compătimizească nenorocirea care a împins pe acest om până la desperare și l-a făcut în cele din urmă să ridice poporul și să-și puie în primejdie propria-i viață. . .

XII

Brașov, 14 Aprilie 1821

Ipsilanti, care s'a așezat la Colentina, văzând că nu poate îndupleca pe Tudor de partea sa, s'a dus la Târgoviște, spre a se stabili

¹⁾ Ipsilanti n'a intrat niciodată în București; autorul confundă sosirea sa cu procesiunea organizată de Sava la București.

²⁾ Casele biv-vel-logofătului Ștefan Belu, unde s'a sfințit steagul eterist și unde era cartierul căpitanului Farmache, se aflau pe podul Mogoșoaiei, lipite de hanul sf. Ioan cel Mare, aflându-se chiar în dreptul străzii Carol de astăzi. G. D. Florescu, *op. cit.*, pp. 40—41.

³⁾ Aricescu, *Acte*, pp. 132—133.

⁴⁾ Trimisă din Mizil, la 18 Martie.

⁵⁾ Scrisoarea e redată în întregime; o reproduce și Vîrtosu, *op. cit.*, doc. XXV, pp. 95—97.

acolo cu cei vreo 20.000 de oameni ai săi. De partea sa era și Bimbașa Sava și căpitanii Iordache ¹⁾ și Farmache ²⁾, care, deși sunt buni ostași, nu-i puteau oferi mari servicii lui Ipsilanti, întâiul fiind legat oarecum de Kallimah, iar ultimul având puțini Arnăuți. Prințul Gheorghe Cantacuzino ³⁾, tovarășul lui Ipsilanti, a rămas în Moldova,

¹⁾ Născut prin 1772, Iordache Olimpiotul sau Gheorghe Nicolae jefuia în 1806 împrejurimile Olimpului, iar mai târziu se lupta pentru libertatea Sârbilor. Poetul Pușkin îl alege drept erou al unui poem proiectat, pe când contemporanii săi, Liprandi și Weltman îl zugrăvesc pe Iordache în trăsături negative. Corespondențele din ziare: «Buletinul Petersburgului» (11 și 15 Noemvrie 1821), «Journal des Débats» (1 Noemvrie) și «Gazette de France» (6 Noemvrie), precum și istoricii din acea epocă — Pouqueville (*Histoire de la régénération de la Grèce*, Paris, 1824) și Iacovache Rizo-Nerulos și-au manifestat simpatia față de Iordache Olimpiotul. În notele profesorului N. Iorga, cu privire la articolul meu: *Sârbii în Basarabia la începutul secolului XIX* («Din trecutul nostru», 1939, I—III, p. 17 și urm.), publicate în «Revista Istorică» din 1942, pp. 91—92, citim: acuzațiile de trădare ce i se aduc nu se potrivesc cu caracterul acestui român din Balcani; de altfel ca și celelalte informații ale lui Liprandi. Iorga nu are dreptate, cu atât mai mult cu cât el însuși scrie: *Iordache Olimpiotul, vânzătorul lui Tudor Vladimirescu*, «Analele Academiei», 1916, vol. XXXVIII, p. 447 și urm., și «Bulletin de la section historique de l'Academie», 1916, p. 288 și urm. N. Gioga-Sineface, *În legătură cu originea etnică a lui Iordache Olimpiotul*, «Revista Istorică Română», 1937, și Mihail Lascaris, *Grecii și Sârbii în luptele lor pentru libertate*, Atena, 1936. Voevodul sârb Haiduc Velko, care l-a adăpostit în Serbia, a fost omorât, iar văduva sa, Stana, răpită chiar de Iordache. Pe vremea lui Caragea-Vodă, el a stat la București. Olimpiotul l-a convins pe Cara-Gheorghe să părăsească Hotinul și să se întoarcă în patrie, unde acest domnitor al Sârbilor a și fost ucis. Dragomanul rus Domnando l-a salvat pe Iordache de spânzurătoare, când l-au prins Austriacii. El a inițiat omorul lui Tudor și, împresurat de Turci, și-a găsit moartea eroică între zidurile mănăstirii Secu. G. Bezviconi, *Pușkin*, p. 121 și urm.

²⁾ Tovarăș nedespărțit al lui Iordache, macedonean ca și el, căpitanul Iane Farmache din Blața fusese haiduc între 1806—1812. Delegat în misiunea N. Văcărescu în Oltenia, însărcinat cu paza ordinii în capitală, Farmache și-a sporit faima de jefuitor pe drumul Craiova-București, a organizat un birou de recrutare în casele Belu, a jucat un rol de conivență la uciderea lui Tudor, iar după înfrângerea dela Drăgășani s'a închis cu Iordache întâi la Curtea de Argeș, apoi la Secu, de unde a fost dus în lanțuri la Constantinopol și decapitat în Noemvrie 1821. N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 607; Rizo, *op. cit.*, pp. 327—328.

³⁾ Fiul vornicului Matei Cantacuzino-Deleanu, ajuns după 1791 consilier efectiv de stat în Rusia. Fratele lui Gheorghe, Grigore, colonel, a fost ucis la Borodino, iar Gheorghe, ofițer de gardă, aghiotant al generalului Bennigsen, a participat în luptele împotriva lui Napoleon și a ajuns colonel al regimentului de ulani dela Bug. La retragerea eteriaștilor peste Prut, el a suferit un atentat din partea căpitanului arnăut Hagioglu. Trăia, apoi, în disgrație la

pentru ca, așezându-se în Focșani ori în Iași, să ia comanda voluntarilor din Moldova și să păzească acest principat. Mihail Suțu se spune că a fugit în Basarabia cu toată suita sa. Ipsilanti a primit dela secretarul de stat al Rusiei, Capo d'Istria, o scrisoare convingătoare ¹⁾, după care nu se știe ce va face. Turcii au început a trece Dunărea prin diferite puncte. Războiul se va face curând. Un caimacam ²⁾ al lui Kallimah a venit cu vreo 1.500 de oameni în Craiova și anunță iertare din partea sultanului pentru toți cei care vor depune armele și se vor duce pe la casele lor, lucru ce-l făcură mulți panduri de-ai lui Tudor, iar celorlalți, ce nu vor asculta, robire și pustiire caselor și familiilor lor. Pe lângă Tudor au rămas vreo 600 de oameni, afară de Arnăuții slujbaşului sârb Hagi-Prodan ³⁾, uniți cu el. Mitropolitul, doi episcopi și câțiva boieri încă mai țin cu Tudor în București pentru o acțiune comună, deși Vladimirescu în întâia sa proclamație își manifestase ura contra mitropolitului. Acum se vede că s'au împăcat cu desăvârșire, lăsând la o parte orice personalitate. Poșta rusească s'a întrerupt din cauza turburărilor, însă autorul promite să scrie pe viitor cu poșta austriacă, ce merge regulat, de două ori pe săptămână.

XIII

Brașov, 1 Mai 1821

Zilele acestea, a venit știrea că Turcii din Brăila au intrat în Moldova și s'au îndreptat spre Oituz, atacând noaptea în drum satul Grozești, ucigând pe un vâtaf boieresc și pe alți locuitori nevinovați și răpindu-le herghelia de cai și turmele de vite, pe care le îndreptară spre Brăila. Probabil că planul Turcilor este să izoleze pe Ipsilanti de Moldova și, ocupând și Oltenia, să-l puie între două focuri. Tudor a rămas, ca și mai înainte la Călugăreni, unde, văzând că n'a primit niciun răspuns satisfăcător dela Turci la cererile sale adresate în numele poporului, a început a-și întări mănăstirea cu șanțuri. În cele din urmă, a primit dela pașa din Giurgiu o scrisoare particulară, cu asigurarea că sultanul e dispus a desrădăcina abuzurile din Muntenia și a lua în seamă toate dreptele sale cereri. De asemenea se comunică din București venirea unui

Hotin (Wiegel, *op. cit.*, VI, p. 127), murind la Hangu, în Moldova, în 1845. Soția sa, prințesa Elena Gorceakov (1794—1854, la Otachi, jud. Soroca), era sora cancelarului A. M. Gorceakov. G. Bezviconi, *Pușkin*, p. 164 și urm.

¹⁾ Se dă textul scrisorii, din Leibach, din 14 Martie, reproducă și de Aricescu, *Acte*, pp. 104—106.

²⁾ Biv-vel-postelnicul Iancu Samurcaș.

³⁾ Bulgar, căpitan de arnăuți, colaborator credincios al lui Tudor, după a cărui moarte s'a alipit de Ipsilanti, s'a închis la Tismana cu Dimitrie Macedonski și a izbutit, prin intervenția fratelui acestuia, să se refugieze la Hotin, unde a murit în 1826.

nou trimes al pașii, cu însărcinarea de a comunica în taină lui Tudor, că Turcii nădăjduiesc în credința și conlucrarea lui pentru alungarea lui Ipsilanti din Muntenia și de a-l înștiința, că Turcii vor veni în București și, dacă el va conlucra cu ei și nu-i va trăda, sultanul îl va face chiar domnitor peste acest principat. Tudor, deși a răspuns satisfăcător, totuși a început a face demersuri pentru asigurarea sa personală.

XIV

Brașov, 5 Mai 1821

În sfârșit s'a dat pe față taina acțiunii lui Ipsilanti, prin răscoala din Moreia a Grecilor, lucru ce a pricinuit multe persecuții creștinilor. În întâiul loc a fost spânzurat, chiar în ziua de Paști, patriarhul Grigorie, și după trei zile corpul său profanat a fost aruncat în mare. În Muntenia, Turcii omoară fără osebire și fără cercetare, chiar și pe cei ce nu participaseră de loc la revoluție.

XV

Brașov, 30 Mai 1821

La 14 Mai, Tudor Vladimirescu, aflând despre apropierea Turcilor de București, a înștiințat pe mitropolit, episcopi și boieri să-și caute în fugă scăparea, iar el s'a îndreptat spre Pitești, unde a fost însă arestat de căpitanul Iordache și dat în mâna kniazului Ipsilanti. După încredințarea unora, aici a fost acuzat de acțiune contrară Grecilor voluntari și, găsit vinovat, a fost ucis din porunca lui Ipsilanti. Alții spun, că a fost ucis fără știrea lui Ipsilanti de către Arnăuți, în supravegherea cărora fusese dat. Turcii au venit în București la 16 Mai, fără să fi fost împiedecați de ceva. Contrar așteptării locuitorilor, ei s'au apucat de ucis, spânzurat și tras în țeapă pe oameni, după cele mai mici bănuieli ori pări. Pe la barierele Bucureștilor erau multe victime, și poporul, privind la ele, se gândea la promisiunea sultanului cea mincinoasă și regreta că n'a tras și el focuri împotriva Turcilor. Mulți Greci, Sârbi și Bulgari au fost uciși, nefiind de loc înarmați, alții, deși purtau arme până la venirea Turcilor, le aveau numai pentru siguranța personală, căci în vremea răscoalei, autorități nu mai erau. Aproape două săptămâni au rămas Turcii în București, ocupându-se numai cu uciderea nenorociților oameni, contra cărora se aduceau rapoarte neconștiințioase de către oameni plini de răutate, ori din dorința de a sluji Turcilor. În această vreme, prin alte părți ale Munteniei și Moldovei, Turcii, sub aga dela Siliștra, kehaia Hagi-Ahmed, au produs și mai mari dezastre. În Oltenia, ei au început a ucide familii întregi, a prăda și arde sate întregi. Cei din Brăila au ars o parte din Focșani, pe motiv că într-o casă sau alta s'ar fi aflând răsculați. Prin sate au tăiat pe locuitori, pe motiv că sunt Sârbi, Bulgari, Greci, străini, ori în legătură cu unii

ca aceștia. Prin Ialomița au dărâmat bisericile, sub cuvânt că ei trebuie să înceapă război și contra religiei. În Teleorman au ucis în ziua de Paști câteva familii de negustori. Turcii, ca să îndreptățească asemenea fapte, zic că cei ce le-au săvârșit nu sunt din oștile lor, ci bande de tâlhari nesupuși. Sate întregi au fost arse și prădate. Iată ce fel de restabilitori de ordine și liniște sunt Turcii! Locuitorii au fugit prin păduri, prin munți, în Austria.

XVI

Brașov, 10 Iunie 1821

Dela un dascăl al lui Tudor Vladimirescu, autorul află că, la început răscola avea de scop uciderea boierilor, domnitorului și a tuturor fanarioșilor greci ce luau parte la cărmuirea Munteniei. Ziua fixată pentru aceasta era o Duminică, atunci când, obișnuit, în fiecare săptămână boierii erau adunați în sala de oaspeți a domnitorului. Boala domnitorului însă și întreruperea adunării boierilor la el din cauza aceasta, făcu să se schimbe planurile lui Tudor. Înțeles cu căpitanii Iordache, Farmache ș. a., dela care primise un grup de Arnăuți, el plecă în Oltenia, silindu-se a ține în frâu gloatele sale dela prădăciuni și uciderea oamenilor nevinovați. Totuși, în inima răsculaților se zămislise ura în contra boierilor, și de aceea ei asediază la Benești (Vâlcea) câteva familii de boieri închise într-o casă, și aceștia în apărarea lor, uciseră doi răsculați, deși suferiră nu mai puțin și ei cu soțiile și copiii lor de groază. Tudor, când a auzit despre aceasta, a plecat într'acolo cu 3.000 de oameni înarmați și a pedepsit cu decapitarea pe acești samovolnici vinovați, care, contrar poruncii lui, se apucaseră de ucis boierii. Prin aceasta supune ascultării voinței sale pe toată ceata sa, cu care a ajuns la București fără a mai fi pricinuit vreun rău boierilor în drumul lor. În București se gătise să-i ucidă pe-un cap, cu familii cu tot, socotind aceasta ca unicul mijloc de eliberare a poporului. Soarta însă a scăpat pe boieri, căci doi din cei mai buni prieteni ai săi i-au schimbat gândurile, și chiar el a împiedecat pe panduri de a călca vreo douăsprezece case boierești urâte de ei, și cât a stat în București, n'a ucis niciun boier.

XVII

Brașov, 26 Iunie 1821

Armatele turcești au plecat din București împotriva lui Ipsilanti și au ajuns la Târgoviște fără nicio piedecă. La ivirea întâiului șir de vreo 2.000 de Turci, foarte bine înarmați, contrar așteptărilor tuturor, Ipsilanti s'a retras, se spune, din cauza trădării șefilor Arnăuților, între care căminarul Sava cel dintâiu trecuse la Turci. Iordache și Farmache se retrăseseră și ei spre Olt. Numai o parte din voluntari sub Ipsilanti se opuseră Turcilor lângă Rucăr, unde fură uciși și robiți

vreo douăzeci de greci. La 21 Iunie iarăși fu o luptă între Câmpulung și Rucăr, în care căpitanul Iordache pierdu nouă oameni (7 răniți și doi robiți), iar Farmache s'a stabilit în mănăstirea Bistrița ¹⁾. Târgu-Jiul a fost ocupat de Bulgari înarmați. La Tismana sunt oamenii lui Tudor. Lângă Cerneț e Hagi-Prodan cu o ceată de Arnăuți, în mare parte Sârbi. Contra tuturor operează kehaia pașii dela Vidin, și se crede că în curând va izbuti să curețe și aceste localități. Cum se vede, planul lui Ipsilanti e rău făcut: slujbașii lui sunt împrăștiați și separați, și apoi nici gând n'au de o acțiune unică ²⁾.

XVIII

Brașov, 29 Iunie 1821

Ipsilanti, trecând în Austria, a fost arestat de guvernatorul din Sibiu și trimis la Muncaci ³⁾. Turcii se dedau pretutindeni la jafuri, ucideri și pustiiri. Kehaia pașii de Silistra, deși arată că vrea să oprească aceste jafuri, totuși nu toate armatele turcești îl recunosc drept șeful lor, căci Turcii din Giurgiu ascultau mai mult de loțiitorul pașii de acolo, om rău și negustor, care, pe motiv că trupele lui Tudor ori Ipsilanti i-ar fi răpit mărfurile la trecerea Dunării, aprobă toate jafurile și uciderile. Tătarii stau sub conducerea sultanului lor, care e considerat deopotrivă cu pașa. Zaporojenii stau sub conducerea hatmanului esaul Koșev, care nu vrea să recunoască pe nimeni afară de sultan, ori marele vizir. Turcii dela Brăila stau sub conducerea kehail pașii de acolo, care, fiind deopotrivă cu pașa dela Silistra, nu este supus nimănui, afară de vizir. În Târgoviște, pentru cea mai mică bănuială (de a fi găzduit de pildă pe voluntarii greci), oameni nevinovați au fost spânzurați, uciși altfel și trași în țeapă. Cine știe când se va curma această stare nenorocită a țării, dată focului și săbiei, lipsită de toate produsele pământului și de vite, pe care le cară Turcii spre Dunăre și prin cetăți, precum fac și răsculații!

¹⁾ La episcopia Argeșului.

²⁾ La 7/19 Iunie 1821, Ipsilanti a pierdut bătălia dela Drăgășani.

³⁾ În realitate, la Sibiu s'a eliberat lui Ipsilanti un pașaport pentru Statele Unite, cu data de 29 Iunie, sub numele fals de Dimitrie Paleogenides, mare negustor rus, indicând ruta Timișoara, Pesta, Viena, Hamburg. Arestat de guvernatorul Timișoarei, Ipsilanti a fost dus din ordinul guvernului din Viena la cetatea Muncaci. Transferat în Iulie 1823 la închisoarea din Theresienstadt în Cehia, a fost eliberat în Noemvrie 1827 după stăruința țarului Nicolae I și a murit la Viena în Ianuarie 1828, înainte de a fi împlinit 36 ani. Aricescu, *Istoria*, pp. 293—294.

XIX

Braşov, 20 Iulie 1821

În vremea acestor nenorociri aduse ţării de Turcii din Brăila, Siliştră, Giurgiu şi Vidin, Moldova suferea şi mai grozave nenorociri dela Turcii veniţi din Brăila şi Hârşova. Grecii, văzându-se slabi, s'au retras, unii spre Carpaţi, alţii spre Prut. Urmăriţi până la Sculeni, ei au cercat a se apăra cu desperare, dar au fost învinşi de Turci, mult mai bine echipaţi ca ei, şi n'au scăpat decât cei ce au trecut Prutul înnot. Celor din Carpaţi le-au venit în ajutor Iordache şi Farmache, şi cu toţii sunt la graniţa Bucovinei, ocupând şi mănăstirea Secu, însă, rău aprovizionaţi, vor fugi de sigur în Basarabia ori Bucovina, fiindcă îi urmăreşte acolo o parte din oştile turceşti, în timp ce altă parte s'a răspândit prin toate colţurile Moldovei, prădând şi ucigând, distrugând biserici şi mănăstiri, robind călugăriţele, pe care le-au necinstit şi vândut apoi la alţi Turci, în sfârşit, omorând o mulţime de monahi şi locuitori care n'au avut nimic aface cu răsculaţii. La Găvanele, în Buzău, afară de monahi, au ucis şi pe doi boieri, paharnicul Hrisoscoleu ¹⁾ şi slugerul Sotir, adăpostiţi aici împreună cu alţi oameni, care n'au participat de loc la răscoală. Comandantul cetăţii Hârşova, trimiţând pe Turcii săi desculţi şi nevoiaşi la Brăila, l-a rugat pe paşă să-i întrebuinţeze la afacerile Moldovei, ca să-şi mai îmbunătăţească şi ei starea de nevoie în care se află! Iată cum apără Turcii Moldova şi o ocrotesc!... Paşa i-a împlinit cererea de mai sus, şi Turcii s'au dedat la jafuri nemaiauzite şi la samovolnicii de tot felul prin toate oraşele. Un slujbaş din Bârlad povesteşte, că ienicerii au ameninţat să treacă Bârladul prin foc şi sabie, dacă locuitorii nu le vor da 20.000 piaştri, ceea ce târgoveţii au şi făcut, ca să scape. Asemenea fapte au adus pe sultanul Mahmud să ia măsuri pentru nimicirea ienicerilor şi organizarea armatelor turceşti.

XX

Braşov, 25 Octomvrie 1821

În Carpaţi au fost lupte foarte sângeroase, Iordache şi Farmache, cu vreo 500 de oameni credincioşi lui Ipsilanti, au căutat să se împotrivească Turcilor, cu orice preţ. Iordache se îmbolnăvise aproape de Dorna, şi doctorul dela vama austriacă refuzase să-l caute. În această vreme Muntenia fusese curăţită de către Turci. Sârbii, Bulgarii, Grecii şi cetaşii lui Tudor se împrăştiaseră. Numai o parte din Sârbi, con duş de un preot sârb ²⁾, au rezistat cu bărbăţie aproape de Bran la graniţa austriacă ³⁾, dar au fost striviţi, şi preotul, fugind în Austria, a fost

¹⁾ Costache Hrisoscoleu. M. Romanescu, *Petrache Poenaru*, p. 21, n. 169.

²⁾ Popa Ivanciu, care se întărise la Valea Muierii şi în muntele Colţi.

³⁾ La Moeciu.

alungat de acolo după cererea Turcilor, în mâinile cărora a și trebuit să se predea. Bimbașa Sava, Ghenciu ¹⁾ și un alt tovarăș ²⁾, care trecuseră de partea Turcilor, au fost chemați în București cu toți Arnăuții lor și împușcați tustrei în casa kehaii pașii ³⁾, iar cei vreo 30 de Arnăuți ce-i întovărășiseră până acolo scăpară în parte cu fuga și, vestind pe tovarăși, s'au închis într'o biserică de piatră, pe care o găsiseră deschisă atunci, fiind Duminică. Turcii i-au căutat și au ucis pe toți cei bănuți a fi fost Arnăuți ai celor trei căpitani uciși. O mare parte din Arnăuți adunați în casa lui Sava ⁴⁾ și de aici trecuți în curtea lui Constantin Filipescu-Buzatu ⁵⁾, nu se mai putură apăra de Turci, care arseră această casă și-i căutară pe toți; de câteva ori amăgiri pe Turci că vor să se predea, și aceștia, intrând în biserică, fură măcelăriți, în număr de vreo 300. Asemenea și din Arnăuți rămase numai viteazul căpitan Atanasie, de loc din Hamara, care, năpustindu-se să fugă, fu împușcat, și câțiva alții, ce izbutiseră a se îmbrăca în haine românești și fugiră în Transilvania. Măcelurile durară trei zile, într'o spaimă nespusă pentru locuitori.

În Moldova, în acest timp, Iordache și Farmache, întăriți la Secu, se împotriviră în mai multe rânduri Turcilor. Farmache ieșind din mănăstire, a fost rănit de un dușman și dus în robie la Constantinopol, unde a fost pedepsit în piață. Iordache, în cele din urmă, a dat însuși foc pulberăriei sale și a fost astfel aruncat în aer, spre a nu cădea viu în mâinile Turcilor, care asediaseră mănăstirea cu artilerie de toate părțile. Astfel se încheie revoluția în Moldova și Muntenia, nu însă și nenorocirile bieților locuitori, căci acestea tot se mai înnoiesc, din care pricină nimenea nu îndrăznește a se întoarce în țară, cu toate firmele de asigurare ale Porții.

XXI

Brașov, 5 Februarie 1822

Întâia grijă a kehaii pașii, după alungarea eteriștilor și a oamenilor lui Tudor, trecuți în Transilvania, și după întoarcerea în București, fu de a convinge, cu ajutorul caimacamului și prin orice alte mijloace, pe boieri să se întoarcă în țară, dar nu isbuti. S'au întors numai boierii de întâiul rang: banul Bărbuceanu Văcărescu ⁶⁾, banul Grigore Ghica ⁷⁾

¹⁾ Ghencea aga.

²⁾ Delibașa Mihali.

³⁾ Casa logofătului Ștefan Belu.

⁴⁾ În mahalaua tabacilor, zisă și a Protopopului.

⁵⁾ Constantin Filipescu, zis Buzatu, vornic, mort în 1825.

⁶⁾ 1761—1831, vel ban în 1820 și caimacam în 1821, el avea veleități de domnie.

⁷⁾ Caimacam în 1821, domn dela 1822 la 1828, mort în 1835.

și vornicul Nenciulescu ¹⁾). Văcărescu îndată s'a dus la pașa din Silistra, care-l făcu și mare vistier. Mai toți boierii ceilalți stau concentrați la Brașov, așteptând să se curme odată anarhia întreținută mereu de Turci prin nouă crime. În București s'a primit știrea despre moartea lui Scarlat Kallimah, care fusese exilat din Constantinopol pe vremea răscoalei. Toți cred că a fost otrăvit, fiindcă moartea lui s'a întâmplat odată cu uciderea fratelui său, care fusese dragoman al sultanului ²⁾). Poarta a numit caimacami în București și Craiova ³⁾, dar aceștia sunt ținuți a se mișca după cum vrea kehaia pașii. Poporul e foarte asuprit și sărăcit, comerțul e întrerupt, criza de bani la culme, vitele și produsele se vând pe nimic. O notă a Rusiei către Poartă se crede că o va face pe aceasta a-și retrage armatele din principate.

XXII

Brașov, 20 Martie 1822

La 24 Februarie a fost în București un adevărat măcel, cu uciderea a 30-40 de creștini, între care și slugerul Drăgănescu ⁴⁾, de către Turci, pe motivul că un zaporojean ar fi ucis pe un turc, din corpul manafilor. O scrisoare dela 2 Martie spune că, deși s'a mărit straja orașului de către kehaia pașii, s'au găsit în felurite uliți mai multe persoane ucise. Numărul Turcilor de pe lângă fiecare beșliagă de județ (17 la număr) din Muntenia, care au de scop a feri pe locuitori de asupririle turcești, a fost crescut dela 15 până la 60 de oameni, dar din cele ce se întâmplă se vede că ei mai mult ca toți iau parte la jafuri. Arendașii satelor și dregătorii umblă îmbrăcați țărănește și dorm noaptea prin poloboace, prin șanțuri și prin alte locuri, ca să scape de primejdia de a fi uciși. Călătorii nepreveniți și neprecauți au aceeași soartă nenorocită și cât vor fi Turcii în țară, nu-i chip să se schimbe starea lucrurilor.

XXIII

Brașov, 22 Martie 1822

În Iași de asemenea a fost, la 26 Februarie seara, un pojar pus de ieniceri, în urma certeii avute cu telimanii, și care a consumat peste 580 de case până a doua zi; iar ienicerii au prădat și ucis vreo 100 de creștini în acea noapte. Încă dela 23 Februarie se zvonise că Turcii au

¹⁾ Alexandru Nenciulescu (1769—1843) era fiul bulgarului Constantin Nenciu, om de casă al Văcăreștilor, mort în 1799.

²⁾ Aceeași bănuială exista la Constantinopol. N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, pp. 583, 586, 605—606, 609, 618—619.

³⁾ Hatmanul Ștefan Vogoridi în Moldova, postelnicul Costache Negri în Muntenia, biv-vel-postelnicul Iancu Samurcaș în Oltenia.

⁴⁾ Iordache Știrbei, zis Drăgănescu după moșla Drăgănești-Olt, născut în 1785.

de gând să pomenească pe mahomedanii uciși de eteriști în Iași cu un an mai înainte, și de aceea vor trece Iașii prin foc și sabie, lucru ce l-au și făcut peste trei zile; iar în București, la 24 Februarie făcuseră tot așa. Starea Moldovei, după cât se aude, e încă mai grozavă decât a Munteniei. Pretutindeni au rămas ogoarele nelucrate și locuitorii au fost puși de Turci să care felurite greutăți, iar multe femei și copii au fost luați în sabie și trimiși în Turcia...

XXIV

Brașov, 4 Aprilie 1822

Din București au fost trimiși la pașa dela Silistra, la 22 Martie, boierii: banii Bărbuceanu Văcărescu și Grigore Ghica, vornicul Nicolae Goleșcu ¹⁾, clucerii Mihălescu ²⁾ și Mihail Filipescu ³⁾, și căminarii Filip Lenș ⁴⁾ și Cocorășcu ⁵⁾, spre a fi trimiși ca deputați ai Munteniei la Constantinopol, deși o mare frică de primejdie îi stăpânește. Asemenea au fost trimiși de pașa dela Silistra și unii boieri moldoveni ⁶⁾, cărora li s'au dat bani de drum. În București uciderile tot nu încetează, și locuitorii nici nu îndrăznesc să iasă de prin casele lor.

XXV

Brașov, 20 Mai 1822

Știrile sosite din Constantinopol spun că în urma notelor Rusiei, Poarta a hotărât să retragă armatele din principate, dar, până nu vom vedea făcut lucrul acesta, e greu de crezut. Toți locuitorii o duc anevoie, dar mai ales cei din Austria și-au vândut și lucrurile ce le mai aveau pe lângă ei și se tem a se întoarce în țară ca să nu fie învinuiți că n'au ascultat de invitările ce li s'au făcut mai demult. Guvernul austriac n'a luat nicio măsură de ajutorare a refugiaților, cum a făcut cel rusesc pentru toți cei refugiați în ținuturile lor, din provinciile turcești.

XXVI

Brașov, 1 Iunie 1822

Nu se știe ce reforme va introduce Poarta în principate, dar se pare că nu va urma indicațiilor Rusiei.

¹⁾ Frate cu Iordache și cu Dinicu.

²⁾ 1764—1838, fiul sărdarului Costin, de origine albanez, zis Mihălescu după moșia Mihălești pe Argeș.

³⁾ 1779—1844, al doilea fiu al lui Constantin, zis Buzatu.

⁴⁾ Vel-clucer, 1777—1853; bunicul său, Maurice Lîncou, era negustor la Marsilia.

⁵⁾ Iancu Cocorășcu, 1779—1847.

⁶⁾ Ioniță Sturdza, vornicii Gheorghe Cuza, Iordache Râșcanu și Ioan Tăutu, hatmanul C. Cerkez și aga I. Greceanu (Beldiman, *Eteria*, p. 123; Kogălniceanu, *Letopisește*, vol. III, pp. 435—436).

XXVII

Braşov, 20 Iulie 1822

Vestea numirii banului Grigore Ghica ca domnitor în Muntenia produce o frământare de nedescris printre boieri, mai ales că nu ştiu pe ce baze şi în ce condiţii s'a făcut această numire. Pentru Moldova a fost numit deputatul moldovean spătarul Sturdza ¹⁾.

XXVIII

Braşov, 10 August 1822

Banul Văcărescu, cam nemulţumit că din cauza intrigilor lui Halet-Efendi ²⁾, nu fusese el întărit ca domnitor, a venit împreună cu Mihail Filipescu în Bucureşti, ca să fie caimacami ³⁾ până la venirea lui Ghica; dela sosirea acestora nu s'a mai întâmplat nimic mai însemnat. La Craiova fusese numit caimacam vornicul Alexandru Nenciulescu. Dela plecarea lui Hasan-bei, cu vreo 800 de oameni, nicio ceată turcească nu mai plecase din Bucureşti. După ştirile primite, Grigore Ghica va veni însoţit de 2.000 de Turci, în loc de cei 2.300 câţi avea înainte baş-beşli-aga, iar Ioan Sturdza în Moldova va aduce cu sine 1.500 de Turci, destinaţi de Poartă pentru menţinerea buneii stări a ţărilor. Boierii patrioţi sunt foarte nemulţumiţi de o aşa veste, ştiind că în acest caz tot Turcii vor dicta, mai ales că pentru Muntenia e desemnat ca şef al Turcilor imbrohorul Hasan-bei-Havanozogu, om bogat şi cu trecere la sultan, care de sigur nu va fi la dispoziţia domnitorului, ci din contra; Poarta a dat domnitorilor celor noi drepturi şi a întărit privilegiile boierilor, dar nu se vede încă niciun răspuns pentru popor la plângerile lui Tudor. Domnitorul a primit poruncă prin anume firman să expulzeze din Muntenia peste Dunăre pe toţi Grecii, Bulgarii şi Sârbii care nu prezintă cuvenitele garanţii, după cum au cerut, se spune, înşişi boierii în Constantinopol. În urma acestui firman, sate întregi de Bulgari, din cei mai buni agricultori, au părăsit ţara.

XXIX

Braşov, 25 August 1822

Ştirile primite spun că, după sosirea boierilor caimacami în Iaşi ⁴⁾, Turcii, nemulţumiţi că li s'a ridicat autoritatea ce aveau asupra Mol-

¹⁾ Se dă firmanul Porţii către divanul muntean.

²⁾ Marele vizir, tăiat în drum spre exil, în 1822.

³⁾ Al treilea caimacam — spătarul Scarlat Mihălescu, *Letopiseşe*, vol. III, p. 446.

⁴⁾ Vornicul Teodor Balş şi visternicul Petrache Sturdza.

dovei, au făcut protestări și, Osman-pașa neputându-i liniști, ei au dat foc Iașului la 1 August, și au ars mai bine de 4/5 din el. Agentul austriac Hakenau, întors din Viena în Muntenia, asigură că în curând va sosi și consulul rus, dar aceasta e greu de crezut, întru cât Poarta n'a arătat încă dispoziția de a face concesiile cererilor Rusiei. Poarta a anunțat puterile europene să nu se amestece în afacerile ei, precum nici ea nu se amestecă în afacerile lor; dar anarhia, despotismul și silniciile ce se petrec în ținuturile ei nu se mai petrec nicăieri.

XXX

Brașov, 24 Septemvrie 1822

Săptămâna trecută a sosit în București Grigore Ghica, împreună cu imbrohorul Havanozoglu și cu cei 2.000 de Turci. Ceilalți Turci, ieniceri, zaporojeni de sub comanda kehaei pașii, au început a se duce din București, rămânând însă noii Turci.

XXXI

Brașov, 10 Octomvrie 1822

Mitropolitul Dionisie, ¹⁾ vlădica Ilarion al Argeșului ²⁾ și boierii din Brașov au primit porunca lui Grigore Ghica, cuprinzând pentru a treia oară invitare să se întoarcă neîntârziat în patrie; dar prezența celor 2.000 de Turci îi face numai pe cei constrânși de mare nevoie să se întoarcă; ceilalți ezită. Înțelesul scrisorii domnești e amenințarea cu scoaterea din scaune pentru ierarhi dacă nu se vor întoarce în București; episcopii de Râmnic ³⁾ și Buzău ⁴⁾ se și întoarseră înainte de primirea scrisorii. Grecii fanarioți, care conduseră principatele până la numirea noilor domnitori, fură rechemăți la Constantinopol, unde postelnicul Negri, care fusese la București, a fost schingiuit în piață, iar postelnicul Vgoridi, din Iași, a fost pus la închisoare; și cămărașul Samurcaș, din Craiova, turcindu-se ca să scape de moarte, e pus sub continuă privighere de către Turci. Nenorociții aceștia, se spune, că nu erau cu nimic vinovați față de Turci.

¹⁾ Dionisie Lupu.

²⁾ Ilie Gheorghiadis, călugărit Ilarion (1777—1845), fiu al unui băcan bulgar; ucenic al mitropolitului Dositei Filitti, cult, strălucit orator, mason și eterist, prieten al lui Tudor Vladimirescu. Înlocuit la episcopie în 1823, s'a întors în țară odată cu Rușii, în 1828.

³⁾ Galaction (1813—1824).

⁴⁾ Gherasim Rătescu (1819—1824), mort în 1844.

XXXII.

Braşov, 16 Ianuarie 1823

Ne mai vorbind de uciderea marelui vizir Halet-Efendi, în Constantinopol, şi de confiscarea averilor lui în folosul sultanului, autorul spune numai că la el s'a găsit o poliţă a domnitorului Ghica, de 1.500.000 lei, pentru care, însoţind-o de un anume firman, Poarta cere plata în cel mai scurt timp. Grigore Ghica însă, din cauza lipsei de bani din ţară şi pentru datoriile Munteniei, care se ridică la mai mult de patru milioane de piaştri, nu prea doreşte să-şi achite cu grabă mare această datorie. Unii emigranţi afirmă, în corespondenţele lor cu locuitorii din Bucureşti, că boierii au de gând să plătească datoriile obşteşti cu bani de pe la mănăstiri, scutelnici, posluşnici ş. a., iar datoriile personale ale lui Grigore Ghica să le lase pe seama lui. Grigore Ghica a hotărît să depărteze pe Dionisie mitropolitul din scaun; episcopul Buzăului, Gherasim, fiind contra acestei socotinţi, s'a retras din scaun la Căldăruşani. Astăzi a venit vestea că diaconul Grigorie dela Căldăruşani a fost ridicat la mitropolie, lucru ce ar fi urmarea ducerii episcopului de Buzău la Căldăruşani, ştiindu-se că el refuza asemenea ranguri. Se spune că noul mitropolit posedă destule cunoştinţi în învăţătura cuvântului dumnezeiesc. E sobru şi modest în purtarea sa şi cu desăvârşire liber de orice capriciu. Petrecând în post şi smerenie, se mulţumeşte cu foarte puţin şi nu caută pentru sine niciun fel de deşertăciune. Nu se ştie însă dacă va arăta el şi toate celelalte vrednicii, care pentru un mitropolit, şi mai ales în Muntenia, sunt atât de necesare. Cât timp autoritatea bisericească nu va primi cultura cuvenită în acest principat şi cât timp mitropolitul, conform obiceiurilor de mai înainte, nu va avea obligatoriu influenţă şi în lucrurile politice, el va trebui să se distingă nu mai puţin şi prin cunoştinţa pravilelor politice, a datoriilor domnitorilor şi a membrilor guvernului faţă de patrie. El e obligat să vegheze neadormit asupra tuturor acţiunilor lor şi cu o statornică tărie de caracter să oprească prin sfaturile sale, nu numai pe boieri, dar şi pe înşişi domnitorii dela acele lucruri ce s'ar putea întoarce în paguba poporului, şi să se sârguiască a-i îndrepta pe calea ce duce la binele obştesc şi la folosul patriei. Mitropolitul Dionisie, pierzându-şi turma, e cam nemulţumit de politica externă a Rusiei, fără a se gândi că aceasta nu se poate de loc ocupa şi de afacerile particulare ale unor persoane. Consulul Minciaki ¹⁾ l-a prevenit, printr'o scrisoare, spre binele patriei,

¹⁾ Cavalerul Matei Minciaki, consilier de stat, director al cancelariei comerciale a legaţiei ruse din Constantinopol, delegat la negocierile turco-ruse din 1820—1821 relative la aplicarea tratatului din Bucureşti, a fost desemnat în Decembrie 1822 să înlocuiască în calitate de consul general în Muntenia pe Alexandru Pini, a cărui conivenţă cu eteria, fiind dovedită prin scrisorile sale

spre a înlătura orice bănuială din partea Turcilor pentru șederea lor în Brașov.

XXXIII

Brașov, 25 Februarie 1823

Știri, ce se confirmă zilnic, spun că, mai ales prin Vlașca și Teleorman, a început să bântuie o foamete îngrozitoare, pentrucă, deși anul precedent fusese îmbelșugat, Turcii răpiseră cu sila toate produsele. Se spune că s'a adus guvernului dela București pâine făcută din scoarță de copaci de către locuitorii retrași prin păduri. Pe de altă parte, guvernul ordonase ispravnicilor să strângă cu de-a-sila fânul dela locuitori pentru Turci, din care cauză în multe părți vitele suut amenințate cu pieirea, lucru ce va face pe bieții agricultori să fugă prin Austria și prin alte țări, lăsând Muntenia pustie în mare parte. Se mai spune că a venit la București un trimes special al Porții, să încaseze trei milioane de piaștri, rămășiță din timpul lui Alexandru Suțu și Scarlat Kallimah. Boierii și Grigore Ghica întâmpină mari dificultăți la satisfacerea acestor datorii și de sigur vor trebui, la urmă, să puie dări nouă pe locuitori.

interceptate de Poartă, determinase pe reis-efendi să ceară formal ca Pini să nu se întoarcă la București, Minciaki și-a avut reședința la Sibiu până la 28 Decembrie 1823, când a sosit în capitala Munteniei cu personalul consulatului. Cum avea totodată misiunea să reia legăturile directe între divan și guvernul din Petersburg, a pornit la Constantinopol, unde și-a prezentat scrisorile abia la 10 Decembrie 1824, după evacuarea Moldovei cerută de Ruși. Negocierile sale cu Poarta țin până în Mai 1826. Sub ocupația rusă din 1828—1834 Minciaki ajunge vice-președinte al divanului Moldovei și joacă un rol de seamă la întocmirea regulamentului organic. N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, pp. 562, 589, 643, 646, 652, 664, 667, 686, 692, 694, 706, 709, 718; Vîrtosu, *op. cit.*, p. 140, n. 1.

Consulul francez Hugot scria lui Polignac despre Minciaki: « ancien valet de chambre de Capodistrias » (I. Filitti, *Les Principautés Roumaines sous l'occupation russe*, București, 1904, p. 21). Colonelul Lăcusteanu (*op. cit.*, pp. 76—77) povestește, că Eliade-Rădulescu, publicând regulamentul organic, a exclus fraza: « domnul să nu aibă voie a interpreta vreun articol din regulament, sau a adăuga vreo nouă legiure în interiorul țării, fără știrea și consimțământul Puterilor protectrițe și suzerane ». Aceasta s'a observat mai târziu și când Minciaki n'a insistat, el a fost înlocuit (Mai 1835) cu baronul Petre Rückmann, fost vice-consul la București și rezident în Grecia. Deși sever, baronul s'a muiat, deoarece Ghica-Vodă i-a mijlocit căsătoria cu Maria C. Bălăceanu (1817—1881, divorțată Glogoveanu). La 6 Iunie 1839, Rückmann părăsise Muntenia, fiind rechemat, iar la București a fost numit Titov, cumnatul ministrului plenipotențiar la Constantinopol, Butenev. Ghica-Vodă a îndesit balurile, ca aghioțanții săi să cucerească pe doamna Titov, încât soțul s'a grăbit în 1840 să plece, ținând locul, iar apoi fiind numit în postul lui Butenev, la Constantinopol.

Față cu aceste lucruri din Muntenia, cei din Brașov ar fi preferat încă să mai rămâie aici, dar mitropolitul a primit deodată ordin prin poliție dela guvernul austriac, ca, în cel mult o lună, toți să se întoarcă în țară. Cei ce nu fuseseră de loc amestecați în răscoală, se hotărîră a se întoarce în țară; ceilalți însă ar fi plecat spre Germania, dar n'au mijloace, și de aceea speră să obție autorizația de a mai trăi tot aici până la plecarea Turcilor din Muntenia. Episcopul de Argeș, Ilarion, care de asemenea a fost scos din scaun, se află la Brașov, fiind înlocuit cu un arhimandrit Grigorie ¹⁾.

XXXIV.

Brașov, 30 Mai 1823

Oameni veniți din București, la boierii de aici, spun că la 24 Martie Turcii s'au dus la casa boierului aga Alexandru Villara, ²⁾ pe care l-au luat să-l ducă la baș-beșli-aga, iar de acolo la pașa din Silistra, lucru ce s'a și făcut, cu toată protestarea formală a agentului austriac Hakenau, către Grigore Ghica și către Havanozoglu. În aceeași zi au mai fost arestați trei frați Racoviță, ³⁾ dintre care doi sunt boieri moldoveni, iar al treilea, egumen la mănăstirea Tismana ⁴⁾, i-au ținut sub supraveghere în București. Se crede că pricina acestor arestări ar fi venit dela boierii munteni din delegație, încă de pe când se aflau în Constantinopol, lucru ce se adeverește și prin data firmanului contra lui Villara, care coincide cu acel timp. Villara fiind sameș la vistierie, se îmbogățise și începuse a-și clădi case mari și frumoase sub ochii Turcilor, și apoi el fusese acela care strânsese diferite cereri ale boierilor munteni către curtea rusească, și deci nu e de mirat arestarea lui, fiind arătat ca omul ce lucra contra intereselor turcești. Racovițeștii erau rude de-ale fostului domnitor Suțu; unul era armaș, ⁵⁾ celalt ispravnic la Mehedinți, ⁶⁾ și

¹⁾ Grigorie Rătescu, episcop până la 1828, când se întoarce Ilarion.

²⁾ Fiu al grecului Ienache Villara, paharnic, Alexandru a fost printre primii eteriști munteni. Semnatar al notei din 4 Februarie 1821 către consulatul rusesc, al petiției din 18 Martie către țar, Villara a devenit sufletul emigrației muntene din Brașov, în numele căreia redactează un memoriu către Rusia pentru reorganizarea Munteniei, etc. Memoriul a slujit ca baza propunerilor ruse la Akkerman și Adrianopol, cât și regulamentului organic.

³⁾ Cei trei fii ai beizadelei Mihail Șt. Racoviță, mort în 1808, căsătorit cu Maria, sora lui Al.-Vodă Suțu: Nicolae (1772—1824), logofăt, Alecu (1773—1853), și Grigore (1798—1872). General M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan*, București, 1942, pp. 35—38.

⁴⁾ Singurul Racoviță călugărit a fost fratele susmenționaților, Meletie Sardeon (1776—1865), egumen la Iași.

⁵⁾ Probabil Alecu M. Racoviță.

⁶⁾ Probabil Grigore M. Racoviță.

fuseseră învinovați că ar fi luat dări mai mari decât se cuvenea, dela popor. Dar care din boieri nu făcea tot așa, fiind pus sub un domnitor plin de datorii și la ordinele autorității turcești !

XXXV

Brașov, 5 Aprilie 1823

Intrigă mare e între boieri. Partida protivnică lui Ghica ¹⁾ l-a ponegрит cum e mai rău la Poartă, și aceasta cere informații dela Havanozoglu, iar acesta dela boierii care l-au ales însuși domnitor. Boierii, știindu-l apropiat de Ghica, se tem a-i descoperi ura lor, ba chiar îi dau și în scris, nu se știe în ce scop, că sunt mulțumiți cu Ghica și se expun astfel pedepsei sultanului, deși plângerile ce ei îi aduseră erau, de altfel, drepte.

XXXVI

Brașov, 3 Iunie 1823

Deocamdată trei boieri au fost exilați din București, și anume: vornicul Alexandru Nenciulescu la Snagov, aga Mihail Filipescu la Tismana și clucerul Cocorăscu la satul lui, Cocorăști, ca unii ce aparțin nou partidului protivnic domnitorului. Poarta e mulțumită cu veniturile ce le primește și cere o nouă plată. Domnitorul a dat o anaforă prin care, pentru încasarea a 1.800.000 lei, cere dela mănăstiri 1.000.000 lei în timp de doi ani: din veniturile lor anuale 800.000 lei, câte 300.000 lei pe an, rămânându-le încă pentru cheltuelile lor și pentru plata procentelor la datoriile ce zac asupra mănăstirilor ; iar 800.000 lei să le dea mitropolia și episcopii. Datoria pentru poștă se scoate aparte și se ridică la mai mult de un milion de lei, pe care îi cer întreținătorii poștei. Afară de aceasta se mai propune a se lua câte 20 de lei dela scutelnici și câte 10 lei dela poslușnicii boierești, în afară de ce mai datoresc ei boierilor. Pădurile particularilor, de o valoare incalculabilă, au fost tăiate pentru flotila turcească și cărate la Dunăre, fără nicio despăgubire. Sârbii nu s'au arătat așa de servili față de Turci, ca Românii și Bulgarii !

XXXVII

Brașov, 30 Iunie 1823

Cățiva foști căpitani de panduri din Oltenia au dispărut, uciși, se crede, de Turci. Racovișteștii au fost scoși de sub supraveghere, dar obligați a fugi din Muntenia, unde vor 1 roi. Nenciulescu și M. Filipescu au fost liberați din mănăstiri, cu condiția de a nu trăi în București sub niciun motiv.

¹⁾ Conduasă de banul Bărbuceanu Văcărescu.

XXXVIII

Braşov, 20 Iulie 1823

La începutul lunii a fost arestat subit şi pus în fiare Alexandru Neculescu, ¹⁾ ispravnicul dela Focşani; dar curând s'a primit ordin dela paşa din Silistra să fie liberat fără întârziere... Motivul arestării lui era bănuiala că el ar fi tănuuit pe un arnăut pe care îl căutau Turcii, ori pentru că avea ordinul sf. Vladimir, oferit de Ruşi în timpul ultimului război. Iertarea dată de Poartă tuturor Muntenilor nu se respectă, şi Turcii continuă a aresta, expulza ori ucide pe toţi cei bănuiaţi de a fi fost cătuşi de puţin părtaşi la răscoală.

XXXIX

Braşov, 25 Octomvrie 1823

Intrevederea împăratului rusesc cu împăratul Francisc în Cernăuţi, la 24 Septemvrie, dă mari speranţe Muntenilor, mai ales emigraţilor, în schimbarea soartei principatelor. Havanozoglu, care a fost înlocuit, a primit la plecare o adresă de mulţumire şi 50.000 lei dela domnitor. Alexandru Neculescu a fost silit să plătească 12.000 lei unui beşli-agă, pe motiv că acesta făcuse intervenţie să fie scos din lanţuri. Paşa dela Silistra a primit în Giurgiu daruri dela domnitor şi, drept mulţumire a căftănit pe cei trei boieri ce i le aduseseră.

XL

Braşov, 11 Noemvrie 1823

Cei doi suverani au hotărât trimiterea consulului rus din Iaşi, Minciaki, la Constantinopol ²⁾).

XLI

Braşov, 2 Martie 1824

Minciaki a plecat din Sibiu prin Bucureşti la Constantinopol, unde a şi ajuns la 11-23 Ianuarie. Se aşteaptă rezultatele conferinţelor lui cu ministrul turcesc. În Moldova boierii principali au arătat nemulţumiri contra domnitorului Sturdza şi au trimes delegaţi la Constantinopol să mijlocească detronarea lui ³⁾).

¹⁾ Clucer, mort în 1829 (*G. D. Florescu*).

²⁾ Se dau în anexă textele franceze ale notelor mai multor agenţi francezi către Poartă.

³⁾ Se dau în anexă scrisorile privitoare la acest eveniment.

XLII

Brașov, 28 Martie 1824 .

Cei trei ¹⁾ delegați ai boierilor moldoveni, înainte de a fi ascultați, au fost trimiși, separat, la trei închisori: la Măcin, Isaccea și Tulcea. Asemenea au fost trimiși și alți boieri moldoveni, din ordinul pașii dela Silistra, pe la moșiile lor și prin mănăstiri, iar pe unii i-au pus chiar sub strajă.

XLIII

Brașov, 11 Iunie 1824

(Într'o anexă franceză se dă nota trimesului englez, dela 10 Aprilie, către Poartă, care n'a luat încă nicio măsură pentru scoaterea armatelor din principate, ci abia a eliberat numai pe Villara, care a sosit bolnav la București.)

XLIV

Brașov, 5 Octomvrie 1825

Autorul a lipsit, spune, din Muntenia, dar n'are mai nimic interesant de comunicat. Spune că pleacă spre București și că s'a restabilit poșta rusească din Constantinopol prin Muntenia și Moldova.

XLV

Brașov, 30 Octomvrie 1825.

Ajuns în București la 15 Octomvrie, autorul zice că a observat pe străzi mulțime de Turci, precum și o sumă de trăsură strălucite, cu boieri și cucoane, care se plimbau pe Podul-Mogoșoaii, care e acum pavat cu piatră, pe când mai înainte ulițele erau podite cu lemn și trunchiuri de copaci ce erau costisitoare, nedurabile și împovărătoare pentru locuitori. Boierii stau destul de bine, și parcă n'ar fi suferit nimic.

XLVI

București, 15 Noemvrie 1825.

În acest timp înlocuitorul lui Havanozoglu ²⁾ a primit ordin să iasă din Muntenia cu Turcii săi, în număr de vreo 150 numai, după ce-și făcuse de cap aici, și în locul lui veni Ibrahim-aga cu aceleași însărcinări ca și predecesorul său și având și el un alt număr de Turci cu sine.

¹⁾ Patru.

²⁾ Ahmed-Aga.

XLVII

București, 10 Februarie 1826

Aga Filip Lenș a fost exilat de domnitor în mănăstirea Mărgineni. La 7 Februarie a ars casa teatrului, ce aparținea fiicei fostului domnitor muntean Caragea ¹⁾, și, cu toată părerea de rău a publicului, actorii nemți vor trebui să plece de aici.

XLVIII

București, 25 Aprilie 1826

Rușii au dat un ultimatum Turcilor, ca aceștia să răspundă până la 6 Mai. Bucureștenii se tem de urgii nouă din partea Turcilor de-acolo, în cazul unei întreruperi a relațiilor dintre Rusia și Turcia. Potrivit ordinelor ce s'au dat, toți Turcii de prin județe se adună în București, iar aga Ibrahim inspectează orașul noaptea de jur-împrejur, ca să păzească, se spune, nu cumva să plece domnitorul în Austria. Consulii străini supraveghează pe Turci, dacă se pregătesc sau nu să iasă din țară. (Se dă un catalog de slujbașii turci din Muntenia la 1819, care erau în număr de 204 și primeau 3.600 de piaștri, iar la 1826 numărul lor era de 316 și primeau 8.300 de piaștri pe lună).

XLIX

București, 30 Aprilie 1826

La 27 a. c., a sosit ordin dela Poartă ca imediat toți Turcii să părăsească Muntenia. Bucuria poporului, ca și a boierilor, e mare. Prin firman se dă drept domnitorului de a-și alege baș-bešli-aga.

L

București, 8 Mai 1826

La 7 a. c., Ibrahim-aga a plecat din București cu vreo 400 de Turci, afară de alții trimeși ceva mai înainte de el peste Dunăre. Din Moldova au început a pleca încă dela 5 Mai. Oamenii arestați în Iași pentru intenția de a provoca răskoale nouă și pe care era vorba a-i duce la Silistra, au fost predați guvernului moldovean, să-i ție în închisoare. În Muntenia domnitorul a numit bešli-agă pe un turc neînsemnat, care fusese mai înainte în aceeași calitate la Pitești. Divan-Efendi, care primea dela vistierie 5000 de piaștri pe lună, a fost mărginit mult în atribuțiile sale. La plecarea de prin județe, Turcii au luat dări dela locuitori (havaeturi) și au ucis pe un pârcălab care se împotrivise cererilor lor. Ibrahim-aga pornește cu frumoase atestare din țară, cu

¹⁾ Fiica lui Ioan Caragea, Ralu, fosta soție a lui Gheorghe Arghiropol, a pus în scenă piese grecești și franceze.

o tabachere și 1000 de galbeni turcești (a 12 lei), așa că guvernului nu-i prea dă mâna să mai protesteze contra Turcilor.

LI

București, 23 Iunie 1826

La începutul lunii s'a ivit în Mehedinți un fost căpitan, emigrat în Austria, Simion, ¹⁾ cu vreo câteva zeci de oameni, care au luat pe neașteptate pe vâtaful străzii dela graniță, l-au dus la mănăstirea Topolnița, cerându-i 35.000 de piaștri pentru a-l libera. Tot acesta a dat o proclamație către popor a se răscula, ca să curme abuzurile, dar proclamația a fost prinsă de caimacam și ascunsă. Circulă diferite zvonuri asupra acestui eveniment. Căpitanul Simion, înconjurat la Topolnița de Turci și slujitori, și părăsit de oamenii săi, a fost silit să se predea și a fost adus la București, unde, deși declarase că doi boieri din Brașov îl sfătuiseră la răscoală, și-i alcătuiseră și proclamația, ²⁾ a fost condamnat la spânzurătoare, împreună cu un tovarăș. Domnitorul s'a arătat nemulțumit de Austria, care lasă peste graniță oameni așa de periculoși, și a adresat chiar o notă în acest sens agentului austriac, plecat atunci la Sibiu.

LII

București, 6 Ianuarie 1827

Convenția dela Akkerman a fost încheiată la 25 Septembrie 1826 între reprezentanții Turciei și ai Rusiei. Poarta în scris a primit toate măsurile convenite, dar nu se știe de le va traduce în fapt.

LIII

București, 20 Mai 1827

La 16 Mai a sosit în București hătișeriful de întărire drepturilor și privilegiilor principatelor, în urma convenției dela Akkerman, și însuși domnitorul l-a purtat prin oraș, cu un alaiu special și, mai înainte de deschiderea divanului, a fost citit, mai întâi turcește și apoi în limba țării în fața tuturor boierilor.

LIV

București, 30 Decembrie 1827

La 20 Mai, Poarta a trimis tuturor pașilor și guvernelor un hătișerif, ca să se pregătească de război. Sultanul Mahmud a luat serioase măsuri de război și s'a pregătit bine.

¹⁾ Piteștean așezat la Cerneț, după Iordache Goleșcu — cumnatul lui Tudor Vladimirescu.

²⁾ Sărdarul Toma Brătianu, fost ispravnic de Argeș în 1823, și sărdarul Hristea Grecul. *Virtosu*, 1821, pp. 225—226.

LV

București, 30 Aprilie 1828

Lumea, știind că în curând va începe războiul, a început să fugă iarăși în munți. La 30 Aprilie, Rușii au ajuns în București. Vreo 150 de Turci din Moldova, neputându-se retrage spre Brăila, s'au dus în Austria, la Orșova. Domnitorul din Muntenia s'a retras la Câmpina, spre a se întoarce apoi în București ca simplu cetățean».

Din cauza începerii războiului, autorul își sfârșește aici corespondențele sale.

1827

RIBEAUPIERRE

Intr'un articol publicat în ziarul « Neamul Românesc » și reprodus în volumașul *Din alte vremi* (București, 1940, p. 42—50), am semnalat o serie de *Insemnări contemporane ruse despre principate* (1822—1856). Printre acestea erau notițele contelui Alexandru Ioan Ribeaupierre, al cărui tată, brigadier ucis în războiul din 1790, era înmormântat la Ismail ¹⁾.

Înrăurirea diplomației vieneze a provocat întreruperea tratatelor dintre Ruși și Turci, ce se duceau în urma omorului patriarhului Grigorie și al măcelului Grecilor. La reluarea discuțiilor, Ribeaupierre a fost trimis la Constantinopol, în calitate de plenipotențiar. Numit în acest post la 15 August 1823, el a rămas totuși la Petersburg, în așteptarea momentului când Turcii vor aplica condițiile propuse de Ruși și vor elibera Principatele Dunărene. La suirea pe tron a împăratului Nicolae I, contele a plecat la Viena, ca să înștiințeze oficial pe împăratul Austriei. El urmărea, însă, și un scop ascuns, acel de a se interesa în special de atitudinea nebinevoitoare a cancelarului austriac Metternich față de afacerile grecești. Ribeaupierre a pus la cale reînceperea negocierilor diplomatice dintre Ruși și Turci, mai cu seamă la Akkerman, în Februarie 1826 ²⁾, ceea ce i-a adus elogiul Austriacilor și distincția sa cu ordinul « Leopold ». Intors la Petersburg, el a putut în sfârșit să plece la Constantinopol, trecând pe uscat, prin Iași și București, pentru a se informa de realitățile din principate.

¹⁾ Un interes pentru cunoașterea epocii prezintă rapoartele lui Ioannes Joseph Gagliardi, vice-consul al Sardiniei (comunicarea lui D. Bodin, la Institutul de Istorie Națională din București, la 19.XII.1946) și agent consular al Austriei, mort în 1847 la Ismail.

²⁾ Ribeaupierre a dus tratativele împreună cu Mihail Semeonovici Voronțov (1782—1856), general-gubernatorul Novorosiei și Basarabiei (1823—1844), apoi guvernatorul plenipotențiar al Caucazului (Șcerbinin, *Biografia lui M. S. Voronțov*, Petersburg, 1859; *Galeria de portrete*, de Münster, vol. I; « Arhiva prințului Voronțov » (monumentala colecție de 40 volume); « Vechimea Rusă », 1873, nr. 12; « Arhiva Rusă », 1905, nr. 9.

La Constantinopol, la ambasadă, Ribeaupierre a găsit pe inteligentul bătrân Fanthou, pe nepotul său Anton Fanthou, precum și pe baronul Rückman, Berg, contele Alexandru Tolstoi, contele I. Zamojski, Mihail Volkov, Guriev, Franchini, Kiriko și alții. Îndărătnicia Turcilor, care sperau să sdrobească pe Greci înainte de intervenția aliaților europeni, a făcut pe reis-efendi să răspundă aspru la nota aliaților. Audiența din 14 Iunie 1827 a căutat să îndulcească răspunsul. La 20 Octombrie, flota turcească a fost devastată la Navarin. Amenințați de moarte, diplomații ruși cu greu au părăsit Constantinopolul, îndreptându-se spre Corfu. Numai după pacea dela Adrianopol, Ribeaupierre s'a întors în capitala Turciei, rămânând acolo până la 1830. Cariera diplomatică el și-a continuat la Berlin și în alte centre, murind în 1865.

Reproducem două pagini din însemnările lui Ribeaupierre, ce se încep în Decembrie 1826, publicate în « Arhiva Rusă », din 1877, cartea II, pag. 20—21.

« Am părăsit familia la Odessa, cu două zile înainte de Crăciun, și am plecat la Chișinău. După ce am asistat la serviciul divin la Chișinău, chiar în ziua de Crăciun, am plecat mai departe. Mihmandarul moldovean mă aștepta la granița principatului. În 1806 noroiul din Polonia i-a înspăimântat pe Francezi. Napoleon spusese, că în Polonia a cunoscut a cincea forță a naturii. Dar ce ar fi spus Francezii, dacă ar fi ajuns în Moldova și Valahia! — Călăreții, care însoțeau careta mea, la fiecă pas erau nevoiți să-i curețe roțile de noroiul cleios, care le împiedeca să se învântească, cu toate eforturile celor 17 cai, înhămați la careta mea.

Am fost primit de gospodari cu tot ceremonialul și fastul cunoscut odinioară la vechile curți bizantine. Domnitorii, vasali sultanilor, erau înconjuțați de tot felul de slujbași, care odinioară formau curtea împăraților bizantini. Jucam aici rolul de proconsul și mă bucuram de toate drepturile, — toți se plecau în fața mea. Am încercat să pun capăt unor abuzuri, fără să persecut pe nimeni, deși aveam la îndemână toate mijloacele de a împiedeca actele și măsurile ilegale, luate de Poartă sau gospodari. Un lux oriental lipsit de gust domnea atât la București, cât și la Iași. La masă se serveau nenumărate feluri de mâncare și dulciuri. Paturile erau foarte aranjate și aveau atâtea broderii pe perine, încât nu le puteam folosi și mă culcam pe patul meu de campanie. La Iași m'am oprit la consulul nostru. L-am vizitat și pe gospodar. În fiecare dimineață la mine era un fel de primire ca la curte. Pe mine toți mă cinsteau și ospătau, cum se obișnuiește în Turcia, ca pe un om de care se tem. Același lucru s'a repetat și la București, însă cu mai multă etichetă. Aici am observat în deosebi fraudele cu

privire la scutelnici și Țigani, asupriți de gospodari după bunul lor plac, care ținea loc de lege.

Mihmandarul Inaltei Porți îmi veni întru întâmpinare la București și a fost însoțitorul meu până la Constantinopol. Cu mari greutate am trecut Balcanii. Era iarnă și, ca să ocolim ținuturile unde bântue ciurma, a trebuit să urmăresc drumul pe care odinioară trecuse unchiul meu M. I. Kutuzov. Mobila mea încărcată în care, mă urma, așa încât oriunde mă opream, găseam o încăpere curată și bine încălzită. Mihmandarul lua contribuție dela toate satele învecinate, așa că pretutindeni eram bine aprovizionați. Ca să-mi arate și mai multă atenție și cinste, au pus în urma caretei mele un turc, care neîncetat bătea într-o tobă mică, care suna înăbușit. Toba era acompaniată de flaut, care-mi tortura urechile. N'am putut îndura chinul acesta mai mult de două zile și m'am rugat să mă scutească de această onoare. Bulgarii mergeau în număr mare pe lângă trăsura mea și la orice clătinare o susțineau. Suita mea era foarte numeroasă. Erau foarte mulți călări și peste 300 cai înhămați. Pot să afirm cu siguranță că, trecând Balcanii în luna Ianuarie, merit mai curând decât generalul Dibici titlul de Zabalcanski, deoarece acesta a trecut munții într'un anotimp mai potrivit și prin locuri mai prielnice, fiind însoțit de ingineri și pionieri, fără să întâmpine dușmani în drum ».

1827

LIPRANDI

Odată cu demersurile diplomatice, înregistrăm pregătiri de război împotriva opresorilor turci. Serviciul secret de recunoaștere activează intens, rapoartele agenților prezentând și ele un interes deosebit. Printre aceștia, un autor dușmănos Rușilor, Felix Colson, amintește pe consulul rus la Iași Timkovski¹⁾ și pe Liprandi, « unul din agenții cei mai fini ai Rusiei²⁾ ».

Ivan Petrovici Liprandi (1790—1880)³⁾ este cunoscut ca unul din cei mai apropiați prieteni ai lui Pușkin, din vremea ostracizării poetului la Chișinău (1820—1824). Pe atunci, la Liprandi se întruneau numeroșii fruntași ai Sud-Estului european, de seama cuților postelnic Ioan Schina și agă Iorgu Ghica, a istoricului eteriei postelnicul Iacovache Rizo-Nerulos și a sârbilor fugari — Vucici, Nenadovici, Jivcovi, frații Macedonski și alții⁴⁾. În Decembrie 1821, Pușkin l-a însoțit pe prietenul său într-o călătorie de anchetă, la Akkerman și Ismail.

Liprandi era fiul directorului general al fabricilor, originar din Piemont; el a mai avut un frate, Pavel (1796—1864)⁵⁾, general de in-

¹⁾ Gheorghe Feodorovici Timkovski (1790—1875), publicist, autorul descrierii unei călătorii în China (1820—1821), fratele scriitorului Vasile Timkovski (1781—1832), guvernator al Basarabiei (« Viața Basarabiei », 1942, nr. 5-6, p. 224). Amintirile lui Gheorghe, în « Vechimea Kievului », 1894, vol. 44—45, cu prefața lui N. V. Șugurov; necrolog, în « Buletinul Moscovei », 1875, nr. 66.

²⁾ *Coup d'œil rapide sur l'état des populations chrétiennes de la Turquie d'Europe*, 1839, p. 25; comp. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călătorii*, vol. III, p. 241.

³⁾ S. Ștraih, *Prietenul lui Pușkin — Liprandi*, « Krasnaia Novi », 1935, nr. 2, p. 213 și urm.; P. Sadikov, *I. Liprandi în Basarabia în decada a III-a*, « Vremennik-ul Comisiei Pușkiniene », 1941, vol. VI.

⁴⁾ Amintirile lui Liprandi au apărut în « Arhiva Rusă », 1866, nr. 8-9 și 10, completate de M. Țiavlovski, *Pușkin*, ed. Muzeului Literar, Moscova, 1936, pp. 548—558; S. Gessen, *Contemporanii despre Pușkin*, Leningrad, 1936.

⁵⁾ « Antologia Militară », 1900, nr. 12, pp. 213—235.

fanterie, comandant al diferitelor unități în războaiele împotriva Turcilor, în anii 1828—1829 și 1853—1854. Ivan Petrovici s'a ilustrat în războiul împotriva lui Napoleon, când a ajuns șeful poliției de campanie și al celei politice secrete în Franța. El a fost mutat în Decembrie 1818, în urma unui duel, la Chișinău, unde îl găsim în Ianuarie 1820 locotenent-colonel, înaintat în 1826 la gradul de colonel și retras din serviciu în 1832, ca general. Curând după așezarea sa în Basarabia, Liprandi a devenit un admirabil cunoscător al problemelor din Sud-Estul european. Generalul Sabaneev l-a însărcinat cu descrierea graniței turco-rusești, iar în 1821 i s'a încredințat supravegherea eteriștilor refugiați la Chișinău ¹⁾. Lt.-colonelul a urmărit atent desfășurarea evenimentelor locale până la 1827, când a adresat la 23 Septembrie, din Sculeni, raportul ce urmează ²⁾, în care descria situația politică și economică a Moldovei. Din fragmentul alăturat al unui raport de mai târziu ³⁾ aflăm, că Liprandi a stat în ajunul izbucnirii războiului din 1828, la Iași, de unde a fost expulzat de Ioan-Vodă Sturdza. Scurt timp după aceasta, armatele rusești trecând Prutul, i s'a încredințat misiunea de a însoți chiar pe același « vornic » Ioan Sturdza, în surghiunul din Basarabia ⁴⁾. Ivan Petrovici, activând în principate în statul-major al generalului Kiseliiov, s'a căsătorit în Muntenia cu Zoie Nicolae Samurcaș (moartă în 1877) ⁵⁾. Personalitatea lui Liprandi apare în realitatea noilor cercetări într-o lumină demonică de provocator, poate și în sânul masonilor din Chișinău ⁶⁾. Câțiva ani mai târziu, el locuia la Odessa, iar apoi la Petersburg, contribuind la arestarea cenanclului politic al lui Petrașevski ⁷⁾. I se datorește, de asemenea, intensificarea prigoanei împotriva sectarilor — rascolnici ⁸⁾.

1) P. Sadikov, *op. cit.*, p. 271.

2) « Arhiva Rusă », 1877, nr. 8, pp. 470—473, com. de G. N. Alexandrov.

3) A. P. Zabloțki-Desiatovski, *Contele P. D. Kiseliiov și timpul său*, Petersburg, 1882, vol. III, p. 315.

4) M. Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, Iași, 1857, vol. II, p. 172.

5) *Răscoala decabriștilor*, Leningrad, 1925, vol. VIII, p. 343.

6) G. Bezviconi, *Pușkin*, p. 51 și urm.

7) *Procesul Petrașevșilor*, ed. Academiei, 1937 și 1941; « Arhiva Rusă », 1872.

8) Liprandi a publicat numeroase scrieri, printre care: *Câteva observații la Lexiconul enciclopedic militar*, « Maiak », 1841, part. XIX—XX (se vorbește despre eterie, Kirdjali, Ipsilanti ș. a.); *Chestiunea sârbească*, « Albina Nordului », 1859, nr. 54 și 56; *Chestiunea Orientului și Bulgaria* (1868); *Bulgaria* (1877); *O privire asupra teatrului operațiilor militare pe Dunăre* (1878) ș. a.; articole în « Arhiva Rusă », « Vechimea Rusă », « Citirile Societății de istorie și antichități din Moscova » ș. a. Cărțile lui Liprandi cu privire la trecutul Basarabiei au fost cumpărate de Biblioteca Municipală din Chișinău, unde le-am cercetat.

« 23 Septemvrie 1827, Sculeni

1. Știrile despre apropierea Turcilor spre Iași și sporirea numărului lor în principat — sunt complet false. Acum vreo trei săptămâni, persoane răuvoitoare au răspândit această știre și într'ăsa fel, încât domnitorul și o parte din boieri erau gata cât pe ce să părăsească Iașul. Iar unii și-au și trimes averile în Austria. Scopul urmărit de boierii mari era de a băga frică în domnitor — un om, după cum se știe, simplu și fricos, — ca să-l silească să fugă și, astfel, să aibă motiv a-l învinui pe el în ochii Porții, nădăjduind a-i ocupa locul. Certurile și intrigile între domnitor și boieri încetaseră pentru moment, așa încât domnitorul trebuia să rămâie în domnie conform termenului fixat, și tocmai de aceea ei unelteau, dorind să-l facă vinovat. Iordache Rosetti-Roznovanu ¹⁾, Grigore Sturdza ²⁾, Ghiculeștii și alții, care la alegeri își pierduseră speranța de a ocupa tronul, căutau să se împace cu el. Acum aproape o lună Rosetti-Roznovanu (cumnatul domnitorului), vestit prin viclenia și intrigile sale, după ce ridică cea mai mare parte de boieri mijlocii, împotriva domnitorului, sfârși prin a se împăca cu el. Fiul lui cel mic a ajuns hatman ³⁾, iar cel mare, Nicolae ⁴⁾, are o puternică influență asupra treburilor politice. Unul din credincioșii lui, cu niște treburi ale domnitorului, e trimes la Viena, vizitată mai înainte, după cum se știe, destul de des de Nicolae Roznovanu. Eu încă n'am aflat numele trimesului. Sper, însă, că până la urmă am să am știri satisfăcătoare.

2. Până în prezent numărul Turcilor din principate n'a crescut. La Iași pe lângă beșleagă se află cam 60 de Turci, care se poartă liniștit și chiar cu frică. Știrea că ei au de gând să dea foc Iașilor la intrarea trupelor rusești în oraș, e fără temei. La Galați, care este aproape de Brăila, Turcii vin într'adevăr în grupuri de 2—3 persoane, dar n'au dreptul să rămână mai mult de două zile. Intre ei se întâmplă dese certuri și omoruri, dar din cauza certurilor acestora locuitorii nu sufăr.

¹⁾ Visternicul Iordache Rosetti-Roznovanu (1764—1836), prețuit de Langeron (*op. cit.*, p. 95) pe vremea războiului din 1806—1812, ca cel mai capabil boier moldovean, statornic partizan al Rusiei, foarte bogat și înrudit prin opt surori cu întreaga elită a țării (R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, p. 94 și urm.; R. Rosetti (fiul), *Familia Rosetti*, vol. I, p. 93 și urm.). Refugiat în 1821 la Chișinău, el adresează țarului un memoriu: *Réflexions sur la Moldavie*, însoțit de o scrisoare în care spune: « je les dépose aux pieds de Sa Majesté l'Empereur, notre auguste protecteur, qui, après Dieu, peut seul nous sauver » (« Buletinul Com. Ist. Rom. », vol. VIII, pp. 109—113).

²⁾ Logofătul Grigoraș Sturdza (1758—1833), tatăl domnitorului Mihail (Wiegel, *op. cit.*, VI, 128—129).

³⁾ Alecu (1798—1853).

⁴⁾ Nicolae (1794—1858).

3. În Moldova s'a deschis adunarea boierilor mari, în frunte cu mitropolitul, pentru confirmarea noilor așezăminte ale principatului. În adunarea aceasta, la 22 ale lunii acesteia se discuta firmanul primit recent dela Poartă, prin care aceasta cere dela principat grâu în cantități mari, stabilind un preț, care era și în Rumelia. Unii dintre boieri au arătat că această cerere este contrară tratatului dela Akkerman, prin care se punea capăt tuturor dărilor de acest fel numite « fiat », așa încât, dacă Poarta are nevoie de grâu, trebuie să-l cumpere la prețul existent, sau după prețurile stabilite de boieri. Grigore Sturdza, Rosetti-Roznovanu și încă alți câțiva, care erau credincioși Porții, sau pentru alte motive, erau de părere că firmanul să fie împlinit întocmai. Cea mai mare parte din boieri era însă contra. Ca să nu atragă asupra lor mânia Porții și a sultanului, ei s'au folosit de expresia neclară a firmanului, în care spuneau « o cantitate cât mai mare », și s'a hotărât să scrie la Constantinopol și să întrebe, de ce anume cantitate au nevoie, stabilind totodată și prețul. Intenția lor era să câștige timp, așteptând ori intrarea în țară a armatelor rusești, ori venirea toamnei, care va face imposibile transporturile spre Galați. Au fost refuzate și cele 4000 bărne pentru parcurile din Brăila. Refuzul se baza pe prețul imposibil fixat de Poartă, pentru fiecare. Anul trecut au fost transportate din Moldova spre Brăila 500 de grinzi, care au costat fiecare cam 30 lei, iar Poarta nu plătitese decât 4 lei. Nădăjduesc să am copiile acestor acte.

4. Acum vreo trei săptămâni au sosit la Brăila și în alte cetăți cam 2000 oameni din oastea regulată. Pașii din raiale au o poruncă severă dela sultan, prin care se interzice oricărui funcționar turc plecarea în principate, în afara intereselor comerciale. Iată de ce, după cum am mai spus, au apărut Turcii la Galați. Grupuri mici au venit și la Iași.

5. Pașa din Brăila a dat ordin Turcilor din pașalâcul Brăilei, în care intră cam 20 de sate moldovenești și valahe, să-și care toate proviziile și avutul în cetate. Unii consideră că acest fapt constituie o măsură de prevedere; alții — că e o urmare a tratatului dela Akkerman.

6. După intrarea în cetăți a oștilor turcești, acestea se întrețin cu o precauție deosebită. La porțile cetății sunt posturi de pază, iar pe valuri santinele, ceea ce în trecut nu exista. În Septemvrie anului trecut am fost eu însumi martor: fiind trimes la Tulcea, am intrat în oraș fără să întâlnesc vreun om, deoarece li se făcuse cunoscut că în părțile noastre în Ismail erau concentrate trupe, care așteptau numai ordinul ca să treacă granița. Pentru a culege informații, am trimes un om de încredere la Iași, dându-i ordin de acolo să treacă la Brăila, prin Focșani, și de acolo prin Galați, spre carantina Reni. Acest om (suliot), pe care îl am în slujbă de șapte ani, mai înainte servise în armata turcă, și am în el încredere deplină; el îmi va procura informații necesare asupra Brăilei și împrejurimilor cetății.

7. Din scrisorile primite dela Iași și București se vede că unii boieri (dar nu cei mari) se tem de devastări din partea Turcilor, care la vestea trecerii armatelor noastre peste graniță foarte ușor ar putea face incursiuni din cetățile dela Dunăre, până spre București.

8. La 20 ale acestei luni, domnitorul a primit o scrisoare dela Constantinopol, prin care i se face cunoscut că Poarta a căzut de acord asupra propunerii făcute de marile puteri, că sultanul pentru acest lucru a convocat divanul, care după sforțări îndelungate l-a convins să-și dea consimțământul. În urma acestui fapt, sultanul a chemat la el pe patriarh și l-a forțat să ridice anatema aruncată de el asupra Grecilor, presupunând că ei pot să se bucure de toate libertățile, fără a prezenta vreun pericol. Mulți dintre boieri consideră această știre drept viclenie din partea Turciei.

9. Principatul Moldovei se împarte în 16 ținuturi și anume: Herța, Dorohoi, Suceava, Neamțul (lângă orașul Piatra), Bacău, ce se întinde spre munți, — dintre care primele trei se mărginesc cu Bucovina, iar ultimele două cu Transilvania. O parte din ținuturile Herța, Dorohoi, Fălciu, Iași și Galați se desparte de Basarabia prin apa Prutului. O parte a ținuturilor Galați și Focșani este învecinată cu Valahia. În mijlocul principatului se află ținuturile: Botoșani, Hârlău, Cârligătura, Roman, Vaslui, Bârlad și Tecuci, în total 1600 de așezări omenești. În ținuturile Suceava, Neamț și Bacău se află păduri cu lemn de construcție pentru corăbii, care este trimes până spre Constantinopol pe apa Bistriței, care se varsă în Siret, iar de aici în Dunăre până la Brăila. În aceste ținuturi, precum și în ținuturile Herța și Dorohoi, se găsesc foarte multe vite cornute, care formează baza industriei locale, deoarece atât felul pământului, cât și ținuturile acestea deluroase nu oferă condiții prielnice pentru agricultură. Cu agricultura se ocupă mai cu seamă în ținuturile Fălciu, Bârlad, Galați, Tecuci și Focșani, care pe lângă faptul că au un pământ foarte bun, sunt în apropiere de porturile dunărene. Ei seamănă numai grâu, porumb și orz. În ținuturile Focșani, Fălciu, Galați și Bârlad sunt regiuni întinse de fânețe. În ținutul Bacăului se află vestite ocne de sare și puțuri de păcură (sau gudron). Ținutul Vaslui are foarte multă miere.

10. Anul acesta recolta n'a fost tocmai așa de bogată. Cu toate acestea, grâul se vinde cu 40 lei 2 duble jumătate, iar porumbul câte 20 lei. Vitele cornute se vând și ele eftin. Pentru un bou se plătește 60-75 lei, iar pentru o vacă 25-30 lei. În partea de jos a Moldovei din cauza secetei și a lăcustei, care a năpădit acele ținuturi, fân se află puțin, în schimb se găsește din abundență în ținuturile Dorohoi și Iași, cât și în împrejurimile orașului Iași.

11. În Principatul Moldovei există prea puțini bani. Galbenul olandez costă 30 lei; mahmudeaua (25 lei) = 36 lei; rubla = 5 lei 20 parale, o rublă de argint = 10 lei.

12. Dacă aş avea pașaport, aş putea sub pretextul unei viligiaturi, să ajung foarte ușor în Moldova sau chiar în Valahia. După starea de lucruri de acolo, eu nu cred în vreun pericol, mai ales că o parte din funcționarii basarabeni își petrec acolo vacanța. Acest mijloc mi-ar permite să am informații precise și amănunțite ».

« Aflându-mă de mai bine de două luni la Iași, am avut ocazia să observ spiritul de viclenie, intrigă, trufia și josnicia majorității boierilor. Inconstanța lor în împrejurările actuale este de neînchipuit. La răspândirea oricărui zvon, boierii năvăleau la consulatul austriac — singurul în care au încredere — și după ce primeau acolo consolare și îndrumări, se întorceau din nou în cercul lor, făurind uneltiri noi, în cadrul vieții lor lipsită de orice ocupație. . . Cei binecunoscuți și toți locuitorii așteaptă cu nerăbdare schimbare în conducere, în cazul trecerii trupelor noastre. Însă cea mai mare parte a boierilor doresc continuarea haosului administrativ, care există astăzi ; orice stat care ar pune frâu samovolniciei și jafului este privit cu dușmănie de boierii moldoveni. . . Austria caută prin orice mijloace să câștige încrederea boierilor ; activitatea consulilor ei este conformă scopurilor urmărite de guvernul austriac. Această trecere dela credință față de Rusia la credință față de Austria se observă începând din 1812. După încheierea păcii dela București, Iașii n'au mai avut niciun consul rus. Grecii, care ocupau aceste posturi (precum și posturile de dragomani), erau cu desăvârșire lipsiți de calitățile înăscute ale Rușilor. Născuți aproape toți supuși turci, primind o educație proprie spiritului fanariot, ei nu puteau sădi în sufletele boierilor sentimente de devotament și recunoștință față de Rusia. Averile, rudele și prietenii lor se găseau la Constantinopol ; buna lor stare depindea mai ales de buna stare a imperiului Turc. Toți supușii ruși care locuiesc la Iași, precum și unii din locuitori, își mai aduc aminte cu admirație de Severin, Malinovski, Gervais și Bolkunov. În concluzie putem spune că, în momentul de față, boierii mai recurg încă, în genere, cu bucurie la protecția Rusiei, însă se tem sincer de influența ei. Iată cât de dăunătoare sunt rezultatele unei șederi de cincisprezece ani a consulilor din Constantinopol la Iași ».

GRABBE

Războiul din 1828 a chemat numeroși Ruși pe frontul Balcanilor. Cunoaștem, astfel, însemnările de campanie ale contelui Al. Benckendorff (1783-1844) și jurnalul amiralului N. A. Arkas (1793-1866), dela 1 Mai 1828 la 24 Iulie 1829 (N. Schilder, în « Vechimea Rusă », 1896, nr. 6 și urm.). Am semnalat, de asemenea,¹⁾ amintirile lui I. G. Polivanov, publicate în revista « Arhiva Rusă » (1877, nr. 3). Ele încep dela un popas la Bolgrad. Dincolo de graniță, autorul vedea pe ostași murind mai mult de boli, decât uciși pe câmpul de luptă, ca de pildă generalul Durnovo. Trecând Culevcea, Șumla, Polivanov și-a urmat drumul, peste Balcani, la Adrianopol.

Aceeași lipsă de seninătate oglindesc notițele doctorului Zeidlitz, tipărite în revista « Arhiva Rusă », din 1878. Oprit la carantina din Dubăsari, doctorul a aflat la 14 Iunie 1829, la Frumoasa (Cahul), despre apariția ciumei. La 7 Noemvrie, a văzut molima la Adrianopol. Prizonierii ruși la Constantinopol au avut norocul de a fi îngrijiți de plenipotențiarul danez, baronul Hübsch *), al cărui tată era foarte bogat și influent; drept răsplată, împăratul Rusiei i-a trimes ordinul « Vladimir » și 100.000 piaștri. Armata se retrăgea prin frig, cu multe dificultăți. Diplomații occidentali căutau să zădărnicească victoriile Rusiei. Totuși, din scrisorile lui I. V. Putiata, adresate în 1829 din Adrianopol lui E. A. Baratinski, și din versurile lui Pușkin aflăm mândria ostașilor de a fi ajuns acolo.

Am mai semnalat, cândva *), jurnalul din această perioadă, scris de ofițerul P. H. Grabbe (1789-1875), viitor erou al luptelor din Caucaz

¹⁾ *Din alte vremi*, p. 45.

^{*)} Kazimir Hübsch von Grossthal (din Buiuk-Dere de lângă Constantinopol) se amestecase în relațiile turco-ruse încă înainte de 1812, căutând să atragă simpatiile Turcilor din partea generalului Kutuzov. Fiul său, Iustin, mort în 1898, crescut în Rusia, mai târziu locotenent-general și guvernator la Baku, s'a căsătorit la 19 Aprilie 1851, la București, cu Ecaterina, fata lui Barbu-Vodă Știrbei. G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. II, p. 150.

^{*)} *Din vremea lui Al. Sturdza*, p. 8.

și conte. Notițele sale au apărut în volum, tipărite ca supliment la revista « Arhiva Rusă » (1880, nr. 4 și urm.). La 13 Aprilie 1830¹⁾, Grabbe s'a căsătorit la Iași cu fata doctorului Eustate Rolla²⁾. Despre rolul generalului Grabbe, solul împăratului Nicolae la Constantinopol, care a obținut aderarea Inaltei Porți la tratatul dela Balta-Liman, scrie Alecsandri³⁾. Paharnicul C. Sion,⁴⁾ autorul faimoasei *Arhondologii a Moldovei*, considera începutul *buntului* din 1848, în Moldova, ca un rezultat al intrigilor provocate de partizanii Rușilor: Moruzi, Cantacuzino, Rolla — « ce este cumnat cu Grabbe general rus ». Reproducem, aici, câteva extrase din *Carnetul de note* al lui Grabbe, din Mai și Iunie 1828.

« 19 Mai. Până la Fălciu, primul oraș al Moldovei turce, sunt 30 de verste de drum. Pe râul Prut, de-a-lungul malului căruia am mers cale de câteva verste, dăm de satul Leca. Trecerea râului se face pe un pod bun, în apropierea orașului. Apa Prutului e tulbure și albicioasă; malurile lui sunt de lut. Albia râului este îngustă, însă malurile răpoase se depărtează de ambele părți, pentru o largă revărsare. În timpul acestei treceri peste râu, am văzut primii vulturi, care se roteau deasupra noastră. Un cârd de berze se plimba fără teamă lângă drum. Zvonuri despre predarea Brăilei. Pe cai încep să-i plictisească muștele: se lasă căldura. Aflând că, la ocuparea orașului Fălciu, au fost capturați trei negustori turci, am trimis să-i cheme la mine. Unul din ei e un adevărat hun din armata lui Atila: scund, lat în spate, cu pomeții obrazilor ieșiți; ceilalți doi arată destul de bine la chip. Au refuzat vinul și romul, deși cel dintâi mirosea de departe a vin. Sunt liberi aici și au cerut singuri să li se dea drept pază doi soldați din infanterie. La Brăila guvernează Suleiman-Pașa cel cu trei tuiuri, iar la Silistra — un kehaia. Turcii au băut ceaiul oferit, înclinându-se, după obiceiul lor, cu mâna la piept.

20 Mai. Duminică. Popas de zi. Plimbare făcută devreme dimineață pe malul înalt al râului. Cotiturile îndrăznețe și frumoase ale Prutului — o lecție dată artei de natură. O mulțime de berze, planând frumos în aer — semn că intrăm în împărăția reptilelor. În timpul etapei de ieri, am găsit pe drum doi șerpi morți, având un diametru de un verșok,

1) *Carnet de note al conelui P. H. Grabbe*, p. 82.

2) Tatăl lui Costache Rolla, membru în Comitetul Central al Unirii, și al soției general-gubernatorului Siberiei — Mihailovski. G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. II, p. 72. C. Rolla a studiat dreptul la München (R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, p. 129 și 131; G. Ungureanu, *Istoria avocaturii în Moldova*, Iași, 1939, p. 229).

3) Ion Ghica, *op. cit.*, pp. 316—318.

4) G. Ungureanu, *Familia Sion*, Iași, 1936, p. 52.

iar lungimea de un arșin ¹⁾ și jumătate. N'am văzut astfel de șerpi nici în Rusia, nici în alte țări ale Europei, prin care am trecut și în calitate de călător, și în cea de militar...

21 Mai... Casa boierilor Tulburi ²⁾. Tinerii vorbesc destul de bine franțuzește...

4 Iunie. Popas de zi, din pricina podului de pe Ialomița, luat de creșterea apelor. Ne-am refăcut aici după campamentele precedente, ude și grele. Au și început greutățile unei campanii în aceste ținuturi, cu care suntem obișnuiți. La București au apărut boli; umblă zvonuri — totdeauna exagerate — despre ciumă. Lipsă de informații asupra operațiilor militare, atât de apropiate...

6 Iunie. Etapă de 25 verste până la Drăgoești — Cartierul General al diviziei. Trebuie să mergem până la Hagieni. Marea casă de piatră a moșierului este distrusă de Turci. Trecem Ialomița pe un pod...

8 Iunie. Etapă până la Otopenii de Jos și de Sus, la 7 verste depărtare spre Apus de București — 30 de verste. Regiune, scăldată de râuri, care curg mai mult dinspre Nord-Vest; crânguri dese și frumoase; satele sunt sărace, au suferit mult din cauza apropierii de Dunăre, încă necucerită, și de apropierea operațiilor militare. Neplăcută ignoranță asupra acestor operațiuni. Văd primii arnăuți, pe care-i folosește divanul, pentru asigurarea subzistenței noastre.

10 Iunie... Între râurile Dâmbovița și Argeș este cuprinsă o regiune minunată, acoperită de sate dese, de crânguri frumoase; ogoarele sunt mai bine lucrate. Locuitorii sunt bine îmbrăcați, în haine de sărbătoare.

11 Iunie. Devreme dimineța am făcut bae în apele repezi ale Argeșului. Etapă de 25 verste până la Bacea. Sat sărac. Au început căldurile mari...

16 Iunie. Etapă până la Brâncoveni — 22 verste. La Ipotești trecem Oltul cel repede pe bacuri... Malul stâng îl domină cu mult pe cel drept. Incartiruire la o mănăstire... Câteva havuzuri aruncă în aer suvițe de apă, limpede ca cel mai pur cristal. Ruine ale imensului castel al foștilor kneji Brâncoveni... Aici începe Valahia Mică... »

¹⁾ Un arșin = 14 verșoci = 71 cm.

²⁾ Despre Tulbure scrie C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iași, 1892, p. 370.

MIHAILOVSKI-DANILEVSKI

Apreciat scriitor militar, autor al unui studiu asupra războiului ruso-turc din anii 1806-1812, Alexandru Ivanovici Mihailovski-Danilevski (1790-1848), viitor locotenent-general, a ajuns la București la un an după Grabbe. Reproducem aici însemnările lui, apărute în revista « Vechimea Rusă », din Iulie 1893 (pag. 183-190). Mihailovski-Danilevski a mai lăsat note cu privire la călătoria sa, în calitate de aghiotant al împăratului, în 1818, prin Sudul Rusiei (« Arhiva Rusă », 1897, vol. 91, p. 69 și urm.). Despre el scriu Brandt și N. Schilder (« Vechimea Rusă, 1891, nr. 9, p. 477 și urm.).

« Unul din Ruși, care își făcea serviciul la Iași, m'a invitat la masă; gazda lui, moldoveancă de origine, stătea culcată pe un divan mare de tot, cu picioarele strânse sub ea. Cucoanele moldovence își petrec în această poziție cea mai mare parte a zilei. Se scoală pe la orele zece, iau gustarea, fac vizite sau primesc vizite la ele acasă, prânzesc pe la orele două și dorm până la cinci. Când se scoală, se sulemenesc cu alb și cu roșu și se plimbă cu trăsură, timp de vreo două ore, pe strada principală, iar întorcându-se acasă, rămân singure, deoarece reuniuni în case particulare aproape nu există. Mi s'a întâmplat să văd asemenea plimbare cu trăsura: toate trăsurile, dintre care nici una nu era elegantă, cu câte doi cai înhămați la fiecare, treceau la pas pe stradă, una după alta. Vizitiii purtau niște pălării rotunde foarte mari, cam în felul acelor care se întrebuințează la noi la înmormântări; aceste pălării sunt garnisite cu panglici de toate colorile; în trăsuri ședeau, cu aere impozante, boierii moldoveni purtând halate, încinse cu bogate șaluri, și enorme căciuli de oaie, iar lângă ei, ca pentru a crea un contrast desăvârșit, se fuduleau nevestele lor, purtând toalete frumoase, comandate la Viena.

La Iași mi s'a pus la dispoziție casa boierului Dimitrache Beldiman¹⁾; prima primire din partea gazdelor mele a constat în aceea că mi s'a adus pe o tavă un borcan de dulceață și un pahar de apă. Pe urmă

¹⁾ Vornic, fratele scriitorului. C. Sion, *op. cit.*, p. 24.

mi s'a adus o lulea și o ceașcă de cafea neagră. După aceea au apărut fiii gazdelor mele, tineri cultivați, a căror educație era superioară nobililor noștri din Rusia, care trăiesc în diferite gubernii, cu toate că și Moldovenii mei își au reședința obișnuită pe moșiile lor. Vorbeau foarte bine franțuzește, nemțește și judecau lucrurile atât de sănătos, încât conversația lor mi-a făcut multă plăcere.

Boierii moldoveni nu fac de loc instrucție militară. Turcii nici nu iau recruți pentru armata lor din principate și de aceea Moldovenii, fiind un popor cu desăvârșire pașnic, trebuie să se supună fără discuție stăpânitorilor lor și să-și pună nădejile de a scăpa odată și odată de jugul turcesc nu într'o eventuală răsccoală populară, ci în ajutorul Rusiei. Consider că, într'o oarecare măsură, politica Porții de a nu da arme celor învinși merită să fie imitată; n'ar trebui să-i lăsăm pe Poloni și pe Lituanieni să se deprindă cu meșteșugul armelor și să le permitem să ia parte la războaiele duse de Rusia. Astfel spiritul războinic ar dispărea puțin câte puțin la aceste popoare. Napoleon a nesocotit această regulă și a fost crâncen pedepsit pentru faptul de a fi instruit în ale artei militare țările care țineau de Alianța Renană, care s'au și răsculat împotriva lui, la primele lui insuccese. După ce a cucerit Germania, ar fi fost mai înțelept din partea lui să-i lase pe Nemți să-și continue ocupațiile lor pașnice și științifice, decât să-i organizeze după modelul armatei franceze. Dacă am fi găsit acum în Moldova o armată sau oameni, care să fi făcut serviciul militar în armata turcă, ne-ar fi fost ușor să-i folosim împotriva Porții și am fi găsit în ei aliați de nădejde, însă deoarece în principate nu există decât locuitori pașnici, nici nu putem să-i folosim pentru niciun scop militar.

Am aflat la Iași că brigada mea ia parte la blocada Giurgiului și, prin urmare, nu are o misiune strălucită, deoarece presupuneam cu drept cuvânt că armata principală de pe Dunăre va culege lauri, pe când eu eram menit să rămân în inacțiune și, poate, din când în când, să resping ceva recunoașteri de-ale garnizoanei turcești. Nu cărteam împotriva acestei misiuni, deoarece eram ferm convins că, în cursul războiului, mi se va oferi, de sigur, un vast câmp de acțiune. Presimțirile mele s'au realizat mai târziu.

Am petrecut la Iași două zile, mi-am cumpărat cai pentru trăsură și multe lucruri și provizii de toate felurile, deoarece în campania împotriva Turcilor trebuie să ai cu tine întreaga gospodărie și tot felul de aprovizionare, pentru că, de cele mai multe ori, te afli în mijlocul stepei sau în locuri, în care nu poți cumpăra nimic. Afară de aceasta, mi-am înarmat oamenii cu pistoale și săbii, deoarece bande de tâlhari, alcătuite din arnăuți și alte haimanale, își fac de cap pe drumuri și, chiar acum câteva zile, au jefuit la Iași trei ofițeri ruși. Mai periculoasă decât bandiții a fost ciuma, care a izbucnit în diferite orașe ale princi-

patelor, la Bârlad, Focșani, Galați și Slobozia. Drumul meu trecea prin unele din aceste orașe și, prin urmare, trebuia să înfrunt nu numai războiul cu Turcii, dar și plaga bandiților, molima ciumei și o climă mortală. Astfel fiind, călătoria mea prin Moldova mi se înfățișa în colorile cele mai negre; trebuia însă să mă supun soartei.

Ofițerii care m'au vizitat la Iași au confirmat în unanimitate cele ce auzisem despre insuccesele ultimului război. Colonelul de artilerie Iliin mi-a povestit că primise ordin să aducă din Șumla până la 40 de tunuri și că, pentru acest lucru, proceda în felul următor: din cauza stării de oboseală a cailor, îi înhăma pe toți la jumătatea din numărul total al tunurilor; apoi, după ce le ducea pe acestea, trimitea din nou toți caii după jumătatea cealaltă. Cu toate acestea, era cât p'aci să piardă din tunuri.

În ziua de 12 Iunie, am plecat din Iași la București cu caii mei proprii. Fără prima călătorie, pe care o întreprindeam cu un singur rând de cai. Era însă necesar să fac așa, deoarece principatele erau în așa măsură sleite de urmările războaielor prințului Ipsilanti și ale campaniei din anul trecut, încât dincolo de Iași nu mai puteai cumpăra cai, iar la București era primejdios să te oprești, din pricina molimei. Eram însoțit de două călăuze înarmate, iar în locurile împădurite sau deluroase, mergeam pe jos. După câteva verste, mi s'au alăturat doi studenți în medicină dela universitatea din Moscova, care erau atât de îngroziți de cele auzite despre tâlhari, încât aproape că tremurau de frică și mi-au cerut permisiunea de a-și continua drumul împreună cu mine. Erau tineri, care nu-și terminaseră încă studiile și erau trimiși pe front să vindece — sau să-i omoare — pe soldați. Seara am ajuns în satul Unghești, unde ne-am instalat pentru noapte. Eu ocupam un cort, făcut din trestie împletită; lângă mine erau o cireadă de cai și o mulțime de moldoveni și de Țigani. Larma acestei tabere și vorba, pe care n'o înțelegeam, a ținut până târziu noaptea. Dar aceasta nu era singurul lucru, care-mi tulbura somnul: treceau neîncetat curieri, fie dela cartierul general, fie spre el, și sosirea fiecăruia din ei era anunțată prin strigătele asurzitoare ale vizitiilor lor moldoveni. De teama ciumei, foile de drum erau luate dela călători de către șefii de haltă nu cu mână, ci cu ajutorul unui clește de fier; ele erau trecute apoi prin fumul rugului făcut din oase de cal. Rugul acesta a ars toată noaptea în fața cortului meu.

A doua zi, la orele trei de dimineață, pe o vreme minunată, m'am îndreptat spre Bârlad, trecând prin locuri foarte frumoase. Pe drum, l-am întâlnit pe tânărul Dunaevski, care mi-a făcut un cadou de cel mai mare preț pentru împrejurările de atunci, constând din câteva căpățâni de usturoi și o sticlă de oțet cu usturoi. Ambele constituie mijloace preventive împotriva ciumei, care formează subiectul principal de conversație pentru călători.

Pe seară am sosit la Bârlad, unde speram să-mi petrec în liniște noaptea. Mare îmi fu însă spaima, când, intrând în oraș, am găsit străzile cu desăvârșire pustii, casele și porțile bine zăvorâte, iar în piețe, străzi și curți ruguri fumegânde. Într'un cuvânt, de cinci zile, la Bârlad se declarase ciuma. M'am dus la comandant, colonelul Platonov, om în vârstă de 70 de ani, pe care l-am găsit tremurând de spaimă, deoarece temerea ciumei fusese sporită la el și de sentimentul dragostei paterne: tocmai sosiseră din Rusia soția și cele patru fiice ale lui. Vă puteți lesne închipui în ce stare era acest nenorocit om. Mi-a indicat casa unui boier, în care m'am instalat pentru noapte, dând ordin să se închidă porțile și nimeni să nu fie lăsat să intre în curte, iar santinela să tragă în oricine ar încerca să pătrundă înăuntru. La Bârlad mureau în fiecare zi câte doi oameni din pricina ciumei. Astfel, am avut parte să dorm pentru întâia oară într'un oraș ciumat; n'am să uit niciodată prima impresie de oroare pe care o produsese asupra mea. După ce mi-am venit însă în fire, mi-am pus nădejdea în providență: aceasta m'a liniștit mai mult decât orice precauții obișnuite în astfel de cazuri, adică: frecarea cu usturoiu, fumigațiile cu oțet, etc. M'am gândit că încă niciodată n'am fost părăsit de providență și, cu gândul acesta, m'am culcat, pe deplin liniștit.

În ziua de 14, pe la orele trei și ceva dimineața, am părăsit cu bucurie Bârladul, de unde am luat o călăuză. Din nefericire, acesta nu cunoștea prea bine drumul, așa că ne-am rătăcit. Oricât de neplăcut era acest lucru, aceasta mi-a oferit însă prilejul ca, rătăcind pe drumuri de țară, să văd multe sate, pe care aproape nu le poți întâlni de-a-lungul drumului cel mare. Clădirile lor nu seamănă de loc cu casele noastre țărănești; mulțimea de căsuțe este risipită pe povârnișurile dealurilor și lângă fiecare este câte o grădină, înconjurată cu gard de nuele și în care crește vița de vie.

Pe la prânz am ajuns în orașul Tecuci, însă deoarece și aici era ciumă, m'am instalat la o verstă depărtare de bariera orașului, în câmp, lângă un puț. După o jumătate de oră, a tras lângă mine o frumoasă trăsură de fabricație vieneză, la care erau înhămați opt cai. Pe capră ședea un arnăut în vestminte bogate, având pe umăr o pușcă, iar la brâu un pumnal și patru pistoale; în mână ținea un ciubuc lung de tot. În trăsură stătea așezat un boier moldovean: era ispravnicul regional sau, mai bine zis, stăpânul întregului județ, pentru că, după câte am aflat dela el, dânsul e cel care dispune și de puterea executivă și de cea legislativă și dirijează strângerea veniturilor statului. Numele lui era Nicolescu¹⁾. M'a salutat într'o franțuzească curată și, la întrebarea mea de unde a învățat această limbă, mi-a răspuns că, în tinerețe, a avut pe rând cinci preceptori francezi. Mi-a adus în dar tin ulcior mare de

¹⁾ C. Sion, *op. cit.*, p. 240: Necolescu.

vin moldovenesc foarte gustos; de câteva zile, băutura mea era numai vinul deoarece nouă, celor veniți din Nord, ni se interzice folosirea apei, sub pretext că aceasta, ca și fructele, provoacă friguri. Nu știu dacă aceasta este adevărat. În orice caz, în timpul întregii campanii, n'am băut apă și nici n'am mâncat fructe și, poate, datoresc acestei abstenențe faptul de a fi scăpat de friguri, lucru de care nu se poate lăuda multă lume.

Din Tecuci trebuia să mă îndrept spre Focșani, însă deoarece în orașul acesta bântuia o ciumă atât de puternică, încât din cei 3.000 de locuitori ai lui o treime căzuse până acum victimă acestei boli, am luat-o, la ieșire din Tecuci, spre stânga, spre localitatea Fundeni, pe un drum de țară, care merge de-a-lungul râului Bârlad; pe malurile lui abrupte sunt multe sate, vii și livezi. Căderea serii nu mi-a permis să ajung până la Fundeni, așa că m'am oprit prin apropiere, la o haltă de poștă. În fața cortului meu de trestie ardea un foc și m'am întins să dorm pe un fân atât de mirositor, cum poate fi găsit numai în țările cu clima cea mai dulce din Europa.

În ziua de 15, în zori, am ieșit din Fundeni și, pentru a ocoli orașele ciumate Focșani și Râmnic, am fost nevoit să fac un mare ocol pela Puț, Arici și Gradijec, ajungând pe întunec în satul Cilibia, unde m'am și oprit pentru noapte, dormind într'o colibă de papură, fără ferestre și fără uși. În tot satul nu s'a putut găsi o masă pentru mine; în cele din urmă, în locul ei, mi s'a adus o scândură căreia i s'au făcut picioare din patru bucăți de lemn. În ziua aceea am părăsit Moldova și am făcut vreo optzeci de verste prin Valahia. Aici i se oferă privirii doar stepe nemăsurate care par, ca și marea, fără de sfârșit. Liniștea lor adâncă este turburată doar de zumzetul milioanelor de insecte, care trăiesc în aceste câmpii roditoare, care nu așteaptă decât mâna omului spre a-l răsplăti însutit pentru munca lui. Din când în când întâlneam turme sau câte un valah — și aceasta îmi producea o plăcere asemănătoare celei pe care o resimți în timpul unei navigații mai îndelungate pe mare, când zărești deodată albind câte-o pânză. Câteva sate, pe lângă care am trecut, erau contaminate de ciumă: în ele fumegau rugurile, dar eu mă obișnuisem într'atâta cu această priveliște, în câteva zile, încât nu-mi mai făcea nicio impresie.

Din Cilibia mi-am urmat drumul direct spre București și, din cauza oboselii cailor, m'am oprit pentru popasul de noapte mai devreme ca de obicei, la o mică depărtare de satul Cotorchi. În ziua aceea, aspectul monoton al stepei începuse să fie întrerupt de mari cruci funerare, cioplite din piatră, și de movile, care ar putea să fie monumente ale popoarelor care au trăit aici în vechime și au pierit în întunericul veacurilor trecute. Pe drum am întâlnit odihnindu-se câțiva călători cu figuri europene, — fenomen îmbucurător în deșerturile valahe. La întrebarea mea, cine sunt, îmi răspunseră că sunt meseriași germani

ambulanți. — Și de unde sunteți de fel? — continuai. — Din regatul Hanovrei, orașul Göttingen, — răspunse unul din ei. Cuvintele acestea au avut asupra mea o acțiune magică și au trezit imaginația mea, care dormita în mijlocul stepelor toride. După ce am vorbit cu el câteva minute despre Göttingen, despre străzile, împrejurimile lui și despre câteva persoane, care mie îmi erau dragi, iar lui cunoscute din auzite, mi-am luat rămas bun dela el; când am sosit la coliba, în care aveam de gând să-mi petrec noaptea, m'au năpădit amintirile zilelor trecute. M'am gândit eu oare vreodată, visând, la universitate, să mă immortalizez în domeniul științei și presupunând că-mi voi petrece zilele într'un colțisor uitat al lumii, că destinul va da vieții mele o cu totul altă îndrumare, decât cea pentru care m'am pregătit și că-mi va fi sortit să meditez în stepele Valahiei? In jurul meu se întindeau câmpii nesfârșite, care, poate, n'au fost cultivate de mâna omului dela facerea lumii sau, poate, au fost odată locuite, iar acum au devenit cu desăvârșire pustii; în depărtare se zăreau câteva colibe, pe margini pășteau cirezi de cai și stăteau trântiți pe pământ nepăsătorii Valahi; în fața mea, pe pământ, era pus ceaiul, iar eu ședeam sub cerul liber, pregătindu-mă să asist, poate peste câteva zile, la o luptă sângeroasă și să spun, împreună cu poetul:

Viața strălucea ca un fulger.
Unde ești, fantomă scumpă?
A suflat o furtună mortală,
Tună — și fatal este acest tunet!

În ziua de 17 Iunie am venit la București, unde am petrecut două zile. Nu este un oraș european, străzile lui sunt înguste și rău mirositoare, iar lumea, de care sunt pline, are figuri de asiatici și vorbește o limbă pe care n'o pricep. Mi s'a pus la dispoziție o casă imensă a unui boier oarecare. Porțile ei nu se deschideau decât cu infinite precauții, din cauza ciumei care bântuia în oraș.

O adevărată plăcere mi-a pricinuit descoperirea unei librării, în care am găsit o bună parte din cărțile interzise în Rusia, ca de pildă: *Mémoires de Michel Oginski*, las Cases: *Mémorial de Sainte Hélène*, *Mémoires d'un homme d'Etat*, etc. Văzându-mă printre cărți, am început să respir un aer ce-mi era parcă mai familiar. Mi se părea că m'am transportat în Europa, pentru că timp de două săptămâni călătorisem prin stepele Basarabiei, ale Moldovei și ale Valahiei și, văzând pretutindeni ignoranță și barbarie, mă socoteam în afara Europei.

1829

MIRKOVICI

A. P. Zabloțki-Desiatovski, biograful generalului Pavel Kiseliiov, începe descrierea epocii ce urmează evocând amintirile unui colaborator al generalului, Feodor Iacovlevici Mirkovici (1786—1866), publicate, apoi, în revista « Arhiva Rusă », din 1890 (nr. 3, p. 395 și urm.) Biografia lui Mirkovici a apărut în 1889, la Petersburg.

« Tinerele lui puteri și energii nu se puteau mulțumi cu modestele ocupații de moșier și au trezit în el dorința de a se reîntoarce în serviciul activ. Războiul cu Turcia, izbucnit în 1828, i-a oferit lui Mirkovici prilejul de a-și sluji din nou patria, de această dată însă pe tărâmul activității administrative. I s'a încredințat postul de funcționar cu însărcinări speciale pe lângă președintele plenipotențiar al divanurilor Moldovei și Valahiei, contele Feodor Petrovici Pahlen. ¹⁾ După înlăturarea domnitorilor Grigore Ghica și Ioan Sturdza, aceste principate erau temporar supuse guvernului rus, care luase asupra sa sarcina de a întrona aici ordine durabilă și bună stare interioară. Deoarece aceste ținuturi nu erau socotite cucerite, ci aflate sub protectorat, ele erau supuse dărilor și prestațiilor în natură, care constau în furnizarea căruțelor și aprovizionării trupelor rusești. Din cauza abuzurilor autorităților județene și a dezorganizării interioare, însă, aceste prestații erau îndeplinite neregulat și cu mari întârzieri. Mirkovici a primit însărcinarea de a urmări furnizarea cantității cuvenite de fân pentru armată și a adunat informații asupra boierilor rău intenționați, care semănau în popor neîncrederea față de guvernul rus. Feodor Iacovlevici intra în toate amănuntele însărcinării ce i-a fost încredințată.

« Căutând a liniști clasa poporului, foarte bine dispusă față de Ruși, în privința situației actuale, am rămas convins că acesta are deplină încredere în chitanțele eliberate de guvernul nostru ; îndoielile

¹⁾ 1780—1863, mai târziu ministru plenipotențiar la Washington, München etc.

lor se nasc din cauza dispozițiilor date de ispravnici, care — dând zap-
tiilor însărcinarea de a aduna dela locuitori chitanțele rusești — rețin
aceste chitanțe și nu le eliberează altele în schimb ».

O activitate și mai vie a desfășurat Feodor Iacovlevici atunci, când
a fost numit în postul de locțiitor al vice-președintelui divanului Vala-
hiei, iar apoi confirmat vice-președinte al divanurilor Moldovei și Va-
lahiei. Pe atunci, în postul de președinte plenipotențiar a fost numit, în
locul contelui Pahlen, general-aghiotantul Kiseliiov.

« Conte Pahlen era un om cult și cinstit; își făcuse întregul serviciu
la ministerul afacerilor străine și avea reputația de diplomat iscusit,
nu era însă de loc administrator, mai cu seamă într-o țară, în care nu
exista niciun fel de ordine, ci numai abuzuri și intrigi, în care trebuia
nu numai să administrezi, dar și să organizezi, să crezi o administrație.
Nu înțelegea corupția moravurilor din Orient; aici era nevoie de un om
cu voință de fier, iar el n'avea această voință. O recunoștea și de aceea
a cerut să fie demis din funcțiile lui ».

« Generalul Jeltuhin, fost guvernator militar al Kievului, avea un
caracter cu totul opus: era tot atât de aspru și de nervos, pe cât era
contele Pahlen de blând și de evaziv; îi erau străine omenia și tole-
ranța ¹⁾. Unicul lui scop era să asigure întreținerea trupelor. Jeltuhin
consacra puțin timp treburilor administrative interne; aceasta se
datora proastei stări a sănătății lui. A fost desărcinat de funcțiile lui
în ziua de 14 Septemvrie 1828; în locul lui a fost numit generalul-
aghiotant Kiseliiov. Kiseliiov n'a fost tocmai satisfăcut de noua lui
numire, care s'a făcut fără știința lui. Fiind conștient pe de o parte
de marea însemnătate a operei ce avea de îndeplinit și care nu impunea
numai guvernarea, ci și refacerea deplină a ținuturilor, iar pe de altă
parte de răspunderea, care apăsa în întregime pe umerii lui, acesta
dorea să rămână independent în acțiunile lui. Cunoscând situația
internă a principatelor, în care trupele rusești trebuiau să rămână un
timp nedefinit, Kiseliiov găsea necesar — nu din dorință de a guverna, ci
pentru succesul operei întreprinse — ca autoritatea civilă și militară
să fie reunite în aceleași mâini; nu vroia să se supună nimănui afară
de Dibici, pentru care avea stimă și din partea căruia avea netăgăduite
dovezi de reciprocitate și chiar de prietenie. Intre timp, după plecarea
lui Dibici din armata dunăreană, comanda acesteia îi revenea, după
vechime, lui Rüdiger, ²⁾ care trebuia să intre cu corpul său de armată
în Moldova ».

¹⁾ I. Ghica (*op. cit.*, p. 456) scria: « Aceia însă care cunoșteau bine pe gene-
ralul Jeltuhin și care trăiseră cu dânsul în intimitate, spuneau că era omul cel
mai drept, cel mai cinstit și mai milos, și că ordinele crude ce da, le da cu inima
sângerândă ».

²⁾ Feodor Vasilievici Rüdiger (1783—1856).

« Pavel Dimitrievici hotărîse la început să refuze numirea sa. Dibici, om inteligent și înzestrat, îl înțelegea pe deplin pe Kiseliiov și-l prețuia ca pe un om care, datorită darurilor sale firești, era superior tuturor persoanelor aflate în subordinea comandantului suprem. Căuta să-l convingă să nu refuze numirea sa. Kiseliiov a sosit la București în ziua de 11 Noemvrie și, peste două zile, a preluat conducerea principatelor ».

În persoana lui Mirkovici, Kiseliiov a găsit un ajutor zelos și un executant exact. Dificultățile administrative au fost sporite prin apariția ciumei în principat. Feodor Iacovlevici a vizitat în persoană spitalele, i-a examinat pe bolnavi, a reorganizat comitetul pentru combaterea ciumei, a introdus o poliție specială de supraveghere și a organizat pe Dunăre bariere de carantină și un cordon sanitar. Astfel de măsuri, grabnice și radicale, au curmat repede răspândirea moliemei. În domeniul buneî orânduiri interne a principatelor, guvernul rus a cheltuit multă osteneală și energie pentru îndeplinirea tuturor articolelor regulamentului, cu atât mai mult cu cât evenimentele militare din Turcia impuneau graba.

Pentru a-i pune pe locuitori la adăpost de samovolnicia autorităților locale au fost întemeiate comisiile de revizuire, însărcinate — pe lângă judecarea proceselor — și cu ținerea evindeței numărului locuitorilor ținutului. Aceste comisii au făcut un recensământ, care urmărea o dreaptă repartizare a impozitelor. Pentru a asigura securitatea locuitorilor, a fost organizată o miliție locală, pusă sub comanda unui hatman. A fost stăvilită afluența monedei turcești, s'au fixat taxe pe obiecte de consum, iar pentru înviorarea producției locale, a fost intensificat comerțul exterior. A fost întemeiat un divan domnesc, pus sub conducerea mitropolitului. Guvernul rus și-a desăvârșit opera, propunându-i Porții să numească domnitori în principate. Alegerea a avut loc: Mihail Sturdza a fost numit domnitor al Moldovei, iar Ghica — al Valahiei. Cu transmiterea puterilor noilor domnitori a fost însărcinat Mirkovici, Kiseliiov fiind rechemat la Petersburg.

Feodor Iacovlevici a fost decorat cu steaua ordinului « Vladimir », iar pentru ostenele lui în domeniul administrației, domnitorul Moldovei i-a oferit un lanț de aur. La sosirea lui la Petersburg (20 Decembrie 1834), împăratul în persoană i-a exprimat recunoștința sa ».

1829 — 1834

GENERALUL, PAVEL KISELIOV

*Acest om era geniul binelui patriei....
Administrația lui formează epoca de aur
și timpurile poetice ale principatelor.....*

N. Piccolo

O personalitate istorică ilustră, atât prin rolul politic însemnat jucat în Principatele Dunărene, cât și prin excepționalele sale calități de mare administrator și reformator democrat, ¹⁾ se desprinde din legăturile ruso-române din veacul trecut. Este generalul Pavel Dimitrievici Kiseliiov (1788—1872) ²⁾.

Tratatul dela Adrianopol, care a creat o siguranță a vieții în principate și a dat posibilitatea tututor să se bucure de bogățiile strănse de generațiile precedente, transformând cu totul așezământul social local, a determinat în același timp, după cum am văzut, ocupația ru-sească a țării, ocârmuitor al principatelor, sau președinte al divanurilor, fiind numit generalul Kiseliiov, care « de fapt chiar domnise peste țările noastre » — după cum declară N. Iorga ³⁾. După încercările grele din vremea războiului ⁴⁾, cu atât mai mult — activitatea generalului ⁵⁾,

¹⁾ N. Drujinin, *Vederile sociale-politice ale lui P. D. Kiseliiov*, « Problemele Istoriei », Moscova, 1946, nr. 2—3, pp. 33—54.

²⁾ A. P. Zabloțki-Desiatovski, *Contele P. D. Kiseliiov și timpul său*, Petersburg, 1882. Despre Kiseliiov scriu, mai înainte, A. Demidov și N. S. Golițin (« Vechimea Rusă », 1879, nr. 3, p. 469 și urm.).

³⁾ *Istoria Românilor*, vol. VIII, cart. 4, p. 353.

⁴⁾ N. Kretzulescu, *Amintiri istorice*, București, 1940, pp. 15—16.

⁵⁾ I. Filitti, *Les Principautés Roumaines sous l'occupation russe (1828—1834)*, București, 1904, ed. român., 1934; G. Bibescu, *Le général Kisseleff et son administration*, Paris, 1840; N. Piccolo, *P. Kisseleff et les Principautés*, Paris, 1841; *Les principautés de Moldavie et de Valachie sous le gouvernement de P. Kisseleff*, « Revue Britannique », 1841, II; mitropolit Neofit, *Memoriu secret către Kiseliiov; Discursul pronunțat la 10 Martie 1831 la mitropolie, cu ocazia inaugurării adunării generale extraordinare a Valahiei*, București, 1831;

în intervalul dela 14 Noemvrie 1829 la 11 Aprilie 1834 ¹⁾, a fost una din epocile cele mai de progres ale țării. Administrația sa a luat în considerare nevoile și aspirațiile poporului ²⁾, iar reprezentanții ei prin firea lor înțeleghătoare au știut să împărtășească cu totul bucuriile și necazurile vremii, în mijlocul poporului, în care se găseau. Spiritul lor larg în opera binefăcătoare întreprinsă începând cu anul 1828, le semnalează colonelul L. A. de Grammont-Louvigny, în scrierea sa: *De l'administration provisoire russe en Valachie et de ses resultats* (București, 1840). Dar să analizăm realizările concrete. ³⁾

În această epocă, pentru prima oară s'a instituit o administrație mai sistematică în țară. Kiseliiov o înfăptuește, cel dintâiu punct al concretizării sale în acest domeniu fiind înființarea unei linii de carantine, pe Dunăre, ⁴⁾ care forma un lanț neîntrerupt cu carantinele staționice în Europa. Printr'o activitate plină de abnegație, s'a putut astfel stârpi ciuma, care în anii 1828, 1829 și 1830 a bântuit țara, făcând respectiv 1609, 24.560 și 133 victime. Generalul vizita personal spitalele, — una din aceste vizite în mijlocul bolnavilor români dela spitalul Filantropia din București, producându-se în timpul holerii, fiind povestită de colonelul Lăcusteanu. ⁵⁾ Negăsind la spital o desăvârșită curățenie, Kiseliiov oprește acolo pe cei doi colonei-șefi ai spitalului, până vor aduce totul la perfectă ordine. Trei zile aceștia au mâncat și au dormit în cârciumă, — povestește Lăcusteanu și adaugă:

« Stăpânitorul răsplătea meritul cu mâna deschisă și pedepsea viciul cu mâna de fier ».

În același timp s'au zidit câteva spitale, biserici, băi și case de binefacere.

« Administrația părții duhovnicești — scria Kiseliiov — a luat o rânduială cuviincioasă; o mare parte din veniturile mănăstirilor mergea

« Uricariul », vol. IX și X; Barbu Știrbei, *Raportul din 1832*, « Convorbiri Literare », XXII, p. 856, și XXIII, p. 26; *Doc. Hurmuzaki*, vol. XVII; V. Paulin, *Illustration*, 18.X.1856; « Analele Parlamentare », vol. I, part. I.

¹⁾ A. P. Zabloțki-Desiatovski, *op. cit.*, vol. I, p. 324 și urm. și p. 421.

²⁾ G. Bengescu, *Bibliographie franco-roumaine*, Paris, 1907, p. XV și urm.; autorul consideră acțiunea Rusiei și regulamentul organic favorabile intereselor românești și progresului civilizației noastre, citând mărturia lui Wilkinson, Thouvenel etc.

³⁾ Principalul izvor — raportul generalului Kiseliiov, de Zabloțki-Desiatovski (vol. IV, p. 119 și urm.) și tradus de A. Papadopol-Kallimah, *Generalul P. Kiseliiov în Moldova și Țara Românească*, « Analele Academiei », s. II, t. IX, p. 65 și urm.

⁴⁾ I. Nistor, *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantină la Dunăre*, « Analele Academiei », București, 1945, s. III, t. XXVII, m. 13.

⁵⁾ *Op. cit.*, p. 59.

la nevoile obștești și la înființarea de seminare. Săracii și bolnavii găseau adăpost în așezămintele de binefacere. Tinerimea găsea mijloace de educație în școlile patriei sale ».

Sfârșitul războaielor a readus liniștea înăuntrul țării, prin instituții polițienști mai bine organizate și prin formarea armatei pământene, ¹⁾ — inspector și instructor al ei fiind numit generalul rus Semeon Nichitici Starov (†1856) ²⁾. În Muntenia straja avea 4587 soldați și 177 ofițeri, iar în Moldova — 1096 soldați și 36 ofițeri. Crearea acestui început de armată națională a provocat entuziasmul tinerilor; mulți dintre viitorii fruntași ai țării, ca Vasile Cârlova, Nicolae Bălcescu, Alexandru Cuza, Grigore Alexandrescu, s'au angajat în cadrele ei, ca iuncări ³⁾, adică elevi-ofițeri. ⁴⁾ Chiar sub domnia lui Alexandru Ghica, instructorii armatei române au fost ofițerii veniți din Rusia. ⁵⁾

S'au construit drumuri (șoseaua București-Iași), poduri, s'a organizat poșta. . . Orașele au obținut instituțiile lor, în comune s'au stabilit taxele la trecerea podurilor, s'au uscat bălțile, s'au introdus mașinile pompierilor, pentru București și Iași aduse din Petersburg; grădinile plantate pentru prima oară, au înfrumusețat orașele. La București, Iași și Craiova, unde arestații mai înainte stăteau în beciuri, s'au zidit închisori. Aici putem adăuga — sistematizarea orașului București, care s'a început la acea epocă, când s'a inaugurat șoseaua capitalei, care poartă numele marelui reformator, Pavel Kiseliiov. De asemenea, după planuri sistematice au fost executate de inginerii ruși, porturile și orașele: Giurgiu, Turnu Măgurele și Brăila, ⁶⁾ unde din geamii s'au zidit biserici. La București s'au pietruit cele treisprezece străzi principale, iar la Focșani, Brăila și Giurgiu — ulițele mari. Străzile Bucureștilor au

¹⁾ Toderiță Balș, mort în 1857, a tradus din rusește și a tipărit primul *Regulament al infanteriei și al cavaleriei miliției Moldovei* (R. Rosetti, *Amintiri*, vol. II, p. 65).

²⁾ Gr. Lăcusteanu, *op. cit.*, p. 51 ș. a.; I. Filitti, *op. cit.*, p. 69; G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. II, p. 161.

³⁾ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, p. 346.

⁴⁾ « Anarhia domnea în toate, și lesnirea de a da cu pistolul în oameni devenise la modă. . . Stranie epocă ! . . — încheie descrierea vremii lui Caragea, Ion Ghica (*op. cit.*, pp. 68—69). Numai venirea Muscalilor la 1828 a pus capăt acestei vieți svăpăiate a tinerilor cuconași, luându-i ca comisari (mehmendari) pe lângă generalii ruși, pentru înlesnirea aprovizionării oștirilor cu proviant și cu care. La 1831 cei mai mulți au încins sabia, scriindu-se în miliția națională ».

⁵⁾ I. Filitti, *Domniile Române sub regulamentul organic*, București, 1915, p. 23, 31 ș. a. Din dregătorii lui Kiseliiov amintește pe: Mavros, C. Suțu, N. Suțu, din ofițeri ruși trecuți la Români: Ioan Odobescu, Solomon, Kustov, Singurov, Garbatski, Banov, din instructori: Grammont, Iacobson, Paznaski, Macedonski, Barozzi, Blaramberg, cumnatul lui Ghica-Vodă, ș. a.

⁶⁾ R. Perianu, *Planul Brăilei din 1830, în Omagiu lui C. Giurescu*, p. 387 și urm.

fost luminate la 1831, ale Iașilor, Focșanilor și Craiovei — în anul următor, — iar dela 1833 aceeași măsură s'a aplicat și altor orașe. S'au reparat și s'au înmulțit cișmelele, s'au început lucrările de canalizare.

« Bogățiile naturale ale țării — continuă Kiseliov — s'au cercetat și s'au găsit noi izvoare pentru mărirea veniturilor și pentru crearea de industrii. Starea clasei sătenilor s'a îmbunătățit, abuzurile s'au rărit, impozitele s'au micșorat, îndestularea obștească asigurându-se prin înființarea de magazine de rezervă ».

Intr'adevăr, colaboratorii lui Kiseliov ¹⁾ au făcut primele studii serioase și sistematice, medicii cercetând apele minerale ale țării, inginerii — minele, Iurie Venelin, ²⁾ trimis de Academia de Științe din Petersburg, studiind filologia, istoria, geografia și mai ales trecutul erlațiilor ruso-române, Nicolae Mavros ³⁾ — arheologia și numismatica, Mihail Fanthon de Verrayon ⁴⁾ punând bazele arhivelor românești,

¹⁾ A. P. Zabloțki-Desiatovski, *op. cit.*, vol. IV, p. 130.

²⁾ Venelin (1802—1839) a fost profesor la seminarul duhovnicesc din Chișinău și funcționar cu însărcinări speciale al administrației coloniștilor din Basarabia. Operele lui istorice au găsit un răsunset mai mare în Bulgaria. El și-a sfârșit viața în chip tragic, la Moscova, unde era inspector la Institutul « Elisaveta ». Despre Venelin au scris: N. Barsov (*Correspondența lui I. I. Venelin*, « Vestile Societății filantropice slave din Petersburg », 1885—1886), P. Bezsonov (« Revista Ministerului Instrucției Publice », 1882), I. Șişmanov, Titorov ș. a. B. Hasdeu îl amintește în primele sale scrieri: *Sf. Gheorghe și Moldo-Valahia*. Despre Venelin la București și în Dobrogea, comp. scrisorile către scriitorul bulgar Aprilov, din 1837 (« Sbornik za narodni », XI, cart. 1, comp. V. Papacostea, « Graiul Românesc », 1929, nr. 1, p. 4).

³⁾ Fiu de paharnic, Nicolae Mavros a ajuns general civil și conte; a murit în 1868 (G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. II, p. 195). Langeron (*op. cit.*, p. 357) îl amintește, în calitate de « secretar grec » al generalului Zass, la Craiova, în războiul din 1806—1812. Pe vremea lui Kiseliov, Mavros a fost șeful său de cancelarie, conducătorul comisiei pentru scutelnici, înfăptuitorul carantinelor, laudate în 1838 de agentul austriac Timoni (I. Filitti, *Les Principautés*, pp. 68—69, 220, și *Domniile Române*, p. 94). Despre « generalul Mavru, filolog și numismat de frunte », scrie și ginerele său, Ion Ghica (*op. cit.*, p. 585 și urm.). Generalul a donat multe din colecțiile sale Muzeului Național din București. D. A. Sturdza i-a dedicat scrierea sa: *Münzen und Medaillen des Fürstenthums Rumänien* (Viena, 1874). Colonelul Lăcusteanu (*op. cit.*, p. 108) scria: « generalul Duhamel sau Rusia aveau de unealtă pe Ion Ghica, ginerele generalului Mavros, un fanariot pripășit în țară, general civil rusesc, iar la noi general inspector al carantinelor pe amândouă principatele ». Piloturc mai târziu, bei de Samos — Ion Ghica a căutat, prin atacuri publicistice exagerate împotriva Rusiei, să-și mascheze trecutul de agent rus.

⁴⁾ G. Bezviconi, în « Din trecutul nostru », 1936, nr. 31-34, p. 63 și urm. comp. G. Nicolaiasa, *Cercetări de izvoare istorice în trecut*, « Revista Arhivelor », București, 1924, vol. I, pp. 88—104; D. Onciul, *Din istoria Arhivelor Statului, Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903. Încă dela 1833, pentru realizarea

ofițerii de stat-major executând primele lucrări topografice prețioase, printre altele — delimitarea teritoriului orașelor Brăila, Giurgiu și Turnu, aproape 3000 km. p., ¹⁾ și delimitarea Dunării. În 1833, cu îndemnul lui Kiseliiov la Iași a luat ființă Societatea Naturaliștilor ²⁾, pe când la București s'a înființat Societatea Filarmonică, organizată de Petrache Poenaru, Eliade și Ion Câmpineanu și care a contribuit la deschiderea în 1834 a Școlii dramatice din București, iar în anul următor a scos « Gazeta Teatrului Național », pentru difuzarea ideii clădirii unui teatru ³⁾. Puțin mai înainte, au apărut primele ziare românești: « Albina Românească » (apare din Aprilie, regulat dela 1 Iunie 1829), redactată la Iași de Gheorghe Asaki, ⁴⁾ și « Curierul Românesc » al lui Eliade, la București (dela 10 Aprilie 1829), — titlurile acestor gazete fiind împrumutate dela Ruși: « Curierul Europei » și « Albina Nordului ». Oda lui Dibici-Zabalcanski, de Eliade (1829), și *Anul nou Moldo-Românilor*, de Asaki (1 Ianuarie 1830), publicate în aceste ziare, sunt

unei serioase economii, colonelul Fanthon de Verrayon propusese reducerea numărului județelor la 13, prin desființarea Săcuenilor (I. Filitti, *Domniile Române*, p. 323). Căsătorit în Muntenia cu Cleopatra C. Filipescu, generalul Fanthon de Verrayon a ajuns popularul guvernator al Basarabiei (1857—1862).

¹⁾ Lucrările le-a condus același Fanthon de Verrayon. I. Filitti, *Les Principaux Roumains*, p. 68.

²⁾ Printre membrii onorari și corespondenți ai Societății aflăm pe generalii Starov și Mavros, consulul Timkovski, P. Șubin, prof. Struve, gen. Dietrichs, geologul D. Sokolov, Gh. Karneev, F. Mirkovici, V. Karinev, I. Iakovenko, C. Stamati, L. Repey, Minciaki, G. Balș, M. Kiriakov, A. Demidov ș. a. N. Bogdan, *Societatea Medico-Naturalistă*, Iași, 1919, p. 12 și urm.

³⁾ M. Romanescu, *P. Poenaru* (1799—1875), p. 13.

⁴⁾ Gheorghe Asaki (1788—1869) (E. Lovinescu, *G. Asaki*, București, 1927), poate rutean de origine (G. Sion, *op. cit.*, p. 351), de obârșie din Podolia, a fost personalitatea culturală precumpănitoare a Moldovei înainte de 1848. Făcând parte din comisia de alcătuire a regulamentului organic, el a vizitat în 1830 Petersburgul, unde a fost decorat cu ordinul « Vladimir »; Asaki și-a descris călătoria, în « Albina Românească ». Fratele său, maiorul Dimitrie Asaki, a publicat la Iași: *Impresii de călătorie în țările Caucazului, prin Basarabia și Crimeia*. În 1832, Gheorghe Asaki a tradus în românește *Istoria Imperii Rosiene* a lui Kaidanov (comp. și « Curierul Românesc », 1832, nr. 91, p. 358), pe care o dedică generalului Kiseliiov. De altfel, el și-a început activitatea literară cu o odă dedicată împăratului Alexandru I al Rusiei, a scris, apoi, despre domnița Elena măritată cu țareviciul Ioan, despre Petru cel Mare, Mazepa, o nuvelă: *Lupta Moldovenilor cu cavalerii teutoni*, o cronică romantică despre lituanul Svidrighelo; sub influența rusă a mai scris: *Invățătura cristiană* (1896) și a tradus poezia lui Jukovski: *Cimitirul satului*. Printre publicațiile lui Asaki găsim: *Abecedarul ruso-român*, *Enciclopedia ruso-română* de Pelteki, *Catehismul mare*, de mitropolitul Veniamin Kostaki, după cel al mitropolitului rus Platon, ș. a.

caracteristice tendinței generale a scrierilor contemporane, pătrunse de o încredere caldă față de Rusia. ¹⁾

Activitatea lui Kiseliiov, în ce privește dezvoltarea învățământului, s'a manifestat în Moldova prin Gheorghe Asaki. ²⁾ Locotenent-colonelul Fanthon de Verrayon, secondat de asesorul colegial Suțu, consilierul Dendrino și doctorul în medicină N. Piccolo, a fost însărcinat cu cercetarea stării școlilor. Petrache Poenaru, numit încă din 1832 director al eforiei școlilor din Muntenia, a căutat să stăvilească antagonismul școlilor franceze; el apăra limba patriei împotriva franțuzismului lui Vaillant. Poenaru și Barbu Știrbei au elaborat regulamentul școlar din 1833, la bază cu școli începătoare gratuite Lancaster ³⁾, iar printre cursuri libere — limba rusă; în anul următor, pe lângă episcopii au luat ființă seminarele, ⁴⁾ întregul învățământ încheindu-se în felul programului instrucției publice rusești.

Nu numai viața culturală, dar în primul rând viața economică — comerțul a progresat paralel cu cel exterior, făcut prin porturile Galați, Brăila și Giurgiu, centrele de negoț fiind București, Craiova și Galați. S'au luat măsuri excepționale pentru îndestularea capitalei și a armatei. Când s'a stabilit că bancherul Sakellario ⁵⁾ provoacă lipsuri în aprovizionare, în interes de speculă, Kiseliiov s'a arătat necruțător. De asemenea, el a realizat prima unire a principatelor Moldova și Muntenia, decretând liberul comerț între aceste două țări. De aceea, citim în memoriul său:

«Industria a primit toată îmbunătățirea posibilă și toată încurajarea; organizarea porturilor, stabilirea unui curs favorabil al monedei, libertatea comerțului, înmulțesc economiile producătorilor și țara câștigă mari foloase în comerțul său cu străinătatea. Veniturile s'au sporit întreit și au dat puțința de a se satisface toate trebuințele țării, de a se plăti datoriile care se urcau la 7.600.000 lei, de a se da în folosul vistieriei rusești aproape șase milioane și de a se lăsa încă în folosul țării economii din diferitele venituri administrative, de peste cinci milioane lei.

«Partea judecătorească și partea penală au primit o rânduială cuviincioasă; rămâne numai să dorim mai multă experiență și mai multe cunoștințe pentru judecători, lucru ce atunci, din cauza proastei organizări, nu se putea încă cere, dar care se va face cu vremea, — spune

¹⁾ Comp. și: C. Sturdza, *Condica fivilă*, Iași, 1833.

²⁾ V. A. Urechia, *Istoria școlilor*, București, 1892, vol. I, p. 127 și urm.

³⁾ Metoda de învățământ a pedagogului Iosif Lancaster (1771—1838), patronată în Rusia încă de pe vremea lui Capo d'Istria.

⁴⁾ V. A. Urechia, *ibidem*, pp. 165, 177—191, 257—262, 355—357; N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928.

⁵⁾ Medic, scriitor și bancher grec, Gheorghe Sakellario, sudit și baron austriac. N. Iorga, *Istoria comerțului*, vol. II, p. 100.

generalul Kiseliiov, și continuă: Intr'adevăr, statornicia de forme și de proceduri, alcătuirea codicelor — civil, penal și comercial, slujesc de povățuire spre a se asigura dreptățile celor care cer dreptatea ».

Moldova s'a bucurat într'o măsură mai mică decât Muntenia de binefacerele ocârmuirii generalului Kiseliiov; iată, totuși, ce scrie un cercetător moldovean: ¹⁾

« In principate, activitatea lui Kiseliiov a fost de o rodnicie neobișnuită. Minte clară și sănătoasă, luminată printr'o vastă cultură, suflet drept și bun, o putere de muncă fără seamăn — toate calitățile acestea au fost puse în slujba binelui general din provinciile ale căror conducător l-au făcut împrăjurările. Toți, dar absolut toți istoricii, diplomații, oamenii de stat, scriitorii — români, ruși sau străini nu găsesc decât cuvinte de laudă pentru acest genial bărbat de stat, care a putut, în mai puțin de cinci ani, să reorganizeze radical viața publică din țările române ».

Un contemporan, Ștefan Dăscălescu ²⁾, confirmă și el toate realizările semnalate de Kiseliiov, în memoriu:

« Ce e drept, adevărul nu-l putem nega: că țările n'au avut a se plânge despre administrația lor ³⁾, mai vârtoasă a lui Kiseliiov, care s'a arătat blând, omenos și înțelept ». El a rezolvat numeroase plângeri, a făcut dreptate, a înfrumusețat orașele, mai ales Bucureștii, a efectuat recensământul contribuabililor, reglementând dările, a înființat milițiile pământene, « dându-le instructori ruși, insuflându-le spiritul marțial și făcându-i demni de a fi sâmburele și precursorii armatei noastre de azi ». A întemeiat și cele dintâi școli românești, cel puțin în comune urbane. « Intr'un cuvânt, a făcut tot ce a putut, tot ce l-au iertat împrăjurările și voința stăpânului, pentru îmbunătățirea și înflorirea acestor țări, atât de încercate în trecut. Niciodată în cursul îndelungatei mele vieți n'am văzut țara mea mai mulțumită, măcar de starea sa materială, ca sub administrația acestui om eminent, chiar prin aplicația aceluia faimos regulament organic, atât de decrat și ars de destrăbălați, fără să pună altceva în loc decât utopii ».

Principalii colaboratori ai generalului, în Moldova, au fost mitropolitul Veniamin Kostaki, vornicii Mihail Sturdza ⁴⁾, viitorul domnitor, Costache Konaki și Lupu Balș și aga Gheorghe Asaki ⁵⁾.

¹⁾ Mih. Galan, *Ocupația rusească în Moldova din anii 1828—1834*, « Cercetări Istorice », 1936, vol. I, p. 196 și urm., vol. II, p. 98 și urm.

²⁾ N. Iorga, *Un cugetător moldovean din jumătatea sec. XIX: Ștefan Scarlat Dăscălescu*, București, 1932, p. 14 și urm.

³⁾ Kiseliiov și Mirkovici.

⁴⁾ 1794—1884, domnitor dela 1834 la 1849; G. Bezviconi, *Din vremea lui Al. Sturdza*, p. 9 și urm.

⁵⁾ M. Galan, *op. cit.*, p. 123 și urm.

În *Cuvântul introductiv la cursul de Istorie Națională*, rostit la Academia Mihăileană din Iași, la 24 Noemvrie 1843, M. Kogălniceanu spune:

« Kiseliiov, un nume pe care Românii nu trebuie să-l rostească decât cu recunoștință și dragoste, este însărcinat cu regenerația patriei, cu punerea în lucrare a pravilelor menite să ne facă o nație... ».

Iată, însă, ce spune Costache Negruzzi, în *Scrisoarea a XIX-a* (1845):

« Anul 1821, dărâmand edificiul efemer lucrat de fanarioți, reînturnă Moldovei drepturile și privilegiile vechi. Poarta, luminată asupra intereselor sale, îi hărăzi apoi, în înțelegere cu Rusia, constituția care — deși nedesăvârșită — începu a pregăti civilizația, a deștepta naționalitatea și a vindeca durerile trecutului. Nu vom încerca a arăta starea de astăzi și dacă urmările au corespuns scopului, dacă generalul Kiseliiov (omul acesta scump în amintirea Românilor) fu ajutat și urmat precum s'ar fi cuvenit în frumoasa lui solie. Asta e treaba istoriei ».

Toate realizările excepționale ale lui Kiseliiov sunt recunoscute și de istoricii moderni; de pildă N. Iorga ¹⁾, care adaugă părerea unui cronicar mai vechi, Manolache Drăghici, despre această ocărmuire binecuvântată de toți Românii... — N. Iorga ²⁾ consideră această perioadă: « vreme de înaintare în toate domeniile », când s'a fixat limba literară, s'au pus bazele publicisticii române, când a primit o formă mai bună învățământul ³⁾, etc.

Regulamentul organic ⁴⁾, redactat în acest timp, a fost prima constituție românească ⁵⁾, care a asigurat domniile naționale și principiul separației puterilor, a contribuit la consolidarea statului pe temelii noi și din care se desprinde ideea că suveranitatea emană dela națiune. Mai mult, acest regulament a pregătit unirea principatelor, prin organizarea aproape identică a celor două țări ⁶⁾, prevăzând chiar unirea: astfel articolul 371 al regulamentului Munteniei și cel 425 al regulamentului Moldovei constată comunitatea de obârșie, de limbă, de religie, de obiceiuri și de interese, precum și avantajele necontestate ale unirii ambelor principate, — elemente componente ale principiului naționalităților, a cărui definire și aplicare și-a făcut drum mult mai târziu, chiar în Vestul Europei ⁷⁾. Democratismul acestei constituții nu poate

¹⁾ *Histoire des relations*, pp. 274—275.

²⁾ *Istoria Românilor*, vol. VIII, cart. 4, p. 353 și urm.

³⁾ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, p. 353.

⁴⁾ Andrei Rădulescu, *Centenarul regulamentului organic*, « Curierul Judiciar », București, 1931; Aurel Sava, *Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei*, București, 1944; N. N. Petrașcu (și G. Bezviconi), *Relații ruso-române*, p. 81 și urm.

⁵⁾ Proiectul de constituție din Moldova, de pe la 1822, al lui Andronache Donici, a fost legiferat numai parțial prin hrisoavele lui Ioan-Vodă Sturdza.

⁶⁾ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, pp. 346—347.

⁷⁾ I. Stalin, *Marxismul și chestiunea națională*, București, 1944, p. 6 și urm.

fi contestat. În debaterile celor două Adunări se manifestă începuturile vieții parlamentare de mai târziu ¹⁾. S'a pășit mult mai departe de tradiția aceluia, pe care Kiseliiov îl reprezenta în principate, a autocratului Nicolae I, și cu atât mai mult — de spiritul reacționar al Turcilor, în care au rămas zălogite, ani îndelungați, celelalte popoare din Sud-Estul european ²⁾.

Kiseliiov a părăsit principatele la 11/23 Aprilie 1834, însoțit până la graniță de tot poporul ³⁾. La Stânca, i s'a oferit un ultim prânz. Mulțimea plângea. « Acest om, — scria N. Piccolo — în acel moment nu mai părea un simplu muritor: era geniul binelui patriei, care părea că se duce... ». Consulul austriac din Iași constata și el, că generalul « emporte d'ici la réputation meritée d'un homme juste, éclairé et intègre », care a pus « beaucoup d'ordre et de régularité dans l'administration provisoire des deux province ». Alexandru Ghica l-a însoțit până la Chișinău ⁴⁾.

Obșteasca Adunare a Munteniei l-a proclamat pe Kiseliiov, în 1831, cetățean român, reînviind votul unsprezece ani mai târziu, după propunerea deputaților: episcopul Ilarion al Argeșului, Chesarie al Buzăului, Manoil Băleanu, Ioan Slătineanu, Iordache și C. Filipescu ⁵⁾. Refuzând iarăși propunerea lui Gheorghe-Vodă Bibescu, votată la 6 Aprilie 1843 de Obșteasca Adunare de a i se ridica o statuie la București, generalul ruga, prin scrisorile din 7 și 14 Iunie, ca fondurile votate

¹⁾ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 346.

²⁾ Colonelul Lăcusteanu (*op. cit.*, p. 49) scrie: « Această constituție, revoluționarii și desculții dela 1848 au nimicit-o și au ars-o, blamând faptele milostive și creștinești ale Rusiei, ca să se urce craii și descreierații cu legile lor... ». « Opera lui Kiseliiov — declară C. Calmuschi (*op. cit.*, p. 217), — este cea mai mare operă legislativă ce s'a făcut până atunci în țările noastre ». Profesorul Leon Casso, vorbind despre *Dreptul bizantin în Basarabia*, (trad. rom., p. 39), într-o notă adaugă: « Dacă cu această ocazie ne aducem aminte, că regulamentul organic este o binefacere, săvârșită de Rusia față de Moldova, și că în deobște cazuri de arătarea recunoștinței în peninsula Balcanică sunt comparativ rare, sunt vrednice de atenție cuvintele profesorului dela facultatea de drept din Iași, D. Alexandrescu (*Droit ancien et moderne de la Roumanie*, p. 480): « Malgré tout ce qu'on a pu dire, malgré les critiques plus ou moins fondées adressées à ce règlement que le peuple dans sa fureur a brûlé sur la place publique, l'histoire impartiale devra reconnaître un jour que les Russes, soit à leur point de vue personnel, soit au point de vue de l'équilibre européen, ont beaucoup fait pour les Principautés Roumaines et que sans eux ce beau pays serait peut-être aujourd'hui un pachalik turc ».

³⁾ Așa a fost petrecut, la plecarea din Odessa, ducele de Richelieu.

⁴⁾ I. Filitti, *Domniile Române*, p. 11.

⁵⁾ Colonelul Lăcusteanu scrie (*op. cit.*, p. 76): « Aristocrația și poporul era filorus », iar despre Filipești, că « erau nu numai filoruși, dar mai Ruși decât toți Rușii din Moscova ».

să fie întrebuințate pentru *fântâni, poduri și șosele*. Este originea decretului din 28 Ianuarie 1845, pentru înființarea fântânilor din București ¹⁾. Kiseliiov a rămas îndrumătorul înțelept de mai târziu al domnitorilor ²⁾, refuzând repetate rânduri domnia, deși încă în 1842, mitropolitul țării întreba pe consulul Dașkov, oare nu s'ar putea pune candidatura generalului la domnie ³⁾. Din depărtare, el rămânea același sprijinitor binevoitor al intereselor principatelor.

« Generalul Kiseliiov avea inima și spiritul deschis sentimentelor mari, — scria Ion Ghica ⁴⁾. — Când era ambasador la Paris, pe la anul 1862 ⁵⁾, om în etate de 80 de ani, Thouvenel, ministrul treburilor din afară al lui Napoleon al III-lea, zicea, vorbind despre dânsul, că nu cunoștea în toată diplomația europeană un spirit mai tânăr prin sentimentele sale și mai accesibil la ideile mari și generoase ».

Dorind să zugrăvim epoca lui Pavel Dimitrievici Kiseliiov chiar prin cele scrise de el și fără să avem posibilitatea să cercetăm, deocamdată, însemnările lui, care se păstrează în Uniunea Sovietică ⁶⁾, am găsit nimerit să reproducem aici fragmentele citate ale lucrării lui A. P. Zablotki-Desiatovski, conținând cele scrise de general cu privire la Principatele Dunărene.

« A. F. Orlov ⁷⁾ scria lui Kiseliiov:

« Feldmareșalul Dibici este extrem de mulțumit și de tine și de tot ceea ce ai făcut; de aceea vei primi în curând dovada bunăvoinței împăratului. Ai și primit însărcinarea de a conduce ambele principate. Este un post extrem de important și, în împrejurările actuale, mai important ca oricând. Te așteaptă foarte multe de făcut. Este vorba de o transformare a țării; ea trebuie să fie împinsă spre o dezvoltare progresivă... ».

¹⁾ I. Filitti, *Domniile Române*, p. 327, și G. Bibescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 192—197, și vol. II, pp. 109—111, 162—165, 548.

²⁾ G. Bibescu, *ibidem*, vol. I, p. 34, și vol. II, pp. 5—9, 514, corespondența din vol. I, pp. 117, 130—131, 184—186 ș. a.

³⁾ I. Filitti, *Domniile Române*, p. 271.

⁴⁾ *Op. cit.*, p. 542.

⁵⁾ 1856—1862, anii când a fost de mare folos cauzei Principatelor Dunărene.

⁶⁾ Prin decizia Prezidiului S. S. al U.R.S.S., din 1931, secția manuscriselor a Bibliotecii Academiei de Științe din U.R.S.S. a predat arhivei Casei « Pușkin » arhivele lui: P. D. Kiseliiov, I. Maikov, N. Nadejdin, A. S. Sturdza, Vl. Iakovlev, A. I. Iașimirski ș. a. « Vestitorul Academiei de Științe din U.R.S.S. », Moscova, 1945, nr. 5-6, p. 254.

⁷⁾ Alexei Feodorovici Orlov (1787—1862), pe atunci locotenent-general, participant în războiul împotriva Turcilor.

Kiseliov nu era pe deplin mulțumit de numirea sa, care fusese făcută fără a-l fi înștiințat. Iată ce scria el lui Dibici, într-o scrisoare având un caracter particular:

14 Octomvrie 1829. Gabrovo

* Prin însăși natura sa, administrația într-o țară, în care sunt trupe de ocupație, nu poate fi decât militară. Postul de președinte, care fusese prevăzut de cancelaria contelui Nesselrode ¹⁾ pentru contele Pahlen, trebuia să fie un post eminent civil, în consecință cu desăvârșire necorespunzător, prin însuși caracterul său, principiilor ce trebuiau introduse pentru a conferi un caracter mai ferm conducerii afacerilor. Jeltuhin a simțit-o perfect și, dacă pe vremea aceea când eram împreună ²⁾, exista înțelegere între noi, îndrăznesc să spun că aceasta se datora dorinței mele nu numai de a nu-i îngreuna administrația, ci dimpotrivă, a-i ajuta prin toate mijlocele ce-mi stăteau la dispoziție și, prin aceea, de a contribui la binele obștesc, ne urmărind nici interese particulare, nici glorie proprie. Nu este de sigur modest din partea mea să spun aceste lucruri; dar acest gen de merite este rar și nu îndrăznesc să sper că le voi vedea și din partea persoanei, care mă va înlocui la conducerea trupelor. Chiar și în cazul când relațiile reciproce ar putea să fie puse pe o cale bună, situația va fi totuși falsă, pentru ambele părți, și din cauza aceasta vor suferi mai mult, ori mai puțin, treburile; afirm fără șovăire, că administrațiile civilă și militară trebuie să fie încredințate uneia și aceleiași persoane. Și fie că șeful militar îi va fi subordonat președintelui divanurilor, fie invers, unitatea de conducere este indispensabilă; sunt atât de convingeți de acest lucru că aș socoti incorect să tac și să accept o numire, care m'ar pune într-o situație falsă în imposibilitatea de a lucra într'un mod onorabil. Dar chiar și în cazul, în care conducerea supremă a trupelor, pe care excelența voastră mi-o lasă deocamdată mie, se va prelungi și pe viitor, sau în care șeful trupelor îmi va fi subordonat mie, voi accepta postul de președinte al divanurilor și-l voi păstra numai atâta timp, cât dvs. veți fi șeful meu, deoarece pentru nimica în lume n'aș vrea să am de-a face cu caducitatea celor, care ar putea să ocupe locul dvs., conform drepturilor de vechime. În urma celor de mai sus, excelența voastră va găsi cu cale a scuza refuzul meu de a accepta locul de președinte, care — după convingerea mea — cere trei condiții indispensabile: 1. să posed o garanție morală că-mi voi îndeplini serviciul sub ordinele dvs.; 2. să dețin în același timp autoritatea civilă și militară și 3. posibilitatea de a pleca în primăvară la Karlsbad. Aceste condiții nu

¹⁾ Contele Nesselrode (1780—1862), îndrumătorul politicii externe ruse în anii 1816—1856.

²⁾ Aceasta se referă la începutul anului 1829.

le pun nici guvernului, nici șefului meu, însă vorbesc despre ele aici spre a nu apărea în ochii dvs. ca un om ingrât și lipsit de rațiune; deoarece, în primul rând, țin la o bună părere despre mine din partea celor pe care-i stimez, și în același timp nu cred că aș putea să mă consacru într'un mod ușuratec unei opere, de care sunt legate interese însemnate, ceea ce ar putea să compromită definitiv chiar și binevoitoarea grijă ce-mi purtați... ».

Kiseliov a sosit la București la 11 Noemvrie și după două zile, la 14 Noemvrie, a preluat conducerea principatelor. În ziua aceea, fixată pentru preluarea divanului, la orele 4 și jumătate dimineața a avut loc un cutremur, care s'a repetat la ora 7 seara. Pavel Dimitrievici s'a adresat membrilor divanurilor adunați, cu următoarea cuvântare:

« Domnilor ! Împăratul mi-a încredințat conducerea supremă a acestor două provincii. Nu mă îndoiesc de importanța însărcinării ce mi-a fost dată și mă voi socoti fericit, dacă voi putea justifica alegerea puternicului dvs. protector, țarul.

« Războiul, dus de Rusia, s'a încheiat cu o pace onorabilă pentru imperiu și avantajoasă pentru dvs. Împăratul a mai intensificat protecția, pe care v'o acordau strămoșii lui. Sunteți chemați la viață, bazată pe drepturi și privilegii, solemn recunoscute.

« Domnilor, de dvs. depinde acum să consolidați această operă; deoarece chiar și protecția cea mai puternică, chiar și dispozițiile cele mai înțelepte nu pot aduce prosperitate unui popor, dacă acesta nu dorește transformarea sa, dacă nu tinde el însuși spre renașterea moravurilor și a spiritului social.

« La începutul războiului, împăratul dorea ca acest război să fie pe cât se poate mai puțin împovăraător pentru principate, și este sigur că obligațiile ce-au fost impuse ar fi fost mai puțin simțitoare, dacă funcționarii ar fi fost pătrunși de convingerea, că sporirea obligațiilor este dăunătoare binelui obștesc. Eu am fost șeful statului-major și de aceea pot vorbi despre aceasta, ca unul care are exepriență în materie; am cunoscut prețul prestațiilor voastre în natură și am putut vedea, în timp ce comandam trupele pe malul stâng al Dunării, cu ce mijloace era constrânsă populația la îndeplinirea lor. Nu voi stăruî asupra faptului că acolo, unde sistemul mituirii este condamnat în public, unde cinstea de a fi folositor țării este pusă mai presus de dorința de a trage foloase personale, prezența unei armate nu numai că nu reprezintă o sarcină grea pentru țară, ci dimpotrivă, o îmbogățește, dezvoltând în ea industria și comerțul.

« Iată de ce vă invit, domnilor, să mă ajutați nu numai cu cunoștințele și prin activitatea dvs., ci mai cu seamă prin influența dvs. morală, atât de necesară pentru bunul mers al administrației, care — vă previn de acest lucru, domnilor, — va avea în vedere incontinuu

binele general al țării, iar nu avantajele personale, care, fiind întemeiate pe abuzuri, nu pot fi menținute decât prin continuarea abuzurilor.

« La întocmirea noului regulament lucrează o comisie specială, ai cărei membri, aleși de dvs., au reputația de buni cunoscători ai legilor și obiceiurilor țării. Activitatea este continuată într'un mod intens, însă ea nu trebuie să stingherească îmbunătățirile, care pot fi introduse în diferitele ramuri ale administrației, care a fost organizată de distinsul meu predecesor.

« Vă previn, domnilor, că această administrație va fi menținută întocmai până în clipa, în care vom fi perfect convinși de utilitatea și necesitatea unor modificări.

« În sfârșit, îmi permit a crede că, sub conducerea înțeleaptă a vi-teazului șef al armatelor, vom realiza generoasele intenții ale înal-tului vostru protector, și că acest popor, devenit fericit, va trans-mite urmașilor săi depărtați amintirea actualei epoci, mărețe și glo-rioase ».

Această cuvântare, — spune Loewenstern ¹⁾ în însemnările sale, — a fost primită cu mare entuziasm. Boierul Arghiropol ²⁾ s'a sculat și a spus următoarele cuvinte:

« Clerul și nobilimea Principatului Valahiei s'au adunat astăzi în jurul dvs., domnule general, spre a avea cinstea de a vă prezenta oma-giile lor.

« Astăzi când, pentru patria noastră începe o nouă eră, maiestatea sa a binevoit să adauge la binefacerile care ne-au fost asigurate prin tratatul dela Adrianopol încă o nouă dovadă a griiei sale părintești, numindu-vă pe dvs. președinte al divanurilor. Vă rog să credeți, ex-celență, că această numire a fost primită cu bucurie unanimă de toate clasele populației și că, felicitându-vă, fiecare se felicită pe sine însuși. La postul, la care ați fost chemat prin înalta încredere, vă așteaptă un nou triumf — acela de a asigura fericirea unui popor, destinul căruia a avut de îndurat până acum grozave adversități.

« Triumful acesta nu va avea strălucirea unui triumf militar, va fi însă nu mai puțin glorios și nu mai puțin scump inimii dvs... ».

Evenimentele din 1821, când Tudor Vladimirescu a provocat răscoala din Valahia, căreia i-a corespuns năvălirea lui Ale-xandru Ipsilanti în Moldova, — au desvăluit nu numai nevoia, ci chiar necesitatea nu de a repara vechea mașină administrativă, ci de a crea una nouă. Convenția dela Akkerman din 1826 a recunoscut această necesitate. Hătișeriful din 1827 le impunea domnitorilor

¹⁾ Baronul Vladimir Ivanovici Loewenstern (1777—1858).

²⁾ Manoil Luca Arghiropol (1798—1881), nepotul de fiică al lui Constantin Vodă Moruzi, vel-logofăt, iar mai târziu — ministru al dreptății (1851).

Moldovei și Valahiei să întocmească, împreună cu divanele, legile fundamentale — regulamente pentru fiecare principat... Comisia pentru întocmirea regulamentului fusese înființată încă din 1827, nu avea însă nici plan, nici directive bine definite; de aceea ea n'a ajuns la niciun rezultat și s'a lichidat dela sine, odată cu începerea războiului din 1828. Reorganizarea era atât de indispensabilă, încât guvernul rus a hotărât s'o întreprindă, cu toate că se afla în război. În scopul acesta a fost trimis în principate, la sfârșitul anului 1828, secretarul de stat D. V. Dașkov ¹⁾, însărcinat să schițeze — ținând seama de starea de lucruri din țară — un proiect de instrucții pentru întocmirea regulamentului. Dașkov și-a îndeplinit misiunea; instrucțiile, compuse de el, au obținut înalta aprobare la 6/18 Iunie 1829 și au fost transmise generalului Jeltuhin, din ordinul căruia s'a înființat, la 19 Iunie 1829, la București, un comitet, compus din membri aleși ai divanurilor, însărcinat cu întocmirea proiectului de regulamente; în calitate de președinte al acestui comitet a fost numit consilierul efectiv de stat Minciaki, fost până atunci consul general al Rusiei în principate și tocmai de aceea bun cunoscător al situației locale.

Preluând conducerea principatelor, Kiseliiov a găsit că acest comitet nu făcuse aproape nimic, lucrurile rămânând pe loc. S'a convins, că la baza acestui insucces era animozitatea generală a boierilor, care vedeau că reforma va atinge nu numai abuzurile autorităților domnitorilor, ci și propriile lor avantaje, care decurgeau din diferite măsuri de împilare a poporului. Nu se putea conta nici pe colaborarea clerului; acesta se temea să piardă multiplele drepturi, care le dobândise în timpul administrației domnitorilor.

Kiseliiov a luat numaidecât parte la ședințele comitetului, accelerând efectuarea lucrărilor premergătoare; fiind însă un adevărat bărbat de stat, el pricepuse că aceasta nu era suficient, — că pentru obținerea succesului, trebuia câștigată opinia publică în folosul măsurilor de reorganizare, pe care le prevedeau regulamentele. În acest scop, a și dat, în unele chestiuni, dispozițiuni, prin care trebuia să se manifeste neîntârziat acțiunea binefăcătoare a guvernului rus sau a reprezentantului său — președintele plenipotențiar al divanurilor.

Vom arăta aici obiectivele principale, pe care le urmărea la început activitatea lui Kiseliiov.

De câțiva ani, ciuma nu mai contenea în principate, iar în 1829 ea bântuia în ambele capitale, în 23 orașe și 300 state. Indată după venirea lui la București, Kiseliiov a dat directive pentru elaborarea unui plan de inspecție și curățire generală; planul acesta a fost pus în aplicare sub controlul ofițerilor ruși și al funcționarilor de carantină. Chiar a doua zi după preluarea funcțiunilor sale, Pavel Dimitrievici

¹⁾ 1784—1839, locțiitor — dela 1829, apoi ministru al justiției — dela 1832.

a vizitat personal spitalele de ciumați. În timp de 5 săptămâni, s'au luat măsuri de curățenie și priveghere în orașe și sate și, la începutul anului 1830, molima era curmată. Pentru a împiedeca pe viitor răspândirea cumei, au fost înființate circumscripțiile de supra-veghiere, iar de-a-lungul Dunării s'a creat o linie de carantină, cu controlul căreia au fost însărcinați funcționari ruși. În același timp, în toate județele au fost numiți medici de județe, iar la București și la Iași create administrații medicale, care au lucrat cu multă eficacitate începând din 1830.

Încă înainte de preluarea conducerii țării de către Kiseliiov, pretutindeni se simțea insuficiența aprovizionării; războiul și doi ani de recoltă deficitară secasera toate rezervele; în special Bucureștii erau amenințați de foamete, iar prețul pâinii a început să crească repede. Kiseliiov a dat numaidecât dispoziții ca pâinea să fie distribuită din magazinele militare și cumpărată în Moldova și la Odessa, iar între timp boierii trimiși de el prin județe, i-au convins pe deținători și proprietari de moșii să distribue grânele de rezervă locuitorilor până la recolta nouă.

Spre a se informa mai bine asupra nevoilor din țară, Pavel Dimitrievici a declarat că va primi, personal, petițiile tuturor persoanelor, de orice stare; în acest scop, începând din ziua de 22 Noemvrie 1829, și-a fixat două zile pe săptămână de audiențe, Marți și Vineri. Au început să vină foarte multe reclamațiuni, din care el a putut să se convingă de existența unor abuzuri grave... Independent de stârpirea abuzurilor provocate de starea de război, Kiseliiov a pășit neîntârziat și la nimicirea abuzurilor și a împilărilor, înrădăcinate prin obiceiurile pământului și regulile în vigoare în țară. Astfel a fost desființată vânzarea demnităților și suprimate taxele pe toate produsele indigene, care se percepeau sub denumirea de taxe vamale interne, precum și impozitele și mai grele pe cap de vită rătăcită (gloabă); prin aceasta au fost totodată desființați și însuși percepatorii acestor taxe, care comiteau multe abuzuri ¹⁾...

Despre impresiile sale la sosirea în principate și despre începuturile activității sale, Pavel Dimitrievici scria lui Zakrevski ²⁾.

26 Noemvrie 1829, București

«...Îți voi spune câteva cuvinte despre președinția mea: având sănătatea serios sdruncinată, după un serviciu activ și greu, speram să mă pot odihni un an sau doi, când deodată am fost convins de

¹⁾ Perceperea amenzilor pentru stricăciuni pricinuite de vite se concesiona; primul beneficiar al concesiiei o vindea unui al doilea sau parțial la mai mulți; astfel apăreau numeroși percepatori, care îi oprimbau pe săteni.

²⁾ Conte Arsenie Andreevici Zakrevski (1783—1865).

contele Dibici, prin prescripțiuni și scrisori, că împăratul dorește cu tot dinadinsul — și că aceasta este indispensabil lui, contelui Dibici, — ca eu să rămân în principate pentru a lupta contra frigurilor, ciumei și escrocilor țării acesteia și ai noștri.

«Am îndeplinit voința țarului și, deși împotriva dorinței mele, am rămas și am preluat conducerea principatelor, însă mărturisesc, că nu puteam prevedea acea dezordine, acel haos, pe care l-am găsit în administrația de aici; din Iunie, Jeltuhin aproape nu s'a mai ocupat de treburi și, în genere, pe cât se pare, n'a înțeles caracterul postului ce i-a fost încredințat, vrând să administreze principatele ca și o gubernie, și a montat pe toți și pe toate împotriva lui. La aceasta trebuie să adaugi că toți ceilalți, s'ar putea spune fără excepție — sau cu o excepție foarte mică — iau mită, iar unii jefuesc într'un mod nerușinat, și că, de când am venit, am observat și la cei mari și la cei mici un singur scop, o singură dorință — de a camufla adevărul și a se opune oricărei tendințe de introducere a ordinei și organizării sistematice.

«Iată cele ce am putut observa până acum și ce trebuie și vreau să înving. Dela venirea mea, am reorganizat spitalul de ciumați, am înființat în principate un control general și măsuri generale împotriva ciumei, am coborât în oraș prețurile alimentelor, iar în curând voi dubla taxele răscumpărării pentru sare, cele vamale etc. Toate acestea le displac colaboratorilor mei, care-și pierd veniturile și mă blestemă pe mine; am fost primit însă în principate cu o bunăvoință extremă și toată lumea așteaptă dela mine mai mult decât ar trebui, deoarece este greu să transformi abuzurile înrădăcinate aici, în atmosfera de confuzie generală a afacerilor curente. Din cauza grijilor și neplăcerilor de fiecare zi, am revenit la ocupațiile mele din 1819, cu singura diferență că, la patruzeci și doi de ani, forțele sunt epuizate și nu mai răspund dorinței de a fi activ și util. În sfârșit, fie ce o vrea Dumnezeu, însă voi face ceea ce-mi stă în putință, fără a mă cruța pe mine, dar nici pe alții ».

20 Februarie 1830, București

«Până nu mi-au pierit puterile, muncesc și, pe cât mi se pare, nu fără folos. Ocârmuirea civilă internă și administrația militară capătă o dezvoltare sistematică; încrederea locuitorilor sporește; veniturile dela concesiuni și cele generale sporesc; hoția, care este aici un obicei al pământului, descrește pe zi ce trece și clasa de jos începe să răsuflă. Poliția orășenească și dezastruasele comisii de încartiruire sunt pe cale de reorganizare; ținerea evidenței în vistieria (ministerul finanțelor), spitale și comisii se organizează după reguli severe și uniforme; însă-mânțările, făcute cu concursul guvernului, vor fi vâste; linia de carantină de pe Dunăre, fiind un lucru important pentru Rusia, se organizează cu toată atenția și intensitatea de acțiune cuvenite; miliția

locală va fi formată și comitetul de reorganizare ¹⁾ lucrează neconținut, cu toate că ar vrea să mențină dăunătoarele privilegii ale boierilor, împotriva cărora lupt eu în calitate de înfăptuitor al voinței împăratului și de creștin. Îi mai rămâne mult de făcut celui care va avea de condus această țară; socot că principalul este să câștig bogăția lui pentru Rusia pe calea negoțului și să-i supun pe Moldoveni și pe Valahi pe viitor, cu ajutorul educației noastre și prin introducerea obiceiurilor și moravurilor noastre. Pentru aceasta trebuie: 1. să ușurăm tariful nostru comercial și 2. să plasăm în instituțiile noastre școlare civile și militare 200 de tineri și tot atâtea tinere fete în mănăstirile ²⁾ noastre. În acest chip, fără a provoca sguđuri în Europa, fără cheltuieli pentru întreținerea forțelor noastre armate în această țară, vom avea granița noastră pe Dunăre, cu măsurile locale de protecție împotriva molimei ».

18 Martie 1830, București

« Pe zi ce trece, șederea mea aici îmi devine tot mai nesuferită; toată ziua sunt prins de treburi, n'am nicio clipă de odihnă sau de petrecere. Hârțiile și cu mine, eu și hârțiile, iată întreaga mea viață; trec anii și se stinge bucuria de a trăi. Dar fie ce o fi, nu-mi voi trăda principiile până la ultima limită de posibilitate și voi fi pe cât se poate de util împăratului și concetățenilor mei, deși cei de aici nu prea sunt demni de aceasta . . . ».

21 Martie 1830, București

« Treburile noastre de aici merg binișor: sunt mai mulți mulțumiți, decât nemulțumiți; sănătatea mea merge prost, dar ceea ce este cel mai rău pentru treburi, este că n'am ajutori de încredere ».

În toiul activității administrative a lui Kiseliiov, una din dispozițiile sale și anume dispoziția privind moneda, era cât p'aci să fie prilejul unei rupturi dintre el și Dibici . . . La 12 Martie, Kiseliiov îi scria lui Dibici:

« Prin curierul de azi trimet excelenței voastre un raport extrem de important în legătură cu situația monetară de aici. Criza devine, pe zi ce trece, tot mai acută, atât pentru particulari, cât și pentru interesele noastre proprii: moneda de bună calitate dispăre din circulație și este înlocuită de cea turcească, ceea ce pricinuește pierderi de 25 la sută . . . »

« Adunarea generală a divanurilor și comercianții au cerut de câteva ori să se fixeze un preț stabil al galbenului, care să devină prin această

¹⁾ Kiseliiov denumeste astfel comitetul, care se ocupa cu întocmirea regulamentului organic.

²⁾ Internatele. Despre ieșence, trimise pentru studii la Odessa și Petersburg, I. Filitti, *Domniile Regulamentare*, p. 612.

monedă de bază; aceasta ar fi conform cu proiectul regulamentului... Pentru a așeza pe temelii raționale această operă, atât de importantă pentru principate și pentru Rusia, am dat divanului ordin să stabilească, cu ajutorul experților, valoarea internă a tuturor monezilor turcești, prevăzând că această dispoziție va avea în același timp și o altă urmare importantă și anume: va face să scadă moneda stricată și va pregăti în același timp reducerea valorii ei, în mod treptat și de bună voie.

« Am știut foarte bine că cei cărora li se cesionează dreptul de a vinde sarea și alte ramuri ale veniturilor statului, precum și falsificatorii de monedă, vor țipa, deoarece pierd posibilitatea de a câștiga dela stat, cu ajutorul monedei proaste, 20% și mai mult; n'aș fi crezut însă, că se vor găsi oameni atât de nerușinați, încât să apere cu neobrăzare interese atât de ilegale; și mai puțin aș fi crezut că divanul executiv se va opune dispoziției, dată de predecesorul meu și de mine și aprobată de dvs., de a refuza primirea monedelor turcești în vistierii... »

« Am fost nevoit să iau măsuri severe împotriva funcționarilor, pe care i-am menținut până acum, dorind să evit orice ciocnire și reforme ce n'ar corespunde situației mele temporare; însă lucrurile au mers atât de departe, încât o indulgență prelungită din partea mea ar fi fost de neiertat; interesele de serviciu reale cer îndepărtarea multor funcționari, cu care nu mă mai pot înțelege, de când cu coborîrea prețurilor alimentelor la București și mărirea prețurilor de concesionare, și care nu-și mai pot ascunde pornirile rele și ar putea, în cele din urmă, să-i contamineze și pe funcționarii cei buni ce au mai rămas... ».

În scrisoarea următoare, Kiseliiov îi scria lui Dibici, la 9 Aprilie 1830:

« Am primit scrisoarea dvs. din 26 Martie, plină de expresia permanentei dvs. bunăvoințe în ceea ce mă privește pe mine. Dar tot în ea am găsit ceva care-mi rămâne de neînțeles și mă pune într-o situație dificilă, dacă nu în privința alegerii măsurilor ce am de luat, cel puțin în privința temerii că această alegere ar fi putut să fie interpretată într'un mod nefavorabil pentru mine, în timp ce doresc din toată inima să dovedesc, printr'un devotament integral, sentimentele ce mă animă față de împăratul meu și de cel, sub ordinele căruia am onoarea de a-mi face serviciul. Răspunsul dvs. la scrisoarea mea din 12 Martie, cu privire la moneda turcească, mi s'a părut atât de inexplicabil, încât pentru lămurire am cerut o copie de pe scrisoarea și de pe raportul meu, aflând cu această ocazie că, intenționat sau din greșală, pachetul cu raportul meu n'a fost remis curierului și că excelența voastră a-ți judecat lucrurile numai din scrisoarea ce însoțea raportul meu și de aceea nu v'ați putut forma o părere clară asupra acestei chestiuni.

« Căutându-i pe cei vinovați de această faptă josnică, de care nu mă mir, cunoscând caracterul și interesele acestor domni, mă grăbesc să vă prezint raportul în chestiune, din care veți vedea că ordinul de a

nu primi monede turcești în casieriile statului fusese dat de predecesorul meu cu aprobarea dvs. Văzând că divanul n'a executat acest ordin, intenționat și contrar intereselor guvernului și țării, am fost nevoit să-i constrâng să execute întocmai înțeleptele dispozițiuni, date chiar la începutul războiului și care sunt executate până azi în Moldova, fără niciun fel de nemulțumire. În ceea ce privește necesitatea de a stabili o valoare definitivă a galbenului și a fixa valoarea internă a monezilor de proastă calitate care circulă în țară, prin publicarea adevăratei lor valori, nu numai că n'am făcut acest lucru fără consimțământul dv. în prealabil, ci l-am solicitat anume în raportul meu din 12 Martie.

« Din toate cele de mai sus veți vedea, excelență, că sunt departe de a fi făcut o lovitură de stat; prudența mea a fost prea necutezătoare! Considerându-mă un guvernator doar vremelnic, am căutat tot timpul să mă folosesc cât de puțin posibil de drepturile, pe care mi le-a conferit decretul împărațesc și instrucțiunile ministerului, date președintelui plenipotențiar, contele Pahlen, în 1827... ».

Răspunsul nu l-a satisfăcut pe Pavel Dimitrievici, expresia imprudentă din scrisoarea lui Dibici, prin care se atribuia dispoziției date de Kiseliiov importanța unei lovituri de stat, era socotită de acesta din urmă drept o mustrare injustă. Kiseliiov s'a hotărât să părăsească postul de președinte plenipotențiar și, deocamdată, să insiste asupra necesității de a pleca în străinătate pentru căutarea sănătății.

În însemnările zilnice ale lui Pavel Dimitrievici stă scris:

« 2 Mai. — Sosirea feldmareșalului la orele 9 seara; m'a primit prietenește; explicații cu privire la concediul meu și la comanda trupelor; mi-a spus că țarul i-a scris despre dorința lui de a-mi încredința ocuparea principatelor.

« 3 Mai. — Lucrările mele cu feldmareșalul s'au început la 9, s'au terminat la 12. Mi-a dat în toate aprobarea lui. Plecarea din Kius-tendji » ¹⁾.

Este evident, că primirea făcută de Dibici lui Kiseliiov și explicațiile sincere au împrăștiat norul, care era să întunece bunele lor relații... Luându-și rămas bun dela feldmareșal, Kiseliiov s'a îndreptat spre Moldova, unde nu fusese încă dela numirea lui în postul de președinte plenipotențiar al divanurilor. Părerea lui generală asupra situației din Moldova se află expusă în scrisoarea următoare, adresată lui Dibici:

Iași, 13 Mai 1830

« Am sosit la Iași în ziua de 8, prin Galați, oprindu-mă pe drum în toate orașele moldovene, pentru a primi dela locuitori petiții și reclamațiuni. Țara începe să renască la viață; este însă indispensabil să

¹⁾ Constanța.

stărnim mai multă energie în administrație; doresc totuși să-l păstrez pe generalul Mirkovici și pe vistier, în măsura posibilităților. În ceea ce privește personalul divanului, se impun oarecare schimbări, pe care le voi face cu scopul de a ameliora situația provizorie și a facilita introducerea viitorului regulament.

« Austria are în Moldova mulți partizani; agenții ei făgăduesc menținerea tuturor abuzurilor, în cazul când Moldova le-ar da ascultare și s'ar opune energic oricărei schimbări în forma de guvernare. De aceea toată lumea de aici e neliniștită și face din ce în ce mai multe intrigi.

« Dacă guvernul nostru ține la regulament și la influența pe care trebuie s'o avem aici, este indispensabil să înlăturăm cu toată energia amestecul Austriei și să-i dăm să înțeleagă că, curtea protectoare n'are nevoie de sfaturi și nu va tolera observații. Este cu atât mai necesar ca lucrul acesta să fie făcut acum, cu cât amestecul cabinetului din Viena poate crea precedente, care ne vor deservi la primul nostru război în regiunea Dunării ».

Pavel Dimitrievici a stat la Iași până la 25 Iunie, iar în ziua de 27 s'a înapoiat la București...

În Iulie, la București, s'a simțit lipsa de lumânări și carne de vacă, apoi a urmat o scumpire a tuturor produselor alimentare; în privința acestor din urmă împrejurări, bănuielele cădeau asupra bancherului speculant Sakellario. După ce și-a exprimat nemulțumirea la adresa divanului executiv pentru inacțiunea lui, Kiseliiov a declarat comerțul de pâine cu desăvârșire liber între ambele principate și, după luarea altor măsuri menite să asigure alimentația capitalei și a trupelor, a plecat, spre sfârșitul lui August, la Silistra. Cele trei zile petrecute de el aici, au fost consacrate unei inspecții amănunțite a tuturor lucrărilor tehnice, a tuturor clădirilor din oraș, a prăvăliilor, depozitelor de pulbere, arsenalului, spitalelor. Kiseliiov nu neglija niciun detaliu cât de mărunț. În cele din urmă, după ce a dat diferite ordine generalului Rupert¹⁾, care comanda cetatea, în ziua de 23 August, generalul Kiseliiov s'a înapoiat la București...

La sfârșitul lui Aprilie 1830, comisia pentru întocmirea regulamentului a terminat redactarea proiectului; la începutul lui Mai, Minciaki și boierii Mihail Sturdza și Villara au plecat la Petersburg, unde studierea proiectului a fost încredințată unei comisii speciale, pusă sub președinția secretarului de stat Dașkov și compusă din următorii

¹⁾ Locotenent-generalul Rupert, născut în 1788 și mort în 1849 la Lohănești-Orhei, era ginerele lui F. Nedoba. Mai târziu, el a fost general-guvernatorul Siberiei Răsăritene (până la 1847). G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. II, p. 201.

membri: Katacazi ¹⁾, Minciaki și cei doi boieri pomeniți mai sus.

În timpul ce lucrările comisiei dela Petersburg se apropiau de sfârșit, Kiseliiov comunica, într'o corespondență confidențială, contelui Nesselrode, păreriile asupra impresiei, pe care poate să o producă în țară introducerea regulamentului organic.

«Regulamentul organic, — scria Kiseliiov ²⁾, — menit să amelioreze administrația internă a principatelor, este cerut cu insistență de situația acestor țări. Desordinea și abuzurile, care au avut loc în ultimul timp, au slăbit cu desăvârșire resorturile administrative; instituțiile existente nu mai pot corespunde nici clauzelor tratatului, nici nevoilor și intereselor ambelor provincii; totuși, oricât de utile și de necesare ar fi îmbunătățirile propuse, nu trebuie pierdut din vedere că, în ansamblul lor, ele vor atinge interesele tuturor claselor.

«În special dispozițiile regulamentului privitoare la scutelnici și poslușnici și la îndatoririle agricultorilor față de proprietarii de pământ, vor provoca nemulțumiri din partea clasei privilegiate și proteste în rândurile țăranilor, care sunt cei mai privilegiați prin instituțiile cele noi, deoarece prima știre privitoare la cele 24 zile de lucru le va ascunde toate avantajele, pe care le capătă în schimbul acestei prestații unice.

«Chiar și înainte de redactarea definitivă de către comisie a dispozițiunilor de mai sus, am considerat că ele vor fi anevoioase de îndeplinit; de atunci m'am convins și mai mult de acest lucru. Informațiile pe care le-am primit în timpul șederii mele la Iași și agitațiile provocate de știrea despre sporirea muncilor țărănești în folosul proprietarilor agricoli, m'au convins pe deplin că în proiectul regulamentului trebuiesc introduse anumite modificări.

«Intr'adevăr, nobilimii i se iau scutelnicii, toate avantajele pe care le avea din împărțirea veniturilor statului și influența arbitrară în toate afacerile administrative și judiciare. Clerului i se iau o parte din venituri; el pierde de asemenea autoritatea în materie de treburi civile. Negustorimea și întreaga clasă industrială vor fi supuse la impozite și vor trebui să asculte de reguli pozitive. Autoritatea și sfera de acțiune a domnitorilor și a tuturor funcționarilor vor fi delimitate prin legea organică; ei nu vor mai avea posibilitatea de a trage foloase ilegale din funcțiunile lor.

«Independent de aceasta, Austria este direct interesată în menținerea vechii stări de lucruri; agenții ei, abuzând de protectorat, ocrotesc

¹⁾ Gavriil Katacazi (1794—1865), secretarul lui Capo d'Istria, primul ministru plenipotențiar rus în Grecia (1832—1843), senator, episcop al învățământului la Harkov. G. Bezviconi, *ibidem*, p. 122.

²⁾ Telegrama din 13 Octomvrie 1830.

nu clasele sărace ale populației, ci nobilimea, căreia îi făgăduesc protecția abuzurilor, desființarea cărora o urmărește curtea rusă ».

Din aceste motive, Kiseliov a remis un memoriu despre scutelnici și poslușnici și despre îndatoririle țăranilor față de proprietarii agricoli, — memoriu conținând toate modificările pe care le socotea necesare de introdus în proiectul regulamentului și care, după părerea lui, promiteau să aducă în viitor roadele dorite, menținând drepturile nobilimii și favorizând clasa țăranilor. După părerea lui Kiseliov, regulamentul trebuia să intre în vigoare înainte de alegerea domnitorilor, sub auspiciile guvernului rus.

« În cazul contrar, — scria el — acest act, pe care eu îl consider extrem de util în ceea ce privește desființarea abuzurilor și a tuturor lucrurilor ce se opun dezvoltării viitoarei bune stări a țării, va rămâne literă moartă, va avea doar atâta putere cât va socoti util pentru ea aristocrația turbulentă, iar noul domnitor va fi influențat în acțiunile lui de membrii familiei lui și de înalții demnitari locali. Dimpotrivă, influența dăunătoare a acestora din urmă va fi nulă în fața guvernului rus, care neavând interese de menajat, va merge înainte, cu toate nemulțumirile stârnite de instituțiile cele noi, spre realizarea scopurilor propuse și le va aduce la îndeplinire.

« Sunt de părere că studierea și adoptarea regulamentului în Valahia trebuie să precedeze deschiderea adunării generale în Moldova, unde nobilimea este mai numeroasă, mai capabilă de intrigi și de aceea prezintă mai multe dificultăți pentru guvernare. O asemenea ordine va contribui la înlăturarea piedicilor și a opoziției, pe care guvernul s'ar putea s'o întâmpine în Moldova... ».

« În orice caz, este de dorit ca toate reformele să fie efectuate sub supravegherea guvernului rus și în prezența trupelor rusești. Aceste măsuri de precauție vor scuti țara de turburări, care domnesc în Turcia europeană și vor contribui în același timp la consolidarea organizației miliției, care n'ar putea, fără prezența și exemplul soldaților noștri, să atingă scopul pentru care a fost întemeiată... ».

La 16 Februarie 1831, în numele divanurilor, a fost publicată o declarație asupra motivelor înființării comisiei pentru întocmirea regulamentului. În această declarație era expus pe scurt și conținutul regulamentului și se anunța întrunirea adunării extraordinare în vederea studierii lui.

Adunarea a fost deschisă la București la 10 Martie 1831, cu obișnuită solemnitate, de însuși președintele plenipotențiar al divanurilor. În discursul rostit cu acest prilej, Kiseliov a spus, după câteva cuvinte cu privire la împrejurările care au provocat această adunare:

« Urmași ai unui popor viteaz! Strămoșii voștri au avut o guvernare națională, care a dispărut, făcând loc unei guvernări străine, slabe și

ocasionale. În timp ce alte popoare europene păseau înainte pe calea progresului, popoarele acestor două țări rămăneau pe loc; chemați de civilizație, ei n'au mai putut rămâne mai departe străini de misiunea lor. Domnilor, să-i mulțumim cerului pentru că această schimbare, care de obicei este însoțită de sguđui și calamități sociale, a fost înfăptuită, mulțumită exclusiv intențiilor generoase ale... Rusiei, care, — începând dela Petru cel Mare, — n'a încetat să arate acestor provincii binefaceri și grijă ».

În continuare, amintind pe scurt despre nenorocirile care s'au abătut asupra principatelor, Kiseliiov a scos în relief defectele vechii administrații, care trebuia să fie modificată; a citat diferite petiții și reclamațiuni, cărora le-a dat curs; a zugrăvit viitorul mai fericit, pe care-l asigură principatelor tratatele dela Akkerman și Adrianopol, precum și necesitatea de a coordona organizația internă cu noua situație politică a țării; a făcut o succintă prezentare a conținutului regulamentului și a binefacerilor, pe care țara le datorește de pe acum guvernului provizoriu și care au servit drept prima treaptă pentru nouile instituții, și-a încheiat apoi cuvântarea prin recunoașterea dispoziției demne de laudă, pe care a observat-o în cugete, și a fericitei schimbări de mentalitate a celor care, la început, erau plini de neîncredere...

Drept răspuns la cuvântarea lui Kiseliiov, adunarea a votat în unanimitate textul unei scrisori de mulțumiri, care a și fost prezentată lui Pavel Dimitrievici a doua zi.

Toate cele 9 capitole ale regulamentului organic au fost acceptate de adunare cu câteva modificări de foarte mică însemnătate; au fost adoptate de asemenea, ca completare, proiectele de legi, propuse de președinte și despre care am vorbit mai sus.

« În timpul tuturor ședințelor, — scria Kiseliiov ¹⁾ — a domnit în adunare o atmosferă de pace și bună înțelegere... ».

Încă dela 23 Aprilie se primise știrea despre apariția holerei în Moldova... În telegrama trimisă lui Nesselrode la 10 Iunie 1831, din Iași, Kiseliiov scria:

« Ravajele provocate de holeră la Iași, se poate spune că erau fără precedent în Europa. Cu mare greutate am evacuat o treime din populația acestui oraș contaminat și insalubru; în oraș au rămas numai 8—10.000 de oameni, dintre care, în fiecare zi mureau dela 150 până la 180; moartea nu alegea nici săraci, nici bogați. Din toți medicii, numai unul continuă să dea ajutoare posibile bolnavilor; cinci au murit, iar ceilalți au fugit. Fără nicio exagerare, sunt nevoit a spune că, începând dela boierii cei mai avuți și până la meseriașul cel mai sărac, toată lumea era cuprinsă de o frică atât de mare, încât niciun fel de

¹⁾ Telegrama trimisă lui Nesselrode la 9 Mai 1831.

urmărire, niciun fel de justificată severitate nu putea să-i forțeze să fie mai atenți în îndeplinirea funcțiunilor lor. Astfel, judecătoriile au încetat de a mai funcționa din lipsă de judecători și de petiționari; a trebuit să le închid pentru un timp nedeterminat. Din cauza lipsei totale a funcționarilor moldoveni, a trebuit să încredințez poliția din principat generalului Beghidov și cazacilor lui; partea sanitară — colonelului Makarov și câtorva funcționari ruși, care și-au oferit benevol serviciile; aprovizionarea — generalului Mirkovici și cancelariei lui. În ceea ce privește adunarea obștească extraordinară, nevăzând posibilitatea de a o întruni în momentul de față, am cedat rugămintii mitropolitului, autorizându-l de a se retrage în vreo mănăstire de județ, până la încetarea totală a epidemiei, pe care n'o pot stăvili, după spusele lui, niciun fel de eforturi omenesti. Părerea aceasta o împărtășesc toți Moldovenii.

« Măsurile de precauție și grija, de care sunt înconjurată trupele de sub comanda mea, au dat rezultate din cele mai satisfăcătoare în comparație cu mortalitatea din spitalele civile și din rândurile populației, în genere... »

« Nu voiu declina cinstea de a-mi face datoria, atâta vreme cât mă voiu ține pe picioare; în caz dacă mi se va întâmpla ceva, generalul Dietrichs îmi va lua locul ».

Autorul însemnărilor istorice referitoare la activitatea lui Pavel Dimitrievici ¹⁾, desfășurată în timpul holerei, spune:

« Față de numărul restrâns al funcționarilor ce-l înconjurau, se putea spune că generalul Kiseliiov rămăsese singur în mijlocul populației muribunde și dădea ajutor și mângâiere. Orașul era amenințat de foame, din cauza că cei care-l alimentau lipseau sau dispăruseră. Pentru Kiseliiov, clipele acestea au fost din cele, în care omul apare, cu adevărat, ca o ființă superioară. În timpul nenorocirii generale, în mijlocul groazei, când moartea răpea mii de jertfe, — el și-a desvăluit măreția caracterului.

« Călăuzit fiind numai de devotament pentru o operă de omenie, el împărțea tot felul de ușurări și-și îndoia eforturile pentru a-i smulge molimei cel puțin câteva din jertfe; prezența lui era ca un fel de providență vizibilă; el înviora spiritele abătute și înspăimânta îndrăzneala celor, care văd într-o nenorocire socială doar un prilej binecuvântat pentru îndeplinirea condamnărilor lor intenții ».

Când, la începutul lui Iulie, holera aproape că încetase la Iași, Kiseliiov a primit știri despre apariția ei la București; a plecat în mare grabă într-acolo și a sosit în ziua de 6 Iulie 1831; epidemia se afla tocmai în perioadă de creștere.

¹⁾ Manuscrisul: *Aperçu historique sur la réforme politique en Valachie.*

« Sosirea lui Kiseliiov a electrizat toate autoritățile, a dat forțe noi energiilor lor și a trezit speranțe în suflete abătute; niciunul din funcționarii valahi nu și-a părăsit postul și toți, luând exemplul dela șeful lor suprem, se întreceau în vrednicie și abnegație...

« Pentru devotamentul său și pentru grija lui, generalul Kiseliiov a primit recompensa cea mai măgulitoare, cea mai prețioasă pentru un suflet superior. Când holera încetase în București, a apărut odată în curtea lui o imensă mulțime de oameni, care păstrau ordinea și liniștea, și la întrebarea: ce doresc, au răspuns, că au venit să-i mulțumească președintelui divanurilor; când a apărut acesta, mulțimea l-a primit cu aclamații, i-a prezentat pâine și sare și scrisori de mulțumire, în care își exprima, în cuvinte mișcătoare, recunoștința pentru grija lui. Lacrimi de înduioșare le curgeau tuturor pe obraz. Aceasta zi va fi, de sigur, una din cele ce vor rămânea neșterse în amintirea lui Kiseliiov »¹⁾.

După încetarea holerei la Iași și în județele Moldovei, adunarea de revizuire și-a reluat, din ordinul lui Kiseliiov, lucrările, sub conducerea vice-președintelui Minciaki²⁾, în primele zile ale lui August. În ziua de 24 August 1831, Kiseliiov scrie contelui Nesselrode:

« În urma măsurilor luate de guvern, terminarea cu succes a revizuirii regulamentului este asigurată; printre membrii adunării de revizuire s'a manifestat însă spiritul de neliniște și de dezbinare, astfel încât — deși nu ne putem îndoi că regulamentul va fi adoptat de o majoritate covârșitoare —, este incontestabil că aplicarea lui va cere mai multă perseverență și supraveghere decât în Valahia. O grupare, care s'a format în sânul adunării, și-a propus drept scop să critice și să modifice tot ceea ce în regulamentul, îi asigură guvernului cel nou respectul și autoritatea materială, care reprezintă însăși temelia existenței lui.

« Dacă în Moldova starea de lucruri nu este satisfăcătoare, în Valahia vedem lucrul contrar. Acolo cea mai mare parte a regulamentului organic este pusă în practică. Regulile referitoare la carantină, la jandarmerie, finanțe și judecătoria se pun în aplicare, iar crearea unui consiliu administrativ a imprimat noii ordini o mișcare progresivă, astfel încât guvernul nu face decât să supravegheze menținerea lor dreaptă. Pretutindeni ele sunt primite cu entuziasm și utilitatea lor este recunoscută de diferite clase ale populației; agricultorii se consideră fericiți și recunoscători, și se poate spune afirmativ că, dacă guvernul va urma ferm pe drumul trasat și dacă noi încurcături politice sau evenimente neprevăzute nu vor turbura liniștea țării, reforma

¹⁾ *Ibidem.*

²⁾ Telegrama din 13 August 1831.

administrativă din Valahia va fi tot atât de binefăcătoare, cât a fost ea primită de cordial și de cinstit de către populație.

« Mi-ar fi plăcut să pot spune excelenței voastre același lucru și despre Moldova. Cu toate piedecile și greutățile, pe care le stârnește numeroasa aristocrație a acestei țări, guvernul nu va neglija niciun mijloc care-i stă la dispoziție pentru a înfrânge manevrele partidului și a-i asigura Moldovei binefacerile unei administrații temeinice și corecte ».

În timpul când regulamentul organic sau, mai bine zis, « regulamentul de administrație internă », după cum fusese intitulat în înaltul decret trimes lui Kiseliiov, intrase în vigoare în Valahia, Kiseliiov urmărea cu atenție încordată felul cum este el acceptat și care sunt urmările lui. Chiar la sfârșitul anului 1831, el scria lui Nesselrode:¹⁾

« Succesele reformelor administrative continuă în Valahia, unde regulamentul se aplică în plin de câteva luni. Pe măsura aplicării celor prevăzute de regulament, ele câștigau în ochii tuturor categoriilor sociale. Nobilimea mărunță, comercianții, meseriașii și, mai cu seamă, marea masă a plugarilor, au început să simtă și să prețuiască avantajele unei guvernări, care nu urmărește decât menținerea legalității, apărarea drepturilor fiecăruia și prosperitatea generală. Pe de altă parte, ușurința cu care sunt percepute dările, liniștea ce domnește în ambele principate, ordinea și starea de spirite sănătoasă, care au caracterizat ultimele alegeri din Valahia, dovedesc încrederea locuitorilor în guvern și atașamentul lor la instituții, de roadele cărora încep să profite.

« Spre a vă da o idee despre abuzuri, pe care am reușit să le stărpim, este de ajuns să arătăm că un mic număr de funcționari (pe care Kiseliiov îi indică într-o listă alăturată scrisorii) împărțeau între ei 2.368.000 de piaștri, care apăsau cu toată greutatea lor asupra claselor mijlocii și de jos; în momentul de față, salariile acestor funcționari au fost fixate la 631.200 piaștri. Dintr'un alt tabel rezultă că 120.000 de familii țărănești, de care dispuneau 2000 de familii privilegiate, au trecut acum în clasa generală a impozabililor ».

Într'o altă telegramă²⁾, Kiseliiov semnala în deosebi succesele administrației financiare. Dela începutul campaniei, aprovizionarea și toate celelalte rechiziții în natură pentru armată erau livrate fie pe bani, fie pe baza unor recipise. Lipsa mijloacelor financiare îl făcuse pe contele Pahlen să contracteze la bancheri un împrumut de 100.000 galbeni. Suma această, adăugată la alte deficite, ajunsese la venirea lui Kiseliiov la conducerea principatelor la 3.760.635 piaștri datorie. În

¹⁾ Telegrama din 14 Decembrie 1831.

²⁾ Din 8 Martie 1832, no. 12, din București.

afară de aceasta, independent de obligația de a face față cheltuelilor de întreținere a trupelor, care mai rămăseseră pentru încălțări de iarnă, guvernul provizoriu trebuia să plătească pe baza chitanțelor suma de 3.920.426 piaștri. În vistierie nu erau bani pentru acoperirea datoriilor pe anii 1828 și 1829; iar în același timp, în 1830, urma să se reducă cu 1.592.759 piaștri dările birnicilor (țărani). La aceasta s'a mai adăugat întoarcerea trupelor din Balcani, creșterea numărului de bolnavi în spitale, devastările pricinuite de ciumă, lipsa de recoltă din ultimii doi ani, epuizarea țării din cauza prezenței trupelor.

«Toate aceste împrejurări nefericite, — scrie Kiseliiov — făceau situația mea extrem de dificilă și trebuie să recunosc că nu m'aș fi gândit să accept însărcinarea ce mi se încredința, dacă n'ar fi fost invitația răposatului feldmareșal Dibici, făcută în urma înaltului ordin... Trebuia să obțin încrederea societății, să ridic creditul, să trezesc în toate clasele sociale nobila emulație în favoarea proiectelor guvernului, să curăț țara de molimă, să-i forțez pe țărani de a-și relua ocupațiile pașnice, să introduc ordinea în treburile administrative ».

Sforțările lui Pavel Dimitrievici au fost încununate de succes, — un succes care a întrecut așteptările lui. Reducerea dărilor și a cheltuelilor statului, dublarea veniturilor pe concesiuni, plata datoriilor și un excedent respectabil în favoarea guvernului — iată rezultatele imediate ale primului an al guvernării sale.

Dacă se compară cei doi ani de guvernare a lui Kiseliiov cu cei doi ani care i-au precedat, rezultă următoarele:

În vistierile statului au intrat următoarele venituri:

În 1828 și 1829, în timpul guvernării predecesorilor

lui Kiseliiov 19.700.014 piaștri

în timpul guvernării lui din 1830 și 1831 39.608.765 »

Astfel, veniturile au fost dublate; apoi, după acoperirea tuturor cheltuelilor, după plata datoriilor rezultate din rechiziții și chitanțe, a rămas

în vistierie 5.129.800 »

«Semnalând aceste rezultate, obținute în cursul a doi ani, — scria Kiseliiov — trebuie să adaug, că achitarea datoriilor noastre și a chitanțelor noastre n'a provocat niciun fel de dificultăți în diferitele ramuri ale administrației și că toate cheltuelile din principate se fac cu cea mai mare exactitate. Pe de altă parte, sporirea veniturilor din ambele provincii a permis satisfacerea tuturor nevoilor fără a mări impozitele datorate de locuitori și, paralel cu aceasta, a reduce toate sarcinile obștești. Astfel, pe de o parte, a fost organizată într'un mod rațional concesionarea sării din ocne, iar pe de altă — abrogate taxele vamale și alte taxe interne apăsătoare, precum și sistemul de prohibiție în materie de comerț cu sarea. Dacă valoarea impozitelor și dărilor, datorate de țărani, a fost mărită, concomitent cu aceasta suma lor a fost sta-

bilită în mod precis și invariabil, iar în același timp au fost suprimate numeroase sarcini fiscale, din cele mai grele pentru ei ¹⁾).

« În acest fel, asigurând prosperitatea și liniștea internă a țării, am ferit-o de dezordini și turburări, pe care le-ar fi provocat vechile abuzuri și care amenințau liniștea provinciilor vecine și puteau să dea naștere la ciocniri politice... ».

După ce vechea ordine din principate fusese înlocuită prin cea nouă, care funcționa de câteva luni, Kiseliiov a socotit necesar ca, independent de informațiile pe care le primea la administrația centrală, să se asigure personal, la fața locului, de succesul măsurilor aplicate, de folosul adus de reforme. În scopul acesta, el a plecat, în ziua de 2 Iunie, în Valahia Mică, spre a trece în revistă cu multă atenție diferitele ramuri ale administrației, a intra în contact nemijlocit cu persoane făcând parte din toate categoriile sociale, a primi indicații și lămuriri *viva voce*, la fața locului.

Pretutindeni poporul îl primea cu entuziasm. În special țărani se grăbeau să vadă pe șeful guvernului și, în persoana lui, autoritatea supremă, în care pentru întâia oară, recunoșteau o putere ocrotitoare, iar nu amenințătoare; doreau să-l vadă pentru a auzi din gura lui ce obligații și ce drepturi au. Pavel Dimitrievici nu le precupețea explicațiile. Intra în orice domeniu al administrației, după cum reiese din însemnările sale zilnice ²⁾).

În urma acestei călătorii, Kiseliiov și-a format convingerea că îmbunătățirile administrative din Valahia Mică i-au întrecut așteptările. Pretutindeni, în toate organele ale administrației locale, a putut vedea o îndeplinire activă și corectă a atribuțiunilor.

Stabilirea precisă a sarcinilor, impuse celor administrați, pe de o parte, simplificarea dărilor și suprimarea prestațiilor în natură, pe de altă, desființaseră samovolnicile și abuzurile. Instituțiile judiciare au dat dovadă de o activitate și o corectitudine în rezolvarea proceselor, care nu fuseseră până atunci cunoscute în țară; toate cele 1900 petiții, primite de Kiseliiov în timpul călătoriei lui, se refereau la procese mai vechi. Poliția fusese organizată într'un mod satisfăcător și ordinea publică era menținută în întreaga țară; în diferite orașe fuseseră

¹⁾ Țăranii erau obligați să plătească, între altele, « dijmăritul » sau impozit pe porci, albine și tutun; « vinăriciul » sau impozit pe vin; « oeritul » sau impozit pe oi și capre.

²⁾ Așa, de pildă, pe ziua de 10 Iunie, găsim notat în jurnalul său:

Inspection de la milice — bien;

- » du tribunal... reprimande;
- » de la municipalité... observation;
- » de l'administration... bon ordre;
- » de la prison... bien;
- » de l'école... bien.

înființate instituții municipale; se simțea, mai cu seamă, o vie tendință de a organiza școli primare.

Poporul recunoscător al Valahiei, — scria Pavel Dimitrievici lui Nesselrode ¹⁾, — binecuvintează Rusia pentru toate binefacerile, pe care le datorește înaltei sale protecții:

« Unica dorință a celor de aici este, acum, de a consolida ordinea introdusă; nevoia stabilității se simte pretutindeni; nu putem trece sub tăcere faptul, că temerile privitoare la durabilitatea reformelor administrative sunt cu atât mai vii la locuitorii acestor provincii, cu cât ei au suferit foarte mult de pe urma unei conduceri instabile, bazate pe arbitrar ».

Inspectând diferitele părți ale administrației, Kiseliiov dădea ordine, nevoia cărora se simțea la fața locului. Așa, de pildă, constatând condițiile grele în care lucrau muncitorii din ocnele de sare (în care Kiseliiov a coborât până la o adâncime de 32 stânjeni), el desemnă pe loc o comisie, însărcinată cu o cercetare amănunțită a nevoilor acestor muncitori; rezultatul a fost întocmirea unor reguli amănunțite, care asigurau situația acestor lucrători.

Drept dovadă că omenia, iubirea aproapelui, alcătuia una din laturile caracterului lui Kiseliiov, servește propunerea, scrisă de mâna lui și prezentată consiliului administrativ, în care el cerea să se treacă neîntârziat la discutarea măsurilor ce trebuiesc luate pentru îmbunătățirea soartei deținuților din închisori:

« Consider acest lucru, — scria Kiseliiov — ca o chestiune de conștiință și de religie; sper că și colaboratorii mei îmi vor pune la îndemână mijloacele pentru ca să pot îndeplini această îndatorire sfântă, înainte de a părăsi țara, și pentru a o putea părăsi fără a mă acuza de neglijență, pe care nu mi-aș putea ierta niciodată ».

La începutul anului 1832, reorganizarea administrației interne era terminată în ambele principate.

La 8 Martie 1832, Kiseliiov îi scria lui Nesselrode:

« Terminând însărcinarea ce mi-a fost dată în privința noii organizări a principatelor, în timp ce interesele lor sunt discutate la Constantinopol, socot de datoria mea să prezint excelenței voastre un raport referitor la utilitatea și necesitatea regulamentelor și la marea însemnătate, pe care o au pentru curtea imperială grabnica lor ratificare și menținerea lor. Observațiile expuse în acest raport sunt în măsură, pe cât îmi pare, de a clarifica această problemă și a combate părerile, după care soarta viitoare a principatelor ar alcătui o chestiune de ordin secundar sau chiar cu totul străină intereselor curții noastre ».

În acest memoriu, Pavel Dimitrievici arată, în primul rând, motivele imixtiunii Rusiei în treburile principatelor; apoi expune scopul

¹⁾ Telegrama din 4 Iulie 1832.

reformelor, atitudinea diferitelor clase sociale față de aceste reforme și primejdia unei mișcări în sens retrograd. După Kiseliiov, motivele imixtiunii Rusiei în treburile interne ale principatelor ar fi fost de două feluri: 1. sistemul politic și tratatele, începând cu cel dela Kuciuk-Kainargi și până la cel dela Adrianopol inclusiv; 2. grija pentru interesele provinciilor proprii, vecine cu principatele. Din sistemul politic decurgea necesitatea de a asigura, printr'o organizare nouă a principatelor, prosperitatea locuitorilor lor și să dea, prin aceasta, popoarelor creștine din Orient o dovadă morală a generoasei protecții a Rusiei, menținând astfel influența ei asupra lor.

« Până la încheierea convenției dela Akkerman, s'a crezut în posibilitatea de a asigura liniștea acestor țări, obținând în favoarea lor oarecare concesiuni particulare. La acea epocă, însă, lumea s'a convins că Poarta Otomană se eschiva, pe cât îi era cu putință, dela îndeplinirea tratatelor; că guvernarea gospodariilor se învechise în așa fel, încât nu mai putea asigura liniștea în țară, nici cel puțin pentru o singură zi; că masele populare, oprite de clasele privilegiate și ajunse la ultima treaptă a sărăciei, încep să se agite, urmând instinctului auto-conservării; că este indispensabil să se prevină dezordinile, care pot avea o repercusiune primejdioasă asupra țărilor vecine și să dea naștere ciocnirilor politice.

« Toate acestea impuneau ameliorarea administrației.

« Motivele neîndeplinirii acestei părți a convenției dela Akkerman sunt cunoscute. Poarta Otomană, consimțind la ea numai în aparență, crea obstacole, sprijinindu-se pe clasele privilegiate, care țineau morțiș la vechea stare de lucruri, din care trăgeau foloase pentru ele.

« Sforțările consulilor noștri, însărcinați cu aducerea la îndeplinire a tratatelor, erau paralizate din această pricină. Dificultățile acestea au întărit și mai mult, la declararea războiului, convingerea că, pentru liniștea viitoare a principatelor, este indispensabil a reorganiza complet și în toate domeniile administrația lor internă. Instrucțiunile, date comisiunii de reorganizare, cuprindeau în detaliu toate îmbunătățirile prevăzute.

« A stabili precis drepturile și obligațiile locuitorilor din toate clasele, a înlătura abuzurile, respectând drepturile câștigate, a suprima munca obligatorie pe ogoarele boierești și prestațiile în natură, a simplifica încasarea impozitelor, a organiza departamentul justiției, separând justiția de administrație, a înființa jandarmeria pentru menținerea ordinii interne, a organiza carantine pe Dunăre și a da libertate comerțului, — însemna să reclădești de sus și până jos întregul edificiu, pe cale de a se dărâma, al instituțiilor vechi. Dar numai în aceste condiții puteai munci efectiv pentru buna stare și liniștea internă a țărilor. Articolul separat al tratatului dela Adrianopol furniza mijloacele necesare pentru aceasta.

« Este posibil că se vor vedea, cu vremea, scăderile unora dintre amănuntele regulamentelor organice, însă în general, aceste coduri constituie o adevărată binefacere pentru țară și aceasta se dovedește prin însuși faptul, că populația a știut să prețuiască schimbările, făcute pentru binele ei.

« Clasele privilegiate nu prevăzuseră toate consecințele reorganizării, crezând că aceasta se va mulțumi cu câteva concesii, necesitatea cărora o recunoșteau și ele. Clasele acestea nu concepeau, că ele ar putea să rămână în imposibilitate de a concentra exploatarea exclusivă a abuzurilor autorității gospodarilor. Clasele privilegiate doreau să păstreze, mai mult ori mai puțin, vechea stare de lucruri. Ele își întemeiau speranțele pe amestecul curții turce, de care erau legate în virtutea intereselor materiale.

« Trebuie să spunem că, în ceea ce privește masele largi ale populației, noile îmbunătățiri trebuiau să găsească în sânul lor simpatie, prin faptul că erau făcute pentru introducerea în țară a ordinei. În sufletele majorității locuitorilor se trezise dorința de a ieși din starea de mizerie și umilință, în care se aflau; ura lor pentru boieri creștea pe măsură ce aceștia acaparau tot mai mult autoritatea, și aceasta ca și pricinile ei, trebuie să fi fost mare, pentru că poporul începuse să recurgă la violențe.

« Marea majoritate a populației a dobândit, acum, drepturi prețioase. Este drept, că ea le plătește nobililor dări boierești, că le plătește în mod indirect lefurile și pensiile lor, deoarece asupra ei, exclusiv, cade întreaga greutate a impozitelor de stat; ea își cunoaște însă sfera obligațiilor și știe că, în afară de aceste obligații, nu mai are altele. Acest neprețuit avantaj populația îl datorește noii organizări administrative, care trezește în ea dorința de a susține regulamentul; nutriend sentimente de recunoștință față de curtea protectoare, poporul își pune în ea speranțele.

« Comparând interesele acestor două clase, este ușor să vezi primejdia, în cazul când drepturile, recunoscute majorității populației, ar fi călcate sau n'ar fi suficient de bine asigurate. Fără îndoială, în cazul când clasa privilegiată ar găsi mijlocul de a încerca din nou o restabilire a abuzurilor și va izbuti în această încercare, masele poporului se vor răscula nu pentru a-și dobândi drepturile, ca în tentativa lui Vladimirescu, ci pentru a cere menținerea drepturilor de care se bucură.

« Se poate spune afirmativ, că orice abatere, orice mișcare de revenire înapoi va trezi speranțele clasei privilegiate și că orice reacțiune de acest fel va duce la o răscoală generală a locuitorilor, interesați în menținerea noii stări de lucruri.

« Este de sigur, cu neputință ca ministerul otoman să se împace cu această nouă stare de lucruri: aceasta îi răpește orice influență în

principate și-l ținsește de profituri ilegale, pe care le obținea din partea fostei guvernări.

« Austria este departe de a se bucura de reformele făcute în principate, care erau până acum sub influența ei. Ea nu poate privi cu indiferență eliberarea negoțului și avantajele politice, obținute de poporul vecin cu ea; ea vede că motivele, care-l sileau pe țăranul valah să caute în emigrare adăpost și liniște, nu mai există; ea se teme chiar că marile avantaje politice și comerciale ar putea să atragă în Moldova și Valahia locuitori din Transilvania și Bucovina.

« Toate aceste motive influențează, după cum se pare, în mod nefavorabil tratativele, duse de trimesul nostru la Constantinopol. Poarta caută să târăgănească cu aprobarea regulamentelor până la momentul, când plata primului milion de contribuție militară îi va permite, în spiritul convenției dela Petersburg, să ceară ca noi să părăsim principatele, și să restabilească autoritatea gospodarilor. Ea speră că mai târziu, dacă cererile ei vor fi satisfăcute, va putea profita de nemulțumirile, rezultate din sdruncinarea intereselor de castă, spre a face mai mult ca oricând problematică consolidarea unui regim, pe care are atâtea motive de a nu-l dori. Dacă aceste intenții perfide vor putea fi realizate, rezultatele vor fi primejdioase pentru țară și diametral opuse mobilelor care au provocat amestecul curții imperiale în treburile principatelor.

« Ele vor fi primejdioase, pentru că a lua măsuri retrograde sau a schimba o situație, ale cărei foloase sunt recunoscute, după ce vor fi fost introduse regulamentele și se va fi văzut bună stare, rezultată de pe urma lor, ar însemna să trezești nemulțumiri, să stârnești agitații, cu atât mai periculoase cu cât ele vor fi provocate cu ajutorul opririi mișcării de reorganizare și a îmbunătățirilor, care formează obiectul dorințelor și speranțelor marilor mase ale populației.

« Pe de altă parte, urmările acestea vor fi contrarii mobilelor amestecului Rusiei, întru cât, independent de faptul că consecințele reacțiunii — noile turburări din principate — se vor răsfrânge și asupra provinciilor învecinate, — aceste urmări vor cauza mari neajunsuri sistemului ei politic din Răsărit, știrbind autoritatea pe care ea este chemată s'o aibă aici, făcând să se piardă în același timp roadele tratativelor duse cu Poarta și aducând Rusia aproape în aceeași situație, în care se afla înainte de tratatul dela Adrianopol ».

Pe la mijlocul anului 1832, în Moldova se răspândiseră zvonuri despre instabilitatea noilor instituții, despre convenții comerciale încheiate cu Turcia, care ar lipsi principatele de avantaje, făgăduite prin actul anexă la tratatul dela Adrianopol. Comunicându-i aceasta lui Nesselrode ¹⁾, Kiseliiov îi scria că: « din nefericire, aceste zvonuri

¹⁾ La 26 Septembrie 1832.

au căpătat o aparență de probabilitate, din moment ce trupele noastre se pregăteau a părăsi principatele, iar administrația rusească era pe cale de a pleca din țară. Publicul se teme că va rămâne sub guvernarea gospodarilor, între o administrație distrusă și o altă administrație, nesanționată încă de către sultan. Intriganții, care sunt numeroși în principate, își încep tentativele criminale... răspândesc zvonuri, pe care le încurajează consulii străini, spunând că administrația rusească există doar de formă. Aceste zvonuri își găsesc, poate, justificarea în faptul că Poarta nu confirmă și întârzie confirmarea regulamentului; cu toate că guvernul provizoriu desminte aceste zvonuri prin imparțialitatea, legalitatea și energia dispozițiilor pe care le ia, în spirite ia naștere o neliniște, care ar putea stârni noi piedeci în calea administrației. O astfel de neîncredere și astfel de păreri preconcepute nu pot dăinui fără a avea urmări dăunătoare, iar Poarta, susținută de numeroșii ei partizani din principate, își va întemeia refuzul de a ratifica regulamentele pe plângerile nemulțumiților, ale căror semnături îi va fi lesne de adunat. Dacă, contrar oricărei așteptări, aceste speranțe se vor realiza, nu va fi atins niciodată scopul eforturilor depuse de Rusia, adică prosperitatea și liniștea acestor țări, pe care ea trebuie să le considere ca o bază importantă a operațiunilor sale militare.

« Intr'adevăr, reformele administrative din principate, făcute în interesul marilor mase ale populației, strivite până acum de greutatea abuzurilor și împilărilor de tot felul, au avut succes atât de mare în ochii poporului, încât acesta nu mai poate privi cu indiferență înlocuirea lor cu vechea guvernare. În țările acestea, se vor produce în mod inevitabil agitații și se vor ivi dificultăți pentru Rusia, — dificultăți, pe care va fi greu să le înlături, deoarece alte puteri și, în special, Austria, vor lua parte la dărâmarea regimului, introdus de Rusia, și vor contribui din răspuțeri la reconstituirea vechii administrații, atât de avantajoase pentru interesele lor comerciale. Dacă cele de mai sus sunt juste, este permis a crede că lucrul esențial de făcut este să se poruncească să fie duse tratative referitoare la contribuția de război, paralel cu aprobarea regulamentelor de către Poartă, și să nu se părăsească principatele înainte ca aceste acte să fie ratificate și punerea lor în aplicare prescrisă gospodarilor, ca o lege de bază a țării.

« O asemenea desfășurare a lucrurilor va întări încrederea Moldovenilor și a Valahilor, din care 9/10 sunt devotați Rusiei, va nimici proiectele antagoniștilor prosperității lor și va restabili influența Rusiei pe lângă popoarele creștine ale Răsăritului, care vor fi, poate, în curând chemate să-și împlinească un destin nou, căruia Rusia nu-i va fi străină, cu toate eforturile celor, care dela un timp încoace se străduiesc să înstrăineze de ea spiritele... »

La întocmirea acelor articole ale regulamentului, care priveau raporturile dintre țărani și proprietari agricoli, se prevedea, pe de o parte,

o oarecare mărire a dărilor datorate de țărani, iar pe de altă, să se desființeze prestațiile în natură și obligația de a munci pe ogoarele boierilor. Cu toate acestea, comisia specială, alcătuită din boieri-proprietari agricoli, a redactat articolele acestea — din neglijență sau intenționat — în așa fel, încât ele favorizau samovolniciile, dăunătoare și nedrepte față de țărani, cum era de pildă, stabilirea prețului pentru ziua de muncă, dreptul de a cere, în loc de muncă, bani ș. a. m. d. Adunarea extraordinară, compusă de asemenea din boieri, a aprobat această dispoziție, care a și intrat sub această formă în regulament.

Pavel Dimitrievici a fost nevoit să susțină în această privință o luptă crâncenă împotriva adunării ordinare moldovene. Într-o scrisoare particulară, adresată lui Butenev ¹⁾, la 20 Decembrie 1832, Kiseliov scria între altele:

« Sunt două săptămâni de când mă lupt cu bărboșii moldoveni, cei mai neastâmpărați intriganți din tot neamul purtătorilor de barbă. Știrile, sosite din Constantinopol, despre apropiata alegere a gospodărilor, neliniștesc pe toată lumea; compunerea adunării, prin însăși natura sa, formează unul din motivele dezordinelor, care nu vor înceta de a spori și a zădărnici acțiunea guvernului. Nu puteți să vă închipuiți toate atacurile, cărora le țin piept. Să recurg la măsuri de îmblânzire, în afară de regulament, este cu neputință: aceasta ar da apă la moara detractorilor noilor instituții și ar ridica piedeci în calea tratatelor noastre ulterioare cu Turcia. Să lași lucrurile în starea lor actuală ar însemna să provoci dezordini noi, să compromiți scopul, urmărit de Rusia, scop care constă în dorința de a introduce la vecinii noștri, aflați sub protecția noastră, o guvernare durabilă și dreaptă. În afară de aceasta, adunarea, compusă din boieri, care nu făceau decât să acapareze drepturile claselor inferioare, a devenit judecător în propriul său proces; este așa dar foarte natural, că ea se străduiește să-și sporească propriile ei privilegii în dauna claselor inferioare, care nu sunt nici reprezentate, nici apărate de nimeni.

« Cele două dintâi capitole ale regulamentului au fost întocmite și editate înainte de mine, — întocmite după instrucțiunile date de ministerul nostru, care a scăpat din vedere faptul că, în timpul regimului arbitrar al gospodărilor, adunările erau alcătuite după alegerea lor și nu făceau decât să iscălească cele dorite de gospodari. Actualmente membrii adunării sunt aleși din mijlocul boierilor, de către boieri; aceștia sunt, în majoritate, oameni depravați, partizani ai vechilor abuzuri, care nu așteaptă decât restabilirea lor. Valahii sunt de o mie de ori mai liniștiți și mai înțelegători; dar cu toate acestea, cu toată

¹⁾ Apolinarie Petrovici Butenev (1787—1866), ambasadorul Rusiei la Constantinopol dela 1830 la 1842 și după războiul Crimeii până la 1858. Memoriile lui, în « Arhiva Rusă », 1881.

influența noastră — și chiar în bună parte influența mea —, am întâmpinat greutăți în conducerea adunării, care se găsește de asemenea sub influența partidului...

« Anul trecut am scris și voiu mai stărui pe lângă vice-cancelar asupra necesității unor corectări în regulament, — corectări ce trebuiesc făcute de către conducerea, iar nu după părerea acelorasi boieri, cu care nu te poți sfătui în ceea ce privește diferențele de păreri dintre ei și marea masă a poporului... »

« Te informez, stimată Apolinarie Petrovici, despre starea treburilor noastre; n'ai putea d-ta cumva, sub un pretext oarecare, să iei regulamentul din mâna Turcilor și să-i convingi să introducă ulterior câteva corectări în articolele privitoare la dispozițiile administrative, făcute în folosul poporului, care nu poate fi lăsat pradă samovolniciilor clasei boierești, fără a stârni dezordini deplorabile pentru țară și complicații pentru ambele curți, cea suzerană și cea protectoare. Știu că acești intriganți sunt tot atât de lași, cât sunt de obraznici, că dacă elimini doi sau trei din ei, ceilalți se vor îmblânzi cu desăvârșire; însă în cazul acesta, urlătorii tuturor națiunilor vor începe să țipe despre tirania moscovită, iar internunțiul îi va susține pe lângă Poartă, spre a putea, cum se spune, pescui în apă tulbure ».

În sfârșit, la începutul anului 1833 ¹⁾, Kiseliiov îi scria lui Nesselrode:

« Întrunirea adunării ordinare din Moldova mă va reține, împotriva voinței mele, încă câteva vreme la Iași. Pășim la studierea sarcinilor țăranilor. Situația mea este extrem de delicată și nu știu încă, care va fi rezultatul. Trebuie să-i apăr, eu singur, pe oamenii aceștia lipsiți de apărare împotriva unei oligarhii averse și violente. Consulii agită spiritele și caută foloase pentru ei. Mă tem mai cu seamă de ajutorul Austriei »...

La 8 Ianuarie 1834, Pavel Dimitrievici și-a luat rămas bun dela autoritățile din București și a doua zi a plecat la Iași, unde a și rămas trei luni, ocupându-se în tot timpul acesta de rapoarte și ultimele dispozițiuni înainte de a părăsi principatele.

Paul Lacroix, în istoria vieții și a domniei lui Nicolae I., ²⁾ scrie următoarele despre șederea lui Kiseliiov la Iași și despre plecarea lui în Rusia:

« El a cerut dela toate administrațiile dări de seamă amănunțite și proiectele legilor celor mai indispensabile, care trebuiau să fie studiate față de el, în divanurile Moldovei și ale Valahiei; dorea să i se indice nevoile ținuturilor, pe care nu avusese timp să le satisfacă până

¹⁾ Scrisoare particulară, trimisă din Iași la 16 Ianuarie.

²⁾ *Histoire de la vie et du règne de Nicolas I-er*, Paris, 1871, VI, p. 369. Lacroix a luat detaliile plecării lui Kiseliiov din Iași din broșura: *Paul Kisseleff et les principautés de Valachie et de Moldavie, par un habitant de Valachie*, Paris, 1841.

atunci, și acele servicii, pe care le mai putea face guvernul rus principatelor. Dorea să-și dea personal seama de situația tuturor casierilor publice, de toate sumele, ce mai rămâneau în fiecare din ele; a studiat în persoană și a stabilit bilanțul de venituri și cheltuieli al vistieriei, în tot timpul guvernării lui, și a dat ordin să fie accelerată perceperea restanțelor pentru acoperirea datoriei publice. Documentele astfel adunate și multe alte informații oficiale i-au furnizat o mulțime de material pentru o dare de seamă amănunțită despre activitatea conducerii lui în principate. Acest raport i-a fost trimis împăratului, care l-a primit cu câteva zile înainte de venirea lui Pavel Dimitrievici la Petersburg. În ajunul plecării lui Kiseliiov din Iași, acesta a fost invitat la teatru, la o reprezentație alegorică.

La 11 Aprilie 1834, Kiseliiov a părăsit Iașii. Intreaga populație a orașului, cu clerul și nobilimea în frunte, l-a condus până la graniță, pentru a-i exprima în mod solemn regretul, stârnit de această despărțire. În momentul când mulțimea aceasta sgomotoasă s'a apropiat de Prut, ea a fost cuprinsă dintr'odată de tăcere; din ochii tuturor curgeau lacrimi. Insuși Kiseliiov a fost cuprins de emoția care domnea în jurul lui; fiecare dorea să-l vadă și să-i spună un ultim cuvânt de bun rămas.

« Bunul nostru geniu ne părăsește, luând cu el fericirea, pe care a dăruit-o principatelor. Numele lui Kiseliiov va rămâne pururea viu în inimile Românilor ».

Înainte de a-l urma pe Pavel Dimitrievici în patria lui, trebuie să pomenim despre manifestarea recunoștinței față de el, din partea principatului Valahiei. În Mai 1831, când în adunarea extraordinară valahă fusese terminată studiarea proiectului de regulament, această adunare a hotărât în unanimitate să i se prezinte lui Kiseliiov un act de acordare a drepturilor de cetățean al Valahiei, în semn de recunoștință a țării, pentru felul în care a îndeplinit intențiile binefăcătoare ale împăratului. Actul acesta i-a fost prezentat lui Kiseliiov de către episcopul Buzăului și de șeful poliției Ghica. Kiseliiov a răspuns că, oricât de mult ar prețui el acest semn de respect și de dragoste din partea Valahilor, consideră totuși de datoria lui să amâne primirea lui până în momentul, când sentimentele care i-au dat naștere nu vor mai putea părea suspecte, nici să constituie un prilej pentru calomnii și tălmăciri false.

11 ani după aceasta, la 1 Martie 1842, în adunarea valahă ordinară, a fost reînviată vechea hotărâre, prin care i se acordau lui Kiseliiov drepturile de cetățean al Valahiei, și s'a făcut o nouă propunere, — aceea de a-i ridica un monument la București. Pavel Dimitrievici a primit-o pe cea dintâi, după aprobarea împăratului, iar în ceea ce privește pe cea de a doua, a scris într'o epistolă adresată lui Ghica-Vodă¹⁾:

¹⁾ 22 Aprilie, 1842.

«In ceea ce privește monumentul, pe care l-a votat pentru mine adunarea, vă spun sincer că, conștiința mea, îmi interzice să primesc acest semn de respect, că această hotărîre îi aparține posterității, când timpul și experiența vor justifica definitiv părerea contemporanilor. Doresc fierbinte ridicarea unui altfel de monument, și anume: ca Valahia să găsească în sine însăși, cu ajutorul permanent al locuitorilor aparținând tuturor claselor, puterea de a păstra în întregime dispozițiunile, al căror scop este să consolideze buna stare a țării, buna stare pe care Rusia, în generozitatea ei, a dorit s'o asigure acestei țări, punând-o sub protecția tratatului. Iată munca măreață și nobilă, care chiamă îngrijirile și eforturile cele mai stăruitoare ale dvs., principe, — și sunt pe deplin convins că luminăția voastră vă veți pune întreaga ambiție în îndeplinirea ei ».

1837

ANATOLE DEMIDOV

Nu cunoaştem decât o singură scriere, care să oglindească efortul de muncă al unei expediţii de studii, întreprinsă special, în acest scop, de un grup de cărturari. Apreciem, de aceea, în mod deosebit, gestul lui Anatole Demidov, organizatorul acestei călătorii ştiinţifice în Sudul Rusiei şi Principatele Dunărene, a cărui vizită la Iaşi o anunţă la 11 Iulie 1837 ziarul « Albina Românească ».

Urmaş al unui fierar din Tula, al cărui fiu pe vremea lui Petru cel Mare a înlocuit armamentul adus din străinătate, cu cel fabricat în Rusia ¹⁾, Anatole Demidov era fiul unui darnic binefăcător, de pe urma căruia la Florenţa s'au păstrat o şcoală, un azil şi o galerie de pictură din cele mai bogate. Anatole s'a născut în 1812, la Florenţa ²⁾. Rămas orfan la vârsta de 16 ani, tânăr foarte frumos şi inteligent, el n'a ştiut însă niciodată să-şi stăpânească pasiunile. Aceasta nu l-a împiedecat, totuşi, să fie şi el ctitorul unui azil şi al unui spital, la Petersburg. În 1841, Demidov s'a căsătorit cu principesa Matilda, fata fratelui lui Napoleon, Jérôme, ex-regele Westfaliei. Marele duce al Toscanei i-a conferit titlul de prinţ San-Donato. Deşi divorţat de principesa Matilda, el şi-a cumpărat casa lui Napoleon de pe insula Elba, întemeind acolo un muzeu napoleonian. În timpul războiului Crimeii, Anatole Demidov a donat statului rusec un milion de ruble; el a murit la 18 Mai 1870, la Paris.

Cunoaştem numeroase ediţii ale operei lui Demidov: *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, — « călătorie executată în 1837, sub direcţia d-lui A. de Demidov ». Douăsprezece scrisori de bază au apărut în « Journal de Débats » (1838—1839) ³⁾ şi separat în 1840, la Paris; ediţii franceze în 1841—1842 şi excelenta ediţie din 1854, pe care o folosim, ca şi alte câteva cărţi, din biblioteca lui V. P. Sinadino (reproducem mai jos pag. 89—115, 137—138 şi 148—166); o ediţie rusească am văzut

¹⁾ E. Feodorov, *Demidovii*, Leningrad, 1944.

²⁾ G. Bezviconi, *Boierimea*, vol. II, p. 102, şi *Profiluri*, p. 59 şi urm.

³⁾ *Esquisses d'un voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée*, Paris, 1838.

cândva la I. Pelivan; ediția italiană din 1841, la Turin; ediția engleză din 1853, la Londra, iar cele germane din 1852, 1854, 1855, la Breslau, comentată de J. F. Neigebaur; traducerea românească a unui fragment al lucrării, de M. Kogălniceanu, a apărut în revista «Dacia Literară». La paginile 493—496 ale volumului citat găsim lista lucrărilor publicate în urma expediției științifice a lui Demidov: studii antropologice — de Gaubert, botanice — de dr. Lèveillé, geologice — de Huot, descrierea corpurilor organice fosile — de Huot și Rousseau (două volume, Paris, 1842), descrierea faunei — de profesor Nordmann (trei volume), explorările de terenuri carbonifere — de inginer F. Le Play. La expediție au mai participat: Sainson, du Ponceau și pictorul Auguste Raffet (1804—1860)¹⁾, autorul valorosului *Album* al călătoriei. Volumul se încheie printr'un elogiu adus generalului Kiseliiov: *Notice sur le comte Kisseleff* (pag. 503—508).

«La vaste plaine qui s'étend entre Giourjévo et Bukharest est traversée, de temps à autre, par quelques ravins assez profonds qui deviennent, avec les pluies, autant de fondrières dangereuses pour les voyageurs. Plus d'une fois, avec nos lourdes voitures, nous avons failli demeurer embourbés dans les marécages fangeux, où la route n'a d'autres fondations que des branches d'arbres jetées en travers. Malheur donc à l'équipage que ses chevaux laisseraient enfoncé dans cette vase noire et molle! celui-là y resterait bien longtemps avant qu'on lui pût venir en aide. Au reste, sur ces tristes chemins, les voyageurs sont aussi rares que les villages mêmes, si l'on peut appeler ainsi la plus pauvre réunion de huttes de branchages et de fange qui recouvrent une sorte de terrier où toute une famille vit enfouie.

Lors de notre passage, cependant, des bruits joyeux animaient ces misérables bourgades: la solennité du jour avait réveillé tous les violons des Tsiganes; la liqueur aigrement douceuse que le paysan valaque est habitué à nommer du vin, donnait du cœur pour la danse à tous ces robustes villageois, à toutes ces filles brunes; elle ranimait la voix nasillarde des vieilles femmes pour psalmodier des chants traditionnels que ces oreilles daces ou romaines ont peut-être entendus aux temps de Décébale et de Trajan.

Les vingt lieues que nous avons à faire furent parcourues avec assez de vitesse. Tant que l'on court sur le terrain uni de la prairie, le voyage est aussi rapide que facile. Ces chevaux maigres et affamés, qui ne tiennent à rien qu'à de vieilles cordes, emportent les voyageurs avec une extrême vélocité. Les postillons, juchés sur leurs hautes

¹⁾ Fiul pictorului a publicat la Paris, în 1878, însemnările sale de drum: *Notes et croquis*. Despre A. Raffet scrie F. Lhomme.

selles de bois, portent en sautoir la corde qui sert de bride, et les voilà hurlant et gesticulant comme des forcenés, qui poussent au galop et sans relâche la horde de coursiers demi-sauvages attelés à une seule voiture. Parfois le grotesque équipage se précipite à travers les hautes herbes de la prairie, et les chevaux profitent de l'aubaine pour saisir au galop quelques tiges desséchées qu'ils dévorent tout en courant. Arrivé au relais, l'attelage est bientôt délivré de ses harnais, qui se composent, nous l'avons dit, de deux traits et d'un collier de sangle dans lequel l'animal passe la tête de lui-même, et dont il se débarrasse de la même façon; ceci fait, les conducteurs, en signe de satisfaction, et pour délasser, disent-ils, leurs montures, tirent fortement les oreilles et les crins du front à chaque cheval, puis ils les laissent tout haletants réparer leurs forces sur le gazon brûlé de la plaine.

A notre arrivée à Bukharest, la soirée était déjà avancée, et nous éprouvâmes tout l'embarras que peut occasionner la recherche d'un gîte dans une ville immense, à travers des rues tortueuses et obscures, et avec des guides dont il n'est pas possible de se faire comprendre. On nous avait enseigné le club des nobles, dans le théâtre, comme le seul endroit où nous puissions trouver un logement; mais peu s'en fallut que l'hôte ne nous refusât toute assistance, et ce ne fut qu'à force de prières, et après avoir attendu la fin du spectacle, que nous pûmes prendre possession de deux chambres, si bien contiguës au théâtre, que nous n'avions qu'une porte à ouvrir pour nous trouver sur la scène. Nous aurions, du reste, mauvaise grâce à nous plaindre de cette hospitalité de coulisse, puisque, nonobstant cet étrange appartement, les visites les plus honorables vinrent bientôt nous y trouver.

A peine, en effet, étions-nous installés, qu'on officier dépêché par S. A. le prince régnant vint se mettre à notre disposition. A l'instant même, une garde permanente fut placée près de nos équipages, exposés, au milieu d'une vaste cour, à la rapacité des Tsiganes; ces mendiants vagabonds, toujours à la piste des étrangers, avaient déjà trouvé moyen, dans le tumulte de l'arrivée, de s'approprier, à nos dépens, quelques objets de peu de valeur.

Nous conseillerons au voyageur fatigué qui arrive à Bukharest d'adresser sa première visite aux excellents bains turcs dont nous allons faire l'essai. Ces établissements, situés en général dans le quartier qu'arrose la Dymbovitza, réunissent aux effets salutaires de la vapeur et du massage tous les raffinements dont les Orientaux ont su entourer les besoins physiques de la vie. Si le prophète a été assez sage pour élever une prescription d'hygiène jusqu'à la sainteté d'un devoir religieux, les vrais croyants, de leur côté, ont été assez sensuels pour en faire un de ces plaisirs comme ils les aiment, et dans lesquels tout leur être s'abandonne avec tant de délices. Rien n'est comparable à la molle langueur qui s'empare de tous vos membres fatigués

quand, au sortir de cette tiède vapeur, après avoir passé par un vigoureux massage et des frictions aromatiques, vous vous trouvez doucement étendu entre des tissus moelleux, pendant que la pipe exhale autour de vous les parfums odorants dont elle est chargée, que de temps à autre l'eau glacée, que colore la confiture de rose, vous prête ses fraîches saveurs, et pourtant, cette complète béatitude de tous les sens s'achète à Bukharest pour le prix le plus modique ; aussi est-il bien à désirer que les usages de Vienne et de Paris, qui tendent à s'impatroniser de plus en plus dans cette capitale, y laissent subsister les deux seules choses peut-être dont le Turc puisse se faire honneur, les seules que l'Europe puisse encore aujourd'hui envier à la civilisation de l'Orient, à savoir : le bain et le café.

Durant cette première journée, quelques visites reçues et rendues ont commencé à nous donner une idée générale de Bukharest et de ses habitants. Du reste, nous étions l'objet d'une politesse si exquise, que dès les premières heures, tout notre temps se trouva engagé même par un séjour beaucoup plus long que celui qu'il nous était permis de consacrer à cette prévenante hospitalité.

Le prince régnant avait bien voulu nous désigner une heure pour nous recevoir dans la soirée ; en attendant, nous allâmes en vrais étrangers curieux passer en revue le beau monde de cette capitale, qui se promenait à son rendez-vous accoutumé et dans ses équipages de chaque jour : car, dans cette ville, chacun a le sien. Cette promenade si fréquentée est peu digne de la popularité dont elle jouit, car ce n'est rien moins qu'une grande rue poussiéreuse et remplie d'ornières. Lorsque vous avez atteint l'extrémité de la rue et de la ville, vous n'en êtes pas moins la victime d'un rude cahot sur une route mal entretenue, où les arbres de trois ans font espérer un ombrage destiné à rafraîchir les heureux Valaques du siècle prochain, mais laissent les promeneurs de nos jours en proie aux rayons obliques du soleil. Une campagne plate et marécageuse, tel est l'horizon qui entoure cette promenade. Quoi qu'il en soit, la file des voitures est longue et pressée sur le chemin, et l'on trouve chaque soir, fidèle au rendez-vous, toute l'élite de cette nation bigarrée, qui change aujourd'hui de mœurs aussi bien que de costumes. Dans la même voiture où vous voyez des femmes dont la toilette et les manières font de leur mieux pour ressembler à l'élégance et à la coquetterie viennoises, vous pouvez remarquer aussi le frac noir, qui représente la jeune Valachie, placé en regard de la noble et vénérable figure de quelque boyard à la barbe blanche et au bonnet en dôme, monumentale coiffure importée par les Grecs du Phanar. Sur le siège des voitures est assis gravement, tantôt un cocher vêtu à la russe, serré dans son long caftan, tantôt un Turc au large turban, ou un Arnaout à la jupe blanche et flottante. En un mot, cette rapide procession qui glisse dans la poussière du soir, ces

plumes, ces turbans, ces voiles, qui passent et se croisent autour de vous, composent un spectacle tout à fait étrange et d'une attrayante nouveauté.

Cependant on s'était rendu au palais du Ghospodar. Quelques officiers attendaient que le prince rentrât de la promenade; et nous avons retrouvé parmi eux un Français, M. le vicomte de Grammont-Louvigny, dont nous avons eu occasion déjà d'éprouver la parfaite politesse. Le salon où nous fûmes introduits n'offrait pas d'autre ornement que le portrait du général russe Kisseleff, portrait populaire s'il en fut, homme de bien et de cœur, dont l'image vénérée se rencontre sur les plus humbles comme sur les plus nobles murailles de ce pays. Bientôt le Ghospodar fut annoncé, et l'accueil plein de grâce et de cordialité dont nous fûmes l'objet nous permit d'apprécier les connaissances variées de ce prince. Une conversation aisée et spirituelle sur tous les sujets qui occupaient alors les salons de l'Occident, nous prouva que, dans cette capitale, où l'on n'arrive qu'en traversant des déserts, l'esprit le plus délicat et le progrès du siècle trouvent de dignes et logiques interprètes. S'il nous était permis d'esquisser en quelques traits la personne du Ghospodar de la Valachie, nous dirions comment le prince Ghika, qui règne sous le nom d'Alexandre II ¹⁾, à tous les dehors d'un gentilhomme réunit une physionomie douce et grave qui inspire tout d'abord la confiance; sa parole est nette et facile, et décèle un esprit élevé. Le prince, qui paraît avoir atteint la moitié de la vie ²⁾, est resté jusqu'à ce jour célibataire; il donne l'exemple des vertus privées comme de l'amour éclairé du bien public. Les princes régnants de Valachie ont adopté le costume civil de l'Occident et les uniformes de l'empire de Russie. Ils parlent habituellement la langue française avec une remarquable facilité.

Ce ne fut que plus tard que nous eûmes l'honneur d'être présentés aux deux frères du Ghospodar. Le prince Michel Ghika, l'aîné de la famille, est investi des fonctions de ministre de l'intérieur sous le titre de grand Vornik, et il venait d'être nommé récemment à la dignité de Ban, qui est la première de l'État après celle de Ghospodar. Le prince Constantin Ghika, le plus jeune des trois frères, est à la tête des affaires militaires, et commande, en qualité de grand Spathar, la petite armée valaque. Selon l'usage turc, en nous offrit des pipes et du café. Nous ne primes congé du prince qu'après un entretien où nous eûmes plus d'une fois l'occasion de remarquer combien de connaissances solides et variées, de vues élevées, distinguent ce souverain d'un pays où tout est à constituer.

Au retour du palais, nous trouvâmes les compagnons de voyage que nous avions laissés au bord du Danube. Ils venaient d'arriver,

¹⁾ Alexandru Ghica, domnitor dela 1834 la 1842.

²⁾ Abia dacă împlinise vârsta de 42 de ani.

épuisés de fatigue, et nous nous hâtâmes de leur indiquer le logement exigü qu'à grand'peine nous avions découvert pour eux dans un quartier voisin. Voici, du reste, ce qui les avait retardés et ce qu'ils avaient vu de Giourjévo après que nous en fûmes sortis, laissant la poste dé garnie de chevaux :

« Lorsque nous nous vîmes, dirent-ils, forcés de rester à Giourjévo, sans chevaux et sans voitures pour nous rendre à Bukharest, nous commençâmes par aller nous assurer à la poste d'un nombre de chariots du pays, suffisant pour transporter nos personnes et l'embarrassant attirail dont nous étions demeurés les gardiens. Rien de plus simple et de plus neuf, pour ainsi dire, que les chaises de poste valaques qu'on nomme caroussi dans le pays. Elles consistent en une sorte de petite auge en barreaux de bois, montée sur quatre roues plus ou moins rondes, et deux essieux de même matière, sans un clou, sans une seule ferrure. Cette caisse, abondamment pourvue d'un foin trop souvent fermenté, peut recevoir un voyageur, rarement deux. Le patient, accroupi sur lui-même, n'étant appuyé ni soutenu par rien, fend l'espace en se cramponnant aux rebords de son brutal équipage comme un cavalier inexpérimenté s'attache aux crins d'un cheval emporté. Ces voitures ne sont comparables qu'aux telègues de la Russie, mais elles leur sont encore bien inférieures. Ce mode de transport, qui réunit tout les inconvénients qu'on redoute en voyage, est cependant le seul dont puisse user en Valachie le voyageur qui n'a pas sa voiture. C'était à minuit que nous devions partir, lorsque les chevaux de retour seraient suffisamment reposés : il nous restait donc assez de temps pour voir la ville et jouir du spectacle de la fête, dont les bruits retentissaient autour de nous.

« Giourjévo était une forteresse turque avant que le traité de 1829 l'eût faite valaque ; à cette époque, l'intervention généreuse de la Russie releva de leur abaissement les principautés écrasées par les exactions. La barbarie repassa le Danube ; mais, avant de quitter Giourjévo, les Musulmans renversèrent ses remparts : cette ville est donc aujourd'hui un mélange de ruines et de constructions nouvelles. La symétrie moderne pousse ses alignements à travers l'ancien pêle-mêle oriental ; voilà pourquoi longtemps encore des rues inachevées et des terrains obstrués de décombres, dépareront le plan régulier de la nouvelle Giourjévo. Le quartier voisin du Danube est de construction récente ; quelques jolies maisons et une église dédiée à saint Pierre, dont on célébrait ce jour même l'inauguration, lui donnent un air tout à fait européen. Plus loin on trouve une place circulaire, au centre de laquelle s'élève une haute tour ; cette place est tout Giourjévo : c'est là que sont réunis les boutiques et les cafés, avec leurs groupes de fumeurs assis en cercle devant la porte. On y voit aussi deux ou trois hôtelleries à l'enseigne menteuse et affamée, hôtelleries où le

voyageur ne trouve d'autre souper qu'on sorbet, d'autre lit que la table d'un billard; ce meuble, qui est à la fois un si mauvais lit et un mauvais billard, se trouve communément en Valachie et en Moldavie.

« Cependant la ville était déserte, et toute sa population s'était portée vers une plaine immense, sans ombre et sans verdure. Sur cette plaine, arrivaient par troupes des familles et des villages entiers de Valaques, et des hordes nombreuses de Bohémiens. Ainsi grossissait sans cesse la foule déjà innombrable des marchands, des danseurs, des musiciens et des curieux, attirés par cette solennité, qui devait durer plusieurs jours. A l'arrivée sur le champ de la fête, les chariots sont dételés, le bivouac s'organise, et une ville nomade, où se confondent les races diverses qui peuplent la Valachie, s'agrandit incessamment. Les Valaques campaient sous de grands abris de toile blanche, flanqués de leurs chars massifs, auprès desquels ruminent les buffles ou les bœufs de l'attelage; tandis que les tribus de Tsiganes se reconnaissaient à leurs tentes de couleurs sombres, rayées de noir.

« De toutes parts s'élevait la fumée des foyers où se préparaient les simples aliments de ce peuple si ardent pour la fête; sous les tentes on s'habillait pour figurer à la danse. Les robustes filles de la Valachie se distinguaient par leurs bonnets de velours, où brillent les longs chapelets de sequins ou de paras qui composent leur dot. Quelquefois le bonnet le plus chargé de ducats, et le mieux fait pour tenter les fiancés, écrasait sous son poids une tête malade et disgracieuse; plus d'un noble et doux visage, au contraire, n'avait pour parure qu'une chétive guirlande de paras. C'est en petit l'histoire des dots de toutes les nations policées de ce monde. Les jeunes filles des Tsiganes se distinguent par une beauté singulière, qui a gardé l'empreinte de la race dont quelques auteurs prétendent que leurs tribus errantes sont issues; on retrouve en elles la taille souple et déliée et les extrémités si délicates des femmes des bords du Gange.

« Il serait difficile de donner une idée du mouvant et bruyant champ de foire où s'agitait toute cette foule. Une plaine sans borne, d'où s'élevait un nuage épais de poussière, était couverte tout entière de tentes, de baraques, de charrettes et de bestiaux. C'est au travers de cette confusion, sans ordre, sans police, et cependant sans tumulte, que les marchands avaient leurs étalages. On y vendait des étoffes, des habits, des pelleteries et des comestibles en abondance. Si quelque espace devient libre au milieu de cette foule mobile, il est aussitôt envahi par les danseurs; ils forment un grand rond, qui commence à tourner, tantôt à droite, tantôt à gauche, avec un mouvement lent et posé qui s'anime par moment. Dans cette danse, les hommes et les femmes se tiennent par la main: les ménestriers tsiganes sont de-

bout au milieu du cercle, et se donnent beaucoup de peine et d'action pour exécuter leurs airs sans fin. Le danseur fatigué de ce plaisir peut le quitter à sa volonté, et tout passant amateur qui veut prendre part à la danse se met sans difficulté de la partie: ainsi se prolonge fort avant dans la nuit cet interminable bal, pour lequel les Valaques nous ont paru passionnés. Cependant, quel que soit leur entraînement pour cet exercice, ils s'y livrent avec une dignité et une décence remarquables. Les filles tsiganes elles-mêmes y apportent un maintien modeste et réserve. Il n'était pas rare de voir cinquante à soixante danseurs, de costumes variés et pittoresques, enlacés dans le même cercle; ces cercles eux-mêmes se répétaient à l'infini sur toute l'étendue de la plaine, gravitant autour de leur orchestre criard, de Bohémiens. Nous nous plaisions ainsi à contempler ces divertissements simples et empreints d'une sévérité antique. Longtemps égarés dans la foule, nous nous accoutumions à cette atmosphère de bruit, de cris, d'instruments et de clochettes; mais déjà les préparatifs de notre départ nous rappelaient, et nous retournâmes chez l'agent de bateaux à vapeur, qui est en même temps le pharmacien du lieu. Nous fûmes, en vérité, trop heureux de nous confier à sa complaisance. Comme nous pouvions nous entendre réciproquement, au moyen de la langue italienne, ce bienveillant fonctionnaire commença par nous prédire que nous ne partirions pas ce même jour pour Bukharest: il connaissait bien, disait-il, l'apathie et la mauvaise volonté du capitaine de la poste à l'égard des étrangers. En attendant, comme nous étions menacés de ne pas dîner, faute d'un abri convenable, notre protecteur nous conduisit chez le fournisseur de la quarantaine, où nous trouvâmes un frugal repas à peu près turc; après quoi, l'honnête pharmacien, qui avait emmagasiné nos bagages, nous offrit la même hospitalité pour nous-mêmes, et dont quelques bottes de foin firent les frais.

« La faculté de requérir des chevaux de poste, en Valachie, ne s'accorde, ainsi que cela se pratique en Russie qu'au porteur d'un permis préalable délivré par l'autorité supérieure des villes. Ce n'est qu'après avoir consigné le prix entier du parcours d'une ville à l'autre, que s'obtient cette pièce nommée *podorojnaia*, qui est présentée au maître ou capitaine de poste à chaque relais intermédiaire. Ceci fait, le voyageur n'a plus à payer que la gratification bénévole qu'il accorde aux postillons. Se procurer un tel passe-port dans un pareil jour n'était pas chose facile, car la fête absorbait tout. Le commandant de la place était tout entier aux devoirs solennels de sa charge, et ses lieutenants, par contraste avec les joies de la journée, se montraient sur le soir d'humeur peu abordable. Autre inconvénient: la civilisation valaque, en remplaçant les mœurs turques, n'a point encore expulsé de la ville, naguère mahométane, un héritage incommode et quelquefois dangereux: des bandes de chiens errants s'emparent, quand vient la nuit,

de tous les quartiers de Giourjévo, et rendent la circulation difficile, surtout pour les étrangers. En dépit de tant d'obstacles, nous étions en règle, lorsqu'à minuit, le maître de poste en personne arriva avec ses nombreux caroussi à la porte du pharmacien.

« Nos bagages étaient déjà chargés, quand il fallut renoncer à partir, grâce à l'obstination du maître de poste, qui ne voulait pas de bagage. Ce ne fut donc, comme on nous l'avait prédit, que le lendemain, et dans deux grands chariots de paysan, que nous pûmes nous mettre en route, pêle-mêle avec nos effets, et n'emportant que deux pains noirs pour toute provende.

« Après avoir passé la porte de la ville, nous nous trouvâmes dans une prairie ou plutôt dans un vaste marécage, où paissaient de grands troupeaux de bœufs, de chevaux, de buffles et de brebis; nous savions à peine en quel lieu nous étions portés; tout ce que nous pouvions dire, c'est que nous nous dirigions vers le nord; mais aucune autre indication n'était propre à nous faire reconnaître la route qui mène vers la capitale. Les chemins à travers ces déserts sont aussi incertains que le caprice de l'homme qui les parcourt. L'espace est large, les ornières abondent, et le paysan choisit à son gré entre le terre et le gazon. Nous fîmes notre première halte près d'un puits au fond d'un petit vallon. Les puits sont communs en Valachie, et invariablement construits de la même façon; un tronc d'arbre creusé en garnit l'intérieur et s'oppose à l'éboulement des parois; la quantité et les larges dimensions de ces tubes ainsi employés, donnent une idée magnifique de la végétation des montagnes d'où on les tire. L'eau se puise au moyen d'une longue poutre à bascule, et dans un seau qui se compose d'un bloc de chêne évidé.

« A mesure qu'on s'éloigne de Giourjévo le pays est moins dépouillé, quelques bouquets de jeunes arbres commencent à recouvrir le sol. Pendant tant d'années, le malheureux paysan valaque, traqué comme une bête fauve, avait vu ses récoltes pillées par les Turcs et ses champs dévastés, qu'il est facile de comprendre combien il redoutait le voisinage de ses oppresseurs. Il avait donc laissé un désert de dix lieues entre le Danube et ses premières métairies, comme un espace abandonné aux courses des déprédateurs, un terrain maudit où chaque année se répandaient les bandes sorties de Giourjévo, pour ruiner tout établissement nouveau, et chasser vers les montagnes les cultivateurs épouvantés.

« Nous eûmes à traverser trois ou quatre rivières bourbeuses, et à chacun de ses passages nous nous mettions à bénir le refus capricieux du maître de poste. Si nous eussions, en effet, pris ces équipages si bas et si frêles, nos bagages eussent été infailliblement submegés, et nous-mêmes nous eussions été bien près de verser dans ces gués dangereux. Plus d'une fois, nous rencontrâmes de grands trous où les chevaux s'en-

fonçaient, entraînant nos massives charrettes. Dans ces occurrences difficiles, les cris des conducteurs devenaient de vrais hurlements. Par moment, l'attelage sans force et les postillons sans voix s'arrêtaient ; arraché à l'abîme, il sortait pesamment de la rivière, laissant après lui une longue trace d'eau noirâtre et de vase liquide. Après avoir traversé quelques hameaux, dont les chétives cabanes indiquent la plus triste misère, nous reconstrûmes un bourg où nous revîmes avec plaisir des maisons bien construites. Un beau monastère dont l'entrée est surmontée d'une tour, fait face à une taverne d'une rare dimension. Les murailles de l'un et de l'autre édifice ont été décorées par un Rapaël ambulant pui y a représenté des sujets de la plus étrange variété, et dont la multitude atteste assurément une prodigieuse fécondité. Ce peintre, hardi s'il en fut, a tenté de reproduire sur ces beaux murs blanchis toute l'échelle des êtres ; il a retracé d'abord les espèces principales du règne animal, sans oublier même la kangaroo d'Australie, qui ne s'attendait pas à tant d'honneur ; puis, arrivé à l'espèce humaine, au genre homo, il s'est complu à reproduire le chef-d'œuvre de la création dans ses attitudes les plus triomphantes : c'étaient de beaux messieurs et de belles dames, de magnifiques pachas à la barbe noire et pointue, d'imposants boyards coiffés de leur kalpak gigantesque ; puis des soldats valaques en grande tenue, et tout cela couronné de verdure, entouré de guirlandes, encadré d'arbres fantastiques.

« Un grand jeu de bascule à la roue périlleuse, qui menace tour à tour de lancer dans l'espace celui des joueurs qui se balance à son sommet, était dressé sous les murs du couvent. On dit que les Valaques ont une prédilection marquée pour ce genre d'exercice, que chaque année voit se renouveler de graves accidents. Dans la grande salle du cabaret, salle tout illustrée aussi des fresques brillantes du Rembrandt valaque, un Bohémien accompagnait de son violon un jeune garçon dont la voix juste autant que pénétrante faisait résonner un air lent et solennel. A en juger par l'expression de la musique, par l'attitude grave et émue du nombreux auditoire, ce chant qui se composait de deux phrases simples et touchantes, devait être une de ces complaints mélancoliques dans lesquelles tous les peuples primitifs ont fait parler leurs traditions et raconté leurs victoires ou leurs malheurs. Les Valaques, ces descendants de Rome, si longtemps flétris, doivent avoir conservé quelques-uns de ces chants qui consolent de l'esclavage, derniers échos d'une plus douce destinée. Telles étaient, du moins, nos impressions en écoutant cet air si simple que chantait ce pauvre enfant tsigane.

« En quittant ce bourg qu'on nomme Dérestié, ¹⁾ nous avons traversé un pont de bateaux, et la nuit ne tarda pas à nous surprendre ;

¹⁾ Dărăști.

nous n'arrivâmes aux portes de Bukharest qu'assez tard dans la soirée, car nos chevaux, harassés d'une course de vingt lieues, avaient ralenti leur allure, et nos conducteurs, tout-à-fait égosillés, renonçaient à leurs bruyantes excitations. Conduits d'abord dans un khan ou caravansérail d'un aspect repoussant, ce ne fut qu'à l'aide des juifs, gens de bonne volonté, s'il en est, que nous retrouvâmes la trace de l'expédition arrivée la veille. Enfin, après mille peines, et grâce à la prévoyance de nos devanciers aussi bien qu'à l'empressement d'un capitaine envoyé par le Ghospodar, nous nous trouvâmes, après minuit, établis chez un Italien, où chacun de nous put savourer les rudes délices d'un lit de planches dressé sur des tréteaux ».

Le 13 juillet nous trouva tous réunis dans la capitale de la Valachie, et nous n'avions que l'embarras du choix pour l'emploi à la fois utile et agréable de tous nos moments. Le premier soin à Bukharest est de se procurer un équipage ; la grande étendue de la ville exige cette précaution, et, plus impérieuse encore, la mode la commande : aussi bien, aucune personne de quelque valeur ne peut se montrer à pied dans les rues. Cet usage et celui du manteau qu'on a en toute occasion pour se garantir de la poussière, ne sont pas de ceux qu'un étranger, qui veut voir et observer, trouve le plus à sa convenance. Nous ne tardâmes pas à parcourir, chacun de notre côté, cette grande ville, dont les rues populeuses sont garnies de nombreuses boutiques dans lesquelles l'activité remplace le luxe. Un quartier tout entier est rempli par les magasins de pelleteries et les ateliers des tailleurs. Les rues, de largeur inégale, sont mal alignées et surtout mal pavées ; quelques-unes même ne le sont pas. Le plupart des maisons ne sont guère que des baraques en bois vermoulu, parmi lesquelles s'élèvent des édifices de l'architecture la plus prétentieuse. Par malheur, la nature fragile des matériaux usités dans le pays ne résiste pas au climat, et les plus belles maisons de Bukharest sont cruellement délabrées à l'extérieur, malgré leur luxe de fleurons et de rosaces. Ce qui étonne le plus dans cette ville, c'est la variété des costumes et des figures, dont une si nombreuse population présente chaque instant les types variés. Tout ce peuple parcourt la ville d'un air plus lesté, plus affairé qu'on ne devrait s'attendre des moeurs de la classe inférieure, qui sont demeurées orientales. Les artisans de Bukharest, les hommes de peine, porteurs de fardeaux, paraissent ne pas redouter le travail ; mais ce qui anime surtout cette ville, c'est le grand nombre des juifs qui l'habitent. Actifs, insinuant et jamais découragés, ils sèment autour d'eux la vie et le mouvement, car ni démarches ni fatigues ne leur coûtent s'ils ont l'espoir de la plus minime récompense. Aussi, dès que vous apercevez le chapeau à larges bords, le robe noire et râpée d'un juif, vous pouvez dire que vous avez à vos ordres, s'il vous plait, un domestique adroit, intelligent, infatigable. . . que rien n'émeut, ni mépris, ni colère . . .

Des visites intéressantes, et faites en commun, occupèrent cette journée. Nous vîmes le Musée de Bukharest. Ce musée est spécialement consacré à l'histoire naturelle; il occupe un espace qui s'agrandira à mesure que les collections, commencées à peine, prendront plus d'importance. La bibliothèque publique est fondée dans le même local; elle se composait de sept mille volumes environ. Ce noyau peu nombreux attend un complément où les sciences et l'histoire surtout ont grand besoin d'être plus amplement représentées. En quittant ces intéressants établissements, déjà si prospères, si l'on prend en considération le peu de temps qui s'est écoulé depuis la régénération de la principauté, j'ai été heureux de déposer dans la collection minéralogique un échantillon de notre platine sibérien, qui y restera, j'espère, comme un souvenir de l'accueil plein d'obligeance que nous avons trouvé dans cette visite. De là, on nous a conduits au collège. Des logements commodes et spacieux, de jeunes élèves portant un joli uniforme, préviennent tout d'abord en faveur de cette institution.

Dans un État aussi peu étendu que la Valachie, les fonctions publiques, désormais confiées aux plus capables, seront l'objet d'une concurrence qui profitera rapidement aux progrès de l'éducation de la jeunesse. Les projets pleins de sagesse du prince Alexandre Ghika tendent à doter son pays d'une pépinière éclairée de jeunes gens appelés à égaler la jeunesse des autres pays de l'Europe. Si l'on considère de quel point ces malheureuses provinces turques sont parties, ce qu'elles ont fait déjà grâce à l'homme qui a jeté sur ces principautés les plus nobles germes de la civilisation, au général Kisseleff, un de ces génies créateurs si rares, dont la bonté prévoyante sait deviner l'avenir, on ne peut s'empêcher aussi de reconnaître que les plans du général ont été légués à de dignes successeurs, et que la jeune génération de la Valachie ne se montre pas inhabile à les mettre à profit.

Et, à ce propos, qu'il nous soit permis de dire ici avec quel sentiment pénible nous avons vu des voyageurs comme nous, accueillis, comme nous l'avons été, par cette aimable hospitalité qui se livre si naïvement à l'étranger, qu'elle entoure et qu'elle fête, écrire à leur retour des relations si sévères, si oublieuses des mœurs douces et polies de leurs hôtes. Ces voyageurs, qui, ainsi que nous, ont tout visité à Bukharest, se montrent, ce nous semble, beaucoup trop préoccupés des plaies encore mal cicatrisées dont l'ancien état social a laissé les marquessur la société présente. Si, dans le premier abandon de conversations trop vite intimes, nos prédécesseurs ont deviné ces blessures, à quoi bon les découvrir à l'Europe, qui ne demandera pas compte aux principautés de leur attitude nonchalante sous le régime d'engourdissement moral qu'elles ont heureusement secoué, mais bien de la manière dont elles ont mis à profit ces quelques années de réhabilitation dont elles res-

sentent déjà l'influence régénératrice? Eh bien! sous ce point de vue, il est juste, et très juste, de dire qu'aucune société européenne n'a été plus active à se frayer un chemin vers le bien à travers tous les obstacles dont son ancienne route était encombrée: on en pourrait citer comme exemple plus d'une amélioration importante, qui déjà est passée dans les habitudes de la vie de ces provinces. Après tout, les narrateurs si peu indulgents qui ont payé l'hospitalité de Bukharest avec la monnaie de leur spirituel sarcasme, ne nieront pas, tant ils savent bien l'histoire, qu'il est des nations qui datent de cinquante ans leur régénération politique et morale, et qui ne sont guère plus riches en principes.

Cette digression achevée, revenons à nos visites. Le docteur Mayer, médecin allemand, homme intelligent et surtout d'un grand savoir-vivre, nous a guidés dans l'hôpital militaire, qu'il dirige. Cet établissement, placé comme il est dans un édifice qui n'a pas été construit pour servir d'hôpital, laisse beaucoup à désirer sous le rapport de l'emplacement et de la salubrité. Les salles manquent d'air. Les malades y étaient nombreux, car les affections fiévreuses, communes dans le pays, sévissent encore à diverses époques de l'année, bien qu'elles aient été notablement réduites par les précautions d'hygiène introduites dans le régime du soldat. Le grand hôpital de Pantelimon, situé aux abords de la ville, nous parut beaucoup mieux approprié aux besoins de sa destination. Cet établissement, fondé par des souscriptions philanthropiques, présente une suite de salles spacieuses où l'air et la lumière, l'espérance et la vie du malade, pénètrent librement: on pourrait seulement objecter que le vaste espace consacré au logement de l'état-major administratif est perdu pour les malades, et envahit une place qu'on aurait pu employer à soulager quelques malheureux de plus. Les lits, employés à Pantelimon, sont en fer, tandis qu'à l'hôpital militaire, les lits ne sont que des tréteaux. Dans cette dernière visite, nous avons observé les affreux ravages de cette horrible maladie qu'on n'ose pas nommer, et qui a surtout son principe dans les vices sans frein des capitales. Au retour de ces différentes excursions, nous avons rencontré le prince régnant: il fit arrêter sa voiture, et il engagea l'expédition tout entière à se rendre le lendemain au soir à sa résidence, située, pendant cette saison, à quelque distance de la ville.

La matinée du 15 juillet fut employée à visiter l'assemblée générale: c'est le nom qu'on donne à la chambre des représentants de la Valachie.¹⁾ Le prince Michel Ghika et la prince Cantacuzène²⁾ avaient bien voulu nous servir d'introducteurs. La salle des délibérations est située

¹⁾ Obșteasca Adunare își avea ședințele în dealul mitropoliei, într-o clădire scundă, care a mai dăinuit la începutul veacului nostru.

²⁾ Constantin Cantacuzino (1791—1877), viitor caimacam dela 1848 la 1849.

dans un corps de bâtiment, dépendant de l'église métropolitaine, sur une colline qui domine toute la ville de Bukharest, et dans la plus heureuse situation. Comme toutes les églises de la capitale, celle-ci est entourée d'un vaste cloître, dans lequel donnent accès deux portes solides et surmontées de tours, position qui lui permettait jadis de faire une longue défense. La métropole n'est point un grand monument; elle est ornée de trois clochers assez élégants, dont les dômes, ainsi que la toiture de l'église, sont en métal peint en vert; la surface entière des bâtiments est revêtue d'un badigeon éclatant de blancheur. En avant de la façade de l'édifice, qui s'ouvre sur un de ses côtés étroits, règne un péristyle dont l'intérieur est orné d'une profusion de peintures des plus variées. La nef de l'église est étroite, chargée de dorures et d'images; la cloison, qui sépare le sanctuaire de la nef, est enrichie d'une quantité d'ornements du plus riche effet; sous cette voûte, la lumière extérieure ne pénètre qu'à grand'peine par des fenêtres étroites et allongées.

Dans un des corps de logis du cloître vous rencontrez la salle des assemblées. A peine précédée d'un modeste vestibule, cette enceinte, où délibèrent les boyards, est, comme celle de la diète de Hongrie, remarquable par son extrême simplicité; elle est longue et étroite: à l'une de ses extrémités s'élève le fauteuil à baldaquin sur lequel s'assied le métropolitain, président légal de l'assemblée. Les quarante-trois membres qui composaient la chambre étaient presque tous présents. On remarquait parmi eux quelques vieux boyards; ils conservent la costume large et majestueux qu'ils avaient au temps de la domination turque; ils portent encore la barbe et le volumineux kalpak. Les militaires prennent part aux délibérations, revêtus de leurs uniformes et le sabre au côté. Les membres parlent de leur place, ou ils sont assis devant une table à tapis vert, sans que les ministres soient séparés du reste de l'assemblée. La discussion à l'ordre du jour avait pour objet quelques modifications à apporter au règlement organique, constitution du pays; et, en particulier, elle portait sur la force des ordonnances rendues pendant l'intervalle des sessions législatives. M. Stirbey, ¹⁾ ministre de la justice, soutenait, à peu près seul, et pourtant sans fatigue, tout le poids de la discussion. Au reste, quelle que fût la vivacité de ce débat parlementaire, nous ne vîmes aucun des orateurs s'écarter en rien des formes d'une conversation polie. La partie de la salle réservée au public contenait peu de spectateurs: les assistants s'y

¹⁾ Barbu Știrbei, domnitor în anii 1849—1853 și 1854—1856, fiul vornicului Dimitrie Bibescu și al Catincăi Văcărescu, adoptată Știrbei. Barbu fusese înfiat de ultimul reprezentant al neamului Știrbei, Barbu (1753—1813), a cărui soție, Ecaterina născută Kretzulescu, era sora cu mama Catincăi D. Bibescu.

tiennent ordinairement debout; mais, dès notre entrée, quelques boyards avaient eu la courtoisie de nous y faire porter des sièges commodes. Au reste, ce n'est que depuis peu de temps que les délibérations de la chambre sont publiques; même, jusqu'à ce jour, les journaux n'ont point encore obtenu la permission de rendre compte des débats. En sortant de la salle, nous fûmes accompagnés par un député, la colonel Philipesco ¹⁾, qui appartient à l'une des plus anciennes familles du pays. Cet officier, qui a reçu en France une excellente éducation, commande le I-er régiment valaque, et il donne, dans sa ville natale, l'exemple remarquable de cette solide instruction qui n'exclut point la grâce et une parfaite élégance des manières. C'est en compagnie de ce bienveillant introducteur que nous visitâmes les dépendances de la métropole et son site pittoresque. De cette éminence, Bukharest s'étend jusqu'à un horizon très-éloigné. Cette ville, mêlée de nombreux jardins, couvre, en effet, un espace immense, et son aspect général est des plus pittoresques, par le mélange de ses nombreuses tours qui surmontent plus de soixante églises, et la verdure qui surgit à travers les masses de constructions. Le soir venu, nous nous sommes rendus à l'invitation du Ghospodar, et nous avons eu l'honneur d'être reçus à sa résidence de Scouffa ²⁾, qui est située à quelques verstes de Bukharest, sur le bord de la Dymbovitza. La maison est petite et plus que bourgeoise; mais les jardins, qui s'étendent dans un petit vallon très-agréable traversé par la rivière, rendent cette habitation d'été bien préférable à la maison même que le prince habite dans la ville. Bukharest ne possède plus de palais pour les souverains valaques. En 1812, un incendie a détruit celui qui existait et qui était fort vaste ³⁾. Le Ghospodar réside aujourd'hui dans une grande et belle maison qui est sa propriété ⁴⁾. Cette entrevue, comme la première, se passa en conversations intéressantes, où le sens juste, très-exercé, et toujours bienveillant du prince, se montra constamment sous le jour le plus favorable. Comme la première fois aussi, la Ghospodar était entouré de sa famille, des princesses ses belles-soeurs et d'un bon nombre d'officiers. L'élégant uniforme de ceux-ci ne faisait que mieux ressortir la mise simple du prince, qui, sous un frac noir, portait un gilet à larges revers rabattus: c'est là, dit-on, une mode qui lui est per-

¹⁾ Constantin Filipescu (1805—1848), viitor logofăt (1839).

²⁾ Ar putea fi grădina «lui Scufa», pe marginea Dâmboviței, spre sf. Elefterie.

³⁾ Pe locul ocupat azi de prefectura de Ilfov, în spatele Casei de depuneri.

⁴⁾ Este vorba de palatul cunoscut bucureștenilor acelor vremi sub numele de: Curtea Arsă, numită astfel după focul năprasnic din Ianuarie 1812. Aici fusese Curtea Nouă, ridicată de Alexandru-Voevod Ipsilanti, după pacea dela Kuciuk-Kainargi, la 1775—1776, părăsindu-se vechea Curte Domnească din jurul fostei până ieri piețe zisă «de Flori».

sonnelle, et qu'en effet nous ne vîmes suivie par personne. La nuit venue, tout le monde se dirigea vers la ville, où l'on arriva rapidement, et la petite cour prit place au théâtre, dont il n'eût tenu qu'à nous de lui faire les honneurs, puisque aussi bien la salle était, pour ainsi dire, comme l'antichambre sonore de notre appartement. Quelques scènes de la Sémiramis, et une comédie allemande fort gaie, intitulée Flegme et Ruse, out occupé la soirée.

Le lendemain, la garnison de Bukharest manœuvrait sous le commandement du prince Constantin Ghika. Cette troupe a fait avec précision l'exercice et les évolutions, en tous points empruntés à la théorie russe. Invités par le Spathar à l'accompagner à cette revue, nous figurions à ses côtés, lorsqu'un accident fâcheux interrompit un moment les manœuvres et jeta l'inquiétude parmi les spectateurs. Une cartouche à peine brûlée vint frapper au visage le prince, qui s'était tenu trop rapproché des feux. Cette blessure, qui, Dieu merci ! était légère, et une brûlure qui pouvait devenir grave, furent pansées sur-le-champs par notre compagnon, le docteur Léveillé : ceci fait, le Spathar remonta à cheval pour achever l'exercice et assister au défilé.

Un dîner auquel le Ghospodar avait bien voulu nous inviter, nous mit en présence de l'élite de la société de Bukharest. La réunion eut lieu sous les beaux arbres de Scouffa, dans un grand espace impénétrable aux rayons du soleil. Durant le repas, qui fut précédé de la schale, légère collation qu'on fait aussi en Russie avant de se mettre à table, deux troupes de musiciens, cachées par les charmilles, se succédèrent alternativement pour exécuter les airs nationaux des Valaques et les singulières mélodies des Tsiganes. L'orchestre des Tsiganes, aux éléments discordants, produit cependant des effets qu'on chercherait en vain dans les masses d'harmonie réglée et correcte auxquelles les oreilles européennes sont accoutumées : quant à la mesure, elle est inégale, sautillante, boiteuse, et procède par des temps inattendus. Les danses valaques ont suivi le dîner, et nous fûmes si charmés de la précision sévère et de l'ensemble des danseurs, que le prince voulut bien prolonger en notre faveur ces divertissements, et qu'il fit transcrire pour nous les airs, remplis d'une grâce originale et naïve, que nous donnons ici, et qui animent cette danse roumaine, Hora Roumaniaska, comme l'appellent les peuples de la Valachie. Pendant que les danseurs faisaient merveilles, les Bohémiens jouaient, avec une verve toujours renaissante, leurs motifs sans fin. Deux mandolines, deux violons, une flûte de Pan et une sorte de basse sourde, composaient toutes les ressources de ces habiles exécutants, dont les brunes et belles figures, animées par leur ardeur musicale, ajoutaient un grand charme à ce tableau poétique. Lorsque nous eûmes joui longtemps de ces délassements champêtres, nous nous hâtâmes de nous rendre dans les beaux et vastes salons de M. Philipenko, où le bal le plus élégant avait rassemblé l'élite des dan-

seurs de Bukharest. Je ne connais aucune ville en Europe où l'on puisse réunir une société plus complètement agréable, où le meilleur ton se montre constamment uni à la plus douce gaieté. Ce charmant bal se prolongea fort avant dans la nuit. Rien n'était plus gracieux à voir que le maître de ce beau logis, l'aga Philipesco ¹⁾, dans son large costume de boyard, sa noble tête encadrée dans sa longue et soyeuse barbe blanche, environné d'un essaim de jeunes et jolies danseuses, dont les gazes et les rubans, les longues chevelures et les charmants visages s'accordaient si bien avec la douce physionomie du majestueux vieillard. C'était là un emblème bien vrai de la situation de ce pays, qui a adopté tout d'abord les plaisirs et les libres allures de l'Occident. En vain la robe sévère des boyards voudrait-elle s'opposer à cet envahissement des modes et des frivolités modernes; il faut à la génération actuelle un salon spacieux où la valse et la mazourka puissent se dérouler et tourbillonner à loisir; il lui faut un costume qui ne met point d'entraves aux passes élégantes de la mazourka, qui ne s'embarrasse pas dans le labyrinthe étroit des quadrilles français. Aussi bien, cette jeunesse, qui se sent appelée à recueillir sa part de la civilisation qui envahit l'Orient, n'a-t-elle pas grandement raison de prendre ce qu'elle trouve à son usage parmi toutes ces mœurs élégantes et ces tristes idées de politique qui fondent sur son pays? Assez tôt lui viendront les soucis de la vie publique, les préoccupations des affaires, de l'industrie et des spéculations? La Valachie a été assez longtemps asservie pour qu'il lui soit permis de respirer un peu, avant d'entrer dans cette grave carrière des nations qui veulent se gouverner elle-mêmes; c'est surtout à cette nation qui se réveille qu'il est permis de dire quelquefois: «à demain les affaires sérieuses».

Telle était notre existence à Bukharest: plaisirs, visites, réunions toujours hospitalières, courses intéressantes, observations nettes et vives sur tout ce qui frappait notre esprit ou nos regards. De toutes parts, c'était à qui nous rendrait les meilleurs services; les plus illustres et les plus honorables de cette bonne ville se mettaient à notre disposition pour augmenter notre butin de voyageurs, et il n'est guère possible d'employer plus utilement que nous l'avons fait, cinq jours trop rapidement écoulés. Lorsque, enfin, nous eûmes mis en ordre nos notes personnelles, et recueilli précieusement toutes celles que des personnes éclairées (à la tête desquelles avaient bien voulu se placer le Ghospodar et M. le ministre Stirbey) nous avaient obligeamment fournies, nous jetâmes un regard d'adieu et de reconnaissance sur cette ville, digne d'être placée au nombre des plus intéressantes capitales. Nous parcou-

¹⁾ Agă Iancu Filipescu (1780—1857), viitor logofăt la 1840. Casa sa era pe Podul Mogoșoaiei, dincolo de casa printesei Trubețkoi, născută Ghica, cam la colț cu actuala stradă general Manu.

rûmes donc une dernière fois ses rues tortueuses; nous nous arrê tâmes de nouveau au seuil de ces églises, aux colonnes torsées, dont les frises élégantes brillent de tant de médaillons et de saintes figures coloriées. Nous nous hâtâmes de visiter encore les vieux quartiers, aussi bien que la rapide promenade du beau monde; nous respirâmes l'atmosphère des fumeurs qui se rassemblent dans les cafés, où les journaux de toutes les nations satisfont la curiosité d'un public avide des nouvelles du monde politique; ceci fait, nous ne songeâmes plus qu'à partir.

En fait de renseignements statistiques sur Bukharest, nous pouvons consigner ici le chiffre de la population de la ville, tel qu'il résulte des derniers recensements:

Habitants des deux sexes	
Boyards	2.598
Gens composant leur maison . . .	5.757
Habitants de différentes classes	46.604
Prêtres séculiers	256
Leurs familles et gens composant leurs maisons	1.058
Moines	137
Juifs, leurs familles et gens composant leurs maison:	2.583
Sujets étrangers	1.795
	<u>60.788</u>

Et encore, dans ce nombre, ne sont point compris dix à douze mille individus qui n'ont pas leur domicile permanent dans la ville, et qui y viennent de temps à autre, pour leurs affaires ou pour leurs plaisirs.

On compte à Bukharest:

Maisons	10.074
Monastères	26
Églises.	95
Imprimeries	3
Hôpitaux	2
Journaux: le Musée National et le Courrier Valaque:	2
Société pour les publications littéraires	1
École d'arts et métiers pour les soldats.	1

La nourriture habituelle du peuple consiste en bouillie de farine de maïs ou de millet, sorte de polenta; il ne connaît presque pas l'usage des viandes ou du poisson salé. La principale boisson fermentée est l'eau-de-vie de prunes.

La ville de Bukharest est divisée en cinq quartiers ou arrondissements qui prennent chacun le nom d'une des cinq couleurs, jaune, rouge,

verte, bleue ou noire. L'aga est le chef de la police ; il a sous ses ordres cinq commissaires, un commissaire pour chaque quartier ; ceux-ci commandent à plus ou moins de sous-commissaires, selon l'étendue de leur arrondissement.

Après avoir témoigné notre reconnaissance à ce bon et aimable prince que nous quitions avec un regret bien réel, après avoir pris congé de sa famille, et de toutes les personnes qui s'étaient montrées si bienveillantes à notre égard, nous sortîmes de Bukharest, le 17 juillet...

L'industrie, il faut le dire, est encore presque nulle : à peine comptait-on jusqu'ici en Valachie quelques fabriques de chapeaux et de mouchoirs de toile peinte, bien éloignées de suffire aux besoins du pays.

On comprend facilement, au reste, que le manque de bras, et le peu de progrès de l'industrie et de l'agriculture, qui en est la triste conséquence, doivent être attribués à la langueur de ce pays pendant tant d'années de guerres funestes, menacé qu'il était sans cesse par les incursions des Turcs. C'est la même cause qu'il faut accuser de l'absence de tout commerce ; car les malheureux habitants ne pouvaient rien vendre qu'aux Turcs, et ceux-ci fixaient arbitrairement le prix des achats. Nous l'avons dit, l'administration intérieure était déplorable. Tout est changé depuis la dernière réforme, et fait espérer, désormais, pour ces industries naissantes, un avenir plus prospère.

Depuis quatre ans, 631 fabriques se sont élevées, savoir :

1 de Bougies ; 32 de Chandelles ; 184 Tanneries ; 28 Fabriques de Savon ; 69 de Poteries ; 91 de Toiles ordinaires ; 4 de Chapeaux ; 22 de Mouchoirs ; 15 de Cordons en laine ; 180 Distilleries ; 4 Verreries ; 1 Fabrique de Faïence.

On compte en Valachie 2.299 moulins à eau, 6 moulins à vent et 9 moulins mus par des chevaux.

Jusqu'à ce jour, le sel est le seul produit minéral qui soit exploité en Valachie avec un avantage appréciable. Nous avons dit plus haut le rapport des salines ; cependant, tout porte à croire que la Valachie possède des richesses minérales assez abondantes pour que l'état de paix et des capitaux plus intelligents permettent, un jour, de les exploiter par des moyens plus sûrs et plus productifs...

Les ressources de l'agriculture en Valachie seraient immenses si la population était suffisante et si elle était arrivée au point où s'élèvera un jour son éducation politique, qui lui indiquera que les vraies sources du bien-être sont le travail et la persévérance. Comme statistique agricole, il n'est peut-être pas sans intérêt de consigner ici le résultat du recensement des animaux domestiques opéré en 1837 ; c'est un point de départ qui, dans quelques années peut-être, sera laissé bien loin et dépassé dans une progression rapide.

Animaux domestiques

Chevaux	96.885
Étalons et juments	105.533
Boeufs	310.948
Taureaux	15.542
Vaches	280.017
Mulets	230
Ânes;.	798
Moutons tsigaïes à laine fine.	93.332
Moutons ordinaires.	704.840
Brebis tsigaïes	924.976
Brebis ordinaires	360.096
Chèvres	213.377
Porcs	345.428

Les Valaques élèvent, pour la garde des troupeaux, des chiens magnifiques et intelligents ; mais c'est à peine si les précieuses qualités de cette espèce sont capables de faire oublier les inconvénients qu'entraîne dans les villes la propagation illimitée de la race canine. Sans parler du supplice d'entendre, aux approches de la nuit, les hurlements lugubres ou les cris de colère de cette meute sans maître et sans frein qui s'empare des rues, il y a un danger réel à se trouver seul, et sans la protection d'un vigoureux bâton, exposé à une chasse dont l'agilité du cerf ne saurait vous tirer sain et sauf. Le moyen le plus sûr, à la première démonstration, est, si l'on est armé de l'indispensable gourdin, d'asséner un coup bien retentissant sur le plus proche des orateurs de la bande. Le reste aboie toujours, mais il ne s'approche pas assez pour mordre.

Pour en finir avec cette longue énumération, par un fait qui a rapport aussi aux animaux nuisibles, nous rappellerons que la Valachie est souvent envahie par des nuées de sauterelles qui ravagent en peu d'heures les plus riches campagnes. Lorsque la principauté est en proie à ce fléau c'est une vraie désolation chez les laboureurs, et le gouvernement établit une prime pour la destruction de ces animaux dévorants. Durant notre séjour à Bukharest, comme j'assistais un jour au travail du prince ministre de l'intérieur, il nous donna communication d'un rapport qui lui annonçait la capture, dans un seul district, de deux mille huit cent trente et un boisseaux de ces insectes malfaisants...

Si la Valachie nous avait offert le triste spectacle de ses plaines inondées, la Moldavie, dans ses vallons bornés au loin par des collines arrondies, ne nous présenta ni des chemins mieux battus, ni des terrains plus solides. A peine avons-nous dépassé la frontière, que la pluie reprit avec force, si bien qu'en arrivant sur les bords du Sereth, qui

coule à quelques verstes au delà de Fokschany, nous trouvâmes un torrent très-difficile à traverser.

Le Sereth descend des montagnes qui abritent la Moldavie vers l'occident, et va mêler ses eaux au Byrlad, qui, à son tour, s'unit au Danube, entre Brahiloff et Galatz. A cet endroit même, les grands rameaux du fleuve allemand, les bouches du Pruth, les lacs de Kagoul et de Yalpouch, ne font plus de toute la contrée, jusqu'à la mer Noire, qu'un immense marais, entrecoupé de cent rivières: ces rivières parallèles descendent invariablement du nord pour se perdre dans ce dédale d'eaux, de prairies et de sables, qui rendent si difficile la navigation du bas Danube, de Galatz à la mer.

Mais pour en revenir au Sereth, ses eaux débordées avaient déjà dépassé les rivages, à ce point que les abords du pont de bateaux étaient inondés à une grande hauteur, et encore elles allaient sans cesse en augmentant. Déjà, un convoi d'une centaine de chariots pesamment chargés, et attelés de bœufs, avait renoncé au passage; il fallait se hâter. Durant le trajet, qui fut long, sur ce pont étroit et tremblant, une multitude d'hommes demi-nus se pressaient aux deux côtés de nos voitures, auxquelles ils servaient de soutien. Arrivés, enfin, en terre ferme, nous fûmes accueillis par un détachement de gendarmerie moldave, armé de lances, et commandé par un officier. Cette petite troupe se divisa pour nous escorter, et à chaque relais nous en trouvions une nouvelle; attention prévenante que nous devons aux recommandations que les estafettes du Ghospodar de Valachie avaient rapidement portées jusqu'à la capitale de la Moldavie.

La journée fut longue, et rien n'en vint égayer la sombre monotonie; la marche des voitures était lente. Nos guides, pour éviter les chemins battus, dont la surface glissante eût été un obstacle insurmontable, nous lançaient dans les plaines, où notre route ne se frayait qu'en renversant les belles fleurs sauvages dont les tiges pressées et touffues atteignaient la hauteur d'un homme. Mais, après la première surprise, rien n'est plus décourageant qu'un tel voyage avec un pareil temps. La pluie, comme un nuage épais, nous déroba la vue du pays; tout l'horizon que nous pouvions embrasser ne s'étendait pas à cinquante pieds autour de nous. Quelle tristesse! Pour occuper nos regards, une éternelle bande de verdure coupée par quelques ornières noires, dont la pluie faisait autant de canaux en miniature; pour distraire notre oreille fatiguée de ce silence, le clapotis fastidieux des chevaux dans la boue liquide. Aux relais, c'était tout comme en Valachie: un enclos de broussailles au milieu duquel s'élève une cabane en pain de sucre, espèce de four toujours chauffé dans ces temps pluvieux, et dont la fumée s'échappe par la porte. Dans l'enclos, cinquante ou soixante chevaux transis se tenaient étroitement rapprochés, l'oreille basse, et recevant en toute philosophie cette pluie qui ruisselait sur leurs dos

luisants. Notre route côtoyait, mais de loin, la rive du Byrlad, ce fleuve dont j'ai parlé, qui descend du nord en droite ligne pour s'unir au Danube. Entre le Byrlad et les premières pentes des montagnes à l'ouest, s'étend par bandes verdoyantes une vaste plaine ; c'est là qu'on choisit à son gré son sentier. Nous rencontrâmes quelquefois des champs bien cultivés à l'approche des villages ; mais le moyen de rien voir, de rien étudier au milieu d'un déluge qui enveloppe toutes choses de sa teinte grisâtre et désolée ?

Notre station du soir fut Byrlad, chef-lieu de district, qui a le projet de devenir une ville, si l'on juge par le large espace sur lequel se dessinent ses rues, où rien ne manque, excepté le peuple et les maisons. Figurez-vous Byrlad, un grand lac de terre glaise dans lequel les chevaux s'enfonçaient jusqu'au ventre ! Notre arrivée au perron de l'ispravnitzie, résidence du chef du district, fut un véritable débarquement. Les ordres qui nous concernaient étant arrivés en l'absence de ce fonctionnaire, ce fut un de ses subordonnés qui nous fit, avec une complaisance digne du maître, les honneurs de sa maison ; hospitalité dont nous avions grand besoin, tant le repos et le sommeil nous avaient manqué jusqu'alors.

Toutefois l'hôtel de l'ispravnik ne renfermait d'autres lits que deux canapés ; mais les voyageurs, dans de telles contrées, auraient mauvaise grâce à se montrer bien difficiles, et le plancher d'un appartement où régnait une grande propreté se transforma pour nous en un lit fort supportable. Le 19 juillet, le ciel était plus pur, les chemins un peu moins impraticables, et nous parcourûmes les distances avec une grande vitesse. Nous recontrions partout en Moldavie de jeunes postillons pleins d'ardeur, intrépides et lestes. Ces cavaliers, qui luttaient entre eux de vitesse, étaient vêtus de toile, avec une ceinture et un bonnet de couleur tranchée. Le bras tendu, le corps penché et les cheveux flottants, ils ne cessent de pousser des cris perçants, qu'ils mettent un certain amour-propre à prolonger tant que le permet leur robuste poitrine. Ils sont trois ; aussitôt qu'une voix s'arrête une autre recommence, et chacune des trois voix se relaie à son tour. Ces cris forcenés, qui valent bien des coups de fouet, ne cessent qu'à la poste. Au reste, descente ou montée, plaine ou ravin, tout est franchi du même train, et nous avons mille peines à faire arrêter une des voitures lorsque, par hasard, la vue de quelque oiseau, placé à distance convenable, nous donnait une tentation meurtrière. La Moldavie ne manque pas d'oiseaux de proie ; ces tyrans des airs vont incessamment au-dessus des plaines couvertes de hautes herbes, cherchant leurs victimes. Nous avons aussi rencontré, dans le voisinage des lieux où se trouvent quelques rares bouquets d'arbres, un oiseau qu'on nomme le rolhier ; sa forme est celle d'un geai de petite taille, et son plumage est presque tout entier d'un magnifique bleu velouté, et coloré de brillants reflets.

Cet oiseau, des plus sauvages, ne se laissait guère approcher, et sa capture nous eût demandé beaucoup de temps; au reste, nous n'avons pas tout perdu, car ci nous n'avions pas l'oiseau, nous avons déjà sa dépouille, que nous nous étions procurée en Valachie.

Le pays que nous traversons est incomparablement plus beau que la partie de la Valachie que nous avons vue en passant. La Moldavie n'offre pas l'aspect de nudité et d'aridité désolantes des plaines de Giourjévo. Le pays ne manque pas de variété, et bien que les arbres ne s'y rencontrent que rarement, le terre est si verdoyante, si abondamment arrosée d'eaux vives, et surtout si bien disposée à tout produire, qu'on éprouve le regret de ne pas voir une nature si favorable fertilisée par le travail de l'homme.

Lorsqu'on vient à songer à toutes ces contrées de l'Europe où les cultivateurs disputent aux montagnes, aux rochers et aux marais un sol péniblement fertilisé à force de sueurs et d'industrie, on se prend à regretter que de si vastes régions, toutes préparées par la nature, et qui ne demandent que des charrues, restent ainsi stériles, faute de bras. Le Danube, depuis Pesth, n'arrose, pour ainsi dire, que des plaines abandonnées. D'abord, le fleuve, dont les inondations fréquentes couvrent au loin cette terre dévastée; ensuite la guerre, plus terrible que les inondations et plus stupide; enfin l'oppression, plus odieuse que la guerre, ont porté la ruine dans ces contrées. Et voilà comment tous ces beaux germes de prospérité ont été jusqu'à présent misérablement étouffés. Traversez ces contrées désertes, où l'on ne rencontre ni guérets ni moissons, et vous serez tenté de plaindre les peuples qui vivent sur un pareil sol, et de vous demander où donc ils prennent leur subsistance. Et cependant les habitants de la Valachie et de la Moldavie récoltent amplement de quoi fournir à tous leurs besoins, et souvent même bien au delà; mais la population est si peu nombreuse, si vous la comparez au territoire, que la plupart des terrains doivent rester en friche. Viennent seulement à cette terre des laboureurs pour faire naître et des hommes pour consommer, alors l'agriculture s'étendra et fertilisera ce vaste espace qui, depuis tant de siècles, n'a pas senti le choc de la charrue. De l'exploitation agricole sortiraient bientôt quelques autres industries... Aujourd'hui que le régime légal des principautés promet protection à toutes les existences, à tout les producteurs, quelques bonnes colonies d'agricultures patients et laborieux seraient un véritable bienfait pour la Moldavie. Le nouveau règlement organique qui confère aux émigrants les mêmes droits qu'aux nationaux, sauf l'exercice des droits politiques, qu'on ne peut acquérir qu'à certaines conditions, nous parut fait pour encourager des entreprises qui hâteraient l'avenir et la prospérité de ces contrées.

Le plus grand obstacle à l'agriculture dans ce pays, ce sera, sans contredit, le mauvais état des chemins et la difficulté d'y remédier.

Dans une contrée où vous faites des lieues entières sans rencontrer le moindre caillou, l'établissement d'une voie solide et ferme en toute saison n'est pas chose facile. Tant que dure la sécheresse, rien ne s'oppose à des communications aussi rapides qu'elles sont actives: la plaine est là tout ouverte, et chacun y choisit son chemin; les caroussi, emportés par la vitesse de leurs chevaux, coupent la distance en droite ligne, tandis que les lourds convois de chars et de bœufs défilent par longues bandes sur une voie plus prudente et déjà tracée. Mais viennent quelques orages, toute cette terre végétale, si grasse et si profonde, est soudain détremmée, et l'on n'en parcourt plus la surface qu'à condition d'être aussi prompt que léger. Tout équipage un peu lourd n'y peut plus avancer qu'avec une extrême lenteur.

Cependant nous approchions de la capitale de la Moldavie. Non-seulement les dernières postes furent parcourues avec une grande vitesse, mais, l'attelage même s'exécuta avec une rare promptitude, grâce à un employé qui nous précédait en estafette, et dont l'autorité savait imprimer aux mouvements de chacun une activité inusitée. Une montagne élevée, sablonneuse et plantée de beaux arbres, vint enfin récréer nos yeux, et, pendant que nous la gravissions péniblement un orage impetueux éclata sur nous. Du sommet de ce mont, on distinguait, dans la plaine, Yassy, que les nuages ne recouvraient pas encore, et qui brillait au loin sous un rayon de soleil. De cette distance, cette ville paraît très riante. Assise dans une plaine, et entourée de petites collines verdoyantes, Yassy couvre une large étendue de ses maisons blanches mêlées de jardins, au milieu desquels s'élèvent des clochers étincelants et de grands édifices aux toits verts. L'orage était dans toute sa fureur pendant que nous suivions une longue et périlleuse descente, et durant notre dernier relais; ce fut au point qu'en entrant dans Yassy, nous trouvâmes la ville inondée. Une escorte de douze cavaliers nous attendait à la porte de la capitale, et nous y fîmes notre entrée par une longue rue pavée d'un grossier parquet de madriers. Il y avait dans cette rue plus d'un pied d'eau; mais les prudentes boutiques dont elle est garnie s'élèvent au-dessus de son niveau par des trottoirs ou des degrés. Les portes et les fenêtres étaient peuplées d'une foule curieuse, dans laquelle dominait la race juive. Tous ces honnêtes marchands croyaient devoir saluer respectueusement notre cortège ruisselant de pluie et de boue. Devions-nous cette politesse unanime dont nous étions l'objet de la part du Ghospodar à notre escorte? ou bien, ces bons négociants israélites, à l'aspect de notre train assez considérable, saluaient-ils une bienvenue qu'ils se proposaient d'exploiter à l'occasion?

Notre long trajet à travers des rues qui étaient autant de fleuves, se termina enfin à l'hôtel de Saint-Pétersbourg¹⁾, où nous attendaient

¹⁾ Despre acest hotel scriu Teodor Râșcanu și Eugen Păunel, în « Din trecutul nostru », 1939, nr. I—IV, p. 49, și V—VII, p. 38.

toutes les marques de la prévenance la plus obligeante. Plusieurs officiers nous reçurent; une garde de gendarmes fut mise à notre disposition pour surveiller les voitures. Bientôt la visite de l'aga lui-même, qui, dans son riche costume oriental, vint nous offrir ses bons offices, nous prouva qu'à Yassy comme à Bukharest, nous étions protégés par la plus noble et la plus aimable hospitalité. L'hôtel où nous étions descendus a été construit avec une somptuosité plus que convenable pour sa destination; mais, sauf la grandeur et la belle disposition des salons, et sauf aussi les peintures qui ornent à profusion les appartements, on n'y trouverait rien de ce qui peut réparer les fatigues ou le désordre d'une longue route. Ces belles chambres ne nous offrirent donc d'autre gîte qu'un billard, qui échut en partage à quatre des nôtres; le reste de la caravane dut se contenter de quelques matelas à peine garnis d'une légère couche de paille. Du reste aucun accessoire, quel qu'il fut, ne vint changer en luxe ce campement tout à fait spartiate. A voir les beaux uniformes du nombreux personnel qui peuplait notre salon, on eût dit d'un palais, et l'on n'eût pas soupçonné, à coup sûr, que les hôtes de ce beau logis soupiraient vainement après les objets que le plus modeste voyageur trouve dans la plus misérable hôtellerie de village. Quoi qu'il en soit, nous fîmes bientôt les honneurs de cette somptueuse misère aux personnes les plus haut placées dans la ville de Yassy. Nous étions encore dans tout le désordre de l'arrivée, lorsqu'on m'annonça la visite de M. le prince Soutzo ¹⁾, logothète de l'intérieur, dont la capacité et la distinction sont justement appréciées en Moldavie. Durant le peu de moments où il me fut permis d'entretenir ce haut fonctionnaire, je recueillis de sa bouche des renseignements sur l'état du pays, qui me parurent si dignes d'intérêt, que je ne quittai pas le ministre sans qu'il voulût bien me promettre de me communiquer des documents authentiques sur la situation actuelle de la Moldavie comparée à l'ordre de choses dont le traité d'Andrinople avait amené la déchéance. Ces notes précieuses m'ont été envoyées, en effet, avec une exactitude et une abondance qui méritent ma sincère gratitude. J'en donne plus loin un extrait, qu'il m'a fallu bien à regret proportionner à l'étendue de nos chapitres, mais qui n'en présentera pas moins le tableau le plus exact du régime de la principauté sous deux aspects si opposés: la tyrannie des agents subalternes de la Porte, et l'émancipation sous l'égide des lois et d'un protectorat éclairé.

La matinée du lendemain, 20 juillet, fut consacrée à notre visite au Ghospodar, souverain de la Moldavie. Le prince Stourdza ²⁾, qui

¹⁾ Victor Slăvescu, *Viața și opera economistului Nicolae Suțu, 1798—1871* (București, 1941) și *Souvenir d'un voyage à Odessa pendant l'année 1847* («Analele Academiei», 1943, s. III, t. XXV, mem. 5); N. Suțu, *Mémoires*, Viena, 1889.

²⁾ Mihail Sturdza.

doit ce poste éminent à l'élection, est le premier qui ait été appelé à régner en vertu des nouvelles lois organiques, et à pratiquer le régime gouvernemental si heureusement mis en oeuvre par le général comte Kisseleff. La demeure du Ghospodar est peu imposante. L'ancien palais des princes, détruit en 1827 par un horrible incendie qui consuma les deux tiers de la ville, couvre encore de ses ruines une longue colline dont la position domine Yassy. A défaut des splendeurs de l'architecture, le souverain s'entoure d'un certain appareil militaire, et de nombreux fonctionnaires environnent son palais. L'accueil que nous fit la prince fut des plus bienveillants. Lorsqu'on eut apporté les pipes, préliminaires obligés de toute visite que le Ghospodar veut bien prolonger, la conversation s'engagea, et le prince Stourdza y fit paraître, avec une élocution facile, une instruction peu commune. L'état présent des principautés régénérées, le jeu du gouvernement réglementaire, comme on appelle la combinaison actuelle; le progrès déjà remarquable de la prospérité publique et les efforts qui restent à faire pour arriver au bien-être désirable: tels furent les différents sujets traités dans un entretien fécond en instruction pour des étrangers. Le prince manifesta plus d'une fois les sentiments les plus dévoués pour son peuple, qu'il ne voit pas sans un véritable chagrin soumis encore au tribut annuel que la principauté paie à la Turquie. — Si la Porte, nous disait-il, consentait jamais à affranchir la Moldavie de cette lourde charge, il était tout prêt à faire le sacrifice de sa propre fortune pour rendre le progrès plus facile à ce pauvre pays, trop longtemps malheureux. Assurément de tels vœux sont aussi honorables qu'ils sont peu communs; ils présagent à ces peuples un meilleur avenir. Le Ghospodar, en effet, s'occupe avec activité et avec constance des affaires publiques; et, bien que sa santé ne réponde pas toujours à la noble tâche qu'il s'est imposée, on le voit persévérer avec courage dans la mission difficile qu'il a reçue du choix de ses compatriotes. La personne du prince Stourdza se ressent peut-être un peu de ses souffrances physiques, que dompte la force de son caractère; à peine âgé de quarante ans, il porte sur son visage les traces de ses graves préoccupations. Le Ghospodar, marié à une princesse grecque de Constantinople, est père de deux fils qui sont élevés à Berlin.

Notre séjour à Yassy devait être de si courte durée, que nous eûmes à peine le temps de recevoir les personnes qui nous honorèrent de leur visite. Le prince Stourdza voulut cependant bien prendre la peine de se rendre en personne dans notre hôtel, et durant notre séjour, nous y fûmes entourés de toutes les marques de la plus aimable attention, à ce point que la musique hongroise du corps des mines vint plus d'une fois égayer nos repas. La frugalité de notre table fut, à vrai dire, conforme en tous points aux doctrines de la plus rigoureuse hygiène, car il ne fallait pas que le luxe de nos festins insultât à la simplicité du mobilier.

Nous touchions à la frontière de Russie, et nous savions qu'en la franchissant nous ne pouvions nous soustraire à une quarantaine bien longue: il s'agissait de quatorze jours. Comme il faut se résoudre, cependant, à subir de bonne grâce un sort qu'on ne peut éviter, nous prîmes la résolution unanime d'entrer au lazaret dans le plus bref délai. Et tout de suite, la journée du 21 fut fixée pour l'accomplissement de cette incarcération indispensable et bienveillante: nous n'avions donc plus que quelques heures dont nous pouvions profiter pour prendre une idée de la capitale des Moldaves.

Yassy couvre, comme nous l'avons dit, une surface considérable de ses rues et de ses maisons, qui, plus encore qu'à Bukarest, sont environnées de jardins. L'ensemble de cette ville offre un coup d'oeil satisfaisant; les constructions modernes se recommandent par un goût et une propreté extérieure qui manquaient complètement aux anciens édifices. Quelques rues sont spacieuses et longues; déjà dans certains quartiers, on a remplacé par un pavé le plancher incommode et penduleux dont la voie publique était jadis recouverte. Ici, tout comme en Valachie, la rareté des matériaux rend presque impossibles les monuments d'une certaine importance, et cependant Yassy possède quelques églises remarquables, ainsi que plusieurs maisons qui appartiennent à de riches boyards, et dont l'extérieur présente l'aspect de véritables châteaux parfaitement entretenus. Au milieu de ces habitations, il n'est pas rare non plus de rencontrer des terrains vagues où vivent des animaux domestiques, y compris même l'utile espèce dont les juifs ont tant d'horreur. La physionomie extérieure de cette ville offre beaucoup moins de traces du style oriental que celle de Bukarest; il est vrai que l'incendie arrivé en 1827, en détruisant les anciens édifices, a laissé la place à l'architecture moderne, dont les formes se sont ressenties du goût usité non loin de là, dans les villes de la nouvelle Russie. Cette capitale sortait à peine de ses cendres, lorsqu'en 1829 elle fut ravagée par la contagion; deux ans plus tard, le choléra, cet affreux rival de la peste, venait décimer Yassy; et c'est pourtant dans ces circonstances difficiles, entre la ruine et la mort, que la régénération politique et sociale avait à s'implanter sur le sol moldave! Mais, toutefois, quand de pareils obstacles ont été vaincus, quelle gloire n'a pas méritée le vainqueur! A l'aspect de cette ville florissante, de ces rues bientôt alignées, dans lesquelles s'agit avec tant d'intelligence un commerce si vivace, le moyen de ne pas se sentir pénétré de reconnaissance et de respect pour l'auteur de tant de bienfaits?

La rue principale de la ville est habitée par un peuple de marchands, changeurs, courtiers, faiseurs d'affaires de tout genre, tous enfants d'Israël...

Yassy n'est point, comme Bukarest, riche en églises; soit que les boyards moldaves des temps passés eussent moins de méfaits à

expier que ceux de la Valachie, soit que la croyance ait manqué, la capitale de la Moldavie ne compte pas un grand nombre d'édifices religieux; mais encore, parmi ceux qui existent, faut-il remarquer une élégante église, monument trop curieux pour qu'on voyageur puisse oublier d'en faire mention. Elle est entourée, selon l'usage du pays, d'un monastère spacieux, autrefois fortifié et consacré à trois saints: saint Basile, saint Jean Chrysostôme, ce Bossuet oriental, et saint Grégoire le Théosophe, y sont à la fois révéérés. L'église est construite en belles pierres; deux tours élancées la surmontent. La surface entière de l'édifice est recouverte d'arabesques d'une admirable variété, sculptées en relief sur chaque assise de pierre; ses fenêtres étroites ne laissent pénétrer à l'intérieur qu'une faible lumière qui lutte à peine avec celle des lampes religieuses allumées jour et nuit sous ses trois nefs. Des fresques d'une naïveté remarquable recouvrent les sombres murs du sanctuaire. Fondée par le voïevode Basile vers l'an 1622¹⁾, cette riche chapelle fut d'abord toute dorée à l'intérieur, mais trois fois l'incendie et le pillage vinrent la ravager au temps des courses des Tatars; sans compter qu'en 1802, un tremblement de terre faillit la ruiner entièrement. L'église des trois saints, Treisphetitili, tel est le nom qu'on lui donne à Yassy, a possédé autrefois un trésor précieux dont quelques débris subsistent encore. L'un de ces plus curieux débris est, sans contredit, la collection de tableaux brodées par la princesse Théodocée, femme de Basile, le pieux fondateur. Ces ouvrages, d'une rare perfection, représentent en grandeur naturelle la princesse elle-même, habile artiste qui a su donner un air de vie à ces portraits d'or, de soie et de velours; vient ensuite son fils, l'aîné de sa race et de ses vingt-sept enfants. Le costume de boyard, qu'on retrouve dans cette naïve représentation, tient beaucoup plus du vêtement hongrois que de l'habit oriental. On conservait aussi dans cette riche basilique le portrait du voïevode lui-même; mais cette image, dérobée par une main inconnue, fut enlevée du sanctuaire il y a vingt ans. Tout d'abord le clergé, qui avait la garde du trésor, fut accusé de cette fraude, que justifiait en quelques sorte la grande quantité de perles dont la royale brodeuse avait parsemé la robe et le bonnet de son noble époux. Mais si le portrait du prince Basile a expié par un larcin infâme la richesse de son vêtement, il est heureusement demeuré intact sur une fresque qui permet de contempler les traits du voïevode dans le plus pieux de ses triomphes, à l'instant même où l'église étant achevée, il la porte tout entière dans la main gauche pour la consacrer à ses trois patrons, qui le bénissent du haut du ciel. Ce n'est pas tout: une fois ce temple érigé, Basile, dans son ardeur chrétienne, résolut de le sanctifier encore. Depuis longtemps les reliques de sainte Vénérande,

¹⁾ Anul este arătat greșit, Vasile Lupu domnind în anii 1634—1653.

profanées, étaient au pouvoir des Turcs: Basile sut les racheter des mains des infidèles; ces restes vénérables furent apportés en triomphe sur la terre chrétienne, et le sultan lui-même ne dédaigna pas les accompagner jusqu'aux confins de son empire. Telle est du moins la sainte légende expliquée par deux compartiments de peinture qui surmontent la châsse d'une richesse remarquable, où sont exposées les reliques, objets de la vénération des fidèles.

Que dire encore de Yassy, où nous avons passé si peu d'heures et si rapidement écoulées? Il ne nous a pas été donné, comme à Bukharest, d'assister à ces réunions intimes où se dessine, et en tout abandon, la physionomie d'une société. Autant que nous avons pu en juger par les personnes qui nous ont honorés de leur visite, l'instruction n'est pas sans honneur parmi la noblesse moldave. Le collègue fréquenté par les jeunes gens de bonnes familles prend chaque jour un nouvel accroissement. On compte à Yassy trois imprimeries, qui emploient onze presses; trois de ces presses sont montées pour imprimer le russe, le français et le grec moderne. Une société des sciences naturelles et médicales a été fondée il y a peu d'années, et ses travaux ont déjà pris une extension très favorable au développement de l'intelligence publique. Et comme si tout le monde se fût concerté ici pour nous témoigner une gracieuse bienveillance, cette savante compagnie, prenant en considération le but scientifique de notre expédition, nous fit l'honneur de nous adresser, à mes compagnons et à moi, des diplômes d'associés étrangers. Une collection d'histoire naturelle, encore peu avancée, est l'objet de la sollicitude éclairée du gouvernement, qui a le projet d'y joindre une ménagerie, et tout fait espérer que Yassy, dans peu d'années, pourra aussi fournir son contingent dans la grande association scientifique de l'Europe, et travailler, à son tour, à ces nobles études dont les contrées orientales deviennent le sujet plus intéressant chaque jour.

Mais déjà nous avions quitté cette ville, et après avoir franchi quelques collines escarpées, nous apercevions le cours sinueux du Pruth et le double village de Skoulani, l'un moldave, l'autre russe, divisés par le fleuve qui sépare aujourd'hui la principauté du territoire de l'empire. Nous arrivâmes donc au bord du Pruth, qui fut traversé sur un bac. A cette même place se passa, il y a peu d'années, une scène aussi touchante que solennelle. Tout un peuple reconduisait, au milieu de ses bénédictions, le général comte de Kisseleff jusqu'aux confins de cette Moldavie dont il avait été le sauveur et le père. Lorsque le président temporaire eut quitté la rive moldave, des cris d'adieux mêlés de pleurs le saluèrent; et lui, en contemplant une dernière fois ce pays dont le bonheur était son ouvrage, il ne put retenir ses larmes, précieuses, qui venaient d'un cœur honnête et dévoué! touchant adieu d'un soldat et d'un législateur à cette patrie de son adoption qu'il a servie de son bras et de ses conseils.»

1837—1847

PARTENIE

Unul din ultimii pelerini, care a locuit ani îndelungați la mănăstirile moldovenești păstorite de starețul Paisie Velickovski, călugărul Partenie s'a așezat, apoi, la Tomsk, unde și-a scris *Povestirea despre pelerinajele prin Rusia, Moldova, Turcia și locurile sfinte*. Cunoaștem, de asemenea, epistola sa, adresată în 1863 unui lipovan, în Moldova. Descrierea pelerinajelor ieromonahului Partenie a apărut la Moscova în 1855—1856, fiind recensată de L. Cosma, în revista «Cuvântul Adevărului» (1907, Nr. 23—24), din Râmnicul-Vâlcea, și tradusă în parte de V. Puiu (Vălenii de Munte, 1910).

«Primind știre din Moldova, că s'a întemeiat acolo un schit nou, în munții Carpați, foarte mult m'am bucurat și, îndreptându-mă iarăși spre Moldova, dar netrecând prin Iași, m'am dus de-a-dreptul în munții Carpați, în orașul Piatra, iar de aici în munți, la schit. Și mult mi-a plăcut așezarea locului. Pentru că schitul stă chiar în inima munților, și într'o așa pustietate nepătrunsă, încât e greu a ajunge la el chiar celor ce ar merge numai pe jos, înconjurat de munți mari și înalți și de nepătrunse păduri. Indată mi-au dat monahii o chilie de locuit și m'au lăsat să trăiesc slobod, cum mi-ar place. Am început a mă bucura tare mult de aceasta și am rămas acolo. Dar încă nu m'am așezat bine, și indată au început monahii și ucenicii a veni la mine în chilie, propunându-mi fiecare credința lor și tâlcurile lor nedrepte. Am stat și am văzut că acolo, câți monahi și ucenici erau, tot atâtea și tâlcurile lor rătăcite. Toată ziua numai de acestea se țineau, de tâlcuri, de neînțelegeri și neîncetate certe. Cătau unii la alții ca fiarele, și unii altora își ziceau eretici și se nesocoteau între ei ca păgânii. Și eu am avut multe vorbiri cu dânșii...

Trăind în acel schit nu puțină vreme, adesea m'am dus și am umblat prin munții Carpați și pe vârfurile înalte și prin nepătrunsele lor păduri; și mult m'am mângâiat și m'am bucurat mulțumind Domnului nostru, că m'a îndreptat în așa de liniștită și ne-

pătrunsă singurătate. Pentru că, mi se dusesse cu totul dinaintea ochilor mult sbuciumata și deșarta lume, cu toate strălucirile și sbuciumările ei. Prin Carpați puține picioare de om străbat; doar numai cei ce vânează fiare. Toți Carpații sunt acoperiți cu păduri mari și nepătrunse și alcătuiți din neîntrerupți munți și dealuri. Printre munți nu e niciun sat ori vreun drum. De te scobori din munți în vale, nici soarele nu-l vezi; iar de te sui pe munte, vezi vârfurile cum stau unele mai înalte decât altele...

Dar mai presus de toți munții Carpați, stă, ca un tată printre fiii săi, slăvitul Ceahlău ¹⁾, cu vârful său pleșuv. Cât sunt de înalți munții Carpați, dar pe lângă Ceahlău ei nimic nu înseamnă: se vede după munți la 200, ca după 20 de verste. De fapt însă, el stă înăuntrul Carpaților, dela intrarea în ei, cale de două zile pe râul Bistrița, tocmai lângă granița austriacă. Pe el trebuie să te sui o zi; dar rareori se întâmplă vreme potrivită să se poată cineva sui pe dânsul; pentru că totdeauna mai jos de el stau norii, și adesea în jurul lor plouă; deasupra e plan, iar spre miazănoapte crestat. Pe munți e foarte frig; adesea este omăt. Jos, în jurul lor, la poale, sunt trei mănăstiri. Nu m'am apropiat, dar am trăit cale de o zi dela ele. Mi-au spus cei ce-au fost prin ele, că drumul e foarte greu și că prin prăpăstiile nepătrunse ar fi mulți șerpi.

Munții Carpați se întind dela miazănoapte în jos și trec prin Austria, Ungaria, Moldova și Valahia, până la Dunăre. Peste Dunăre se numesc Balcani. Carpații au o lărgime de 300 verste, cale de 6 zile; pădurile sunt alcătuite din brazi, molifiți, mesteacăni; mult stejar și fag; prin ei cresc multe soiuri de hribi, bureți și rășcovi. De multe ori m'am urcat pe munți, ca să-mi alin neazurile cu priveliști încântătoare. Te uiți cât ține zarea în cele patru părți, și nimic nu se vede, nici câmp, nici orașe ori sate, ci numai munți acoperiți cu păduri și vârfuri pleșuve; loc întins nicăieri nu se vede. Unii munți fumează uneori întocmai cum ar arde; din alții se ridică fumuri ca din coș; toate acestea sunt aburii care se fac în nori și din ei curge apoi ploaie. Adesea mi s'a întâmplat să văd și aceasta, că pe munte e senin și strălucește soarele, iar jos, printre munți, stau nori și răsună tunete, dar cu totul înăbușite; și când m'am dat jos, în schit, mi se spunea că acolo a fost ploaie puternică cu tunete, iar noi de pe munte nimic nu știam. Așa sunt munții Carpați!

Pe când trăiam la schit, în Carpați, printre gâlcevitori, mult m'au saturat gâlcevile lor. Deși îmi plăcea foarte mult poziția liniștită și singuratică și cu toate că mă bucurase și mă mângâiasse pustietatea Carpaților, totuși nu mi-au putut istovi supărarea inimii mele, și nu mi-au putut astâmpăra pornirea și setea sufletului, pentru că nu aveam

¹⁾ Șciaglui.

nicio călăuză sufletească, nu-mi găsisem încă un păstor care să mă poată pune pe drumul mântuirii. Și, când mă duceam în chilie, mult mă întristam și multe lacrimi vărsam, rugându-mă. Dar, curând împrejurările s'au schimbat și părăsind munții Carpați m'am dus în părțile stăpânirii austriace, în Bucovina, la Rușii mei; și trecând Carpații prin satul Basanți¹⁾, am ajuns în târgul austriac Suceava, în vechea capitală moldovenească. Acolo, m'am învrednicit a săruta moaștele sfântului și marelui mucenic Ioan-cel-Nou, făcătorul de minuni al Sucevei, mucenic în Belgorod, care astăzi se chiamă Akkerman și se găsește în Basarabia, sub stăpânire rusească; pomenirea lui sf. biserică a răsăritului o face la 2 Iunie. Slujba în acea biserică se face în limba moldovenească. Suceava, oraș cum se cade, cu clădiri și dughene și multe biserici: pravoslavnice, latinești și armenesti, e așezat lângă râul Suceava, pe granița moldovenească, nu departe de munții Carpați.

Dela târgul Sucevei, cale de un ceas, adică cinci verste, este satul cu rascolnici ruși, numit Socolinți; se zice că și portul le este velicorus. Dela Socolinți cale de două verste, este mănăstirea Dragomirna, unde a petrecut mulți ani din viață marele stareț Paisie Velicikovski. Dela Suceava, cinci mile, ori cale de opt ceasuri, iar pe rusește 40 de verste, este un sat mare rusesc numit Belaia-Krinița (Fântâna-Albă). Ajuns acolo, am intrat în mănăstire, în casa răposatului țaran Larion Petrovici Korovih-Nojek, care e și întemeietorul acelui sat. Acolo am găsit între monahi, ca și între mireni, tot felul de tâlcuri și neînțelegeri; dar în vremea șederii mele acolo, s'au unit toate locurile, și în mijlocul satului au făcut biserică și au căpătat un popă fugar.

După aceea, cu trebi obștești, am mers până la Lvov, ce se chiamă Lemberg, și am umblat toată partea Galiției. În ea țărani creștini care se țin de biserica răsăritului nu este niciunul, ci toți sunt uniți, ținând de papa dela Roma. Dar în Bucovina toți locuitorii sunt pravoslavnici și au episcop pravoslavnic, care trăiește în Cernăuți. Orașul Cernăuți nu e mare, dar frumos; al doilea după Lvov, stă pe malul râului Prut. Pravoslavnici într'însul nu sunt mulți...

În Bucovina, la poalele Carpaților, se găsesc mănăstiri mari, pravoslavnice, cârmuite de episcop pravoslavnic:

1. Mănăstirea Putna, în care se înmormântează episcopi pravoslavnici.

2. Sucevița, în care se păstrează o frumoasă cruce împodobită cu aur și pietre scumpe. Ea e dăruită de blagocestivul țar al Rusiei, Feodor Ivanovici, în schitul mare. Dar, când împărații austriaci au ruinat-o

¹⁾ Bosancea (G).

și au pustiit-o, atunci monahii au mutat acea cruce în mănăstirea Sucevița, unde se păstrează și acum.

3. Mănăstirea Moldovița, așezată în munții Carpați, pe râul Moldova.

4. Mănăstirea Dragomirna, aproape de Suceava, în care se păstrează parte din moaștele sf. Iacov Persul.

Toate aceste mănăstiri sunt înfrumusețate și pictate cu icoane în stil grecesc, ca în mănăstirile Atosului. Monahii trăiesc din stat, primind leafă dela împăratul Austriei; citesc și cântă pe slavonește, după cărți rusești; la ectenii pomenesc pe blagocestivul țar al Rusiei, însă pomenesc și pe împăratul lor. Dar pravila călugărească nu o păzesc cu stricteță, pentru că în Austria pravoslavnicii trăiesc în mare strâmtoare, și mai grea cruce duc, decât Grecii din partea Turcilor. Drept vorbind, strâmtoarea nu e atât din partea stăpânirii, cât din partea celei duhovnicești, a papei dela Roma... Și am trăit în Bucovina mulți ani în care vreme am și fost tuns în monahism de către un ieromonah, venit din Rusia.

Pe urmă, când s'a făcut liniște, și pretutindeni a început a domni pacea, și a venit un monah din Turcia, și mi-a laudat acele părți și locuri liniștite și m'a îndemnat să merg cu dânsul, m'am înduplecat, pentru că aveam o tainică dorință să trăiesc în sf. Munte și în Ierusalim. Și așa, părăsind Austria și Bucovina, m'am pornit la drum. Dar, când am ajuns în Moldova, la schitul Manuilovka, a vrut Dumnezeu, mai presus de voia mea, să rămân, și aici am trecut din rătăcire, pe calea cea dreaptă. După sosirea în schit, eu m'am îmbolnăvit și tovarășul meu de drum, după ce m'a așteptat multe zile, a plecat singur. Am rămas în schit până m'am însănătoșit. Ca să plec în Turcia, frații nu m'au îndemnat, pentru că acolo nu sunt de loc popi de ai noștri. Și m'am așezat printre trăitorii schitului Manuilovka, și mi-au dat chilie și grădiniță, și am început a trăi în liniște trupească și în pace, ocupându-mă cu rukodelii ¹⁾. Dar inima nu-mi era liniștită din pricina neajunsurilor noastre bisericești și a popilor noștri fugari.

(În acest schit, autorul a făcut cunoștință și a legat o strânsă prietenie cu un monah, Ioan, care nutrea în suflet aceleași dorințe, de a trece dela rascolnici la pravoslavnicie. Se hotărâsc a se duce în Rusia în vreo mănăstire pravoslavnică, dar ajunși în Iași, nu pot căpăta pașapoarte de trecere, împiedecați fiind de evenimentele din acea vreme. Se reîntorc atunci înapoi la schitul din satul Manuilovka, departe dela Iași 4½ poște, aproape 100 verste, între râul Moldova și Siret, nu departe de târgul Folticeni. În satul Manuilovka trăiesc numai Ruși, în mai bine de 100 de case, plecați din Rusia și așezați aici de mai bine de 150 de ani. Locuitorii sunt de diferite secte. Aproape de sat sunt trei schituri: două cu bărbați și unul cu femei. Monahii

¹⁾ Lucrul manual.

și monahinele — de diferite secte. Dela Manuilovka s'a dus la mănăstirea Neamț).

Dela schitul nostru până la mănăstirea Neamț este distanță de 30 verste. Am ajuns Sâmbătă seara, ne-am dus la slujbă și am îngenunchiat la mormântul marelui stareț Paisie, care e înmormântat înlăuntrul bisericii mari, și de-asupra-i arde o candelă. Slujba a durat cu toată rânduiala și obiceiurile din Atos; toată slujba a fost cântată la două strane, și în două limbi, la dreapta Moldovenii pe moldovenește, iar la stânga Rușii pe rusește; de asemenea și liturghia. Mănăstirea e mare și bogată, toată e din piatră, de jur împrejur cu chilii în două și trei etaje; frații toți, cam la 800 de inși. Are multe schituri și sihăstrie. E așezată la intrarea în munții Carpați, e cu hramul înălțarea Domnului. Dar, despre aceasta voi vorbi mai pe urmă...

Pravoslavnicia o arată limpede acest pământ moldovenesc în care trăim și noi. Întrebați pe Moldoveni, pe vlădici, clerul și poporul de rând: când au primit rânduielele lor bisericești și adausul crucii cu trei degete? Toți, într'un glas, vor răspunde, că odată cu creștinismul, când au primit credința creștină prin cruci. Iar după aceea, la dânșii nu a fost nicio schimbare; așa îi arată cărțile vechi. Pentru aceea, printre Moldoveni nu e niciun fel de neînțelegere, și vă este cunoscut tuturor, cât de serios și tare țin Moldovenii legea pravoslavnică, pe care ei au primit-o chiar dela început dela Greci, încă înainte de Rusia și kniazul Vladimir, și până astăzi stau în aceeași blagoceștie, nimic nu adaugă, nici nu scot, și nu cunosc nici limba rusă, nici cea grecească, fără numai a lor cea moldovenească, numai unii învățați le știu pe celelalte. Schizme și neînțelegeri printre dânșii nu sunt de fel, ci toți sunt de acord în toate cu pravoslavnicii Greci, cu cei patru patriarhi răsăriteni și cu Rusia mare. Voi știți cum ne desprețuiesc și ne resping Moldovenii, și ne socotesc nu schismatici, ca cei din Rusia, ci eretici, și nu pot nici să privească la închinarea cu două degete, și pe toți cei dintre noi care trec la dânșii îi botează. Peste șase ani n'a mai rămas niciun lipovan, ci toți au trecut la pravoslavnicie...

(Îernează în schit și în primăvară au pornit spre Rusia. Ajungând în Iași, de unde voiau să-și scoată pașapoarte, au o singură dispută cu Rușii scopiți).

Acești scopiți sunt de origine Ruși; dar alungați din Rusia peste graniță, din Ucraina, din guvernământul Hersonului, în vremea domniei lui Alexandru I, ca netrebnici și capre râioase din turma lui Hristos. Când au venit în Moldova, în Iași, nimenea nu i-a luat sub ocrotire. Atunci ei au căzut la picioarele mitropolitului Moldovei, Veniamin, și l-au rugat să-i ia sub ocrotirea sa, și l-au încredințat că ei sunt creștini pravoslavnici, dar alungați din patria lor, numai pentru că s'au scopit. Și au făgăduit a sluji credinței și adevărului. Mitropolitului, ca unui părinte bun și milostiv, i s'a făcut milă de ei, ca de niște oi ră-

tăcite, pe pământ străin, și neavând nicio ocrotire. Dar i-a primit cu acea condiție, ca ei totdeauna să vie la biserica mitropoliei, socotiți ca niște slugi mitropolitane, și ca în fiecare an să se împărtășească de trei ori cu sf. taine și că mai mult, pe nimenia să nu scopească, mai ales dintre Moldoveni. Și au dus-o ei așa vreo douăzeci de ani. Mitropolitul îi iubea foarte mult, deși ei pe mulți îi scopeau, dar numai dintre Ruși, și mitropolitul aceasta nu știa. Rascolnicii noștri ¹⁾, de multe ori îi întrebau, de ce pe rascolnici îi persecută mult, ca pe niște eretici, iar cu adevărații eretici, cu scopiții, stă în relații bune, îi ia în biserică și le-a dat diferite însărcinări? Dar mitropolitul nu-i credea și nu i-a ascultat; cu toate acestea, rascolnicii știau aceasta mai bine, pentru că erau de un neam și de o limbă, și veneau în atingere unii cu alții, mulți dintre rascolnici trăind pe la scopiți ca lucrători. Pe urmă, mitropolitul Veniamin a vrut singur să ispitească pe scopiți: a făcut pentru dânșii masă și i-a chemat pe toți, și el însuși a mâncat cu dânșii. Dar mâncarea era gătită cu carne. Ei n'au vrut să mănânce. Mitropolitul i-a întrebat: de ce nu mâncați? — Iar ei au răspuns: pentru că mâncarea e de carne. Atunci mitropolitul le-a zis: de ce nu mâncați, doar nu sunteți monahi? Eu însumi vă dau binecuvântare să mâncați; mâncați, nu vă supărați; chiar monahilor, dacă li-aș da binecuvântare, ei pot să mănânce. — Scopiții s'au mâniat, au început a se certa și s'au aruncat asupra mitropolitului, care abia a scăpat, retrăgându-se și închizându-se în chilia sa, căci altfel l-ar fi ucis. Atunci mitropolitul a zis: mari eretici sunt aceștia, și i-a alungat dela dânsul, dându-i pe mâna autorităților civile; mai ales că scopiseră și un moldovean. Divanul moldovenesc a hotărât că sunt: oameni netrebnici și nefolositori țării, trebuie alungați din patrie; de aceea să fie scoși cu toții la câmp și uciși cu tunul. Auzind acestea, scopiții s'au speriat foarte mult; cei fără case au fugit în Valahia, dar nici domnitorul Valahiei nu i-a primit, încât s'au dus tocmai prin Turcia. Cei rămași în Iași au alergat la consulul rusesc și l-au rugat cu stăruință să li se dea protecție și apărare de asemenea moarte; dar și consulatul abia i-a putut apăra. După aceea, i-a luat sub ocrotire și i-a silit să declare în scris că nu vor scopi pe nimeni; altmintrelea, iarăși îi da numaidecât pe mâna stăpânirii moldovenești. Și până acum trăiesc așa.

(După aceea Partenie și cu tovarășul său au trecut în Rusia, prin Austria. În 1837, luna Iulie, ei pornesc din Moghilău (de pe Nistru), spre Kiev. După ce umblară prin mănăstirile Kievului și prin alte localități până la Odessa, cer episcopului Gavriil de Odessa blagoslovenie să vie iar în Moldova; și, probabil în toamna aceluiași an, ei

¹⁾ Lipovenii. Despre lipoveni a scris episcopul Melchisedek. La Iași era o *breslă* — a lipovenilor; biserica lor a fost clădită din bărne în 1780, reclădită din cărămidă în 1830 și refăcută în anii 1872—1882.

vin iarăși în Moldova, eu gândul de a se duce în muntele Atosului, dar nu pot pleca din cauza iernii apropiate. Autorul pribegeste din nou pe la mănăstirea lipovenească Manuilovka, unde se desparte de tovarășul său Ioan, și se duce în mănăstirea pravoslavnică Vorona de lângă Botoșani. Din această mănăstire, ducându-se adesea prin mănăstirea lipovenească, izbutește a aduce la pravoslavnicie câțiva călugări lipoveni, din care cauză ceilalți călugări lipoveni au voit să-lucidă)...

Mănăstirea Secul e în munții Carpați și ține de mănăstirea Neamțului; dela T.-Neamț cale de două ceasuri. Trebuie să mergi două ceasuri printr'o strămoare de munți așa de înalți, că nu se vede nici soarele. Mănăstirea este așezată în loc liniștit, într'o pustietate adâncă, înconjurată de munți înalți până la nori și codri întunecați, nepătrunși, încât iarna și soarele luminează puțin; iar vânt în el niciodată nu este, ci totdeauna e liniște; numai pe lângă mănăstire curge un pârâiaș, și murmură apa prin pietriș. Cu drept cuvânt, aici se ascund ochilor și auzului toate grijile lumești, cu toate nevoile și smintelile lor. Mănăstirea e înconjurată cu zid înalt de piatră și cu chilii cu câte două și trei rânduri; și prin ele în partea de apus o poartă de fier. În mijlocul ei este biserica mare de piatră, pe dinăuntru împodobită foarte frumos; iconostasul sculptat, cu totul aurit; păreții toți pictați cu icoane în stil grecesc. Această prea frumoasă biserică e închinată sf. Ioan Botezătorul, în amintirea tăierii cinstului său cap. Și până astăzi zidurile sunt pătate cu sânge omenesc, ori, mai bine zicând, mucenicesc, închegat pe pereți. În anul 1821, în vremea răzcoalei grecești, monahii, cam 100 de inși, s'au închis împreună cu alți mireni, în mănăstire, de frica Turcilor. Turcii însă au spart poarta cu tunurile și i-au ucis până la unul, pe toți în biserică, și sângele lor curgea ca o gărlă.

Această mănăstire a suferit asemenea lucru până acum de trei ori. În această mănăstire a trăit mulți ani marele stareț Paisie Velickovski, și mai mult — el a clădit-o. În această mănăstire sunt înmormântați mulți arhieri, care și-au petrecut ultimele zile în retragere. Mănăstirea e toată de piatră. Afară de biserica mare, mai sunt trei-patru mai mici, la cele patru colțuri ale zidurilor. Femeilor nu li este îngăduit a intra în mănăstire, decât odată în an, la hram; în altă vreme nu li se îngăduie intrarea. Fraților trăitori în mănăstire, nu li se îngăduie a fi nici mai mulți nici mai puțini de 100 de inși. De aceștia se îngrijește mănăstirea Neamțului.

Împrejurul mănăstirii, lângă dânsa, multe chilii și grădini anahoretice; iar ceva mai departe de mănăstire, două schituri ce aparțin mănăstirii Secul, unul cale de un ceas, altul cale de două ceasuri, cu frați până la cincizeci de inși; schiturile nu-s înconjurate de chilii, fiecare trăiește cum poate. Schimnicii se ocupă cu rukodelii,

hrana o primesc din mănăstire; în fiecare Sâmbătă li se trimete hrana și li se ia în schimb lucrurile făcute; din schituri ei nu ies niciodată. Prin schituri nu intră nimeni din mireni, nu numai femei, dar chiar nici bărbați. Prin munți și prin codri dimprejur sunt mulți anahoreți care trăiesc prin chilii singuratic, depărtați de schit, pe care nu i-am putut vizita, dar ne-am învrednicit a-i vedea coborându-se în ziua hramului...

Mănăstirea Neamțului e chiar la intrarea munților Carpați, pe o vale largă și deschisă, într'un foarte frumos loc. De trei părți înconjurată cu munți, care, deși-s înalți, totuși înclinați, iar în partea de răsărit cu o vale deschisă până la târgușorul Neamț, până unde duce o cale cam de două ceasuri și jumătate. Mănăstirea e un patruleter cu ziduri de piatră și cu chilii în trei etaje. În mijlocul ei, trei biserici, una mare și două mai mici. Cea mare cu hramul înălțarea Domnului, de unde se chiamă mănăstirea Înălțării dela Neamț. Biserica mare e frumos împodobită și toată zugrăvită cu icoane în stil grecesc, și pe dinăuntru și pe dinafară. În partea stângă, la mijlocul bisericii, este tronul icoanei făcătoare de minuni a maicii Domnului; pe aceeași icoană pe partea cealaltă e zugrăvit sf. mare mucenic Gheorghe. Această icoană e adusă din vremurile de demult în Moldova dela țarii Constantinopolului. În aceeași biserică cam la urmă, pe partea dreaptă se găsește mormântul starețului Paisie, în care se odihnesc prea cinstitele sale rămășițe; deasupra arde o candelă nestinsă. Pe perete e pus portretul lui. El nu e cinstit ca sfânt, dar frățimea îl cinstește ca pe starețul ei și ca pe un întemeietor iscusit al unei înalte vieți monahale. Această biserică e împărțită în două. Mai este o biserică clădită toată cu cupole și cruci. În partea de răsărit miază-zi se află trapeza mare și largă a frățimii. Poarta mănăstirii toată e pictată cu icoane.

La poartă, o clopotniță mare cu clopote și ceas. În jurul mănăstirii sunt construite, asemenea unui oraș mare, dependențele mănăstirii. Mai întâi, bolnița ¹⁾ asemenea unei mănăstiri, cu biserică și cu clopotniță. După aceea, case pentru oaspeți, grajduri, șoproane, diferite fabrici, diferite ateliere și o mulțime de chilii retrase cu grădini și cu pomi roditori, multe schituri și multe biserici cu clopotnițe, asemenea bisericilor cu popor, și prin toate se face slujbă în fiecare zi. Cu drept cuvânt, această mănăstire a Neamțului e ca un oraș mare și frumos. Se zice că în ea sunt mai mult de 800 de monahi. Dar viață cu totul strictă de obște nu are. Deși mitropolitul Veniamin s'a căznit să facă viață de obște, dar părinții mai bătrâni nu au consimțit și au zis mitropolitului: nu putem păzi în totul rânduielile unei vieți aspre de obște, pentru numărul nostru mare. Și mitropolitul nu s'a mai opus. Dar, deși monahii nu duc o viață în totul de obște, totuși nici după voia nimănui nu-i îngăduit a trăi, ci fiecare călugăr trăiește

¹⁾ Spitalul.

sub cârmuirea vreunui bătrân și a duhovnicilor, și toți laolaltă se supun arhimandritului. Iar arhimandritul se călăuzește de sfatul soborului de bătrâni. Slujba bisericească se face în două limbi, după predania starețului Paisie, foarte bine și pașnic, și aspru se observă toate râduielile, după tipicul slujbelor din muntele Atosului fără nicio scădere. Hainele sunt moldovenesti, iar nu ca în muntele Atosului.

(Dela Neamț se reîntorc în mănăstirea Vorona, de unde capătă învoirea starețului Rafail și, luându-și pașaport, în ziua de 28 Septembrie 1839, pleacă în muntele Atos, iar, de acolo, peste un an și jumătate, în 1841 trec din nou în Rusia. Călătoria spre sf. Munte, Partenie o face în tovărășia unui frate Nikita).

Și am pornit pe valea Siretului, de partea dreaptă, și am ajuns la orașul Roman, și acolo am trecut râul Moldova, care se varsă în Siret. Și mergând încă o zi, am ajuns în orașul Bacău; aici am trecut peste râul Bistrița, care dă în Siret. De aici peste trei zile am ajuns la Focșani, iar aici ne-au însemnat pașapoartele și am trecut granița și am intrat în principatul Valahiei. Orașul Focșani jumătate pe stăpânire moldovenească, iar jumătate valahă.

Dela Focșani, după un drum de trei zile, prin Valahia, prin munții Carpați, este marea mănăstire rusească Poiana-Mărului, unde a trăit marele stareț Paisie Velickovski. Ni s'a spus că mănăstirea e mare și bogată, frații trăiesc mulțumiți; femeile nu intră în această mănăstire; și în ea trăiesc mai mult Maloruși. Dar noi acolo nu ne-am dus, temându-ne ca să nu ne prindă iarna; și ne-am dus de-a-dreptul spre Dunăre.

Dela Focșani, am mers trei zile și am ajuns în orașul Brăila, așezat pe malul Dunării, și acolo am zăbăvit două zile. În Brăila trăiesc mulți Ruși, negustori și simpli locuitori; port al principatului Valahiei, mare și frumos. Și acolo, în multe locuri ni s'au însemnat pașapoartele; după aceea ne-au deschis porțile și ne-au dat drumul în carantina de pe malul turcesc, și cu bărci ușoare am plutit pe Dunăre în stăpânirea turcescă. Plutind pe Dunăre, am ajuns în târgul Măcin. Dela Brăila la Măcin sunt trei ceasuri (15 verste).

(Despre Românii dobrogeni, autorul povestește):

După aceea, am ajuns într'un sat cu Români, și aicea ne-am odihnit cu hrană și băutură. Indreptându-ne la drum, am mers nouă zile în sus pe malul Dunării, prin părțile cu sate de creștini. Numai că tare ni se urăse, că în fiecare sat trebuia să ne arătăm pe la cerbagiu ¹⁾, stăpânul satului, să ne arătăm pașapoartele. La dânșii este atâta rigoare, că nimenea nu poate primi vreun străin fără învoirea cerbagiului. Țăranii însă sunt așa de buni și primitivi de stăini, cum în toate pribegirile mele nu mi s'a întâmplat să văd. Dela Măcin până la orașul Rușciuc, pe malul Dunării, am mers nouă zile și am găzduit

¹⁾ Autoritate turcescă.

ca la rude, toți pe'ntrecute ne doreau la sine și nu știau cu ce să ne ospăteze. Și preoții lor, cucernici și blagocești, adeseori ne luau la ei de pe la oameni și ne ospătau cum nu se poate spune de bine; mâinile și picioarele ni le spălau; așa de iubitori de străini sunt oamenii aceia...

Partea aceea e bogată în roade și cereale, îndestulată de toate bună-tățile, cu adevărat rai dumnezeiesc, adăpată de Dunăre și de râuri mai mici, de izvoare ce curg din munți și păduri, bogată în pești și în toate roadele și păduri și lanuri cu pâine, și vite și stupi cu albine; și iarnă pe aici aproape nu este. În pădure, mai mult de jumătate sunt pomi roditori, ca: peri, meri, vișini, cireși, nuci felurite, corni și viță sălbatecă. Cât de bune locuri și ce primitori creștini!... Câtă sărăcie și jaf în norodul ei; așa sărăcie în popor, rar mi s'a întâmplat să văd.

În timp de nouă zile nu am văzut decât trei biserici, și acelea atât de sărace, cum nici nu se poate descrie; pe dinafară abia le cunoști, iar pricina tuturor acestor rele, e mâna rea turcească; pe dinăuntru aproape nicio icoană zugrăvită, ci numai de hârtie, de iconostas nici vorbă nu poate fi; veșminte de materie proastă. După aceste lucruri, e ușor oricui să ghicească ce e acolo. Preoți însă, în fiecare sat, câte unu, doi. Pe mulți am întrebat: de ce părțile acestea sunt așa de îndestulate, iar oamenii atât de săraci? — Ei însă, cu ochii adesea lăcrămând, și cu adânci oftări ne-au istorisit următoarele:

În adevăr, această parte e îmbelșugată și bună, dar, pentru multe noastre păcate, Dumnezeu mereu ne cearcă și ne pedepsește. Din vechime, țara noastră stă în hotar și deseori războaiele se fac pe aici, din zece mult în doisprezece ani. Abia ne mai îndreptăm, creștem vite și cultivăm grădinile — și iarăși se face război. Și atunci, cine poate, fuge în Valahia, iar pe care îi prind Turcii, îi duc cu dâșii în țara lor; turmele ni le mănâncă, caselor le dau foc și grădinile ni le pustiesc. După ce trece războiul, care mai rămânem vii, iarăși ne întoarcem pe la vetrele noastre, și ne facem pe ruine bordeie, și iar ne apucăm de gospodărie. Gândește acum, când ne mai putem noi îndrepta? Se mai întâmplă încă și altă nevoie: după fiecare război începe ciuma, care încă începe a ne secera; atunci iar lăsăm toate și fugim, care încotro poate, și ne ascundem prin munți și păduri, și ne temem unii de alții, frate de frate, și fugim unii de alții. Cu această mânie ne mai cearcă Dumnezeu adesea. Încă și Turcii pe aici sunt tare răi și sălbateci, mereu ne asupresc și ne ruinează, bisericile ni le ard, la care gălesc argint, îl fură; icoanele le nimicesc, și la nimeni nu ne putem jălui: pașa nu te primește, Țarigradul e departe, iar noi ruinați. Răbdăm suferințe și așteptăm milă dela Dumnezeu, până va veni Rosia, să ne scape de acest jug turcesc. — Noi ascultând acestea, mult i-am jălit...

(În ziua de 8 Aprilie 1841, Marți în săptămâna Tomei, Partenie pleacă din muntele Atos, prin Arhipelag și Constantinopol spre Moldova).

După aceea, am ajuns în orașul stăpânirii turcești, Tulcea, dar Turcii în el sunt tare puțini; mai toți sunt creștini din Rusia. Acolo sunt două biserici, una grecească, în care stă un arhiepiscop grec, și alta rusească, cu trei preoți ruși sub privigherea arhiepiscopului grec. Aici am zăbăvit un ceas și am pornit mai departe. De partea dreaptă, în zare, a rămas orașul turcesc Isaccea, și în acesta trăiesc mai mult creștini. Mai departe, pe malul drept al Dunării, a rămas orașul rusesc, Reni.

După aceea, am ajuns în orașul moldovenesc Galați. Dela Constantinopol și până la Galați noi am plutit cu vaporul șaiszeci de ceasuri, distanța e de mai bine de 1500 verste; pe uscat însă e mai aproape. După o carantină de șapte zile, am intrat în oraș. Orașul Galați e așezat pe malul stâng al Dunării, mare și întins. În el este port, debarcader pentru corăbii mari, patru piețe, cincisprezece biserici, toate ca cele rusești cu turnuri, cu cruci, cu clopotnițe și clopote.

De aici, ne-am îndreptat spre Iași, cu căruțele. Am trecut prin Bârlad și Vaslui, iar a cincea zi am ajuns la Iași.

Ajungând, am poposit la metohul sf. Munte, în mănăstirea Trei-Ierarhi; ne-au dat odae, în care am stat nu puțină vreme, până ne-am terminat afacerile mănăstirești. M'am dus de mai multe ori la părinții mei, rascolnici, îndemnându-i să lase rascolu și să se unească cu sf. biserică pravoslavnică. Dar ei nu mi-au primit cuvântul, și nici n'au mai stat de vorbă, deși eu și cu lacrimi în ochi rugându-i le-am spus că și de aceea am venit la ei, trimes din sf. Munte, ca să-i unesc cu biserica. Dar ei mi-au răspuns: tu de asta nu ne mai vorbi. Ai trecut singur, rămâi acolo; pe noi nu ne mai turbura; noi în ce am apucat, în aceea vom și muri.

(Din Iași, Partenie trece în Rusia, unde pribegeste din loc în loc, din mănăstire în mănăstire, vreo doi ani, și apoi iar vine în Moldova pentru a se reîntoarce în sf. Munte).

Și așa, după o pribegie de alți doi ani prin Rusia, iar m'am reîntors în Moldova, la părinții mei, scriind în sf. Munte călugărilor să-mi arate ce trebuie să fac...

După patru luni de zile am primit răspuns din sf. Munte dela călugării care mă chemau înapoi acolo... Am plecat la Galați, de acolo cu o barcă la Tulcea. Lucrurile le-am pornit înainte printr'un ieromonah, iar eu m'am îndreptat spre o pescărie a mănăstirii noastre din Atos, în josul Dunării, pe brațul sf. Gheorghe, unde am stat vreo trei zile. De acolo, am venit înapoi în Tulcea, cu încă trei monahi. De aici, gândeam să pornim spre sf. Munte pe uscat, cu acei trei monahi; alți oameni însă ne-au spus, că pe vreme de iarnă drumul pe uscat până la sf. Munte e greu de făcut, că până acolo sunt ape mari și munți cu troiene, — era prin Noemvrie. Atunci ne-am hotărât să pornim iar pe mare; bani aveam de ajuns. Un grec ne-a luat pentru transport tus-

patru numai 80 lei, adică 16 ruble, până la Constantinopol. Ne-am luat merinde, la 6 Noemvrie am pornit și la 9 Noemvrie am ajuns în Sulina.

(Autorul călătorește din nou prin mănăstirile Atosului, de aici prin Ierusalim și alte locuri sfinte și se întoarce iar la Constantinopol, pentru a veni iarăși prin Moldova, de astă dată pentru ultima oară, de unde trece apoi în Rusia, tocmai la Tomsk în Siberia).

În ziua de 18 Martie 1847, luându-mi iertăciune dela părinții atosiști, mi-am luat rămas bun și dela slăvitul și marele oraș Constantinopol, în care stătusem aproape patru luni. Am plutit pe strașnica Mare Neagră 60 de ceasuri și am ajuns în Moldova, la Galați, unde am și prăznuit Paștele.

Joi, în săptămâna luminată, am pornit spre Iași, cu căruța, și cu alți tovarăși; tocmai pe drum am început a mă gândi, cum voi putea călca atât amar de cale până la Tomsk? Pe jos e cu neputință, căci mai aveam cu mine lucruri; cu căruța iarăși nu puteam, căci nu aveam bani să-mi cumpăr. Chiar de m'or ajuta părinții, unul singur nu putea face atâta cale. Dar m'am lăsat în nădejdea lui Dumnezeu; cum o ști el, așa m'o îndrepta. Iar Luni, în săptămâna Tomii, am ajuns la Iași, la părinți.

Acum, cred de trebuință să vorbesc câte ceva despre Moldova.

Moldova este un principat, cu legile și drepturile sale, are domnitorul ei supus Turciei, dar sub ocrotirea Rusiei; are mitropolitul ei, sub patriarhul de Constantinopol, cel a toată lumea. Din firea lor, Moldovenii sunt pravoslavnici și strașnici păzitori ai rânduielilor sf. părinți; toți se supun păstorilor și învățătorilor bisericii, bine amintindu-și cuvintele Mântuitorului: «cine ascultă de voi, de mine ascultă». Printre Moldoveni nu-s nici eretici, nici rascolnici. Slujba o săvârșesc în limba lor. Cu toate acestea, în Moldova sunt și alte neamuri cu alte credinți: mulți Evrei, Nemți și Unguri. Mulți Ruși care trăiesc prin sate și orașe; dar Rușii sunt rascolnici de felurite secte, alungați din Rusia din vremea lui Nicon, patriarhul Moscovei, și a împăratului Petru I.

Moldovenii se smintesc mult de ei, și pe care dintre rascolnici se întorc la pravoslavnicie, îi botează, zicând că dela rascolnici nu-i chip de dobândit nicio taină, căci dacă ei nu au episcop, nu pot avea nimic cu rost. Deși unii din ei au popi, totuși aceștia sunt fugari, opriți de episcop a sluji și lepădați de biserica apostolică. Mai sunt între aceștia și lepădați de lege, care nu au nici măcar ungerea cu sf. mir. În Moldova se impune botezul și celor ce vin din apus și se unesc cu biserica pravoslavnică, și botezul numai prin turnare nu-l socotesc, ba chiar pe unii din Maloruși îi cercetează cu amănuntul, să vadă de nu cumva au botez numai prin turnare.

Moldova, la răsărit se mărginește cu Rusia, de care o desparte râul Prut și Basarabia. La miez-noapte se mărginește cu Austria, având

graniță de uscat. La apus, se întind, dealungul Moldovei, munții înalți și greu de trecut ai Carpaților, acoperiți cu păduri nestrăbătute. La apus-miază-zi cu Turcia, despărțind-o fluviul Dunărea. În toată Moldova nu este loc șes. Cu toate acestea, pe cât munții Moldovei sunt de nestrăbătut și improprii viețuirii omenești, pe atât dealurile moldovenești sunt îndemânatică pentru viața omenească.

Cel mai roditor pământ, fără piatră; apă din izvoare și râuri cu îmbelșugare; păduri încă sunt de ajuns. Și întregul pământ al Moldovei e îndestulat cu roade, cu vite, cu stupării, dar mai ales cu grădini, vii, pruni, meri, peri, vișini, cireși ș. a. Pământ liber nu-i nicăieri, căci e ori boieresc, ori mănăstiresc; locuitorii trăiesc pe astfel de pământuri cu învoieli.

Limba stăpânirii la ei, e cea moldovenească.

În toată Moldova sunt cam la trei sute de mănăstiri, cea mai mare parte nu sunt de sine stătătoare, ci țin de alte mănăstiri; de cele sloboade nu-s mai mult decât vreo șaizeci. Printre cele mai însemnate sunt: mănăstirea Neamțul, cu hramul înălțării Domnului, în care a trăit marele stareț Paisie Velicickovski, și până acum trăiesc în ea vreo opt sute de frați; a doua mănăstire e de călugărițe Văratec, cu vreo opt sute monahii; a treia e mănăstirea de călugărițe Agapia, cu vreo trei sute monahii; a patra, mănăstirea de monahi Secul, cu vreo sută de monahi; a cincea Râșca, a șasea Slatina. Toate aceste mănăstiri sunt la poalele Carpaților. Mai este apoi mănăstirea Vorona, cu hramul nașterii maicii Domnului, vestită prin viața de obște din ea. Și alte multe schituri răzlețe, cu rânduilele vieții sf. Munte.

Orașul Iași e cel dintâi oraș al Moldovei și capitală; în el trăiesc domnitorul și mitropolitul. Are 70 de biserici, dintre care douăzeci sunt mănăstiri; aceste sunt înconjurare cu ziduri, și nu-s de sine stătătoare, ci unele țin de sf. Mormânt, altele de muntele Atos, de muntele Sinai, iar altele sunt ale mitropoliei Moldovei. Cea mai însemnată e mănăstirea Trei Ierarhi, clădită din piatră albă cioplită; ea ține de sf. Munte Atos. În ea, în biserica mare, de partea dreaptă, într'o raclă de argint, sunt moaștele prea cuvioasei maice Paraschiva, care răspândesc îmbelșugate parfumuri. Pomenirea ei se face la 14 Octomvrie, ocolindu-se biserica cu sf. moaște în raclă. Mai este și vestita mănăstire Golia, cu hramul înălțării Domnului, închinată mănăstirii Vatoped din sf. Munte Atos; în această mănăstire e o icoană a maicii Domnului, făcătoare de minuni. Aici, în clopotniță, se aduce pe olane apă din afară de oraș și curge printr'o gură de leu, iar de aici prin țevi se împrăștie în oraș. Mai este apoi mănăstirea mare a mitropoliei, unde stă mitropolitul; și aici, în biserica sf. Gheorghe, e o icoană făcătoare de minuni a maicii Domnului. Biserica mare se clădește acum, și încă nu e terminată. Casele prin oraș cele mai multe sunt din piatră, ulițele largi, deși nu-s după plan, dar sunt drepte. Locuitorii de felurite neamuri,

credinți și graiuri. Dar neamul și graiul stăpânilor e al Moldovenilor.

Adeseori orașul Iași răsună de clopote, pentru că acolo e așa obicei: când moare cineva, rudele se duc pe la biserici și plătesc să se tragă clopotele. Asta se întâmplă deseori. Iar, la vecernie, utrenie și liturghie, întâi lovesc în scândură (toacă) și apoi trag clopotele...

Mitropolia Moldovei are sub ea trei eparhii: a Iașilor, Gurov și Bordujeni, dar toți episcopii trăiesc în Iași.

În sfârșit, în ziua de 28 Mai 1847, am ajuns la Kiev,... iar la 11 Septembrie, același an, în Tomsk, unde am fost primit în casa arhierască de episcopul Afanasie din Tomsk».

PORFIRIE USPENSKI

Eruditul cărturar Porfirie Uspenski (1804-1885), care a vizitat de câteva ori Orientul Apropiat, cu scopul de a studia starea pravoslavnicilor subjugăți de Turci, la întoarcere în drum spre patrie, în 1846, a trecut prin București și Iași, lăsând însemnări despre mănăstirile locale. Scrierile lui Uspenski au fost publicate de Academia de Științe din Petersburg (dela 1894, comentate de P. Sîrcu), sub titlul: *Cartea ființei mele*. Traducerea românească s'a datorat lui Ștefan Berechet (București, 1920), iar textul ce urmează, cu privire la Muntenia, este comentat de George D. Florescu.

Interesul Rușilor față de problemele bisericești din Principatele Dunărene a crescut în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Cunoaștem astfel, lucrarea lui E. Golubinski: *Schița istoriei bisericilor pravoslavnice din Bulgaria, Serbia și România sau Moldo-Vlahia* (Moscova, 1871, trad. românească de Caraciovăanu, Iași, 1879). Nicolae Lașcov (1859-1933) a scris despre *Perioada întunecată a istoriei României* (traducerea românească în « Biserica Ortodoxă Română », 1885, IX, p. 696 și urm.) și a tradus în rusește lucrarea episcopului Melchisedek al Romanului: *Papismul și starea actuală a bisericii ortodoxe în regatul României* (« Operele Academiei din Kiev », 1884, nr. 6 și 7). Amintim studiile profesorului N. I. Petrov (în volumul *Basarabia*, redactat de P. Batiuşkov, Petersburg, 1892), V. Kolokólițev (*Organizarea ocărnuirii bisericii pravoslavnice române din vremea autocefalității sale*, Kazani, 1897), F. Kurganov (*Schițe ale istoriei moderne a bisericii române*, « Notițele Universității din Kazani »), precum și lucrările profesorilor I. S. Pálimov, P. Sîrcu, A. Iațimirski, S. Vilinski și ale altora. G. Samurian a scris și el în rusește despre *Biserica pravoslavnică română în 1897* (« Citire creștinească », 1898, II; « Vestitorul bisericesc », 1899). De sigur, opera de căpetenie a fost: *Cercetări și monografii asupra istoriei bisericii moldovenesti* (Petersburg, 1904), — monumentalul volum al lui Arsenie Stadnițki (1862-1936), viitor rector al Academiei din Moscova și mitropolit al Novgorodului. Acest studiu — teză de doctorat, distinsă cu premiul « Uvarov », — este remarcabil și prin faptul că autorul a vizitat,

în 1890, România, publicând printre altele propriile sale convorbiri cu episcopul Melchisedek (comp. capitolele despre Veniamin Kostaki, Neofit și Filaret Scriban, Melchisedek și Silvestru al Hușilor, *op. cit.*, p. 335, 395, 458, 461 și urm.).¹⁾

Despre Filaret Scriban (1811-1873), rectorul seminarului Socola din Iași, amintit mai jos de Uspenski, comp.: V. I. Askocenski, *Istoria Academiei Duhovnicești din Kiev, după reorganizarea ei în 1819* (anexe VII-VIII); E. Poprujenko, în «Vechimea Kievului» (1885), și «Din trecutul nostru» (1936, nr. 28-30, p. 32). Trimes la Kiev de mitropolitul Veniamin Kostaki, Scriban (Vasile Popescu) a ajuns magistrul al Academiei, în 1841. Călugarindu-se, el și-a luat numele monahal al mitropolitului Filaret al Kievului, vizitând apoi pe mitropolitul Filaret Drozdov al Moscovei. Importantă este colaborarea și corespondența sa cu Alexandru Scarlat Sturdza²⁾.

Ilustrul cărturar Melchisedek Ștefănescu (1822-1892), episcopul Romanului, magistrul și membru onorar al aceleiași Academii din Kiev (1851), membru onorar al Academiei Duhovnicești și membru corespondent al Societății arheologice din Petersburg și membru al Academiei Române, a suferit chiar pentru sentimentele sale filoruse, mai cu seamă după 1885, când el a vizitat din nou Rusia³⁾. Scrierile sale prezintă interes pentru studiul trecutului relațiilor culturale româno-ruse.

În ce privește, însă, însemnările de călători, contemporani lui Porfirie Uspenski, amintim pe sârbul Ioachim Vuici, care își scrie însemnările din 1839, șase ani mai târziu, la mănăstirea basarabească Hârjauca, folosind între altele unele informații din revista rusească «Albina Nordului», din 1841. Dimitrie M. Kniajevici (1788-1844), șeful regional al învățământului din Odessa, și fratele său, Nicolae I. Nadejdin (1804-1856), au vizitat în 1840 Moldova, Muntenia și Transilvania; prezența lor la Iași e semnalată la 13-16 Septembrie 1840 de «Albina Românească». P. Sakovici publică în revista «Invalidul Rus» (1854, nr. 288): *Vizita la mănăstirea Neamț la 20 Mai 1854*. În schimb, cunoscutul «pelerin

¹⁾ Despre tipăriturile rusești bisericești din anii 1581—1721, care au circulat la noi, scrie D. Bogdan, *Între Români și Ruși*, pp. 821—824; autorul amintește câteva traduceri românești după cărțile rusești din secolul XVII, printre care *Toiagul cărmuirii* (Moscova, 1666), tradus în 1731 de ieromonahul Manasie, și *Tâlcuirea la apocalips* a arhiepiscopului Andrei al Cesareii (ed. la Kiev), tradusă în 1704 de episcopul Damaschin al Râmnicului.

²⁾ G. Bezviconi, *Din vremea lui Al. Sturdza*, p. 69 și urm.

³⁾ Idem, *Profiluri*, p. 166 și urm.; A. Stadnițki, *op. cit.*, p. 491 (răspunsul lui Melchisedek, dat în Parlament lui D. Sturdza: «Dacă eu acționez sub influența Petersburgului, atunci domniile voastre — sub influența Berlinului și a Vienei»). Discursul de recepție al lui I. Kalinderu, la Academia Română, la 25 Martie 1894.

transilvan » — Ion Codru-Drăgușanu (1818-1884)¹⁾, vizitează în iarna anului 1843 Petersburgul.

« Această capitală — scrie călătorul român, care a colindat tot Occidentul, — e una din cele mai nouă, dar și cea mai strălucită, în toată Europa, căci, pe lângă gustul ales european, are luxul asiatic de tovarăș, ca niciuna din câte am văzut până aici. Petersburgul, fondat de Petru cel Mare numai în 16 Mai 1703, zace la marginea Ingriei, aproape de golful Finic, pe rovinosoasele maluri ale Nevei, și, peste douăsprezece insule, cuprinde o suprafață de două mii pătrate. N'are porți, bariere nici altă închizătură oarecare... Petersburgul, cu nenumăratele sale proporții pe bază lată, caracterizează Rusia în miniatură: are pieți monstruoase, străzi lungi și drepte, multe largi de o sută cincizeci, și niciuna mai strâmtă de șaiszeci de urme. Deși la întâia vedere această cetate se pare cam destrămată, face un efect extraordinar prin arhitectura cea aleasă, prin regularitatea construcțiilor și grandiozitatea monumentelor, apoi, mai vărtos, prin canalurile sale, de ambele părți, în toată lungimea, încadrate cu granit cioplit în patru unghiuri din fundament și decorate cu parapete până la brâu, fie de granit, ca de desubt, fie de fier topit, formând lei, grifoni și acvile imperiale bicefale și bronzate. Nu e națiune în lume mai iubitoare de pompă ca Muscalul, dar nicăieri nu se vede mai mare profunzime spre a-și mulțami astă pasiune... ».

Observațiile lui Ion Codru-Drăgușanu sunt din cele mai interesante, fie chiar aceea despre toleranța religioasă în Rusia, superioară celorlalte țări. Avuția și strălucirea elitei capitalei îl sperie pe călător. După ce descrie superba catedrală a sf. Isaachie, el vorbește de monumentul lui Petru cel Mare — « acest erou călare... ». Părăsind Rusia, românul simte datoria să mărturisească, că Rușii « în genere sunt oameni cu inimă bună, foarte prevenitori către străini și se străduiesc ca acestora să le dea o cât mai bună idee despre țara și neamul lor ».

Ca să încheiem șirul călătorilor români în Rusia, amintim pe Andrei Șaguna,²⁾ în 1835, și pe călugărul Chiriac, din mănăstirea Secul, în 1851, însemnările lui fiind transcrise doi ani mai târziu de arhimandritul Andronic din mănăstirea Noul Neamț (Chițcani)³⁾ și publicate de G. Giuglea (« Biserica Ortodoxă Română », 1936, p. 153 și urm.; ne-a atras atenția mitropolitul Tit Simedrea). Rămâne de citat notele de drum ale lui G. Sion, Teodor Burada, N. Iorga, Radu D. Rosetti (*Din pravoslavnică Rusie*, București, 1913) și altele.

Interesul Românilor față de problemele rusești crește, dar seria scrierilor pamfletare și anonime completează deseori cadrul biblio-

¹⁾ G. Bezviconi, *Profiluri*, p. 63 și urm.

²⁾ *Dreptul canonic* al mitropolitului Șaguna s'a tradus în rusește în 1872.

³⁾ A. Stadnițki, *Arhimandritul Andronic, egumenul mănăstirii Noul Neamț*, Chișinău, 1895.

grafic ¹⁾. N. Măldărescu traduce (Craiova, 1863) *Adevărul despre Rusia*, de P. Dolgorukov, faimos emigrant mort în 1868 la Geneva ²⁾. Barbu Paleolog-Văcărescu ³⁾ este autorul scrierii: *Histoire de l'empire de Russie* (București, 1869, volum în colecția lui G. D. Florescu); Graur scrie *La Roumanie et le tsarisme* (Paris, 1897); M. Drăghiceanu — *Rusia contemporană* (București, 1898); Elie de Cyon publică o serie de scrieri la Paris (1890-1895); locotenentul N. Negreanu (generalul de mai târziu, scriitorul Scarlat Preajbă) tipărește la Caracal, în 1904, lucrarea: *Armata rusă*. Ar fi să pomenim pamfletele emigranților: B. Hasdeu, Z. Ralli-Arbure ⁴⁾ și D. Moruzi ⁵⁾, precum și scrierea lui Em. Grant despre răscoala din Iunie 1905 de pe cuirasatul « *Potiomkin* » (București, 1905). În sfârșit, memoriile diplomatului N. Cantacuzino, din prima perioadă a revoluției ruse din 1917: *Vieux temps—Vieilles figures*, apărute în « *Revue historique du Sud-Est Européen* » (1940, IV-V, p. 146 și urm.)

Paralel cu aceasta, înregistrăm la noi creșterea influenței literaturii rusești ⁶⁾.

Costache Stamati (1786-1869) ⁷⁾ este un eminent scriitor al Moldovei, mai important în privința limbii decât Bolintineanu, în unele puncte de vedere comparabil doar cu Eminescu; el aduce în literatura română multe accente byroniene prin poezii ruși — note romantice în general ⁸⁾. . . . La Chișinău, el cunoaște pe scriitorii ruși Pavel Svinin și Pușkin ⁹⁾, poetul exilat acolo între anii 1820-1824, ceea ce îl determină să scrie. Stamati traduce oda poetului Derjavin *Dumnezeu* și o publică

¹⁾ A. și G. Rally, *op. cit.*, p. 135 și urm.

²⁾ P. V. Dolgorukov, *Schițele Petersburgului, Pamfletele emigrantului*, Moscova, 1934.

³⁾ Barbu zis Paleologu-Văcărescu s'a născut pe la 1842—1843; era fiul lui Iancu zis Paleologu, feciorul Saftiei Barbu Văcărescu, a cărei mamă ceruse lui Ghica-Vodă, în 1835, că nepoții ei de fiică: Iancu, Alecu și Nicolae să poată lua numele de Paleologu, de altfel *prunumele* străbunicului Zoiței Barbu Văcărescu, Paleolog Guliano, fiul lui Constantin Guliano, mare logofăt al patriarhiei la 1668—1672. Barbu Paleolog-Văcărescu este văr primar cu Maurice Paleologue, ambasador al Franței la Petersburg, fiul lui Alecu și al unei franceze (G. D. Florescu).

⁴⁾ Printre scrierile pamfletare ale lui Zamfir Ralli-Arbure (1848—1933), colaboratorul revoluționarilor Neceaev și Bakunin, nu trebuiesc încadrate doar unele fragmente de amintiri, cu privire la revoluționarii ruși. « *Analele Moldovei* », Iași, 1942.

⁵⁾ G. Bezviconi, *Romancierul D. Moruzi*, p. 24 și urm.

⁶⁾ Despre literatura rusă în România a scris P. D. Draganov, în ziarul « *Ros-sia* », din 12 August 1900.

⁷⁾ G. Bezviconi, *C. Stamati*, p. 12 și urm., și *Pușkin*, p. 76.

⁸⁾ G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, pp. 229, 232.

⁹⁾ G. Bezviconi, *C. Stamati*, p. 16 și urm.

în « Albina Românească » ¹⁾ din Iași sub titlul *Lauda lui Dumnezeu* ²⁾. El se inspiră din sentimentalul și romanticul Jukovski, în *Fiica lui Decebal* și *Păgânul și fiicele sale*, folosind scrierile poetului rus: *Harpa lui Eol* și *Cele douăsprezece fecioare adormite*. Comedia clasică rusească: *Nedorosli* a lui Fonvizin, l-a influențat în satira sa: *Cum era educația nobililor români în secolul trecut*. Stamati a modificat cunoscutul poem al lui Pușkin, intitulându-l *Prizonierul din Cerkezi*; de asemenea, o înrăurire a folklorului poetic al poemului lui Pușkin *Ruslan și Liudmila* se observă în *Ciubăr-Vodă* și în *Dragoș*; în *Roman din Vrancea* se înregistrează influența poemului *Țigani*, în *Gafița blestemată de părinți* — a schiței *Supraveghetorul de stație*; ca și Pușkin, Stamati consacră versuri lui Napoleon. El modifică poezia lui Lermontov: *E dureros și trist*, în *Bătrânețele*; apoi traduce poezia aceluiași poet: *Prizonierul*, schimbându-i sfârșitul, în *Hăulitul închisului*. El traduce 36 fabule din Krîlov și Hemnitzer ³⁾ și localizează satira: *Pompoasa audiență la Satan*, a baronului Brombeus (Senkowski). ⁴⁾

Un admirabil traducător al fabulelor lui Krîlov, Izmailov și Dmitriev a fost Alexandru Donici (1806-1866) ⁵⁾. El a mai tradus poemul lui Pușkin, *Țigani*, publicat la tipografia lui Eliade-Rădulescu din București; Vasile Alecsandri folosește un fragment din această traducere în *Istoria unui galben*; de asemenea versurile lui Donici: *Păsărică mică*, sunt imitate după o poezie populară a lui Pușkin. În colaborare cu C. Negruzzi și cu cheltuiala lui Al. Sturdza-Miclăușanul, Donici traduce și publică la Iași, în 1844, *Satire și alte compuneri* ale scriitorului rus Antioh Cantemir (ediția II-a la 1858).

Prieten cu Donici a fost Costache Negruzzi (1808-1868) ⁶⁾, cel mai fin prozator al acelei epoci. Cunoscând în exil pe Pușkin, el s'a simțit atras de literatură; a tradus poezia sa *Șalul negru* și schița *Cârjaliul*, consacrată faimosului haiduc de pe vremea eteriei din 1821, care n'a fost de loc — adaugă traducătorul — un tâlhar romantic à la Salvator

¹⁾ 1830, nr. 12 p. 12.

²⁾ E. Dvoicenco, *Viața și opera lui C. Stamati*, București, 1933, și *L'influence de la littérature russe sur la littérature roumaine moderne*, « Preocupări literare », 1940, p. 33 și urm., și « Revista Fundațiilor Regale », 1937, X.

³⁾ I. Negrescu, *Influențe slave asupra fabulei românești în literatura cultă*, 1925.

⁴⁾ Altă traducere din Brombeus, de A. A. Dio: *Viața femeiască în câteva ceasuri* (1840), iar în *Calendarul bucovinean* din 1854, amintim povestirea *Rătăcire*, imitată din Pușkin.

⁵⁾ G. Bezviconi, *C. Stamati*, p. 48 și urm. Fabulele lui Krîlov au mai tradus Ion Sârbu (1830—1868) și Alexe Nacco (1832—1915), care a tradus din Alecsandri în rusește și din Lermontov în românește. Poemul *Țigani* au mai tradus A. Bortkiewicz și C. Iordăchescu (1924), I. Popovici (1930) și I. Buzdugan (1935).

⁶⁾ Idem, *C. Negruzzi*, « Cetatea Moldovei », 1942, II—III, și *Pușkin*, p. 103.

Rosa. O nuvelă a lui Negruzzi poartă titlul rusec: *Scacica* (O alergare de cai). El a tradus după lucrarea lui Saveliev și a publicat *Călătoria arabului patriarh Macarie* (1844, în « Propășirea »), care pe vremea lui Vasile Lupu a vizitat Voevodatele Dunărene, trecând la Moscova, și a revăzut, apoi, *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir. Negruzzi imită două poezii ale lui Pușkin, în versurile sale: *Gelozie* și *La Maria*. Dar și în întreaga sa proză, și mai ales în nuvela istorică *Alexandru Lăpușneanu*, ca și în *Aprodul Purice*¹⁾, se simte influența creației lui Pușkin, Lăpușneanu fiind un *Boris Godunov* al literaturii românești.

Bogdan Hasdeu (1838-1907), mai ales prin începuturile sale literare și istorice, este un produs al mediului rusec, ca și mai toți ceilalți emigranți politici din Rusia. În tinerețe, Hasdeu imită pe Pușkin și Lermontov²⁾. Ideile lui « dacice », autohtoniste și poporaniste găsesc izvorul lor în slavianofilismul democrat al lui Aksakov³⁾. Constantin C. Stamati-Ciurea (1828-1898) scrie rusește și românește, dar și în alte limbi, fiind influențat de Turghenev și Gogol⁴⁾. Influențe rusești, fie chiar indirecte prin traduceri franceze, se observă la Gheorghe Coșbuc, Duiliu Zamfirescu, Mihail Eminescu, Vasile Conta, Ștefan Basarabeanu (Victor Crasescu-Crasiuc), Mihail Sadoveanu⁵⁾ și alți scriitori contemporani⁶⁾. Romancierul Dimitrie Moruzi (1850-1914)⁷⁾, dar mai ales Constantin Stere (1865-1936), prezintă puternice influențe ale literaturii ruse. Axente Frunză (1860-1933), un leninist de altădată, traduce din autorii ruși, Goncharov: *Oblomov*, Cehov: *Oamenii de prisos*, Korolenko: *Fără griji*, Gorki: *Copilaria mea*, și alții.

Cititorii români manifestă totdeauna un interes viu pentru literatura rusă, încât putem înregistra în perioada modernă a evoluției scrișului românesc numeroase traduceri din operele principalilor autori ruși. Astfel, din scrierile lui Pușkin: *Fiica căpitanului* (de Grozescu,

1) N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 285.

2) E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. Hasdeu*, București, 1936, și « Revista Fundațiilor Regale », 1937, X, p. 81.

3) V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 140 și urm.

4) G. Bezviconi, C. Stamati, p. 86.

5) *Literatura în Uniunea Sovietică*, « Veac Nou », 4 August 1945.

6) E. Dvoicenco, *L'influence*, p. 36, și « Revista Fundațiilor Regale », p. 77 și 81. Barbu Lăzăreanu, scriind despre *Ion Creangă* (București, 1947), semnalează bogăția fondului folkloristic al povestirii despre ostașul rus Ivan Turbincă; autorul citează o notiță a revistei « Dacoromania » Cluj, 1929—1930, p. 614), care amintește urme de basme rusești în năzdrăvăniile lui Harap Alb, în *Fata babei și fata moșneagului*, *Povestea porcului*, *Danilă Prepeleac* ș. a.; același subiect îl tratează și Emanoil Bucuță : *Pe urmele lui Harap Alb*.

7) G. Bezviconi, *op. cit.* Probabil, el semnează « Sonia » traducerea din Lev Tolstoi : *Dumnezeiești și omenești* și *Trei întrebări*, în revista « Unirea Femeilor Române » (Iași, 1913, nr. 3, 1914, nr. 1).

în revista «Familia», apoi în broșură, 1900, G. Rareș = G. Botez și I. Răcăciuni, 1938), *Nuvele alese* (de I. Hussar), *Duelul* (de P. Stănescu), *Dubrovski* (de Vlădescu, 1909), *Haremul* (de G. Carp, 1910), *Dama de pică* (de I. Constantinescu-Delabaia, 1915), *Boris Godunov* (de Gr. Avakian și I. Dimitriu, 1937), precum și alte traduceri din revistele «România» (1884), «Flacăra» (1922), «Lamura» (1924), «Nădejdea» (1932)...¹⁾ Gogol intră în literatura românească prin adaptarea capodoperei sale în piesa lui P. Grădișteanu: *Revizorul general*, la 1874; înrăuriri la Odobescu, în *Pseudocyneticos*. Câțiva ani mai târziu apare o serie de traduceri în gazete și în broșuri: *Vecinii și strigoaica* (Sibiu, 1886), *Taras Bulba* (1883; G. Tăușan, 1898, L. Brândză, I. Hodoș) *Insurătoarea* (de A. Gjers, 1899), *Memoriile unui nebun* (de B. Marian, 1899). Dela 1908 traduceri din scrierile lui Gogol se înmulțesc: *Revizorul* se traduce de multe ori (de N. Dunăreanu și Alexandrescu-Dorna, 1909, pe lângă traduceri de Wechsler din 1904 și Morozov din 1906), *O noapte de Mai* (de V. Caraivan, 1908, și Z. Ionescu, 1915), *Memoriile unui nebun* (de I. Duscian), *Hatmanul* (Belinski, 1910), *La șezătoare în Ucraina* (de M. Ionescu, 1915) și multe altele. Din proza lui Lermontov: *Un erou al timpului nostru* (de B. Marian, 1909) și *Fatalistul* (în rev. «Familia»), apoi *Bela și Demonul*, poem tradus de I. Rădulescu (1920) și G. Lesnea (1939). Din scrierile lui Turghenev amintim principalele traduceri: *Un cuib de nobili* (1905, de Lucia Subotici, E. Cerbu, S. Leonard, V. Ionescu), *Părinți și copii* (de Duscian, Rareș), *Memoriile unui om de prisos* (de N. Einschlag, 1906, Constantinescu-Delabaia, 1915), *Mumu* (de B. Roiu, N. Grigoriu), *Fum* (de Constantinescu-Delabaia, 1914), *Asia* (de N. Pastia, 1909) și altele²⁾. Din operele lui Dostoevski: *Umiliții și ofensații* (în «Românul», 1885, apoi în volum, de Al. Iacobescu), *Crimă și pedeapsă* (de M. Canianu, 1899-1902, apoi de S. Avramov, I. Pas), *Suflet de copil* (de N. Dașcovici), *Frații Karamazov* (de G. Rareș, 1921), *Precocii* (de N. Dașcovici, 1923), *Netocii*, *O femeie blândă*, *Iubire tragică* (de G. Rareș), *Cine-i vinovat?* (de Alice Gabrielescu).³⁾ Din operele lui Lev Tolstoi traduceri sunt mult mai numeroase, ⁴⁾ încât cităm doar câteva importante: *Invierea* (de I.

¹⁾ G. Bezviconi, *Pușkin*, p. 98 ș. a.

²⁾ Primele traduceri: *Imnul iubirii*, de Fr. Dancé, 1881; *Lucrătorul și omul cu mâinile albe*, de L. Câmpianu în «Literatură», 1883; *Clara Milici*, de E. Hodoș, 1890, Sibiu; *Intâia dragoste*, în «Familia», apoi E. Vaian, 1891; *Cea-sornicul*, de G. Adamescu, 1890; *O seară la Sorrento*, de S. Cujbă, 1895, ș. m. a.

³⁾ Mai traduc: W. Ghül, I. Filianovici, I. Teodorescu-Constant, G. Vlădescu, D. Tudoran, C. Negoită, M. Straje, I. Pătrășcanu, B. Marian, I. Călugăru ș. a., iar Climent Bontea publică despre *Dostoevski* o broșură, în 1926, la Focșani.

⁴⁾ Sanda Diaconescu, în «Studii și Cercetări Istorice», 1944, vol. XIX, p. 101 și urm. Despre Tolstoi au scris: N. Iorga, S. Mehedinți, G. Ibrăileanu, Duiliu Zamfirescu, C. Stere, N. Zaharia, B. Teodorescu, C. Narli — *Tolstoi*

Duscian, 1910, G. Rareș, 1928), *Cadavrul viu* (de Gr. Avakian și Florentin, 1928), *Război și pace* (de E. Darzeu, G. Rareș, 1918, A. Corbul), *Ana Karenina* (E. Darzeu, G. Rareș, Ana Botez, I. și S. Pas, *Sonata Kreutzer* (1891; M. Gheorghiu, 1908, L. Dauș, 1909, G. Rareș, 1928, V. Ionăscu), *Moartea lui Ivan Iliici* (de G. Rareș, 1928), *In ce constă credința mea* (de I. Duscian, 1924), și altele; recent V. Harea a publicat o carte despre filosofia marelui scriitor. Din proza lui Vladimir Korolenko s'a tradus: *Muzicantul orb* (de El. Socor, 1908), *Nuvele siberiene* (de I. Hussar, 1908), *Marea și Noaptea de Paști* (de G. Carp și Quidam, 1911). *Noaptea* (de Roman Stere), *Visul lui Macar* (de N. Dunăreanu). Din schițele și nuvelele lui Cehov au tradus, mai ales după 1908, N. Dunăreanu, L. Brândză, I. Duscian, C. Sfat, R. Boureanu, Cruceanu, Sofia Dobrogeanu-Gherea, M. Sevastos, G. Carp, M. Dima, E. Pasenti, T. Lăzărescu, G. Belinski, G. Vlădescu... Amintim de asemenea: I. Duscian a tradus din *Poveștile* marelui satiric Saltikov-Șcedrin, iar C. Dobrogeanu-Gherea — *Furtuna*, puterica dramă a lui Ostrovski.

În sfârșit, traduceri din operele lui Maxim Gorki apar în românește dela 1895, înmulțindu-se după 1905; în ziare, reviste și broșuri găsim: *Vagabondul și tovarășul meu de drum* (de P. Neagoe, 1895), *Scene din viața vagabonzilor* (de G. Carp), *Nuvele* (de Lia Hirsu), *Omorul* (de S. Nădejde, 1911), *Revelionul* (de Luca și Damianov, 1909), *Jertfele iubirii* (de G. Ionescu-Olt, 1910), *In temniță* (de Albatros și Paukerov, 1905), *Parvenitii* (de L. Brândză, 1906), *Nuvele* (de H. Petra-Petrescu, 1906), *Omul* (de A. Luca, 1908), *Mălița* (de M. Gaspar, 1906), *Stăpâni și robi* (de G. Moscu, 1910), *Azilul de noapte* (de I. Nădejde, 1904), piesă care s'a jucat pentru prima oară pe scena teatrului Național din București la 31 August 1915, *Printre străini* (de S. Casvan), *Konovalov* (de A. Florescu, Răduț, 1910, Rădulescu), *Mama* (de O. Călin și I. Nour, 1910, I. Pas și S. Casvan), *Căsnicia Orlovilor* (de R. Streitman, 1915), *Lepădăturile societății* (de N. Rădulescu-Niger, 1921), *Mizeria unei copile* (de P. Dima, 1916), *Sufletele desnădăjduite* (de D. Zavalide, 1913), *Ceva mai bun, mai omenesc* (de L. Paukerov, 1905), *Pe coastele Italiei* (de I. Pas), *Iubita* (1909), *O idilă* (de C. Ionescu-Olt, 1911), *Cântecul șoimului* (1919), *In stepă* (de G. Carp), *Macar Ciurda*, (de Z. Stancu) și altele.¹⁾

educator (1929) ș. a. Încă în 1889, la București a apărut traducerea din Tolstoi: *Cruzimile țarului*, *Misterele din viața lui Ivan cel Groaznic* (tot pe la sfârșitul veacului trecut, artistul italian Rossi a repurtat la Iași un mare succes în *Moartea lui Ivan cel Groaznic*). Printre traducători mai amintim: A. de Gjers, patriarhul Nicodim, B. Marian, A. Luca, P. Halippa, Constantinescu-Delabaia, E. Boureanu, I. Nădejde, Z. Stancu.

¹⁾ Astăzi, din traducători mai amintim pe R. Donici, iar din poeți pe Vladimir Cavarnali. Din traducătorii poeziei românești în rusește

În nicio ramură de activitate literară, influența rusă nu este mai evidentă decât în critică ¹⁾. Hasdeu, al cărui spirit critic era pătrunzător, a fost un bun cunoscător al mentalității criticilor literaturii ruse. C. Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), un emigrant politic din Har-kov, vine cu un bagaj de teorii estetice formulate în Rusia. Estetica sa era de influență rusească (dela marele critic Belinski și succesorii săi), iar nu a lui Taine ²⁾, de aici izvorând conflictul criticismului său marxist cu cel filosofic german al lui Titu Maiorescu ³⁾. Perioada «generoșilor» socialiști începe la Iași pe la 1875, când N. Zubcu-Codreanu, dr. Russel, Dobrogeanu-Gherea, trec din Rusia în Moldova, ca refugiați politici, și pun primele temelii ale mișcării socialiste în România, sub influența socialismului rusec. ⁴⁾ Poporanismul profesorului Stere și a criticului literar G. Ibrăileanu, promovat prin revista «Viața Românească», era inspirat de gânditorii ruși Cernișevski, Gleb Uspenski, Peșehonov, Lavrov, Mihailovski ⁵⁾.

Aceste influențe literare, ca și schimbul de călători de seama cărturarului Porfirie Uspenski, stau la baza perioadei moderne a relațiilor româno-ruse. Dar, să revenim la cele scrise de Uspenski.

«31 Iulie. Merg la București, capitala Munteniei. Adio, munți, mare și râuri. Adio, Dunăre! Acum voi trăi pe uscat.

2 August. Înaintea prânzului am ajuns în București și m'am oprit la hotelul german al lui Brenner ⁶⁾.

amintim pe Vasile Lașcov (1860 — 1933), Olga Gordon și Vl. Katranov.

¹⁾ V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 85.

²⁾ *Ibidem*, p. 171.

³⁾ C. Rădulescu-Motru, *Idealurile sociale și arta*, «Noua revistă română», nr. 2, p. 59.

⁴⁾ I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă în România*, București, 1932, și C. T. Petrescu, *Socialismul în România*, București, 1940, cap. 2.

⁵⁾ «Din trecutul nostru», 1936, nr. 31—34, p. 107, V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 181 și urm.

⁶⁾ Brenner, un german de obârșie vieneză, care fusese și în slujba Rușilor pe vremea campaniei din 1828—1829, se stabilise ulterior în București, unde achiziționând un teren lângă biserica Stavropoleos—actuala stradă Smârdan — își ridică un han zis hotel, bine cunoscut în scurgere a mai multor decenii. Hotelul era pe fosta uliță germană sau nemțească — nume care s'ar putea crede că se referă chiar la acest german, dar la drept vorbind vine dela alt han ce era mai la deal: hanul lui Germani, al unui bogătaș sârb de obârșie macedoneană trăitor pe meleagurile noastre și al cărui neam se va înrudi ulterior chiar cu familia domnitoare sârbă a Obrenovicilor, dând totodată țării noastre pe unul din reputații visternici ai lui Carol I: Menelas Germani. Hotelul lui Brenner era pe terenuri pe care Constantin Brâncoveanu le lăsase lui Barbu

Muntenia renaște. Pământul ei e roditor, popor sănătos, simplu, satele sunt așezate ca și cele rusești pe două linii de-a-lungul drumurilor celor mari; copiii se zbuguesc și fug de călători; toți-s foarte albi și frumoși, au trăsături slave, fețele rotunde, ochii de culoarea cerului, dinții mărunți și frumoși, pieptul larg. Imi închipuiam pe Români bru-neți, dar în realitate toți-s de culoare albă. În vinele lor curge sânge slav ¹⁾.

3 August. Despre sosirea mea în București au fost vestiți de mai înainte, din Constantinopol, călugării sinaiți, care au aici metohul lor ²⁾. Unul din ei, ieromonahul Macarie, cu care am făcut cunoștință

Bălăceanu-clucerul după confiscarea averii vărului acestuia din urmă, Constantin-aga. Terenurile fură în urmă confiscate și acestui Bălăceanu, care se pusese rău cu Nicolae Mavrocordat. Acest prim domn fanariot confiscă întreaga avere a lui Barbu, îi ia și viața, iar pe locurile confiscate Ioanichie Stavropoleos își ridică ctitoria, în Octomvrie 1724, cunoscuta biserică Stavropoleos de azi, așa de reputată, dar care nu mai are nimic autentic dela reparațiile orânduite de arhitectul Ioan Mincu.

1) Originea latină a populației Principatelor Dunărene o sprijineau cărturarii occidentali, începând cu misionarul catolic Aeneas Sylvius, din veacul al XV-lea, precum și discipolii colegiilor catolice: Miron Costin, D. Cantemir, istoricii transilvăneni, pe când Simion Dascălul, coautorul letopiseșului lui Grigore Ureche, susținea originea slavă; vorbind de descălecat, Simion Dascălul scria: «este făcută țara din două limbi, din Români și din Ruși, de care lucru se cunoaște că și până astăzi este țara giumătate de Ruși și giumătate de Români»; de asemenea povestind despre una din imigrări mai importante, în 1498, când Ștefan cel Mare a adus în Moldova o sută de mii de oameni din Polonia, cronicarul adăuga: «mulți de aceia au așezat Ștefan-Vodă în țara sa, de și până astăzi (prima jumătate a veacului al XVII-lea) trăiește limba rusească în Moldova, mai ales pe unde i-au descălecat, că mai a treia parte grăiește rusește». Simion Dascălul a ajuns hulit de latiniști, mai ales deoarece el a repetat (ca și Bandini, Nicolo Barsi, în sec. XVII, ș. a.), tradiția, că Laslău, crainul Ungurilor, ar fi așezat aici tâlhari trimeși în armata sa de împăratul Rîmului, ca să lupte împotriva Tătarilor. Unii semnalau, că împăratul Romei — Traian, nu putea fi contemporan cu Laslău — Vladislav, trecând cu vederea faptul, că regele ungar n'a apelat la Traian, ci la «împăratul Rîmului», adică la suzeranul său — împăratul Germaniei. Originea slavă a Românilor sprijină Raicevich, primul agent austriac în Moldova, după tratatul dela Kuciuk-Kainargi (N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, p. 235, comp. *Osservazioni sulla Valachia e Moldavia*, Neapole, 1788; autorul semnalează creșterea populației prin venirea pribegiților din Transilvania, Bulgaria, Serbia, Rusia). Doctorul german Karl Koch (*Wanderungen im Orient während der Jahre 1843 und 1844, I, Reise längs der Donau nach Konstantinopol und Trebisond*, Weimar, 1846) consideră pe Români drept urmași probabili ai Dacilor, dar apropiati de Slavi, recunoscând în vorbirea lor multe cuvinte slave, iar nu cele latine (N. Iorga, *ibidem*, vol. IV, p. 30). (G. B.).

2) În București au fost două biserici care erau metoașe ale Sinaiului: mănăstirea sf-ta Ecaterina și sf. Gheorghe zis «cel Vechi». Prima este cunoscuta

în hotelul Cairo-Sinait, în 1845, a venit la mine dimineața cu arhimandritul scaunului Alexandriei, conducătorul moșiiilor patriarhiei în Valahia... După frumoasele vești despre Sinai, Macarie a început să se plângă, că principele Bibescu până acum nu-l recunoaște ca exarh și administrator al mănăstirii Mărgineni ¹⁾, și nu dă afară pe arhimandritul Ioachim, care de 32 ani administrează averile acestei mănăstiri, și logofătul Florescu ²⁾, după porunca principelui, reține veniturile averilor ei.

— Toate acestea îmi sunt cunoscute, — am spus onoratului sinait, dar aici nu pot să vă ajut; aș comunica consulului nostru ce m'a rugat arhiepiscopul vostru, dar nu-i aici; mi-au spus că a plecat să ia ape minerale. Voiu mijloci pentru Sinai în Petersburg.

Părintele Macarie, ascultând aceasta, mi se închină până la pământ. Ne iubind asemenea ploconeli, am încrunțat sprâncenele și m'am adresat arhimandritului. Insemn aici numai răspunsurile lui la întrebările mele:

1. Patriarhul Alexandriei Ierotei a murit la 8 Septemvrie 1845.

2. El și-a desemnat urmașul, arhimandritul Ierotei. Toți creștinii sunt mulțumiți cu alegerea lui. Peste 700 semnături sunt așternute

ctitorie a boierului grec Pană, vistierul dela începutul veacului al XVII-lea, ucigătorul lui Moise Szekely în lupta dela Brașov din 1603, și a fost multă vreme cunoscută sub numele de: mănăstirea lui Pană-vistierul. Biserica a avut ulterior hramul sf-tei Ecaterina dela pronumele soției lui Alexandru voevod Ipsilanti, sora lui Constantin voevod Moruzi, care ca ocrotitoare a lăcașului de rugă s'a îndeletnicit cu repararea bisericii și ridicarea hanului înconjurător. Nu se știe totuși când a fost închinat acest lăcaș bisericesc sfântului Munte Sinai din Arabia, căci nu este cunoscut vreun act care să amintească de acest fapt. S'ar putea ca această închinare să fi fost făcută de Nicolae Mavrocordat, care a mai afierosit și alte biserici la locuri sfinte grecești din Orient, fără încuviințarea ctitorilor lor și a soborului bisericesc, pe care de altfel îl și desființase.

A doua biserică bucureșteană metoh al Sinaiului a fost sf. Gheorghe-Vechi, fosta mitropolie dinainte de 1658, închinată la sfârșitul veacului al XVII-lea, după răsunătorul proces pe timpul domniei lui Radu-Leon, când Teodosie, de curând suit în scaunul mitropolitan, se opintește din toate puterile sale pretențiilor egumenului Anania dela Muntele Sinai, de a lua în stăpânire întregul deal al mitropoliei, ce dăinuia de vreo zece ani, râvnind mai ales la însemnate averi în moșii cu care Constantin Șerban voevod înzestrase ctitoria lui.

¹⁾ Este vechea mănăstire dela Cricov, ridicată pe la sfârșitul veacului al XV-lea de către marele vornic Drăghici, zis și Vintilescul, fiul lui Stoica. În veacul următor mănăstirea purta numele: Drăghicești, după pronumele de Drăghici patronimic în trei generații scoboritoare din ctitorul primordial, iar de pe la sfârșitul veacului al XVI-lea își va purta numele de Mărgineni, pe semne că era în marginea imenselor stăpâniri din Prahova și Dâmbovița ale ultimilor scoboritori din neamul Mărginenesc. Azi fiind acolo închisoare de haimanale, s'a crezut mai nimerit a i se da numele de: Haimanale, uitându-se vechiul nume de Mărgineni.

²⁾ Manolache Florescu (1791—1858).

pe actul de alegere al acestui arhimandrit, prezentat lui Mehmed-Ali, pentru întărire.

3. Pe Artemie cel ales în Constantinopol nu-l primește nici clerul, nici poporul și nici pașa.

4. Când am spus, că marea biserică-i hotărîtă să silească pe Artemie a se lipsi de prestolul Alexandriei, cu condiția să se folosească de veniturile uneia din moșiile Munteniei, aparținătoare acestei patriarhii, — numitul, cărunțul meu convorbitor, se leagănă și strigă:

— Să nu fie aceasta! Artemie a cerut să i se dea anual 2.000 ducăți olandezi, pe când răposatul patriarh primea numai 1.000 dela moșiile de aici.

Am fost mulțumit cu această ușoară desvăluire a venitului patriarhiei Alexandriei, în Muntenia.

5. Acestui scaun, în principat, îi aparțin următoarele lăcașuri: în București mănăstirea cu hramul nașterii maicii Domnului, numită Zlătari ¹⁾ — dela constructorii ei zlătari — argintari; și o mănăstire la 18 ceasuri de drum dela București ²⁾, cu veniturile moșiilor.

6. Sf. Mormânt la dela moșiile din Muntenia 2.000.000 piaștri turcești.

Onorabili bătrâni pleacă acasă. M'am dus în trăsură la cancelaria consulului nostru general și am prezentat pașaportul secretarului general Kotov, spunându-i că-s hotărît să stau în oraș 3 zile, ca să vizitez mănăstirile. El începuse să mă convingă să părăsesc planul, zicând:

— În oraș vor privi la cuvioșia voastră ca la un spion și vor începe să strige, că Rușii până acum au trimes aici agenți mireni, iar acum vin și fețe duhovnicești și cercetează bisericile și mănăstirile.

Insistam, însă, asupra dorinței mele, zicând că nimeni nu poate să oprească pe călugări de a se ruga în mănăstiri; i-am spus, că mie-mi trebuie numaidecât să adun cunoștințe despre metoașele de aici, care aparțin sf. Mormânt; i-am spus cu tărie, la sfârșit, că trebuie să văd mănăstirile de aici. Kotov cedă insistenței mele. Consimțirăm să cer binecuvântarea vicarului (în lipsa mitropolitului Neofit ³⁾), pentru cercetarea bisericilor și a mănăstirilor.

¹⁾ Mănăstirea Zlătari este ridicată de Mihail Cantacuzino spătarul încă din primii ani ai veacului al XVIII-lea, acesta înzestrând-o cu pămînturi și cu locul dimprejurul bisericii unde s'au așezat multe prăvălii. George D. Florescu, *Din vechiul București*, 1935, p. 32, nr. 19 și nota ajutătoare 122.

²⁾ Din cele șase mănăstiri închinat patriarhiei din Ierusalim afară de cele din București: sf. Gheorghe, Văcărești și sf. Sava mai avem: Căluțul din Romanai, Comana din Vlașca și Plătărești din Ilfov. De una din aceste două din urmă ar putea fi vorba aici.

³⁾ Neofit, mitropolit în anii 1840—1849, lipsea din București fiind protivnic lui Gheorghe-Vodă Bibescu cu prilejul despărțirii domnului de prima sa soție, Zoîțica, născută Mavrocordat.

Vicarul Nifon ¹⁾ m'a primit îndatoritor în chiliile sale, aşezate în etajul de jos a casei mitropolitane, clădită în gust european, în fundul unei curţi întinse înconjurată de diferite clădiri. El e brun, faţa cam aspră, nasul încovoiat şi puţin cam ridicat la vârf; mica-i barbă începe să încărunească. Am vorbit, când greceşte, când franţuzeşte. Vorba lui franceză e foarte înneacă şi necorectă. L-am întrebat când s'a creştinat Muntenia, şi în vremea cărui domn? Câţi episcopi, câte biserici sunt în principat, câţi elevi în seminarul de aici? La întâia întrebare, vicarul n'a ştiut să răspundă, şi numai şopti:

— Voiu consulta cărţile.

È vrednic de plâns episcopul, care nu ştie istoria bisericii şi patriei sale, şi nu-i vrednic să poarte chipul marelui arhiereu Hristos, cel ce a arătat cunoştinţa duhului bisericii patriarhale cea de sub lege şi de sub prooroci!

La a doua întrebare şi la celelalte mi-a răspuns astfel: în Muntenia, afară de eparhia mitropolitului, există încă 3 episcopii: a Râmnicului, a Buzăului şi a Argeşului; 1.300 de biserici; în seminar nu-s mai mult de 100 elevi cu 2 profesori; unul din ei, arhimandritul Dionisie ²⁾, este totodată şi directorul seminarului. Toţi sunt aşezaţi vremelnice în mănăstirea Radu-Vodă. Noul seminar se va construi afară de oraş ³⁾.

Nifon m'a binecuvântat să vizitez mănăstirile de aici şi mi-a dat şi un conducător, pe un diacon al mitropoliei acesteia, venit din Basarabia, care ştia româneşte şi ruseşte.

Recunoştinţa mea a rămas în chilia vicarului, iar cu diaconul am plecat să privim mănăstirile. Conducătorul meu, pe drum, îmi povesteşte că Nifon e din mănăstirea Cernica şi a venit în mitropolie ca econom, unde a strâns mulţi bani; că în seminar sunt numai 80 de elevi şi că toţi intră în el vârştnici, de 16 ani şi mai mari, şi învaţă numai să citească, să scrie şi să cânte.

— Cine predică aici? — am întrebat.

— Nimeni nu rosteşte predică aici, nici mitropolitul, nici arhieriei şi nici preoţii — mi-a răspuns el.

Sărmanii Români! Ei sunt flămânzi şi infometaţi. Au grâu, secară şi orice fel de pâine dumnezeiască, dar nu-i mana cerească, adică cuvântul dreptăţii, credinţei, nădejzii şi dragostei. Cu ce se hrănesc sufle-

¹⁾ Nifon, care girase afacerile episcopiei Râmnicului, se va sui în scaunul mitropolitan după retragerea lui Neofit, în Septembrie 1850, rămânând mitropolit vreme de un sfert de veac.

²⁾ Transilvănean de naştere, Dionisie Romano îşi făcuse ucenicia la mănăstirea Neamţului, unde fusese arhimandrit, pentru a-şi încheia cariera păstorească cu rangul de episcop al Buzăului, stingându-se din viaţă în 1873.

³⁾ Noul seminar, care poartă numele fondatorului său Nifon, este cel de lângă mănăstirea Radu-Vodă, socotită încă şi la 1846 ca fiind afară din oraşul Bucureşti.

tele lor? Probabil, cu cuvântul conștiinței lor, cu tradițiile familiale, cu pravilele și fărâmurile ce li se dau în bisericile dumnezeiești, când se citesc cărțile sfinte. Biserica pravoslavnică în Muntenia e oarbă.

Brișca mea se opri la capătul unei alei lungi, care duce la mitropolie. Merserăm spre ea pe jos. La porți mă închinai. La deal de porți, privirii mele i se înfățișă o piață înconjurată de clădiri joase și proaste ¹⁾, și o biserică. Intrați în acest lăcaș sfânt, mă rugai și sărutai sfintele icoane; la stânga erau moaștele mucenicului Dimitrie. Aceste moaște se odihnesc aproape de altar, în raclă de lemn, acoperită cu catifea verde și pe alocurea înfrumusețată cu fireturi de argint ²⁾.

Biserica mitropolitană ³⁾ este sfințită în numele sf. Constantin și Elena, în 1793. E luminoasă, modestă și toată-i zugrăvită limpede, dar fără gust, ca zugrăveala din bisericile Atosului, cu care se potrivește și în arhitectură, afară de pridvor. Pe pridvor, pe peretele dinspre apus, ca și la Atos, sunt zugrăviți ctitorii acestei biserici ⁴⁾: Radu Leon ⁵⁾ voevod cu doamna Luchia și fiul Ștefan; Constantin Șerban Basarab ⁶⁾ voevod cu doamna Bălașa ⁷⁾; jupan Șerban Cantacuzino ⁸⁾,

¹⁾ Aici erau încăperile, unde își ținea ședințele Obșteasca Adunare a Munteniei

²⁾ Azi sfântul Dimitrie Basarabov odihnește într'un sicriu de argint, făcut cu cheltuiala episcopului Ghenadie II de Argeș, ucenicul lui Nifon mitropolitul, după îndemnul acestuia. Moaștele acestui sfânt au fost găsite de generalul rus Ivan Petrovici Saltîkov (1730—1805), în 1774, în satul Basarabov din Bulgaria, într'o expediție pe care o întreprinsese acolo, și tot acest general a dăruit moaștele mitropoliei bucureștene, pe vremea păstoriei lui Grigorie al Ungro-Vlahiei.

³⁾ Pt. mitropolie, v. George D. Florescu, *Din vechiul București*, pp. 39—40, cu notele ajutătoare 168—176.

⁴⁾ Credem că la 1846 vor fi fost încă în ființă zugrăvelile chipurilor ctitorilor din vremea lui Radu Leon voevod, căruia i se datoresc portretele acestea.

⁵⁾ Radu Leon era fiul lui Leon Tomșa, fostul domn al Munteniei dela 1629 la 1632, pretinsul fiu al lui Ștefan Tomșa. Radu a domnit în Muntenia dela 1664 la 1669. Fiul său Ștefan nu a domnit, murind fără urmași.

⁶⁾ Domnitorul Munteniei dela 1654 la 1658; moare în pribegie, în Polonia, la 1685.

⁷⁾ Era fiica stolnicului Nicolae Ralea, fiind născută în 1612. Ea este ctiitorița bisericii sf. Vineri din Târgoviște, unde își află de altfel și odihna de veci în 1657, și totodată și fondatoarea mănăstirii Jitianul din Dolj de lângă Craiova.

⁸⁾ Prezența chipului acestui personaj necunoscut altor descrieri a ctitorilor zugrăviți în pronaosul bisericii mitropolitane ar părea o eroare a lui Uspenski, căci nu este cunoscut niciun Șerban Cantacuzino ca mare spătar, decât Șerban fiul al doilea al marelui postelnic Constantin Cantacuzino, viitorul voevod din 1679 la 1688, pe care-l știm a fi purtat această dregătorie între anii 1669—1675. Informația lui Uspenski mai spune că acest Șerban Cantacuzino a fost și ispravnic al lucrării bisericii, lucru care pare straniu, căci în pomelnicul voluminos al mitropoliei este aflat Șerban voevod. În descrierea dela sfârșitul

mare spătar și ispravnic, și mitropoliții Teodosie și Mitrofan ¹⁾. În inscripția românească, neînțeleasă de mine, se văd anii 1665 și 1839 ²⁾. Biserica se înalță cu cinci turle.

După încredințarea diaconului ce mă însoțește, mitropolia de aici primește anual, dela moșiile ei, un venit de 1.200.000 lei românești. Nu-i săracă lada ei! Dea Dumnezeu să nu se asemene nici cu cutia Pandorei, nici cu punga lui Iuda.

În mitropolie am văzut o sală luminoasă, în care se adună divanul muntean. Ce se află în ea? Tronul, înaintea lui — masa pentru președinte și mitropolit, și mai departe încă o masă pentru miniștri; aceste mese sunt acoperite cu pânză roșie...

Dela palatul domnesc, am trecut la așa numita episcopie ³⁾, care se află în partea cea mai frumoasă a Bucureștilor. Aici, în mijlocul unei curți mari, înconjurată de clădiri mărunte, se ridică o frumoasă biserică, zidită în stil gotic, cu ornamente ascuțite aproape de turlă,

veacului trecut a ctitorilor zugrăviți se amintește doar un copil Șerban voevod, care însă este o eroare pentru Ștefan voevod, fiul lui Radu Leon și al doamnei Luchia. Dacă însă ar fi fost voevodul Șerban Cantacuzino, nu credem să fi putut fi descifrat de către Uspenski termenul de: «jupan» înaintea numelui acestui personaj. Dăm crezare afirmației călătorului rus, care era și un învățat călugăr și atunci am avea într'adevăr cu Șerban Cantacuzino viitorul domn.

¹⁾ Este Mitrofan al II-lea, care a păstorit dela 1716 la 1720.

²⁾ Inscripția din 1665 este azi pierdută, dar o va mai fi aflat-o Porfirie Uspenski ca fiind din 1665, când însă Șerban Cantacuzino mai era vel postelnic. Pisania din 1839 este cea a lui Alexandru Dimitrie Ghica. Că Uspenski nu a înțeles-o, este explicabil, căci scrisă în caractere semi-slavone era totuși în limba românească.

³⁾ Dacă numele pe care îl indică Uspenski pentru biserica din preajma palatului domnesc, anume: «Episcopia» este just, atunci trebuie să căutăm acest lăcaș printre numeroasele biserici ce erau lângă palatul lui Bibescu-Vodă, știind că locuința domnului era într'unul din palatele brâncovenești de pe malul stâng al vechiului curs al Dâmboviței, pe locul unde acum aproape treizeci de ani s'au început fundațiile clădirii senatului. Identificarea s'ar opri asupra metohului mitropoliei ce se afla între curți boierești de-a-lungul Podului Mogoșoarei, ce suia dela podul de peste gârlă spre hanul lui Constantin-Vodă — Palatul Poștelor de azi și mănăstirea sf. Ioan cel Mare — actuala, Casă de depuneri. Biserica însă care și-a mai lăsat până azi amintirea măcar la una din străzile din preajma ei cu numele de «Episcopie» este ctitoria lui Mihail Cantacuzinobanul, fost și general rosienesc, și mai bine cunoscut ca genealogistul familiei sale. Ea se afla pe Podul Mogoșoarei, pe locul unde dela 1881 se ridică Ateneul Român. Această ctitorie cantacuzinească, cunoscută sub numele de Livedea Văcărescului sau 40 de mucenici după hramul ei, fusese închinată episcopiei de Râmnic, de unde și numele ei de: «Episcopie». Însă nu ne este cunoscut un palat domnesc al lui Bibescu în preajma acestei «Episcopii», afară de fostul

în formă de sulită¹⁾. Lăuntru ei e încă neterminat. În această episcopie locuiește titularul arhiereul Domnichie, care are numai titlul: al Stratonikiei. M'a primit foarte mângâios. Ce să spun despre el? Voiu spune că-i frumos, alb, rumen, bătrân naiv, vorbește grecește! Nu știe unde-i orașul lui de scaun, Stratonikia; ține la dânsul surori sau nepoate după a treia pravilă a sf. sobor din Niceia; e președinte în consistoriu; se roagă lui Dumnezeu pentru vii și morți; în chilia lui sunt multe icoane; de este însă om dumnezeiesc, aceasta numai văzătorul de minuni o știe. La despărțire, m'a invitat la o plimbare, deseară, afară din oraș.

După prânzul modest în hotel, am cercetat următoarele mănăstiri:

1. Mănăstirea Nașterii Maicii Domnului²⁾, care aparține mitropoliei din Pogoniana. În ea e o veche și urâtă biserică cu hramul Nașterea Domnului. În această mănăstire nu-s monahi, afară de egumen; casele însă sunt închiriate la diferite familii.

2. Mănăstirea Arhanghelilor³⁾, aparține mănăstirii Arhanghelilor din Epir, numită Chora, ce se află în eparhia Pogoniane. Aici biserica, precum se vede din inscripție, este clădită în 1724. În paraclisul sf. Haralambie, din această biserică, se slujește pentru locuitorii ruși din București și pentru consulul nostru. Turla acestui lăcaș amenință să cadă; pereții strănilor au crăpat; porticul exterior se odihnește pe patru coloane cu desenhuri capricioase, în formă de spirale; pe perețele apusean sunt zugrăviți ctitorii acestei mănăstiri: Nicolae Alexandru voevod cu soția Smaranda, cu șase copii și arhimandritul Ioanichie. După

palat regal, fost și palat al lui Cuza-Vodă, ridicat de Dinicu Golescu în primele decenii ale veacului trecut și care trecuse prin multe mâini, ba chiar fusese în stăpânirea consulatului rusesc, înainte de domnia lui Bibescu.

1) Să fie oare vechea clădire a bisericii Domnița Bălașa, care după informațiile unor bătrâni era într'adevăr în imitație de stil gotic cu ornamente ascuțite aproape de turlă.

2) Două biserici bucureștene purtau hramul Nașterii Maicii Domnului și anume: biserica Kretzulescu de lângă palatul regal, restaurată de curând, și biserica Foișorul din sudul orașului, ce purta acest nume dela «Casa de priveală», adică foișorul ce se afla în mahalaua cu același nume. Prima din aceste biserici știm că era fundația lui Iordache Kretzulescu și a soției sale Safta, fiica lui Constantin Brâncoveanu voevod, ridicată la 1722, iar cealaltă era ctitoria Smarandei, soția lui Nicolae-Vodă Mavrocordat, născută Panaiotachi, ridicată în 1745 și închinată metoh mănăstirii apropiate Rađu-Vodă.

3) Este indiscutabil vorbă de cunoscuta biserică zisă Stavropoleos din spațele palatului poștelor, ctitorie a lui Ioanichie Stavropoleos la 1724. Interesantă este afirmația călugărului rus că aici se făcea slujbă pentru locuitorii ruși din București și pentru consulatul Rusiei. Pictura lui Carol Popp de Satmar, zis «Szatmary», ni-o înfățișează fără turlă, încât și afirmația lui Uspenski, că «turla amenință să cadă», este justificată, pictorul ardelean ne mai aflând-o atunci când a immortalizat-o în pictura sa.

cuvintele egumenului, acestui lăcaș îi aparține în Muntenia mănăstirea sf. Treimi, numită Valea ¹⁾, cu moșiile dăruite de banul Manolache ²⁾). Dela aceste moșii se primesc anual 45.000 lei. Guvernul muntean nu îngăduie egumenului să taie și să vândă pădurile, aparținătoare mănăstirii Văii, ca să dreagă turla și să înoiască toată biserica.

3. Mănăstirea sf. Ioan Înainte-Mergătorul ³⁾, e mare, cu case închiriate înlăuntru și cu prăvălii pe din afară; aparține mitropolitului Ianinei. În ea biserica e mare, frumoasă și însemnată prin aceea că, în partea de apus, pe coloane, este construită o despărțitură pentru femei. Deasupra porților din afară, atârună pe bârne clopotele. Am vizitat acest lăcaș în ceasul vecerniei, așa că nu se putea întreba despre ctitorii ei. Egumenul mănăstirii sf. Arhangheli mi-a spus, că aceasta din urmă are moșii bogate.

4. Mănăstirea sf. Fecioara Maria, numită Zlătari ⁴⁾, a fost închinată patriarhiei de Alexandria de către Constantin Basarab, voevodul

1) Este vorba de mănăstirea Valea din județul Mușcel a cărei avere se compunea din mai multe moșii din același județ: Piscani, Hârtești, Rădești și Țițăști, iar în jud. Dâmbovița — Suduleni și în Argeș — Goleștii de pe Bratia, toate, dăruite de boieri încă din veacurile al XVI-lea și XVII-lea. Este exactă afirmația lui Uspenski cu privire la hramul acestei mănăstiri, care și ea era închinată la locurile sfinte și anume mănăstirii Gura din eparhia Pogoniane, fără însă să se știe cine anume a pus-o sub protecția acestei mănăstiri.

2) Nu putem preciza cine este acest Manolache-banul, cunoscând doar doi boieri cu acest prenume și anume:

a) Manolache zis Lambrino, mare ban la 1734, stins din viață la 1745, soțul Bălașei, una din fiicele lui Constantin Brâncoveanu voevod, ctitor alături de soția sa al bisericii zisă Domnița Bălașa. Manolache Lambrino era unul din fiii lui Andronic Rangabe, mare hartofilax, mort în anul 1717, ginere al lui Antonie voevod Rosetti.

b) Manolache Brâncoveanu, numit uneori și Basarab, mare ban la 1801 — 1804, stins din viață la 1811, a cărui veșnică odihnă se află în biserica grecească din Brașov. Acesta era al doilea fiu al lui Constantin-banul Brâncoveanu și deci strănepot lui Constantin-Vodă Brâncoveanu.

3) Cunoscuta biserică sf. Ioan cel Mare, sau « Predtecea » adică: Înainte-Mergătorul, ce se afla pe locul unde s'a ridicat în zilele noastre Casa de depuneri, și totuși locul pristolului fostei biserici se mai află și azi în partea dreaptă spre Calea Victoriei a grădinii noului edificiu. Era fundația unui Andrei-vistierul, întâlnit și cu prenumele Andronie, socrul lui Preda Buzescu-banul, dela sfârșitul veacului al XVI-lea. Nouă ne este cunoscută ca fiind închinată mănăstirii sf. Ilie din satul Zița din Epir, încă înainte de domnia lui Duca-Vodă (1674—1678). Ruinată pe deaîntregul înainte de suirea în scaunul țării a lui Constantin Brâncoveanu, ea a fost clădită de iznoavă prin îngrijirea lui Radu Golescu, nepotul de fiu al lui Stroe Leurdeanu, cu fiicele sale Zoița și Ancuța, și aceasta la 1703. Biserica a fost dăruită la sfârșitul veacului al XIX-lea.

4) Cunoscuta biserică Zlătari de azi, în care până mai anii trecuți se făcea slujba Bobotezii la 6 Ianuarie ale fiecărui an. E una din ctitoriile lui Miha

Ungro-Vlahiei. Acest lăcaș este înconjurat cu un zid înalt de piatră. În mijlocul unei curți stă o veche biserică de piatră. E întunecoasă. Tâmpla-i de piatră la temelie, iar la vârf din cărămidă. În această biserică e frumoasă bolta ogivală ce se razimă pe două coloane. Fiindcă în această mănăstire trăiește un singur arhimandrit fără monahi, chiliile și câteva prăvălii lipite de zid în afară se dau cu chirie locuitorilor de aici. Arhimandritul se plânge că guvernul munten e hotărât să dărâme tot zidul cu prăvăliile dela intrarea mănăstirii pentru lărgirea străzii ¹⁾. I-am spus, că fiecare guvern are dreptul să facă în orașe tot ce trebuie pentru lățire, curățenie, frumusețe, spre depărtarea stricăciunii, de prin stradele strâmte spre binele cetățenilor, și dacă principele Bibescu va porunci să sfarme zidul din fața sf. lăcaș, fără îndoială, că va da îndemnizație sau ajutor pentru clădirea unui zid nou și unor prăvălii după plan. Arhimandritul nu aștepta ajutorul princiar și continua să se plângă. Tăcui, dar în lăuntru meu mă aprinsei împotriva încăpățânării iubitorilor de argint și nepoliticoșilor monahi greci, care pun drepturile și foloasele lor particulare mai presus de drepturile și foloasele obștei și privesc nepăsător la strâmtoarea și murdăria orașelor, numai lor de le-ar fi larg și profitabil. Până când împărații și prinții să sufere pe acești oameni, care miroasă a pământ și nu respiră a cer? Negrilor le trebuie lecții aspre ²⁾. Mănăstirii Zlătari îi aparțin în Muntenia două mănăstiri, cu veniturile moșilor: Segarcea peste Olt ³⁾ și sf. Nicolae pe râul Colentina ⁴⁾, în comuna Grădiște.

Cantacuzino-spătarul, unchiul după mamă al lui Constantin Brâncoveanu voevod, înzestrată de el pe la 1715 cu tot locul dimprejurul bisericii, unde s'a ridicat un han cu pimniți și prăvălii, care au durat până în vremurile noastre; lăcașul nu mai are nimic din cel pe care l-a prins încă Uspenski. Afirmația că biserica a fost închinată de Constantin Brâncoveanu voevod patriarhiei din Alexandria nu este justificată de niciun act cunoscut și pe semne o face Uspenski din cele aflate dela arhimandritul ce slujea la 1846 biserica.

¹⁾ O înfățișare a lăcașului pe la 1890 ne indică împrejmuirea bisericii cu case cu două caturi și clopotniță mare la intrare, împrejmuire care a dispărut, răspunzând la cerințele guvernului lui Bibescu, tocmai după o jumătate de veac.

²⁾ Drept a zis împăratul Alexei Comnen despre călugării dela Atos, că dacă nu li se vor tăia nasurile, niciodată nu se vor face supuși buni și ascultători autorității (*P. Uspenski*).

³⁾ Mănăstirea Segarcea se află în județul Dolj și nu mai era decât un schit mic la sfârșitul veacului al XIX-lea.

⁴⁾ Mănăstirea sf. Nicolae pe râul Colentina pare a fi cunoscuta mănăstire a lui Dan-vistierul dela 1587, zisă ulterior Mărcuța. Greșește totuși Uspenski atunci când afirmă că era în satul Grădiștea, căci nu cunoaștem niciun sat sau cătun cu acest nume de-a-lungul șerpuitului curs al acestei gârle, alcătuită doar din iazuri și lacuri la nord-estul capitalei. Să fie oare sf. Nicolae de pe Colentina, mănăstirea sf. Nicolae dela Cernica, sau mănăstirea Mărcuța —

5. Mănăstirea sf. Ecaterina ¹⁾, care se află după mitropolie, aparține Sinaii. În ea e o biserică, urâtă și veche; dar casa egumenului e largă, luxoasă și frumoasă. Această mănăstire este înconjurată cu un gard de scânduri. Îi aparțin treizeci de case din apropiere, ce se dau cu chirie.

A trecut aproape ora 5 după prânz. Mi-am adus aminte de cuvântul dat episcopului Domnichie, și m'am dus la el la vremea fixată. (El era îmbrăcat. Căreța lui cu doi cai stă în stradă). Ne-am dus la plimbare; am mers prin oraș în căreță, apoi am ieșit din oraș, și în sfârșit ne văzurăm undeva într-o mică pădure. Aici, de sub un delușor se prelinge un bun pârâiaș și curge într-o mică bae rece făcută anume ²⁾. Aici vin Muntenii să joace, să bea apă curată și rece, și să se mai veselească. În seara aceasta nu era nimeni aici. Șezurăm pe un scaun de lemn, gustărăm apa ușoară și plăcută și, lăudând-o, am început să dicuțăm.

— Muntenii — zise Domnichie — sunt recunoscători Rușilor pentru trei binefaceri: pentru aceea, că i-au scăpat de ciumă, așezând carantinele; pentru aceea, că i-au izbăvit de hoți și tâlhari, introducând ordinea în orașe și sate (înainte nu se putea ieși fără temere nici până la acest pârâu); și pentru aceea, că au slobozit biserica pravoslavnică de jugul turcesc...

4 August, Duminică. Am fost la liturghie la Curtea Veche ³⁾. Corul domnesc e numeros; mantalele lui albastre sunt frumoase; pe ele strălucesc nasturii de argint cu pajura Munteniei. Dar cântarea? Se asea-mână cu scârțâitul roatelor neunse... ⁴⁾.

După liturghie, m'am abătut pe la vicarul Nifon și i-am comunicat părerea mea de rău, că nu m'a găsit ieri acasă; am vorbit cu el despre una, despre alta, și mi-am luat rămas bun pentru totdeauna.

vechea sf. Nicolae de pe Colentina — prin faptul că era ridicată pe o grădiște din marginea malului drept al Colentinei a fost socotită ca fiind dintr'un sat Grădiște. Din documente știm că metoașe ale Zlătarilor pe lângă mănăstirea Segarcea mai erau și: mănăstirea Stănești a lui Mogoș-banul din veacul al XVI-lea, strămoșul matern al Buzeștilor sfârșitului aceluiași veac, biserica Arhanghelul din Craiova, ctitoria bătrânilor Pârâieni, schitul Dâlga din Dolj și schitul Preajba tot acolo.

¹⁾ Este fosta mănăstire a lui Pană Grecul, de care am amintit.

²⁾ Pe semne plimbarea ce se chema încă acum vreo 60—70 de ani: «La Apele Vii» și care se aflau în josul Bucureștilor, spre actuale uzine Lemaître pe malul Dâmboviței, mai jos de mănăstirea Radu-Vodă.

³⁾ Prin urmare la 1846 se mai slujea în vechea biserică a curții domnești de pe actuala stradă Carol I.

⁴⁾ Corurile bisericești, azi unele chiar reputeate, nu existau pe vremea trecerii lui Uspenski prin țară, ele fiind de inovație de abia de pe la începutul veacului nostru. Răspunsurile se dedeau în slujbele bisericești de către dascăli și cântăreți, obișnuiți cu ținerea «isonului».

Curios că nici el, nici Domnichie, nici ceilalți ierarhi pe care i-am văzut în Răsărit, nu m'au întrebat despre biserica rusească, *motu proprio*! Imi explic aceasta prin simplitatea lor, care fură mintea, și prin vechea izolare a clerului rus cel răsăritean. Trebuie să fim iarăși dezmiardați de mama noastră duhovnicească, scuturând de pe noi orice praf ce a sburat pe noi din Apus, și mai cu seamă din Pădurea Neagră.

Astăzi am cercetat următoarele mănăstiri:

1. Sf. Treime, numită mai pe scurt de popor: Radu-Vodă. Biserica din ea, cum se vede din inscripție, a fost zidită de Alexandru, fiul lui Mircea voevod, în 1568 ¹⁾. Sinan-Pașa a aruncat-o în aer. După 27 ani, însă, Radu voevod, fiul lui Mihnea voevod, care a început să stăpânească Muntenia la 1522—1614 ²⁾, și-a ridicat această biserică din temelie și cu averi bogate a închinat-o mănăstirii Ivirului dela Atos în 1523—1615 ³⁾. Fiul său, Alexandru voevod, a sfârșit clădirea ei și a însăși mănăstirii, în 1533—1625. Această biserică s'a zugrăvit din nou la 1714 ⁴⁾. Pe perețele dinspre apus, pe ambele părți ale ușilor dela intrare, se văd următorii ctitori: Radu ⁵⁾, Alexandru ⁶⁾, Arghira ⁷⁾,

¹⁾ Biserica a fost începută în 1575, după omorîrea lui Vintilă-Vodă, la întoarcerea lui Alexandru II din Moldova, unde înscăunase pe fratele său mai mic, Petru.

²⁾ Data exactă a înscăunării lui Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul și deci nepotul de fiu al ctitorului primordial al mănăstirii Radu-Vodă — zisă Sfânta Troiță din josul Bucureștilor — este: Martie 1611, domnind până la sfârșitul lui Mai în prima sa domnie, iar a doua începe la 29 Septembrie 1611 până în August 1616. A treia domnie este din Iulie 1620 până în August 1623.

³⁾ Această afirmație Uspenski o aflase din istorisirea călugărului-cicerone al mănăstirii, căci nu este justificată pe niciun act, afierosirea la Ivir din muntele Atos fiind făcută pe semne mai târziu, căci în inscripția bisericii nu se pomenește nimic de aceasta și de altfel chiar ea este de factură mai nouă.

⁴⁾ Altă informație orală, de care nu avem cunoștință.

⁵⁾ Evident Radu voevod, zis Radu Mihnea, fiul natural al lui Mihnea Turcitul.

⁶⁾ Alexandru II, cunoscut și sub denumirea de Alexandru-Mircea, ba chiar poreclit: Alexandru Oaie-seacă, pentru darea pe care o instituisese în timpul domniei sale asupra oilor seci. Domnise dela 1568 la 1574, când Vintilă, fiul lui Pătrașcu voevod cel Bun, uzurpă scaunul domnesc pentru patru zile și este omorât chiar în București, și se stinge din viață pe la 1577, aflându-și odihna de veci în ctitoria lui. Chipul lui de azi din biserică este o reconstituire nouă de pictorul Constantin Lecca, la 1859. Un chip autentic al voevodului din timpul domniei sale aflăm — și acolo doar capul — în vechea biserică a Bucovățului.

⁷⁾ A fost doamnă a țării, soție a lui Radu Mihnea, de al cărei neam nu se știe nimic.

jupan Barbul¹⁾, Ștefan Cantacuzino voevod²⁾, jupănița lui, Preda³⁾, doamna Roxandra⁴⁾. În partea de apus, stau în grup 12 coloane. Pe ele este sprijinită o despărțire pentru fețele duhovnicești. În chiliile joase ale acestei mănăstiri este așezat vremelnice seminarul, fără a plăti mănăstirii Ivirului din Atos. N'am văzut nici elevi, nici profesori, fiindcă era vacanță.

2. Mănăstirea sf. Apostoli Petru și Pavel⁵⁾ aparține lăcașului Stavronikita din Atos; a fost întemeiată, după cum arată inscripția,

¹⁾ Identificarea acestui jupan Barbul, astăzi aflat cu rangul de vornic, a fost făcută încă din 1932 de neobositul cercetător al trecutului Munteniei, defunctul Ioan C. Filitti. Acest Barbul nu a fost niciodată vornic și este Barbul-spătarul Mănescul, soțul unei jupăne Preda, căreia îi lasă la 1658 dealurile Ursoaia din Prahova, spunându-i cu limbă de moarte să fie îngropat în mănăstirea Sfintei Troiți — adică Radu-Vodă — ceea ce a și fost făcut.

²⁾ Este domnul țării, care a urmat în tron lui Constantin Brâncoveanu, dela 1714 la 1716, când a pierit de moarte silnică alături de părintele său și de unchiul său Mihail Cantacuzino-spătarul, la Stambul. Rațiunea prezenței chipului său în acest lăcaș este, că va fi încheiat restaurările începute la 1714, cu puțin înainte de mazălire, de către vărul său Constantin Brâncoveanu.

³⁾ Locul jupăniței Preda este rău trecut aici, căci ea trebuia pusă după jupan Barbul, a cărui soție este. Nu am putut afla din ce neam va fi fost. În toate cazurile nu poate fi «jupănița» lui Ștefan Cantacuzino, care ar fi trebuit să fie trecută măcar ca «doamnă», și de altfel știm că această doamnă este Păuna, din neamul boierilor ziși din Greci sau Grecianu, fiică a lui Șerban-logofătul, fratele lui Radu cronicarul Grecianu, având ca mamă pe fiica lui Papa din Grecii ilfoveni.

⁴⁾ În lucrarea lui Ștefan Berechet: *Documente slave de prin arhivele ruse* (București, 1920, p. 79), este traducerea textului lui Porfirie Uspenski și ni se indică ctitorii mănăstirii Radu-Vodă precum urmează: Radu-voevod și Arghira, Alexandru-Vodă și Roxandra, Ștefan Cantacuzino, jupan Barbul și jupănița lui Preda. S'ar părea deci că Roxandra ce este trecută după Alexandru-Vodă este soția acestuia, și într'adevăr știm că doamna lui Alexandru Coconul, domnul țării dela 1623 la 1627, este Roxandra, fiica lui Scarlat Beylicci. Deci de aceasta este vorba aici. Este totuși de mirare că nu aflăm pe ctitorul primordial al mănăstirii Sfânta Troiță din josul Bucureștilor, pe Alexandru II voevod, zis Alexandru-Mircea, a cărui soție știm că a fost Ecaterina, născută Salvaressi, afară numai dacă acel Alexandru-Vodă menționat de Uspenski nu va fi chiar acesta și că la reparațiile ctitorilor zugrăviți în pronaos la 1714—1715 să se fi trecut doamna Roxandra, soția lui Alexandru Coconul — deci soția strănepotului ctitorului primordial, în locul adevăratei prime ctitoare, — reflecție a noastră care este mult mai plauzibilă.

⁵⁾ Este fosta mănăstire a Târnovului din veacul al XVII-le, pe care Ștefan Cantacuzino voevod o repară la 1715, punându-i și hramul sfinților Apostoli Petru și Pavel. Uspenski o va fi aflat în stare destul de bună deoarece restaurări masive i-au fost făcute în anul 1843. A fost mănăstire stavropighială, precum reiese din cartea patriarhicească din 1677 a lui Dionisie al Constantino-

de Matei voevod și sfârșită de Ștefan Cantacuzino voevod, în anul 7223—1715. Averkie, arhimandritul stavronikitian, a ridicat din nou biserica mănăstirii și a sfințit-o la 7 Septemvrie 1843. Tot de el s'a clădit aici o casă nouă în gust european. În această mănăstire vine principele Bibescu la închinăciune. Pe peretele dinspre apus al bisericii, afară de ctitorii principali, sunt zugrăviți șase Cantacuzini¹⁾, care au iubit și dăruit moșii acestui lăcaș, ce se judecă azi pentru ele cu vecinii.

3. Mănăstirea sf. Nicolae), care aparține lăcașului sf. Simon și Petru din Atos, este clădită de Mihail voevod, în 1594, și de soția sa, doamna Stanca. Biserica este clădită în 1594, dar ușile-s din 1711. Arhimandritul Teodosie a înnoit biserica mănăstirii în Iunie 1838. În acest lăcaș a fost așezat, pentru puțină durată, spitalul soldaților ruși. După plecarea lor, Muntenii l-au făcut spital pentru totdeauna. Pentru așezarea spitalului, mănăstirea nu primește nicio subvenție dela oraș. Așa și trebuie. Mănăstirile, și mai cu seamă cele ce n'au monahi, trebuie să slujească gratis suferinzilor și să procure săracilor cele de trebuință.

4. Mănăstirea Nașterii Înainte Mergătorului, numită Plum-buita²⁾, se găsește afară din București. M'am dus s'o văd. Din inscripția ei se vede că-i clădită de Petru voevod³⁾, dar din pricina îndelungatei

polului. Nu trebuie confundată cu biserica Apostoli cu același hram și încă în plus sf. Constantin și Elena, ctitoria lui Constantin Potoceanu.

1) Ctitorii zugrăviți în pronaos sunt într'adevăr în număr de șase din neamul Cantacuzinesc și anume: 1. Ștefan voevod Cantacuzino; 2. Păuna doamna lui născută Grecianu, după prăpădul soțului, a pribegit prin Rusia; 3. Constantin Cantacuzino-stolnicul, părintele lui Ștefan voevod; 4. Safta stolniceasa, soția lui Constantin, născută Buhuș; 5. și 6. Feciorii lui Ștefan voevod: Răducan și Constantin. O informație ne spune că doi Cantacuzini (numerele de aici 5 și 6) ar fi doi frați ai lui Ștefan voevod: Iordache și Matei Cantacuzino, lucru ce nu poate fi exact pentru simplul motiv că acest domn nu a avut decât un frate Răducan, mort chiar în 1715 ca mare spătar. Să fi fost aceștia doi: Iordache-spătarul și Matei-agă, frații mai mici ai lui Constantin-stolnicul? Dar aceștia erau amândoi stinși din viață la data ridicării bisericii în 1715, primul din 1692 și al doilea încă din 1686. Alături de cei șase Cantacuzini se mai află zugrăviți pe peretele pronaosului: Matei voevod Basarab cu doamna sa Elena și un arhimandrit dela care de altfel biserica și-a purtat multă vreme numele de mănăstirea Arhimandritul.

2) Este vechea mănăstire cunoscută și azi sub numele de Mihai-Vodă, ce se află la Arhivele Statului, ridicată din temelie de Mihai Viteazul încă înainte de a sui treptele tronului muntean, alături de fosta ctitorie a Jupănesii Caplea din domnia lui Petru voevod cel Tânăr (1560—1568).

3) Hramul trebuie completat: Vestitul Prooroc Înainte-Mergătorul și Botezătorul Ioan.

4) A fost identificat ca fiind Radu-Vodă Paisie, care înainte de a sui treptele tronului purta numele mirenesc de Petru, iar în călugărie Paisie, și care a domnit din August până în Noemvrie 1534 și în urmă dela 1535 la 1545, murind în exil.

vremi a crăpat de tot. A doua oară a clădit-o Alexandru voevod,¹⁾ tatăl lui Mihnea voevod²⁾, împreună cu soția sa, Ecaterina³⁾. A treia oară a înnoit-o Matei Basarab voevod, sfârșind înnoirea ei la 10 Aprilie 7155-1647. În 1802 s'a prăbușit din cauza cutremurului și fusese iarăși ridicată în 1806, în vremea arhiereului Dosoftei⁴⁾. Ea stăpânește șase moșii. Egumenul a avut proces, cu arendașul lor. Acesta din urmă a câștigat cauza, adică arenda a rămas tot pe seama lui, împotriva dorinței egumenului. Plumbuita aparține lăcașului Xiropotamul din Atos. În această mănăstire sunt puține clădiri. De aici se vede tot orașul în depărtare, iar în apropiere este casa, din afară de oraș, a boierului Ghica⁵⁾.

Când ne întorceam înapoi, diaconul ce mă însoțea mi-a arătat în depărtare mănăstirea sf. Pantelimon, în care-i spitalul obștesc⁶⁾ întreținut din veniturile acestei mănăstiri, care nu atârna de nimeni.

Din Plumbuita m'am abătut la moșia, de lângă oraș, a d-lui Eliad⁷⁾, despre care mi se vorbise încă din Constantinopol. Acesta-i un român învățat, editorul jurnalului literar pentru doamne⁸⁾ și al « Curierului valah », în limba românească. ⁹⁾ M'a primit bucuros. După cuvintele lui, Muntenia s'a creștinat pe vremea apostolilor Petru și Pavel, dar creștinismul s'a întărit în ea în zilele lui Constantin cel Mare. L-am rugat să-mi recomande cele mai bune istorii ale Munteniei, Moldovei și Transilvaniei. El mi-a răspuns:

¹⁾ Alexandru II Mircea.

²⁾ Mihnea Turcitul, fiul precedentului, și care domnește dela 1577 la 1583, apoi dela 1585 la 1591, când trece la islamism sub numele de Mehmet-Bei. Moare în 1601.

³⁾ Era o perotă catolică trecută la pravoslavnicie, născută Salvaressi.

⁴⁾ Dosoftei Filitti (1734—1826), originar din Pogdoriani, mitropolit dela 1793 la 1810.

⁵⁾ Fosta proprietate a banului Dimitrie Ghica, mort în 1807, s'a numit: Ghiculeasa, după numele familiei stăpânitoare, și este pe malul drept al Colentinei, peste drum de mănăstirea Plumbuita.

⁶⁾ Este altă fundație a familiei Ghiculeștilor, ridicată de Grigore II Ghica în a doua sa domnie munteană (1748—1752), la 1750, totodată și cu spitalul înconjurător. În interiorul bisericii se află și mormântul fondatorului, având deasupra sa un sarcofag în piatră. În același mormânt a fost îngropată soția sa, doamna Zoița, născută Mano, stinsă din viață în 1759. Tot în lăuntru acestei biserici se mai află impunătorul monument funerar al ultimului voevod Ghica — al optelea în șireaua domnilor Munteniei — Alexandru Dimitrie Ghica din 1862.

⁷⁾ Ioan Eliade-Rădulescu (1802—1872).

⁸⁾ « Curierul de ambe sexe ».

⁹⁾ « Curierul Românesc ».

— Este istoria Munteniei în limba țării, compusă de Aaron ¹⁾, dar n'o aprob pentru că-i luată din cărțile nemțești; este altă istorie a Munteniei și Moldovei, scrisă de Dionisache ²⁾ în limba greacă. Vă sfătuiesc s'o cumpărați dela librăriile noastre. Este apoi excelenta istorie a ambelor noastre principate, scrisă de protoiereul Maior ³⁾, în Transilvania; dar e foarte greu de procurat. De altfel mă voiui sili să caut această carte și, de voiui reuși s'o găsec, vă voiui trimete-o prin consulul rusesc.

Când a venit vorba despre starea religioasă și morală a Munteniei și despre luminarea poporului în ea, atunci Eliad, cu sinceritate încercată de întristare, îmi spuse:

— Avem mănăstiri, biserici, școli de fete, colegii pentru tinerime, dar n'avem trei condiții esențiale ale adevăratei vieți naționale: n'avem preoți, n'avem mame, n'avem iubire sinceră către patrie.

Auzind, mirat, aceste cuvinte, văzui trei prăpăstii adânci, în care sunt aruncate flori, care se vestejesc și mor în chip jalnic fără roua cerească și fără grăsimea pământului. Conștiința bolnăvicioasă a celor trei rele apăsa inima convorbitorului meu și, simțind trebuința de ușurarea întristării sale, el se sculă de pe scaun și îmi zise:

— Haideți, să vă arăt tipografia mea.

Ne-am dus, am intrat să privim cele șase prese cu aparatele lor. Când mi-a arătat, însă, foile tipărite și am observat, că a introdus litere latine în locul celor slavone ⁴⁾, cu păstrarea câtorva din numărul

¹⁾ *Istoria Prințipatului Țării Românești din cele dintâi timpuri până în zilele de acum*, București, 1839.

²⁾ Dionisie Fotino, 1818—1819, trad. românească de G. Sion, 1859—1860.

³⁾ *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, Buda, 1834.

⁴⁾ Printre erorile latinizante ale lui D. Cantemir (*Descrierea Moldovei*, partea III, cap. V, *Despre literele Moldovenilor*) înregistrăm afirmația că, înainte de conciliul dela Florența, Moldovenii întrebuințau literele latine. Cu toată netemeinicia acestei păreri, cu timpul s'a cerut, de pildă, retipărirea cărților bisericești cu litere *străbune* (P. Gârboviceanu, în « *Biserica Ortodoxă Română* », 1895—1896, p. 648 și urm.). Despre Eliade, de altfel Iacob Negruzzi scria (*Aminiri dela « Junimea »*, București, 1921, p. 82): « Eliad poreclit de contemporani « părinte al literaturii române », o păți și mai rău. Neologismele sale ciudate produsera numai răs și chef în societate. Chiar mult lăudatul său *Sburătorul* fu respins cu unanimitatea voturilor ». Când Alecu Russo și M. Kogălniceanu protestau împotriva latinizării exagerate a limbii, latinistii Timotei Cipariu, G. Bariț și alții au ajuns să ironizeze pe Russo, Alecsandri și Negruzzi — « proorocii din Iași »... Russo scria, însă, în *Cugetări*: « Gramaticii ardeleni socotesc că scăparea și fericirea României stau numai în sistemele limbistice; de aceea Ardelenii s'au osândit a se împărți desăvârșit în două nații: una latinească, a doua românească; de aceea nicio carte nu se tipărește în Ardeal care să poată fi citită și înțeleasă de toată românimea ». Ascultând pe oratorii dela Câmpia Libertății din Blaj și citind *Istoria Românilor din Dacia Superioară*

celor din urmă, atunci m'am întristat de această nouă introducere care-i fără rost, neînțeleasă și protivnică clerului și poporului, obișnuiți cu litere slavone.

După vecernie am vizitat două mănăstiri din București: Sărindarul și Colțea.

5. Mănăstirea cu hramul Adormirea Maicii Domnului, numită Sărindar ¹⁾, aparține lăcașului Patepon. A fost fondată de Matei voevod și sfârșită de boierul Cocorăscu, ai cărui urmași până acum trăiesc lângă mănăstire și se socotesc ca binefăcătorii ei. Deasupra porților, la intrare, se înălța clopotnița, din 1710. Biserica de azi a mănăstirii a fost reclădită acum 40 ani. E frumoasă. În ea, deasupra celor două șiruri de coloane, este așezată o despărțire specială pentru rugăciune. Biserica aceasta înlocuiește catedrala orașului. Aici stau două tronuri pentru principe și principesă. Egumenul de acum administrează de 23 ani moșiile acestei mănăstiri. E bogat și pentru aceasta-i mândru. Locuința sa este gătită, dar mai gătită-i tânăra cucoană, care trăiește lângă el. Aceasta-i tandafir pe lângă porumbarul bătrân! Mănăstirea Sărindarului e mare, dar e aproape pustie. Afară de chiliile superiorului, mai este o casă mică și joasă cu cerdac pe stâlpi. Se dă cu chirie. Lângă mănăstire înverzește grădina de zarzavaturi.

6. În mănăstirea Colții ²⁾, care nu aparține niciunui loc sfânt, este așezată școala medico-chirurgicală, care pregătește infirmieri. În ca-

(Viena, 1851) a lui A. Papiu Ilarian, Russo declară: « sistemele limbistice au amestecat capetele multor Români cu cap, încât aceștia par a nu mai ști nici scrie, nici grăi ». Exemplele prezentate de Russo s'au încetățenit, totuși, cu timpul. Spunând că Eliade cere scăparea de sclavia slavonismelor — « care ne stau în capul mesei », iar noi smulgem o grămadă de pene, autorul (« România Literară », 1855) recunoaște, că toate se fac de ură de azi față de Ruși: « limbile domnilor I. L. P. (Eliade, Laurian, Pumnul) și altora nu sunt limba românească și literatura de astăzi nu-i literatura românească ». Laurian, tinzând să servească politica austriacă, împotriva slavismului, sub denumirea atrăgătoare de romanism « schimbă idiomul moldovenesc hărăzit de timpuri și întrebuițat în deobște, și... rândui repede o nouă limbă și deschise astfel o vastă arenă întemeietorilor ignoranți, care printr-o progresare nesecată, nu mai gândiră decât să înlocuiască moldoveneasca prin termeni francezi » (R. Suțu, *De toate*, Iași, 1909, p. 90). (G. B.).

¹⁾ Este fundația lui Matei Basarab, ridicată pe locul unui lăcaș de rugăciuni vechi, și înzestrată cu mieile mulți binefăcători. A fost dăruită între anii 1894—1896.

²⁾ Fundația lui Mihail-spătarul Cantacuzino, ridicată pe terenuri care au aparținut lui Colțea Doicescul, dela care și-a păstrat și numele. Acest Colțea Doicescul, ialomițean de obârșie, era fiul lui Danciul vătaful și trăise în prima jumătate a veacului al XVII-lea, fiind întâlnit ca postelnic la 1644, vornic la 1647, mare pitar la 1655 și mare clucer la 1657, stingându-se din viață la 1658.

mera anatomică mi-au arătat câteva crani și un om artificial. De aici doi medici (unul șchiop) m'au condus în spitalul cu două caturi, în care se vindecă suferinzi de ambele sexe, de diferite boli și de otrava Venerii. Am fost în cele patru odăi mari și în fiecare am numărat câte 14 paturi. Când m'au dus în localul nenorocitelor fete tinere, blestemate de Venera și Amor, deodată strigară într'un glas, plin de bucurie amestecată cu întristare: «slavă, slavă, slavă!» Aceasta m'a mișcat, și am înțeles că, așa dar, clerul de aici nu le vizitează niciodată și că ele erau sincer bucuroase de a vedea o persoană preoțească, în locul de vindecare al murdăriei lor de boală. Le-am binecuvântat cu semnul crucii. Ele iarăși strigară prietenește: «slavă, slavă!» Lacrimile îmi înecară ochii. Imi fu milă de aceste biete făpturi... Spitalul acesta e rânduit destul de bine și se ține curat. Aerul în el e curat, odăile largi. După încredințările doctorilor, a fost clădit acum 132 ani de familia Cantacuzinilor. În mănăstirea Colții, deasupra porților de intrare se înalță turnul lui Carol al XII-lea ¹⁾...

5 August. Astăzi mi-au arătat întregul palat al principelui Gheorghe Bibescu ²⁾. Am văzut case mai largi și mai frumoase, chiar mai luxoase decât acest palat. Într-o cameră pe perete atârna portretul principesei, pictată în costum național românesc... ³⁾.

Până la prânz am cumpărat câteva cărți, care cuprind istoria Munteniei și Moldovei, iar după masă am cercetat două mănăstiri ale sf. Mormânt: sf. Sava și sf. Gheorghe. Întâia e clădită de Constantin Basarab voevod, iar biserica din ea a fost înălțată a doua oară în 7217-

¹⁾ Credem, zidit de Muntenii de sub comanda lui Colțea, din oastea lui Carol al XII-lea, iar nu de Suedezi. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Viena, 1787, I, p. 294; desemnul lui Doussault, în «Illustration», 1848; G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, p. 181. (G. B.)

Urmează povestirea vizitei a doi bulgari, care se plâng împotriva clerului grecesc și cer să fie trimiși tineri bulgari să studieze la Kiev.

²⁾ Palatul principelui era lângă Dâmbovița, în marele cot pe care îl făcea această gâră între actualul Azil-de-noapte și strada ce desparte Notariatul Tribunalului Ilfov de palatul de justiție. Deci pe acele vremuri se afla pe malul stâng al vechiului curs de dinainte de 1875. După canalizarea Dâmboviței, palatul rămăsese pe malul drept al gârlei. Cu restaurări în scurgere de aproape un veac, palatul mai era în ființă la începutul veacului nostru. Era o clădire mare, fără stil precis, cu parter și un cat, conținând încăperi mari și spațioase.

³⁾ Interesantă mențiune a unui portret al celei de a doua doamne a lui Bibescu-Vodă, Maria născută Văcărescu, fosta soție a lui Constantin spătarul Ghica, cu care domnul se căsătorise încă din anul 1845. Portretul este unul din cele mai cunoscute ale frumoasei doamne a țării, portret care a fost popularizat în multe ediții, până chiar în almanahul statului din 1848 în litografie. Amintim că doamna Marițica a fost prima doamnă care a îmbrăcat frumosul nostru port țărănesc.

1705 de Constantin Brâncoveanu și Hrisant, patriarhul Ierusalimului. Acum se înnoiește. În această mănăstire este așezat liceul orașului. Mănăstirea sf. Gheorghe este, însă, ceva asemănătoare cu un han mare, cu o mulțime de magazine înăuntru, pentru depozite de mărfuri, care aduc anual un venit de 3.000 ducați olandezi. Egumenul dela sf. Gheorghe, arhimandritul Filimon, mi-a numărat toate mănăstirile și schiturile, care aparțin numai sf. Mormânt, în amândouă principatele: în Muntenia, în București: sf. Gheorghe, sf. Sava și Răzvan ¹⁾; afară din oraș: Văcărești; în diferite locuri: Comana, Călușul, Plătărești, Negoești și Gruiu ²⁾; în Moldova, în Iași: sf. Sava, Barnovski și Nicoriță; în preajma acestui oraș: Galata, pustie, și Cetățuia, ruină; în diferite locuri: Bârnova, Pobrata, Bistrița, Tazlăul, Cașinul, Soveja, Frumusea, schit, Hadâmbul, schit, Hlincea, schit, și sf. Gheorghe, metoh în Galați. Cu toate 24 mănăstiri și schituri, cu moșii bogate, dacă binecuvântează Dumnezeu. De aici curge aurul în vistieria sf. Mormânt, în care puținele noastre ruble sunt ca picăturile în mare...

6 August. Dimineața am pornit din București spre Iași, regretând că n'am putut vedea pe principele Bibescu, mitropolitul Neofit și pe consulul nostru, Dașkov, cu care de altfel nu aveam nimic de vorbit din punct de vedere politic. Acum sunt în Moldova.

10 August. Iată și Iașii. Iașii sunt capitala Moldovei. De pe înălțimea opusă, ei se aseamănă cu cele două plăci de argint ferecate din cingătoarea preoțească greacă, atunci când preotul e încins cu ele. Nu știu cât de bogat sau sărăcăcios va fi aici, secerișul meu. Aș dori să adun mai mulți snopi.

11 August. Duminică. N'am găsit acasă nici pe principe ³⁾, nici pe mitropolit ⁴⁾, nici pe consulul nostru, cum nici pe arhimandritul Filaret Scriban, conducătorul seminarului. Toți au plecat din oraș, fiecare încotro avea nevoie, și nu se vor întoarce curând. Imi pare rău, mai cu seamă că nu voi vedea pe Scriban, respectabilul arhimandrit. Dela

¹⁾ S'a spus, că această biserică din centrul orașului, care se află încă și azi în spatele altarului bisericii sf. Gheorghe-Nou, a fost o ctitorie din temelie a lui Ștefan Răzvan domnul Moldovei din 1595, « frate de arme al lui Mihai Viteazul », cum îl numește Nicolae Iorga. Lucrul este puțin probabil, și ar fi mai sigur că ctitorul primordial al acestui lăcaș de rugă va fi fost un căpitan Răzvan de pe vremea lui Constantin Brâncoveanu. Uspenski o socotește printre lăcașurile de rugă închinat sfântului Mormânt, lucru care nu ne este cunoscut din toate scrierile ce au fost tipărite în țară cu privire la mănăstirile închinatelor locurilor sfinte din Orient.

²⁾ E vorba de mănăstirea Gruiu din județul Ilfov lângă Snagov. Nici această mănăstire ca și cea din Negoești — pe semne tot în Ilfov în sudul județului — nu ne sunt cunoscute ca metohuri ale sfântului Mormânt.

³⁾ Mihail Sturdza.

⁴⁾ Meletie Brandabura, mort în 1848.

el nădăjduiam să primesc cunoștințele trebuitoare despre starea de azi a bisericii pravoslavnice în amândouă principatele, despre viața și felul de gândire al boierilor de aici, despre caracterul și aptitudinile Românilor, despre mănăstiri și școli. Nădăjduiam, pentru că el a învățat în Academia din Kiev și scrie istoria bisericii moldovenesti ¹⁾. Dar de unde să iei mierla când vara a trecut ?

12 August. Astăzi m'am închinat la trei mănăstiri: Golia, Bărboiul și Dancul.

Mănăstirea Golia, numită astfel dela ziditorul ei marele logofăt Ioan Golia, aparține lăcașului Vatopedul din Atos. Din inscripția grecească și slavonă din biserică, se vede că acest loc sfânt a fost ridicat din temelie în cinstea înălțării Domnului și zugrăvit cu cheltuiala prea evlaviosului kniaz al întregii Țări Moldo-Valahe, Vasile voevod, și a fiului său, Ștefan voevod, în zilele luminatului mitropolit al Moldovei, Varlaam, la 24 Mai 7168-1660 ²⁾, și a fost din nou zugrăvit și înfrumusețat cu o nouă tâmplă, în 1838. Aici sunt îngropate măruntaiele luminatului kniaz Potiomkin de Taurida, despre care glăsuște inscripția rusească. Pe peretele dinspre apus sunt zugrăviți ctitorii: Vasile voevod, Ieremia Moghilă voevod, Ecaterina, Vasile-logofătul, Grigorie episcopul de Irinopol și Ioan Golia. Numitul episcop a clădit în această mănăstire un paraclis, în cinstea brâului Maicii Domnului, și, lângă el, o sufragerie curată pentru ospătarea închinătorilor la praznice. El a administrat multă vreme moșiile Vatopedului în Moldova și Basarabia, dar trăia în Chișinău. L-am văzut în Odessa. Răposatul era gras, roșcat ca panglica ordinului sf. Ana de clasa I, cu care a fost decorat, drept vorbind, nu știu pentru ce anume ³⁾.

Înăuntru mănăstirii Golia sunt magazii, o casuță frumoasă pentru chirie și o clădire joasă pentru ținerea nebunilor. Guvernul moldovenesc silește pe vatopedani să clădească deasupra acestei clădiri un spital și să întreție pe medic cu cheltuiala lor. Egumenul a răspuns, însă, că el va îmbunătăți camerele spitalului, dar doctorul nu va tocmi, pentru că în mănăstire la ei, pe cei bolnavi îi vindecă Maica Domnului. Călugării vatopedani din Atos, care trăiesc în lăcașul acesta în număr de 12, administrează toate moșiile bogate, aparținătoare Vatopedului,

¹⁾ Până astăzi în manuscris la Academia Română (*Șt. Berechet*, 1920).

²⁾ Toți ctitorii amintiți au murit înainte de 1660.

³⁾ Născut la Efes, în 1764, decedat la Chișinău, în 1846, și înmormântat în catedrală. Mitropolitul Irinopolului (acest nume purta o stradă din Chișinău, unde Grigorie și-a rezervat un rol de seamă în viața obștească) a fost decorat în 1828, pentru servicii aduse Rusiei și bisericii, precum și în calitate de primul membru al comitetului pentru răscumpărarea Grecilor robiți de Turci în timpul războalei din Hios etc. I. Halippa, *Vlădicii din Răsărit*, pp. 32 — 45; P. Mihailovici, *Fapte trecute*, Chișinău, 1938, p. 36.

în Moldova și Basarabia. I-am apucat la masa obștească, le-am transmis salutările confrăților dela Atos și am găsit între ei bătrâni cuviincioși, pătrunzători și chiar plăcuți. Ei mi-au arătat basinul principal făcut în mănăstirea lor, în care apa e adusă de departe. Aranjarea lui e sărăcăcioasă și urâtă. Apa iese din 24 tuburi, se varsă în largul cuprins prin buzele unui leu, printr'o sită de fier și, de acolo, se răspândește prin tot orașul. Acest basin e construit de Alexandru Moruzi, în 1803, și dres de prințul actual, Sturdza, în 1844. Ingenioasa inscripție de pe el, în stihuri ritmice, proslăvește fapta vrednică de laudă și obște folositoare a lui Moruzi:

In crugul zodiilor este un leu înfocat,
Dar în orașul Iași e un izvor de răcoare.
Acolo flacăre, aici însă răcoare; acolo foc, aici apă
Las și vărs din gura mea uscată.
Așa mi-a schimbat firea mântuitorul orașului,
Alexandru Moruzi dătătorul de ape.

1803, Mai...

2. Mănăstirea Bărboi, a fost zidită de un oarecare Ioan Bărboiul voevod (după cuvintele egumenului). ¹⁾ Biserica de acum din ea, în numele sf. Apostoli, este întemeiată, după cum glăsuște inscripția, la 1 Iulie 1838, sfârșită și sfințită la 29 Iunie 1843, în domnia lui Mihail Grigore Sturdza, în zilele luminatului mitropolit moldovean Veniamin, pentru pomenirea neamului Sturdzeștilor, care au închinat-o Vatope-dului din Atos. Vatope-dul a clădit-o cu cheltuiala sa, sub privigherea episcopului Irinopolului, Grigorie, și a arhimandritului Dionisie. Jertfiri de sume din alte părți pentru acest sfânt lucru nu s'au făcut, afară de 200 ducați olandezi dela logofătul Dimitrie Sturdza (1839) și 30 dela fiul său, Alexandru, pentru cumpărarea plăcii de marmoră dela sf. masă. Biserica e foarte frumoasă, înaltă, luminoasă, largă și înfrumusețată cu două rânduri de coloane de marmoră, dar neîntregi. Tâmpla încă nu-i urâtă. Pe peretele ei dinspre apus sunt zugrăviți ctitorii... După încredințarea egumenului (lângă care, în treacăt fie vorba, trăiește o cucoană greacă), mănăstirea aduce un venit de 2.000 florini. Câteva odăi din ea se dau cu chirie.

3. Mănăstirea Dancu aparține Xiropotamului din Atos. Vechea biserică din ea este de arhitectură greacă; nu-i frumoasă și prin nimic atrăgătoare. Pe peretele ei exterior de sud, aproape de clopotniță se vede inscripția slavonească. Dar, fiindcă-i pusă sus, n'am putut-o decifra și numai din ultimele două rânduri am citit: Petru Voevod în

¹⁾ Ca și N. Iorga, Șt. Berechet împestrează traducerea sa cu numeroase «sic-uri», nu totdeauna la locul lor. Greșelile lui Uspenski, în legătură cu întemeierea tuturor acestor lăcașuri, se datoresc ignoranței informatorilor.

anul 7049-1541. Se înțelege că acest voevod a clădit, sau a înnoit biserica mănăstirii. Averile acestei mănăstiri le administrează arhiereul în retragere Antim și egumenul Chesarie. Arhiereul trăiește aici în îndestulare, într'o casă specială, bine construită; îi slujesc doi băieți de o frumusețe rară, unul de 17 ani, iar altul de 12... Arhiereul mi-a spus, între altele, că din pădurea mănăstirească se dau gratis guvernului lemne pentru construire de cazărmi.

13. August. Azi am cercetat patru mănăstiri: Barnovski și sf. Sava, ale sf. Mormânt, Frumoasa, lăcaș sinait, și Trei Ierarhi, lăcaș aparținător sf. Munte Atos. Puține cunoștințe mi-au căzut la îndemână despre ele.

1. Mănăstirea Barnovski, este clădită de voevodul Miron Barnovski, în 1627.

2. În biserica mănăstirii sf. Sava, înnoită în 1844, sunt zugrăviți ctitorii...

3. Lăcașul Frumoasa, care se înalță pe un deal în fața Iașilor, a fost clădit și închinat mănăstirii din Sinai de Grigore Ghica voevod, acum mai bine de o sută de ani. În ea e o minunată biserică cu o frumoasă tâmplă făcută în 1838, de arhimandritul Ioasaf. El e zugrăvit aici, la locul obișnuit, cu ordinul sf. Ana clasa III-a cu diamante. După încredințarea funcționarului consulatului nostru de aici, d. Tumanski ¹⁾, Frumoasa dă anual un venit de 10.000 ducăți olandezi. Cu așa venit sinaiții n'au la ce să se mai ducă în Colhida, după lână de aur! Mănăstirea din Sinai însăși e în zdrențe: cu bani nu ajută pe nimeni și nici nu se trudește cu editare de cărți. Se vede că monahii sinaiți au un stomac foarte larg, și mai cu seamă egumenul lor, arhiepiscopul Costandie, care trăiește în toată îndestularea la Constantinopol.

4. Mănăstirea sf. Trei Ierarhi, este zidită și închinată la 20 lăcașuri din Atos, cu bogate moșii, de Vasile, voevod moldovean... ²⁾.

Purtătorule de cunună, apărător al principatelor! Ajută bunilor Români și smerește carnea și sângele nevredincilor călugări, ca să adie a cer, iar nu să miroase a pământ».

¹⁾ Feodor Antonovici Tumanski, poet, mort în 1853, la Belgrad, unde era consul.

²⁾ După o sumară descriere a bisericii, urmează o convorbire cu egumenul Sofronie.

DUHAMEL

Nu ne oprim asupra dezvoltării întregii vieți din epoca regulamentului organic, de după ocârmuirea principatelor de către generalul Kiseliiov. Unii căutau să saboteze această activitate prin scrieri pamfletare. Când un industriaș rus, Trandafilov ¹⁾, a propus în Martie 1843 cercetarea și exploatarea minelor muntenești ²⁾, ceea ce ar fi putut aduce foloase țării, dacă convenția ce s'ar fi încheiat era stabilită în bune condiții, deși această inițiativă a fost sprijinită chiar de directorul departamentului dreptății Barbu Catargi, totuși unii politicieni au creat o atmosferă imposibilă întreprinderii, care astfel nu s'a putut realiza; uneori, școlarii au repetat și mai târziu fabula lui Eliade: *Măceșul și florile*, raportându-se la această întâmplare. Astfel s'a întârziat propășirea industriei românești, concesionată mai târziu străinilor în condiții destul de desavantajoase; amintim printre altele, concesiuinea Ofenheim, scandalul din 1868-1870 al concesionarului căilor ferate Strousberg. în care intervenea pentru interesele capitalului german însuși Bismarck, amenințând cu ruperea relațiilor diplomatice ³⁾, apoi — concesiuinea Crawley ⁴⁾, convenția comercială cu Austro-Ungaria, despre care ziarul lui C. A. Rosetti, « Românu », încadrat în doliu, scria la 30 Iunie 1875:

« Ieri 29 Iunie s'a înfipt cuțitul până la mâner în pântecele României: corpul ei palpitând încă, fu îmbrâncit la picioarele contelui Andrassy. Conteul Andrassy este domn, suveran absolut al robitei României ».

¹⁾ Și Kovalevski. I. Filitti, *Domniile Române*, pp. 307, 402. Ion Ghica, *op. cit.*, p. 593 și urm., comp. două broșuri conținând dreptul acordat lui Trandafilov.

²⁾ Stanislas Bellanger (*Le Kéroutza, Voyage en Moldo-Valachie*, Paris, 1846), vorbind despre minele muntene, amintește de ofertele rusești ale lui Trandafilov și Zaparovski.

³⁾ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, pp. 17, 23, 51, 64, 79—80.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 67.

Revoluția sau așa zisul *bunt* din 1848 ¹⁾ s'a situat pe aceeași linie a manifestărilor anti-rusești. *Misiunea misterioasă* ²⁾ a generalului Alexandru Osipovici Duhamel și evenimentele ce-au urmat, trebuiesc văzute și ele în lumina *Autobiografiei* sale, publicată în revista «Arhiva Rusă» (1885, nr. 7, p. 371-379 și 387-394). ³⁾ Duhamel a mai fost la București; astfel, în *Cronica Androneștilor* ⁴⁾ citim la 20 Mai 1842: «au venit dela Rusia om împărătesc, ghenerar Dugamel, să cerceteze lucrurile domnului și se nădăjduiește îndreptare. Să vedem ce se va face și om mai însemna. Acest ghenerar ce este mădular al tainicii poliției împărătești, după ce au dat domnului două scrisori, una din partea lui Nesselrod, ministru cel mai mare al Rusii, și alta din partea lui Kiseliiov, apoi au cerut să se depărteze din slujbă vornicul din năuntru Mihalache Ghica și postelnicul Costache Cantacuzino, pe cari îndată i-au și îndepărtat, orânduind pe locu-le tot după cererea gherarului pe Știrbei vornic și pe Costache Suțu postelnic și pe Câmpineanu Costroror».

«Știri îngrijorătoare, sosite una după alta la Petersburg, despre situația principatelor dunărene, unde spiritul de răzvrătire făcuse progrese însemnate, a obligat guvernul să renunțe la gândul de a mă trimite în Italia, așa încât fusese stabilit definitiv că voi fi trimis la Iași și București, ca să împiedec, dacă nu era prea târziu, o izbucnire revoluționară în aceste țări vecine cu noi.

Am plecat dela Petersburg la 1 Aprilie și, ca să sosesc mai repede, am călătorit zi și noapte. La Iași am avut o întrevedere cu principele Sturdza și, cu toate că și în Moldova exista o oarecare agitație a spiritelor, Sturdza ținea frânele conducerii în mâinile sale sigure și nu existau temeri că ar fi putut fi antrenat.

La București situația era mult mai încordată. Principele Bibescu ajunsese la putere cu ajutorul liberalilor și, din dorința de a ajunge popular, și-a dominat puterea și situația sa. Ajungând gospodăru, el a găsit de cuviință să suprimă și să înăbușe cu asprime orice mișcare revoluționară chiar dela început. Câteva măsuri drastice pe care le-a luat, fiind obligat de împrejurări, au fost de ajuns ca întreg partidul ce reprezenta noua Valahie să se lepede de el, iar conducătorii să-l considere renegat și trădător.

¹⁾ R. Rosetti, *Amintiri*, vol. II, p. 33.

²⁾ G. Sion, *op. cit.*, p. 127.

³⁾ G. Bezviconi, *Din alte vremi*, p. 47. Născut în 1801, după convenția dela Akkerman Duhamel a fost numit al doilea secretar al ambasadei dela Constantinopol.

⁴⁾ Publicată de I. Corfus, București, 1947, p. 90.

Tumanski a fost numit consul la Iași în locul lui Kotzebue, pe când acesta din urmă ocupă locul lui Dașkov ¹⁾, în calitate de consul general la București. Alegerea n'a fost dintre cele mai fericite. Carol Kotzebue ²⁾, după caracterul lui era un intrigant. El nu-l simpatiza pe Bibescu, chiar pe motivul că acesta îi datora succesul lui Dașkov și nu lui, de aceea asculta bucuros toate bârfelile îndreptate împotriva domnitorului. Cei nemulțumiți s'au convins foarte repede că principele nu poate conta pe sprijinul sincer și energic al consulului general rus și din cauza aceasta uneltirile lor au devenit mai îndrăznețe, cu scopul de a produce turburări. Pe lângă aceasta și moralității lui Kotzebue i-se puteau reproșa multe. Jucător pasionat, el își pierdea nopțile la masa verde, și această pasiune a lui era cauza deselor jene financiare în care se afla, lucru care-i dăuna foarte mult față de calitatea lui oficială.

È natural că în starea de spirit, în care se aflau principatele, sosirea unui reprezentant al autocratului țar, care dorea să mențină pacea și ordinea, era privită dușmănos. Pe mine au început să mă înjure și în proză și în versuri, au început să-mi facă caricaturi cu scopul de a mă face ridicul și nesuferit. Probabil că doreau să mă scoată din sărite, dar n'au reușit. Față de boieri și de principe, ca și față de ceilalți, mă arătam rezervat, căutând doar să le demonstrez ce pericol ar atrage asupra țării orice încercare de manifestare revoluționară. Toate încercările mele de prevenire rămăneau infructuoase, deoarece tineretul, care studiasse la Paris, Viena, Berlin, era îmbuibat de idei și teorii demagogice moderne. Între timp, aproape fiecare poștă aducea știri despre succesele revoluționarilor asupra autorităților legale, despre căderi de tronuri, care se prăbușeau în strigătele de bucurie ale maselor populare. Cei nemulțumiți se adunau la consulii francez și englez, și aceste două consulatate au devenit adevărate focare de răsccoală.

Cei care luaseră inițiativa și și-au pus în gând răsturnarea stărilor actuale de lucruri, și-au făcut o regulă de conduită în a-i flata pe intimii domnitorului, care simpatizau cu ei, căutând să acopere cu ocară guvernul statului protector, care după părerea lor nu urmărea altceva decât subjugarea lor. Tot ce fusese făcut de către Rusia pentru a asigura o serie de îmbunătățiri în Principatele Dunărene — sângele care-l vârsaseră și averile ce le cheltuiseră ³⁾ — toate nu mai valorau nimic, acum,

¹⁾ Consul general dela 1844 până în Mai 1847.

²⁾ 1788—1893, numit consul la Iași în 1838 (* Albina Românească *, 1 Mai 1838 și 4 Mai 1847).

³⁾ Chiar în toamna anului 1848, guvernul Rusiei a acordat Moldovei, pentru aprovizionare, un împrumut de 300.000 ruble argint. Pentru legăturile comerciale ale Moldovei cu provinciile vecine ale Rusiei, comp. articolul lui F. Bruun, în * Notițele Societății de istorie și antichități din Odessa *, 1848, vol. II, p. 371 și urm. Din Rusia în Moldova, unde băntuia foametea, se importau în

când capetele erau înfierbântate, când numai ideile nesocotite ale revoluției franceze erau demne de imitare.

Curând după sosirea mea în București, un curier mi-a adus știrea că un corp de armată sub comanda generalului Gerstenzweig e concentrat la Leova pe Prut, și dacă situația va deveni serioasă fără ca să mai admită amânări, aveam dreptul să dau ordin generalului Gerstenzweig să treacă Prutul și să ocupe militărește principatele.

Acordându-mi astfel încredere deplină, țarul în același timp mă împovără și cu o mare răspundere. Imi dădeam seama că războiul sau pacea depindeau de hotărîrea pe care o voi lua-o și că din folosirea puterii ce-mi este încredințată se pot naște complicații teribile. Hotărîsem să nu recurg la acest din urmă mijloc, decât în cazul unei nevoi imperioase. Eu însă speram, că aducând la cunoștința celor nemulțumiți, măsurile pe care avea de gând să le ia guvernul imperial, voi reuși să-i abat dela țelurile pe care le urmăreau și de care s'au lăsat copleșiți cu regretabilă nepăsare.

Situația principelui Bibescu pe zi ce trecea devenea mai nesigură. El nu mai știa căror sfinți trebuie să se închine. Furtuna revoluționară, care se abătea asupra Europei, îi paralizase energia și încă înainte de a începe lupta, se considera învins. Dacă el s'ar fi putut încrede în două batalioane de miliție valahă, care se aflau în garnizoana Bucureștilor, și dacă cu energie s'ar fi pus în fruntea lor, cu siguranță că ar fi putut înlătura furtuna ce se apropia. Bibescu însă, mai puțin ca oricare altul, era dotat cu însușiri militare; soldații nici nu știau cum arată domnitorul, iar ofițerii erau contaminați de spiritul revoluționar. Glonțul tras în gospodărie în momentul plimbării lui și care nu și-a atins ținta, a servit drept semnal de izbucnire a mișcării revoluționare, care fusese pregătită în taină. Cei care conspiraseră, imediat s'au adunat în fața palatului. Această demonstrație a avut succes. Bibescu era atât de înspăimântat și demoralizat, încât iscăli tot ce i se ceru. El se convinse în curând că situația lui este imposibilă, așa încât peste câteva zile plecă, împreună cu familia, la Brașov în Transilvania, fără să fi întâmpinat vreo piedecă din partea capilor revoluționari, care din contra, se bucurau că drumul spre realizarea țelurilor lor himerice și utopice, oarecum le fusese netezit.

1846: cereale, produse fabricate, lumânări de ceară, manufactură... Din Moldova se exporta: sare, vin, gudron, piei, nuci voloșești, pietre de moară... Navigația rusă pe Dunăre a luat ființă în 1828, dispunând în 1846 de peste 40 vase. După 1856, navigația rusă pe Dunăre renaște mult mai târziu, datorită activității lui Gavriil A. Bezviconi. Vezi: *Navigația basarabeană și creatorul ei*, « Din trecutul nostru », 1934, nr. 9—10. Societatea de navigație austriacă s'a fondat în 1833; i-au urmat cele italiene și franceze. J. de Hagemeister, *Mémoire sur le commerce des ports de la nouvelle Russie, de la Moldavie et de la Valachie*, Odessa, 1835.

Imediat s'a format un guvern provizoriu din capii revoluționari: Ștefan Golescu, ¹⁾ Ion Ghica, ²⁾ Eliade ³⁾ Tell, ⁴⁾ Brătianu ⁵⁾ și alții de teapa lor. Primul act făcut de acest guvern provizoriu a fost arderea regulamentului organic, care a fost dat Principatelor Dunărene de către Ruși. Aceasta, a fost făcută într'adins, ca să arate că mișcarea e pornită împotriva țării protectoare. Imediat ce am văzut spre ce dezno-dământ se apropie această regretabilă mișcare, m'am grăbit să părăsesc Bucureștiul, până nu era prea târziu și până când comunicațiile cu Bucureștiul nu fuseseră întrerupte, îndreptându-mă spre Leova. Mi se părea că sosise momentul ca să intervin cu armata pentru a împiedeca răspândirea răscoalei spre Moldova și mai departe.

Era la mijlocul lui Iunie și l-am găsit pe generalul Gerstenzweig la Leova. I-am comunicat în ce situație se află Valahia, cât de rău erau agitate acolo spiritele, i-am vorbit de manifestările dușmănoase la adresa Rusiei, care se vedeau pretutindeni, și necesitatea de a pune capăt agitațiilor, prin intervenția forței armate. Generalul Gerstenzweig, care cunoștea instrucțiile ce le primisem eu, fără nicio obiecție a primit, în urma cererii mele scrise adresate lui, să ocupe cu armata Moldova. Peste câteva zile o divizie de infanterie, un batalion de husari cu tunuri și câteva sute de cazaci au trecut Prutul, îndreptându-se spre Bârlad. În ceea ce mă privește, am plecat la Iași, de unde puteam întreține mai ușor corespondența cu ministerul imperial. Atât generalul Gerstenzweig, cât și eu, i-am făcut cunoscut ministrului nostru de război, despre iminenta intrare a corpului nostru de observație în Moldova, iar peste câteva zile îi făceam cunoscut că armatele au și trecut Prutul. La primirea acestor știri în mintea împăratului au încolțit șovăiri, încât numaidecât trimise un curier la generalul Gerstenzweig, dându-i ordin să oprească pentru moment înaintarea trupelor. În acele timpuri, telegrafia electrică nu exista. Dela Petersburg până la Leova erau 2000 verste, așa încât oricât de rapid călătoreau curierii, această revocare a ordinelor anterioare a ajuns la generalul Gerstenzweig la Bârlad. Gândul că a procedat împotriva dorinței împăratului, l-a desorientat pe Gerstenzweig și l-a făcut să se simtă profund nenorocit, mai ales că se gândea că a pierdut și bunăvoința împăratului, că a căzut în disgrație. M'am grăbit să ajung la Bârlad, ca să-i explic, că dacă s'a comis vreo greșală, atunci numai eu sunt responsabil, deoarece ar-

¹⁾ 1809—1874, viitor prim-ministru.

²⁾ 1817—1897, și-a făcut studiile în țară și în Franța; bei (guvernator) al insulei Samos (1854—1858), prim-ministru. Fusesse căsătorit la 1846 cu Alexandrina N. Mavros.

³⁾ I. Eliade-Rădulescu, scriitorul.

⁴⁾ Christian Tell, 1808—1884, viitor general și ministru.

⁵⁾ 1821—1891, prim-ministru în anii 1876—1884.

matele au trecut granița numai în urma cererii mele formale, așa că-mi asum toată răspunderea; dacă am comis o greșeală trecând Prutul, atunci vom face o greșeală și mai mare retrăgându-ne și trecând Prutul înapoi. De aceea, l-am implorat ca înainte de a lua o hotărâre în această privință, să aștepte răspuns la telegramele noastre din urmă, deoarece curierul cu răspunsurile așteptate trebuia să sosească în curând, așa încât câteva zile de așteptare nu prezentau niciun pericol. Toate rugămințile și argumentele au fost zadarnice. Generalul Gerstenzweig trecu cu oștile înapoi peste Prut, fără să țină socoteală de impresia proastă ce o făcea această retragere grăbită. Imediat ce a ajuns la Leova, a sosit al doilea curier trimis în grabă din Petersburg, care îi făcea cunoscut generalului Gerstenzweig, că din moment ce armatele rusești se află în Moldova, trebuie să rămână acolo. Această veste a fost o lovitură pentru bătrânul general, care și așa era cam bolnăvicios. Convins că și-a pătat onoarea de ostaș și că a căzut în disgrația împăratului, el într'un acces de desperare s'a sinucis.¹⁾ Presupunerile mele s'au adeverit întocmai. Corpul de armată își ocupă din nou pozițiile lângă Bârlad. Sfârșitul tragic al generalului Gerstenzweig mi-a lăsat însă o impresie profundă de amărăciune, deoarece eu învățasem să-l prețuiesc pentru calitățile lui personale și să-l stimez profund.

Partidul demagogic ajuns la conducere în Valahia în acest timp folosea toate mijloacele care ar fi putut atrage toată țara în mișcarea revoluționară. În vederea acestui scop peste tot au fost trimiși emisari special plătiți, care căutau să atragă în deosebi pe țărani, ațâțându-i împotriva moșierilor și arendașilor, inspirându-le idei că ei înșiși ar putea deveni proprietari de pământ. Toate aceste idei distrugătoare erau fățiș susținute de guvernul otoman. Talaat-Efendi, care fusese la București în timpul șederii mele acolo, nu-și ascundea simpatiile ce le avea pentru adversarii lui Bibescu. Dar lucrurile au luat o întorsătură și mai gravă, atunci când Soliman-Pașa a fost ridicat la rangul de comisar al sultanului. Fie în urma instrucțiilor date de guvernul otoman, fie din proprie inițiativă, acest demnitar înalt susținea pe față pe capii revoluției și s'a grăbit chiar să aprobe în numele sultanului constituția ce a fost dată de acești demagogi. Atunci s'a întâmplat, ce de obicei se întâmplă în epocile revoluționare. Toți acei, care prin originea lor, starea socială și averea, ar fi putut să atragă asupra lor mânia poporului răsculat, s'au grăbit să emigreze în cea mai mare parte în Transilvania, în orașele Brașov și Sibiu.

Puterea a rămas în mâinile oamenilor care urau pe oricine, care avusese oarecare situație socială și care acționau sub imboldul ideilor atât de periculoase. Ziarele care erau subvenționate de guvern răs-

¹⁾ « Vestitorul Istoric », 1887, I, p. 61. Despre Duhamel, Gerstenzweig, Lüders etc., scrie colonelul Lăcusteanu, *op. cit.*, p. 141 și urm.

pândeau doctrine dintre cele mai dăunătoare și care nu se lipseau nicio zi de plăcerea de a înjura Rusia și guvernul nostru. Europa parcă deodată fu lovită de toate nenorocirile. În același an holera începu să bântuie peste tot. ¹⁾ În Rusia a făcut ravagii înspăimântătoare. La Iași, unde locuiam atunci, această molimă a secerat multe victime, cu toate că nu bântuise decât o lună. Toți locuitorii parcă înmărmuriseră de groază și credeau că se apropie sfârșitul lumii.

Plângerile mele neîncetate împotriva acțiunii nedrepte a lui Soliman-Pașa, au decis în cele din urmă Poarta să-l înlocuiască cu Fuad-Efendi, care primise ordin de a-mi da tot concursul pentru a restaura ordinea legală în Valahia și chiar de a folosi forța armată, în caz când va fi nevoie pentru a-i potoli pe răsculați. Omer-Pașa — un renegat croat ²⁾, comanda trupele turcești, în timp ce comanda corpului nostru expediționar, era încredințată temporar generalului Lüders, ³⁾ curând întors din străinătate unde își petrecuse concediul.

Am plecat la Galați pentru a discuta personal cu Fuad-Efendi, care de curând sosise dela Constantinopol, și împreună cu el am plecat la Giurgiu. Complicațiile politice luase o întorsătură serioasă, deoarece armatele turcești, care trecuseră Dunărea, aveau de gând să pornească spre București. La Giurgiu sosise o delegație din partea guvernului provizoriu, cu gândul de a-l câștiga pe Fuad-Efendi, pentru partidul revoluționar. Atitudinea ușurată a lui Soliman-Pașa și nesocotința lui, compromiseseră într'atât Poarta, încât acum nimeni nu mai credea că guvernul otoman va hotărî să ia măsuri drastice pentru a potoli răscoala. Fie că Fuad-Efendi primise în această privință instrucțiuni mai precise, fie că prezența mea l-a reținut de a intra în înțelegere cu capii revoluției, fapt este, că el a respins toate propunerile guvernului provizoriu și armatele turcești porniseră spre București. Am însoțit armata turcă și atunci când eram în apropiere de București, s'au început noi tratative, care însă n'au avut niciun rezultat. Atunci Omer-Pașa a îndreptat armata sa asupra Bucureștilor și aerul s'a umplut de pocnete de arme. Lupte îndârjite s'au dat numai lângă o cazarmă, unde

¹⁾ Molimele sunt din vechime cunoscute în Voevodatele Dunărene; amintim următoarele versuri dintr'o baladă:

*Vălcu bea și veselește,
De holeră nici gândește...*

²⁾ Sergentul austriac Mihail Lataci, grănicer dela Otokar, pe care un fimfunsfanțih îl prefăcuse, prin blagoslovenia lui Mahomet, în Omer-Mufti, și care pretindea, apoi, că se trăgea dintr'un Quirintus Latus, legionar roman, venit în Dacia cu Traian. I. Ghica, *op. cit.*, p. 333.

³⁾ Alexandru Nicolaevici Lüders (1790—1874), general-aghiotant, comandant al oștirilor rusești în principate (1848—1855). Biografia sa, de Nepokoicițki, în «Invalidul Rus», 1874, nr. 50.

un batalion de miliție valahă baricadat, deschise un foc destul de puternic asupra Turcilor. Tunurile însă foarte ușor au lichidat această rezistență zadarnică, care n'a durat mult, încât Bucureștiul, care nu face parte din orașele întărite, peste o oră se afla în mâinile Turcilor. Guvernul provizoriu dispăru, iar membrii lui, care timp de trei luni ținuse țara sub un regim de spaimă, s'au împrăștiat în toate părțile. În faza această nouă în care se aflau lucrurile, m'am grăbit să-l anunț pe generalul Lüders, care avea concentrate trupe în apropierea Focșanilor. Pentru ca Turcii să nu se considere singuri stăpâni pe soarta și viitorul acestei țări, armatele rusești primiseră ordin să pornească spre București, unde și sosise peste vreo zece zile după Turci.

Luând în considerație faptul că Valahia era ocupată de două armate și că revoluția semănase în țară germeii anarhiei, era absolută nevoie de a forma un guvern. De aceea, după o prealabilă consfătuire, pe care am avut-o cu Fuad-Efendi, am hotărât să-l numim pe boierul Constantin Cantacuzino caimacam, sau locțiitor de domn, acordându-i prerogative necesare până în momentul când liniștea și ordinea restabilite vor permite alegerea unui nou domnitor. Fuad-Efendi, care mai târziu o să ocupe posturi de ambasador la diferite curți și postul de ministru de externe, cât și de mare vizir, de fapt și-a făcut școala de diplomat în Principatele Dunărene, deoarece până în prezent nu ocupase decât funcții secundare. El se comporta ca un om de societate, vorbea foarte bine limba franceză, dar nu poseda cunoștințe adânci în nicio ramură a științei. De asemenea ca și cea mai mare parte din Turci, care ocupă posturi diplomatice la curțile europene, el se distingea nu atât prin cunoștințele sale solide, ci mai mult printr-o spoleială de civilizație. El era foarte fățarnic și nu puteai să te încrezi în asigurările de devotament, pe care era oricând gata să le afirme prin vorbe. Comandantul oștirilor turcești, Omer-Pașa, din contra, era așa de necioplit, încât îi scăpau expresii ce erau în flagrantă contrazicere cu vorbele ipocrite ale colegului său civil. El cunoștea foarte bine limba germană și nu se interesa decât de probleme militare. Am avut ocazia să asist la exercițiile militare, pe care le făceau ostașii turci sub supravegherea lui Omer-Pașa și trebuie să recunosc că armata turcească a făcut progrese uimitoare dela data ultimului război, pe care l-am avut cu Turcia, și că armata otomană s'a îmbunătățit din mai multe puncte de vedere. Cu aceste două persoane, care atât de puțin se asemănau una cu alta la caracter, a trebuit să am de-aface mai mult de doi ani, făcând tot posibilul ca să înlătur greutățile și piedecile ce se iveau, căutând să evit eventualele ciocniri între armatele rusești și otomane.

Soția mea părăsi Petersburgul curând după plecarea mea și după ce apăruse acolo primele cazuri de holeră. Plecând spre mine, ea s'a dus în Malorusia, unde a stat destul de mult la Linovice, la vărul său, contele Balmen, iar apoi la Lozova, la unchiul ei generalul Kozlovski.

Ea sosi la mine numai în Noemvrie, așa încât am început să primesc lume multă. Iarna a trecut foarte animat. Se aduna societate pentru dans, când la generalul Lüders, când la Fuad-Efendi, când la mine. Societatea bucureșteană era avidă de petreceri și distracții și toți se gândeau cum să petreacă mai bine timpul. În Principatele Dunărene liniștea fusese măcar de formă restabilită, în schimb izbucnise răscoale sângeroase în Ungaria și Transilvania ¹⁾.

Dela prima vedere se pare că convenția dela Balta-Liman nu stabilește nimic trainic și solid, că nu este decât un pansament pe o rană menită numai a înlătura primejdia acută. În acele momente, spiritele din principat erau ocupate cu problema alegerii noului gospodar valah și care, conform scrisorilor venite dela Constantinopol, trebuia soluționată imediat. Era interesant de observat cât de mult emoționase această știre pe cei ambițioși. Fiecare din pretendenți folosea toate mijloacele ce-i stăteau la dispoziție, ca să-și asigure succesul candidaturii. Tuturor, care încercau să afle dela mine ceva, le răspundeam că nu-mi sunt cunoscute intențiile ministerului imperial și că alegerea gospodarului se va face probabil la Constantinopol, după o prealabilă înțelegere a curții imperiale cu ministerul otoman. După părerea mea, chiar printre boierii cei mai de seamă nu se găsea niciunul care să întrunească calitățile necesare ocupării acestui post, cu folos pentru țară în momentele acestea grele, încât chiar mă minunam cum oamenii cu judecată vor să ajungă să-l ia. Cu toate acestea erau numeroși acei care doreau să ajungă gospodari: Cantacuzino, Constantin Suțu ²⁾, Alexandru Ghica, Iordache Filipescu ³⁾ și Știrbei își puseseră candidatura. Fiecare dintre aceștia căuta să-și scoată candidatura în evidență în dauna celorlalți și trebuie să recunosc că josniciile la care au recurs unii din ei, cu această ocazie, mi-au inspirat scârbă. Dar ca să fiu drept, trebuie să spun că situația politică grea a Valahiei i-a făcut pe boieri așa cum îi vedem noi azi. Nici nu e posibil ca un popor, pe care îl trag când într'o parte, când într'alta, două puteri vecine și care — după o expresie vulgară — în cursul mai multor secole a fost obișnuit *manger à deux râteliers* — nu e posibil, spunem noi, ca în asemenea împrejurări poporul în cele din urmă să nu se demoralizeze.

¹⁾ R. Averbuh, *Intervenția țaristă în lupta cu revoluția ungară din 1848-1849*, Moscova, 1935; comp. și lucrările lui Ramming (Pesta, 1850) și Bem (Hamburg, 1856).

²⁾ Probabil Const. A. Suțu (1804—1882), eterist, apoi în slujba Rusiei (1828), ministru. Mai cunoaștem pe Const. Gr. Suțu, născut pela 1787, mort în 1882, ministru (*G. D. Florescu*).

³⁾ 1782—1854, candidat la domnie în 1834 și 1842.

Era evident că sistemul de conducere în frunte cu gospodarii, care s'a dovedit și în trecut defectuos, nu corespundea cu situația din țară și că pe viitor, nu puteam fi siguri că Principatele Dunărene se vor putea conduce după asemenea sistem fără a fi supuse turburărilor și schimbărilor neîncetate. În această privință oamenii tuturor partidelor și tuturor concepțiilor politice cădeau de acord, cu excepția celor care din ambiție doreau să ajungă gospodari. Discuțiile asupra alegerii gospodarilor nu ajunseseră așa de departe, după cum se credea la București. Numai la sfârșitul lui Aprilie ambasadorul rus dela Constantinopol Titov ¹⁾, mi-a făcut cunoscut că în ceea ce privește candidaturile, acestea au fost limitate la două persoane: caimacamul Cantacuzino și Știrbei, și mă întreba care ar fi trebuit preferat. M'am grăbit să răspund, că dacă e vorba de ales între Cantacuzino și Știrbei, atunci după părerea mea trebuia preferat primul, și asta în primul rând pentru faptul, că numirea lui Știrbei ar fi ridicat împotriva lui partidul numeros care avusese o atitudine dușmănoasă față de Bibescu, și prin faptul că Știrbei era din doi frați acela mai puțin agreeat. O altă considerație de asemenea vorbea în sprijinul lui Cantacuzino. Acesta timp de opt luni fusese caimacam și a îndeplinit cu cinste această funcție, mulțumind pe toți în împrejurări destul de grele. Dar înainte ca răspunsul meu să fi fost primit de către domnul Titov, miniștrii otomani au găsit de cuviință, din motive ce nu-mi sunt cunoscute, să rezolve cât mai grabnic problema alegerii gospodarilor și au propus pe Știrbei ca gospodar al Valahiei, iar pe Grigore Ghica ²⁾ ca gospodar al Moldovei. În cazul de față Poarta voia să-și afirme autoritatea și oarecum să-l pedepsească pe principele Sturdza pentru simpatia lui fictivă față de Rusia.

Cu toate că această propunere a fost primită de către Titov *ad referendum*, și cu condiția ca să fie aprobată de cabinetul imperial, la Constantinopol se știa că chestiunea persoanelor în ochii Rusiei era de ordin secundar și că noi eram gata să acceptăm orice soluție care ar fi garantat ordinea și liniștea în principate. De aceea Știrbei și Grigore Ghica au fost confirmați ca gospodari.

Alegerea primului era din cale afară nepopulară, așa încât, dela început a avut de luptat cu o opoziție puternică. În ceea ce privește Ghica, acesta avea multe calități. Era un om amabil în înțelesul deplin al acestui cuvânt, însă era problematic dacă se pricepea să conducă în această epocă de furtuni politice. Pe lângă aceasta, el a fost pus într-o situație falsă prin legăturile ce le avea cu partidul liberal, care văzuse în persoana lui un conducător. El a rămas la postul său numai

¹⁾ Vladimir Pavlovici Titov, mort în 1891, diplomat și arheolog.

²⁾ 1804—1857, domnitorul Moldovei dela 1849 la 1853.

câțiva ani și, fiind cuprins de o melancolie profundă, într'un acces de demență s'a sinucis.

În corespondența ce o aveam cu vice-cancelarul, foarte des subliniam situația anormală creată pentru Moldo-Valahia prin tratate și repetam într'una că noi am căzut într'o cursă, din care trebuie să căutăm ieșire, dar nu prin mijloacele ce le-am folosit până acum. În cele din urmă, am adunat aceste idei ce erau cuprinse în diferite telegrame și scrisori și le-am expus într'un referat asupra situației actuale a Principatelor Dunărene, pe care l-am expediat contelui Nesselrode la 1 Octomvrie 1849. Conținutul acestui referat îl dau mai jos și, cu toate că de atunci au trecut aproape douăzeci de ani, nu găsesc de cuviință să schimb ceva, deoarece ceea ce am prevăzut eu, din păcate s'a realizat foarte curând și pe deplin.

MEMORIU

despre situația în Principatele Dunărene

Germenul situației critice în care se sbat în prezent Moldova și Valahia se ascunde chiar în tratatul de pace dela Adrianopol. Prin faptul că principatele treceau sub protectoratul Rusiei, iar Poarta își păstra numai drepturi nominale, se crea prin aceasta o stare de lucruri anormală, care mai de vreme sau mai târziu trebuia să dea roade amare.

În cursul primilor ani după încheierea tratatului dela Adrianopol, nu se puteau sesiza toate dificultățile situației, deoarece Turcia, care în primul rând căuta să-și vindece rănilor cauzate de război, părea că eliminase principatele din sfera preocupărilor sale. Cu timpul însă lucrurile au luat altă întorsătură. Pe de o parte șoșotirile puterilor străine, care priveau cu invidie la creșterea influenței rusești, pe de altă parte împrejurarea că noi eram nevoiți să ne adresăm Porții pentru recunoașterea prin firmane din partea sultanilor, a celor numiți sau scoși din funcții, a celor surghiuniți, de fapt demonștrau Porții că prin tratatul dela Adrianopol principiul de suveranitate a Porții rămăsese în vigoare; acest principiu, având o interpretare foarte largă, îi dădu posibilitate Turciei, folosind împrejurări favorabile, să ocupe în principate situația pe care o avusese mai înainte.

Între timp, însă, s'a abătut furtuna politică din 1848, care a sgu-duit întreaga Europă din temelii și, așa dar, ne putem oare mira că această extraordinară sguduire politică a avut repercusiuni și asupra Moldovei și Valahiei, unde germenii teoriilor distructive încolțise de mult și prinsese rădăcini adânci din cauza lipsei de vigilență a domnitorilor slabi și neprevăzători? Concepțiile democratice și revoluționare, care triumfaseră în Franța, s'au întins ca un torent nimicitor tot mai mult și mai departe. Toate tronurile se clătinau și gospodarii mai mult ca alții puteau să se teamă pentru situația lor.

Însă, cu toată lipsa de putere a autorităților din principate, cu toată starea de spirit îndârjită, descoperită la orice pas, o acțiune hotărâtă a guvernului imperial ar fi speriat pe cei nemulțumiți și ar fi prevenit o izbucnire revoluționară, dacă Turcia n'ar fi încurajat pe instigatorii rășcoalelor, pe ascuns și pe față, împingând țara în vâltoarea revoluției. În acest caz Poarta nu acționa decât sub imboldul urii oarbe, ce o purta Rusiei, fără să ia în considerație că triumful ideilor democratice în vreun loc al întinselor ei stăpâniri, o amenința pe ea însăși, deoarece ar fi împins spre rășcoală pe ceilalți creștini ce se aflau sub stăpânirea ei. Ea era animată numai de gândul de a crea dificultăți Rusiei și de a câștiga în principate influența de odinioară ce o avusese; acesta era singurul îndreptar politic al guvernului turc. Uneltirile perfide ale Turciei în curând au dat roade. În Valahia izbucni o mișcare revoluționară și dacă exemplul dat de ea, n'a fost urmat de Moldova, acest lucru se datorește intrării armatelor ruse în acest principat. Din momentul acela chestiunea principatelor a început să se complice din ce în ce mai mult. La aceasta au contribuit:

Atitudinea mai mult decât nesinceră a lui Soliman-Pașa, care intrase în legătură cu revoluționarii; înlocuirea lui prin Fuad-Efendi, care deși pe față se arăta mai corect în atitudinile lui, la fel ca și primul, nutrea o simpatie vie față de partidul noii Valahii; ocuparea militară a Valahiei de către armatele turcești, urmată aproape imediat de intrarea armatelor ruse; ciocnirile ce au avut loc între soldații armatelor ocupante; și în cele din urmă divergența punctelor de vedere ivite între sultan și puterea protectoare cu privire la pedepsirea celor vinovați de rășcoală — toate acestea s'au petrecut sub ochii noștri și le sunt cunoscute tuturor, așa încât n'au nevoie de o descriere amănunțită.

De aceea voi trece la convenția dela Balta-Liman, încheiată cu scopul de a reglementa situația anormală, creiată în principate, care crease o încordare în așa măsură, încât dintr'un moment într'altul în principate putea izbucni un război. Printr'o analiză scurtă a acestei convenții o să caut să rezolv întrebarea, dacă nu cumva Turcia prin anumite uneltiri, n'a căutat să-și redobândească unele prerogative, pe care le pierduse în urma războiului.

În virtutea tratatului dela Adrianopol, Turcia nu numai că renunțase la dreptul de a mai ține armată în principate, dar i se punea în vedere că niciun turc înarmat n'are dreptul să treacă peste Dunăre. Acum Turcilor li se dădea voie să aibă până la 10.000 oameni, oaste, pentru perioada de timp care va fi necesară restabilirii ordinii. În virtutea aceluiași tratat, principatele se bucurau de o deplină autonomie în ceea ce privește administrarea internă, iar Poarta n'avea voie să se amestece în treburile țării. Acum Poarta avea voie să aibă în principate un comisar, atât timp cât va dura ocupația militară, iar acest comisar va avea de sigur o putere hotărâtoare. Tratatul dela Adrianopol căutase

să ferească principatele de vasalitate economică față de Poartă, stabilind odată pentru totdeauna mărimea tributului plătit Porții, atât de Moldova, cât și de Valahia. Acum însă scaunul de gospodar era scos la mezat la Constantinopol, așa încât hotărîrea din trecut de fapt era revocată, deoarece niciodată nu s'au stors mai mulți bani din Moldova și Valahia, și mai metodic, decât atunci, când s'a hotărît a li se acorda gospodariilor, sume ce trebuiau să acopere cheltuielile de înscăunare, sume care după mărimea lor egalau cu cele plătite pentru ocuparea tronului. În sfârșit, alegerea candidaților, care după tratat revenea Porții, cât și cele petrecute cu gospodarii noi aleși, arătau că acțiunea revoluționară susținută de intrigile Porții va fi continuată și mai departe, de acei pe care i-a desemnat în fruntea ocăruiirii. Așa dar, convenția dela Balta-Liman¹⁾ (cu excepția unor schimbări cerute de împrejurări) a restabilit ordinea de lucruri existente mai înainte de revoluție; dar cele expuse mai sus demonstrează că această convenție, deși iscălită de Turci cam forțat, le-a redat drepturile, pe care le pierduse prin tratatul dela Adrianopol.

Acum se pune întrebarea, dacă principii Moldovei și Valahiei vor avea destulă putere ca să-și mențină domniile? Suntem siguri că nu, deoarece nu trebuie uitat că revoluția din Valahia a trasat o linie despărțitoare adâncă între trecut și viitor, așa încât ceea ce era posibil înainte de aceasta, nu va fi posibil, de acum înainte, după această furtună revoluționară, care a arătat în toată goliciunea ei, lipsa de autoritate și putere a gospodariilor. Și pe ce oare se puteau baza domnitorii ca să fie ascultați și respectați? Pe dragostea și devotamentul celor pe care îi conduceau? Se știa, doar, că era de ajuns să iei titlul de gospodar, ca să ți-i faci pe toți dușmani și pizmași, care în loc de a-i susține pe gospodari, nu se gândeau decât la faptul de a-i răsturna. Se putea baza pe miliția autohtonă? Nici într'un caz — și asta din simplul motiv: disciplina militară și un sistem electiv de conducere, după părerea mea sunt incompatibile... Se poate oare presupune, că miliția moldovenească să se arate gata de a muri, de exemplu, pentru principele Sturdza și să fie oare în același timp bucuroasă să facă același lucru și pentru principele Ghica, când fiecare soldat știe că acesta din urmă toată viața lui a fost un adversar al lui Sturdza și că a reușit să-l doboare datorită intrigilor sale și opoziției sale sistematice? Fiecare va fi de acord că devotament de felul acesta nu poate exista într'o inimă omenească și prin aceasta poate fi înțeleasă, dar nu scuzață, atitudinea miliției valahe în timpul revoluției. Această armată, fără îndoială, ar fi rămas credincioasă principelui Alexandru Ghica, dar ea a asistat la căderea lui Bibescu, fără să fi mișcat un deget pentru a-l apăra.

¹⁾ Despre convenția dela Balta-Liman, din 19 Aprilie 1849, scriu C. Cristea (1855) și C. Valentineanu (1859).

De aceea, gospodarii pentru a nu cădea la prima manifestare de nemulțumire din partea poporului, se bazează exclusiv pe teama ce o inspiră Rusia. Dar oare Rusia în cele din urmă nu se va sătura să joace un rol, care ar fi nevoită să-l aibă în, asemenea cazuri? Trebuie să recunoaștem că e foarte neplăcut să fii nevoit a fi gata în orice clipă de a ocupa militarește principatele și a aștepta mereu noi complicații în legăturile cu Turcia și cu restul Europei».

În concluzie, autorul se exprimă pentru propășirea Moldovei și a Valahiei sub ocârmuirea dreaptă și sigură a Rusiei, deoarece renunțarea la drepturile de protectorat ar dăuna prestigiului Rusiei, iar crearea unui mic regat, ar osândi acesta din urmă la o existență grea, strâmtorată de granițe, și la o lipsă de forțe vitale...

1852 — 1859

WILHELM DE KOTZEBUE

Un *intermezzo* între paginile povestind despre tratativele diplomatice și evenimentele istorice, formează scrierile literatului și diplomatului rus Wilhelm de Kotzebue (1813—1887), fiul cunoscutului scriitor August de Kotzebue și fratele consulului rus în Principatele Dunărene Carol de Kotzebue; din ceilalți frați: Gheorghe — a fost guvernator la Riga, Alexandru — pictor de bătlui, iar Pavel — general-guvernator la Odessa și Varșovia. Venind în vizită la fratele său, în Moldova, Wilhelm a cunoscut aici și s'a căsătorit în Noemvrie 1839 cu prințesa Aspasia Cantacuzino, fata faimosului eterist Gheorghe Cantacuzino. Retras din diplomație, el a trăit la o moșie a nevestei sale în Moldova, până la 1857, a reintrat apoi în diplomația rusă, venind în Moldova și în 1859, când a vizitat băile Slănic. În anii vieții în Moldova, Kotzebue a strâns legăturile de prietenie cu societatea locală, învătă limba poporului și dobândi acea cunoștință deplină a țării și a moravurilor noastre de pe atunci, — scria Titu Maiorescu — pe care a dovedit-o mai târziu într'un mod așa de simpatic pentru noi, în unele scrieri ale sale. El a tradus, astfel, poezii (Berlin, 1857), a scris volumul *Tablouri și schițe din Moldova* (Berlin, 1860) și romanul *Lascăr Viorescu* (Lipsca, 1863). Schițele moldovenești au fost traduse de A. Maiorescu (1884), ediția a doua fiind redactată în 1920, de eruditul cărturar Gala Galaction; folosim această traducere în cele ce urmează. În ultimii ani ai vieții sale, Wilhelm de Kotzebue a fost ministru plenipotențiar rus la Karlsruhe, Dresda și Berna, murind în Rusia, la Reval. Am precizat cadrul real al biografiei acestui scriitor, membru onorar al Academiei Române ¹⁾, într'un articol apărut în 1941 ²⁾.

¹⁾ Printre membrii onorari ai Academiei Române, amintim pe celebrul savant Ilie Mecinikov (1845—1916) și pe profesorii sovietici N. Țițin, V. Parin și A. Egolîn (2 Iunie 1945).

²⁾ Reprodus în volumul *Profiluri*, p. 54 și urm.

«Maiestoase sunt în Carpați pădurile cele nesfârșite de brazi, care amintesc foarte viu frumusețile Pădurii Negre. De pe unde s'au putut scoate lemnele, a lucrat toporul pe ici pe colo; dar în râpe unde numai piciorul vânătorului își căuta drumul, se află o pădure seculară, ce abia se mai poate găsi alt undeva în Europa, locuită de urși, lupi, porci mistreți, cerbi și căprioare, și care așteaptă vânătorul, poate nu îndepărtat, când industria — dezvoltată printr'o stare regulată de lucruri — va scoate toate aceste comori la lumina zilei. Pe alocuri se și face potasă din arderea crengilor căzute și pe jumătate putrezite; dar speculația de căpetenie este tăierea lemnului. Din râurile care izvorăsc din munți și amestecă valurile lor argintii cu acele ale Siretului, ce curg mai leneș în albia lui humoasă, numai Bistrița e până acum în stare să slujească regulat la plutirea lemnului de catarge sau de ferăstrău, spre Dunăre și spre Marea Neagră; Moldova, Trotușul și altele trebuiesc să mai afle încă ce face omul..., spre a se sluji de puterile naturii...

Cine vrea să călătorească prin țara Moldovei fără să aibă propria sa trăsură, nu nimereste bine. Se găsesc într'adevăr diligențe, făcute întocmai după cele austriace, între Iași, Galați și Botoșani, dar locurile sunt prinse cu mult înainte; iar pentru comunicațiile cu celelalte părți ale țării nu poartă nimeni nicio grijă. Dacă ești silit să faci un drum înlăuntrul țării, nu-ți rămâne alta decât să alegi între căruța de poștă, un adevărat chin, și birjarul (sau harabagiul) ovreiu. Birjarul ovreiu nu mână rău, nu face un popas prea lung spre a da grăunțe cailor și, în zilele de vară, dacă nu va fi noroiul prea mare, el face șase poște de dimineață până seara, dar mijlocul întrebunțat pentru călătorie rămâne cu toate acestea foarte barbar...

Astfel ajunserăm la malul Siretului, pe care nu-l trec niciodată fără groază. Apa se și umflase așa de tare, încât stâlpii de care trebuia să fie prins podul umblător ca să ne putem urca pe dânsul, răsăreau ca o insulă mititică din mijlocul valurilor. Este fără îndoială și mai greu să te așezi, când ai un șir de cai puși câte doi, de vreme ce pe pod abia e loc pentru cei dela oiște...

Când e vremea frumoasă oricine se bucură de pământul Moldovei cel roditor, pământ negru de grădină amestecat cu humă; pe vreme de ploae, însă, omul, mai ales care călătorește, poate ajunge la desnădejde. Glodul ajunge până la osie și umple golurile dintre spițele roatelor, până ce seamănă cu niște cercuri negăurite, și trebuie să te oprești din vreme, spre a le descărca de povara cea netrebuincioasă; caii cu greu își deslipesc potcoavele în mocirla cleioasă și cu toate pocniturile de biciu asurzitoare și cu toată convorbirea surugiului cu caii, tot nu înaintezi decât foarte încet...

Ne aflăm în adevăr, la Slănic. Trecurăm apa pentru a patruze și două și ultima dată, văzurăm mai întâi vreo douăsprezece case țărănești și, în sfârșit, și stabilimentul pentru bolnavi. Curioasă priveliște! O întindere având forma unui triunghi neregulat cam aplecat și înzestrat de natură cu multe gropi și multe ridicături — iată curtea; de jur împrejur se află case sau mai bine zis maghernițe lungi, cu tavanul jos, cu acoperișul de șindrilă și cu ferestre mici de tot; dinaintea casei sunt prispe lungi sub streșina largă; o ușă mai mult sau mai puțin dreaptă se află în rând cu alta de care se deosebește printr'un număr; totul are culoarea cafenie, pe care o întinde vremea asupra lemnului de brad; și nimic nu precurmă uniformitatea aceasta decât efectul de lumină surprinzător adus de șindrilele cele nouă în mijlocul altora vechi.

Poate că stabilimentul e nou de tot, poate că întâmplarea a adus să se descopere aceste izvoare cu puțini ani în urmă, îmi zisei eu, și începui a face tot felul de cercetări ale căror rezultate cuprind multe părți interesante. Un vânător din cei cu adevărată patimă a vânatului, serdarul Mihalache Spiridon, cămărașul ocnelor din Târgul Ocnei ¹⁾, gonea în anul 1801 un cerb prin valea Slănicului, nelocuită de niciun suflet omenesc și acoperită cu o pădure seculară, prin care abia-ți puteai face drum. De-a împușcat sau nu, puțin ne pasă. Ostenit, căzu pe-o stâncă. La picioarele lui curgea văjiind apa Slănicului. Deodată vede țâșnind un izvor din piatră. Apa lasă o urmă gălbue în calea ei scurtă până la pârâu. Vânătorul gustă dintr'însa cu luare-aminte, se întoarce peste câteva minute cu o butelcă la locul descoperit, pe care-l însemnează prin ramuri de copaci; acum se afla în stare de a supune descoperirea prietenilor săi din Ocna; spre a fi analizată. Prietenii recunosc că apa este minerală și că în străinătate e întrebuințată pentru tămăduirea boalelor. Serdarul Mihalache Spiridon pare a fi fost întreprinzător; cu nădejdea unui câștig de care n'are decât o idee nelămurită, nu-și cruță osteneala de a face încă odată drumul cel grozav de greu; ia oamenii cu dânsul, care curăță locul împrejurul izvorului, și pe când, pentru întâia dată dela facerea lumii, se aude răsuflând securea în această sălbătăcie, mai descopere un al doilea izvor mineral alături cu cel dintâiu, dar deosebit de acesta la gust și la față. Istoria nu spune, dacă zelul său s'a aprins mai mult vindecându-și cu descoperirea sa vreo boală oarecare; dar faptul e că Mihalache Spiridon fără îndemnul nimănui, mai descoperi în anii 1804 și 1807 izvoarele Nr. 3, 4 și 5 și puse totdeodată de se tăie pădurea spre a se putea pătrunde în acea sălbătăcie.

¹⁾ • Care trimite sarea cea bogată din renumitele sale ocne chiar dincolo de granițele Moldovei. . . ».

Dar în vremea aceea tot se lățise vestea în țară că se descoperise izvoare tămăduitoare de boli. Neobositul serdar Mihalache Spiridon izbuti, prin tăierea pădurii și spargerea stâncilor, să facă un fel de drum, pe care oamenii erau în stare să meargă la izvor, cel puțin călare. Dar abia în anul 1812 se iviră cei dintâi bolnavi, în număr de doi sau trei, care auziseră vorbindu-se de izvoarele de tămăduire din Germania și știau să prețuiască folosul adus de apele minerale. Când se gândește cineva că azi încă mai intră urșii și porcii mistreți în grădinițele locuitorilor acestor văi și le strică foarte des și puținul pe care-l pot semăna pe locul lor așa de strâmt, că eu însumi ducându-mă în amurgul serii să mai beau un pahar la Nr. 4, am auzit cu urechile mele un lup urlând la vreo sută de pași de mine, atunci își poate închipui ce viață prietenească a trebuit să ducă cei doi-trei bolnavi cu locuitorii pădurilor, cu atât mai mult cu cât era lăsată pe seama lor grija de a-și face o locuință. Dar folosul tras din apele minerale îi despăgubi pentru toate nevoile ce le încercaseră; mulți se tămăduiseră de boale învechite de ani întregi și *nota bene* fără orice sfaturi medicale, numai fiindcă beau atâta apă minerală câtă intră într'înșii, și din acel izvor, al cărui gust îl găseau mai puțin neplăcut. Renumele Slănicului se lăți astfel, încât în anul 1816 se duse și mitropolitul Veniamin Kostaki acolo. Pentru acesta serdarul Mihalache Spiridon porunci să se facă cele două dintâi gherete sau case. Acum ar fi putut Slănicul să ia oarecare întindere, dar singurătatea cea grozavă înspăimânta bolnavii; și pentru a schimba această stare de lucruri, serdarul Spiridon se duse la Vodă-Kallimah spre a-i cere voie să strămute doisprezece scutelnici pe valea Slănicului. Cererea i se încuviință. Peste zece ani Vodă-Ioniță Sturdza urcă numărul coloniștilor la 27; la 1836 Mihail Sturdza mai ridică numărul lor la 50, și îndatori pe antreprenorul băilor să gătească șase odăi pentru bolnavii fără mijloace. Astfel se înființară satele și casele pe dinaintea cărora treci ca să ajungi la Slănic; în vremea aceea se înmulțiră casele chiar la băi, și în anul 1839, adică cu douăzeci de ani îndărăt, se și aflau treizeci și patru de locuințe.

De o fi pământul, pe care izvorau apele minerale, al istețului vânător, sau de i-o fi insuflat instinctul această maximă justiniană: *res nullius cedit primo ocupanti*, asta nu se știe; destul că serdarul Spiridon privea de treizeci și nouă de ani băile ca proprietatea lui, când la 1840 stăpânirea i le luă din mână, sub cuvântul că o asemenea proprietate nu putea fi decât a fiscului. Nu i se dete nicio despăgubire pentru cheltuielile și ostenele sale; măhnirea îi scurtă viața, și descoperitorul izvoarelor de tămăduire muri la 22 Noemvrie 1844. Niciun monument nu se află în Slănic pentru pomenirea sa, sau cel puțin ca numele serdarului Mihalache Spiridon să nu fie dat uitării. Spre părerea mea de rău am tot cuvântul de a crede că acest nume se vede pentru întâia oară tipărit, și anume pe aceste pagini.

Așa dar, Slănicul era acum al stăpânirii; Moldova se bucura. Acum vom vedea minuni, ziceau sănătoși și bolnavi, acum vor înflori băile noastre pe negândite. Dar dela 1840 până la 1851, unsprezece ani întregi, nu se făcu nimic. Slujbașii, cărora le-ar fi făcut mult bine un *purgans drasticum* spre a se curăți de multe metehne, aveau totdeauna alte lucruri mai însemnate de îndeplinit; locuințele începură a se dărâma, și nici chiar scândurile, cele așa de prețuite până aici, nu se mai întrebuintară. Era de prevăzut că, cu acest fel de îngrijire se vor prăpădi în curând toate locuințele ce fuseseră proaste din capul locului. Vodă Grigore Ghica hotărî, dar, să dăruiască băile, unde se mai descoperiseră încă izvoarele Nr. 6 și 7, sfântului Spiridon din Iași, care are o avere foarte însemnată și ai cărui epitropi bisericești și lumești se vor însărcina de sigur c'un lucru de așa mare însemnatate; căci afară de împlinirea datoriei creștinești ar mai putea produce, printr'o bună îngrijire, un venit măricel pe fiecare an. De atunci, dar, se află Slănicul în mâini sfinte și totuși nu se face niciun lucru vrednic de pomenit...

Bălciul cel mai însemnat din Moldova este bălciul sau iarmarocul sfântului Ilie (așa numit după ziua sfântului Ilie ce cade la 20 Iulie s. v.) și se face în fiecare an, în târgul Folticeni. Venisem de curând în țară și de aceea unii mă povățuiră să mă duc să văd bălciul, dacă voiam să cunosc multe din obiceiurile și din felul de viață al Moldovei. Mă și folosii de un prilej bun pentru a face călătoria cu înlesnire.

Deși plecasem destul de dimineață din Iași, nu ajunsei în Folticeni decât după ce înoptase bine. Ulițele erau pustii și numai proprietarii, care mai aveau încăperi goale pentru musafirii ce veneau la iarmaroc, ieșeau din casele lor, ademeniți de pocniturele biciului, și îmbiau pe călători să-și aleagă o locuință. Vreo zidire căreia s'ar putea da, fără cea mai mică pretenție, numele de hotel, nici nu se pomeneste în târgul acesta, cu toate că nu e tocmai neînsemnat; împins de trebuință, ești fără îndoială silit să-ți cauți un adăpost în cele mai murdare crișme, ce poartă numele de han, și în care dușumelele de pe jos sunt adesea înlocuite cu lut. Mă hotărîi să iau o odaie într'o casă particulară și găsii curând un adăpost destul de potrivit...

Despre târgul Folticeni nu se prea găsesc multe de spus¹⁾. Toate târgurile din Moldova au unul și același caracter, de se poate numi aceasta un caracter. Sâmburele târgului este ulița mare, alcătuită din două șiruri de prăvălii lipite unele de altele. Mai toate sunt de lemn învăluite cu șindrila putredă, verde de mușchiu; numai pe ici pe

¹⁾ Artur Gorovei, *Folticeni*, Folticeni, 1938.

colo se vede câte o prăvălie de cărămidă, care dovedește un fel de pornire spre îndreptare; ici coala mai strălucește și câte un acoperiș de tinichea în lumina soarelui. Toate prăvăliile au o streșină largă. În dos se află locuința negustorului: vreo două odăițe întunecoase și murdare, ale căror ferestre sunt înzestrate cu gratii de fier. Celelalte ulițe cu casele lor, în parte foarte plăcute și vesele, s'au alăturat mai târziu pe lângă acest sâmbure.

Cu cât ne apropiam de amiază, cu atât se mărea îmbulzeala. Ulițele fiind nepavate, sub miile de picioare ale drumeților se ridica un praf nesuferit, la care mai adăuga și fiecare trăsură și fiecare călăreț câte un nour. Cea mai mare parte din mulțime se compunea din țărani și Evrei; mai târziu începură a veni și bărbați și doamne în haine europene. În zadar căutai porturi mai felurite; colorile numeroase ce înfățișează ochilor o priveliște plăcută, când se văd prin îmbulzeală, abia se zăresc pe ici pe colo. Țăranul poartă sumanul său cafeniu sau cenușiu, ce nu bate la ochi și nu are vreo croială neobișnuită; tot cu asemenea suman se îmbracă și femeia care-și acopere capul cu o maramă albă, ce ascunde aproape cu totul și cămașa cusută cu multe fețe. Țiganii singuri se deosebesc de cei ce-i înconjoară; femeile lor se gătesc de obicei cu un testemel galben sau stacojiu, și poartă adesea salbe de bani turcești de aur...».

1866

GRIGORE DANILEVSKI

Romancierul Grigore Danilevski (1829—1890) este autorul romanului *Potiomkin la Dunăre* (1878), tradus în românește de P. Georgescu (București, 1885), iar noi am publicat în «Revista Istorică» din 1940 (Iulie—Sept., p. 244 și urm.) traducerea textului corespondenței lui Danilevski, din Principatele Dunărene (*Opere complete*, ed. A. Marx, Petersburg, 1901, vol XXIII, p. 183 și urm.), ce-o reproducem mai jos.

«Toată lumea se grăbea să iasă în larg, din cauza holerei, care începuse să bântue la Ecaterinoslav, Nicolopol, Herson și Odessa. Intre altele, la 10 Iulie, s'a împrăștiat la Odessa zvon despre o victorie pe care Italienii ar fi obținut-o asupra Austriacilor, la Lissa. Dar consulul Austriei a afișat prin cafenele o depeșă care arăta că pe mare au învins Austriacii, nu Italienii. S'a produs o harababură nemaipomenită în ceea ce privește zvonurile. La Odessa se credea că învinși sunt Austriacii, că nu se poate merge la Viena, că liniile ferate dintre Pesta și Viena sunt distruse și că vor fi suprimate cursele de vapoare între capitala Austriei și Galați. Din cauza aceasta, numeroși călători s'au înapoiat, prin Herson, la Nord, în aceeași zi, 10 Iulie. Am vrut să știu dacă e adevărat că nu se poate merge la Viena sau trece prin ea. Am fost la Societatea de navigație și comerț, la consulul Austriei, la d. Etlinger, agentul Societății austriace de navigație (tot el e și consulul Bavariei), la bancherul Efrussi, la redacțiile ziarelor din Odessa. La 11 Iulie, nimeni din ei nu putea să-mi dea un răspuns pozitiv. Atunci, am hotărât să călătoresc pe Dunăre...

Vaporul a plecat spre Galați în seara de 11 Iulie. În salon se găseau câțiva greci, un rus din Tiflis, un francez din Kiev, câțiva ruși din Odessa. Bărbații discutau victoria Prusienilor dela Königgrätz, doamnele vorbeau despre noul roman al d-lui F. Dostoevski: *Crimă și pedeapsă* și despre excelentul roman al d-lui L. Tolstoi: «Anul 1805». Noi admiram ramurile Balcanilor din Dobrogea, dealurile violete ale Tulcii și Isaccei,

priveam triști malurile pustii ale Dunării, acoperite cu stuf și viță și pe care se vedeau pe ici, pe colo, bordeiele de piatră ale paznicilor și din când în când soldați turci, cu pantaloni roșii, care dela o vreme păzesc vigilenți malurile. Lângă Tulcea, am văzut pe mal șirul de corturi al unui mic lagăr turcesc, ai cărui soldați își spălau rufele la mal, printre o turmă de bivolițe negre.

La Galați s'au înregistrat, de asemeni, cazuri de holeră. *Laudanum* și *nux vomica* sunt pe limba tuturor. Tânăra grădină publică e goală. Toată lumea e oarecum fâstâcită, vorbește în șoaptă. În vitrinele fotografiilor, alături de portretele principelui Carol de Hohenzollern, ¹⁾ e expus portretul lui Cuza ²⁾ și al soției lui.

— Pentru ce-l mai expuneți pe Cuza, și încă în ramă de aur și pictat în color?

— Dar dacă vine din nou aici? Ce se întâmplă atunci? Doar Napoleon poate să facă orice!

— Dar ce face principele Carol?

— Se tot ocupă de soldați! Pâine n'avem, grâne nu s'au făcut, grâul a suferit de pe urma tăciunelui, inul a pierit pretutindeni, satele sunt decimate de holeră, țăranii sărăcesc pe zi ce trece, transformându-se în cete de cerșetori și nenorociți speriați de boieri, despre căi ferate nici nu se aude, dar Camera din București tot sporește armata. Acum avem șase regimente de infanterie și două de cavalerie. S'a zvonit că Kotzebue ³⁾ al d-voastră vine să ni ocupe principatele. Ziarele liberale «Trompeta» și «Românul» amenință că armata noastră va porni întru întâmpinarea lui... Soldele militarilor nu s'au plătit demult, soldații poartă haine de postav pe căldura asta, n'avem tunici de vară. Multe sentinele leșină la post. În răstimp, ziarele țipă despre eroii «noptii soldățești dela 11 Februarie», despre Lecca ⁴⁾ și Haralamb ⁵⁾. . . Vedete portretele lor în vitrine.

— Câți abonați au revistele d-voastră?

— «Românul» are 2.300, pentru că poliția îl impune cu sila; «Trompeta» are 600. Directorul ei, Cezar Boliac ⁶⁾, fost aghiotant al lui Kossuth, a scos pe vremuri «Buciumul», pe care l-a interzis Cuza. El e renumit prin aceea că, după cum spun alte ziare locale, a scos pietrele scumpe din coroana sf. Ștefan, pe care Kossuth i-o dăduse s'o ascundă.

¹⁾ Carol de Hohenzollern-Sigmaringen (1839—1914), principe (dela 10 Mai 1866), apoi rege al României (1881—1914).

²⁾ Alexandru Ioan Cuza (1820—1873, la Heidelberg), domnitor al României în anii 1859—1866, căsătorit cu Elena Rosetti (1825—1909).

³⁾ Consulul general rus.

⁴⁾ Dimitrie Lecca (1820—1888), viitor general; el a comandat batalionul de gardă la palat, când a fost detronat Cuza-Vodă.

⁵⁾ N. Haralamb (1828—1908), viitor general.

⁶⁾ 1813—1880, scriitor și om politic.

La 12 Iulie am pornit spre Pesta. Pe bordul vaporului austriac « Sofia » călătoreau o mulțime de Români, negustori, moșieri, pensionari ai pensiunii bucureștene Schewitz, câțiva emigranți poloni, printre care băiatul lui Wacław Rzewuski, zis Ebn-Emir-Gutab, care trecuse pe vremuri la islamism în Arabia și pe care-l cântase Mickiewicz în poemul *Faris*. Acum, tânărul Rzewuski e preceptor în familia unui moșier moldovean, cu care călătorea la băi în susul Dunării, și îi e dor de Rusia, unde demult cere să se înapoieze.

Fiecare oprire aduce un nou contingent de călători: Greci, Turci și Lipoveni. Vedem în stânga un frumos mal muntos.

— E Carabunar (golful negru), o întindere de peste 200 ha., donată de sultan poetului Lamartine odată cu Bed-el-gamar, donat în Liban. Ultimul termen înseamnă « casa lunii ».

— Are Lamartine vreun venit aici ?

— Și ce venit ! La Galați, toate casele se construiesc din piatra lui Lamartine. Acest domeniu e foarte dibaciu administrat de doctorul Renault.

Văd tot în stânga, adecă pe malul drept, turcesc, al Dunării, un sat uriaș, Bezdărești, cu 2.000 de suflete de sectari ruși, al căror hatman poartă numele de Grigore Raznoțvetov. Pe maluri se văd basmalele roșii ale femeilor ; una din ele într'un sarafan albastru, spală în Dunăre rufele : maiul bate ca în Rusia. Pe câmp îngălbenesc snopii de grâu. La marginea satului, pe pământ bătătorit, trei cai roșcați, îndemnați de un băiețandru, treieră snopii. Vaporul nostru merge pe lângă mal. O luntră, condusă de un flăcău în cămașă de stambă, caută să se salveze din fața lui.

— Vaniuha ! dracul te duce sub neamț ! — îi strigă din tufiș un bătrân gol, în pălărie de paie, probabil tatăl său.¹⁾

¹⁾ Despre Rușii așezați mai demult în părțile acestea, sectari peleponi, numiți aici Lipoveni, și cazaci nekrasovți (urmașii celor răsculați în 1708, la Don, sub conducerea lui Ignatie Nekrasov și Bulavin) și zaporojeni (cazaci din Zaporozskaia Seci de pe Nipru), bejenari din vremea Ecaterinei II, au scris numeroși autori, printre care : I. Lupulescu, *Coloniile ruse în Dobrogea*, « Vechimea Kievului », I, 1889, p. 117 și urm. ; profesorul D. Bagalei, despre hatmanul Osip Gladkii, în marele dicționar enciclopedic (vol. XVI) ; V. Moșkov, *Scapeșii ruși în România*, « Vestitorul Istoric » (1909, X, pp. 158—172) ; despre hatmanul Osip Gonțear, « Vechimea Rusă », IV, 1883 ; și alții, dar mai ales scriitorul Vladimir Korolenko (1853—1921), despre care tatăl meu Gavril A. Bezviconi (« Din trecutul nostru », VIII—IX, 1939, p. 9) scria :

« Mi-se pare că Vladimir Korolenko a vizitat întâia oară Sudul Basarabiei și Dobrogea pe la sfârșitul veacului trecut. Pe vremea aceea nu-l cunoșteam încă, dar, mai târziu, cu prilejul întâlnirilor, la Tulcea, cu cumnatul său, doctorul Petre Alexandrov, am auzit multe despre marile scriitori. Korolenko însuși își descrie amintirile despre Sud în nuvelele : *Lângă liman, Ai noștri la Dunăre, Turcin și noi, Nirvana* . . . Citindu-le și recitindu-le, după ce ai trăit toate acestea,

Urmează Cernavoda, orașel pe malul turcesc, pe unde trece linia ferată ce vine dela Kiustendji ¹⁾ Ziduri albe de piatră; câmpul este presărat cu fesuri roșii, picioare goale, derbedei zdrențeroși, printre care se văd fețele negre ale Arabilor, două-trei uniforme albastre ale autorităților locale și o sentinelă turcă, cu picioarele goale, cu fes și cu arma pe umăr. Mașini speciale neîntrerupt scot de pe șalupe grâul și-l duc pe malul stâncos pe galerii, vărsând cerealele în vagoanele acoperite. Este chiar acel grâu, care în cantități mari merge acum la Kiustendji din principate și care a subminat din anii 1858 și 1860 piețele noastre de cereale din Sud, fără legături de căi ferate cu stepele noastre.

Nu ni s'a permis să ne dăm jos la Cernavoda, nici la Silistra, unde Turcii au făcut zilele acestea din cauza noastră o carantină de cincisprezece zile. Ciudat lucru! Turcii se feresc de Ruși prin carantină. Dar cine a adus holera în Rusia?

Malul românesc e inferior ca frumusețe celui turcesc, stâncos, înalt și păduros. Malul românesc seamănă cu malul nisipos, sălbatec, gol și sărac al Donului: n'are nici păduri, nici stânci, nici sate animate. De ce o fi ținut atâta Cuza la părțile acestea și de ce acum principele Carol face aici jurăminte atât de solemne?

Pentru rezolvarea acestei chestiuni, cel mai bun lucru ar fi să ne adresăm unui interesant personagiu, care călătorește cu noi pe bordul vaporului « Sofia ». Mic de stat, uscățiv, cu părut alb ca zăpada, cu ochii negri, cu barba albă à la Napoleon și cu mustăța albă, în haină albă și cu pantofi marron, cu stea pe șapca-i albă, stă grav și tăcut tot drumul, dela Giurgiu, fără să se coboare pe punte și fără să schimbe o vorbă cu cineva.

— E generalul Nicolae Golescu, ²⁾ fost ministru al afacerilor străine al principatelor în timpul revoluției și fost ministru de interne în guvernul provizoriu, dela 11 Februarie până la 11 Mai 1866, care a detronat pe domnitorul Cuza, — îmi spune în șoaptă căpitanul austriac.

A răsărit luna. Întâmplarea din cetatea Vidinului, unde a fost înșelat un grec bogat, care călătorea împreună cu noi, vânzându-i-se de

nu le uiți niciodată. Scriitorul nu-și numește cumnatul în nuvelele sale. Acesta și-a luat numele de Alexandrov după ce a venit în România. Adevăratul lui nume a fost Ivanițki. Era de fel din Pskov. Revoluționar, a trecut Dunărea, rătăcind printre pescari, a căror căpetenie a fost. Mai târziu, Alexandrov a devenit cel mai cunoscut medic din tot ținutul și era îndumnezeit de populație. Trata oamenii gratuit și ajuta mereu pe toată lumea ». Scriitorul Vladimir Burțev, în amintirile sale, îl numește pe doctor: Ivanovski, și povestește, că acesta i-a înlesnit trecerea clandestină la Ismail.

Lipovenii au publicat în anii 1896—1898, la Brăila, o revistă lunară rusească: « Slovo Pravdi » (Cuvântul Adevărului).

¹⁾ Constanța.

²⁾ 1810—1878.

un galben tutun de cea mai proastă calitate, precum și focul dintr'un sătuc de pe malul românesc, lângă Calafat, mi-au permis să-l cunosc pe d. Golescu. Am vorbit cu el întâi despre noile lagăre ale celor 40.000 de ostași turci dela Silistra, Rușciuc și Vidin, ale căror corturi verzi sar acum în ochii pașnicilor călători pe Dunăre, pe urmă despre principate, în general. Iată ce mi-a spus d. Golescu:

— Principatele Dunărene sunt o țară cu un mare viitor. Din nefericire, fiind membru în două guverne provizorii revoluționare, în calitate de ministru, m'am convins că guvernele pe care le răsturnasem tindeau numai să introneze în principate hoțiile și prădarea banilor și averii publice. În 1848, eu și camarazii mei am fost prinși de Turci și osândiți la galere pe cincisprezece ani. O lună încheiată a durat călătoria noastră pe un șlep pe Dunăre. Ne-am împotmolit, și niște pescari sârbi ne-au dat puțința să fugim în Franța, după ce doborâseră un ofițer musulman. Ne-am întors aici după războiul din Crimeia. Pe domnitorul Cuza l-am ales numai din cauză că-l aleseseră și frații noștri moldoveni, numai ca să nu ne despărțim de ei. Cuza, fost ispravnic la Focșanii rusești și pe urmă la Galați, a devenit domnitorul României, pentru că avea mai puține rude bogate și relații decât ceilalți pretendenți. Dar ne-am înșelat amarnic! La înălțimea tronului român el a fost același erou de bodegă, cum fusese înainte, când se tăvălea nopțile sub și pe biliard. E un specimen cu totul distinct al tinerei noastre Români. Pentru el nu există și n'a existat nimic sfânt, el n'a ținut la nimeni, din nicio clasă socială. După cum își schimba buna, duioasa și aproape angelica soție cu cea dintâi actriță pe care o întâlnea, tot așa trecea dela slugărnicie față de Napoleon, la slugărnicie față de Austria și față de alții. Risipea îngrozitor vistieria principatelor. Sub Știrbei și Bibescu, bugetul amândorora principatelor se urcase dela treizeci de milioane la patruzeci de milioane de piaștri. Cuza îl umflă la o sută și șazece și cinci milioane piaștri (aproape cincizeci milioane de franci), din care aproape a patra parte o înghițea armata. Și ce fel de armată era asta! Dacă în ultimul an al domniei sale ar fi vrut s'o scoată la câmp singur, încă ar fi fost în zadar. Din cele o sută zece tunuri, n'am găsit bune decât treisprezece. Celelalte lucruri erau la fel. Tunurile le turna acasă, dar le trimetea în Anglia, ca țevile să fie găurite acolo. Pe urmă, chestiunea mănăstirilor grecești. Cuza a confiscat averile lor în folosul statului, hotărând ca poporul să li plătească două milioane de piaștri anual. Și ce credeți că s'a întâmplat? Cele două milioane se plătesc, dar tranșacția n'a fost aprobată de nimeni, și așa a rămas. Poporul, apăsător de dări, murmură demult. Miniștrii Florescu ¹⁾ și Kretzulescu ²⁾ au vrut

¹⁾ Ioan Emanoil Florescu (1819—1893), ofițer de ordonanță al generalului Lüders, general, ministru de interne (1865—1866) și de război (1871—1876).

²⁾ Nicolae Kretzulescu (1812—1900), prim-ministru (1865—1866).

să încerce poziția domnitorului. În vremea șederii lui la Ems, vara trecută, au pus poliția să răzvrătească poporul la București. Mulți oameni fără experiență s'au lăsat provocați; s'au tras asupra lor focuri de armă. Se credea că și cercul opoziționist se va lăsa sedus. Dar Rosetti, ¹⁾ directorul «Românului», eu și Brătianu ni-am dat seama de cursa ce ni se pregătise, și n'am ieșit la popor. Am fost arestați la domiciliu, apoi întemnițați pentru o lună, împreună cu hoții. După înapoierea lui Cuza, am fost puși în libertate. La începutul domniei lui, eu însumi i-am fost ministru. Dar n'am putut să mă împac cu felul lui de guvernare fără scrupule și, mai ales, cu modul de a cheltui banii poporului... Și l-am părăsit.

— Cum s'a produs lovitura de stat dela 11 Februarie 1866?

— Foarte simplu! Noi, adevărații constituționaliști, am format întâi un cerc de trei-patru inși; pe urmă, ni s'au mai alăturat alți câțiva. Unul din noi, anume Brătianu, ²⁾ cu vreo două luni încă înainte de 11 Februarie a plecat în Apus, să afle atitudinea curților, miniștrilor și presei stăine. Prin el am comunicat cu Filip de Flandra, dar el, ca Bourbon, nu-i plăcea lui Napoleon. Totuși, după lovitura de stat, el a fost propus, ca Europa să-și lămurească mai bine legăturile noastre în toate domeniile. Ne-am adresat atunci principelui Carol, întâi neoficial, pe urmă oficial. Acest tânăr minunat, cu o creștere aleasă, cu adevărat germană, ni-a ascultat glasul. Moldovenii voiau să se separe de noi și să-l aleagă pe Sturdza. ³⁾ Un străin a împăcat însă lucrurile, și principatele nu s'au mai deslipit, spre bucuria Turciei. Cum s'a produs lovitura de stat propriu-zisă, dvs. știți, probabil. Ne-am adunat în casa Blaramberg. Sorții de a invita pe Cuza să abdice și de a-l aresta au căzut pe trei ofițeri. Vizitiul care ducea pe doamna Obrenovici, ⁴⁾ născută Catargi, la palatul domnitorului, a făcut semn cu batista, arătând că el o duce și că domnitorul e în apartamentele sale. Ofițerii au intrat peste vreo două ore și, spărgând ușa, au găsit pe Cuza împreună cu doamna Obrenovici... E soția divorțată a prințului sârb Miloș Obrenovici. Doamna Cuza a aflat imediat despre scandalul rușinos cu soțul ei arestat, și mi-a spus:

— Ce să fac? Am dat sfaturi domnitorului, dar nu l-au ajutat cu nimic.

— După ce și-a iscălit, — pe spatele unuia din ofițeri, — actul de renunțare la tron, gata făcut, Cuza n'a dat să se înțeleagă prin niciun

¹⁾ Constantin A. Rosetti (1816—1885).

²⁾ Ion Brătianu.

³⁾ Mihail Sturdza.

⁴⁾ Maria, născută pe la 1832, moartă în 1874, văduva lui Miloș Efrem Obrenovici (1829—1861) și mama regelui Milan I al Serbiei (1855—1901); îngropată la Iași. G. Bezviconi, *Profiluri*, p. 257.

cuvânt că se interesează de urmările loviturii de stat: cine îl va înlocui? Cine va domni peste popor, după el? Dus la mănăstirea Cotroceni, din apropierea capitalei, mănăstire pe care tot el o luase dela Greci, și-a manifestat dorința de a mă vedea și, după ce a trimis prin mine știuta declarație, că e gata de a părăsi principatele, nu mi-a spus decât atât:

— Inapoiati-mi punga. In ea nu sunt mulți bani, dar o să-mi ajungă deocamdată. Trebuie să-ți spun, că trupul meu s'a obișnuit să mănânce bine și mult.

— De altfel, când căpitanul Silion, la Brașov, după invitația făcută lui Cuza de Austriaci de a pleca mai repede mai departe și de a nu le scandaliza orașul prin silueta mâhnită a soției sale și silueta liniștită a favoritei sale, care stătea lângă ea, i-a spus mult adevăr amar, și, între altele, următoarele:

— Alteță, sunteți de vină că vistieria principatelor a fost prădată cu atâta îndrăzneală, ați servit de pildă tuturor.

Cuza l-a întrerupt prin cuvintele:

— Haide, haide, nu mai vorbi; o să mai aveți nevoie de mine în Europa. N'am să las cauza țării mele, pe care o simt mai aproape pe măsură ce mă depărtez de ea.

Biata Românie! Interlocutorul meu vorbea de ea cu ochii umezi. . .

— Când am luat cârma guvernării în mâinile noastre și am stat la putere trei luni încheiate, ni-am dat seama cât de mult a fost prădată vistieria. Un lacheu din Moldova, chelner la mai multe hoteluri, un oarecare Liebrecht (ați auzit, probabil, acest nume), a devenit, în cinci ani, pe neașteptate, întâi inspector al telegrafelor, pe urmă, din senin, director al poștelor și telegrafelor și, în sfârșit, toate afacerile de cabinet ale domnitorului au trecut în mâinile lui. Nimeni nu putea să obțină fără el o licitație sau un loc și, deodată, Liebrecht a devenit proprietarul celei mai bogate case din București, cu mobile dela Paris, cu mătăsuri dela Lyon, cu bronzuri dela Londra și cu patru milioane de piaștri în numerar. . . L-am arestat și l-am dat în judecată. Acum dăm în judecată — din cauza lui — și pe miniștrii lui Cuza, Florescu și Kretzulescu. . . Am ieșit din guvernul provizoriu la venirea principelui Carol, și azi sunt șeful gărzii naționale a principatelor. . .

Completez cuvintele d-lui Golescu prin povestirile altor Români.

România de azi, România principelui Carol de Hohenzollern, mi se spunea, vrea să trăiască de-acum înainte în pace, întărindu-se prin prosperitatea materială a poporului său, nu distrându-se prin formarea unor armate de care nimeni n'are nevoie și care nu înspăimântă pe nimeni. Ca să micșoreze povara bugetului militar, Carol vrea să desființeze cele șase regimente de infanterie și cele două regimente de cavalerie ale sale, menținându-i pe dorobanți (țărani, care se află sub drapel, cu schimbul, câteva săptămâni pe an). In locul miliției permanente, organizează pentru paza ordinii în interior o gardă națională,

iar pentru respingerea dușmanilor României, un Landwehr asemănător celui prusian, pentru ca toată România, peste câțiva ani, fără să se ruineze din cauza dărilor prea mari în vederea menținerii unei armate permanente, să devină un popor înarmat, ca și Prusia, nu însă « o oștire mereu înarmată », El stăruie să fie cultivată în principate o varietate de grâu din Rusia Nouă, ghirka, iar în munții Telegăi să fie intensificată producția de sare. Se zice că universitatea din București i-a înaintat un proiect pentru exploatarea aurului din Carpații români. Sub Cuza, țărani plăteau dări în valoare de 48 piaștri. Acum se preconizează trecerea acestor dări asupra pământului și, prin urmare, sporirea lor în detrimentul boierilor. O prăvălie din București plătește impozite circa o sută de ruble argint, iar impunerile variază dela o prăvălie la alta. Străinii fără pământ (printre care sunt vreo 3.000 de Poloni, rămași în principate, de pe vremea lui Cuza, — un contingent de comploțiști, gata oricând să lucreze împotriva Rusiei, ingineri hotarnici, telegrafiști, căpitani de poștă etc.) plătesc, de-acum înainte, 15 piaștri dări anuale pentru fondul drumurilor. Cum să nu iei dela « bătători-torii » drumurilor? — se întreabă Românii.

L-am văzut pe principele Carol. E mai curând un student neamț, înalt și blond, decât ofițer, cu toate că el se ocupă de parade. Favoriți impunători încadrează fața rumenă a unui Hohenzollern. În locul celor douăzeci și patru de feluri de mâncare, câte i se serveau lui Cuza, a poruncit să nu i se gătească decât șase.

— Ce face principele d-voastră?

— Face economii mereu, — mi se răspunde peste tot locul, în București. Jumătate din fetele românce s'au amoretat de el. Multe din ele, când trece pe stradă, îi aruncă pe fereastră buchete de flori, cu fotografiile lor. Dar se mai zvonește că principele visează la o frumoasă rusoaică din depărtare....

Mi-am continuat călătoria spre Pesta, cu același vapoarăș « Izlaia », pe care, îmbrăcat în haine civile și cu ochelari cu geamuri verzi și cu o valiză subțioară, principele Carol a sosit în sătucul Turnu-Severin, ca să domnească. Iată și bucătăreasa blondă a vaporului, Amalchen, căreia i-a dat, la plecare, un zwanziger.

— Imi pare rău că nu l-am felicitat, când a debarcat de pe vasul meu, — mi-a spus căpitanul.

— Ai să-l feliciți, la iarnă, când va porni înapoi, — l-a întrerupt un grec din Constantinopol, care face negoț la Giurgiu și înjură pe Români pentru că-i cer dări ».

1867

VASILE KELSIEV

Vasile Ivanovici Kelsiev (1835-1872) a studiat la facultatea limbilor orientale din Petersburg, a părăsit în 1857 serviciul la societatea americanor-rusă și s'a prezentat, la Londra, emigranților politici, Herzen și Ogariov. El a colaborat la revista lor « Kolokol », ¹⁾ a scris despre sectarii « raskolnici », venind, apoi, să organizeze un centru revoluționar la Tulcea, în mijlocul acestor « raskolnici » fugari și al cazacilor nekrasovților. Aici a colaborat prin anii 1862-1865 cu fratele său, Ivan, și cu emigrantul polon Sadik-Pașa (Czajkowski) ²⁾, iar în 1867 s'a întors în patrie, unde și-a continuat preocupările publicistice. Firea-i rebelă se oglindește și în stilul într-o câțiva pamfletar din diverse scrieri, printre care volumul *Galicina și Moldavia*, scrisorile de drum de prin anii 1866-1867, publicate în 1868, la Petersburg. Reproducem câteva pagini din capitolul *Iașii*. Următoarele trei scrisori, autorul le consacră emigranților poloni din Moldova.

« Politica noastră externă nu trebuie să se asemeze cu cea franceză care nu se gândește decât la ziua de azi. Trebuie să luăm exemplu dela boierii noștri vechi, care și-au ales drept țintă *unirea pământurilor rusești* și generație după generație o urmăreau neclintit. Pământurile rusești aproape că s'au unite (mai lipsește Galiciia de răsărit și partea dinspre Ungaria de pe lângă Tisa); a sosit acum timpul să renască imperiul grecesc, bulgăresc, sârbesc, românesc, care în viitor trebuiesc să fie aliate cu noi...

¹⁾ « Clopotul ». Este interesant de notat cele scrise de N. Gane (*op. cit.*, p. 99): « Un ziar revoluționar « Clopotul », redactat în străinătate de un comitet secret, se introducea din când în când și se împărțea clandestin în țară, predicând fățiș răsturnarea lui Vodă Cuza ». Comentatorul ediției declară că ziarul apărea la Cernăuți, ori în Elveția.

²⁾ Însemnările lui Sadik-Pașa s'au publicat în revista « Vechimea Kievului », din 1891.

Corcitură de Greci, pe care înșiși Grecii îi urăsc, fanarioții cârmuiau în trecut Moldova. Trebuie să-i vedeți pe acești oameni ca să înțelegeți prin ce și-au atras asupra lor atâta ură. Ei nu au niciun simț patriotic, niciun principiu politic și în genere aspirații pe care le are orice om. Totul sacrifică pentru bani, pentru carieră; își vând și fata și nevasta, și pe propriul frate îl pot pârî pentru aceasta. Sunt printre ei oameni care au învățat câte ceva, cu atât mai rău; faptul că știu să întrețină o conversație într-o societate, cunoștința de limbi străine, cunoștințele și talentele, nu le întrebuințează decât pentru a-și spori veniturile, pentru a parveni. Spionii Turcilor sunt fanarioți. Secretarii guvernatorilor pentru legături cu consulatele străine, sunt fanarioți. Agenții politici sunt pe jumătate fanarioți. Turcii țin Turcia sub jug, pentru că sunt inculpați și nu-și dau seama ce fac. Turcia dacă reușește să iasă din încurcături, acest fapt îl datorește fanarioților, care intervin în apus în favoarea ei. Se înțelege, ca la astfel de oameni, lipsiți de orice aspirații politice și umane, a trebuit să se desvolte simțuri animalice și despre aceasta acum vom vorbi. Fanarioții nu numai că au știut să corupă toată populația cartierului european din Constantinopol (Pera), dar au sdruncinat adânc moralitatea sârmanei Moldove. Pentru Moldova ei n'au făcut absolut nimic, cu toate bogățiile ce le-au luat din mănăstirile ei. În mâinile lor se află și patriarhia din Țarigrad. Unde e clerul instruit grecesc? Unde s'au dus și se duc banii aceștia? Nu degeaba așa dar, fiecare popor, oricât de mic, imediat ce scapă de sub jugul stăpânirii turcești, caută să-și formeze un sinod, să aibă o biserică națională. Nu degeaba Cuza, cu toată opoziția engleză și a noastră, a secularizat totuși averile mănăstirilor grecești în principatele române; prin urmare, a avut de suferit și guvernul lui din cauza fanarioților. Imoralitatea, introdusă în Moldova de fanarioți, te izbește la orice pas.

În 1867 a sosit la Iași principele Carol. Eu am prins momentul când știam că e la teatru și m'am dus să-l văd, pe el, scena și mai ales publicul. Orașul Iași era de trei zile iluminat și împodobit cu arcuri de triumf. Aceasta de sigur ca să nu se pună rău cu prefectul și cu poliția, care la prima ocazie pot să-ți joace festa: Cuza îl imită orbește pe Napoleon și a introdus obiceiuri franceze în toate, iar masa locală ascultă pe cine vrei, cu toate că nu este pentru unirea principatelor și nici nu se interesează de noile legi. Fanarioții au știut să anihileze orice sentiment patriotic în popor, așa încât lor nu le stă gândul la unire. Lipsa unei conduceri centrale la Iași ruinează orașul. Pentru fiecare lucru, oricât de mărunț, trebuie să ceri aprobare dela București. Prin urmare, proprietarilor din Iași, negustorilor și improprietarilor cu procese, le vine destul de greu; dar caracterul Românilor e așa de parvenit de fanarioți, încât lor le e tot una. Sunt extraordinar de ușurateci, dar uită repede răul pe care îl faci. Pentru proteste sau opoziție n'au destulă

energie. Aceasta, de altfel, e și norocul lor, pentru că oamenii de aici nu-s lipsiți de posibilități, ca în *viitor* să realizeze unirea pământurilor românești, mai ales deoarece această unire ar merge aici mult mai bine decât de exemplu în Germania. Centralizarea franceză i-a fost fatală lui Cuza, însă administrația franceză a rămas. Această administrație i-a făcut o primire festivă lui Carol, iar nu poporul, care a venit să-l privească ca pe ceva deosebit. În ochii Europei, care nu-și dă seama cum stau lucrurile, Carol e popular; masselor populare însă le e de fapt totuna, cine se va urca pe tron, pentru că simțul patriotic al poporului e sugrumat, pentru că s'a obișnuit să vadă în gospodarii săi străini și exploataitori. El a renunțat la toate și s'a lăsat condus cum doresc alții, deoarece nu poți sparge zidul cu capul — și s'a supus. Această indiferență a masselor populare pentru soarta țării, această educație fanariotă mi-a atras atenția dintr'odată, când stăteam la teatru...

Cortina nu se ridicase până ce n'a intrat principele. El se arată într'o lojă din rangul al II-lea (în dreapta spectatorilor). E un tânăr blond cam de 27 ani. În timp ce saluta, am avut tot timpul să-l scrutez cu lornionul; seamănă extraordinar cu marii noștri duci, cu răposatul țar și cu principele moștenitor al Prusiei. Are aceleași trăsături corecte, aceleași maniere și mișcări. A răsunat imnul național român. Pe scenă au apărut inițialele principelui. Cântăreți îmbrăcați în haine negre și cântărețe în rochii albe cântau în cinstea sărmanei României. Muzica și vocile erau excelente, dar vai! — atât muzicanții, cât și cântăreții, ca și la noi — erau străini. Românii, ca și noi, încă au nevoie de oameni străini, ca să le formuleze melodiile. Decorurile erau proaste. Trebuie să observ, că în genere teatrul din Iași e puțin arătos. E iluminat cu lumânări de parafină și are o împărțire proastă. Într'un cuvânt, viața intelectuală abia începe să mijească în acest ținut uitat și asuprit.

Au cântat imnul. Publicul s'a ridicat și destul de neîmpreunat a strigat: « Trăiască domnitorul Carol! » Strigătele au durat vreun minut. Pe mine m'a mirat faptul, că vecinii mei n'au luat parte la entuziasmul general. Aclamațiile au fost mai mult formale, decât o expresie a dragostei către patrie, către ei înșiși. Toți zâmbeau prostește. Imi era necaz pe poporul, care singur și-a ales domnitorul și cu nimic nu-și arată față de el simpatia.

Afară de indiferentismul fanariot, din nenorocire coreligionarii noștri au fost atinși de ideile de *libertate*, *egalitate* și *fraternitate* — ceea ce le-a dat gata cu desăvârșire. Principele Carol poate să se dovedească un domnitor priceput sau nepriceput, bun sau rău; dar oricum ar fi el, este expresia întregii României. Eu de exemplu am o pălărie pe cap, care nu e bună, dar e *a mea* și eu n'am să-i dau voie nimănui să mi-o smulgă de pe cap. Dacă nu-l vor pe Carol, să tacă, sau să fluere — așa înțeleg eu; e însă desgustător indiferentismul imoral, care nu-i înclină nici în dreapta, nici în stânga. Așa se și vede, că o țară întreagă e

condusă de un mănunchi de oameni, mai mult sau mai puțin pricepuți și care o cârmuiesc după bunul lor plac, iar poporul nu e nici cu ei, nici contra lor.

Teatrul din Iași e prost. Iașul e un oraș tot atât de românesc, cât și Kovno—rusesc. Majoritatea locuitorilor o formează Evreii, Polonii și Nemții; Moldovenii sunt numai funcționarii, negustorii mici și poporul de jos. Evreii nu se prea duc la teatru; au alte treburile. Polonii sunt niște golani, care nu se gândesc la teatru. Și de ce s'ar duce la un teatru, în care se joacă într-o limbă pe care ei n'o cunosc? Pentru Nemți mai vin trupe ambulante. Mai rămâne publicul moldovenesc, care a sărăcit în cea mai mare parte, datorită unirii principatelor, care a făcut ca Iașii să-și piardă însemnătatea de altădată. Decorurile sunt sărăcicioase, iar actorii imposibili. S'au jucat două vodeviluri străine în traducere, în care pe scenă apăreau când baroni, când conți și marchizi. Actorii își dădeau toată osteneala, dar se vedea că nici idee n'au — și nici n'au avut de unde să aibe — nu numai despre o societate aristocratică, dar chiar de una cum se cade. Sărmană Moldova cu boierii ei! Dacă acestea erau maniere de boieri — chiar de rang mijlociu —, atunci pot să spun că frizerii și conțopiștii noștri se țin mai bine. Despre mișcările actrițelor, care jucau pe marchize și baronese, mai bine să tac. Mai reușită a fost piesa *Nunta țărănească*, care prezenta scene din viața poporului, scrisă de d. Alecsandri. Conținutul piesei era absolut fără valoare, însă național, iar muzica a fost excelentă. Această operetă ar trebui să fie montată și la noi... E o adevărată rușine, că noi nu cunoaștem până acum operele bune ale coreligionarilor și vecinilor noștri, mulțumindu-ne a împrumuta opere dela popoare, nouă cu totul străine. Piesa era îndreptată împotriva fanarioților. De sigur, împotriva lor se putea compune ușor și ceva mai bun, însă penița literaților de aici nu s'a obișnuit să alerge pe hârtie și ideile n'au ajuns încă la inspirație creatoare; de altfel numărul oamenilor cu adevărat culți aici este redus, așa dar și al celor talentați. Să ne amintim istoria noastră — erau timpuri când ne entuziasmam de Cantemir, Sumarokov, Herascov, prințul I. M. Dolgorukov, care, vai! — mai mult decât sunt uitați. România deocamdată se află încă în veacul al XVIII-lea...

Conținutul piesei e simplu și lipsit de interes, însă muzica a salvat totul. Muzica operetei e așa de plăcută, jucăușă și glumeață, încât orice teatru ar avea succes cu o asemenea piesă. Am să fac încă o observație: dacă muzica ucrainiană — cu toate că e melodioasă — suferă de lipsa unui conținut, nu-ți inspira nimic, acea românească de asemenea, e foarte melodioasă, plăcută, dar e și mai lipsită de conținut, decât cea ucrainiană.

În timp ce acestea se petreceau pe scenă, binoclul meu îmi dădea posibilitatea să văd ce se petrece în public. Doamnele — și sunt nenumărate frumuseți — străluceau cu podoabele lor de briliante și safire. Fetele

lor, însă, lipsite de spiritualitate și gândire, aveau expresia caracteristică, pe care o au femeile din Orient... Binoclul meu se plimba dela o lojă la alta și deodată s'a oprit... Erau două femei de o frumusețe rară, pe care nici în vis nu o poți concepe... Erau două femei din familiile cele mai aristocratice de aici, din familii al căror nume amintea de un șir întreg de eroi, luptători pentru libertate, credință și neam, și pe care eu le voiu trece sub tăcere, deoarece nu vreau ca nepoatele să roșească pentru bunicile lor. Ceea ce am văzut aici în 1867 se practica la noi în 1757. Și noi am trăit o asemenea epocă. Moldova mai trăiește timpurile împărătesei Ana Ioanovna și Elisaveta Petrovna...

Ele au plătit (după prețurile de aici) o sumă fantastică pentru a putea avea loja de vis-à-vis cu aceea a principelui, și ce nu făceau ele ca să-i atragă atenția? Timp de patru ore i-au făcut ochi dulci, i-au zâmbit, au oftat și asta în văzul a două mii de spectatori...

Deprinderea de veacuri, de a fi sub stăpânirea străină a avut ca efect atrofierea sentimentelor patriotice în masele de aici și le-a făcut foarte materialiste. Grecii, Bulgarii și Sârbii nu manifestă aceeași indiferență față de soarta țării lor. Ei au avut un singur dușman — pe Turci, și pe ajutorii lor — Grecii. Popoarele Turciei cunosc bine cine e dușmanul lor, de aceea caută să se unească fiecare într-o singură țară, fiecare având un conducător, de care se țin ca și copilul de mamă, și de aceea sunt tari. Cu Românii situația e alta. Un neam mic, așezat de soartă între vecini puternici, ei vrând-nevrând au trebuit să se închine — când unuia, când altuia, așa încât s'au obișnuit cu gândul că soarta lor nu depinde de ei. Aici au stăpânit și Turcii, și Polonii, și noi am intervenit cu protectoratul nostru, și Austria a intrat cu oaste pe aici... În sfârșit, ei au ajuns sub protectoratul marilor puteri ale Europei, — adică s'au dezorientat complet.

Poporul nu l-a dușmănit pe Cuza. Eu am auzit adesea fraza: « Cuza a fost un om bun — a făcut mult bine ». Indr'adevăr, el a eliberat pe țărani, a introdus obligativitatea învățământului, pe boieri i-a cam strâns de brâu și tuturor le-a acordat drepturi egale de vot. Erau împotriva lui numai din cauza dărilor sporite, din cauza introducerii serviciului de « grăniceri » — asemănător landwehr-ului german. Și iată, acest popor unit de el, n'a făcut niciun pas, ca să-l ajute atunci, când el a fost detronat. Poporul a tăcut, deoarece nu credea în forțele sale, nici în însemnătatea sa, nici în statornicia reformelor; iar populația orășănească, — tot felul de mici negustori, brutari, măcelari, — aceștia din contra, chiar se bucurau de căderea lui. De altfel ei se bucurau la gândul, că va veni din nou o ocupație străină. — « Vor veni oști și treburile vor merge mai bine, vom avea comenzi mai multe. Să dea Dumnezeu să vină Rușii. Ofițerilor ruși le place viața și trăiesc pe picior larg, le place să fie eleganți și le place o mâncare bună. Nu sunt ca Austriacii, care numără fiecare ban, mai rău ca ai noștri ! » Chiar

boierii se bucurau. Despre boieroaice nici nu mai vorbesc: acestea se gândeau la baluri și la petreceri...

Nu numai fanarioții și armatele străine au corupt atât de adânc acest popor, încât trebuie să umbli cu felinarul ca să găsești un bărbat, sau o femeie cinstită, ci și ideile filosofice ale secolului al XVIII-lea au avut o influență asupra acestui popor, care abia a pășit pe drumurile mai serioase ale vieții istorice... Să mai desvăluim oare rănilor viitorului stat român?

Străinii îl năpădesc și-l strâmtorează, ca și întreg răsăritul nostru. Aici vin toți parveniții mai dotați ori neisprăviți din apus, ce-și caută norocul și care îi îndepărtează pe locuitorii autohtoni dela servicii, dela negoț și dela meșteșuguri. În mâinile străinilor se află capitalurile și influența... Pot să spun, că aici poți vedea aievea Rusia după Petru cel Mare și chiar în timpul lui. În urma principelui Carol pășește o ceată întreagă de Germani avizi, care cu toate strigătele și protestele intelectualilor de aici, ocupă funcție după funcție. În 1867 se răspândește vestea că fratele principelui Carol, Frederic, sosit atunci la Iași, va fi numit guvernator al Moldovei. Pentru ce? Și oare cunoaște el într'atâta țara ca să poată deveni locțiitor de domn? Și oare pentru asemenea post nu e capabil niciun român? Toate acestea sunt așa de puțin delicate și cam *zu deutsch*!

Cu acești străini e o adevărată nenorocire. În virtutea vechilor tratate (capitulații), încheiate între puterile din apus și Poarta Otomană, străinii se bucurau aici de drepturi de a se judeca la consuli lor, iar în relațiile cu supușii de aici să ceară ocrotirea consulatelor lor. Vă puteți închipui ce haos iese din aceasta. Consulatele se amestecă în toate ordinele date de guvernul de aici și în toate lucrările administrative. Dacă e arestat un străin — consulatul respectiv consideră acest lucru ca o ofesă personală și derutează poliția, îi paralizează acțiunile. Și fără toate acestea e greu să realizezi ceva, și pe lângă asta și capitulațiile acestea blestemate, sub ocrotirea cărora își fac aici de cap vreo 70 de mii de supuși austriaci...

Sărmană Românie! Și nimeni nu-ți cunoaște necazurile!...

1876

G. I. BOBRIKOV

Războiul Crimeii și cel balcanic, din 1877, marchează etape noi în evoluția relațiilor ruso-române. Izvoarele documentare sunt bogate pentru această epocă. Academicianul sovietic E. Tarle consacră câteva capitole (vol. I, cap. III—XI) acestor evenimente în studiul său: *Războiul Crimeii* (Moscova, 1944). Amintim din scrierile mai vechi: A. N. Petrov, *Rușii în România și la Dunăre în 1853—1854*, « Vechimea Rusă », 1888, nr. 9 și urm.; *Războiul răsăritean din 1853—1856*, în « Vechea și Noua Rusie », 1879, vol. XV, p. 457, comp. pe M. Bogdanovici, N. Dubrovin și « Bătrânul diplomat »; *Războaiele Rusiei cu Turcia, din 1828—1829 și 1853—1854*, « Vechimea Rusă », 1875—1876; A. Zaioncikovski, *Războiul din Răsărit din 1853—1856 în legătură cu situația contemporană politică*, Petersburg, 1908—1913; Edmond Bapst, *Les origines de la guerre de Crimée*, Paris; S. Nikitin, *Politica rusă în Balcani și începutul războiului răsăritean*, « Problemele Istoriei », 1946, nr. 4, p. 3 și urm.; general Șcerbatov, *Le feld-maréchal Paskievitch*, Petersburg, 1888—1899; corespondența lui Paskevici și a lui M. D. Gorceakov, « Arhiva Rusă », 1876; N. Schilder, *Paskevici în timpul războiului Crimeii*, « Vechimea Rusă », 1875; amintirile lui Kamovski, Henrizi, B. P., C. A. N. (« Sbornicul Militar », 1873), Petre Alabin (Viatka, 1861, Samara, 1888 și 1892), N. Bogdanovski (« Vechimea Rusă », 1894). Ofițerul Pavel Valerianovici Jadovski, fratele poetei Iulia Jadovska, a publicat în revista « Panteon » (1854, nr. 7): *Schița istorică despre Moldova și Valahia și Moldova și Valahia în actualitate (ibidem, 1856, nr. 1 și 2, și separat, Petersburg, 1856)*. La Paris, în editura lui A. Franck — colecția « Sbornikul rusesc din străinătate », în 1858 au apărut două scrieri: *Nemții și Dunărea și Jurnalul din Sevastopol*, continuând notele de campanie din Principatele Dunărene. În prima broșură (p. 18—19) găsim o descriere răutăcioasă a Bucureștilor, vorbindu-se de luxul pretențios al « micului Paris » și primitivitatea poporului oprimat de aristocrație și de « prince renaissant ».

Cu atât mai prețioase sunt însemnările tânărului ofițer Lev Tolstoi (1828—1910), din al său *Jurnal intim* (1853—1865)¹⁾. Din cauza înrudirii sale cu comandantul prinț Gorceakov²⁾, viitorul celebru romancier a fost numit în armata care opera în regiunea Dunării, fiind trimis la Oltenița, apoi în statul-major al generalului Serpuhovski, șeful artileriei, la București — «oraș mare și frumos». Mătușei sale, T. A. Egolskaia³⁾, el îi scria la 26 Mai 1854, că stă foarte liniștit la București, unde se plimbă, face muzică și mănâncă înghețată. A doua zi pleacă la Siliștriu. La 14 Martie 1854, sosind de abia de două zile la București, Tolstoi reia jurnalul întrerupt aproape de o lună, din Caucaz. El scrie aici *Adolescența și Memoriile unui artilerist*. Citește operele lui Pușkin, Lermontov, Goethe, Schiller... Din mijlocul lunii Iunie până la 21 Iulie el stă la București. La 30 Iulie, se duce călare la Râmnic, la 7—11 August se află într-o misiune la Bârlad, trece apoi prin Moldova întreagă și ajunge la 4 Septembrie la graniță — Sculeni pe Prut, iar la 9 Septembrie — la Chișinău, unde rămâne în neactivitate până la 1 Noembrie, cerând mereu să fie mutat în Crimeea, pe frontul de luptă. Remarcabile sunt rândurile notate în *Jurnal* la 11 Iulie 1854⁴⁾:

«Après ma conversation avec le médecin, j'ai renoncé à l'opinion stupide et injuste que je professais à l'égard des Valaques; opinion qui est partagée par toute l'armée et qui m'a été inculquée par les idiots que je rencontrais jusqu'à présent. Le sort de ce peuple est fait de charme et de tristesse».

Războiul Crimeii, care a descoperit slăbiciunea regimului rusesc ce se întemeia pe iobăgie⁵⁾, și tratatul de la Paris, încheiat în 1856⁶⁾, au ușurat accesul intrigilor austriace în Balcani, întărind tendința lor de a contrabalansa influența rusă, Austria fiind împotriva unirii tuturor Românilor într'un stat, ea dorind să pună sub stăpânirea sa

¹⁾ Paris, 1926, p. 114 și urm.

²⁾ Printre aghiotanții generalului se aflau: Iorgu Costache Sturdza, Petre Keșco, Dimitrie Krupenski și Dadu Iordache Filipescu, care, născut în 1811, și-a făcut studiile militare la Moscova, a intrat apoi în armata rusă, căpătând pentru campania din Crimeea o spadă de onoare; în 1859 Filipescu a trecut în armata română, în care a ajuns colonel, fiind aghiotant atașat pe lângă marele duce Nicolae la 1877.

³⁾ P. Biriukov, *Tolstoi*, Paris, 1906, vol. I, p. 280 și urm.; E. Galperin-Kaminski, *Tolstoi par Tolstoi*, Paris, 1912, p. 126 și urm.; N. Tolu, *Tolstoi în România*, «Viața Românească», 1928, nr. 1, p. 1105—1114.

⁴⁾ *Op. cit.*, p. 126.

⁵⁾ V. I. Lenin, *Opere*, vol. XV, p. 143.

⁶⁾ N. Iorga, *Histoire des relations*, p. 319, și *Conflictul militar austro-rus în 1854—1856*, «Analele Academiei», 1937, s. III, t. XIX, p. 250. A. N. Petrov, *Diplomații ruși la conferințele din Viena în 1855*, «Vestitorul Istoric», 1890, și *Diplomații ruși la congresul din Paris*, *ibidem*, 1891.

Principatele Dunărene ¹⁾. Ocupația austriacă din timpul acestui război era un pas de agresiune germanică împotriva țării, dar chiar ofițerii austriaci, ca Moritz von Angeli ²⁾, veniți la Iași, considerau principatele drept «un pion avansat al sferei de influență rusească», unde Rușii și-au făcut destule simpatii în îndelungatele șederi, înodând relații de prietenie și fiind apreciați pentru dărnicia lor, pe când măsurile autorităților militare austriace erau privite ca nelegiuiri opresive ³⁾.

Încercând să introducă neînțelegeri între Rusia și Moldova, asigurându-și stăpânirea gurilor Dunării ⁴⁾ (înregistrăm tendința de a aduce chiar Basarabia sub stăpânirea austriacă ⁵⁾, Austria stăruie la congresul dela Paris, ca printre clauzele impuse Rusiei în urma unui război greu, să se introducă cedarea județelor de Sud ale Basarabiei, suzeranității turcești, închizându-i-se astfel ieșirea spre marele fluviu. Pe de altă parte, Austria agită chestia Dunării, chiar la 1881, când ajunge să rupă relațiile diplomatice cu România independentă, ca să stabilească, prin umilința acestei țări, un control efectiv asupra navigației dunărene ⁶⁾. Cu toate intrigile austriace din vremea războiului Crimeii și de după congresul dela Paris, ⁷⁾ marele act al unirii princi-

¹⁾ *Ibidem*, pp. 319, 330 ș. a.

²⁾ Amintirile sale au apărut la Stuttgart, în 1900; comp. Tudor Bucur, în «*Revista Istorică*», 1944, p. 14. Prințul Sayn-Wittgenstein-Berleburg, (*Souvenirs et correspondance*, Paris, 1889, vol. I, p. 374; această carte, ca și câteva alte volume de amintiri, le folosim din biblioteca lui C. Dașkin) notează la 3 Iulie 1856, că Moldovenii regretă pe Ruși, față de aroganța și brutalitatea Austriacilor. R. Rosetti (*Amintiri*, vol. I, p. 282) scrie:

«Nu voi uita niciodată simțimintele de ură și de dispreț cu care femeile care aveau îngrijirea mea și a surorilor mele, slugile casei, vatajii, vechilii și număroșii boierănași, protejați ai tatei, cu soțiile și familiile lor, vorbeau de Austriaci, de *varvaria*, de aroganță, de pretențiile și de meschinăria lor. Părinții mei au confirmat cu desăvârșire aceste spuse, arătând la rândul lor, că ostașii cesaro-crăiești s'au arătat absolut nesuferiți, mai cu seamă ofițerii, plini de pretenții, niciodată mulțumiți de cele ce li se oferea, chiar în casele boierești cele mai bogate, în care aveau parte de un trai de care cei mulți dintre ei nici nu visase să se bucure acasă la ei. Apoi erau foarte brutali către cei mici și pentru cel mai mic temei scoteau sabia și, fără niciun temei, prea adesea loveau cu tăișul...». Comp. și: N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. III, p. 321.

³⁾ E. Tarle, *op. cit.*, p. 451 și urm.

⁴⁾ N. Iorga, *Problema unirii principatelor (1855—1859)*, «*Analele Academiei*», 1941, s. III, t. XXIII, p. 293, comp. amintirile ambasadorului Hubner (Paris, 1904). Vezi și: A. Șatilov, *Despre problema Dunării*, ziarul «*Izvestia*», Moscova, 23 Iunie 1946.

⁵⁾ R. Rosetti, *Amintiri*, vol. III, p. 121.

⁶⁾ Titu Maiorescu, *op. cit.*, pp. 191—206. Protestele lui Grigore Sturdza, Mihail Kogălniceanu, etc.

⁷⁾ R. Rosetti, *Amintiri*, vol. II, p. 67 și urm.

patelor, cu temelia care datează dela generalul Kiseliiov și regulamentul organic, se înfăptuește în Ianuarie 1859, datorită sprijinului real al Rusiei și Franței.

La 13 Martie 1871, prin tratatul din Londra, Rusia obține anula-re-a hotărîrilor dela Paris, din 1856. Mai târziu, când popoarele balcanice se răscoală împotriva nesuferitului jug turcesc, văzând că nu există altă soluție decât războiul, Rusia pornește o nouă luptă pentru eliberarea popoarelor din Sud-Estul european. La 11 Aprilie 1877, intrând în România în conformitate cu o convenție încheiată la 4 Aprilie la Livadia între guvernele rus și român, comandantul oștirii ruse adresează Românilor un apel, în care printre altele spune:

« Armata intră astăzi în țara voastră, care nu pentru întâiași dată a întâmpinat cu bucurie oștirile rusești. Vestindu-vă aceasta, vă declar că venim la voi ca vechi prieteni și voitori de bine; nădăjduesc să găsec la voi aceeași sufletească primire care au arătat-o străbunii voștri oștirilor noastre în trecutele războaie ce le-am avut cu Turcii... ».

Românii, sub comanda principelui Carol I, viitorul mareșal onorar al armatei ruse, au venit și ei ca să lupte la Plevna, alături de armata rusă reorganizată ¹⁾, frăția de arme ruso-română obținând, acolo, o biruință nouă ²⁾. Astfel, România, încă la 11 Decembrie 1876 considerată de sultanul Abdul-Hamid ca o provincie turcească ³⁾, și-a proclamat independența. Nefiind însă recunoscută de marile puteri independente, România n'a putut fi admisă la preliminarele de pace dela San-Stefano, unde, datorită intervenției Rusiei, la 11 Februarie 1878, Poarta i-a recunoscut această independență, de asemenea atribuid Rusiei « sandjacul Tulcii » (Dobrogea), cu posibilitatea de a-l schimba pentru Sudul Basarabiei. În urma negocierilor de atunci, care

¹⁾ P. Zaioncikovski, *Reformele militare ale lui D. A. Miliutin*, « Problemele Istoriei », 1945, nr. 2, p. 3 și urm.

²⁾ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 124. Autorul care scrie în 1897, subliniază multiplele neajunsuri ale lucrării alcătuită de statul-major român: *Istoria războiului din 1877—1878* (București, 1887). Comp. și p. 132, despre alte scrieri care falsifică textul telegramei adresate de marele duce Nicolae principelui Carol, la 31 Iulie 1877. Textul apocrif a apărut întâi în « Neue Freie Presse » din Viena, sub rubrica unei corespondențe din Londra din 18 Martie 1878, a fost reproduș în broșura *Rumänien und der Vertrag von San-Stefano* (Viena, 1878, p. 15), apoi de T. C. Văcărescu: *Luptele Românilor în rebelul din 1877—1878* (București, 1887, p. 180), de unde a luat-o *Istoricul român* (București 1887, vol. I, p. 257 și n. 1). Originalul e la Sinaia, într-o vitrină; textul autentic, în *Memoriile regelui Carol I*, D. A. Sturdza, *Charles I-er*, N. Iorga, *Războiul pentru independența României* — cu rectificarea punctuației, p. 73), etc. (com. de M. Romanescu). Vezi în *Memorii* (vol. IV, p. 9), scrisoarea tatălui regelui, despre Rusia — prietenă folositoare, stăpână pe viitor în Orient...

³⁾ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 112.

au avut loc într'o atmosferă neprielnică ¹⁾, România, în schimbul Basarabiei de Sud, a obținut Dobrogea, cu un teritoriu redus, fără despăgubiri în bani ²⁾, și, pe lângă aceasta, cu condiția — impusă de congresul din Berlin — a modificării articolului VII din constituție, în sensul toleranței religioase la exercitarea drepturilor politice. Nemulțumirea unora nu s'a revarsat asupra lui Ion Brătianu, sau a lui M. Kogălniceanu ³⁾, ci a influențat spre rău legăturile ruso-române.

Războiul din 1877—1878 are o bibliografie și mai bogată, încât n'o putem prezenta decât în parte. Tratatativele internaționale se pot cerceta din *Istoria diplomației* (Moscova, 1945, vol. II, p. 22 și urm., de V. Hvostov). M. Pokrovski scrie despre *Problema Orientului dela pacea din Paris până la congresul din Berlin*, în *Istoria Rusiei în veacul al XIX-lea*, Petersburg, 1909, vol. VI. Urmează: E. Belov, *Rezultatele războiului Rusiei cu Turcia*, «Vechea și Noua Rusie», 1877; *Rusia și Anglia în Turcia*, «Vechimea Rusă», 1896, nr. 5 și urm.; prinț V. D. Dabija, *San-Stefano și Constantinopolul*, *ibidem*, 1880; P. Melnikov, *Dunărea și Nemții*, Petersburg, 1898; P. Zotov, *Războiul pentru independența Slavilor*, «Vechimea Rusă», 1906—1907; Jihariov, *Politica rusească în problema răsăriteană*, 1896; Butkovski, *O sută de ani de politică austriacă în problema răsăriteană*, Petersburg, 1888; Karnovici, *Despre rolul Rusiei în eliberarea creștinilor de sub jugul turcesc*, «Otecestvennîe Zapiski», 1878; N. Pirogov, N. Abaza (1880—1882), V. Podgorețki («Vechimea Rusă», 1893), N. Kozlov (1886) — despre starea sanitară în timp de război; N. Schilder, *Asediul Plevnei*, A. N. Kuropatkin, *Loucea, Plevna, Șeinovo*; colonel Martinov, *Le blocus de Plevna*, Paris, 1904; *De Kichineff à Plevna*, Constantinopol, 1888; general Tottleben, *Plevna et son défenseur Osman-Pacha*; A. Mlohovski, *Russes et Turcs, La guerre d'Orient*, Paris, 1877; Belina, *De Paris à Plevna*, 1878; *Colecția corespondențelor telegrafice oficiale din războiul răsăritean din 1877—1878*, Petersburg, 1878; D. Buharov, *La Russie et la Turquie*, Paris, 1878; N. Iorga, *La Russie en Orient de 1875 à 1878, d'après les confessions de M. Nelidov* ⁴⁾, București, 1916, *Dix ans de politique russe dans le Sud-Est de l'Europe* (1878—1888), București, 1937, și *Scrisoarea lui Tottleben despre luarea Plevnei*, «Revista Istorică», 1939, nr. 4-6, p. 148 și urm.; I. Nistor, *Din corespondența lui Tottleben dela Plevna*, «Analele Academiei», 1932—1933, s. III,

¹⁾ *Ibidem*, pp. 75—76 și 104—168.

²⁾ *Ibidem*, p. 166—167. Chestia dela Arab-Tabia; România a renunțat la îndemnizare în schimbul rectificării de graniță, expert fiind generalul Șt. Fălcoianu, șef de stat-major (com. de M. Romanescu, nepotul generalului).

³⁾ *Ibidem*, p. 168.

⁴⁾ Alexandru I. Nelidov (1835—1910), directorul cancelariei diplomatice a cartierului general ruso-român, unul din autorii tratatului dela San-Stefano, ambasador la Constantinopol (1882—1897).

t. XIII, p. 223 și urm.; Muzaffer-Pașa și Talaat-Bei, *Défense de Plevna*, Paris, 1889; A. Le Faure, *Histoire de la guerre d'Orient*, Paris, 1878; Stuckrad (Hanovra, 1879); D. Jurasco, *L'influence russe dans les pays moldo-valaques depuis Koutchouk-Kainardji jusqu'à la paix de Bucarest*, Châteauroux, 1913; I. Kliaciko, *Les évolutions du problème oriental*, « Revue des deux mondes », 1878; Lecomte, *La guerre d'Orient en 1876—1877*, Paris 1878—1879; general Candiano-Popescu, *Războiul neatârării*, București, 1913; P. Lindenberg, *König Karl von Rumänien*, Berlin, 1923; N. Iorga, *Correspondance diplomatique sous le roi Charles I-er*, Paris, 1923, *Războiul pentru independența României*, București, 1927, și *Războiul neatârării*, București, 1927; I. Manolescu, *Războiul româno-ruso-turc din 1877*, București, 1921; *Cuvântările regelui Carol I*; general R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, București, 1920; lucrările lui Rustow, Lurion (1878), Hartmann (1878), Green (1879), Mayer (1877) ș. m. a.¹⁾.

Tot așa de numeroase sunt însemnările de campanie, jurnalele, amintirile unor militari, dar și corespondenți de război și alți participanți în operațiile de pe front. Menționăm: *Amintirile* agentului serviciului secret, macedoneanul C. Favricodorov, acțiunea cărora se începe din Ploești (« Vestitorul Istoric », 1885, nr. 10, p. 66); *Insemnările* generalului Narbut (« Arhiva Rusă », 1895); *Amintirile* lui V. M. Vonlarlarski, care scrie despre desgustătoarea cale ferată a lui Strousberg și orașul Ploești (« Vechimea Rusă », 1892, nr. 5, p. 419 și urm.; ediția franceză, Paris, 1899, prefată de Anatole France); *Amintirile* lui A. A. Bers (« Vechimea Rusă », 1898, p. 111 și urm.); *Amintirile* lui S. Ţurikov (« Vestitorul Istoric », 1901, nr. 1 și urm.); *Jurnalul* lui I. Eleț (« Vechimea Rusă », 1906, nr. 3, p. 528 și urm.); *Insemnările* contelui N. Ignatiev (« Vestitorul Istoric », 1914); *Insemnările* generalului Depreradovici (« Vechia și Noua Rusie », 1880); *Jurnalul* doctorului Botkin (« Vestitorul Europei » și în volum: *Scrisori din Bulgaria*, Petersburg, 1893); *Scrisorile din Bulgaria*, de Utin (Petersburg, 1879); *Jurnalul* contelui Vlad. Al. Sollohub (1814—1882), Petersburg, 1878; și multe altele. Scriitorul Vsevolod Krestovski, ofițer al gărzii și corespondent al ziarului « Vestitorul Guvernamental », a publicat în 1879, la Petersburg, cartea: *Douăzeci de luni în armata de operațiuni*, folosind materialul cules și în romanele sale²⁾. Scriitorul V. I. Nemirovici-Dancenko, care a participat și el în război în calitate de corespondent militar, a publicat apoi numeroase scrieri, printre care: *Plevna și Șipka* (Petersburg, 1881) și *Un an de război*, *Jurnalul unui corespondent rus*, în care autorul scrie în legătură cu bătălia dela Grivița (Petersburg, 1879, vol. I, p. 125):

¹⁾ Manuscrisele generalului Șt. Fălcoianu, la Academia Română.

²⁾ Alt roman, *Plevna*, de Grigore Saharov, Stuttgart-Lipsca, 1884.

« A treia zi Românii s'au arătat bravi. Am mai spus, că ei se luptau bine, fără să mai vorbim de artileria lor, care dela începutul bătăliei s'a arătat excelent ».

Și mai elogios scrie generalul Hasencampf, în *Jurnalul meu* (« Vestitorul Istoric », 1905, nr. 6, și în volum, 1908). La 12 Septemvrie 1877, el semnalează înaintarea lucrărilor de fortificație ale Românilor, la Plevna. La 20 Septemvrie generalul admiră ordinea taberei ostașilor români, la Grivița:

« Locurile de bivouacuri sunt alese cu scrupulozitate și aranjate frumos și îngrijit; puștile și echipamentul ostășesc sunt puse și așezate sistematic; corturile și bordeiurile de pământ sunt orânduite regulat și în linii drepte; între batalioane și regimente sunt stabilite intervale. Aranjarea interioară a bordeiurilor de pământ e exemplară. Pretutindeni e curat, orânduit și elegant. Chiar pentru cai sunt construite șoproane de paie ».

Principele Carol I-a decorat pe Hasencampf cu ordinul « Steaua României ».

Este interesant de asemenea, *Jurnalul* locotenentului gărzii Leonid Ciceagov ¹⁾ (ed. I, Petersburg, 1885; ed. II, 1887; ed. III, 1903).

Prințul Emil de Sayn-Wittgenstein-Berleburg, aghiotantul împăratului, și-a scris: *Souvenirs et correspondance* (Paris, 1889), începând povestirea (vol. II, p. 425) din moșia soției sale ²⁾, Fântânele, din Moldova, la 28 Septemvrie 1876. La 20 Mai 1877 autorul trece prin Ploești, iar la 31 Mai asistă la splendida întâmpinare a împăratului la București. Descrierea continuă cu asediul Plevnei ³⁾.

Printre autori de memorii menționăm pe P. Parensov, ofițer de stat-major (« Vechimea Rusă », 1899), prieten cu colonelul G. I. Bobrikov, care scrie, la rândul său, amintiri din vremea acestui război. Reproducem, însă, numai un capitol al însemnării lui Bobrikov cu privire la România în preajma războiului din 1877 (« Vechimea Rusă », 1912, nr. 5, p. 290—295).

¹⁾ Nepotul amiralului, Leonid Ciceagov s'a născut în 1856, a ajuns colonel, apoi s'a călugărit luându-și numele monahal de Serafim, a fost arhiepiscop al Basarabiei și mitropolit. Despre el scrie I. Parhomovici, în « Revista Societății istorico-arheologice-bisericești », Chișinău, 1910, vol. V, pp. 1—55.

²⁾ Prințul a luptat în armata rusă în Caucaz și, în 1863, împotriva răsculaților poloni. El s'a căsătorit în Moldova, cu Pulheria Cantacuzino-Pașcanu, a avut o fiică, măritată cu prințul Schönburg-Waldenburg, care la rândul ei a dat naștere la doi fii și o fată, căsătorită cu principele de Wied, fostul rege al Albaniei (R. Rosetti, *Aminitri*, vol. II, p. 15). Prințul Sayn-Wittgenstein-Berleburg a fost unul din candidații la tronul Moldovei (A. Isacenko, *La Roumanie inconnue*, Berna, 1917, p. 42).

³⁾ Pag. 433, 437 până la p. 524.

« Una din amintirile mele cele mai plăcute aparține României, unde am ajuns pentru prima dată cu ocazia marilor manevre, organizate de principele Carol, care-și recomanda reprezentanților armatei străine, tânăra sa armată instruită de el. A doua oară am sosit la București ca însărcinat militar al comandamentului suprem al armatelor noastre, ce erau concentrate în Basarabia în toamna anului 1876. Și prima și a doua oară, datorită unei împrejurări fericite, mi-am asigurat un succes deplin, datorită faptului că în țară aveam mai mulți prieteni, decât dușmani.

Că succesul uneori depinde de împrejurări neînsemnate o demonstrează faptul, că la prima mea venire făcusem cunoștință cu ministrul de război, generalul Florescu. Am fost printre primii ofițeri ruși, care am ajuns în Valahia ca musafir al principatului, nu ca unul în măsură să hotărască soarta lui. Luând în considerație faptul acesta, plecând în vizită la ministru, mi-am îmbrăcat uniforma de gală, ceea ce-l încântă pe simpaticul general. Am aflat pe urmă, că ofițerii străini se prezentau la el în uniforma obișnuită. Mulțumit de mine, ministrul mi-a dat un cal foarte bun, pe când ceilalți ofițeri străini aveau niște mârțoage. Datorită acestui fapt, în tot timpul manevrelor eram în apropierea principelui. Era natural ca toate impresiile principele le împărtășea cu mine, ceea ce-mi cree o situație excepțională. De altfel încă o întâmplare spori prestigiul meu. Trecând pe străzile Bucureștilor cu un grup de străini, aceștia se mirau că birjarii dela cele mai frumoase trăsură, care erau sectari ruși, se ridicau de pe caprele trăsurilor și mă salutau adânc. Toate acestea sunt lucruri neînsemnate, care însă nu trebuiesc neglijate. Încă un amănunt. Manevrelor au avut loc în împrejurimile Buzăului, unde am plecat cu principele într'un vagon special. Corect până la pedantism, principele nu se întreținea cu un străin, mai mult decât cu altul. Ținându-mă mai la distanță în timpul drumului, mă apropiam de principe când ajungeam în gară. De aici a rezultat faptul, că publicul, care aștepta pe platforma din gară, și autoritățile îl vedeau totdeauna pe principe întreținându-se cu mine. Ca rezultat, în ziare au început să apară articole, în care era subliniată situația mea deosebită. Și acest lucru e un amănunt, care însă are însemnătatea lui.

Răstimpul de șase luni, cât am stat în România înainte de război, m'a apropiat foarte mult de președintele consiliului de miniștri Ion Brătianu, care în momentul acela deținea portofoliul ministerului de interne și de război. După părerea multora, ultra liberalul — Mazzini al României — Brătianu, se arată față de mine foarte amabil și înțelegător, punând în primul plan miezul lucrului, fără să țină seamă de formă. Cu ajutorul lui am putut strânge și prelucra toate informațiile care ar fi putut prezenta interes pentru armata noastră, ce înainta spre Bulgaria, trecând prin principat. Ne-a apropiat și mai mult

învălmășala, care a însoțit trecerea armatelor noastre prin teritoriul românesc. Cu toate că timpul care a precedat declarației de război, a fost destul de mare ca să poată fi luate toate măsurile necesare, s'a constatat că n'au fost luate măsuri la timp. În consecință, o serie de conflicte și neînțelegeri cu autoritățile locale. Într'o asemenea situație l-am găsit pe agentul nostru diplomatic — baronul Stuart¹⁾, care desperat, gesticula în fața unui maldăr de note adresate lui de ministrul de externe Kogălniceanu.

— Toate numai din vina voastră — a armatei active. Uite-te ce bucluc mi-ai făcut. Și acum eu sunt de vină? — mă întâmpină el.

— Dacă-s de vină eu și armata, atunci am să te descurc tot eu. Dă-mi toate notele mie și am să am eu grijă ca să nu te mai supere cu altele.

Hârtii erau multe, așa că abia au încăput în servieta mea, pe care n'am mai putut-o închide. Am plecat cu ele la Brătianu. Totdeauna amabil și bine dispus, m'a întrebat de sănătate, oferindu-mi o țigară, și avea un tutun extraordinar de bun.

— Ce e cu servieta asta de senator?

— Kogălniceanu al dvs. l-a bombardat pe baron cu note diplomatice. Acum trebuie să desleg eu sforile și de aceea am venit la dvs.

— Da, am auzit de o serie de conflicte între populația noastră și armata voastră. Pier găinile și alte orătării, se rup cănila și gălețile dela fântâni și altele de acest soi.

— Am și eu un dosar voluminos de declarații din partea autorităților militare. Rubla o schimbă pentru un leu jumătate, ascund lemnele și paele, și multe altele de felul acesta, ceea ce este un rezultat al lipsei comisarilor, care trebuie să însoțească coloanele. Cred că asemenea lucruri nu se vor mai repeta. În momentul de față e inutil să cercetezi cine e vinovat și cine are dreptate. Cercetările și compensațiile nu ar face altceva, decât să înăsprească relațiile noastre, așa încât propun ca toate să fie date uitării.

— Înțeleg și în totul sunt de acord.

Și simpatic Brătianu, pentru a nu-și deszice vorba de faptă, în persoană, rupe pe masa consiliului de miniștri, notele trimise de ministrul său de externe. Poți să zici că nu e inteligent?

Tot astfel, rapid și hotărât, am mai rezolvat o serie de probleme, care apăreau la fiecare pas în urma contactului armatei noastre cu populația și armata română. Convenția militară a fost încheiată prea târziu și pe deasupra omisese o serie de puncte, care nefiind stipulate puteau să aibă urmări și să provoace conflicte serioase. Noi toate le discutăm și le preveneam la timp. În această privință trebuie să recunosc meritele

¹⁾ Dimitrie Feodorovici Stuart, viitor director al arhivelor ministerului afacerilor străine, nepot de fiică al dragomanului D. Moruzi, omorât în 1812.

lui Brătianu. Imi aduc aminte, că odată marele duce, comandant suprem al armatelor noastre, îmi reproșase mie, că guvernul reprezentativ al principatului îl ține legat pe domnitor de mâini și de picioare, chiar în probleme militare și că însuși marele duce e nehotărît și nu cunoaște posibilitățile de recunoaștere de-a-lungul Dunării, care ar urma să asigure succesul întreprinderii.

— În toate acestea se ascunde o neînțelegere — am avut curajul să-i spun marelui duce. — Nu există ordin dat de alteța voastră care să nu fi fost executat imediat. Ce-ați binevoi să ordonați acum, alteță?

— Iată ce: când faci recunoaștere pe o întindere așa de mare ca Dunărea, n'ai în deajuns trupe de acoperire, iar unitățile armatei române, care se află pe loc, se prea poate să refuze o colaborare. Aș vrea, totuși, ca măcar trei unități să fie asigurate de ajutorul Românilor.

— Să trăiți, — i-am răspuns, — totul va fi executat întocmai.

Aceasta era la Ploești. Cu toate că la București m'am întors destul de târziu, totuși în aceeași seară m'am dus la Brătianu. Fără să mă contrazică măcar cu un singur cuvânt, el s'a așezat la masă, a luat o coală de hârtie și iată ce am scris în urma unei sforțări reciproce pe o hârtie oficială ce purta pecete de stat:

« Les autorités militaires sont commandés de donner à l'officier de l'armée Imperiale Russe No. . . . , qui se présenterait avec cet ordre, tout le concours qu'il leur demanderait, mettre à sa disposition les troupes ou les instruments dont il aurait besoin, enfin chercher à mettre en execution les dispositions qu'il jugerait convenable dans le but de toute reconnaissance ou operation militaire ».

Iată ce se numește a executa dorințele marelui duce în întregime și până la capăt. În baza acestui ordin, un general sau ofițer rus avea dreptul să treacă Dunărea cu o unitate armată și să facă recunoașteri. Trebuia să vezi cât de mulțumit era însuși Brătianu.

— Cu toate că nu sunt militar, totuși iubesc armata și înțeleg problemele militare. Nu se poate lega mâinile comandanților militari, fără a nu lovi în interesele cauzei. Cred că marele duce, în sfârșit, o să mă aprecieze. Măine, trenul spre Ploești pleacă la ora 3. Încă înainte de plecare, pe peron, toate trei foi vă vor fi înmânate.

Totul fusese executat după cum promisesese și la ora cinci eram în cabinetul comandantului suprem.

— Cum de ai putut atât de repede și bine să realizezi dorința mea? Iar principele îmi spusese, că erau greutăți de neînălăturat. Ți-a fost greu să-l convingi pe Brătianu?

— Alteță! Un lacăt îl deschizi cu o cheie care e făcută pentru el; alteța voastră ați apucat altă cheie. În ceea ce privește Brătianu, am îndrăzneala să vă asigur, că acest om e sincer și plin de bunăvoință față de noi. Principele Carol e fără cusur, însă e mai puțin practic

decât Brătianu. Dintre membrii guvernului, sunt multe persoane capabile, pe care însă trebuie să le cunoști ca să-ți dai seama ce pot realiza.

— Oricum ar fi, sunt foarte mulțumit că totul s'a aranjat atât de repede și ușor. Transmite lui Brătianu mulțumirile mele. Îți mulțumesc de asemenea și ție; sunt foarte mulțumit de serviciile tale. Îți mulțumesc din suflet.

Cât eram de mulțumit! Mă întorceam acasă bucuros, visând la satisfacția ce o să am când îi voi transmite lui Brătianu mulțumirile marelui duce, căci, într'adevăr ne-am distins și am meritat lauda. Dar eu n'am lucrat numai cu Brătianu. În chestiuni militare am avut ajutorul colonelului Slănicianu, dela statul-major, și al ministrului de război generalul Cernat ¹⁾. În chestiunile de transport pe căile ferate și cele de ordin intern, am avut de a face cu colonelul Fălcoianu ²⁾, foarte amabil și priceput. Nu-mi aduc aminte de numele tuturor, dar toți absolut, fără nicio excepție, mă întâmpinau cu atenție, interesându-se de doleanțele mele și în cel mai scurt timp căutau să-mi dea informațiile necesare. Datorită unei asemenea colaborări, am reușit să prezint statului major al armatei o serie de informații prețioase cu privire la organizarea armatei române, mijloacele de aprovizionare, mijloacele de transport pe căile ferate și pe drumuri, încartirui, recolta din ultimul an, vasele de transport pe Dunăre și afluenți, regiunile împădurite, care au și ape curgătoare pe care se poate transporta lemnul, hărți și planuri topografice de poziții din România etc.

Iarna, statul-major din Chișinău se gândea mai mult la reînnoirea acasă, decât la o ofensivă în interiorul unei țări dușmane. Toate rapoartele făcute de mine erau adunate în teancuri, fără a fi prelucrate și aplicate. Toți sperau că discuțiile din conferința dela Constantinopol se vor termina favorabil. Ideia de pace predomină. În special insistam și recomandam să se cumpere recolta îmbelșugată a ultimului an. Furtuna ce amenința nu era un secret pentru nimeni. Cea mai mare parte de proprietari și negustori de grâne căutau să scape de cerealele strânse în hambare și depozite, care — după părerea lor — ar fi putut să revină pe gratis trupelor în ofensivă. Toate grânele erau cărate cu febrilitate spre porturile dunărene Brăila și Galați, încărcate în vase și transportate peste hotar. Prețurile scăzuse enorm. Pentru 200—300 mii de ruble puteai cumpăra ceea ce altădată necesita un preț înzecit. Cumpărarea cerealelor pentru armată, — căutam să demonstrez eu, — în primul rând ar fi servit drept un mijloc de susținere a delegaților noștri la conferință, și în al doilea rând ar fi asigurat aprovizionarea armatei pentru un an întreg. Dacă războiul totuși va izbucni, noi vom avea stocuri imense de cereale aproape

¹⁾ Alexandru Cernat (1834—1893).

²⁾ Ștefan Fălcoianu (1835—1905), general și ministru de război.

degeaba. Dacă din contra, situația încordată se va lămurii, survenind o destindere, vom câștiga sume mari din vânzare. Șeful statului-major îmi răspunse că, dacă la cartierul general există îndoieli în ceea ce privește războiul, apoi la curtea din Petersburg toți sunt convinși că nu va fi război, încât ministrul de finanțe nu va acorda pentru asemenea operație nicio rublă. Insistam, repetând cu încăpățănare că în chestiuni militare nu ne putem conduce după criterii obișnuite, și că odată cu cerealele din porturile dunărene pleacă și vasele, fără de care o trecere a Dunării, atât de lată, va fi îngreuiată peste măsură. Prin urmare, eram pentru începerea imediată a construcției de vase și plute în regiunile potrivite. Mi se răspundea: bine, dar lucrările să le înceapă Românii, pe propria lor răspundere ».

1877

VSEVOLOD GARȘIN

Scriitorul Vsevolod Mihailovici Garșin (1855—1888) a participat și el în războiul din 1877, ca voluntar, când a fost rănit la 11 August. În campanie, el a scris prima sa schiță: *Patru zile*, apărută în revista « Otecestvennîe Zapiski ». Scrisorile lui din România, adresate mamei, sunt caracteristice corespondenței ostașilor ruși din toate războaiele împotriva Turcilor, încât le reproducem din volumul I al operelor complete, ediția Marx, Petersburg, 1910, pag. 484—491, text comunicat de V. S. Katranov. Din scrierile lui Garșin s'au tradus în românește: *Floarea roșie*, de S. Casvan-Pas. și *Războiul*.

Fălciu (pe Prut), 13 Mai 1877

« Dragă mamă ! Aseară am sosit la Fălciu, cu o întârziere de două zile față de itinerar. Drumul a fost îngrozitor, a plouat în fiecare zi, pământul s'a prefăcut în glod. Ne înfundăm în noroi până la genunchi. Vasia și cu mine suportăm marșurile atât de bine, încât ne mirăm singuri. E adevărat că, după ce au făcut câte 30 de verste, ne trântim pe orișice ar fi și dormim duși până la « general-marș » (deșteptarea). Situația noastră este încă destul de bună, în comparație cu cea a soldaților: pe noi nu ne pun la corvezi, să scoatem din noroaie căruțele caravanei regimentare. Soldații, după ce au făcut 30 de verste, trebuie să se întoarcă aproape îndată cale de vreo cinci verste, să scoată cu mână căruțele din cele mai îngrozitoare noroaie. Până acum am dormit prin sate în case țărănești, dar de când am intrat în România, trebuie să dormim în campament. Astăzi am dormit pentru prima oară sub cerul liber. Dacă n'are să plouă, merge și așa. De altfel, în curând ni se vor da corturi. Banii noștri i-am schimbat în aur, operație la care am câștigat foarte bine. Aurul este foarte scump aici. Hârțiile noastre valorează rublă pentru rublă. Neplăcut este că suntem cu desăvârșire izolați de restul lumii. Nu știm absolut nimic ce se petrece în lumea largă. La Leova am dat de petrecere, dansuri, beție — Românii își

sărbătoreau « demnitatea de regat » — nu știm decât atâta. De n'ar fi gândul la d-ta și la R. ¹⁾, de n'aș ști cât te doare inima pentru mine, aș fi pe deplin liniștit. Iar așa, când îmi aduc aminte oe Harkov, îmi vin lacrimile în ochi. Se aude că războiul se va termina în curând și ne vor trimite acasă. O fi adevărat? Nu știu nimic. În ziua de 25 Mai ne va trece în revistă împăratul. Hotărît, nu pot scrie mult. Parcă nici nu-mi lucrează capul și apoi, vorba aceea, nici nu poți să scii mult. Nu știu sigur, dar cred că această scrisoare va fi deschisă. Scrie-mi, te rog. Încă din Chișinău ți-am comunicat adresa mea, iat-o din nou, pentru orice eventualitate. Scrie-mi cum se poartă R. față de d-ta. Observi ce fără șir e scrisă scrisoarea aceasta? Pe semne că e de vină extrema mea oboseală. Trebuie să-i mai scriu și lui Volodia și lui R., nu știu cum o să mai scriu. La revedere, draga mea! Până la 28 Iunie fii absolut liniștită pentru mine. Voiu mai scrie câteva rânduri. Dacă mă va învrednici Dumnezeu să mă întorc, voiu scrie o carte întreagă. Soldatul rus este ceva cu totul neobișnuit. Sunt adevărați copii. Fălcui este situat pe un deal, deasupra Prutului. Valea Prutului are o lărgime de 3—4 verste, dar râul însuși nu este mai larg ca Aidar ²⁾ al nostru și șerpuiește pe vale. Am trecut valea aceasta într'un timp de vreo 2 ½ ore, iar căruțele n'o pot s'o treacă de două zile: atât de îngrozitor e noroiul. Caii se omoară trăgând. La revedere, draga mea! Te sărut. Salută-l pe Jenia ³⁾. Dragă mea, câteodată aș vrea atât de mult să te văd măcar o clipă. Te sărut. Al d-tale Vsevolod.

Tecuci, 1877, 19 Mai

Draga mea, slava Domnului, sunt bine, sănătos, am poposit la Tecuci sau, mai bine zis, într'un campament din apropiere. Înaintăm cu bine, numai am zăbăvit cu două zile față de itinerar, astfel încât vom ajunge la Băneasa nu la 28, ci la 30 Mai. Viața noastră e monotona: umblăm, ne odihnim, mâncăm — iată toate interesele noastre. Nu-mi mai lucrează de loc capul, nici nu știu ce să scriu, deși aș avea material pentru o carte întreagă. Și apoi, să scrii mult — nici nu e prudent. Nu știm absolut nimic despre lumea din afară. Despre război, n'avem nici cea mai mică idee. Umblăm, umblăm mereu. Umblu — și mă gândesc de obicei la trecutul meu, la Petersburg, dar cel mai des la Harkov. Ce mult aș vrea câteodată să mă transport pentru o clipă departe de aici, în patrie! Am sărit, cu un sentiment ciudat, șanțul care desparte Rusia de România. Vroiam să scriu ceva, dar nu-mi vine. Sunt îngrozitor de obosit și nici n'am timp: trebuie să-mi

¹⁾ Logodnica lui Garșin.

²⁾ Râu în orașul Starobelsk, din guvernământul Harkovului.

³⁾ Fratele — Evghenii Mihailovici Garșin.

curăț pușca. Lui R. spune-i, că o rog să mă ierte: azi nu pot hotărît să-i scriu niciun rând. Spune-i că sunt bine, sănătos și că o rog foarte mult să-mi scrie. Te rog, spune-i să nu se supere pe mine. Ii voi scrie și ei câteva rânduri. Draga mea! Iartă-mă pentru scrisori scurte. La Băneasa vom rămâne pe loc și atunci voi căuta să scriu mai mult, dar aici nu e comod, iar de oboseală, nu știu nici ce scriu, nu pot să-mi adun gândurile. Numai să nu crezi că oboseala ar dăuna sănătății noastre: crede-mă, n'o spun pentru a te liniști, e adevăr adevărat, și Vasia și eu suntem pe deplin sănătoși. Măncăm colosal de mult. În timpul ploilor, am fost nevoiți să bem multă vodcă — altminteri am fi răcit de sigur. Picioarele ni le ungem cu untură de porc. Avem la noi chinină, picături Botkin, Inozemțev și, pentru orice eventualitate, vată hemostatică. Scrie-mi unde să-ți scriu. Scrie-mi dacă ai primit prima mea scrisoare, în care te rugam să-i scrii lui Volodia. Pentru orice eventualitate, îți dau adresa mea pentru a doua oară. V. și cu mine mai avem mulți bani, așa că te rog, dragă mamă, să nu ne mai trimiteți deocamdată. Dacă vei trimete ceva, trimete mai bine niște ceai, care este o adevărată binefacere pentru noi, aici. La revedere, dragă mamă. Te sărut cu mult drag.

Al d-tale V. G.

Albești (în Valahia) 1877, 26 Mai.

Dragă mamă! Îți scriu din Albești, dar scrisoarea o voi expedia din gara următoare, Ploești, pentru că aici nu există oficiu poștal. Cât mai suntem în România, voi putea să-ți expediez ușor scrisorile, dar din Bulgaria va fi greu. Poșta militară merge foarte încet și este și incomod să scrii prin ea. Ofițerii noștri, care ne-au comunicat itinerariul, s'au înșelat: Băneasa nu este de loc situată pe Dunăre, ci la două-trei verste depărtare spre Nord de București. Vom sosi la Băneasa la 1 Iunie și vom rămâne acolo cel puțin două săptămâni. Ca să poți urmări pe hartă pe unde trecem, iată câteva puncte de reper: Chișinău, Leova, Fălciu, Bârlad, Tecuci, Focșani, Râmnic, Buzău. Eu umblu bine, rezist perfect la marșuri. Niciodată n'am rămas în urmă și nici nu m'am urcat în căruță. Vasia a mers cu căruță numai 4 verste și chiar și aceasta numai din cauză că l-a durut stomacul. Până acum n'a sosit încă dela cartierul general al diviziei ordinul despre înscrierea noastră în cadrele armatei; de aceea nu primim încă « rația » noastră: pâine și pesmeți. Instrucție facem de puțină vreme, dar am ajuns să cunoaștem toate formațiile, așa că vom lua parte la paradă mâine, la Ploești. Ne va trece în revistă însuși împăratul. Ne-a întrecut acum două zile: mergeam pe jos, iar el călătorea pe calea ferată, care, începând din Tecuci, trece alături de șoseaua noastră. Ne e tare necaz să vedem întrecându-ne trenurile încărcate cu trupe.

De pe locul, pe care poposisem, am fost sculați, duși lângă terasament, aliniați pe două rânduri (brigada s'a întins pe mai bine de o verstă); după ce am stat așa cam un ceas și jumătate, am văzut trenul țarului. Împăratul nu s'a arătat însă, ceea ce le-a pricinuit soldaților o mare decepție. În genere, e destul de greu să umbli, mai ales când etapele sunt mari. Iar noi am avut parte de două etape — de 45 și de 40 de verste, una după alta. De altfel, încercările trupești nici nu-mi par prea grele; chinurile sufletești sunt, după cum am constatat, mult mai chinuitoare. Nu-mi trece niciodată prin cap să mă căiesc, că am pornit-o în campanie. Este o școală atât de bună, mai cu seamă pentru mine, care am nevoie de a-mi forma caracterul. După cum mă așteptam, am o grămadă de material de observație. Dacă mă va scăpa Dumnezeu din această încercare, voi ști ce să fac. Nu mă îndoiesc aproape de loc că voi ști să scriu și că voi avea succes. Astăzi facem un popas de zi: am primit ordinul să ne pregătim pentru paradă. Toată lumea se curăță, se spală. Soldații fac baie în gărlă; apa le ajunge mai jos de genunchi — nu pot decât să se culce în ea pe burtă — și e tulbure, ca și pretutindeni în România. Rufele le spală de-a-dreptul în râu, apoi le întind pe iarbă, la uscat. Poți să-ți închipui, cât de curate ies. În general, soldații îmi plac foarte mult. Ofițerimea (nu ofițerii luați izolat, ci ofițerimea) e dracul știe ce. Bătaia este până acum în plină înflorire. Chiar și generalul nostru de brigadă îi plesnește pe soldați peste obraz și înjură cu vorbe urite. În general, toată lumea aceasta nu inspiră niciun fel de respect soldaților. Comandantul nostru de companie, Ivan Nazarovici, îmi place foarte mult: nu bate și vede în soldați ființe omenеști. De altfel, el formează una din rarele excepții. Vom avea timp să vorbim pe larg despre toate acestea — și nu numai cu d-ta. La compania 4-a, avem pe un tip foarte ciudat: inginerul de mine Kiel, neamț din ținuturile baltice, care și-a făcut studiile la Berlin și Freiberg. S'a înrolat de bună voie ca să « facă parte la campanie ». Rusește vorbește mai prost ca Feller, a fost student; este rănit de patru ori, de două ori de gloanțe și de două ori cu floretă. Avea serviciu la noi, în regiunea Donului. Are o mutră tâmpită, ochi de bou, favoriți. Incolo e băiat bun. Ne-a ajuns din urmă la Tecuci și deocamdată nu s'a deprins cu marșurile: deseori rămâne în urmă. Mâncăm teribil de mult; cu comandantul nostru de companie, în trei, mâncăm un cazan respectabil de « cașă » și bem un samovar întreg de ceai. De când au încetat ploile, vodca a ieșit din uz; în schimb vinul roșu (cu 10—15 copeici sticla) se consumă în cantități înspăimântătoare. Căldurile întrec 25 de grade. Am trecut la cămăși și pantaloni albi; pe cap purtăm chipiuri albe cu o parte care acoperă ceafa. Ii trimet lui R. portretul meu, desenat, cu oarecare aproximație, de mine însumi. Să ți-l arate și d-tale. Până acum n'am primit încă scrisori de nicăieri și dela nimeni. E foarte plicticos să nu știi nimic despre

cei dragi. Am descoperit, din fericire, la Kiel, o hartă a Turciei, așa că acum nu mai umblăm chiar ca niște orbi. La revedere, dragă mamă! Ți-aș scrie mai mult, dar... dac'ai ști ce incomod e să scriu. Scriu pe un genunchi, așezat pe pământ, în bătaia nemiloasă a soarelui. Și apoi, ne aduce tocmai masa. La revedere, draga mea mamă! Te sărut cu drag. Salutări tuturor. Al d-tale V. Garșin. La Băneasa vom cere voie să mergem în oraș (București) și vom încerca să ne fotografiem în ținuta de campanie.

Băneasa (lângă București), 1877, 1 Iunie

Dragă mamă! Iar ni s'a schimbat itinerariul: în loc de două săptămâni, vom rămâne la Băneasa numai patru sau cinci zile. Peste o săptămână vom ajunge la Dunăre. La Ploești ne-a trecut în revistă împăratul, de aceea nici n'am avut timp să mă reped din tabăra noastră până în oraș, la poștă, și am transmis scrisorile mele către d-ta și către R. fără mărci. Nu știu de vor sosi ori nu. La Ploești am sosit, plini de nădușeală și de praf, obosiți și murdari. Când însă trupele au început să se apropie de locul, unde stătea, pe un cal sur, împăratul, nu-i mai recunoșteai pe soldați, atât de mare era însuflețirea ce le-a cuprins. Împăratul saluta fiecare companie, și cum mai striga fiecare companie! Treceau prin fața lui voios, repede, aproape în pas alergător. E foarte schimbat, a îmbătrânit, s'a făcut mai palid. Era atâta tristețe în fața lui blândă, încât soldații au remarcat-o și spuneau: «Ii este milă de noi. Se vede că nici el nu e stăpân pe voința lui». În general, sunt îndrăgostiți de țar. Seara a mai venit odată la campamentul nostru, ca să ne mai vadă odată. Aici, generalul nostru i-a raportat, între altele, despre Vasia și cu mine; n'am fost trecuți încă în cadrele armatei, pentru că statul-major al diviziei nu ne-a ajuns încă din urmă. Împăratul a dat ordin să fim trecuți în cadrele armatei. Căldurile sunt foarte mari, umblăm în cămăși de pânză. Te-aș ruga să-mi mai trimiți o cămașă albă de pânză (groasă), de croială obișnuită rusească (cu guler încheiat într-o parte), numai să nu fie prea lungă. Pentrucă cele cazoane sunt făcute dintr'un fel de pânză care se rupe, iar afară de aceasta, cămașa mea e croită așa fel, încât gulerul nu se încheie. Am primit dela d-ta o scrisoare, cu adresa cea nouă, dela R. — două, dela Volodia — două: sunt recunoscător prietenilor, care nu mă uită. I. E. Malișev ¹⁾ ne-a trimis de asemenea o scrisoare; îl vom ruga să ne trimeată, sub banderolă, ziarele citite. Chiar de le vom citi după două săptămâni, tot vom afla câte ceva despre Petersburg și Moscova. Astăzi mergem la București, cu un bilet de voie, dat de comandantul companiei «în interes de serviciu». În general, li se dă voie cu multă greutate

¹⁾ Fratele pictorului V. E. Malișev; a murit în 1872.

soldatilor să meargă acolo. Aceasta va fi, probabil, ultima scrisoare, pe care o vei primi dela mine prin poștă românească. Acum va trebui să scriu prin cea militară, ceea ce este și mai încet, și mai incomod. De aceea să nu acorzi mare importanță faptului că scrisorile mele vor fi, pe viitor, poate foarte rare. Dela noi până la București sunt vreo șase verste; pare-se că orașul e mare. Vasia și cu mine am fi vrut să ne fotografiem, dar n'avem pe cine ruga să ne ia fotografiile, iar în fotograf nu poți să ai încredere. În general, Românii trag tot felul de foloase de pe urmele noastre. Ne jupoaie fără milă. Este o țară bogată, cu fânețe splendide, dar suntem obligați să plătim pentru fân câte 57 copeici pe un pud ¹⁾. Volodia îți scrie? R. mi-a scris că scrie. Ce păcat că nu pot trimite corespondențe! Aș fi putut câștiga parale destul de bune. De altfel, mai avem bani, chiar în cantitate destul de mare, grație lui Iv. Eg. Nu vom duce lipsă de nimic timp de cel puțin o lună și jumătate. După trecerea trupelor în revistă de către împărat, șeful nostru (generalul) a devenit mult mai bun și mai indulgent. S'au dat dispoziții ca oamenii să fie, cum s'ar zice, ușurați. Campania a transformat divizia noastră într'una din unitățile cele mai bune de luptă. Am parcurs odată o etapă de 50 de verste (crezusem la început că erau 45). E drept, că mulți cam căzuseră de oboseală, dar pe urmă s'au refăcut. Vasia și cu mine n'am rămas niciodată nici măcar în urmă. În general, sănătatea mea se dovedește a fi mult mai bună decât aș fi crezut. Hotărît nu mai cred în etapa de câte 70 de verste. Sunt posibile cel mult fără ranițe. Adineaori (pe când scriam scrisoarea aceasta), am auzit că Muntenegrenii ar fi fost sdoșbiți cu desăvârșire. O fi oare adevărat? Vom lupta bine. Starea de spirit a soldatilor este serioasă, liniștită; garantez că niciunul din soldați nu va da bir cu fugiții. La revedere, draga mea. Scrie-mi pe adresa cea veche, numai să nu pui «gara Ungheni». Doar: oficiul poștal militar al armatei de operațiuni dunăreană. La revedere. Te sărut pe d-ta și pe Jenia.

Al d-tale V. Garșin.

8 Iunie 1877, între București și Alexandria.

Dragă mamă! Îți scriu dintr'un sat, al cărui nume nu-l cunosc. Nu voi expedia această scrisoare înainte de două sau trei zile, când vom ajunge la Alexandria. Acolo vom rămâne un timp nedefinit. Poate că vom fi porniți îndată spre Dunăre — sau poate, vom rămâne pe loc, pe lângă cartierul general. Drumul dela Băneasa s'a făcut foarte ușor; etapele erau mici (20, 10, 18, 8, 18, 8); ne par adevărate plimbări după etapele enorme de câte 40 și 50 de verste. Afară de aceasta, ni s'au dat corturi, foarte comode, sistem francez. Se dă un cort la șase

¹⁾ 16 kg.

oameni, care îl și duc (vine cam la un kg de om). Noi ocupăm în patru (cu ofițerii — Ivan Nazarovici și sublocotenentul Saharov) un cort mare, de ofițeri. În genere, o ducem mai bine ca soldații: hrana e mai bună, bem mult ceai. Iar de când ni s'au distribuit corturile, nici nu ne mai udă ploaia. Și în general, neplăcerile de natură fizică sunt mult mai mici decât ți se pare (judecând după scrisorile d-tale). În ceea ce privește personal, de sigur, nici nu le pot trece în categoria suferințelor. N'au niciun fel de influență asupra stării de spirit, iar acesta este lucrul principal. Din Băneasa mergem cu întreaga divizie împreună cu artileria (în total peste 12.000 de oameni). Unitatea noastră se întinde pe câteva verste. Cel mai bine este când faci parte din avangardă: ieșim la drum cei dintâi și sosim primii la locul de popas.

Scrisorile d-tale le primesc deocamdată regulat. Ultima era din ziua de 25 Mai. Dela Volodia am primit până acum o singură scrisoare. Eu i-am trimis până acum trei; azi o scriu pe cea de-a patra. Dela R. am primit scrisori regulat. Astăzi nu-i scriu, pentru că nu știu de loc, dacă va fi cu putință s'o ajungă la Starobelsk (la Harkov e sigur că n'o mai prinde scrisoarea). Oare nu-i va fi cu putință să-mi scrie din Starobelsk? Geamăntanul, pe care Malîșev l-a dăruit lui Vasia, merge împreună cu noi. Merg cu noi toate rufe, până și bluza. Chiar după o săptămână după plecarea noastră din Chișinău, am fost plăcut surprinși, aflând că pernele, pătura și pledul călătoresc împreună cu noi. Dormim acum perfect. Scrie-mi negreșit, dacă d-ta și R. ați primit scrisorile mele nefrancate, trimise din Ploiești (purtând însemnarea « Albești, 27 Mai »). Le-am expediat nefrancate, pentru că din cauza inspecțiilor, n'am avut timp să merg în oraș. Din Băneasa ne-am dus cu Vasia la București. Orașul acesta are un aspect absolut european, — cel puțin străzile, pe care am trecut noi. Oriental a rămas numai faptul că străzile sunt înguste și intortochiate. În schimb, pavajele sunt admirabile, există instalații de gaz de iluminat, tramvaie cu cai, case și prăvălii frumoase. Curățenia este ca la Petersburg. Ofițerii noștri (unii din ei) literalmente dispăreau la București, bine înțeles, « pe treceau » în toate chipurile. Trăind aici, te întărești și mai tare în atitudinea, existentă față de așa numiții « neplatnici » și « destrăbălați ». Cu aceștia din urmă sunt în relațiile cele mai bune. Vorbim deseori despre câte'n lună și în soare. De curând, am fost nevoit să explic funcționarea telegrafului; spre uimirea mea, explicațiile mele au fost înțelese. La revedere, draga mea! Sărută-l pe Jenia. Te sărut cu drag. Dacă îi vei scrie unchiului Mitia ¹⁾, transmite salutări lui și bunicii. Al d-tale iubitor V. Garșin.

¹⁾ D. S. Akimov, fratele mamei lui Garșin, erou al luptelor dela Sinop și Sevastopol.

Scrie-mi dacă vei continua corespondența cu R. Când va fi ea la Starobelsk? P. S. Vasia trimite salutări. Făcând baie la Băneasa, s'a înțepat la călcâi, — acum are un abces. Din cauza aceasta, dela Băneasa merge în căruța ambulanței.

12 Iunie. Alexandria.

Abia astăzi îți pot expedia scrisoarea, dragă mamă. Din București până la Alexandria am mers șase zile întregi și în acest răstimp n'am avut nicio posibilitate de a o expedia. Am sosit aici ieri; am crezut că marele duce ne va face o inspecție, dar nu l-am găsit aici; plecase cu tot statul-major. Incotro — nu se știe. Nu știm de asemenea nici când vom pleca de aici, dar după cât se arată, cred că aceasta se va întâmpla în curând. Unde vom merge — iar nu știm. După cum o poți vedea și pe hartă, de aici până la Dunăre nu e mult, doar vreo 25 verste. Unii spun că aud, în timpul nopții, bubuitul tunurilor; este, probabil, o iluzie a auzului încordat. Astăzi s'a zvonit că unul din corpuri ar fi trecut peste Dunăre. E cam ciudat: te afli la câteva zeci de verste de locul luptelor și nu știi absolut nimica, pe câtă vreme voi aflați, la o distanță de două mii de verste, toate evenimentele după o zi sau două. Piciorul lui Vasia este aproape vindecat. Dela Volodia nu primesc scrisori și nu știu ce să cred. Eu i-am scris până acum de mai multe ori. Odată am scris și lui Aș. Iac. La revedere, scumpa mea mamă. Sărut cu drag pe tine și pe Jenia. Al vostru V.

Alexandria este un orașel mic și păcătos. Campăam, ca de obicei, afară din oraș. Avem un râu, în care mă scald cu cel mai mare deliciu.

P. S. Adresa mea exactă este: Oficiul poștal de graniță dela Ungheni spre expedierea în armata de operațiuni, etc.

.....

Spitalul din Frătești, 29 August 1877.

Dragă mamă! Astăzi am ajuns cu bine la Frătești, plecând din Bela la 25 August. Am făcut drumul singur în căruță, așa încât a fost destul de comod. Acum e timpul de pansament, de aceea nu pot scrie mult, dar nici n'am ce. Am aflat chiar acum despre căderea Plevnei. Măine ne imbarcă la vagoane și o pornim spre Rusia. La revedere pe curând, iubita mea mamă! Salutări la toată lumea. Al d-tale Vsevolod ».

1904

SERGHEI URUSOV

Zece ani după războiul balcanic din 1877—1878, un diplomat rus scrie despre regina Elisabeta a României — scriitoarea Carmen-Sylva, despre încoronarea din Mai 1881 și despre o vizită la palatul regal. Volumașul apare la Paris, pe la 1887, intitulat: *Les cours princieres d'Europe*. Deseori venea în vizită la regină distinsul violonist rus, Mihail Sicard, compozitor¹⁾, născut în 1862 la Odessa, proclamat solist al curții regale române și decorat cu ordinul « Bene Merenti ». Poveștile Carmen-Sylvei le-a tradus în rusește profesorul A. Iațimirski (Moscova, 1910; ed. I, 1902), care a vizitat România, ca și celălalt învățat cercetător al relațiilor ruso-române, Arsenie Stadnițki.

În vara anului 1896, principele-moștenitor Ferdinand, împreună cu soția sa, principesa Maria, nepoata împăratului Alexandru al II-lea, a vizitat «măreața și misterioasa, uimitoarea Rusie»²⁾, participând la încoronarea noului împărat. În anul următor, la sfeștania mitropoliei Moldovei, regele Carol a fost salutat, la Iași, în numele împăratului, de generalul Alexandru Constantinovici, guvernatorul Basarabiei. În Iulie 1898, regele Carol și principele Ferdinand, însoțiți de primul ministru D. Sturdza, ³⁾ au făcut o vizită la Petersburg.

În Septemvrie 1902, cu prilejul împlinirii unui sfert de veac dela războiul balcanic, o delegație a Societății Slave din Moscova a vizitat Bulgaria, Serbia și România. Delegații: colonelul Artur Ivanovici Cerep-Spiridovici, generalul Grinevici, veteran al războiului din 1877, căpitanul Demidov și Grigore Visarionovici Komarov⁴⁾, s'au prezentat

¹⁾ H. Riemann, *Dictionaire de Musique*, Paris, 1931, p. 1242. M. Sicard este unchiul compozitorului Constantin C. Romănov, din București.

²⁾ Regina Maria, *Povestea vieții mele*, București, I, p. 127 și urm., II, p. 92 și 459.

³⁾ D. Sturdza mergea la Petersburg cu aparența de a face scuze pentru broșura sa antirusească: *Europa, Rusia și România*, București, 1890; Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 382.

⁴⁾ Colaboratorul nostru, nepotul scriitorului Gr. Danilevski.

la Sinaia regelui Carol I, oferindu-i darul societății moscovite, o « bratină » lucrată artistic de meșterul Ovcinnikov, din Petersburg. Vizitatorii ruși au obținut decorații și portrete regale, ca și doisprezece membri ai societății, printre care o femeie, Morozova.

O vizită la Iași, în Octomvrie 1904, o descrie în *Insemnările unui guvernator* (Petersburg, 1907, cap. XI, p. 271—292, și în străinătate), prințul Serghei Dimitrievici Urusov, guvernatorul Basarabiei ¹⁾.

Inginerul N. V. Țiganco scrie, în 1910, la Chișinău, despre *Drumurile României* ²⁾.

Acele încep să apară aproape concomitent cu desfășurarea evenimentelor istorice. Astfel, de pildă, în « Vechimea Rusă » din 1915, se tipărește *Colecția documentelor diplomatice din 1912—1913*.

S. Sazonov, ministrul afacerilor străine al Rusiei, notează în amintirile sale: *Les années fatales*, demersurile rusești făcute în anii 1912 - 1914 pentru a asigura neutralitatea României: cordialitatea manifestată față de ministrul României la Petersburg; alegerea îngrijit a ministrului Rusiei la București ³⁾; sprijinirea cererilor României, în 1913, privitoare la întărirea granițelor dunărene; numirea regelui Carol mareșal al armatei ruse, bastonul de mareșal fiindu-i înmănat la București de marele duce Nicolae Mihailovici; invitația curții regale și a reprezentanților armatei române la inaugurarea, la Petersburg, a monumentului marelui duce Nicolae Nicolaevici, comandantul armatei ruse în 1877, și la sărbătorirea fraternității de arme în luptele pentru eliberarea Bulgariei; vizita principelui Ferdinand și a principesei Maria la Petersburg, ⁴⁾ în legătură cu zvonul căsătoriei principelui Carol cu fiica țarului, Olga; vizita familiei imperiale la Constanța ⁵⁾ și recunoașterea drepturilor României asupra Transilvaniei.

Emigranții politici ruși publică, în timpul din urmă, o serie de broșuri despre România. La Berna, în 1917, apare cărticica: *La Roumanie inconnue*, de A. G. Isacenko, care scrie la Ouchy-Lausanne, după o ședere în România, considerând că intrarea acestei țări în război, la 28 August 1916, echivala cu sinuciderea; autorul admite, de altfel, numeroase erori.

Despre tratativele diplomatice din România găsim unele știri în volumul *Archives secrètes* ale ultimului împărat (Paris, 1928) ⁶⁾.

¹⁾ Amintirile lui Gavriil A. Bezviconi, « Din trecutul nostru », 1939, VIII—IX, p. 57 și urm.

²⁾ Cartea în biblioteca inginerului N. N. Bosie-Codreanu.

³⁾ Gavriil A. Bezviconi, *op. cit.*, p. 72.

⁴⁾ Regina Maria, *op. cit.*, p. 464 și urm.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 476.

⁶⁾ Comp. și Amintirile lui Gavriil A. Bezviconi, p. 71 și urm.

Nicolae Iorga a publicat, în 1917, la Iași: *Istoria relațiilor ruso-române*¹⁾, iar în 1919, la București: *Scurta istorie a Slavilor răsăriteni — Rusia și Polonia*. În prima lucrare, apărută în franțuzește, regretatul meu profesor scria (pag. 4):

« Mais les Russes resteront toujours les voisins des Roumains et les Roumains ne cesseront jamais d'être les voisins des Russes. Sur nombre de points il n'y a pas seulement voisinage, il y a cohabitation ».

În același sens vorbește despre alianța româno-rusă primul ministru român, Ion Brătianu, la 20 Ianuarie 1917, când sosește la Petrograd împreună cu principele moștenitor:

« Cette alliance ne doit pas être limitée à la guerre actuelle; je souhaite ardemment qu'elle se prolonge dans l'avenir »²⁾

Spiritul de apropiere dintre popoarele balcanice a călăuzit pe publicistul N. N. Durnovo³⁾, când el a contribuit la scoaterea la București, între 8 August 1901—12 Iunie 1902, a gazetei rusești: « Orientul Ortodox » (« Pravoslavnii Vostok »), al cărui director a fost Dragutin I. Iliici. În biblioteca lui Gr. Cazaciu am consultat cândva istoria Românilor, scrisă de profesorul Borețki-Bergfeld, din Varșovia. Pe drumul scriitorilor ruși, care au lăsat fragmente literare despre legăturile ruso-române: Zagoskin (un roman din vremea războiului din 1711), Mordovțev, Danilevski, Leskov, Korolenko, Vsevolod Krestovski, Vasile Nemirovici-Dancenko, înregistrăm câteva însemnări ale scriitorilor mai recent, printre care notele de drum ale lui Iliia Ehrenburg: *În România* (ziarul « Pravda », 14 și 15 Septembrie 1945), A. Karaganov (impresiile sale din România au apărut în gazeta « Arta Sovietică », 27 Iulie 1945) și ale altora⁴⁾. Dar, și tuturor acestor probleme, sperăm să le acordăm atenția cuvenită, la prima ocazie, dând loc, drept încheiere, rândurilor scrise acum câteva decade de Serghei Urusov.

« Imi amintesc cu plăcere cele cinci zile petrecute în România, unde am fost trimis din înaltă poruncă, cu prilejul sosirii la Iași a familiei regale române.

1) Rugat de autor, am tradus această lucrare în rusește.

2) Maurice Paléologue, *La Russie des tsars*, Paris, III, p. 168. După revoluție, Brătianu revine la Petersburg, în Aprilie 1917, însoțit de generalul Prezan (N. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 162), iar o delegație a bisericii române, condusă de episcopul Nicodim al Hușilor, participă la lucrările soborului bisericii ruse (I. Vască, *O călătorie istorică*, București, 1947, p. 22).

3) Fratele lui I. N. Durnovo, ministru al afacerilor interne al Rusiei.

4) Despre relațiile politice contemporane dintre U.R.S.S. și România, comp. lucrarea noastră: *Relațiile ruso-române*, p. 73 și urm.

În ziua de 28 Septemvrie 1904 am primit dela ministrul de interne, prințul Sviatopolk-Mirski o telegramă cu conținutul următor:

« În ziua de 1 Octomvrie va avea loc sosirea la Iași a regelui României. În urma raportului ministrului de interne, privitor la oportunitatea trimiterii excelenții voastre la Iași, pentru a-l saluta pe rege în numele august, maiestatea sa imperială și-a dat consimțământul. Vă comunic excelenții voastre această înaltă poruncă, spre executare ».

Am primit telegrama aceasta târziu seara, iar în ziua de 30 trebuia să plec; îmi rămânea numai o singură zi pentru pregătiri și bagaje. Baronul Stuart ¹⁾ și alți oameni cu experiență, cu care m'am sfătuit în privința acestei neașteptate călătorii, m'au prevenit că Românii prețuiesc foarte mult actul de politețe al guvernului rus față de regele lor și că, ținând la fast și strălucire, ei vor căuta să-i dea venirii mele o mare importanță și un aspect de solemnitate. A trebuit, așa dar, să mă îngrijesc de a-i da misiunii mele o formă mai strălucitoare; de aceea m'am hotărât să nu plec singur, ci cu însoțitori, și am luat cu mine pe A. D. Ratko ²⁾, membru permanent al serviciului provincial pentru afacerile zemstvei, care știa limba română, precum și pe consilierul administrației provinciale, von Rehren ³⁾, care vorbea bine nemțește.

La 30 Septemvrie, pe la orele 3 p. m., am trecut granița la ultima gară rusă, Ungheni, și ne-am mutat într'un vagon special, trimes pentru mine dela Iași. La graniță am fost întâmpinați de consulul rus din localitate și de un căpitan de artilerie român, însoțit de un funcționar civil, trimiși pentru a mă însoți în timpul călătoriei mele în România.

Peste 30-40 minute am sosit la Iași. Pe peronul gării am văzut un grup destul de mare de curioși și câteva persoane oficiale, ieșite întru întâmpinarea « general-gubernatorului » rus, cum mă intitulau ziarele românești, care editaseră cu o zi înainte biografia fantezistă a « unui din cei mai înalți demnitari ai imperiului, din anturajul țarului rus ».

Reprezentantul orașului Iași, prefectul poliției locale, și comandantul brigăzii, cu care am făcut cunoștință la coborîrea din vagon, mi-au explicat, în limba franceză, pe care o posedau destul de curent, că mi s'a rezervat — de către autoritățile orașului — un apartament la hotelul « Traian » și că, din ordinul regelui, mi s'a pus la dispoziție o trăsură a palatului, care mă aștepta la scară. O altă trăsură cu doi cai mi-a găsit-o consulul nostru, pentru 40 de franci pe zi și aceasta numai datorită faptului că majoritatea birjarilor din Iași erau emigranți

¹⁾ Alexandru Feodorovici Stuart (1842—1917), președintele zemstvelor din Basarabia, fratele reprezentantului diplomatic rus la București.

²⁾ Mort în 1938.

³⁾ *Amintirile* lui Gavriil A. Bezviconi, p. 11.

ruși, aparținând sectei interzise a așa numiților « porumbei albi ». Aflând despre sosirea guvernatorului rus, ei au căutat să-și servească compatriotul și mi-au făcut rost de o trăsură, cu toate că în timpul primelor 24 de ore a șederii familiei regale la Iași, era imposibil să găsești cai, chiar și pentru 100 de franci pe zi.

M'am dus la hotel, unde am ocupat o mare odaie separată, pregătită pentru mine, lăsându-i pe însoțitorii mei să se adăpostească într-o cameră mică de hotel. Prefectul era foarte jenat de înghesuiala din oraș și-mi cerea tot timpul scuze pentru defectele locuinții mele, care mie mi s'a părut foarte confortabilă. Însoțit de căpitanul de artilerie, atașat pe lângă persoana mea pe tot timpul șederii mele la Iași, — un om foarte cult, simpatice și inteligent, — am făcut 20-30 de vizite și, între altele, una foarte lungă la șeful cabinetului român, primul ministru Sturdza ¹⁾, fin diplomat, bătrân de vreo 75 ani, cu experiență și extraordinar de muncitor. Sturdza, care nu fusese niciodată militar, era în același timp președinte al cabinetului și ministru de război.

El ne-a vorbit cu mult regret, despre milioanele, pe care le-a cheltuit România pentru întărirea graniței cu Rusia, sub imperiul temerii nejustificate de tendințele de cucerire ale Rusiei, exagerate de unul din statele vecine, numele căruia nu l-a pomenit. Cu acest prilej, primul ministru mi-a vorbit mult despre regele Carol, despre lealitatea, imparțialitatea și conștiincioasa dragoste de muncă, cu care acesta intra în toate amănuntele administrației, lucrând ore întregi, cu fiecare din miniștrii săi.

— Regele nostru nu vrea să aibe printre noi nici prieteni, nici dușmani personali. El nu se călăuzește niciodată în treburile administrative de simpatii personale — a spus Sturdza și a citat în sprijinul afirmațiilor sale, un exemplu care mi s'a părut interesant.

Cu 7 ani în urmă, în timpul ultimei vizite a regelui Carol la Iași, ministerul român era compus din conservatori, care nu se bucurau de popularitate în țară, dar aveau sprijinul camerei deputaților. Regele era acuzat de neînțelegerea stării de spirit din România, de tendințe reacționare, de teama de reforme; popularitatea lui descrescea. Presa de opoziție îl numea: străin, neamț care a venit să se îmbogățească pe socoteala poporului român. Caricaturi reprezentându-l pe rege sub aspectul unui măgar cu sacul de bani în spinare, se vindeau chiar și pe cărțile poștale ilustrate. Locuitorii Iașului, influențați de starea de spirit generală, și-au primit regele într'un mod mai mult decât rece, iar unul din membrii influenți ai opoziției a organizat chiar o demonstrație ostilă: o parte din public, condusă de el, fluera de zor la plecarea lui Carol din Iași. Au trecut câțiva ani, ministerul a fost schimbat,

¹⁾ Dimitrie A. Sturdza (1833—1914).

triumfând liberalii. Locul de prefect al orașului Iași rămăsese vacant: și în această funcțiune regele l-a numit chiar pe acel R., care organizase pe vremuri ceva asemănător unui «concert de pisici».

— Să vă uitați, — mi-a spus Sturdza — cum va fi primit mâine regele. Nu-i așa, că va fi un lucru original să-l vezi pe R., în calitate de prefect al orașului, menținând ordinea în fruntea cortegiului regal?

A doua zi, pe la orele patru după amiază, trebuia să ies întru întâmpinarea familiei regale. Cu mult înainte de sosirea trenului, se adunaseră pe peron doamne gătite, ofițeri superiori, miniștri sosiți la Iași, reprezentanți ai orașului, deputați și acei dintre locuitori, care obținuseră permisul de acces la gară. Ceilalți se adunaseră pe platforma din fața gării și pe trotuarele străzilor, pe care trebuiau să treacă înalții vizitatori. Generalul austriac, care a venit la Iași cu același scop ca și mine, a fost așezat împreună cu mine la capătul culoarului central, care ducea dela linia de cale ferată până la ușa gării; vis-à-vis de noi, se așezase Sturdza.

În sunetele imnului românesc, trenul a tras încet în gară. La fe-reastră vagonului, lăsată în jos, stătea o doamnă în vârstă, cu părul bogat și cărunț și cu figura rumenă, care, încă înainte de a se opri trenul, răspundea, zâmbind cu amabilitate, la saluturile ce-i erau adresate. După portrete văzute înainte, am recunoscut în ea pe scriitoarea Carmen-Sylva, regina României. Trenul s'a oprit și familia regală, în frunte cu regele Carol, a coborât pe covor, între Sturdza și mine. Împreună cu ministrul de război — primul ministru, regele a trecut prin fața gărzii de onoare, apoi, întorcându-se, s'a îndreptat spre mine. Am rostit în limba franceză formula de bun sosit pregătită, la care Carol mi-a răspuns cu câteva cuvinte amabile, în timp ce suita care-l însoțea se uita la mine cu oarecare curiozitate, eu fiind singurul civil, îmbrăcat în uniformă și încă într'o uniformă străină.

După ce i-au fost prezentați regelui generalul austriac și încă câțiva demnitari localnici, am pătruns într'o mare sală de așteptare, unde regina, moștenitorul tronului și soția lui, nepoata împăratului rus Alexandru II, s'au întreținut cu doamnele din oraș. De mine s'a apropiat mareșalul palatului și mi-a transmis, în numele regelui, o invitație la masă. După aceea, am plecat la palat în ordinea următoare: regele și regina, într'o trăsură deschisă pe scaunul din fața lor stând Sturdza; în urma lor, moștenitorul tronului cu soția și fiul, un băiat de vreo 10 ani; urma apoi trăsura mea, iar după ea trăsura identică a trimesului împăratului Austriei. Înaintam foarte încet, prin mijlocul unei mulțimi dese, care saluta cu însuflețire familia regală, în deosebi pe regele, regina și pe micul prinț Carol, născut în România și botezat în credința pravoslavnică. Moștenitorul tronului, precum și soția lui, nu stărneau un entuziasm deosebit în mijlocul populației, însă ovațiile făcute cu-plului regal era «într'adevăr sincere și calde, dovedind dragostea popu-

lației pentru Carol și recunoștința ei pentru munca, pe care regele a îndeplinit-o conștiincios timp de treizeci de ani pentru binele Românilor, care-i erau străini ca neam. Aspectul acestei primiri era foarte solemn și chiar mișcător. Ziarele locale de seară au descris cu mare belșug de colorii cortegiul regal, citându-mă chiar și pe mine în calitate de martor al «unirii» regelui român cu poporul său. «Am văzut lacrimi în ochii general-guvernatorului rus, — scria corespondentul ambalat — și l-am auzit șoptind: «O, de ce n'am eu parte să-l văd pe țarul meu, înconjurat de atâta încredere și dragoste din partea poporului său»!

După ce am semnat în registre la palat și la locuința moștenitorului, m'am înapoiat la hotel. Masa dela palat fusese fixată la ora 7 seara, după cum o indica invitația, pe care am primit-o cu câteva minute înainte de plecare. M'am dus împreună cu același căpitan C., care nu mă părăsea nicio clipă, și am fost introdus în salon, unde se adunaseiă vreo șazeci de persoane. Mareșalul palatului ne-a arătat planul mesei și locul, pe care urma să-l ocupe fiecare din noi. Trebuia să fiu așezat aproape de rege, în vecinătatea imediată a soției moștenitorului tronului. Această din urmă împrejurare m'a turburat foarte mult: nu știam de loc cum trebuie să mă port cu persoane de sex feminin, aparținând familiilor domnitoare, n'aveam idee ce și cum pot vorbi cu ele, dacă trebuie să răspund numai la întrebările lor sau pot face conversație liber și independent. Presimțirea situației penibile ce mă aștepta s'a dovedit a nu fi fost zădărnicită; am făcut, chiar la începutul supeului, o gafă destul de mare, de care m'am căit, după câteva zile, însăși reginei Carmen-Sylva, când, uitând de coroana română, stăteam de vorbă cu ea despre literatură, teatru și alte generalități. Așezându-mă la masă, după sosirea familiei regale și prezentarea membrilor ei, am început să vorbesc cu vecina mea despre impresia, pe care mi-a făcut-o fiul ei. Băiatul era, într'adevăr, extraordinar de drăguț, simplu și simpatice; vedeam că mama lui ascultă cu plăcere cuvintele mele de laudă. Atunci, cum aceasta se întâmplă de multe ori, am început să variez aceeași temă și am ajuns, în cele din urmă, la urarea, ca prințul Carol să ajungă un mare rege național al României și ca mama lui să fie martora marelor fapte de stat ale fiului ei. Nu puteai să consideri drept foarte reușită o astfel de urare, care presupunea necesitatea morții nu numai a regelui actual, ci și a moștenitorului lui, soțul înaltei mele interlocutoare; din fericire însă membrii familiilor domnitoare, învățați cu tot felul de gafe ale interlocutorilor lor, sunt foarte condescendenți și plini de tact. Cuvintele mele au trecut neobservate, provocând doar un zâmbet amabil. Cu toate acestea m'am bucurat de posibilitatea de a mă întoarce în partea cealaltă, răspunzând la întrebările regelui, care începuse cu mine o conversație, reluată de mai multe ori și care m'a interesat foarte mult.

Timp de șase zile, am luat dejunul și masa de seară la palat, cu excepția unui singur dineu, despre care voi povesti separat, și de fiecare dată eram așezat fie lângă rege, fie lângă regină. Regele Carol se interesa mult de Rusia și mi-a pus multe întrebări despre poporul nostru, despre doleanțele și nevoile lui, despre gradul lui de dezvoltare. Când a venit vorba odată, în legătură cu noul tratat economic ce-l încheiasem cu Germania, despre unitatea puterii de stat și despre posibilitatea de a aplica în Rusia măsuri de mare importanță fără ca ele să fie discutate în prealabil în Cameră, a cărei compunere variabilă introduce uneori în administrația țării oarecari disensiuni și lipsă de continuitate, — am încercat să-i explic regelui constituțional, că în monarhia noastră absolută există tot atâtea guverne câte ministere și că schimbările în orientarea politicii interne sunt la noi tot atât de frecvente, ca și schimbările miniștrilor.

— Fiecare ministru, — am spus eu — are posibilitatea de a face rapoarte personale la țar și fiecare își urmează linia de conduită, fără a se informa de cele ce se petrec în ministerul vecin. În Rusia nu există tocmai unitate de conducere, întrucât împăratul nu poate, de sigur, stabili numai prin directivele date de el personal acea legătură dintre ministere, care este creată de solidaritatea membrilor unui cabinet.

La observația regelui, că avem și noi un consiliu de miniștri, care servește drept organ de unificare pentru toate ministerele, am încercat să lămuresc, că consiliul de miniștri rus este o instituție absolut fictivă, că acest consiliu nu se întrunește niciodată și nu joacă niciun rol în conducerea țării.

Apoi regele m'a întrebat despre administrația noastră regională, despre zemstve și voloste, pronunțându-se pentru necesitatea unei descentralizări a administrației și pentru extinderea competenței auto-cârmuirii în spiritul reformelor împăratului Alexandru II, despre care vorbea cu multă stimă. Dezvoltând ideia necesității de a da Rusiei o administrație larg descentralizată, regele a exprimat ideia, că țara noastră ar trebui împărțită în câteva regiuni mari, după naționalitățile predominante din ele, lăsându-se instituțiilor regionale latitudinea de a-și dezvolta organizarea locală în conformitate cu particularitățile, rezultate din evoluția istorică a fiecărei regiuni. Regele susținea că, cu timpul, vom fi inevitabil nevoiți să trecem la o organizare autonomă a regiunilor izolate, care intră în compunerea Statului Rus, punând în fruntea lor pe câte un șef al regiunii, în calitate de reprezentant al țarului, care să unifice provinciile izolate din punct de vedere al administrației generale a statului. Regele găsea o astfel de reformă indispensabilă, fiind de părere că eforturile guvernului rus, care tind spre o desființare a particularităților naționale, spre o nivelare generală și spre o centralizare a administrației, — slăbesc puterea și mai mult distrug decât apără ideia de stat rus.

Mi s'a părut oarecum delicat ca, în situația oficială pe care o ocupam, să-mi expun ideile în chestiunea unei schimbări a formei de guvernare în Rusia, astfel încât n'am exprimat interlocutorului meu îndoielile ce le aveam în ceea ce privește posibilitatea organizării unor instituții regionale reprezentative, fără a fi creat în același timp și un parlament al întregului imperiu. Ideile, exprimate de regele României, mi s'au părut însă a fi foarte interesante. În deosebi de interesant este să mi le amintesc acum, după doi ani de zile, când parlamentul rus este chemat să se întrunească pentru a doua oară, iar chestiunea autonomiei regionale începe să ne apară ca o problemă, studierea căreia nu cred să poată fi evitată, cu toată lipsa de popularitate, de care aceasta idee se bucură în Rusia centrală și în cercurile conducătoare.

Vorbind despre poliția locală, regele mi-a comunicat, cu satisfacție și cu o oarecare mândrie, că a reușit să treacă prin Cameră o lege conform căreia funcțiunile polițienesci, care corespund postului de comisari de circumscripție, să nu poată fi ocupate în România decât de persoane având studii juridice superioare. Îi remarcasem pe acești comisari de poliție, în uniforme negre, cu o rosetă pe piept, cu cilindri strălucitori, și am apreciat felul tăcut și politicos, în care ei puneau ordine în timpul aglomerațiilor de circulație pe străzile Iașului.

Regele privea într'un mod optimist rezultatele războiului împotriva Japoniei, luând în considerație, că trupele rusești mai avuseseră deseori de suferit înfrângeri la începutul campaniilor și, de obicei, învingeau la urmă. Arătându-mi crucea sf. Gheorghe, primită de el dela împăratul Alexandru al II-lea în timpul războiului din Răsărit, regele Carol mi-a povestit despre participarea lui la campania împotriva Turciei și despre atacul întreprins de el la începutul campaniei, neizbutit din cauza tineretii lui. Și în cazul acesta, am fost nevoit să-mi ascund gândurile, deoarece nu împărtășeam speranțele optimiste ale regelui Carol, privitoare la triumful armelor rusești în războiul japonez.

Regina României, al cărei vecin, în timpul dejunurilor dela palat, am fost de trei-patru ori, lăsa deoparte, cu multă ușurință și bunăvoință, eticheta și maiestatea regală. Se pare că-i făcea plăcere să găsească în mine un reprezentant al guvernului rus, care să fie novice în ale diplomăției, recunoscând în fața ei cu sinceritate lipsurile educației lui în ceea ce privește viața mondenă și dela curte. Cunoșteam în parte operele Carmen-Sylvei, care fuseseră traduse în limba rusă, și, în afară de aceasta, asistasem în ajun la o reprezentație dată în cinstea curții regale, la unul din teatrele locale, pe scena căruia fusese montată o dramă de mare efect din viața vechei Germanii, datorată penei interlocutoarei mele. Regina mi-a povestit subiectul comediei, pe care trebuia s'o vedem în seara acestei zile, mi-a vorbit despre jocul actorilor și despre marea emoție, pe care o resimte totdeauna la teatru, la executarea operelor sale, în dubla ei calitate de regină și de autoare. Vorbind

despre literatură rusă, Carmen-Sylva s'a exprimat în termeni foarte elogioși despre talentul lui Gorki, cu operele căruia era perfect familiarizată, și, stăruind asupra nuvelei *Mălița*, a demonstrat că Gorki a introdus în literatură metode cu desăvârșire noi.

După venirea la Iași a familiei regale, tot timpul meu, dela ora 9 dimineată și până la 12 noaptea, era ocupat de program. În fiecare dimineată aveau loc servicii religioase solemne, cu prilejul restaurării pe socoteala regelui a diferitelor biserici pravoslavnice bătrânești din străvechea capitală românească. Trebuia să primesc familia regală la intrarea în biserică și, în calitate de reprezentant al celei mai pravoslavnice țări, nu numai să asist la serviciul divin, dar să și iau direct parte la toate ceremoniile religioase: turnam cu multă râvnă apă pe toate altarele ce se sfințeau, ștergeam cu burete suprafața lor, frecam ciment cu lopată și executam, după familia regală, sub îndrumarea mitropolitului și a arhierilor tot ce se cuvenea după datina târnosirilor. Regele Carol urmărea cu multă atenție să nu-mi pierd rândul, forțându-mă să-mi îndeplinesc rolul imediat după micul prinț Carol. Clerul român manifesta, la rândul lui, față de mine o atenție deosebită; protodiaconul catedralei a crezut de cuviință odată, în timpul liturghiei, să facă un gest de curtuazie particulară față de reprezentantul rus: ieșind în amvon și aruncând o privire înspre mine, a citit de pe o hârtiuță ectenia în limba slavă, în timp ce toți cei de față și-au îndreptat privirile înspre mine. Din biserică, ne duceam cu toții să vizităm vreo instituție — școala militară, universitatea, spitalul, — iar apoi luam dejunul la palat. După dejun, continuau inspecțiile, iar după dineu se mergea la spectacolul de gală la teatru, unde generalului austriac și mie ni se pusese la dispoziție o lojă specială.

În timpul unui dineu, în timpul căruia regele Carol urma să spună câteva cuvinte la adresa împăratului rus și să bea în sănătatea lui, mi-a fost înmănat, de către aghiotantul regal, ordinul «Coroana României» de gradul întâi, cu panglică și stea. Conform etichetei, nu se cade să răspunzi la toastul regal, astfel încât a trebuit să mă mulțumesc în această ocazie cu o adâncă plecăciune. A doua zi însă, la dineul oferit în localul primăriei, am trecut printr'o clipă grea, din cauza toastului primului ministru, la care a trebuit să răspund pe nepregătite. Primind invitația lui Sturdza, am crezut că va fi de față și familia regală și de aceea mă pregăteam să-mi îndeplinesc rolul obișnuit de oaspe de onoare, fără discursuri. De rândul acesta, însă, dineul era oferit fie de oraș ministerului, fie de minister orașului. Erau de față toți miniștrii, toți deputații care se aflau la Iași și încă o mulțime de oameni — în total 150 de persoane. Sturdza era așezat la mijlocul mesei, rânduită în formă de potcoavă în sala imensă a primăriei orașului, iar generalul austriac și cu mine ocupaserăm locurile de o parte și de alta a primului ministru.

După toastul ridicat pentru familia regală, primit cu multă căldură, Sturdza s'a sculat și a rostit în limba franceză o lungă cuvântare politică, în care a vorbit despre politica guvernamentală, despre rezultatele obținute în România în ultimii ani de lucrări parlamentare, despre relațiile internaționale ale țării, iar apoi, trecând la chestiunea statelor vecine, a subliniat amabilitatea împăraților Rusiei și al Austriei, care și-au trimis reprezentanții spre a lua parte la sărbătoarea națională românească. Discursul a fost încheiat cu propunerea de a ridica un pahar în cinstea oaspeților străini, rus și austriac.

În decurs de câteva secunde, în timp ce se întindeau spre mine cupele celor mai apropiați vecini ai mei, devenise evident că va trebui să răspundem la aceste cuvinte, iar gestul de implorare al camaradului meu austriac mi-a dovedit că această obligație îmi incumba inevitabil mie. Știam că trebuie să răspund îndată, fără a mă așeza la loc, și cu toate acestea nu găseam în capul meu nicio înșirare de idei, nicio frază de introducere. Îmi aduc aminte și acum de senzația de fior rece în șira spinării și de bătaile sângelui meu în tâmpile, în momentul când am rostit primele cuvinte: « Monsieur le président du conseil des ministres »... Neavând nici cea mai mică idee despre cele ce vor urma în cuvântarea mea, pe care o așteptau, în mijlocul unei tăceri mormântale, toți comesenii, având privirile lor atente îndreptate asupra mea, — am izbutit totuși, printr'un efort al voinței, nu numai să continui a vorbi, dar chiar să găsesc expresii, care au făcut să fiu întrerupt de mai multe ori de exclamațiile de aprobare ale celor de față, iar sfârșitul discursului meu a fost acoperit de aplauze furtunoase. Presa românească, binevoitoare față de mine, a adăugat, conform obiceiului ei, tot felul de invenții și ornamentări la cuvintele rostite de mine, astfel încât, a doua zi, puteai citi în toate ziarele locale lunga cuvântare a reprezentantului Rusiei, rostită foarte frumos și cu șir, în care, între altele, erau și unele fraze, într'adevăr pronunțate de mine.

Cele cinci zile petrecute, la Iași, au sburat repede, ca un vis ciudat și plăcut. De plecare, regele Carol m'a primit separat, a stat îndelung de vorbă cu mine și, făcându-mi cadou, ca amintire, câteva medalii artistic executate, și-a exprimat dorința să vii la reședința regală permanentă să petrec acolo câteva zile și să văd lucrurile remarcabile care se află acolo. Nu pot ascunde, că am fost extrem de măgulit de atenția, pe care mi-a arătat-o regele, despre meritele și caracterul căruia îmi făcusem o idee foarte înaltă.

La 5 Octomvrie am plecat din Iași, după ce am împărțit, conform indicațiilor consulului nostru, 1200 franci bacșișuri, la palat și la hotel. Această sumă poate servi în parte drept măsură a importanței atribuită la Iași persoanei unui guvernator rus ».

INDICE ALFABETIC DE NUME

- Aaron** istoric 377
Afanasie episcop 353
Aidin-Paşa 185
Alcibiade 155
Alecsandri poet 415
Alexandru cel Mare 22
Alexandru I împărat 182, 200, 344
Alexandru II împărat 443, 445, 446
Alexandru Mircea domn 373, 376
Alexandru domn 373
Alexei Mihailovici ţar 51—55
Ali-Paşa 191, 198, 200
Allart general 95
Alopeus 182
Ana Ioanovna împărăteasă 416
Anacharsis 155
Andronic 153
Anghel 153
Arghira 373
Arghiropol Manoil 286
Aron Tiranul domn 36, 37
Aspazia 155
Atanasie patriarh 62
August 22

Bagration general 183, 185—187
Bălaşa doamnă 367
Băleanu Grigore ban 214
Balmen conte 391
Balş 161
Balş Costache 162
Balş Smaranda 163
Bantâş-Kamenski D. 165—176
Barbu Mănescu 374
Barnovski Miron domn 583
Barthelemy 155

Beghidov general 297
Bein Feodor 166—168
Beldiman Dimitrie 265
Belu 232
Bennigsen 179
Bezak 170, 171
Bibescu Gheorghe domn 364, 371, 379, 380, 385—387, 389, 393, 396, 408
Blaramberg 409
Bogdan domn 109
Bogdan cel Orb 149
Bogdan Smaranda 178
Boliac Cesar 405
Bolkunov consul 261
Bosniac-Aga 187
Bossuet 338
Bourbon 409
Brâncoveanu 150, 264
Brâncoveanu Constantin domn 83, 95, 370, 379, 380
Brâncoveanu Zoiţa 231
Brătianu Ion 388, 409, 425—428
Brenner 362
Budberg ministru 182, 183
Butenev ambasador 307, 308

Canano 161
Cantacuzino 150, 153, 375, 379
Cantacuzino Constantin caimacam 323, 391—393
Cantacuzino Gheorghe 233
Cantacuzino Mihail 214
Cantacuzino Şerban 367
Cantacuzino Ştefan domn 374, 375
Cantacuzino Toma 96
Cantemir Antioh domn 136

- Cantemir Antioh scriitor 415
 Cantemir Dimitrie 95, 98, 110, 173, 206, 208
 Capo d'Istria ministru 191, 234
 Cara-Ahmet-Paşa 122
 Caracaş doctor 214—216
 Caragea vezi Karadja
 Caraman-Oglu 197
 Carmen-Sylva vezi Elisabeta
 Carol XII 379
 Carol I rege 405, 409—411, 413, 414, 417, 425, 427, 442—448
 Carol principe 443, 444, 447
 Carra 154
 Castriot 95—97
 Catargi Ilie brigadier 167
 Catargi Maria 409
 Cernat general 428
 Cherkliseev 119, 121
 Ciaplan-Oglu 197
 Ciceagov 180—200
 Cocorăscu 241, 247, 378
 Comnen 153
 Constantin XIII împărat 25—30, 152
 Constantin Şerban domn 367
 Crussol Teodorit 163, 164
 Cuza Alexandru-Ioan domn 405, 407—411, 413, 414, 416
 Czartoryjski Adam 182

Damas Roger conte 164
 Damaskin episcop 80
 Daşkov consul 380, 386
 Daşkov secretar de stat 287, 293
 Decebal 109, 312
 Dibici mareşal 255, 272, 273, 283, 289—292, 300
 Dimitrie Donskoi mare kniaz 22
 Dionisie mitropolit 243, 244
 Dionisie vezi Fotino
 Dionisie Romano 366
 Dolgopolov Mihail 122
 Dolgorukov I. 415
 Dominik prinţ 57
 Domnichie episcop 369, 372
 Dositei Filitti 376
 Dostoevski F. 404
 Dracul-Vodă (Vlad Ţepeş) 42
 Drăgănescu sluger 240
 Dragoş voevod 109
 Dunaevski 267

 Ecaterina doamnă 376
 Ecaterina doamna 381
 Ecaterina II împărăteasă 117, 132, 168, 194
 Efrussi 404
 Eliade-Rădulescu scriitor 376, 388
 Elisabeta (Carmen-Sylva) regină 443—447
 Elisaveta împărăteasă 170, 416
 Essen general 188
 Etlinger 404

 Fălcoianu Şt. colonel 428
 Farmache căpitan 233, 236—239
 Feodor ţar 342
 Filaret Scriban 380
 Filip de Flandra 409
 Filipescu colonel 325, 326
 Filipescu Buzatu C. 239
 Filipescu Iordache 392
 Filipescu Mihail 241, 242, 247
 Filopemen 151
 Fleischhackel-Hakenau consul 230, 243, 246
 Florescu logofăt 364
 Florescu ministru 408, 410, 425
 Fotino Dionisie 214, 377
 Francisc împărat 248
 Frederic cel Mare 170
 Frederic prinţ 417
 Fuad-Efendi 390—392, 395

 Galib-Efendi 151, 189, 200
 Garşin Vsevolod scriitor 430—437
 Gavriil episcop 345
 Gavriil mitropolit 56
 Gavriil Bănulescu-Bodoni mitropolit 166, 170, 172
 Ghenciu 239
 Georgachi 132, 133
 Georgehe episcop 102
 Gherasim patriarh 82, 83
 Gherasim episcop 244
 Gherman mitropolit 61

- Gerstenzweig general 387—389
 Gervais consul 261
 Gheșov general 95
 Ghica 150
 Ghica 258
 Ghica Alexandru domn 273, 309, 315, 322, 392, 396
 Ghica Constantin 315, 326
 Ghica Costache logofăt 171
 Ghica Dimitrie ban 376
 Ghica Grigore domn 383
 Ghica Grigore domn 116—120, 122, 136, 168
 Ghica Grigore domn 239, 241—247, 271
 Ghica Grigore domn 393, 396, 402
 Ghica Ion 388
 Ghica Matei domn 135
 Ghica Mihail 315, 323
 Giani stolnic 214
 Golescu 212
 Golescu Nicolae vornic 241
 Golescu Nicolae ministru 407, 408, 410
 Golescu Ștefan 388
 Golia Ioan 381
 Golițin prințesă 179
 Golițin Dimitrie sol 70
 Golițin Mihail general 94
 Gorki Maxim 447
 Grammont-Louvigny viconte 315
 Griazev Mina diac 53
 Grigorie patriarh 235
 Grigorie episcop 246
 Grigorie mitropolit 244
 Grigorie al Irinopolului 381, 382
 Gudovici 118
 Guglelmi 155
 Hagi-Ahmed 235
 Hagi-Prodan 234, 237
 Halet-Efendi 242, 244
 Hangerli 121, 150
 Haralamb 405
 Hartingh Elena (Sturdza, Ghica) 163
 Hasan-Pașa 160, 161, 166, 167
 Hasan-Bei 242
 Hasan Havanozoglu 242, 243, 246—249
 Herascov 415
 Hmelnițki Bogdan hatman 54, 61, 63
 Hohenzollern 411
 Hrisant Notara 77, 78, 81, 83, 380
 Hrisoscolev paharnic 238
 Husein-Pașa 185
 Ibrahim-aga 250
 Ierotei patriarh 364
 Igelström general 119
 Ignatie mitropolit 191, 200
 Ilarion episcop 243, 246
 Iliin colonel 267
 Ioan cel Groaznic țar 21, 24—26, 30
 Ioan cel Nou sfânt 43, 342
 Ioan Maximovici arhiepiscop 82
 Ioanovici 119
 Iordache Olimpiotul, căpitan 233, 235—239
 Iosif patriarh 51
 Ipsilanti Alexandru domn 132, 135, 217, 229
 Ipsilanti Alexandru general 228—230, 232, 234—238, 286
 Ipsilanti Constantin domn 182—184
 Isaiev general 175, 176
 Italinski ambasador 182, 183, 198—200
 Iustinian 149
 Iusuf-Pașa 185
 Izaban-Oglu 179
 Janus general 96
 Jeltuhin general 272, 384, 287
 Kallimah 150
 Kallimah Scarlat domn 227, 233, 234, 240, 245, 401
 Kamenski M., general 146
 Kamenski N., general 186, 187, 195
 Kanifer general 94
 Karadja (Caragea) 119
 Karadja Ralu 250
 Karamzin istoric 174
 Katakazi diplomat 294
 Kirico consul 198
 Kiseliiov Pavel general 272—310, 315, 322, 336, 339
 Kodrik 138, 139
 Kogălniceanu ministru 426
 Koriakovski Osip 53

- Korobeinikov Trifon 32—37
 Korovih-Nojek L. 342
 Kossuth 405
 Koşev esaul 237
 Kotov secretar consular 365
 Kotzebue Carol consul 386, 405
 Kozlovski general 391
 Kretzulescu ministru 408, 410
 Kropotov brigadier 95
 Kudaşev Elisaveta 178, 179
 Kuşnikov senator 171, 174, 183
 Kutuzov general 133, 134, 138, 169, 177
 — 179, 181, 183, 185, 188—190, 192,
 193, 214, 255

 Lacroix Paul 308
 Lamartine scriitor 406
 Langeron general 147—156, 161, 164
 Lascari 153
 Lavrente episcop 79
 Lebedev 140
 Lecca 405
 Lenş Filip 241, 250
 Léveillé 326
 Lewis general 186
 Liebrecht 410
 Liprandi colonel 256—261
 Litchen cornet 121
 Loewenstern 286
 Luba Jan 52
 Luchia doamnă 367
 Lüders general 392

 Mahmud sultan 24, 26, 28, 29
 Mahmud sultan 197, 238, 251
 Mahomed-Ali 197
 Maior istoric 377
 Makarov colonel 297
 Malenkoi Ioan 52
 Malinkov 118
 Malinovski 261
 Malîşev 434, 436
 Manolache ban 370
 Manteuffel 179
 Maria ţarină 55
 Maria Tereza 147
 Markov general 189

 Matei Basarab domn 53, 54, 375, 376,
 378
 Matveev Mihail 53
 Mavrocordat 150
 Mavrocordat 120
 Mavrocordat Alexandru 171
 Mavrocordat Constantin domn 217
 Mavrocordat Nicolae domn 134
 Mayer doctor 323
 Mazzini 425^a
 Mehmed-Ali 365
 Merţalov Vasile 25
 Meyendorff general 160, 161, 183
 Michelsohn general 160, 161, 183, 184
 Mickiewicz poet 406
 Migor vistier 120
 Mihai Viteazul domn 375
 Mihail Iurievici boier 23
 Mihălescu clucer 241
 Milaşevici (Krasno-Milaşevici) senator
 183, 190
 Mihnea Turcitul domn 376
 Miloradovici general 175, 183—185, 216
 Minciaki consul 199, 244, 248, 287, 293,
 294, 298
 Mirkovici 271—273, 293, 297
 Mitrofan mitropolit 362
 Moruzi 150
 Moruzi Alexandru domn 137, 143, 171,
 182, 215, 382
 Movilă Ieremia domn 381
 Musin-Puşkin 169, 174
 Mustafa-Bairaktar 184
 Mustafa IV 167

 Napoleon 162, 182, 226, 254
 Napoleon III 405, 407—409
 Neculescu clucer 248
 Nedoba consul 198
 Negri caimacam 229, 243
 Nenciulescu vornic 240, 242, 247
 Neofit mitropolit 365, 380
 Nesselrode ministru 284, 294, 296, 298,
 299, 302, 305, 308, 394
 Nicolae I împărat 308
 Nicolae Alexandru domn 369
 Nicolescu ispravnic 268
 Nicon patriarh 351

- Nifon vicar 366, 372
 Obrenovici Maria 409
 Obrenovici Miloș 409
 Omer-Pașa 390, 391
 Orlov general 283
 Oslabia 22
 Osman-Pașa 243
 Ovidiu poet 110
 Paesiello 155
 Pahlen conte 271, 272, 284, 292, 299
 Paisie patriarh 51—53, 60, 62
 Paisie Velickovski stareț 342, 344, 347, 348, 352
 Palei polcovnic 71
 Panaiodor 120, 121
 Panin diplomat 119, 122
 Partenie patriarh 60, 62
 Pavel I, împărat 182
 Pehlivan-Pașa 184—186
 Peresvet 22
 Peresvetov Ivașko 18—31
 Peterson consilier 118, 119, 122
 Petrov I. 118
 Petru Rareș voevod 21—31, 282
 Petru cel Mare 296, 351, 417
 Pini consul 199, 230
 Platonov colonel 268
 Platov hatman 170
 Pleșceev Nikifor 51
 Poczej hatman 95
 Ponjatowski general 97
 Potiomkin prinț 131, 132, 135, 145, 146, 168, 194, 381
 Preda 374
 Prozorovski voevod 53
 Prozorovski mareșal 169 — 171, 184, 185
 Pușkin Grigore 56
 Racoviță frați 246, 247
 Racoviță Mihail domn 75, 78, 101
 Radu-Leon domn 367
 Radu Mihnea domn 373
 Radu Paisie 375
 Raevski general 186
 Rafael 320
 Ramis-Pașa 199
 Ratko Alexandru 441
 Raznoțvetov Grigore 406
 Rehren 441
 Relic-Pașa 210
 Rembrandt 320
 Renault 406
 Repnin general 95, 96
 Repnin Nicolae 113—123
 Richelieu duce 160 161, 164
 Rodofinikin consul 170
 Rönne general 96
 Rosetti C. A. 409
 Rosetti-Roznovanu Alecu 258
 Rosetti-Roznovanu Iordache 258, 259
 Rosetti-Roznovanu Nicolae 258
 Rostopcin general 145—146
 Roxandra doamnă 374
 Rüdiger general 272
 Rumianțev mareșal 116, 118, 136, 182, 194
 Rumianțev cancelar 190
 Rupert general 393
 Rzewuski Wacław (Ebn-Emir-Gutab) 406
 Saharov 436
 Saint-Priest ambasador 152
 Sakellario bancher 293
 Samoilov conte 216
 Samurcaș vornic 227, 228, 230, 243
 Sarti 155
 Sava bimbașa 231, 233, 239
 Sazardi consul 198
 Schewitz 405
 Schullenburg general 93
 Scufa 325
 Seleznev 122
 Semiramida 326
 Severin consul 133, 139, 261
 Silion căpitan 410
 Simion căpitan 251
 Sinan-Pașa 373
 Slănicianu colonel 428
 Smaranda doamnă 369
 Smarodki vezi Bogdan Smaranda
 Soliman-Pașa 389, 390, 395
 Sparre general 97

- Spiridon serdar 400, 401
 Stackelberg diplomat 119
 Stanca doamnă 375
 Stuart consul 426
 Stuart Alexandru 441
 Sturdza Alexandru 191
 Sturdza Alexandru 382
 Sturdza Dimitrie logofăt 382
 Sturdza Dimitrie prim-ministru 442, 443, 447
 Sturdza Elena vezi Hartingh
 Sturdza Grigore 258, 259
 Sturdza Ioan domn 242, 248, 271, 401
 Sturdza ispravnic 151
 Sturdza Mihail domn 273, 293, 335, 336, 382, 385, 393, 396, 401, 409
 Sturdza Scarlat 191
 Suhanov Arsenie 45—63
 Suleiman-Paşa 263
 Sumarokov 415
 Suţu 150
 Suţu Alexandru, domn 225, 228, 245, 246
 Suţu Constantin 352
 Suţu Mihail domn 133, 134, 137, 140, 143
 Suţu Mihail domn 228, 234
 Suţu Nicolae 335
 Suvorov 164, 167, 182
 Suvorov Arcadie 209
 Sviatopolk-Mirski 441

 Şafirov diplomat 98
 Şepelev 97
 Şeremetev mareşal 94, 95
 Ştefan cel Mare 111, 149
 Ştefan Lupu 381
 Ştirbei Barbu domn 324, 327, 392, 393, 408
 Şuiski vezi Timoška
 Şuiski vezi Vasile

 Talaat-Efendi 389
 Tarente prinţesa 164
 Tell Christian 388

 Teodosia doamnă 338
 Teodosie mitropolit 83, 368
 Timoška (zis Şuiski) 52—56, 60, 61
 Titov diplomat 393
 Tolstoi ambasador 94
 Tolstoi Lev 404
 Topci-başa 160
 Traian 109, 112, 142, 162, 173, 312
 Tretonin maior 121
 Tulbure 264
 Tumanski consul 386

 Udrişte Năsturel logofăt 54
 Uhtomski prinţ 122
 Uzès duce 163, 164

 Văcărescu Bărbuceanu ban 239—242
 Văcărescu Ienăchiţă 228
 Văcărescu Nicolae 228
 Varlaam vistier 214
 Varlaam mitropolit 381
 Vasile Lupu domn 51, 57—59, 61, 62, 338, 339, 381, 383
 Vasile Şuiski ţar 52, 55
 Vasile logofăt 381
 Velicikovski vezi Paisie
 Venanson conte 160
 Veniamin Kostaki 344, 345, 347, 382, 401
 Villara Alexandru 246, 249, 293
 Vişenski Ipolit 77—86
 Vitovt mare kniaz 17
 Vladimir 344
 Vladimirescu Tudor 226—232, 234—237, 239, 242, 286, 304
 Vlasie mitropolit 62
 Vogoridi postelnic 243
 Volkonski general 94
 Voloşenin Mihail 52, 53

 Weyde general 95, 96
 Württemberg prinţ 145

 Zăkreovski conte 288
 Zaruţki Grigore 57
 Zass general 186

INDICE ALFABETIC DE LOCALITĂȚI

- Adam** mănăstire 75
Adjud 105, 111
Adrianopol 138, 192, 286, 296, 303, 305, 335, 394—396
Adriatica 196
Africa 213
Afumați vezi Fumatu
Agapia mănăstire 352
Aidar 431
Akkerman vezi Belgorod
Albania 198
Albești 432
Alexandria 82—85, 217, 364, 365, 370
Alexandria sat 435, 437
Anglia 97, 197, 408
Antiohia 217
Arabia 197
Ardino câmpie 42
Argeș râu 138, 219, 220, 243, 246, 264
Argeș 219, 221, 366
Arhipelag 349
Arici 269
Asia 152, 200, 213
Asia Mică 198
Atos 82, 84, 101, 217, 343, 344, 346, 348—352, 367, 373—376, 381—383
Austria 123, 181, 196, 200, 212, 219, 221, 229, 232, 236—238, 241, 245, 250—252, 258, 261, 294, 308, 341, 343, 345, 351, 404, 408, 416, 443, 448
Azov 98

Bacău 105, 111, 148, 348
Bacău județ 105, 106, 111, 260
Bacea 264

Bahlui 110, 172
Baia 196
Baia de aramă 221
Balcani munți 200, 255, 300, 341, 404
Balta-Liman 392, 395, 396
Bălți 61
Banat 156, 212
Băneasa 431, 432, 434—437
Bărboiul mănăstire 381, 382
Bârlad 62, 73, 75, 106, 111, 136, 139, 142, 145, 148, 208, 238, 267—269, 331, 332, 388, 389, 432
Bârlad râu 110, 111, 260
Bârnova 380
Barnovski mănăstire 51—53, 102, 380, 383
Basarabia 111, 112, 141, 147, 160, 161, 166, 196, 200, 234, 238, 260, 270, 342, 351, 381, 382, 425
Batoï 187
Bavaria 404
Bazargic 186
Bed-el-gamar 406
Bela 437
Belaia Krinița 342
Belgorod (Cetatea-Albă, Akkerman) 17, 36, 74, 105, 110, 112, 149, 161, 251, 259, 286, 296, 303, 342
Belgrad 198
Bender (Tighina) 77, 96, 98, 105, 106, 110, 111, 133, 141, 149, 160, 161, 166, 167
Benești 236
Bereza 94
Berlin 386

- Bezdărești 406
 Bistrița râu 79, 102, 105, 110, 111, 260, 348, 399
 Bistrița mănăstire 237, 380
 Bizanț 152
 Bolvanovie 35
 Bordei 208
 Bosancea 342
 Bosfor 152
 Bosnia 193, 196, 198
 Botna 110, 112
 Botoșani 35, 111, 148, 346, 399
 Botoșani ținut 107, 260
 Braga 118
 Brăila 42, 106, 138, 148, 149, 185, 186, 212, 234, 235, 237, 238, 252, 258 — 261, 331, 348, 428
 Bran 238
 Brâncoveni 264
 Brașov 219, 230, 232, 234—249, 251, 387, 389, 410
 Brateș 110, 139
 Brațlav 16, 94, 95
 Breslau 106
 Bucovina 130, 147, 238, 260, 305, 342
 București 72, 79—82, 85, 86, 137, 141, 143, 148, 154, 162, 174, 175, 178, 179, 181—184, 186, 187, 189, 190, 192, 194, 197, 199, 200, 207, 210—213, 215—217, 219, 220, 222, 225—232, 234—236, 239—252, 254, 255, 260, 261, 264, 267, 269, 270, 273, 285—287, 290, 291, 293, 295, 297, 308, 309, 312—314, 316, 318, 321—330, 335, 337, 362, 363, 365, 368, 369, 375, 378, 380, 385—387, 390, 391, 393, 405, 409—411, 413, 425, 426, 432, 434—437
 Bug 16, 68, 75, 94
 Bugeac (Basarabia) 79, 106, 112, 161
 Bulgaria 42, 138, 142, 170, 196, 198, 212, 425, 432
 Burdujeni 353
 Buzău râu 148, 219, 220
 Buzău 80, 81, 137, 148, 209, 220, 222, 238, 243, 244, 309, 366, 425, 432
 Cahul 331
 Calafat 408
 Călărași 133
 Căldărușani mănăstire 244
 Călmățui 210
 Căluul 380
 Camenița-Podoliei (Kamenet) 35
 Câmpina 221, 252
 Câmpul-Lung 105
 Câmpul-Lung Muscel 219, 237
 Câmpul-Lung Rusesc 106
 Capua 163, 197
 Carabunar 406
 Carpați munți 141, 148, 208, 210, 212, 219, 220, 222, 229, 238, 340—344, 346—348, 352, 399
 Cartal 112
 Cărligătura 106, 110, 260
 Cașinul mănăstire 380
 Caușani 106, 112
 Ceahlău 341
 Ceremuș Alb râu 106
 Ceremuș Negru râu 106
 Cernavoda 407
 Cernăuți 106, 111, 130, 248, 342
 Cernăuți județ 106, 111
 Cerneț 221, 226, 237
 Cernica mănăstire 366
 Cernigov 82
 Cetatea-Albă vezi Belgorod
 Cetățuia mănăstire 102, 380
 Chilia (Kolia) 63, 74, 105, 112, 149, 189
 Chilnău 210
 Chircinovel 220
 Chișinău 111, 133, 142, 148, 161, 254, 381, 428, 431, 432
 Chora mănăstire 369
 Cihirin (Cihrin) 55, 56, 61
 Cilibia 269
 Cocorești 247
 Codru ținut 106
 Colacinel 110
 Colentina râu 81, 371
 Colentina 210, 232
 Colțea mănăstire 214, 221, 378, 379
 Comana 380
 Coniata 80
 Constantinopol (Țarigrad) 21, 26—28, 30, 52, 54—56, 60, 62, 70, 73—75, 78, 94, 102, 105, 106, 111, 118, 122,

- 138, 141, 149—154, 167, 173, 182, 185,
196, 198, 200, 210, 213, 221—223, 226,
239—244, 246, 248—249, 255, 259—
261, 305, 307, 347, 349—351, 363,
365, 376, 383, 390, 392, 393, 396,
411, 413, 428
Constanța vezi Kiustendji
Corchinești 119
Corint 57
Costești 119, 120
Cotnari 111, 141
Cotorchi 269
Cotroceni 231, 234, 410
Covasna 219
Covurlui județ 106, 111
Craiova 148, 175, 227, 228, 234, 240,
242, 243
Crimeia 25, 43, 56, 58, 59, 98, 133, 408
Criuleni 168
Cucul 209
- Dacia 109, 162, 173
Dâmbovița 221, 222
Dâmbovița râu 86, 137, 148, 174, 210,
219, 220, 264, 313, 325
Dancul mănăstire 381, 382
Danemarca 182
Dărăști 320
Deleni 107
Desna râu 101
Dobrogea 404
Dobrovăț vezi Dubrovți
Docolina 139
Don 22, 112, 407, 433
Dorna 238
Dorohoi 106, 110, 111, 260
Dorohoi județ 106, 111
Drăgoești 264
Dragomirna mănăstire 342, 343
Dubăsari 133, 142, 166, 168, 170
Dubrovți (Dobrovăț) 75
Dudești 215
Dunăre 37, 42, 62, 63, 69, 73, 74, 76,
80, 96, 102, 105, 106, 110—112, 138,
147, 148, 161, 164, 175, 184—189,
192, 195, 196, 212, 219—221, 224,
234, 237, 242, 260, 264, 266, 285, 288,
293, 303, 315, 316, 331, 333, 341,
348, 349, 352, 362, 390, 399, 404—
406, 408, 427, 429, 432, 435, 437
- Ecaterinoslav 404
Egipt 29, 161, 197, 213
Elisavetgrad 133, 167
Elizarovo 94
Elveția 139
Ems 409
Epir 198, 199, 369
Europa 132, 139, 141, 148, 152, 182,
186, 196, 220—222, 264, 269, 270,
296, 314, 322, 333, 387, 390, 394,
397, 399, 409, 410, 414, 416
Ezereni 132
- Fălciu 96, 106, 111, 151, 263, 430, 431,
432
Fălciu județ 106, 111, 260
Fănar 149, 314
Fastov 75
Focșani 53, 55, 79, 80, 105, 111, 123,
136, 139, 148, 208, 210, 211, 234,
235, 248, 259, 260, 267, 269, 331,
349, 391, 408, 432
Folticeni 343, 402
Fonari 17
Franța 143, 152, 154, 155, 163, 164,
172, 197, 200, 325, 408
Frătești 437
Frumoasa 140, 383
Frumușica mănăstire 380
Fumatu (Afumați) 141
Fundeni 269
- Gabrovo 284
Galata mănăstire 53, 102, 122, 136, 208,
380
Galați 62, 72—76, 78, 79, 101, 102,
105, 106, 110, 111, 138, 145, 148,
185, 228, 258—260, 267, 292, 331,
350, 351, 380, 390, 399, 404—406,
408, 428
Germania 140, 147, 246, 266, 414, 445
Gheorghe mănăstire 82, 84
Gherghina 139
Gherman 77
Giurgiu 138, 148, 149, 151, 184, 187

- 189, 234, 237, 238, 248, 266,
312, 316, 319, 333, 390, 407, 411
Golia mănăstire 70, 77, 78, 101, 352, 381
Gordieți 81
Gorgan 210
Gorj județ, 221, 224
Göttingen 270
Gradijec 269
Grădiște 371
Greceni ținut 106
Grecia 191, 228, 232
Grozești 234
Gruiu 380
Gultianța (Oltenița) 86
Gurgov 353
- Hadâmbul** 380
Hagieni 264
Hamara 239
Hanovra 270
Harkov 431, 436
Hârlău 107, 111, 260
Hârșova 185, 186, 238
Herson 344, 404
Herța 130, 260
Herzegovina 198
Hlincea schit 380
Hotin 35, 63, 105—107, 111, 118, 119,
149, 161
Huși 106, 111, 145
- Ialomița** 81, 148, 210, 219, 220, 224,
236, 264
Ialpug 112, 331
Iampol 55
Ianina 188, 191, 200, 370
Iași 35, 36, 42, 51—53, 55, 58, 61, 69,
70—72, 75, 77, 78, 95, 96, 101, 102,
107, 110, 111, 116, 120—122, 130—
134, 137, 139, 140, 145, 146, 148,
151, 161, 162, 166, 168, 170, 172,
174, 178, 179, 184, 190, 194, 206
—208, 210, 228, 229, 234, 240—
243, 248, 254, 258—261, 265—267,
293, 296, 297, 308, 309, 334—340,
345, 350, 353, 380, 382, 383, 385,
386, 399, 402, 413, 414, 440—443,
446—448.
- Iaroslavli** 95
Iavorovo 94
Ierusalim 42, 51, 53, 57, 60—63, 69,
72, 77, 81, 82, 84, 86, 95, 102, 217,
343, 351, 380
Iliria 191
Ioan Gură de aur mănăstire 102
Ipotești 264
Irinopol 381, 382
Isaccea (Saccea) 62, 74, 76, 102, 106,
112, 249, 350, 404
Ismail (Smailov, Smil) 63, 75, 76, 102,
105, 106, 112, 149, 161, 164, 183
—185, 189, 259
Italia 140, 385
Ivir mănăstire 61, 84, 373, 374
- Jijia** 77
Jiu 148
Jivotov 61
- Kamciatka** 140
Kamenet vezi Camenița-Podoliei
Karlsbad 284
Kazani 26, 29, 30
Kiev 16, 51—54, 71, 75, 86, 119, 122,
272, 345, 353, 381, 404
Kilipol 42
Kiustendji (Constanța) 292, 407
Königgrätz 404
Kovno 415
Kremli 43
Kuciuk-Kainargi 303
- Lagniera vezi Mera**
Lăpușna 111
Lăpușna județ 111
Larga 119
Leca 263
Lendești 80
Leova 387—389, 430, 432
Liban 406
Linovice 391
Lipsca 210, 222
Lissa 404
Lituania 21, 22, 37
Londra 163, 410
Lozova 391
Lubni 54

- Luțk 94
Lvov 342
Lyon 410
- Măcin (Mecin) 42, 62, 138, 249, 348
Malorosia vezi Ucraina
Manuilovka mănăstire 343, 344, 346
Mărcuța mănăstire 216
Margineanu 210
Mărgineni mănăstire 137, 221, 250, 364
Mavrogheni cișmea 214
Maxut 107
Mazovia 134
Mehadia 219, 224
Mehedinți 222, 246, 251
Mera mănăstire 136
Milcov (Melcaia) 79, 80, 111, 136, 139, 148, 212
Mitirevi Kișini 16
Moghilău 51, 106, 345
Moldova (Țara Volohă sau Valahă) 16, 17, 23, 37, 42, 43, 51, 55, 57—59, 68—71, 77, 80, 95, 102, 105, 106, 109—112, 117, 118, 121, 122, 130, 132, 136—142, 147—152, 154, 155, 160—162, 166, 172—175, 190, 192—196, 198, 206—208, 211, 212, 224, 228, 229, 233—235, 238, 239, 241, 242, 248—250, 252, 254, 259—261, 263, 266, 267, 269—273, 286—288, 292, 293, 295, 296, 298, 299, 305, 308, 317, 330—336, 338—341, 343—347, 349—353, 376—382, 385, 388, 389, 393—397, 399, 402, 410, 413, 415—417
Moldova râu 102, 109, 111, 343, 349, 399
Moldovița mănăstire 343
Moreia 198, 199, 235
Moscova 25, 51—62, 70, 73, 74, 117—119, 122, 133, 174, 267, 351, 434
Moscova râu 35, 36, 68—70
Moștiște 81
Motru mănăstire 227
Movilița 210
Muncaci 237
Muntenegru 198
Muntenia (Valahia) 42, 53, 54, 56, 62, 72, 78—80, 82, 86, 95, 105, 106, 109—112, 117, 123, 138, 141, 148—150, 152, 155, 162, 166, 173—176, 183, 184, 186, 188, 189, 191—196, 198, 200, 206, 208, 210—213, 215, 218—224, 226, 228—230, 232, 234—236, 238—243, 245—247, 249, 250, 252, 254, 260, 261, 269—273, 286, 287, 295, 298, 299, 302, 305, 308—310, 314—319, 321—323, 329—331, 333, 337, 338, 341, 345, 348, 349, 362—367, 370—373, 376—378, 380, 385, 388—397, 425, 432
Muscel 219, 221
- Nazaret 56—58, 61
Neamț mănăstire 344, 346—248, 352
Neamț județ 105, 106, 111, 260
Neamț târg 105, 111
Neamț râu 111
Negoești 380
Nemirov 68, 75, 101
Nicolaev 146
Nicopol 404
Nicolpole 187
Nicoriță mănăstire 61, 380
Nistru 16, 17, 35, 51, 53, 61, 69, 75, 77, 94, 95, 99, 101, 105, 110—112, 133, 141, 147, 148, 160, 161, 166, 168, 196
Novgorod Severski 53
Novoselița 55
- Oceakov 77, 146
Ocna (Țârgu Ocnei) 105, 111, 400
Ocna Slănic 221
Ocna Telegra 221
Ocenele Mari 221
Odaia 138
Odessa 160, 161, 163, 254, 288, 345, 381, 404
Odobești 136, 139, 208, 224
Odoliei vezi Podolia
Oituz 234
Olanda 97, 182
Olt 148, 174, 219, 220, 236, 264, 371
Oltenia (Vlahia Mică) 148, 174, 219—221, 227, 230, 234—236, 247, 264, 301
Oltenița vezi Gultianița

- Orhei 106, 110, 111, 148
 Orșova 252
 Otachi 106
 Otopeni 264
 Ovidului lac 110

Pantelimon mănăstire 215, 323, 376
 Paris 154, 314, 386, 410
 Pasărea (Pasela) 81
 Patepon mănăstire 378
 Pavoloci 75
 Perekop 77, 78
 Permi 118
 Pesta 333, 404, 406, 411
 Petersburg 133, 164, 179, 185, 192,
 273, 293, 294, 305, 309, 334, 364,
 385, 388, 389, 391, 429, 434, 436
 Petrovardin 112
 Piatra 105, 111, 260, 340
 Pitești 219, 220, 235, 250
 Plătărești 380
 Plevna 437
 Ploești 427, 432, 434, 436
 Plumbuita mănăstire 375, 376
 Pobrata mănăstire 380
 Podgornii schit 54
 Podolia (Odolia) 16, 110, 147
 Pogoniana mitropolie 369
 Poiana Mărului mănăstire 348
 Polonia (Țara Leșească) 54—56, 60, 71,
 95, 106, 111, 141, 156, 188, 196, 254
 Poltava 94
 Prahova 137, 221
 Prusia 411, 414
 Prut 35, 51, 61, 70, 77, 96—99, 101,
 102, 106, 110—112, 148, 161, 162,
 217, 238, 260, 263, 309, 331, 339,
 342, 351, 387—389, 430, 431
 Putivli 51—53, 61
 Putna râu 102
 Putna județ 105, 106, 111
 Putna munți 136
 Putna mănăstire 342
 Puț 269

Răbăia 106
 Rădăuți 105, 111
 Radu-Vodă mănăstire 366, 373
 Râmna 80
 Râmnic râu 148, 209
 Râmnic (Olt) 220
 Râmnicul Sărat 136, 209, 210, 269, 432
 Râmnicul Vâlcea 148, 243, 366
 Râșca mănăstire 352
 Rașcov 95
 Râul Doamnei 220
 Răut 110, 111
 Razgrad 186
 Răzvan mănăstire 380
 Reni (Tomarova) 74, 105, 106, 112,
 239, 350
 Rîlsk 52
 Roma 52, 55, 109, 148, 320, 342, 343
 Roman 79, 102, 110, 148, 229, 260, 348
 România 408, 411, 414, 417, 425, 428,
 429, 431, 432, 440—444, 446, 448
 Rostovul cel Mare 36
 Rucăr 236, 237
 Rumelia 186, 259
 Rusia 21, 24—26, 30, 51—54, 55, 72,
 155, 160, 161, 164, 175, 181, 182,
 189, 190, 191, 194, 196, 197, 200,
 206—208, 210, 214, 222, 226, 234,
 240, 241, 243, 244, 250, 151, 261,
 265, 268, 270, 285, 287, 289, 290,
 291, 296, 302, 303, 305, 306, 310,
 315, 316, 318, 337, 342—344, 348—
 351, 386, 388, 390, 393—395, 397,
 406, 407, 411, 417, 431, 437, 442,
 445, 446, 448
 Rușciuc 138, 185, 187—189, 348,
 408

 Sabar 138
 Saccea vezi Isaccea
 Săcuieni județ 221
 Salonic 139
 Sărindar mănăstire 378
 Sava mănăstire (Iași) 77, 102, 380, 383
 Sava mănăstire (București) 81—83, 85,
 379, 380
 Saxonia 93
 Scănteia 132, 139, 208
 Schelea 79
 Sculeni 120, 238, 258

- Secu mănăstire 238, 239, 346, 352
 Segarcea 371
 Serbia 37, 148, 170, 189, 198, 212
 Siberia 173, 351
 Sibiu 237, 248, 251, 389
 Silezia 106
 Silivria 138
 Silistra 184—186, 235, 237, 238, 240, 241, 246, 248—250, 263, 293, 407, 408
 Sinai 352, 364, 372, 383
 Siret râu 53, 79, 80, 96, 102, 110, 111, 148, 185, 189, 200, 208, 212, 260, 331, 343, 348, 399
 Siret târg 105
 Siret ținut 105
 Siria 197
 Slănic 400—402
 Slatina mănăstire 352
 Slobozia 184, 267
 Smailov vezi Ismail
 Smil vezi Ismail
 Smirna 198, 199
 Smoliani 94
 Snagov 247
 Socolinți 342
 Soroca 61, 68, 69, 75, 77, 95, 101, 102, 106, 111, 148
 Soroca județ 106, 111
 Sosnovița 75
 Soveja 380
 Starobelsk 436, 437
 Stavronikita 374
 Stepanovți vezi Ștefănești
 Stockholm 182
 Stratonikia 369
 Strehaia 227
 Suceava (Sițava) 23, 30, 37, 42, 105, 111, 260, 342, 343
 Suceava județ 105, 106, 111, 260
 Suceava râu 110, 342
 Sucevița mănăstire 342
 Suedia 182
 Sulina 351
 Șargorod 51
 Șiștov 187
 Șpanski țară 37
 Ștefănești (Stepanovți) 35, 106, 111, 120
 Șumla 186, 267
 Tabăra 120
 Târgoviște 53, 62, 148, 225, 228, 232, 236, 237
 Târgu Frumos 79, 107, 110
 Târgu Jiu 226, 237
 Târgu Neamț 346
 Târgu Ocnei vezi Ocna
 Tătărească țară 16, 77, 79, 110, 112, 141
 Tataria 185
 Tazlăul mănăstire 380
 Tecuci 105, 111, 139, 148, 151, 208, 260, 268, 269, 431—433
 Tecuci 111
 Teleghei munți 411
 Teleorman 236, 245
 Tiflis 404
 Tighina vezi Bender
 Tilsit 184
 Tisa 412
 Tiraspol 161
 Tisa 412
 Tismana mănăstire 226, 237, 246, 247
 Tobolsk 122
 Tomarova vezi Reni
 Tomsk 351, 353
 Topolnița 251
 Topolog 220
 Transilvania 142, 147, 148, 212, 219, 230, 239, 305, 376, 377, 387, 389, 392
 Trifești 120
 Troianul 112, 162
 Troițko-Serghievo-Bogoiavlenski mănăstire 51, 52
 Trotuș râu 102, 110, 111, 399
 Trotuș târg 105, 111
 Tulcea 74, 76, 102, 249, 259, 350, 404, 405
 Turcia 37, 69, 141, 167, 181, 182, 191, 195—197, 199, 200, 217, 218, 241, 250, 251, 254, 271, 273, 305, 307, 336, 350—352, 394, 395, 409, 413, 434
 Turnu Severin 149, 411, 416

- Turtucaia 186
 Tutova județ 106, 111
 Tutova râu 111
 Țarigrad vezi Constantinopol
 Țuțora 133, 134
 Ucraina (Maloiosia) 58, 106, 156, 344, 391
 Ungaria 23, 52, 54, 61, 80, 82, 106, 110, 112, 148, 156, 341, 392, 412
 Ungheni 435, 441
 Unghești 267
 Unțești 133, 141
 Uiziceni 210, 220
 Văcărești 86, 138, 380
 Valahia vezi Muntenia
 Vâlcea 221, 236
 Valea mănăstire 370
 Văleni 221
 Văratec mănăstire 352
 Vaisovia 93, 119
 Vârteșcoiu 123
 Vaslui 62, 75, 106, 111, 139, 142, 148, 208
 Vaslui județ 106, 111, 260
 Vaslui pârau 111
 Vatoped mănăstire 352, 381, 382
 Vidin 188, 198, 226, 227, 237, 238, 407, 408
 Viena 123, 130, 131, 163, 214, 219, 222, 243, 258, 265, 293, 314, 386, 404
 Vilna 185
 Visarion mănăstire 215
 Vlașca 245
 Volcineț 133
 Volga 73
 Volohă țară vezi Moldova
 Vorona mănăstire 346, 348, 352
 Vorskla 94
 Xiropotam mănăstire 376, 382
 Zaporojie 69
 Zlătari mănăstire 365, 370, 371

CUPRINSUL

	Pag.
Introducere	5
Zosima (1419)	15
Ivașko Peresvetov (1549)	18
Trifon Korobeinikov (1593)	32
Vasile Gagara (1637)	38
Arsenie Suhanov (1649—1651)	45
Leontie (1701)	64
Macarie și Silvestru (1704)	75
Ipolit Vișenski (1707—1708)	77
Petru cel Mare (1711)	87
Silvestru (1722)	100
Un negustor (1739)	103
O scriere geografică (1770)	108
Repnin (1775)	113
Struve (1791—1794)	124
Rostopcin (1791)	145
Langeron (1791)	147
Rochechouart (1806—1807)	157
Bantăș-Kamenski (1808)	165
Kutuzov (1810)	177
Ciceagov (1812)	180
Iakovenko (1820—1828)	201
Ribeaupierre (1827)	253
Liprandi (1827)	256
Grabbe (1828)	262
Mihailovski-Danilevski (1829)	265
Mirkovici (1829)	271
Pavel Kiseliiov (1829—1834)	274
Anatole Demidov (1837)	311
Partenie (1837—1847)	340
Porfirie Uspenski (1846)	354
Duhamel (1848)	384
Kotzebue (1852—1859)	398
Danilevski (1866)	404
Kelsiev (1867)	412
Bobrikov (1876)	418
Garșin (1877)	430
Urusov (1904)	438
Indice alfabetic	449

MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI 1947